

...Ви жертвою БОЮ НЕРІБНІМ ЯГЛИ
З любобої до СВОГО НАРОДУ.

БРОДИ І БРІДЩИНА

Біла Гора

Берестечко

Броди

Почдіб

БРОДИ І БРІДЩИНА
історично-мемуарний збірник

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIETE DES SCIENCES
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

UKRAINIAN ARCHIVE
VOL. XLVII

BRODY AND DISTRICT

A COLLECTION OF HISTORICAL DATA
AND MEMOIRS

Edited by
Yaroslav J. Chumak

Editorial Board
A. Turchyn, V. Yaschun, V. Sirskyj,
J. Chorniy, O. Pavluk, V. Cichacky

Cover by V. Kondratiuk

TORONTO, ONTARIO 1988

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIETE DES SCIENCES
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВ

Т. XLVII

БРОДИ І БРІДЩИНА

ІСТОРИЧНО-МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

Редактор:

Ярослав Чумак

Редакційна Колегія:

А. Турчин, В. Ящун, В. Сірський,
О. Павлюк, Ю. Чорній, В. Щіхацький

Обкладинку малював: В. Кондратюк

ТОРОНТО, ОНТАРІО 1988

КОМИТЕТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДІВ І ПУБЛІКАЦІЙ

Редактор:

В. Лев

Поручили до друку:

В. Лев, І. Дурбак

National Library of Canada No.

ISBN-09690239-3-6

Library of Congress — Ukrainian Section No.

86-063741

988 — 1988

*Боже Великий, Єдиний
Всю Україну храни!
Волі і світла промінням
Ти її осіни.*

*Світлом науки і знання
Нас дітей просвіти
В чистій любові до Краю
Ти нас, Боже, зрости.*

*Молимось, Боже, Єдиний
Нам Україну храни,
Всі свої ласки щедроти
Ти на люд наш зверни.*

*Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світа,
Щастя, дай, Боже, народу
І многая, многая літа!*

У ЩАСЛИВУ ДОРОГУ

Випроваджуємо нашу книжку до Вас, Дорогі Земляки, і
зажаємо їй щасливої дороги. Прийміть її так щиро, як сердечно ми
благословимо на мандрівку у світ.

Наша книжка є відповідлю на Ваш заклик — доручення і
зобажання, висловлене на першому З'їзді Брідцян у травні 1984
року, щоб наша Громада залишила друкований документ про
нашу землю, її людей і минуле.

Такий документ потрібний не лише для запису про наші
післяді і щасливі роки, але передусім на те, щоб у правдивому
вигляді описати наше життя в тому шматочку української землі, що
ється Брідциною. Окупанти те життя фальшують усіма
способами, доводять до карикатури, як можуть оправдують своє
загарбництво і насилля. Подають у «вчених» книгах,* що,
наприклад, Брідцяни здавна тужили за кнутом московських
шпигонів із «Лінійовиків», що до передових діячів нашого повіту зачислялись:
І. Бровер, Ф. Грубер, С. Стояновер, Ю. Таєр, П. Чобіт, Шестаков, Б.
Лахнов.

Управа Ініціативного «Комітету Брідцян» в Торонті:
Пані Ольга Капій, А. Ковальчук, проф. Я. Чумак,
Василь Щіцацький.

Ми, розуміється, спростовуємо ці фальші в нашій книзі і
зажаємо справжніх громадських діячів і патріотів і з
зануреною своєї пам'яті наводимо справжній образ нашого
району в Бродах і в брідському повіті.

І раз цей, на жаль, неповний. Ми готовили книжку приблизно
пів роки, поправді тільки зробили початок. До того гурт наших

друзів міст і сіл України.

співробітників був невеличкий. Зате добірний і жертвенний. Нехай же зі щирого серця подякуємо його членам: О. Капій, о. д–р І. Нагаєвському, д–р В. Ящунові, д–р А. Турчинові, д–р В. Сірському, інж. Ю. Чубатому, Олі Павлюк, Ю. Чорнієві, інж. О. Мазурикові, М. Ковальчукові і В. Ціхацькому за всі труди і за безліч часу присвяченого нашій книжці.

Кілька слів треба сказати про архів д–р П. Дубаса. Ми шукали за ним два роки. Врешті пощастило знайти. Це цікавий збірник матеріалів не тільки про Броди, але й про цілу Галичину. Варт видати їх окремою публікацією. Тим часом містимо дещо з цього архіву в нашій книжці, а решту з іншими матеріалами залишаємо до наступного, другого тому, про Брідщину. На цьому місці складаємо сердечну подяку проф. д–р В. Леву за ласкаву допомогу у відшуканні і визначені архіву для редакційного вжитку.

Наша книжка припінилась дещо своєю появою та й змістом вона відмінна від своїх посестер головно тому, що ми вважаємо індивідуальні спогади і сильветки народних діячів найважливішою її частиною. Про географію і економіку Брідщини можемо довідатись з якого небудь джерела. З історією справа складніша. Її нагинають куди вітер віє. Малесенським прикладом такого нагинання є назва центральної вулиці в нашему місті. Споконвіку називали її Брідщани Золотою.

Австрійська влада називала її Франц–Йозеф–Штрассе, поляки змінили назву на вулицю Уланів Креховецьких, москалі на вулицю Леніна, а німці на Адольф Гітлер Штрассе.Автохтони не мають голосу, бож

«Хто визволить кого в неволю візьме,
хто визволить себе, той вільним буде».

Таким чином цирк «визволення» криваво міняє свої куліси і на їх подобу намагається викривити все життя і придушити правду, нехай п'яна далі спить.

Наша книжка є протестом проти такого морального розбою. Всі змагаємо до визначеної поетом мети:

«В своїй хаті своя правда і сила і воля».

У праці над нашою книжкою мають свої заслуги не тільки члени редакції, але всі земляки, що підтримали наше діло і зложили пожертву на кошти друку. Дай Вам, Боже, здоров'я за добру волю. Нехай наша книжка буде початком брідського літопису, писаного також кров'ю на полях Ясенова і Жаркова не тільки Брідщан, але всіх українців. Наша книга виходить з друку в ювілейному році Українського Християнства: 988–1988. Цей великий і величний ювілей незай буде для нас усіх постійною пригадкою нашого почесного післанництва: бути світлом світу і сіллю української землі.

Ярослав Чумак

ЗЕМЛЯЦЬКИЙ З'ЇЗД БРІДЩИНИ

Перший заклик-лист про З'їзд

Гей хто в лісі, озовися!

Тими словами кличемо наших земляків з Бродів і околиці відозватись у справі З'їзду, який плянуємо відбути в м. Торонті.

Ми хотіли б почути В/ думку пр такий з'їзд, чи Ви його схвалюєте, а коли так, то з якою програмою і в якій порі.

Місто Броди і його мешканці записалися в історії Галичини не тільки повнами духів. Там збулися також інші важні події, що їх варгт пригадати, а може й записати, щоб слава не пропала та й щоб ще раз пережити мандрівку, яку ж короткотривалу мандрівку, по Калиновому мості нашої молодості.

Пишіть:

Ольга Капій
i
Ярослав Чумак
16 Rivercrest Rd.
Toronto, Ontario
M6S 4H3
Canada

Другий лист у справі книжки ПОСТІЙНИЙ КОМІТЕТ З'ЇЗДУ БРІДЩАН

Представник на Канаду:

Wasyl Cichacky
1092 Mannington Crt.
L4W 3K8
Mississauga, Ont.
Canada

Представник на ЗСА:

Julian Chornij
31 South Elmwood Ave.
Palatine, Ill, 60067
USA

Високоповажаний/а Пан/і

Як знаєте, з'їзд наших земляків (26 і 27 травня 1984 р. у Торонті) вирішив видати книжку про Броди і Брідщину, в якій буде зображена справжня історія тієї вітка нашої землі і нашого народу. Хочемо спростувати фальшування наших недругів і представити в правдивому світлі життя-буття наших земляків у всіх ділянках їх творчости і змагань, їх радості і болі, їх мрії, надії і гірку долю, що довелось зазнати і пережити разом з усім

українським народом в часі воєн, революцій і чужих займанщиків. Книжка ця буде не тільки правдивим свідченням, але і гарною пам'яткою-спогадом про дорогих нашому серцю людей і про любі місця, де проминула наша молодість.

Кошт друку тієї книжки — \$20,000.00.

На їх покриття зложили вже деякі наші земляки 6,000.00 дол. (список жертвоводавців друкуємо нижче).

Зaproшуємо Вас вписатись на цю листу разом з В/ приятелями і знайомими і переслати жертву на подану вгорі адресу.

Книжка буде готова вліті 1986 року. Якраз тоді плянуємо відбути Другий З'їзд Брідщан, щоб побачитися вдруге і взяти книжку про Броди як дорогу згадку-пам'ятку про минулі, але незабутні роки і події і над усе про любих нам людей.

Прізвища всіх жертвоводавців будуть поміщені в цій книжці.

Члени «Комітету Брідщан» і запрошені гості — в підготовці до І-ої Зустрічі з земляками в 1984 році, у Торонті. Світлина зроблена в гостинному домі Голови комітету — Василя Щіхацького.

ПОСТОЙНИЙ КОМІТЕТ БРІДЩАН

- 1. Інж. Михайло Антонишин — Торонто
- 2. Інж. Роман Балтарович — Дітройт
- 3. Адріян Блюй — Детройт
- 4. Ольга Капій — Торонто
- 5. Осип Панчишин — Чікаро
- 6. Неля Ткач — Торонто
- 7. Василь Ціхацький — Торонто
- 8. Юліян Чорній — Чікаро
- 9. Проф. Юрій Чубатий — Вінніпег
- 10. Любомир Щудлюк — Бостон

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- 1. Проф. Ярослав Чумак — Головний Редактор — Торонто
- 2. О. д-р Ізидор Нагаєвський — Клівленд
- 3. Д-р Андрій Турчин — Блюмінгтон
- 4. Інж. Анатоль Вовк — Едісон
- 5. Проф. д-р Василь Ящун — Пітсбург
- 6. Ольга Павлюк — Торонто
- 7. Юліян Чорній — Чікаро

ФІНАНСОВИЙ КОМІТЕТ

- 1. Антін Ковал'чук — Торонто
- 2. Микола Богдан — Глен Спей
- 3. Бронислав Богдан — Філадельфія
- 4. Любомир Щудлюк — Бостон
- 5. Інж. Роман Балтарович — Дітройт
- 6. Юліян Чорній — Чікаро
- 7. Василь Ціхацький — Торонто

ІМПРЕЗОВИЙ КОМІТЕТ

- 1. Микола Богдан — Глен Спей
- 2. Петро Антонишин — Бурлінгтон
- 3. Іван Дудис — Торонто

ЛИСТА ЖЕРТВОДАВЦІВ НА ВИДАННЯ КНИЖКИ ПРО БРОДИ І БРІДЩИНУ

\$500 — Інж. Чума Ігор;
\$300 — Інж. Балтарович Роман і д-р Марія, інж. Бручковський
Микола і Віра, Пакуляк Василь, Погорецька-Чорній Марія;
\$250 — Блюй Адріян і Люба;
\$225 — Ціхацький Василь;
\$200 — Інж. Антонишин Михайло і Надія, о. Дядьо М.,
Наливайко-Софій Нуся, Павлюк Ольга, Порохівник Гриць, Чорній
Юліян;
\$150 — Біневич Василь, Долинюк Микита, Мартиняк Юліян,
проф. Сакалюк Володимир, Ткач-Капій Неля, Ковальчук Антін;
\$130 — Матвійшин І.;
\$125 — Голод-Сакалюк Лідія;
\$100 — Антонишин Петро, Бабій-Чорній Стефа, Бакун
Володимира, Білинська-Сирко Ірина, Блюй Роман і Лідія, Богдан
Бронислав, Богдан Микола, Василин-Долинюк Віра, Горпенюк
Іван і Іванна, Генгало-Захарчук Стефа, Дребич Михайло, Капій
Ольга, Кірик Володимир і Ярослава — в пам'ять Евгена
Тибличинського, Кузьо-Букса Ірина, д-р Кушпета Микола,
Левкуць-Ільчинська Зеновія, Лугова-Столяр Лідія, Ліщук Борис,
Михалевич Павло і Любя, Мусій-Радванська Е., о. Нагаєвський
Ізидор, Павлюк Т., Панасюк Мирон, Панчишин Осип, Поліщук
Стефанія, Романюк Ольга, д-р Рудий Юрій, Салецький Ярослав і
Анна з Риплянських, д-р Сірський Василь і Одарка, Сохор Йосиф,
д-р Стельмах і Оксана Дуткевич, д-р Турчин Андрій, д-р Чума
Володимир, проф. Чумак Ярослав, Шавалюк-Букса Ірина,
Швабінський Теодор, Шехович-Осадца Марта, Щудлюк Любомир,
д-р Ящун Василь;

\$70 — Гандзюк-Дребич Марія;
\$60 — Галандюк-Дребич Михайло;

\$50 — Андрів Павло, Барицька-Заяць Евгенія, Біянська-
Ярмолюк Ірина, Доманчук-Чехут Ірина, Дудись Іван, Дудка
Ярослав, Г.С., Гельбік Юліян, Горпенюк Анна, Гром'як-Антонів
Марія, Грицина-Салецька Софія, Камінський Володимир,
Камінський Антін, Качур Богдан, Келебет-Паланиця Рома,
Кізлик-Міськевич Анна, Кірик Володимир і Слава, Малишкевич
Богдан, Мицак-Мартинюк Тереса, Опока-Заяць Марія, Павлюк-
Богдан Татяна, о. Панасюк Осип, Петрига-Павлюк Ірина, Поліщук
Осип, Радванський Анатоль, Рудакевич-Домбровська Любомира,
проф. Сеник Іван, Сеник-Заяць Ірина, Стельмах-Волянюк Марія,
Шулик-Панчишин Марія, Хадай-Цінцірук Ольга, Дратвінська В.;

\$40 — Хміляр Анна;
\$35 — Вирста М., Чернявський Іван, Швабінський С.;

\$30 — Кучабський С., Поліщук Анна — в пам'ять мужа Семена,

Гучман Ірина, Шарун — донька і зять в пам'ять родичів;
§25 — Гуралечко-Гельбик Люба, Ковальчук Михайло, Коноба-
єва Параскевія, Кучарська Ольга, Лихач Стефа, Мазовіта Петро,
Максимів-Чорнобай Дозя, Орлич Михайло, Панчишин Евстахій, д-
Рудик Борис, Сірко-Клепарчук Дарія, Спіндура Василь,
Чорнобай-Гордій Анна, проф. Чубатий Юрій, Чубата Р. — в
пам'ять мужа Данила;
§21 — Вуець-Кручак Лідія;
§20 — Биць Петро, Дучок Василь, Гарасимів Стефан,
Луборинський А., Мазуркевич-Шуст Марія, Маціна-Гаврищук
Івана, Опалевич Богдан, Остапчук Іван, Сондей Петро,
Торожинський Володимир, Ямнюк С.;
§10 — Варварук Ангелина, Жабінська Марія, Ломага Роман,
Столяр В., Столяр В. М.;
§5 — Андроник М., Балюс Михайло;
— англ. ф. — Олексюк Юліян;
— англ. ф. — Гром'як Дмитро;
— англ. ф. — Керкуш-Ольшанська Іванна;
— англ. ф. — Капустанський В.

О. Павлюк

ПЕРШИЙ З'ЇЗД БРІДЩАН В ТОРОНТІ

Заходами новстворених Комітетів Брідщан Америки і Канади, які очолили панове Юліян Чорній і Василь Ціхацький, в днях 26-27 травня 1984 року відбувся перший довгоочікуваний З'їзд Брідщан. Зустріч мала місце в Інституті св. Володимира в Торонті, куди з'їхалися наші земляки з Америки, Канади і Європи, щоб пригадати свою молодість. Майже пів-сторіччя добігає з того часу, коли ми юні-молоді прощалися з рідною землею... У заграві війни йшли в далекий і незнаний світ... Йшли вперед, все оглядаючись — назад.... Пройшли, здається, пів-світа, і океани пропили... Час позначив наші скроні — сріблистим інеєм...

В суботу, 26 травня, о годині 9-тій ранку, з допомогою реєстраційних виказок ми пізнавали себе. Число учасників — близько 200 членів.

Наради З'їзду

Після реєстрації членів о год. 2-гій по полудні відбулося відкриття З'їзду. Вступ зреферував голова Ініціативного Комітету Брідщан Америки — Юліян Чорній, і попросив Преосв. Владику Кир Ізидора Борецького уділити нам благословення. Молитвою і могутнім «Христос Воскрес!» — з'єднались ми в одну велику родину, а однохвилинною мовчанкою пом'янули ми тих наших братів і сестер, яким не судилося зустрітися з нами, відійшли у вічність. В дальшому Юліян Чорній попросив проф. Ярослава Чумака до офіційного відкриття Нарад З'їзду. Вітаючи своїх земляків, проф. Я. Чумак накреслив значення і завдання З'їзду з бажанням видати пропам'ятну книжку про наші рідні сторони — Брідщину, щоб після нашого відходу не затерлася пам'ять про неї; щоб наші діти, внуки, правнуки і дальші покоління зуміли оцінити нашу любов, боротьбу і тугу до рідної поневоленої України; щоб історична слава і трагедія нашої брідської землі знайшла зрозуміння в їхніх серцях.

В програмі слідували доповіді, головним промовцем був о. д-р Ізidor Нагаєвський, визначний проповідник, старшина і капелян нашої військової формaciї, учасник бою під Бродами, сучасний історик і автор книжки «Спогади Польового Духовника».

Прелегент передав нам надзвичайно цінний нарис «Тисячоліття Брідської Землі».

Темою доповіді проф. Юрія Чубатого була: «Економічна Господарка Брідщини». (Ці дві цікаві доповіді читач знайде на сторінках цієї книжки).

Закриваючи наради З'їзду, Ю. Чорній подав дві пропозиції: Створити Постійний Комітет з двома підвідділами: Редакційний і

фінансовий та пропозицію спільної знимки, що одноголосно
знято.

Святковий Бенкет

Вечером, огод. 7-ї згідно з програмою, розпочато Святковий Бенкет. Вечір відкрив голова Ініціативного Комітету Канади Гаральд Ціхацький. До почесного привітального слова попросив слово керку нашого брідського руху п-нью Ольгу Капій, якій віддавна схильна серці доля нашої книжки.

Сердечно вітаючи гостей, п-ні О. Капій виголосила змістовну мову (повний зміст є на сторінках цієї книжки).

Закінчивши своє привітання, п-ні О. Капій передала дальнє виконання програми своїй донощі п-ні Нелі Ткач, конферансьє нашого вечора, яка попросила о. д-р. І. Нагаєвського провести молитву. Молитвою і піснею «Під Твою милість прибігаємо» всутні започаткували спільну вечерю.

Мистецька програма нашого вечора була обмежена з огляду на

П-ні Неля відчитала одержані привіти від наших земляків з України, Німеччини, Словаччини і Чехії.

Вірш Оксани Лятуринської «Волошки» гарно продекламувала піснячка п-ва Чумаків — Маруся Грайджер. «Спогади своїх юних днів» у віршованій формі прочитала О. Павлюк. П-ні Неля Ткач уміло і цікаво провадила програмою до кінця вечора, що закінчився могутнім «Христос Воскрес!».

Відтак слідувала коротка перерва.

* * *

Із сусідньої просторії залі розносилися звуки оркестри Ждана і звобіству популярного нашого торонтонського співака А. Дербіша. Аромодні вальси і танга чарували гостей, пригадуючи їм давні дні молодості й забави в товаристві «Основа» в Бродах та в Народних Домах «Просвіти», які відбувалися в усіх містечках і селах нашої Брідщини.

На нашій торонтонській забаві партнери віднаходили своїх пізніших партнерок і танцювали з давньою вервою. Здавалось - не буде кінця... та ненадійно стукнула північ. Залишилися гарні тади...

* * *

В неділю у Свято-Миколаївській церкві о. д-р І. Нагаєвський служив св. Літургію в наміренні нашого З'їзду і виголосив змістовну проповідь. Парох тієї ж церкви о. Митрат І. Сиротинський привітав учасників нашої Зустрічі, згадавши про все славне-трагічне минуле нашої брідської землі.

Після закінчення св. Літургії в Інституті св. Володимира наша Зустріч продовжувалась.

Гідною уваги була виставка цінних експонатів, як: література, гроші нашої держави, поштові марки, багато фото-знімок з життя і діяльності кількох генерацій нашої Брідщини, яку приготовили п-во Юліян і Філія Чорній з Чікаго.

Приємно було глядіти на групи давніх приятелів, друзів, знайомих при спільніх столиках, де після смачної перекуски забавляли себе спогадами минулого. Кожна генерація віднайшла себе...

Загальна опінія про нашу зустріч — позитивна.

Учасники виявили своє задоволення і бажання, щоб подібні З'їзди відбувалися частіше.

Признання належиться ініціаторам нашої Зустрічі — проф. Я. Чумакові і п-ні О. Капій, головам Комітетів Брідщан Америки і Канади Юліянові Чорнієві і Василеві Ціхацькому за зорганізування і переведення Зустрічі, п-ні Нуся Софій-Івах за мистецькі декорації бенкетових столів і співпрацю, та всім членам Комітету Брідщан, що своєю допомогою спричинилися до влаштування так великого свята.

Молитвою і величним співом «Христос Воскрес!» ми закінчили програму...

Василь Ціхацький попросив ще до короткого слова проф. Володимира Сакалюка з Чікаго поділитися з нами найновішими археологічними знахідками, історичними і географічними фактами про Броди і Старі Броди.

Фінансовий референт А. Ковалчук прочитав звіт пожертв, які вже зібрано на видання книжки про нашу Брідщину.

Проф. Я. Чумак — головний редактор її, просив земляків надсилати до друку свої особисті спогади чи історичні факти про минуле життя брідської землі. Щирими сантиментальними словами подякував за участь в З'їзді, просив вибачення за можливі недотягнення, прощаючи своїх земляків до наступної Зустрічі.

З'їзд закрито відспіванням національного гимну.

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

Всечесніші! Отці!
Всечесні! Гости!
Представники Установ і Організацій!
Борогі Землячки і Земляки Брідщини!

У цей радісний день 26 травня 1984 року ми зібралися в
Фронті на З'їзд Брідцян, з'їзд землячок і земляків, подруг і друзів
славного міста Бродів і його славних околиць.

Це наша перша зустріч — перший з'їзд.

З'їхалися усі, старші і молодші, які у різних обставинах
залишили нашу Батьківщину — Україну, залишили місто Броди і
все та містечка Брідщини.

Оля Капай

Є такі, які виростали в Бродах і Брідщині, а також і ті, що рождені поза Україною і України та Бродів не бачили, а також і такі, яких ми адоптували до наших Брідських Родин.

Залишили ми рідні і дорогі нам сторони, рідних і знайомих, одним словом все, що нам найдорожче. Прощають ми рідні і дорогі нам сторони у вірі і надії, що зустрінемося знову.

Так не сталося, наша Україна і наші дорогі Броди поневолені ворогом і ми поселилися по різних країнах світу, а в тому і на канадській і американській землі.

Багато з наших Брідщан відійшло у вічність. Їм не довелося повернутись на Україну — до Бродів.

Наш З'їзд-зустріч трохи спізнений. Могло нас бути більше, могли бути зібрані спомини Брідщан, що опинилися поза Україною. Але я радію разом з вами, що вдалося нам наш З'їзд хоч тепер відбути.

Це заслуга невеличкого гурта людей — ініціаторів, що цю імпрезу підготовили і заслуга ваша, Пані і Панове з Брідщини, що приїхали на цю зустріч.

Ця зустріч присмна, хоча вона відбувається далеко від Бродів, від України. Духом ми з Україною, з Україною поневоленою але нескореною, ми духом з Бродами з нашими рідними і знайомими.

Їм ми бажаємо всього найкращого, передусім волі і свободи, такої як мають люди у вільному світі.

Я, як одна із найстарших мешканців Брідщини — маю шану і присмність в імені Підготовчого Комітету вітати учасників З'їзду-Зустрічі Брідщан, здалека і зблизька, із З'єдинених Стейтів Америки і Канади.

Вітаємо Брідщан і тих, які адоптовані до наших родин з різних закутин української землі.

Вітаю і тих, які рождені і виростали поза Україною — поза Бродами, але які пам'ятують про Броди, бо це Батьківщина їхніх батьків.

Вітаю усіх присутніх і нехай Всешишній дасть нам сил і витривалости до дальшої праці з вірою, що це перша зустріч, а не остання, що буде також зустріч, при Божій помочі, і в наших дорогих нам усім Бродах, у вільній Україні.

В імені Комітету бажаю вам радісного і щасливого побуту в Тороні, приємного вечора і веселої забави!

Щастя нам Боже!

Ольга Капій

О.Лятуринська

ВОЛОШКИ

(Вірш — згадку про поляглих під Бродами віддеклямувала
Маруся Грейндже на Першому З'їзді Брідщан)

Волошки, волошки, волошки в житах
Іх стільки, їх стільки, їх стільки аж страх
Там на долині, і там на горбі,
Такі темносині, такі голубі.

Чому ж то їх стільки, чому то аж страх?
Чому ж то волошки цей рік у житах?
Ца кажуть, торік полягли юнаки,
Такі ясноокі і гарні такі.

Чавіщо ішли й полягли осьде тут?
Чому так яскраво волошки цвітуть?
Ца хочуть сказати в рясному цвіту
Це тугу велику, про ясну мету?

Рвіть ви, сестрички, волошок не рвіть
Превиком, бува, не стопчіть!
Рвіть їх, сестрички, бо жаль мені так:
Може волошкою глянув юнак.

Програма першого З'їзду Брідщан

З'ЇЗД

КОДИШНІХ МЕШКАНЦІВ м. БРОДИ і ОКОЛИЦІ

26 і 27 травня 1984 р.
в Інституті св. Володимира
520. Spadina ave., Торонто, Канада

НЕДІЛЯ 27-го ТРАВНЯ

— год. 12:00 СЛУЖБА БОЖА В ЦЕРКВІ
св. МИКОЛАЯ вул. Queen i Belwood.

СУБОТА 26-го ТРАВНЯ

— год 2-га СПІЛЬНИЙ ОБІД В ІНСТИТУТИ
Св. ВОЛОДИМИРА
— Закриття З'їзду

— 10:00 рано, РЕЄСТРАЦІЯ
УЧАСНИКІВ З'ЇЗДУ.

За Ініціативний Комітет:

— 5.00 по пол. КОНФЕРЕНЦІЯ З
ДОПОВІДЯМИ

Ярослав Чумак
Ольга Капій
Юліян Чорий

— 7:00 веч. ВЕЧЕРЯ З ЗАБАВОЮ до год. 1-шої по
півночі

Програма З'їзду Золочівщини

З'їзда
Золочівської Округи

Водоласіо, Н.І.

З-за і тільки членів. 1908

...чило на місці Великого року таємної
збройки

Побіди Гетьмана Б.Хмельницького
НАД ПОЛЯКАМИ —
В БРОДАХ
В ЧЕРВНІ 1648 -

ПЕРШОГО —
УКРАЇНСЬКОГО ЗІЗДУ
БУВШИХ МЕШКАНЦІВ
МІСТА І ПОВІТУ БРОДІВ.

Програма проєктованого, але, на жаль,
не здійсненого З'їзду

М. Орищин

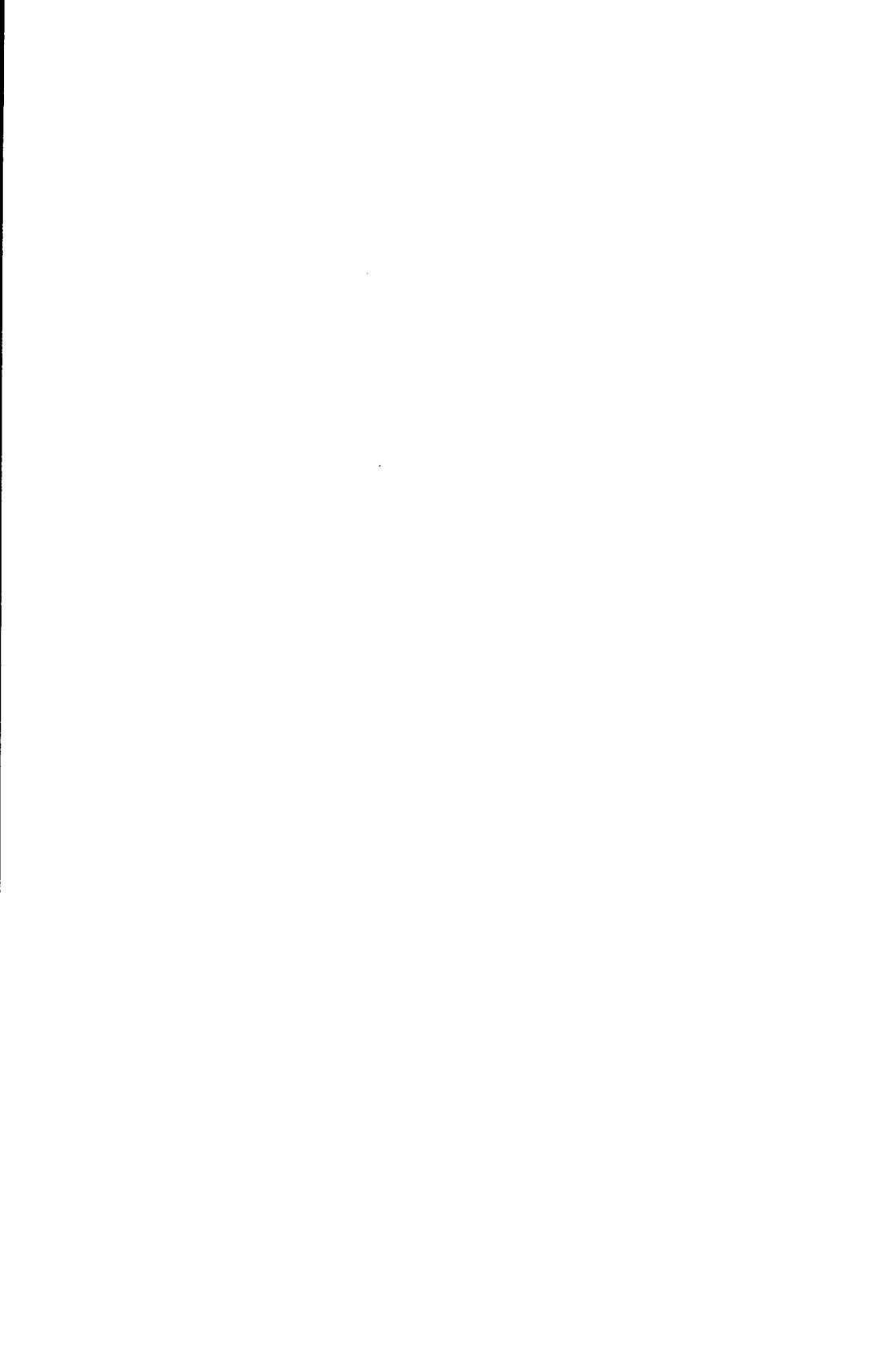
Сніжок паде. Летять листочки білі,
Як у саді пахучий вишні цвіт,
Коли вітрець порушить злегка гілля.

Сніжок паде... Оттак з забутих літ
Летять на мене незабуті мрії,
Біленькі — білі, мов лелій цвіт.

Сніжок паде... Немов крізь мряку мріє
Якийсь далекий, гарний, добрий світ,
Де все цвіте, сміється, променіє —

Це спомин із моїх юних літ.

Тришки історії

Проф. Ярослав Пастернак

ВИСОЦЬКА КУЛЬТУРА

В своїй експансії на схід племена лужицької культури зустрічаються з місцевою людністю, нащадками давніх надбузьких племен, і ці останні витворюють мішану культуру, яка від могильника в с. Висоцьку біля Бродів дісталася в археології назву *висоцької культури*. Досліджували її Г. Оссовський (1890),⁴¹² І. Шараневич (1895–1898),⁴¹³ М. Грушевський (1895),⁴¹⁴ К. Гадачек (1904),⁴¹⁵ Б. Януш (1923),⁴¹⁶ Я. Брик (1924, 1930),⁴¹⁷ Т. Сулімірський (1929–1930),⁴¹⁸ І. Канівець (1951)⁴¹⁹ і М. Смішко (1955).⁴²⁰

Племена з висоцькою культурою займали, за теперішнім станом досліджень, долішній біг р. Рати, горішній біг Бугу, Стиру, Ікви та Горині, а на південь від цих районів горішній біг Білого Потоку, Свіржу, Гнилої Золотої Липи, Стрипи й Серету і цілій біг східного допливу Серету — р. Гнізни. Відокремлено від цього корінного терену знайдено кераміку висоцького типу на півночі, на Підляшші в с. Кодні і в с. Лучній біля м. Любартова над р. Вепром, і також на півдні у Подністров'ї в с. Колодні і Курилівці, Ушицького р-ну.

На густоту населення цих теренів вказують виявлені досі чотири великі могильники без написів в сс. Висоцько, Чехи (тепер — Лугове), Ясенів, Смільне — всі Брідського р-ну, а далі десять менших погребищ і окремих поховань, одно пічерне поховання Куликів на Крем'янеччині), одно групове поховання (Красне, Золочівського р-ну), п'ятнадцять окремих знахідок кераміки, можливо з поховань, сім знахідок бронзових виробів і сліди п'ятьох селищ.

Найбільше згуртування знахідок помітне в околиці між Золочевом і Бродами. Цей терен багатий на воду й ліси, має дуже зрожайну землю, і тому створював догідні умовини для хліборобства та густого заселення. Тут, очевидно, мусів бути й організаційно-культурний центр племен з висоцькою культурою. Ним могло бути не виявлене ще селище на місці сучасного с. Чехи—Лугове, «поле поховань» якого є досі найбагатше на знахідки.⁴²¹

Для похоронного обряду племен з висоцькою культурою прикметним є біритуалізм — трупокладення і трупоспалення. Близько 90 відсотків поховань першого типу, просто в могильний ямі, без ніякої обстави камінням або деревом. Мабуть, під впливом польштатської культури, що йшла з півдня, всі покійники лежать спространі, головами на південь і мають на собі всі прикраси, яких носили за життя. На цій в них часто бронзові або залізні нашивники чи намиста з багатьох намистин, біля вух, звичайно правого, металеві ковтки, в жіночих похованнях біля вух ще й

бронзові кілечка—дармовиси. Верхня одяга — плащ — була застібнута по правій стороні грудей різного роду бронзовими та залізними глициями. На руках покійників були браслети, на пальцях правої руки бронзові перстені. У дорогу на «той світ» давали покійникам їжу в кількох посудинах (не більше як у шістьох) і палінички, що виглядають тепер неначе плескаті шматки живиці. Хемічною аналізою виявлено в посудинах сліди товщу і відсутність солі в паліничках. У деяких посудинах знайдено недопалені кістки коня і свині. Для вжитку в позагробовому житті давали покійникам залізні ножики, кам'яні сокирки та молоти, крем'яні серпи й вістря до стріл. У дитячих похованнях подибується глиняні іграшки, тарахкальця та пташки.⁴²²

Між кістяковими похованнями зустрічаються іноді паристі поховання з кістяками чоловіка й жінки, похованнimi одночасно. Такі патріярхальні поховання мають завжди багатший виряд, і належали вони знатнішим особам.⁴²³

Появу нечисленних тіlopальних поховань деякі польські археологи приписують західнім лужицьким впливам, однаке це може бути також і прадавній трипільський звичай, що зберігся у подністровських трипільських нащадків, т. зв. «комарівців». У тих похованнях кістки, дбайливо очищені від залишків вогнища, були всипані в урну—попільницю або просто в невелику яму, а біля них лежав могильний виряд. В одній урні, розкопаній М. Смішком на тіlopальному погребищі в с. Могилянах біля Острога на Волині, знайдено перепалені кістки дитини, розташовані в анатомічному порядку, при чому зверха лежав добре збережений череп, прикритий дном невеликої посудини.⁴²⁴

Розлогі погребища «надбужанців» ранньої залізної доби вказують на осілий, хліборобський спосіб життя населення, за що промовляє також майже повна відсутність зброї в похованнях. Їхній могильний інвентар складався переважно з кераміки, з бронзових, залізних, кістяних і кам'яних виробів. У ньому видно багато ще неолітичних пережитків. Постійно зустрічається крем'яне знаряддя (вістря до стріл і списів, серпи) давнього надбузького типу, кам'яні сокирки неолітичних форм, а в кераміці панівні тюльпануваті форми з низкою дірок під вінцями.

Оті цікаві ремінісценції надбузьких ганчарів і кременярських майстрів, які виявляють справжню місцеву традицію, привели Л. Козловського на здогад, що носії неолітичної надбузької культури перейшли під кінець неоліту, з огляду на засушливий клімат, на Полісся, де тоді було багато менше багон і земля краще надавалася на заселення. І справді, крім численних епіпалеолітичних і кампінського типу стоянок відомо з теренів сучасного Полісся багато залишків надбузьких селищ.

На Поліссі надбузькі племена, зіндоевропейовані сусідніми «шнуровиками», перебули засушливу добу, а як тільки в ранній

залізній добі клімат знову погіршав, став холодніший і вогкий, повернулися на південь, зайняли західну Волинь і давні землі своїх неолітичних предків у північно-східній Галичині.⁴²⁵ Звичайно, треба ще багато польових досліджень, щоб впovні потвердити цей здогад, однаке сьогодні можна прийняти його як робочу гіпотезу.

Серед кераміки висоцького типу найчастіше подибуються тюльпануваті, вищі від усіх інших, посудини з прикметною низкою дірок під вінцями. Вичеревок цих посудин прикрашений поземою низкою відтисків пальця або плястичним валком з такими ж відтисками.

Іншими формами висоцької кераміки є середньої величини двостіжкові посудини з гострим заломом на вичеревку, формуєм близжені, однаке менші від кухлі, ще менші кухлики, різної форми черпаки з великим вухом, щоб набирати рідину, і миски, звичайно із загнутими всередину вінцями, також з дірками в дні для проціджування. Орнаментовані ці посудини короткими рисками, які творять поземі або скісні рядки, ламані лінії й смерічки в різних комбінаціях, часто інкрустовані білою масою з живиці і товчених перепалених кісток.⁴²⁶ Зрідка подибуються на них схематичні зображення тварин.⁴²⁷

Великим поступом у споживанні рідини була поява глиняних дужок стіжкуватої, рідше півкулястої форми з коротким, круглим, на кінці загостреним держаком. Цікавим, від «лужичан» спаденими формами є маленькі подвійні і потрійні (двоячки й трійочки) і дитячі іграшки — глиняні тарахкальця у вигляді піннітурних посудин і птахи на високій ніжці-стовпчику. Ганчарськими виробами є також глиняні пряслички різної форми.

Серед металевих виробів на перший плян висуваються бронзові й залізні глици різних типів для спинання одягу, головка яких іноді буває розклепана і скручена в маленьке вушко або згинена у доволі велику спіраль, часом масивна у вигляді маленького стіжка або кульки. Далі йдуть в цій групі знахідок бронзові й залізні нашийники з шрубувато скрученого круглого чи ескатого дроту, намиста з маленьких бронзових рурочок і глиняних, білих каолінових і скляних (іноді з животими кістками)⁴²⁸ намистин, між якими траплялися просвердлені пінельки, куски бурштину та зуби диких кабанів. Крім того бронзові й залізні браслети із заłożеними один за одного кінцями, колі за них прикраси для волосся, що звисають на скронях, і пінельсті гудзики з вушком для пришивання на одежду. Чужим зразком є малі ковтки у вигляді скрученого в коло короткого цвяха з півкою головкою. Вони запозичені від західноподільських т.зв. «голов-орачів» і на терені, зайнятому «царськими скитами», не знаються.

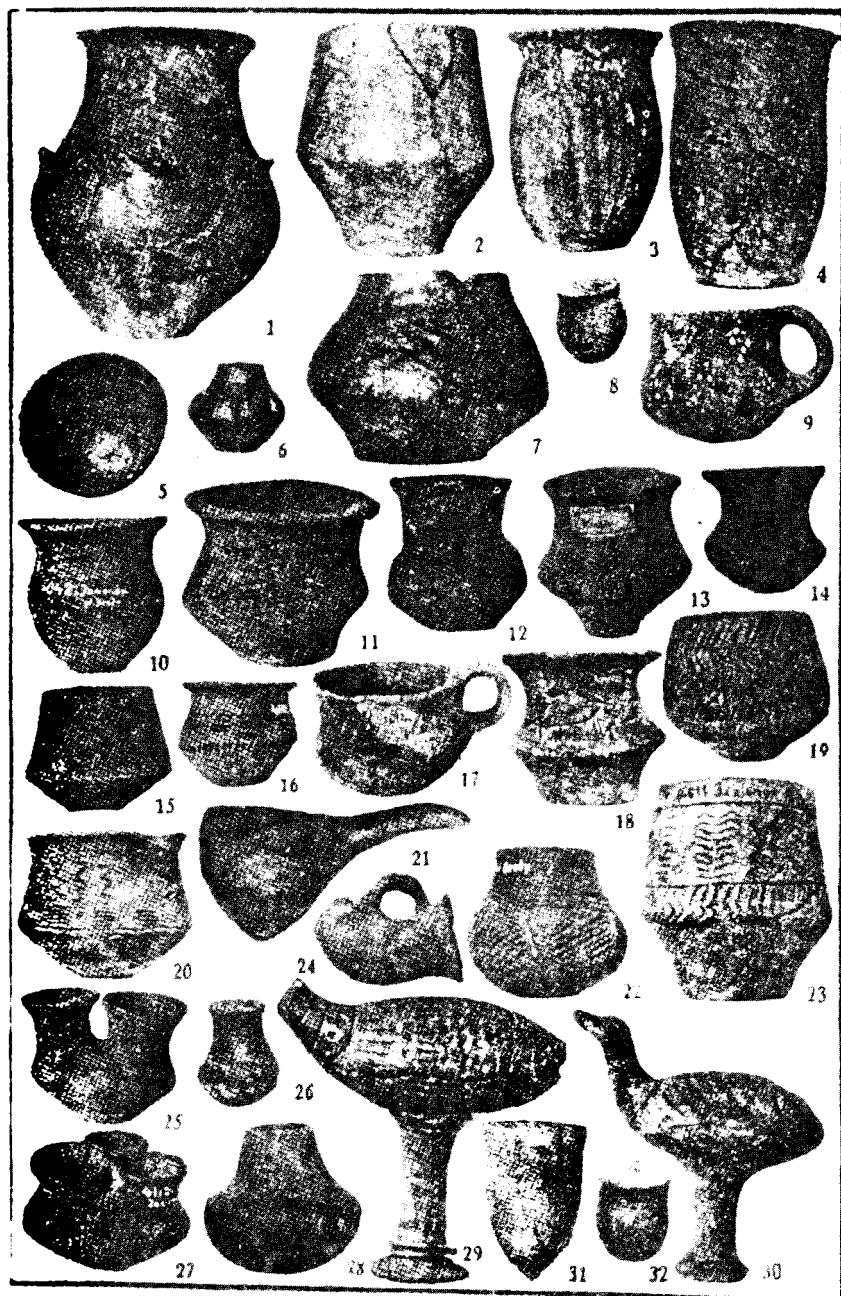
З ужиткового знаряддя подибуються в похованнях залізні, але довгі ножі, топірці-сокирки з ґраніту й діориту, малі

вапнякові молотки, бруски гостріти металеві знаряддя, крем'яні ножі, шкрабачки та рильці ще зовсім неолітичного типу. До рідкісних знахідок належать бронзові бритви (Безець, Лошнів), бронзовий серп з бічним ґудзиком, щоб прикріпляти держак (Ясенів), бронзові стрілки, одна залізна і крем'яні вістря до стріл, з яких одно було вбите в стегнову кістку покійника (Висоцько). Нарешті в похованнях висоцького типу подибується ще один рід невідомих досі знахідок. Це куски грубих тваринних кісток з прямокутною дірою на дерев'яній палиці. Т. Сулімірський вважає їх милицями для калік,⁴²⁹ але це могли бути й молоти, здогадно, для вичинювання шкіри.

Поселення племен висоцької культури майже зовсім не дослідженні. Сліди їх виявлено досі тільки на піскових надмах у Золочівщині (Хильчиці, Почапи, Тростянець Малий), Радехівщині (Станін), Жовківщині (Мости Великі) та Крем'янецьчині (Млинівці). На поселенні біля Хильчиць, що його відкрив Дайбеле в 1917 році,⁴³⁰ ми розкопали в 1931 р. овальну землянку (255x130), поділену на дві майже рівні частини, дно яких не було на однаковій глибині. Перша частина, близька до входу, була вища, а друга на 22 см. від неї нижча і вкрита грубим (5 см.) шаром сильно утрамбованого темного піску, без помітних слідів вогнища. В засипі землянки виявлено уламки грубого посуду, кілька тваринних кісток і кістяне шило. Терен довкола землянки був густо засіяний дрібними керамічними уламками, дрібні вуглики подибувалися ще на глибині півтора метра.⁴³¹ На тій же надмі Я. Брик знайшов у 1924 р. малий глиняний черпак з вухом і дрібні керамічні матеріяли.⁴³²

На терені сусіднього с. Почапів, на тій самій пісковій надмі, с сліди великого селища племені з висоцькою культурою. Від нього залишилося на розвіяній вітрами поверхні надми надзвичайно багато уламків глиняного посуду (зустрічаються й цілі посудини малих розмірів) і дрібних виробів з бронзи й заліза. Деяке уявлення про культурний інвентар мешканців почапського поселення дає збірка наземного (поверхневого) матеріалу з тієї надми, в якій є господарські вироби з бронзи і заліза, в тому числі трираменні «ості» для риболовлі. Також знайдено там половину кам'яної формочки — матриці відливати втулчасті сокири і матрицю відливати грудну прикрасу у вигляді кружальця з 7 променями і 13 меншими кружальцями.⁴³³ Видно, що на поселенні була своя бронзівнича, а може й ковальська майстерня. Тут же досліджував у 1930-их рр. Т. Сулімірський залишки хати, датованої залізною глицею висоцького типу.⁴³⁴

В лятенській фазі залізної доби висоцька культура виявляє помітне зубожіння, мабуть в наслідок боїв з новоприбулими «скитами-хліборобами». Кераміка з поховань уже не так старанно виготовлена і гірше випалена. Ганчарі часто вживають звичайного чернозему, який не надається для того, і тільки зверху обмазують

Кераміка висоцької культури з с. Чехів (1-9, 24, 26, 28, 31-32),
Ансова (10-12, 14, 16-23, 25, 27, 30), Смільного (13, 29) та Висоцького
(за Л. Козловським)

посуд тонким шаром глини. Орнамент посуду майже цілком заникає, а якщо він і подибується, то повторюються здегенеровані давніші форми. Могильний інвентар виявляє більше вирівняння. Поховання без кераміки належать до рідких виймків, більшість їх має 3–4 посудини. Далеко менше при тому металевих виробів.

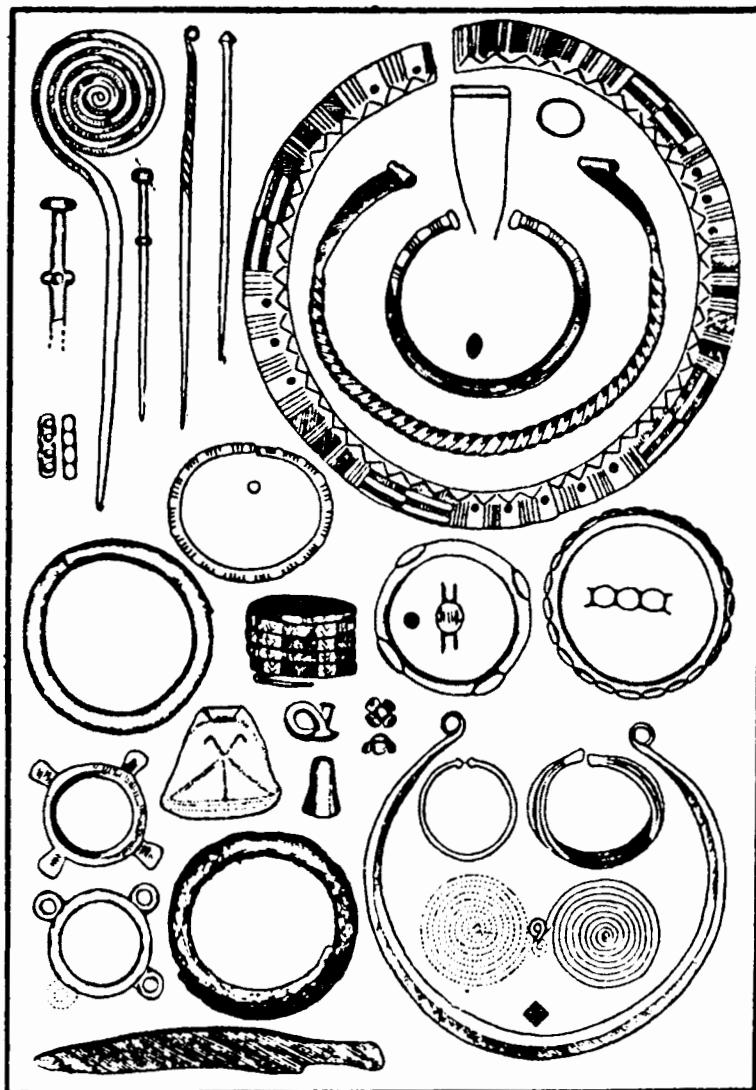
Під кінець лятенської доби металевих предметів у похованнях висоцьких племен майже зовсім немає, кераміка заступлена маленькими й погано випаленими посудинками, а далі приходить повний занепад висоцької культури.

Хронологію висоцької культури на всьому терені її поширення встановив Т. Сулімірський, автор її монографічного опрацювання. Він відзначив її чотири розвоєві фази, вживаючи при тому термінології П. Райнеке (Hallstatt C–Hallstatt D–La Tene).⁴³⁵ За цим поділом перша розвоєва фаза висоцької культури, що припадає на час (Hallstatt C 800–650 до Хр) — це час кристалізації цієї культури, друга фаза (Hallstatt D, 650–500 до Хр.) — час буйного її розвитку. Після того, мабуть, з причин воєнного лихоліття, як згадується автор, починається зубожіння і нарешті занепад, що пов'язується з третьою й четвертою фазою в лятенській добі (500–0 до Хр.).

Іншу хронологію висоцької культури подають, за В. Канівцем,⁴³⁶ сов'єтські археологи О. Тереножкін і В. Ільїнська. «До недавнього часу помилково вважали, — кажуть вони, — що висоцька культура існувала з III до I ст. до Н.Е. Тепер встановлено, що розвиток її припиняється в VI ст. до Н.Е., коли на територію західніх областей УРСР широкою хвилею просуваються із сходу, очевидно з Богу і Середнього Подніпров'я, землеробські племена з скіфоподібною культурою».⁴³⁷ Таке твердження ніяк не випливає із згаданих нами вище археологічних матеріалів.

Не підтверджена археологічними матеріалами також та частина хронології, встановленої сов'єтськими дослідниками, в якій говориться про причину занепаду висоцької культури. Крім самих лише ковтків скітського типу, що як новинка зайшли до інвентаря висоцьких особистих прикрас, і тригранчастих вістер до стріл, набутих шляхом товарообміну, можливо, після деяких приграницьких сутичок, нема на всьому терені висоцьких племен ніяких знахідок, які вказували б на ворожу інвазію зі сходу, на значні її впливи, на культуру чи насильно накинену зміну похоронного обряду. Племена висоцької культури займали свої землі ще в останньому сторіччі до Хр. і були доволі сильні, бо війовничі венеди, що прибули тоді із заходу, оминули ті землі, посуваючись у Подністров'я вздовж їх південних окраїн. Тим то причини занепаду й зміни матеріальної культури висоцьких племен не слід шукати в скітському «нападі» VI ст. до Хр.

Проблема *етнічної приналежності* племен висоцької культури пов'язана з народністю і льокалізацією в терені одного з племен, що за відомостями, які мав грецький історик Геродот

Бронзові вироби висоцької культури.
(за Л. Козловським)

(приблизно 485–425 до Хр.), перебували, в його «Скитії». Цим племенем були неври, яких він приміщував на півночі від джерел Дністра і від племени алізонів над Дністром і горішнім Бугом, тобто приблизно на визначеній археологічними знахідками території племен з висоцькою культурою. За праслав'янське плем'я вважав неврів уже чеський історик П. Шафарик,⁴³⁸ а далі І. Барсов,⁴³⁹ Т. Маретіч,⁴⁴⁰ Т. Бравн,⁴⁴¹ М. Грушевський,⁴⁴² Л. Нідерле,⁴⁴³ Т. Сулімірський,⁴⁴⁴ Л. Козловський,⁴⁴⁵ і в останньому часі, М. Артаманов,⁴⁴⁶ Т. Лер–Сплавінський,⁴⁴⁷ та І. Тереніжкін.⁴⁴⁸ Не пов'язував племен висоцької культури з неврами В. Щербаківський⁴⁴⁹ і не робить цього тепер В. Гензель.⁴⁵⁰ А проте, позитивна настанова до проблеми тотожності неврів і волинсько-галицьких племен висоцької культури допомогла б, можливо, розв'язати загадку занепаду висоцької культури.

Геродот (книга ІУ, розділ 105) подає, що за кілька десять років перед походом перського царя Дарія проти скітів, тобто приблизно в половині ІІІ ст. до Хр., неври «мусіли покинути свої землі з огляду на силу–силенну гадюк, бо хоч їх багато було в їхньому краю й до того часу, все ж із пустель їх прийшло ще більше, так що неври покинули свою батьківщину супроти такого нападу і поселилися біля будинів». Тут, очевидно, збережена традиція переселення племені неврів, що його в різний спосіб пояснювали історики і археологи. Раніше І. Забелін⁴⁵¹ пов'язував це переселення з літописним переходом в'ятичів і радимичів над р. Оку і Сож. Т. Бравн⁴⁵² бачив у тому наступ кельтійських бастарнів на Подністров'я і Подніпров'я, Л. Нідерле⁴⁵³ вірив у справжніх гадюк, а Л. Козловський⁴⁵⁴ вважав за найбільш правдоподібне, що після зміни клімату Полісся, прабатьківщина «волинської культури», до якої він заразовує культуру висоцьку, в наслідок забагнення стало неможливим для заселення. Тоді племена волинських культур мусіли залишити свою землю, подалися на південь та південний схід і дійшли аж до Дніпра, де зустріли плем'я будинів. Однаке така інтерпретація пересунення носіїв висоцької культури, яке мусіло відбуватися сточищем Дністра, не знаходить ніякого потвердження в археологічних матеріалах. Зовсім інакше пояснює це переселення тепер О. Тереножкін. «Очевидно, — неври були витиснені із своєї первісної території ворожими племенами, тотемом яких була змія».⁴⁴⁵ Таке пояснення суперечить занотованому в Геродота фактам, що ще до переселення неврів у їхньому краю було багато гадюк. Проблема — як виходить — досі не розв'язана. До неї не можна підходити з одним тільки історичним, кліматологічним чи етнографічним методом, тут слід переглянути всі культурні комплекси на теренах між ріками Бугом та Дніпром і виявити льоальну групу, культура якої мала б найбільше схожості з висоцькою культурою і була пізніша за неї. Терен цієї групи буде й тереном переселення носіїв висоцької культури, і місцем, де вона, обірвана в своєму

іншому розвитку, далі розвиватиметься в останніх сторіччях

Такою групою археологічних пам'яток можна було б, думаємо, назвати городища племен «культури попелищ» в доріччі Сейму. Кераміка—горщики і миски — має повні аналогії в кераміці Самбірського типу.⁴⁵⁶ Вона, невідома там раніше, з'являється в ІІІ ст. Хр. без попередніх розвоєвих форм на місці, і є в уживанні вже відомо впродовж трьох сторіч. Перешкодою у повному використанні цих пам'яток за кінцеву фазу висоцької культури є лише факт, що вони подибуються в доріччі Сейму на городищах, які належали племенам з висоцькою культурою в доріччі Бугу. Аналітик «культури попелищ» І. Ляпушкін виводить населення сучасних сімських городищ з південної частини лівобережного Подністров'я, де пам'ятки по них зникають у ІІ ст. до Хр.⁴⁵⁷ Однаке, в зваженні на таєма згадані відмінності, відмінно, що племена «культури попелищ» жили також у відкритих поселеннях, не будували городищ.

Населення горішнього Подністров'я в ранній залізний добі продовжує розвивати свою колишню комарівську культуру, знану насамперед тільки з могильних поховань. Похоронний обряд зберігається той же, що і в давнину, і тільки могильна кераміка вказує на молодший вік могил. Кераміка має тепер грубіші стінки, краще випалена, і тому сильніша. Орнаметна давніша орнаментика зникає, посуд здебільша прикрашений або має тільки жолобки, які викликають враження «сплюбленого» пластичного орнаменту. З'являється також багато посудин з лискучою чорною поверхнею.

Похоронний обряд «комарівців» гальштатської доби добре зберігся на території с. Городища, Самбірського району. На половині висоти могильного насипу він виявив доволі грубий шар вугілля, як слід від похоронної тризни, 10 см. нижче широко розсипані перепалені кістки, а на первісному терені вогнище 1 м. у поперечнику, зведене колом з дев'ятьох великих піскових кругляків. З одного боку на вогнищі лежали два бронзові не орнаментовані браслети з відвертими один за одного кінцями, залізна глиця, дві каолінові міністини та уламки двох глиняних посудин. В могильному насипі, оподалік центру могили знайдено попільницею із спаленими кістками другої людини.⁴⁵⁸

Комарівська культура розвивалась безупинно аж до ранніх сучасних часів, як на це вказують розкопані в с. Комарові дві могили з посудом закарпатського типу. Одну з них розкопали ми в 1932 році. В сильно розораному насипі були уламки глиняного горщика та розсипані перепалені кістки, внизу на первісному терені вогнища було залишено кістки вогнища, на якому спалили покійника, дві кістниці з перепаленими кістками і біля них вісім посудин, з яких одна з харчами, три миски із загнутими всередину вінцями, три черпаки з високими вухами і один горщик грубшої роботи.

- * Виїмок з праці: Археологія України, Торонто.
- 412 ZWAK, XV, 27–37, 43–48.
- 413 Cmentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku, Teki konserwatorskie, II, Lwow 1900.
- 414 Записки НТШ, XXXI–XXXII, Львів 1899.
- 415 MAAE, VIII, 1906, str. IX; Przewodnik po Muzeum Dzieduszyckich, 1907, 95.
- 416 Wiad. Arch. XI, 351–353.
- 417 Wiad. Arch. IX, 65 i tabl. III, 4–7; ZOW, 1930, V, No. 6.
- 418 Kultura wysocka, Krakow 1931.
- 419 Отчет о раскопках Высоцкого могильника в 1951 г., рукопись в архиві Інституту археології АН УРСР у Львові — I. Шовкопляс, Археологічні дослідження, 161.
- 420 Погребения раннекелевного века в с. Могиляны, Ровенской обл., КСИФ, 7, 1957, 54–57.
- 421 T. Sulimirski, Kultura wysocka, 146.
- 422 L. Kozłowski, Zarys, 60.
- 423 T. Sulimirski, Kultura wysocka, 147.
- 424 М. Ю. Смішко, Погребения раннекелевного века в с. Могиляны, Ровенской обл., КСИА, 7, 1957.
- 425 L. Kozłowski, Zarys, 59–60. За Т. Сулімірським (Wiad. Arch. XIV, 1936, 46) панівну роль у висоцькій культурі відіграє також старе культурне підłożжя, яким були «волинські культури».
- 426 Серед сторонніх археологів перший звернув на це увагу — Т. Wosinsky, Die inkrustierte Keramik, Budapest, 1904, 144–145.
- 427 T. Sulimirski, Kultura wysocka, tabl. XIII, 19.
- 428 За хронологією скляних намистин, що її подав P. Reinecke (Altertumer unserer heidnischen Vorzeit, V, 60), скляні намистини з гудзиками вироблювані під кінець VI ст. до Хр. Пор. теж J. Zurowski, Skarby halsztackiego okresu z doliny Dunajca, Prace i materiały archeologiczne, IV, Krakow 1927, 72.
- 429 T. Sulimirski, Kultura wysocka, 141–142.
- 430 WPZ, 1918, V, 72.
- 431 Розкопи в Почапах, Золочівське Слово, 1932, ч. I з пляном землянки, ZOW, X, 1935, 23.
- 432 Wiad. Arch. IX, 65, fig. 3 i tabl. III, 4–7.
- 433 Збірку, що була в приватних руках у м. Золочеві, передав власник 1931 р. до музею НТШ у Львові. Бронзову прикрасу, обведену подібними маленькими кілочками, знайдено в бронзовому скарбі гальштатської доби в с. Свиднику (Новий Сонч) у долині р. Дунайця (J. Zurowski, Skarby halsztackiego okresu, tabl. VI, 1).
- 434 Wiad. Arch. XVI, 1940, 93, 80.
- 435 P. Reinecke, Altertumer unserer heidnischen Vorzeit, V, 1911.
- 436 В. И. Канивец, Вопросы хронологии высоцкой культуры, КСИА, 4, 1955.
- 437 Племена горішнього Подніпров'я, Нариси, 205.
- 438 Über die Abkunft der Slaven, Ofen 1828.
- 439 Очерки русской исторической географии, Варшава 1885, 252.
- 440 Slaveni u davnini, Zagreb 1889, 7.
- 441 Розыскания в области готославянских отношений, I, СПетерб. 1899, 82.
- 442 История Украины–Руси. I. 1913.

- :43 SS, I, Praha 1925, 268.
:44 Kultura wysocka, 1931, 172.
:45 Zarys pradziejow, 1939, 67.
:46 Венеды, невры и будыны в славянском этногенезе, Вестник ЛГУ,
кн. 2.
:47 Powstanie, rozrost i rozpad wspolnoty praslowianskiej, Przeglad
uni. VII, 1951, 370.
:48 Лісостепові племена скіфії, Нариси, 133.
:49 Формація української нації, Прага 1941, 70.
:50 Pochodzenie slowian, Wiad. Arch. XX, 1954, 214, 19.
:51 История русской жизни, I, М. 1876, 222, 233.
:52 Розысканія, 1899, 105, 246.
:53 L. Niederle, SS, I, 1925, 295–296.
:54 Zarys, 67.
:55 Лісостепові племена скіфії, Нариси, 129.
:56 И. Ляпушкин, Поселения зольничной культуры (скифов–пахарей)
западной части Днепровского лесостепного Левобережья, СА, XII, 1950,
:57 Як попереднє, стор. 62.
:58 В. Кобільник, Літопис Бойківщини, III, 32–38, ZOW, VII, 1932;
1933, 24; X, 1935, 23; L. Kozłowski, Zarys, 74.

о. д–р І. Нагаєвський

ПРИЧИНОК ДО ІСТОРІЇ ГОРОДА БРОДІВ І ЙОГО ОКОЛИЦЬ

1. Вступ

Знати про давнину своєї батьківщини, свого міста, свого рідного села, чи родини є святим обов'язком кожного члена спільноти. Це є аксіома кожного культурного народу і нації. Є багато народів, що мають свою довгу і безперервну державну традицію і вони кладуть велику вагу на навчання свого давнинулого в усіх своїх школах, не жалуючи труду, ані видатків.

Вони переконані, що як знання своєї рідної історії є у великій мірі основою державного патріотизму, так, з другого боку, незнання своєї історії спричиняє в громадян комплекс меншевартості, а в слід за тим чинить їх податливими на всякі зовнішні, іншонаціональні впливи, що звичайно кінчаються дезертирством.

Це ми, українці, краще розуміємо на чужині, як розуміли на батьківщині. Вдома наші люди жили згущеною масою і кожний держався купи не так із свідомого патріотизму, як радше з ляку, щоб не бути судженим своїми земляками.

Тим–то ідея т. зв. регіональних з'їздів має велике значення, бо, крім віднови давніх за язків і знайомостей, ми вчимося чимало нового про наше давнинуле, а водночас думаємо і робимо пляни про наше майбутнє. Інакше кажучи, продовжуємо нашу рідну національну традицію.

2. Броди в сивій давнині

На основі досі переведених археологічних досліджень і знахідок можемо сказати, що околиці Бродів і Сокала виявили найбільше згущення першої і другої неолітичної доби в Україні. Тому дослідники, напр. Пассек, Пастернак та інші, гадають, що саме там був осередок надбужанського поселення в ранньонеолітичній добі.

Проф. Пастернак у своїй «Археології України» має мапу раннього і пізнього етапу «Трипільської культури», і в ній є включена територія брідської округи.

Щобільше, дослідження тієї території і знахідки дали археологам основу встановити нову, т. зв. Висоцьку культуру. Її характеристику встановили відкриті могильники в селах Висоцьку, Чехах (тепер Луговому), Смільні, Ясеневі тощо, всі біля Бродів. Дослідники становили, що терен між Бродами і Золочевом був організаційним культурним центром племен–творців «Висоцької культури».

В знайдених пам'ятниках—гробах покійники лежать відстані, мають на собі прикраси, намиста і ковтки, яких носили за життя; на руках у них браслети, а на пальцях бронзові кінці.

На віру в позагробове життя вказує обставина, що покійникам давали в «далеку дорогу на той світ» їжу в посудинах, ножики, скріпки, бо вважали, що й «там» буде їм це потрібне.

Час—до—часу знаходяться т. зв. матріярхальні поховання, тобто ізводе в одному гробі. Є там також тіlopальні поховання, а це є старий трипільський звичай.

Заходить питання: хто був творцем «Висоцької культури»? У ряд дослідників висловили переконання, що це було волинське плем'я, бо вже навіть Геродот, перший європейський історик, п'ятсот років до народження Христа (кн. IV, 105) поклав на мапу Балтійську і Волині плем'я неврів. Отже, дуже можливо, що вони згадані в пращурами брідціан, які, як доводить Грушевський, вже в давніх часах належали до Волинського князівства. На його території в Західній Україні XI—XIII ст., як і на всіх старовинних мапах Польщі столиця знайдемо місцевість Броди (Грушевський, М., Історія Польщі—Русі, II, стор. 602). Тако Пащуто, дослідник Галицько—Волинської Держави, поміщує на своїх мапах Броди на територіях Галицького князівства, разом з давніми городами Бужеськом і Белзом.

Бужеськ (тепер Бузьк) був столицею Держави Антів. За згаданням готського історика з VI ст., Йордана, частина розбитих готів і антами готів, тікаючи під проводом свого вождя Вітіміра зі старі місця над Балтійським морем, несподівано захопила в Бугу короля антів, Божа, і сімдесят членів його Ради Старших побила їх до хрестів. (Стародавня історія України в світлі давніх пам'ятників, о. І. Нагаєвський, стор. 52).

Бужеськ був столицею племені дулібів—бужан—волинян, яке згадується словним плем'ям Держави Антів. (Нариси Стародавньої України, Української РСР, Акад. Наук, Київ, 1957, стор. 358 і наст.). Буліби за Повістю Временних Літ були учасниками боротьби з готами в часах «Іраклія царя». І дуліби жили по Бугу, де нині місто Белз, перед ними (жили там) бужани, бо сиділи по Бугу, а вони велиняне», каже літописець. Отже нібито на тому самому місці жили три різні племена, але це не так. Ім'я дулібів відноситься до старих часів, два інші імена: бужани і волиняни, відповідь від міст Бужеськ і Волинь, і означають уже назви давніх об'єднань, що створились на місці дулібів.

Божж. Броди і Брідцина були, такби мовити, в середині давніх української держави антів.

3. Город Броди в Повісті Временних Літ

Древний український історик, черноризець Нестор, з Києво-

Печерського монастиря, пишучи свою історію Руси–України на переломі XI–XII ст., п. з. Повість Временних Літ, включив до неї «Поуку (Вел. Київського Князя) Володимира Мономаха своїм дітям».

І в Повісті під 1096 роком, передаючи слова князя Мономаха, він каже: «І ще раз (я ішов походом) за Із'яславичами за Микулин, але не знайшов їх (там). І тієї ж весни пішов до Ярополка, де ми зібралися в Бродах» (Лихачев, ПВЛ, I). А далі Мономах каже: «Тієї ж зими я пішов до Ярополка на наради до Бродів і ми заключили велику любов» (Там же).

Відомо, що були два походи і дві зустрічі князя Мономаха, сина Всеволодового й унука Ярослава Мудрого, з Ярополком — Петром, сином Із'яслава–Дмитра I, і унуком Ярослава Мудрого. Київський князь Всеволод, одружений з грецькою цісарівною, дононькою царя Костянтина IX Мономаха, вів провізантійську політику і дуже лякався злуги Волині з Галичиною і в тому пляні підозрював кн. Ярополка–Петра з Луцька, якого папа Григор УП коронував на Київського короля і прийняв його королівство під опіку Петрового Престола в Римі. Цього, очевидно, не любили Мономаховичі. Із'яслав–Дмитро згинув у час битви «на Ніжатині ниві» з рук скритовбивника, 3 жовтня 1078 року.

Знаємо, що в час другого походу Мономаха 1085 року на Луцьк він захопив Ярополка неприготованим до оборони, бо він мусів утікати до свого дядька, польського короля Болеслава II, залишивши свою родину й усе майно в Луцьку. Однаке, згадка Володимира Мономаха про його зустріч з Ярополком у Бродах вказує, що мешканці Бродів і околиць, що є в недалекому сусідстві Луцька, мусіли знати про його політичні пляні, бо він почувався там безпечно і відбув у Бродах аж дві політичні наради з Мономахом.

І його стрінула доля його батька. Літописець каже про те так: «Прободень бисть оть проклятого Нерадьца, оть диявола поучень і оть злих человікь. Лежащю же ему на возі саблею з коня прободе місяця ноябрь в день 22» (гл. о. І. Нагаєвський, Із'яслав–Дмитро і Петрів Престіл в Римі, стор. 44). Ця трагічна смерть Ярополка–Петра сталася 1086 року під галицьким містом Звенигородом. Він не був похований в Луцьку, але в церкві св. Петра в Києві, що належала до комплексу Святодимитріївського монастиря, збудованого його батьком Із'яславом–Петром, який був похований у св. Софії, біля свого батька Ярослава Мудрого.

Наш літописець порівнює Ярополка–Петра з Борисом і Глібом, кажучи, що «він восприя благая она, ихъ жеоко не виді, ни ухо слыша, ни сердце человіку не взиде, сже уготова Богъ люблящимъ» (ПВЛ, I, стор. 136). З того видно, що Українська Церква вже давно мала його за святого. Щойно в ХХ ст. його пам'ять була шанована в публічних молитвах Церкви. (Із'яслав–Дмитро, стор. 45).

В часах Галицько–Волинської Держави, заснованої під кінець

ІІ ст. Великим Князем Романом Мстиславичем з Мономашої
лінії аж до вигаснення династії Романовичів по трагічній
трагедії її останнього бездітного представника, Юрія П'є-
териківна, 1340 року і до прилучення Галичини до Польщі
заснованою Ягайлом 1382 року, Броди належали до Волині
володінням Любарті-Дмитра. В наслідок польського «дрангу нах остен»
Броди були прилученні до Галичини, але не знаємо точного часу, бо
вже в ХУ ст. Олесько і Лопатин належали до Львівської землі, т.
Руського воєвідства. Можна думати, що тоді Броди належали
до Волинського воєвідства. Однаке, вже в ХУІІІ ст. Броди зараз
Льва городі були осередком гафтлярсько-килимарського
мистецтва, як також мали в себе фабрику шовкових матеріалів і, як
ті часи, це дуже рідке явище. Тоді було також розвинене там
живописання артистичних речей з міді, а може навіть і з олова.

На жаль, не маємо виразних вісток у документах, що в Бродах кінець XVI ст. церковні братства виявляли якусь ширшу культурно-національну діяльність. Натомість маємо вістки, що в визвольній війни гетьмана Богдана Хмельницького брідціниали активну участь в повстанні й будові рідної держави, і про те немоє дещо сказати.

4. Броди в часах гетьмана Богдана Хмельницького

Третя з чергі перемога Б. Хмельницького над польською
місією під Пилявцями, 20–23 вересня 1646 року, під командою
всех вождів: старого Заславського, вченого Остророга і молодого
Гнєцьпольського, про яких гетьман Богдан жартівливо казав:
«Ірина, латина і дитина, — в польському суспільстві настала
чевність, а особливо серед магнатів, що геть потратили надані їм
ролями лятіфундії в Україні».

Уесь народ виступив проти поміщиків, що гнобили його на
жжі панщині, і голосився в козаки до Хмельницького. Сам
Ченцьпольський утікав з України до своєї фортеці в Бродах і
дорозі втратив коня, тому мусів переодягнутись в селянську
лежу і так заледве добився до Бродів; але в брідських околицях
сподарили вже повстанці з козаками.

Знаємо, що в час свого першого походу на Львів-Замістя гетьман Богдан післав козаків до Бродів за Конецьпольським, але фортеця була сильно укріплена, тому козаки спустошили місто і лише видано їм вісімдесят татарських бранців, яких захопив був старий гетьман Конецьпольський. 20-ма тисячами козаків під командами командували два полковники, Нечай і Ступа впродовж п'ятьма тижнів. Таку вістку подав історик Пасторій; натомість інші джерела повідомляють, що відбувся бой між 36 тисячами козаків упродовж 12-ти тижнів. Фортеці в Бродах не вдалося здобути без важкої артилерії. Хоч є інші вістки.

Була місцева традиція в селі Язлівці (к. 2-3 кілометри від родів, — на північ, при шляху на Лешнів біля Берестечка), що

гетьман Богдан мав би спочивати під вербою. І цю присадкувату, дуплаву вербу ще й тепер показують місцеві люди.

З-під Бродів гетьман пішов під Львів, взяв там багатий окуп і поспішив до Замістя, де зібралося 4 тисячі шляхти. Там він довідався про смерть Володислава ІІІ і постановив ждати на вибір нового короля, переказавши електорам до Варшави, щоб обрали на короля Яна Казимира.

Облягаючи Замістя, він вимагав від оборонців великого окупу і при тому згадував про Броди, кажучи: «краще вам згадати про Броди — де не хотіли з нами згоди, тому не тільки місто пішло з вогнем, але й міцний замок узято» (Грушевський, УПІ, стор. 98). З цього виходило б, що козаки таки взяли брідську фортецю приступом без важкої артилерії. Та восени 1651 року фортеця боронилась знову, бо звідти писав свої рапорти до королевича Кароля бувший галицький стольник М'ясковський.

5. Невирішена битва під Берестечком

Врешті, в половині червня 1651 року Ян Казимир дав наказ своїй армії зібратися під Сокalem, а звідти рушити через Стоянів-Щуровичі та іншими шляхами під Берестечко.

Маємо певні вістки, що козаки і повстанці билися з поляками під Бродами, напр., згаданий галицький стольник М'ясковський рапортував, що 10 червня, неділя, ввечері, також і татари об'єднались з козаками під Бродами і розбили дві більші польські бойові одиниці (хоругви), багато людей узяли в полон і багато полягло в боротьбі. Але почуваючись безпечними, і не счулись як на них напав Ясько Ясноборський і відбив п'ять в'язнів, стільки ж козаків та одного татарина взяв у неволю, відібравши здобичу.

У тому часі з усіх сторін стягались польські частини під Берестечко і, як думає Грушевський, гетьман Хмельницький не дав наказу своїм частинам атакувати їх окремо подорожі, ще перед їх злуковою з королем. Від підstarости з Бродів наспіла вістка, передана йому польськими шпигунами, що до Берестечка іде татарська орда Хмельницькому на поміч (Грушевський, IX/1/, стор. 266,271). Бо, напр., ще в травні 1651 року Ян Казимир дав наказ гетьманові Каліновському стягатись з-під Кам'янця на Поділлю під Сокаль; як також і «кварцяне», новозатягнене військо гетьмана Потоцького маршувало з України в напрямі Володимира на Волині.

Наши історики кладуть питання: чому гетьман Хмельницький не дав наказу українському війську атакувати польські частини поодиноко, як це було під Бродами, але дозволяв їм злучитися з військом короля? Одні думають, що таке жадання поставив йому хан Іслям Герей, який мав узяти в тій битві участь на домагання турецького султана. Інші кладуть цю сповідну безчинність гетьмана Хмельницького на рахунок його переживань з приводу

єдинної трагедії: його дружина діяла на шкоду держави (крака
навні гроші), а водночас своїм романом з довіреним
гетьмановим чоловіком нарушила його честь. За те вона і її спільник
були присуджені до смерті і страчені. Це, очевидно, дуже погано
вплинуло на душевний стан гетьмана, так що він замкнувся в собі.
Можло бути причиною, що деякі підготівні справи перед битвою
залишили ненадійні. Це в особливій мірі було важне, щоб робити засід-
ки, при переправах і не допускати ворожі частини до їх злукі з
важним військом.

Врешті, по довгім зволіканні прибув татарський хан Іслям
зі своїми мурзами, але в лихому настрою. Обидві армії:
українсько-татарська і польська, розтаборились до битви під
Брестечком (коло сорок кілометрів на північ від Бродів).
Польський табір розложився згущено на правому березі річки
Случ, підніжчима до річки й містечка. Напроти нього на відкритому
сплоні українсько-татарський табір, маючи по своїм правім боці
річку Пляшівку та багнистий терен, а з лівого боку Щуровицький
ліс, який заходить від дороги до Лешнева. Початкові герці українців і
поляків з поляками почалися 28 червня 1651 року. Гетьман
Іван Скоропадський поставив татар у центрі, а сам особисто з
всіма військовими частинами подався через Щуровицький ліс,
щоб атакувати і відразу знищити польську силу від її правого

боку. Польський сучасний історик Збігнєв Вуйцік (Дзікі поля в
Бориславі. О козачизні в давній Речі Посполитій, Варшава, 1961, стор.
11) пише: «...В ході битви (початок третього дня — І.Н.) союзники
залишили татари, завели. Ранений (артилерійським стрільном —
І.Н.) хан Іслям Герей нервово заломався. Його психічну депресію
залишили поважні втрати, що їх в ході битви понесли татари (від
стрільб артилерії — І.Н.). Врешті, хан кинувся до втечі, а за ним
залишили татарське військо... Вождь козаків рішив за всяку ціну
залишити втечу своїх союзників і стягнути хана назад до битви. І,
як доказують деякі джерела, розлючений хан Іслям Герей говорив
залишившись на північному про зраду, казав зв'язати його і, втікаючи в
правильну далі, віз з собою незвичайного в'язня. Поступок хана і
залишили безумовно, був зрадою супоти козацьких союзників, яка
залишила остаточно долю берестецької битви».

Козаки окопались в новому таборі і, боронячись, ждали на-
ступу гетьмана Богдана, слухаючи наказів тимчасового
гетьмана Джеджалого. Врешті, збудувавши з таборових возів
переправу через болота, почали переходити через річку Пляшівку. В
процесі переходу повстанці, не звичні до довгого важкого бою й биті
від артилерією, попали в паніку і багато з них потопилось у
воді.

Одно під Любарем татарський хан звільнив гетьмана
Івана Скоропадського та Івана Виговського, його генерального секретаря,
залишивши за них окуп.

Відмітимо, що Ян Казимир одержав з Бродів і зі Львова важку артилерію, яка у великій мірі причинила до долі битви під Берестечком. При переправах через Пляшівку завдяки полк. Іванові Богунові, поза втратами харчових запасів, козаки вийшли не заломані духовно, бо недовго потім знову почали громадитись біля гетьмана Богдана під Білою Церквою.

Таким чином через зраду татарського хана гетьман Богдан не знищив силу поляків, до чого мав усі дані, але й дух народу не заломався, як про те оповідають польські звітодавці. Натомість сам гетьман Богдан почав думати про союз України з Москвою, що був доконаний з початку 1654 року в Переяславі. і цей мир, як каже Тарас Шевченко, дав Москві силу Польщу знищити і нас придavitи.

І хай мені буде вільно навести історичну паралелю: двісті дев'ятдесят і три роки після Берестечка в західніх околицях города Бродів мала місце друга битва українського десятого покоління в половині липня 1944 року. Українська Дивізія «Галичина» в битві за самостійність України понесла великі втрати, цим разом від свого східнього сусіда — Москви. Майже три століття проминули з того часу, але гетьман Богдан і його визвольні ідеї жили в серцях стрільців і житимуть у серцях наших наслідників аж доки не збудуємо Українську Державу.

* * *

До історії битви під Берестечком додамо ще один епізод. Ян Казимир використав релігійні святощі українського народу: в столиці короля Данила, Холмі, ще з XIII ст. переховувалась чудотворна ікона Богоматері, широкознана в цілому краю. І цю ікону Ян Казимир казав привезти до польського табору під Сокаль та вмістити її в каплиці табору, де день і ніч служили молебні польові духовники і в своїх проповідях заохочували вояків до битви за Польщу проти гайдамацтва.

Поширювано також вістку в польському таборі і поза ним, немов би деякі вояки бачили Яна Казимира в небі на престолі, а над його головою ангели тримали меч і корону; на тлі за ним був напис: «Спаситель миру». І ця українська ікона була під Берестечком і там молились до неї поляки (Грушевський, IX/1, стор. 259–60).

З недавновиданих ватиканських документів знаємо, що Холмський Владика, Яків Суша, рапортував про вищезгаданий епізод до Риму.

6. Броди під чужими окупаціями

Як уже згадано, після 7 квітня 1340 року, коли останній

Літо-волинський князь Юрій II Тройденович умер трагічною смертю в своїй столиці Володимири на Волині, українські бояри обрали своїм князем Любарта-Дмитра, а в Галичині якийсь час був боярин Дедъко. Броди в тому часі входили в склад Волині. Існувало створене князівство Белзьке, яке пізніше було обмежене на воєвідство і подібно Волинь перейменовано на воєвідство Волинське, і до них якийсь час належало місто Броди з ділянкою.

Починай дати прилучення Бродів до Галичини, чи пак Руського воєвідства, не знаємо. Взагалі, польські джерела подають дуже мало баламутні вістки про Броди до ХІІІ ст., коли вже брідські землі належали якомусь Каменецькому і Гербуртам. Від них вони перейшли до Жолкевських і тоді король Істван Баторий надав брідським магдебурзькі права, які поновив Зигмунт III Ваза 1597 року. Стефан Жолкевський збудував у Бродах малий кам'яний замок якщо хотів місто перезвати на «Любич», але назва Броди мала давню традицію і нова назва не прийнялася.

На початку ХІІІІ ст. Лука Жолкевський спричинив Королівськує місію, яка визнала добра в селах Берлині й Суходолах за родом Даниловичів з Олеська, а добра в Бродах залишились за родиною Рицєвських. Відомо, що сотник Михайло Хмельницький, батькоє сина Богдана Хмельницького, був на службі в Даниловичів і після післянинув геройською смертю в битві з турками під Цецерою, а його син Богдан попав у турецький полон, з якого викупила його мати, Софія в Лопатині, Бузьку і Щуровичах перейшли на власність Рицєвів.

1629 року брідські добра перейшли до родини польського магната Степана Конецьпольського, що подбав про потвердження прав королем 20 квітня 1638 року, а великий підкоморій Іван Данилович в імени короля Володислава ІІІ звільнив брідщан від всіх мит і податків. Італійський інженер дель Аква 1646 року збудував у Бродах сильну модерну фортецю, що могла видержати довгий облогу козаків полк. Нечая і Ступи, бо мала важкі гармати, на домагання Яна Казимира були перевезені під Берестечко, із гарматами зі Львова.

По Конецьпольських «брідський ключ» перебрав у посідання Софієвський, батько короля Яна Софієвського, якого син Яків у 1640 році продав ці добра Йосифу Потоцькому. Потоцькі збудували великий палац, що простояв аж до наших часів, але добра продали Рицєвським, а ці Рицєвським. Варто згадати, що Казимир Рицєвський вирубав усі високі соснові ліси, продаючи дерева польським корабельникам, які вживали їх на машти до своїх кораблів.

Відмітимо, що в селі Корсів, брідського ключа, були відкриті приватні лікувальні купелі, але вони занепали. По розборах землі Броди попали під Австрію і 1779 року були наділені правом свободної торгівлі на австро-російському кордоні.

7. Броди в новіших часах

В 1801, 1835 і 1853 роках великі пожежі знищили місто, але воно було багате й скоро підносилося з упадку. Із конскрипції 1860 року довідуємось, що в Бродах жило 19.977 мешканців: 14.718 жидів, 3.500 латинників, 1.717 українців і 42 інших.

Брідський повіт мав 109 громад і 116.762 людей, які жили на просторі 32 квадр. (крайових) миль, але села занимали 46.9 відс. простору, а поміщицькі двори 53.1 відс. В повіті було дев'ять містечок: Лешнів, Лопатин, Маркопіль, Топорів, Залізці, Підкамінь, Соколівка, Станиславчик, Щуровичі; у цих місцевостях відбувались час—до—часу ярмарки.

Через терен повіту проходить залізничний шлях, званий шляхом Карла Людовика, що має три станції: Ожидів, Заболотці і Броди. Тепер містом проходить автострада Львів—Київ. Броди лежать у північно—західній частині подільської плити і з повіту випливають дві важливі вічки: Стир і Серет, обидві несуть свої води до Чорного моря, але двома різними дорогами.

В австрійських часах у повіті було п'ять школ 2—клясовых: Берлин, Лопатин, Підкамінь, Пониковиця і Залізці Нові та 37 школ 1—клясовых. В Бродах була реальна гімназія, де викладано по—німецькому, а тільки релігію і польську мову по—польському. Української мови не було. Ця гімназія скоро перейшла на тип класичний. Була в Бродах 4—клясова жіноча школа і 5—клясова чоловіча, як також і жидівська. В усіх тих школах обходжено свята українські, польські і жидівські ще до 1890 року.

Під кінець XIX ст. у Бродах було 20 гуралень, що були власністю згаданого Молодецького. У Старих Бродах був паровий млин, фабрика парафінових свічок, руму і лікерів, як також прядільня.

1882 року Броди стали осідком староства, до якого спочатку належав також і Золочів. В Бродах були такі інституції: повітова рада; оціночна комісія ґрунтового податку; окружна дирекція фінансів; митні уряди 1—ої кляси в Бродах, Стоянові і Черковичах; а другої кляси в Берлині і Грималові. В Бродах була важлива окружна торговельно—промислова палата, до якої за законом з 27 червня 1868 року входили такі міста: Броди, Золочів, Перемишляни, Камінка Струмілова, Сокаль, Бережани, Бібрка, Борщів, Чортків, Гусятин, Рогатин, Скалат, Тернопіль, Підгайці, Теребовля, Заліщики, Збараж. (Кс. Садок Баронч, Вольне място гандльове Броди, Львів, 1865; пор. Словник Географічний Крулества Польського, Варшава, 1880, I; пор. Акта Гродзке і Земське в Архівум Бенедиктинським в Львове, 1—8).

8. До історії Церкви в Бродах і околиці

Св. Володимир Великий, Хреститель Руси—України, засновуючи 990 року город Володимир на Волині, збудував там

Брну», єпископську катедру Пресвятої Богородиці, а в інівський список подає, що перший єпископ того города назався Степан.

Київський митрополит Лев II Кішка з ХУІІІ ст., що був єпископом-прототроносом у Володимирі, на основі старих документів епархії, особливо диптиха, передав таку чергу єпископів Володимира: 1. Іван, 2. Антоній, 3. Антимій, 4. Ходор, 5. Григорій і 6. Степан. Сам він, а за ним історики приймають, що Володимирська епархія мусіла бути заснована скорше, дуже скромно, в часах св. Методія (гл. Др. Петро Ісаїв, Звідки Русь—Черніна прийняла християнство, Філя, 1952).

В такому випадку город Броди, будучи частиною Волинської землі в тих часах, належав би до тієї стародавньої епархії. Варто знати, що в тих околицях вславились аж дві чудотворні ікони Богоматері: одна в селі Корсові, а друга, знана на всю Україну й вчитана всіма українцями Мати Божа Почаївська. До Почаєва звичайно йдуть маси паломників з усієї України, щоб просити помочі і віддати себе в опіку Божої Матері.

З польських записок довідуємося, що 1571 року в часах Рубартів о. Степан з Красова був парохом у Брадах, а його піддником був о. Федір із Суходолу, а Яків Соб'єський презентував цю парафію о. Якову Доскочинському. Є також згадка, що в Брадах була збудована 1601 року церква Матері Божої, але при перебудові 1768 року в часах С. Потоцького її вигляд був змінений. Церкву св. Юра збудовано 1625 року з коштами вельможі вартості.

В брідському повіті є шістдесят п'ять українських парафій, не включаючи дочерніх церков. Всі вони від найдавніших часів були не лише релігійними, але й культурними осередками для своїх містян.

Один з членів «Руської Трійці», о. проф. Яків Головацький, народився 1814 року в селі Чепелях, пов. Броди, де його батько о. Андрій був священиком. 1848 року на «З'їзді руських учених» о. Яків був головою «відділу управи руської мови і словесності». Він був першим професором української мови й літератури на Львівському університеті, а 1864 року був навіть ректором.

* * *

Згадаємо, що по вибуху Першої світової війни на українські церкви в Брадах і околиці пішов великий наступ царського православ'я. Сл. Божий Митрополит Андрій був вивезений до Москівської тюрми, а Петербурзький Синод вислав до Галичини своїх емісарів, владик: Евлогія, Антонія і Діонісія, щоб «соєдинали Українську Католицьку Церкву з Русскою Православною Церквою». Львівський генерал-губ. Бобрінський і губернатор Мельников «помагали» їм усіма силами, замикаючи до тюрем і насилуючи наших священиків на Сибір.

В Бродах всі три українські католицькі церкви віддано православним з огляду на московофільські симпатії маленької частини громадянства. Однаке, праця українських священиків, парохів і катехітів, та світських громадян виховала свідоме нове покоління. В Бродах була українська Бурса ім. М. Шашкевича, Каса «Самопомочі», «Просвіта» і «Рідна Школа» УПТ.

От. Ю. Дзерович в своїх споминах згадує, що о. офіціял А. Білецький назначив його завідателем у Бродах, але губернатор заборонив йому виконувати душпастирські обов'язки. Його наступником був іменований бельгієць о. Франц Бонн, але і його не допустили до церкви. Натомість миряни ходили на богослужби до церкви в Смільні.*

Другою важкопереслідуваною парафією повіту був Лешнів з дочерною церквою Піски. І в Лешневі працювали патріотичні священики, а останній з них о. Герасимович, і цілий ряд учителів. Від перших днів зайняття Лешнева царською армією в 1914 році українського священика усунули, а назначили православного. Народ просив губернатора призначити о. Василя Павулу з Білявець, але він не був допущений до тієї церкви аж до втечі москалів з Галичини. Такий наступ московського православ'я був в інших повітах всієї Галичини.

9. Заключні думки

Закінчуючи наші міркування про Броди й околицю, мусимо згадати одного славного брідцанина, сл. п. ген. Мирона Тарнавського, сина священика з Барилова. Він був Начальним Вождем УГАрмії ЗО УНР в найважчому періоді її існування. Його Галицька Армія у великій мірі причинила до прогнання більшовиків з Києва при кінці серпня 1919 року. Він провадив своїх стрільців через «чотирокутник смерті» тієї ж осені. І коли епідемія тифу підкосила понад три четвертини його улюблених стрільців, він своїм особистим відважним рішенням врятував численні тисячі з-поміж них для дальншої боротьби народу.

Багато з них в час Другої світової війни, як надійшла слушна пора, разом із своїми синами подались у ряди Дивізії «Галичина», а інші пішли в УПА. Всі вони були переконані, що своїми трудами і жертвою свого життя принесуть найкращу службу своїй Батьківщині. І український народ ніколи не забуде жертв тих, що життя своє віддали за братів своїх.

Він був там у час війни.

З МИNUВШИНИ МІСТА БРОДІВ

(Причинки до історії міста в ХУІІІ в.)

Написав Іван Созанський

Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка,
том 97, рік 1910, кн. 5.

Короткий нарис історії міста. Міська магістратура. Місто і замковий уряд.

Іо 1879 р. вільне місто Броди, один із найбільших у цілій
галицько-угорській монархії осередків торгівлі (переважно з
Угорщиною та Німеччиною) із-за чого справедливо назване Триестом
на континенті, заселене по нинішній день головно жидівською
спільнотою, відси жартівливе його прізвище галицький Єрусалим,
який відноситься до новіших міст. Засноване воно в останніх літах ХІІІ в.
1580 році бязький воєвода Станіслав Жолкевський купив у
житті Каменецьких між іншими селами до сьогодні як село знане
Броди (нині з приєднанням Старі) і вибудував посеред багновищ на
яких між щойно названим селом і другим, Лагодовим на т. зв.
Лагодіві (нинішнім Острівчику) окруженим ставом Копень замок.
Спочатку дідич почав зараз таки закладати й місто, яке постановив
засновувати від свого гертового родинного клейноду Любічем.
Лагодіві короля Стефана Баторія з 1584 року надане
життя місцем місцем німецьке або магдебурське право, а грамотою
короля Сигізмунда III Вази з 1586 року дозволено їм будуватись в сусідстві замку
Лагодіві користати після потреби з панських наділів: сіножатей, піль,
пільов тощо. Та назва Любіч не прийнялася, виперла її давніша,
заснована на місцевому селі Бродів. Надані фундатором
життя місцем міста Любіч alias Бродів привілеї розширилі грамотою
1614 році Лукаш Жолкевський. Не маючи потомків, відступив
від корони у 1629 році частинно даром, частинно за готівку (500,000 зол.
т. зв.) між іншими селами й нове місто на власність сандомирському
дідичу, вел. гетьманові кор. Станіславові Конецпольському. Цей
дідич і розширив того ж таки року права мешканців міста й
заснував, що король Володислав IV привілеї з дня 11 березня
1636 року зрівняв міщанські, цехові та торговельні свободи з тими,
які мали першорядні міста в Короні: Львів, Краків, Торунь та
Гданськ. Конецпольський заслужився для міста як ні один з його
предників і наслідників: побудував твердиню, місто окружив
муром, муром та частоколом, а для піднесення промислу й торгівлі
з іншими грамотами звербував чужинців: шкотів, вірмен та
евреїв. Його ж ділом було оснування академічної колонії в Бroдах.
Відсутність торгівлі і промислу спнили однаке гостина війська

Хмельницького та часті напади татар. Внук вел. гетьмана коронного Станіслав Конецпольський записав Броди в 1682 р. польському королевичеві Якубові Соб'єському, а від нього купив місто в 1704 році Йосиф Потоцький, воєвода й генерал київських земель.

Хоч місто вже від перших років свого існування радилося маґдебурським правом, хоч згодом дістало привілеї найбільших міст у Польщі, однаке на ділі всі міські права лишились на пергамені. Місто, як бачимо з повище сказаного, було все приватною власністю пана. Його воля і приказ все мусіли мати більше значення, чим писані привілеї. І коли самі дідичі міста, хоч би — як кажуть — про людське око, респектували надані його мешканцям будь ними самими, будь їх попередниками привілеї, то навіть і тієї обставини не мали на думці панські урядники: підстарости та коменданти місцевої твердині; не—раз, не—два явно ігнорували міські права, даючи мешканцям міста нагоду відчути вагу своєї особи не лишень на царині «автономії» міста, але навіть у приватному житті самих міщан.

Участь міщан у виконуванні двох виборних урядів — це ядро міської самоуправи. Тими урядами були: війтівський (*officium advocationale*) і уряд радників (також консулів або бурмистрів, *officium consulaire*). Кожного року зараз на другий день по Трьох Королях по вислуханню Служби Божої в латинськім костелі о годині дев'ятій (*hora solita nona*) зрана сходилося все поспільство (*tota communitas*) в ратуші — виїмково, коли ратуш занятий, деінде, інпр. в резиденції лат. ксьондза — для вибору міської старшини: війта, його заступника, радників або консулів та присяжних лавників. Вибори відбувалися все в присутності панського урядника: підстарости або коменданта місцевого замку. Про «свободу» виборів свідчить оцей документ, який для характеристики автономії міщан в цілості подаємо: „*Electio celebrata est in Civitate Brodensi feria secunda in vigilia festi Circummissionis Domini Nostri Christi Iesu anno prae. (1641) per Generosum Dominum Petrum Mlochowsky pro tunc praesidem arcis Brodensis imprimis ex bracchio Illustrissimi Domini Nostri Clementissimi Hereditar, per praenominatum praesidem iuxta privilegiis super Fundat. Civitat. Electus est ad Officium consulaire Famatus Dominus Thomas pharmacapola et ad primam vicem proconsul deputatus est. A commonitate vero Famatus Dominus Mathias Czestkowicz, Stanislaus Korniewycz, fidei catholicae, ex Ritu Ruthenorum Famatus Georgius Terleckij, quartus. Ad officium Aduocatiale per Commonitatem electus est Famatus Martinus Plenardowycz, ad officium Viceaduocatiale Famatus Adalbertus Kulieczkij, ad scabinale vero Famati Ignatius Hryczowycz, Ionnus Ziolkowycz, Ioannes Kukielniczky, Nicolaus Zelislawsky, Abraham Dziusa, viri idonei ac spectabiles electi sunt. Quod est cum consens. Duo praeside supra nominato et aprobatioне. Quod est actis praesent, connotatum”.*

Війт, офіційно титулується *advocatus*, це найважніша особа в міській магістратурі. Він не дідичний, як по інших панських містах, але виходить з вибору. Вже в привілеї короля Стефана Баторія означенено його атрибуції та унормовано його відносини до пана. Надаючи мешканцям міста магдебурське право та пільгуючи їх від суду каштелянів, палатинів тощо, король гарантує як сторожа права війта. „...coram *advocato suo pro tempore existenti jure theotonico respondebunt. Advocatus vero inibus de se conquerentibus, coram memorato Stanislawo Skiewski... et eius successoribus legitimis non nisi eodem jure theotonico Magdeburgensi respondere tenebitur et debebit*”.

Найважнішою функцією війта, судити разом із доданими йому помочі лавниками (іноді навіть з одним присяжним) всякі справи цивільні і кримінальні з правом кари смерті. Доки не прийшла до більшого значіння колегія радників, а можна це прирітили щойно в 40-х роках ХУІІ в., війт опікувався міським паном та мав владу поліційно-санітарну. У другій половині XVII століття війт тратить навіть первісну свою владу, бо сам нього також панове консулі судять справи тої самої натури. В цей часі вже цідком затирається різниця атрибуцій обох урядів. Можмо навіть такі справи, які судить уряд (obopolny urzad), себто не із лавниками та двох–трьох консулів. Крім війта, лавників та консулів суддями були також цехмистри старші і молодші. Такий судбунал засідав лише тоді, коли виновниками були члени цеху. Порядок судових інстанцій був такий: від вироку війтівського уряду вільно було апеляювати до суду панів радників, а коли й там не вчинено справи, апеляція йшла до замкового уряду. Цей порядок змусив плебісцит, про який довідуємося з акту під р. 1642. Однак міщани виломлювались з–під власного права; зі своїми лавами удавались безпосередньо до дідича або місцевого замкового підстарости. В актах дуже часто можна вчитити таку фразку: «З ремісії і наказу замкового уряду судді судили таку справу...»

Не все одначе пан та його урядники завертали справу на певний шлях. Колишній бургграф замку, а потім звичайний панянин Пйотр Коцельський — читаємо про цю справу в акті з 1642 року — мав «порахуватись» з війтом Марціном Пленардовичем, що образив його на честь. Пленардович запросив Коцельського, а цей простив йому; домагався тільки, щоб «кондиції» згоди вписати в міські книги. Мабуть за старанням самого Коцельського писар Чернота вписав загоду замість уявленій протокол — як звичайно водилося — у т. зв. вічні книги, де записувано найважніші справи міщан: завіщання, браки тощо. Дізнавшись про це, Пленардович потягнув Коцельського перед звичайний суд. Однак небавом надумався позов: покинув звичайний порядок інстанцій та вніс прямо до пана позов на Коцельського, закидуючи йому співучасть у

пофальшованню міських актів. Дідич велів розсудити справу своєму підстарості Млоховському. Коцельський уважав такий порядок нелегальним, опираючись на привileях наданих міщанам, плебісцитах, магдебурськім кодексі і т. д. У відповідь на це почув від підстарости такі слова: «У мене право в голові, а твоїм витру собі... Мовчи с... сину, хлопе, здеспектую тя», причім злапався за бік, аби витягнути шаблю, але її не мав. «Sic volo, sic iubeo, sic fiat — говорив на суді Коцельський — оце принцип, якого тримається пан підстароста, судячи міщан. Таляри, які дістав від війта — до чого й сам признався — заткали йому уста й не дали справедливо рішити».

Коли війтом вибирали міщанина багатшого, а притім письменного й настільки второпногого, щоб міг коли не вивчитись важніших параграфів магдебурського права, то принаймні зоріентуватись у правничім кодексі і згідно з ним судити кожну справу, то не вимагалось цього від присяжних або т. зв. лавників (*scabini, iurati*). Кандидатами на цей уряд були все майже міщани-ремісники. Лавників вибирало в першій половині ХУІІ в. усе суспільство міста, згодом, а саме при кінці цього ж віку, як це можемо ствердити документально, право вибирати присяжних належить все до радних і війта. Число членів скабінату не все однакове. У ХУІІ і в перших роках ХУІІІ в. (напр. у 1703 р.) лавницький уряд складався з 6 членів, згодом (напр. 1732 р.) 10, а ще пізноше (напр. 1737 р.) 11, якраз стільки, скільки веліло магдебурське право. Звичайно найстарший віком присяжний має уряд заступника війта. Тоді титулюється він офіціяльно ляндвійт (*lantwoit, viceadvocatus*). Він заступає війта в його неприсутності або тоді, коли сам війт має справу в суді будь як жалобник, будь як підсудний. Чи ляндвійт і в нашім місті крім обговореної функції мав іще інше спеціяльне урядування, чи й тут був він охоронцем міської печатки — як по інших містах — категорично не можна сказати. Лавники — це права рука війта. Під його проводом вони судять всякі справи. Їх висилає війт для зібрання процесового матеріялу. Присяжні йдуть на оглядини осіб побитих, покалічених, переслухують свідків, що задля прим. недуги самі не можуть прийти до суду — словом роблять службу нинішніх слідчих суддів. Далі лавників посилає війт до міщан — коли очевидно ці цього бажають — для вислухання останньої їх волі, присяжні таксують всілякі шкоди, оцінюють із фаховими знавцями застави і т. п. Вернувшись зі своєї служби, присяжні «перед урядом і актами» здають реляцію, яку війт велить вписати в протокол.

Уряд присяжного вважався ступенем, по якому міщанин міг вийти на члена консулярного уряду, або коротко уряду. Консулів або радних було все чотир'ох, у тому числі постійно подибуємо одного, деколи навіть двох міщан-русинів. Перший консуль звався «замковим», три останні «консулі від поспільства». В елекційних реєстрах, які подибуємо в актах, вони названі ще інакше: консулъ

перший, другий і т. д., бо в той спосіб назначувано їм вже наперед бурмін урядування, а саме в котрім кварталі в році кожний з них виконує свою службу (відсі походить назва бурмистр квартальний). Радні консули або вкінці бурмистри, бо згодом і так їх називано, це «magistratores oppidi et legum», як сказано про них в однім акті. Вони передусім опікуються і управляють міським майном. Кожний з них веде подрібний виказ міських приходів (до цього зачисляється й зичайні податки) і видатків, щомісяця складає перед війтом, зборами товаришами та громадськими виборними рахунки, а по закінченні тримісячній службі передає касове справоздання замковому урядові. Радні дбають про публічну безпеку та центральність, контролюють міри, ваги, сорт виробів чи товарів, протягом кожучи в їх руках спочиває влада адміністраційна, поліційна, санітарна та торгова. Разом із війтом їх потягається до зловідальності, коли в'язень, користаючи з неуваги тюремного дозоржа, втече з міської тюрми. Очевидна річ, що їх служба повно посередня. Органами, що виповнюють їх накази, це міська дозора (міські пахолки), міські воротарі, що мають службу при обох брамах, тюремний дозорець, міський шафар тощо. Головним джерелом міських доходів були податки.

В ХУП в. сталого бюджету місто не має. Коли міська каса зможе, консул скликає уряд, війта, лавників та громадських «поборних viri electi» і, представивши їм конечність наłożення податку, просить, аби його ухвалили. Такий податок (szos) вносять вибрані до цього два поборці, які опісля складають рахунки перед тими, що їм дали цей мандат. Так, напр., в 1643 р. панове радні і електи виставляють Янові Крукельницькому і Олексею Сокареві квіт, яким стверджують, що названі поборці сумілінно відвалили своє завдання, бо стягнули 946 зол. 27 грошей (по 40 грошей від кожного дома) як податок (szos). Бідних мешканців радні звільняють інколи від міських податків. Так сталося 1651 р. з сільварчанами Василем Суходільським, Семеном Глобою, Хомою, Матвієм Пилипишиним, Яцком Гаврилишиним, Савкою, Панасом Павлом Міщишиним, які замість податків, котрих платити не могли по причині недавньої «неприятельської девастації», обіцяють справляти постійно міст перед новою львівською мурованою замовою. Та, як видно з понижче поданої ухвали, панове радні не вчисились із волею народу, мусіли без його згоди накладати на міщан податки. Після покінчення річної елекції (1695 р.) поспільство ухвалює: «wola wszystkich, kiedy pobory maia byc lub dymne lub rozchodne, zeby bez cechowych ani uchwaly ani rozhadow nie bylo». І справді, в актах із першої пол. ХУП в. постійно подибати виказ податків ухвалених в присутності війта, бурмистрів, усіх присяжних і всього поспільства. Тоді бачимо звільні реформу, хто має стягати податки, а саме цехмистри, ставши готовий реєстр податників і назначених їм сум звекують податки від членів своїх корпорацій, а осібні поборці

(мешканці передмістя, т. зв. фільварчани мають свого) від інших міщан. Крім звичайних податків мешканці міста платять деколи й надзвичайний т. зв. «шос». В акті під датою feria secunda post dominicam tertiam Epiphaniarum anno 1651 читаемо такі слова: «Панове радні розвідавши про приїзд — дай, Боже, щасливий — Я. В. Пана й Добродія свого милостивого, а зміркувавши, що в скарбоні Річпостолітого брідської гроша немає, навпаки лишень довги, затягнені ще за їх попередників, просили панів електів, аби нарадитись, відкіля роздобути потрібної суми на покриття міських видатків. Ті ж (названі поіменно) панове електи признали, що предложені їм раднimi потреби міста справедливі, а зі всіх найперший і найпильніший видаток на приїзд пана, тому ухвалили з кожного дому від господаря грошей 12 «шосу», стільки від комірника, що має огорod, стільки від того, що має коня або воли, а від пішого що дається».

У 1663 р. знов трапилася така ж нагода, міщани надіялися щасливого й давно очікуваного повороту дідича з чужої землі. На його привіт радні ухвалили заставити за 60 зол. дім, що колись був власністю шкотського купця Александра Рейди, а що цих грошей було замало, то випустили в аренду на один рік Мошкові золотникові каменицю іншого купця шкота Симсона, що користає з привілеїв наданих міщенам, але «od wielu lat absentuie sie do Brodow bywas». Нищили мешканців міста податки й на інші цілі... Так, напр., в акті під датою 19 серпня 1663 р. написано: «Іван Мартинович, бурмистр, Яцентій Абрамовский і Томаш Чижович, радні, видячи, що Річпостолита міська день у день потребує грошей на послів, жовнірів, поправу бельварду в замку, а також на сплату довгів — щойно позичили 300 зол. на інтерес (потеперішньому відсотки), які дали негайно жовнірам І. М. Пана й Добродія — закликали панів виборних і з ними ухвалили шос, по половині від кожного дому. А на це пристали також старші жидівської громади Леві Маєрович, Йосиф Шльомович, Іцко Новоахович».

Радних, що недбало сповняли свій уряд, чекали зі сторони замкової зверхності догани, деградація, а опісля відповідальність перед судом. Особливо немало клопоту мали вони з виконанням панських наказів, або т. зв. диспозицій. Бо коли без труду могли виповнити, напр., наказ виданий у 1643 році місцевим підстаростою Андрієм Жицьким і перевели вибір двох міщан, яким приказано дбати про це, щоб пивоварі не варили з маци пшениці і з п'ятьох чвертока ячменю більше пива, тільки 8 кватирок, аби на торзі не продавано замалих хлібів, аби сидухи торгували «побожно», щоб горці, мірки, лікті та шинкарські кварти були справедливі, — то не так легко повелоя радним вчинити волю дідича, який заборонив міщенам волочитись уночі по шинках. Напр., в 1640 році радні вписують у книги протестацію, в якій заявляють, що не в силі робити своєї служби, бо коли міська

сторожа наказала шинкарці Зигмунтовій, щоб не продавала міським гайдукам пізно вночі пива, ті напали на сторожів і сильно їх покалічили. Замковий поручник, від якого спершу самі сторожі, а потім і пан бурмистр жадали помочі, сказав, що не має чого під рукою, а саму справу відложив до завтра... Не подіючись, мабуть, дійти до справедливого засуду у панських урядників, радні віддають суд у цій справі самому панові, коли лики приде до міста. Так само ухвалюють просити дідича, щоб ладив «ребелізанта» Каспра Вельцера, що п'ять разів кликаний через урядових слуг не явився перед панами радними та ще з турією сказав: «Не піду до уряду, не слухаю їх і не буду слухати, а ю кому щось потрібне, хай глядить у пана...» По цих словах пішов бі задніми воротами до замку. Інакше судилося тих, що не були чим звязані з панським пленіpotентом. Собестіян Герменський, панський економ, присудив у 1640 році відтяти амілові Лобачовичові руку передусім за те, що спротивився конституції І. М. Пана й Добродія дідичного і пізно вночі зчинив у місті крик та покалічив чеканом Андрійка, сторожа. Цим разом же панове радні вставились за підсудним, не допустити до виконання вироку, але веліли Лобачовичеві загодити стражника та приречи, що більше не робитиме подібних авантур. Відпокутувати мусів свій вчинок і міщанин Станіслав Пташник, на якого в 1642 році жалувалися перед ляндвійтом радні, що проти виразної оборони самого ясного пана, опублікованої міщанам на ратуші, пізвозив собі конопель та велів своїй жінці сушити їх у печі. Протестуються на нього, бо не бажають собі, щоб вдруге спала на них неласка й догана від дідича.

Вже повище подані приклади свідчать, як не треба краще, про свою залежність мешканців міста та його магістратури від волі дідича та його урядників. Таке переконання мали й тодішні міщани, коли — подамо ще один зразок із 1642 року міські сторожі зробиті міщанином, Іваном Кулишкою, до якого прийшли, щоб за щоші ладився в дорогу за орудками дідички, сказали панам підліним на суді просто в вічі: «Дякуємо вам за службу. Як не найдемо й тепер — бо ви ніколи за нами не вставитесь — праведливости, то прямо підемо до пана, якого відай і ви вітесь...» Ба навіть у чисто приватних відносинах, у родинному витті міщанина, ласка або гнів пана підстарости, чи якогось другого панського урядника, відогравали немале значення. Війт — права походить із 1630 року. — Анджей Кусенецький обіцяв Адамові боднареві, що віддасть за нього свою дочку Марусю. Кених має перед вінчанням показати 40 зол. готівки як власне міно. Коли одначе Адам не вилегітимувався перед своїм будучим тестем такими грішми, Кусенецький виплатав для дочки єщого жениха й ладився до весілля. Та ось панський намісник — якого боднар пішов заздалегідь просити милості й опіки — прикликав до себе пана війта та заборонив йому віддавати дочку

за другого жениха, бо інакше втратить панську ласку, а в додатку заплатить сто гривен панської кари. Коли вйт звернув намісникові Концькому позір, що кожний суддя повинен вислухати обі сторони, той зі злістю відозвався: «Не вказуй мені дороги, маю локоть, що ним мірю». По наказу пана підтарости боднар заарештував у ксьондза шлюб і вйт мусів заплатити «пошкодованому» 60 зол. басарунку.

II.

Русини властителі реальностей

«...Сталася з Божої ласки постанова в домі пана Кустинського з паном Андрієм Мельником із Лагодова, а іменно: пан Іван зволив дати за пана Андрія Мельника свою дівку та в присутності чесних осіб о. Стефана Кульчицького, брідського намісника, також при присяжнім Хомі Селейку, при сині пана Івана Кустинського, Федорі та при дочці пан Кустинський дає панові Андрієві тепер це, що може: вола, корову, поля на три руки і фільварок, не виділяючи дочці частки ні з дому, ні пасіки, ні інших річей, бо син буде ділитись по рівні з обома братами та одною сестрою. До поля належатиме ще менший її брат...»

«...Микола Полянчик із Ганною, своєю подругою, явно й добровільно зізнали, що свою маєтність, себто дім у ринку біля Гриця кovalя з одної, а Стецька мельника з другої сторони, заставляють Францішкові Бatalії за 100 зол. пол. монети на один рік, т. є від Успення Пр. Богородиці 1629 року до того ж дня 1630 року...»

«...Грициха Прислуиха здорована тілі і доброго розуму непримушена, але з доброї волі явно визнала, що злюбивши собі Костя, сина Васька Орлинського, щоб мати його за свого зятя, звінчала й віддала за нього свою дочку, за котрою в приданим відступила молодятам половину огорода, що тягнеться побіля ґрунту Васька, а з другого боку Андрія, Юхнового сина, та крамницю, що стойть між крамницями Івана Шаленого й Степана...»

«...Найперше, з дому моого, що в ринку, третю частину тепер, а по моїй і жінчиній смерті весь лишаю...»

«...Славетний Андрій Свиридович, брідський міщанин, хоч хворий тілом, але здорового розуму, диспонував своєю субстанцією і висловив свою послідню волю, щоб по його смерті не було жадної колотнечі, але так, як бажає собі цим завіщанням, на будуче лишилося. Зізнав отже, що установляє спадкоємцями всього свого добра движимого й недвижимого, камениці в місті Бродах, ґрунтів там же й огородів поза містом, готівки в золоті і сріблі, свою подругу Параську й дітей із нею зроджених, сина Івашка й донечку Марусю. Коли б одначе Параська вийшла вдруге замуж, ніщо з названого добра немає її дістатись, тільки перейти на

ласність діточок... Виявляє притім, що має готових грошей 220 л. п. на підгорецьких садах, які закупив у спілці зі своїм загором Павлом Бобовським і Матвієм Боднаром та 700 зол. п. як златок пані краківській, жінці І. М. Пана й Добродія, на став у Суровичах..»

Ось такі між іншим слова читаємо в актах колишньої старшини міста Бродів, що в головних начерках дають нам образець маєткового стану руського міщанства в цьому місті в першій пол. ХУІІІ в. Таку шлюбну інтерцизу зробив у 1627 році пан Кустинський, міщанин–хлібороб, таку згоду уложив Микола й Ганна Полянчики, так у 1630 р. вивінували міщанка–крамарка його зятя Костя, так рік пізніше писав у листі до Осипа в Медринці міщанин Йосиф Дем'янович, бажаючи за згодою інших Олени віддати свою доньку за його сина Миколу, коваля, як вкінці у 1650 році диктував панам лавникам своє завіщення Андрій Свиридович, що в міщанських кругах мав славу багача.

Крім згаданих щойно міщан руської народності мали в ринку реальності міщани інших народностей. Десь коло 1640 року почало будувати в цьому центрі промислу та торгівлі муріваний камениці. Одною із перших була камениця міщанина руської народності Самуїловича. Будовано цю каменицю ще в 1645 році. Почавши від 1630 року, подибусмо в ринку реальності найраніших каминців, що замандрювали до Бродів, купців шотської народності та щораз більше число властителів жидів, яких ціллю було набути передусім найкраї реальності руського й польського міщанства.

На підставі актових книг колишньої міської старшини, переважно книги справленої коштом довголітнього війта Марціна Боднаровича, в якій занотовано силу контрактів купна й продажу, замін та заставів міщанських реальностей за час від 1629–1644 р., можемо назвати властителів руської народності не тільки в найдорожчій частині міста, тобто ринку, але також прилеглих вулицях. Зазначимо вже тут, що руське міщанство щодо цього цілком не уступало польському, але його реальності були мені, дешевші.

Актові книги згадують нам про оцих русинів, що мали в ринку свої доми або крамниці. Під 1629 роком записана заміна, яку зробив Мисько Полянчик і жид Копльович. Мисько осів на Львівській реальності та дістав іще 60 зол. В тім же році мають тут заміни Лука Шпотович, Андрій Маляр та Денис. У 1630 р. міщани Микола і його подруга Ганна Полянчик продають свій дім міщанинові руської народності Авдикові за 300 зол. У 1633 році також Ян Чеховський продає свою крамницю коло крамниці свіфана Мельника й Сінджея Кусенецького Котикові з поблизького села Смільна за 40 зол. Тоді попадя Малгожата продає свою крамницю коло крамниці о. Семена Остапові за 52 зол. В тім році міщані як властителі крамниць опі русини: Мартин Вусатий,

Фед'ко Буський, Лашко, Хведя Лихоходовичка (Lichochodzianka), якої сусідом стає Іцко кривий, що купує крамницю Єлісавети мечнички та міщанин Кибалка, що також в тім році дістав нових сусідів: Томаша Нінна й Яна Штерліна, шкотів, що купили крамниці Станіслава Кусенецького, перший за 45, другий 50 зол. Крань Сеньович, що сусідував із Стефаном, боднарем, продав у 1634 році свою крамницю Пйострові Мантіфові, шкотові, за 32 зол. В тім де році Семен Кришинський, що щойно купив крамницю Альберта Хиліньского за 32 зол., відпродав її за 45 зол. шкотові Якубові Боельові. По смерті Павла Суходільчика, що зайшов був із села Суходіл до Бродів, осів тут із братом на фільварку, а потім, діставши від властителя міста котрогось із Жолкевських право міщанства, потомки покійного, син Левко й два зяті, позивають у 1640 р. свого стряя Івана, щоб звернув ім спадщину: 400 зол. у двох баньках, 8 волів, 6 коров, 50 овець, пару коней, скриню із хустами, жупан із лонського сукна, таку ж делію, три кітли до роблення горілки, дім, комору на ринку та два огорodi. Цей Іван названий в актах як властитель крамниці під 1634 р.

Знаний нам вже міщанин Лука Шпотович продав у 1635 році свій дім полякові Станіславові Кусенецькому та дістав за нього 300 зол. Кілька днів пізніше, як записано цей продаж, від Станіслава відкупив дім русин Микола Білокаменецький, заплативши за нього 80 зол. більше. Із тестаменту Марусі Авдикової з того ж року довідуємося, що її сусідами були русини Гриць, коваль, та Стефан. У 1636 році Стефан продає свою крамницю коло крамниць Сенихи Лисої і Прислупихи, вдови, Федорові Радковичеві за 30 зол. В завіщанні якоїсь Іванихи згадана її крамниця на ринку коло крамниць Грицька Великого й Костя, зятя Прислупихи. Того ж 1637 року Андрій маляр і Тетяна, його подруга, продали свій дім коло згаданого повище Миколи Білокаменецького якомусь Самійленковичеві за 50 зол. У 1638 році Федір Савчинський продав свою крамницю коло Остапа фірмана і Стецька Мильник жидові Авраамові Мошковичеві за 24 зол. із тим застереженням, що має відступити її, коли б до року і 6 неділь зголосився який кревний і хотів заплатити 32 зол. В тім же році Крань Сеньович купує за 324 зол. дім Грицька Солонецького, а Гриць Великий продає свою крамницю жидові Вігдорові за 45 зол. Тоді Маруся Сидора з передмістя купила за 45 зол. у цього жида крамницю між крамницями Андрушка кривого й Пархвена, зятя Шаленого. Під цю пору Андрій Свиридович купив дім Олександра Завадовського коло Яцка, шевця, і Петра, мечника, за 600 зол. Рік пізніше Мартинець малий і жінка Воцька продали крамницю коло крамниць Миська, пекаря, й Матиса помірного Миколі Білокаменецькому за 30 зол. Тоді Кость малий заставив свою крамницю за 54 зол. Григорій Самуїлович продав знову свій дім коло Миколи Білокаменецького й Бartoша, боднаря, купцеві Іллі Кондратовичеві за 530 зол. Поруч дому знаного нам Йосифа

Дем'яновича мав у ринку дім Стефан, крамар. Опікуни спадкоємців Савки Чопика подали в 1639 році до лавників прохання, щоб оцінено майно по покійнім. Лавники оцінили всю спадщину на 550 зол., а саме: дім у ринку 450, винница коло Семена Остаповича перебудована й поправлена 70, а ремісниця коло Семена Степановича 30 зол. Між домами Дениса й Івашка стояв дім Сеня, різника. Цю реальність взяв був за довг віритель Сеня, Семен, різник, але невдовзі відступив її давньому властителеві за 240 зол. Під 1642 роком подибуємо в книгах контракт купна– продажу, який заключили Корнило, чернець, Сеня, зять Гната. Корнило продав йому за 24 зол. свою крамницю куплену у Каспра, винника, коло крамниць Іванихи рудої і Хведчихи рудої. У 1643 році Оришка Грициха продала свою крамницю під ратушем коло крамниць Івана Чупинника й Зінка чорного Вольфові Тшаловичеві за 20 зол.

На цім і кінчимо реєстр властителів реальностей у ринку. Остільки треба вважати його неповним, що не кожний властитель являвся перед урядом, аби записати продаж, чи заміну, чи вкінці застав своєї реальності. Матеріал, що маємо під руками, сильно розірваний, через що не можемо подати виказу властителів реальності у дальших літах. Згадаємо, що в ринку мали свої реальності Андрій Кульчицький, сусід Стефана Маляра й Сеня, різника, та Василь, зять Селейка, що мав гарну на добром місці поставлену комору.

Далеко кращі, як вже вище зазначено, реальності мали міщани польської народності. Назвемо кількох із них. Кадзідло Ян продав у 1636 р. дім у ринку на розі у напрямі до львівської брами шкотам Якубові Пікенові й Янові Штерлінові за 1050 зол. Шкотський купець Каспер Бовль платить знов у 1640 році Станіславові Кусенецькому за дім у ринку коло Арони й Шльомихи 1000 зол. Ян Марціковський одідичив по смерті жінчиних родичів Кусенецьких, сплативши двох своїх швагрів, Анджея Божемського й Самуеля Кусенецького, дім у ринку, другий позаду першого, бровар, винницю та солодівню. У 1650 р. має в ринку каменицю Самуель Найллянд, купець шкотської народності, яка представляє вартість п'ять тисяч зол. Не від речі буде зазначити, що цю каменицю купив у 1679 році для поширення існуючого вже в місті конвенту Домініканів Станіслав Конецпольський, внук вел. гетьмана коронного у жида Лейби Абрамовича. Дзіяні Спінета, архітект властителя міста, бере в 1650 році від Вільгельма Льогі за свою каменицю у ринку 2000 зол. Новий властитель відпродав її зараз свому землякові шкотові Вільгельмові Ардисові, заробивши 500 зол. Пйотр Коцельський, якого акти титулують: колишній бурграff, мав перед своєю фінансовою руїною значне майно: дім, який лавники оцінили на 500 зол., другий 100, комору в ринку, за яку давали 100, солодівню й бровар 750 та три огороди, кожний, по думці присяжних, вартости по 23 зол. Увесь поданий маєток

перейшов на власність кредитора Коцельського, Маєра Копльовича.

Крім реальностей у ринку, який — як видно з поданого вгорі реєстру — вже в першій пол. ХУІІ в. мав закраску інтернаціональну, русини мали свої осідки довкола церкви Рождества Пр. Богородиці, поздовж вулиці, що тягнеться попри неї, т. зв. Луцької, перед і поза старою муреною Луцькою брамою, що стояла оподалік цієї церкви, та на просторі від цього храму до другого під покровом св. Юрія, при обох вулицях, що йдуть паралельно коло церкви, від якої дістали свої назви, знані ще в першій пол. м. ст. Велика юрійська (нині вул. Калліра) й Мала юрійська нині без цього придатку).

За час від 1632–1643 р. подибуємо при Луцькій вулиці (від другої пол. ХУІІ в. по нинішній день зветься вона Лешнівська) поверх 30 руських реальностей. Мешкали при цій вулиці найстарші міщанські фамілії, що досить вчасно збідніли: Авраам Таданський та Іван Кустинський зі синами Матвієм і Хведором, далі Дмитро й Іван Малицькі, Іван Кулищик, Панько й Іван Белзькі, Гриць Редьківський, Гаврило Сидовський, Васько й Матвій Клекотівські, Мисько Великий, Семен Новицький, Самуїл Кульчицький, ігумен монастиря св. Миколи над Стиром, Хома Косоніс, Микола Калішевич, Трохим, Андрій, Тимко, Ілько, ковалі, Зінко, Мартин, Ілько, Микола, кушнірі, Хведір, сторож, Савка, римар, Семен, ганчар, Семен, кравець, Григорій Свиридович, Іван Довгополий, Хведір Замулений та, мабуть, русин шляхтич Дам'ян Полянський, що попавши в довги мусів заставити свій дім Станіславові Стемпковському за 220 зол., а невдовзі виarendувати жидівці Тавбі на два літа на бровар і солодівню коло валу за 200 зол. річно. В актах із дальших років здибуємо при цій вулиці ще оцих русинів: Григорія Переяславця, Хому Селейка та Луця Кулищика. Цей останній згодився доглядати бровар і солодівню Тавби та нещастя хотіло, що Кулищик упився й спалив жидівське майно. Луць утік із міста, а все майно: дім вартості 220 зол., два огорodi від села Дітковець оцінені на 30 зол. та поле забрала Тавба, діставши судовий вирок. Хотіла взяти й корову, але на просьбу Кулищих, при якій лишились дрібні діти, і за порукою Ілька, зятя Кулищика, «що корова не здохне», Тавба згодилась не брати корови, доки не перестане дойтись. З польських міщан мали в названих вгорі літах реальності при Луцькій вулиці Вавжинець, Валентій і Матис Мйодковичі, Марцін Пленардович, Ян Гутник, Матис, воротар, Мацько, швець та Якуб Лявендерський, що то в 1643 році продав свій дім шкотові Августинові Карміхельзові за 700 зол. Під 1645 роком подибуємо крім цього шкотського купця ще Яна Дзінілина й Давида Родзіра, що набули при цій вулиці реальності. Реальності при цій вулиці платились загально беручи високо. Іван Кулищик, напр., продає в 1643 р. свою посілість, що тягнулась від Луцької вулиці до церкви св. Юрія, Григорієві

Самуїловичеві за 500 зол. Атаназій Пузина, луцько-острожський посланник, платить у 1640 році о. Самуїлові Кульчицькому за реальність 400 зол. Певно мусів цей владика не без зарібку виплати її Олександрові Мозеллі.

Бідніше руське міщанство мало своєї реальності, кожна представляла вартість не вище 50 зол., кругом церкви св. Юрія.

При Юрійській вулиці — в актах найчастіше в од. числі, хоч були подибати з придатками: передня й задня юрійська — зазначимо за час одного десятка літ, від 1633—1643 р., менш—більш прип'яття міщанських родин руської народності, що мали доми — угороди мешканців цієї частини міста лежали за міською межею у напрямі до села Лагодова — чотири—п'ять родин польського міщанства та дві—три жидівські родини. Мали тут свої дімла Іван, швець, власник двох домів, його сусід Юхим Кліща, Савка Бойко — до нині маємо передміщені із цим прізвищем — Васько, малярчик, Процик, сторож, Гриць Шнирівчик, Петро Форний, Іван Сухопар, Василь, ганчар, Михайло, міський пастух, Редько, син Якова рудого, Іван Шнирівчик, Семен Ганевич, Савка, різник, Мисько, швець, Сень, швець, Іван, римар, о. Іван Василевич, парох церкви св. Юрія, що продав свою реальність у 1638 році коло Зінка й Стефана Олені Лихоходовичі за 250 зол., Гаця попівна, подруга Павла, шевця, що продала свій дім в 1640 р. Іванові Герасимовичові, Марко швець, Петро Суходільчик, Улас Форкович, Сень Якимович, Тимко Антонович, Васько, зять Мильничин, Улас Олексіевич, Герасим Фурсович, що в 1643 році купив реальність при цій вулиці за церквою у Григорія Самуїловича за 700 зол., Тимко, багатий, Микола Іванович, Лука Плосконович, Хведір Індик, Грицько, глухий і ін.

Поруч реальностей поляків і жидів руське міщанство мало своїх селки при давно забутих вулицях: Козіківській, про яку можна лише це сказати, що йшла біля муру, мабуть в околиці Луцької брами, а при якій за той сам час, що при Юрійській вулиці, було до 10 руських реальностей, Бородиній (brodzina) названий від міщанина Бороди, Столпецькій, прямовісній до Луцької вулиці, таки близько церкви Богородиці, Куклинській, при якій сиділи Гриць Лабай, Зінко, Петро, Іван, пекар, Іван Безручко, Дацько Каленик, Олена Перевіська, Стефан Горопечик, Тимко, пекар, Проць, кушнір, Стукаловій, де були domi Гриця Стукала, Яремка Буднич, Куця, шевця, Янушівській, недалеко Косцельної вулиці, серед польського міщанства, Брилиній, заселений головно жидами, Задній (zatylna), Замковій, Шеляковій, коло жидівської лазні і божниці, біля воскобойні, коло згаданої під 1639 р. Академічної площа та вкінці в значнім числі при Львівській вулиці, перед і за Львівською брамлю і на т. зв. Новім місті. Що тикається назви територіального положення тієї останньої дільниці, зазначимо, що в 30—их роках ХVII в. таким іменем означується вільні, незабудовані парцелі вздовж валу від Луцької до Львівської

брами. Так, напр., в 1639 році Матвій Кустинський продав дім «на Новім місті за Луцькою брамою», а Матис, помірчий, свій за церквою св. Юрія в «Старім місті Бродах». Ілько, кушнір, має в 1641 році дім на «Новім місті за Львівською брамою». Згодом, а саме в 60-их роках названого століття «під Новим містом» акти розуміються частину міста, що постала на просторі від костела в напрямі до нинішньої громади Великі Фільварки.

Кільканадцять руських родин мало свої реальності не високої вартости від 10–25 зол. біля замку на т. зв. «паркані». Тут передусім мешкали «парканці», панські піддані, але з часом від 30-ти літ ХУП в. бачимо тут житла таких міщан, що могли користати з привілеїв наданих міщанству, але довги вигнали іх із країних парцель.

Вже вгорі зазначено, що брідська Русь числом своїх реальностей не уступала польській народності. Та вже в першій пол. ХУП в. руське міщанство починає збуватись своїх реальностей у значній скількості в хосен інших народностей. Впарі з руськими міщанами в цій роботі йдуть міщани польської народності. І одних і других найчастіше зневолявали до продажу домів довги.

Із загального (203) числа контрактів купна–продажу заключених за один десяток літ на русинів приходить більше як половина; продали 107 реальностей, а купили 80. Тільки в 60-их випадках — числа беремо в знак () — руські реальності — рахуємо виключно domi й крамниці — перейшли прямо в руки руських міщан.

Далеко не ліпше стоять справа з реальностями руського міщанства в другій пол. ХУП ст. Що затримати потрапили батьки, це загирили сини. Напр., Тимофей Фурсович почав збуватись майна ще в 1659 році. Тоді продав крамницю у ринку біля крамниць Івана, римаря і Стефана Барановича Пйоторові, Мечникові, за 40 зол., а огород до Дітковець Томашові Чижовичеві за 24 зол. пол. Рік пізніше, певно не з гаразду, а тиснений довгами, Фурсович позичив у жида Марка, що зайшов до Бродів із Нароля, 600 зол. та згодився з ним так: Марко Мошкович дістав у застав Тимотеєву поверхову каменицю у ринку, може в ній сам мешкати або другому винаймити. Сам властитель лишає собі дім позаду камениці, який Марко повинен докінчити своїм коштом. Коли б кредитор до трьох літ не дістав позичених грошей, умова має тривати далі під тими самими умовинами. Невдовзі по цій згоді Тимотей надумався її зробив інакше: каменицю й дім продав тому ж жидові за дві тисячки зол. У тім самім році міщанин польської народності Себастіян Ганецький продав свій дім у ринку коло домів Лейбуся й Лейзора Маєровичів Гецкові Лейзоровичеві за 250 зол. Герш Хаймович і його жінка Сурка купують тоді ж каменицю у ринку та платять її властителеві шляхтичові Єронімові Бродніцькому 800 зол., а знову Яків і Ізраель Рубіновичі дім за каменицею Фурсовича та платять за нього Андрієві

Лобачовичеві 130 зол. Стефан Баранович продає в тім же (1660) році наперед свою крамницю у ринку, а що 50 зол., що їх взяв за неї від жида Якова лучника, було замало, щоб сплатити вповні довг, то зараз таки заставив свій дім при Святоюрійській вулиці Томашові Новосельському за 150 зол. Колишній властитель реальності пішов на службу «річісполітій міській», дістив уряд міського шафаря (*szafarza*), а що своїх обов'язків не дуже пильнував, то панове радні за згодою делегатів жидівської громади, кагалу, ухвалили в 1663 році «для заохоти» платити Барановичеві гонорар (*salarium*) 30 зол. і пару чобіт з міського скарбу.

Як особливо руське міщанство не прив'язувало більшої ваги до своїх реальностей, показує нам наглядно статистика переходу руського майна в руки головно жидівської людності за недовгий проміжок часу, бо всього тільки за 2 роки. У 1660 році продано разом 12 реальностей: 6 руських міщан, 5 польських, 1 вірменську або руську. Вірмени, як відомо, мають прізвища подібні до руських. Поляки купили тоді 5, а жиди 7 реальностей. Зараз другого року (1661) записано в актах 21 контрактів купна-продажу реальностей: 18 руських та 3 польських. З того міщани польської народності набули 7, жиди 5, а 9 реальностей лишилось при руськім міщанстві. І чим близче кінця ХУІІ в., тим менше реальностей було в руках руських і польських міщан. Так, напр., у 1667 році Андрій Терлецький продав дім із ґрунтом якомусь Симкові, зятеві Іцка, за 400 зол. Тоді ж позбувся гарної реальності з ринку на Новім місті Анджей Стшеменський, продавши її Шаї Якубовичеві за 800 зол. Той же купець сторгував у тому році крамницю Григорія, старого кравця, та заплатив за неї 140 зол. Куплену крамницю таки того самого дня відпродав Якубовичеві Миколі Мошковичеві за 160 зол. Лейба Абрагамович купив знов крамницю Федора Охримовича, положену між крамницями Маєра Концльовича і Шльоми Островського, заплативши її властителеві 400 зол. Готівкою дав йому 200 зол., а за другу половину відпустив йому свою крамницю коло якогось Якова Норсановича. Між іншими продала в вищі названим році свій дім Ева, жінка Константина Пінелі, купцеві Маркові Левковичеві за 600 зол. На цю не здалася заборона видана замковим урядом мабуть тоді, коли Броди перейшли на власність родини Потоцьких, на підставі якої не вільно було міщанам християнської віри без дозволу замкової управи і виразної апробати самого дідича продавати своїх реальностей жидам. Ці однаке вміли порадити собі, знайшли досіб, як оминути панську «волю і приказ». На кільканадцятьох контрактах купна міщанської реальности ісповідниками жидівської віри заключених у перших десятках літ ХУІІ в. майже правильно вичитати таку характеристичну дописку пленіпotentента панського майна: згоду апробую, але під тою умовою, що півердить її дідичний пан...

витягнути шаблю та кликати свого ворога на дробій, піти до ратуші до суддів «записати свою невинність», наче б входило в програму щоденного заняття міщанина. Такий, напр., Яцентій Мушинський певно не попав би був у халепу, коли б тверезий вертався домів. Ідучи вночі напитий мав побачити чорта, що побивав гонтами шпихлір Секежинського. Яцентій відозвався до нечистої сили: «Пек тобі, сатано, люди вдень роблять, а ти вночі». Про цього міщанина записано, що зневажався на чарах і «*obludnych lekach*». Панове судді видали такий вирок — справа судилася дня 19 січня 1725 року — Яцентій має заплатити 5 гривен на замок, а що такої суми не годен у нього знайти, то за кожну гривну дістане по два буки. На божі доми, себто до двох костелів і трьох церков, повинен купити по п'ять фунтів воску. У кожнім домі божім буде лежати хрестом через ціле Богослуження, щоб на будуче не хвалився чародійством. Злишнім було б подрібно говорити про наслідки розпаношеного пиянства; вони були ті самі, що й нині.

У кожного міщанина подибуємо будь у хаті, будь в осібнім будинку вмуровані бані, спеціальні бочки, рури, рурниці, корита до заливання солоду й іншу снасть до роблення горілки. Гнали горілку, варили пиво і мед головно для власної потреби. Рідко хто виробляв таку силу напитку, що міг продавати другим. Розвоєві цього промислу пособляло й замілування міщан до пасічництва. Як на важне джерело доходів кладено велику вагу на пасіку, тих кільканадцять, іноді кількадесят пнів бджіл, що їх тримав міщанин на фільварку або в гаї, при шлюбних записах, завіщаннях, посмертних списках або ліквідаціях міщанського інвентаря. Маємо й таких міщан, що в своїх пасіках удержанють умисних пасічників, старих, часто збанкрутіваних, дідів, що не все по совісті робили свою службу, нераз вирізували з вуликів плястри меду, а перед судом викручувались, що шкідником був ведмідь. Із зависті глядів сусід на сусіда, коли й пасіка йому велася. Ніщо інше, як сусідська зависть була причиною, що Андрій Гаврилюк назвав свою сусідку вдову Павлиху чарівницею, бо чарами звела його бджоли до своєї пасіки, де їх вдовині потяли. Іздили і до ворожбита питати, чому бджоли не ведуться. За образу сусідки і віру в чари лавники веліли Гаврилюкові — а було це 10 липня 1737 року — передусім перепросити вдову, звернути їй кошти процесу, на замок заплатити 20 гривен, на війтівський уряд 3 та купити по два фунти воску до обох костелів, фарного й домініканського. Від перших десяток літ ХУІІ в. постає навіть осібна професія ремісників виключно християн, т. зв. винників, пивоварів та солодівників. Були це або самі властителі броварів і горалень, або бідніші, що наймались на роботу до багатших міщан, згодом до жидів, що вже в першій пол. названого століття захоплюють у свої руки цей промисл.

Із ремісників промисловцями можна назвати передусім шапкарів. Шапкарством займаються дуже вчасно міщани руської

і польської народності. Вовну, з неї саме вироблювано шапки, беруть все на кредит, дуже сумлінно сплачуваний, у жидівки Файбель. Кредитований товар представляє іноді значну вартість. Так, напр., у 1629 році названа щойно кредиторка квітус Грицька, шапкаря, з решти довгу 420 зол., які був винен за 18 каменів і 10 фунтів вовни. Того ж року той сам Грицько сплачує Файбель 200 зол., довг іще першого чоловіка його жінки. Під ту саму пору інший шапкар, Яків, виплачує тій же жидівці останок довгу 200 зол. Свій виріб шапкарі возили найчастіше на ярмарки до Ярослава та Бару. Крім цих промисловців деколи й шевці мали також стільки товару, що могли вивозити поза границю свого міста. З акту датов. 1633 р. довідуємося, що Андрій, швець, і інші шевці возили чоботи на ярмарок до Уніва. В Підгірцях прийшов до них митник та жадав оплати; пустив їх, коли довідався, що з Бродів. За селом дігнав син митника Андрія, швеця, побив його та таки стягнув митову оплату у висоті 12 грошей. З іншого знову документу під 1639 р. знаємо, що Василь, коваль, продає самих цвяхів у Самборі на ярмарку за 90 зол. За життя великого гетьмана Станіслава Конецпольського міщанство зайняте виробом поташу, який експортовано до Гданська, смоли, дьогтю, стрільного пороху, витоплюванням залізної руди, випалюванням вугля та цегли.

Із загалу міщевого міщанства висувається на чільне місце одна руська родина, що добилася немалого маєтку, мала поважання між своїми й чужими, ввійшла в склад міської старшини. Були це Дублянські, що зайшли сюди десь при кінці ХУІІ в. Один із них Ілля Дублянський мав у місті ліярню дзвонів, пильнував роботи, щасливо торгував своїми виробами й очевидно став багачем. Із посмертного спису всього майна Іллі зробленого 13 серпня 1747 року виберемо деякі точки, щоб мати поняття, до чого могло дійти міщанство при достатку готівки та щирій праці.

У 1736 р. Дублянський одружився другий раз, а жінку взяв собі міщанку з Жовкви, якусь Анастазію. Пані Анастазія вносить у хату Дублянського таке придане. Готових грошей дістала від батька, як було умовлено при інтерциї, 1000 зол., а з ласки знов пані–матки, про що батько не знав, 100 червінців або 1800 зол., придбаних зі збіжжя, вина, меду, вишняку і т. п. Крім цих грошей Анастазія мала осібно 30 битих талярів і 200 тинфів. Біжутерія молодої представляла неабияку вартість. Жемчуги нанизані на 8 шнурках коштували 27 червінців або 486 зол., щирозолотий ланцюг 30 червінців або 450 зол. До того дістала також штуку золота зі золотим хрестиком і рубінами, дві пари широ золотих ковтків, в одній парі діаманти, у другій були рубіни, один перстень також із золота, а в ньому діамант, два щирозолоті перстені з рубінами, два із того ж золота, але без каменів «ординарніші», чотири обручки з самого золота. І жіноча гардероба Анастазії була не скупонька: три спідниці із дорогої матерії, одна з венецького

атласу зі щирозолотою широкою коронкою в долині, друга зелена гродеторова з золотим гальоном, третя жовтої краски з такої ж матерії зі срібною «компанкою», шуб дві, рожева гродеторова підбита сивими кріликами, зелена з такого ж сукна, підшита білими песиками, а три: зелену в квіти, підбиту кунами, синю гродеторову з попелицями й гродеторову кармазинової краски купив чоловік. З постелі названо три ковдри: димова в кармазині, друга атласова зелена від батьків, а третю жовту справив чоловік. Із посудини Анастазія дісталася на своє газдівство срібних ложок 12, срібних чарок більших і менших 10, цинових мисок із полумисками 13, тарілок 24, цинову «приставку й мідяну панву».

Неменше цінна була гардероба пана Дублянського. Вже, як подружився з Анастазією, справив собі дві киреї: одну на будень, другу ясно червону підбиту рисями на празник, два контуші: один сірий підшитий білим гродетором, другий макової краски для підденного вжитку, три жупани, атласовий в кармазині, атласовий рожевий, суконний кармазиновий, дорогий півпас, шапку з перського сивого баранка та подорожню опанчу. Недвижимий маєток лишився по небіщику такий: дім, варстат із приладами до відливання дзвонів, гай, в якім було 9 пнів бджіл, ластівник з городом і саджавкою, огорod на ярину та пів ґрунту біля церкви Пр. Богородиці. Вкінці згадано в акті про п'ятеро коней, куплених у Могилеві за 30 червінців умисно до їзди й пару коней призначених до оброблення ґрунту, один візок окутий і другий новий «рипвіз». На людях лишилися такі довги: неназваний по прізвищу властитель відливарні дзвонів винен 1560, громада Блудів за дзвін недоплачених 34, громада Городок 15, пан Бильський 464, громадяни Малої Мощаниці 100 зол. пол. Видатки на похорон чоловіка Анастазія обчислила на 362 зол., в чім було й 72 зол. на сорохоусті для о. Івана, а рештою заплачено Служби. можі, що їх відправили спрошенні священики, напитки для цехових прпорацій, духовних, поспільства й старців, для яких по звичаю правлено осібний обід. Мали Дублянські двох синів: Якова й Гефана, про якого знаємо, що був на наукі у Крем'янці.

Головну роль у місцевім промислі, як вже вище згадано, зіграли чужинці, а між ними перше місце належиться Мануїлові Корфінському, грекові з острова Корфу. В актах званий він заєдно: zlotogławnik, mieszczanin у куріес brodzki, nextor, civis et negotiator Brodensis, причім все доданий епітет: лютний, famatus. Відколи Мануїл почав вести в Бродах свої промислово-купецькі інтереси, на підставі знаних нам актів, годі знати певну звістку. Найраніше здібусось із його особою в 1639 р. як коли то Мануїл рекламував дорогою судової інтервенції по мерті вірменіна Норсезовича крім звичайних коврів також один зшитований сріблом і золотом. Ця вістка винята з актів міста Львова свідчить найкраще, що фабрика златоглавих матерій, якої представителем був Мануїл, знаний серед львівських купців civis

Brodensis, була звісна значно раніш, як у році подання згаданої протестації, а її вироби мали збут і поза Бродами. На брідськім терені бачимо Мануїла рівнож у 1639 році. Тоді то пан Мануїл, auritextor і брідський міщанин, явився особисто перед війтівським урядом, щоб вписати контракт продажу свого дому, який збудував власним коштом на Новім місті, а тепер продає славетному Андрієві Атанасовичеві Грекові за 700 зол. п. Другий дім сусідній Мануїл лишив для себе. Як бачимо, Мануїл у поданім повище році вже надобре загосподарювався в Бродах, мав два domi і ткацький варстат, значить осів був тут кілька літ раніш.

Чи Мануїл по власній волі покинув свою далеку вітчину та вибрався до Бродів, чи може заохотив його до цього через своїх агентів вел. гетьман кор. Станіслав Конецпольський, не можна рішучо сказати. Імовірніший другий здогад. Польські історики подають, що названий магнат заложив у своїм місті фабрику дорогих матерій, якої досі ніде в Польщі не було. На цю гадку можна хіба остільки пристати, що Конецпольський оточив своєю опікою першого основника й властителя робітні парчевих матерій, Мануїла Корфінського.

Про промислові та торговельні агенди Мануїла не багато можемо сказати. З актових книг дізнаємося, що Корфінський спровадив для свого промислу робітників грецької народності. Так, напр., з акту під 1643 р. довідуємося, що Мануїл рік–два раніш був у Царгороді, а повертаючись назад до Бродів, намовив між іншими й грека Георгія, що знався також на його промислі (*zlotociagnik*), аби вибрався до Польщі, бо там Конецпольський потребує такого робітника. Георгій послухав, накупив за 620 талярів потрібних до роботи приладів та змовившись із другим ремісником жидом Кемалою пустилися в далеку дорогу. На початок не мали в місті роботи. Мануїл дав їм фанцибуру 15 гривен, 800 лутів талярового срібла і 52 червоних золотих на позолочення замовленої роботи. Зарібком мали поділитись зі своїм кредитором. Вийшло одначе інакше, бо Кемала обдурив і свого спільника й самого Мануїла. В часі роботи відтинав шматки золота і срібла та ховав їх за халяву.

Згодом Корфінський брав на науку свого ремесла й міщанських дітей, з яких опіля виходили самостійні майстри, що ще довгі роки піля того, як Мануїл закинув свій промисл, вели в місті занесене з далекого Сходу ремесло. Акти подають нам три контракти, які списав Корфінський із родичами, що віддали йому на практику своїх дітей. В 1641 році стають у Мануїла на наукі Тимко, син місцевого міщанина Василя Грабаря та Яцко, син Лукаша Суходільського, перший на 8-, другий на 10–літню практику. Принципал зобов'язується крім «доброго й сумлінного» навчання дати своїм ученикам харч, кожного року по 10 зол. заплати, а з ноші 4 дольомани шиптурові, 16 сорочок, стільки ногавиць, 4 шапки, а Яцкові, бо довше має термінувати, в додатку 3 паси.

В два роки пізніше місцевий купець, вірменин, Захарій Маркович як прибраний опікун (*przysposobiony opiekun*) дав Корфінському на науку Івана Прилуцького, родом із Мирополя та згодився з ним так: Мануїл має дати хлопцеві через 12 літ харч, а в одежі 20 сорочок, 20 ногавиць (гаці), 10 пасів простої роботи, 10 шапок, дольомаників шиптурових 5, а сермяжних 6, габяних «уборів» 5, обуви скільки зідре, «щоб босий не ходив» та 120 зол. потівкою по відбутім терміні, отже по 10 зол. кожного року. Та, мабуть, принципал мав погану натуру, зі своїми учениками — як виходить із двох протестацій внесених до місцевого лавницького суду раз матірю термінатора, раз знову самим Мануїлом — поводився не дуже гарно. Мати знаного нам вже Яцка Суходільського завела Корфінського перед суд, жадаючи «басарунку» (винагороди) за те, що її хлопець відданий Мануїлові для науки ремесла через те, що принципал часто його побивав, розстався з цим світом. Суд присудив, аби Корфінський присяг, що закид несправедливий, що не винен у передчасній смерті свого ученика. Як «*comprulgatores*» стають до присяги — бо так веліло право — разом з обжалованім славетні Аслан Парусович і Стоян Петрович, земляки Мануїла. До присяги не прийшло, бо Луциха порахувалася зі своїм «сумлінням», понехала право, та зобов'язалася не відновляти ніколи акції і мовчати по вічні часи про саму справу, а то під загрозою двісті гривен на панський замок.

Того ж таки року сам Мануїл заскаржив був до суду міщанина Лавринця, що не додержав умови. Лавринець угодив був Мануїла що вчитиме його сина Прокопа ремесла. Хлопець мав бути на наукі 12 літ. При згоді батько вимовив собі — що син має діставати від майстра щороку гонорар (*salaria*). Як завдаток Лавринець взяв був від Мануїла 8 зол. та невдовзі по тім підмовив хлопця, щоб втік від майстра. В додатку пропало десь із робітні дороге залізо, прилад до тягнення золота (*zelazo bulatowe*), якого ніде в Польщі не дістати, хіба у турецькій землі. Мати хлопця показала перед судом покровавлену сорочку свого сина й сказала, що Мануїл збиткувався над дитиною, побивав часто, через що син мусів втечі.

Крім робітні в Бродах Мануїл Корфінський мав другий філіяльний варстат золотоглавих матерій у Львові. Ця фабрика існувала ще в 1645 році. Сам Мануїл проживав у Бродах, а з його іменем зустрічаємось тут іще кілька разів.

У 1646 р. дає він писемну повновласті славетному Михайліві Алюїзі, уповажняючи його до стягнення 540 зол. п. від Григорія Натращика та 140 талярів, які був винен Мануїлові Григорій Коник. 1646 рік був справді фатальним для Корфінського. Наперед же стало опікуна Станіслава Конецпольського, що того ж року зопрощається з цим світом, а відтак і сам Мануїл тоді тяжко

занедужав. Прийшовши до здоров'я, Корфінський з'явився перед міським урядом та просив вирізати з книг своє завіщання. Зі своїм промислом не розставався по смерті свого протектора, як подають польські історики. В актах подибуємо під 1647 р. дві справи, з яких виходить, що Мануїл далі виробляв парчі, хоч немало клопоту мав він з робітниками. Так, напр., один челядник (*zlotoglawniczek*), таки Мануїлів краян, заєдно впивався, лаяв свого пана, а до роботи, хоч наперед дістав був платню, не приходив. Певно за намовою добрих людей Стоян — таке було ім'я цього челядника — приобіцяв перед судяями, що горілки не питиме, доки буде робити у Мануїла та шануватиме свого добродія, бо коли б сталось інакше, заплатить 100 гривен на замок, а по п'ятдесят на оба уряди: панів радних і вйтівський. А що винен іще свому панові 80 зол., то приобіцює відробити їх. Пан Корфінський платитиме йому за кожну вироблену штуку парчі половину грошей на долоню, другу ж обертати буде на амортизацію довгу. Ручили за Стояна Іван Юрівич і Атаназ Грек, золотник. Кілька неділь пізніше Мануїл жалувався перед судом на другого свого челядника Тимка, що викликав у місті колотнечу, а відтак, хоронячись перед карою, втік з міста. Перед тим наробив свому майстрові немало шкоди в золоті, сріблі та готових парчевих матеріях на суму дванадцять сот зол.

Властвоючи причиною, що викликала застій у промисловій праці Корфінського, була козаччина, чи там «тяжкі часи», як загально каже сьогоднішній польський панегірист. Дня 3 жовтня 1650 р. Мануїл подав через міщанина Івана протестацію до міського суду на купця вірменської народності Аслана Еміровича, якому віддав був для переховку перед гостиною козаків у місті свій варстат. Коли відтак допоминався звороту здепонованого майна (яке після права *ad primam instantiam deponentis* має бути видане), Аслан — як читаемо в позві — *nescitur quo spiritu motus* варстату для пересувення не звернув, але через три літа майже в склепі тримав. Втрату, до якої привів його несумлінний Аслан, оцінює собі Корфінський на три тисячі золотих. Вислані по приказу війта лавники переконалися, що справді шкода немала та до книг подиктували таку реляцію: Начинці і струни погнили, зігнів і не до ужиття матеріял на основі: самого білого шовку на три варстати, а зеленого на четвертий. Так само погнила постіль і сила інших речей. Та завинив у тім потрохи й сам Корфінський, коли не хотів сплатити 1920 зол. позичених разом із своєю жінкою Раліною в Еміровича. Рік раніш, як Мануїл вніс через свого пленіпонтента протестацію на Аслана, той уже мав у руках вирок на нього від місцевого підстарости Яна Грабінського, що дозволяв ревідувати товари привезені до міста знамим нам уже міщанином Іваном, якого Аслан називав фактором свого довжника Корфінського. Весь товар походив із далеких східніх країв: дві тисячі соболевих хвостиків, рисього футра цілих штук 12, один

глам хребтнього, а один хвостового, 40 завоїв, шовкових турецьких пасів сіткової роботи штук 5. Міщанин Іван відпекався пілкі з Мануїлом, признався натомість, що названий товар купив зараз із Греком Кирилом Дмитровичем, купцем у Львові. Що більше, подав перед судом, що Мануїл винен йому 600 зол.

Не стало вже в пол. ХУІІ в. фабрики Мануїла, але промисел занесений ним іздалекої землі не зників тут цілком. У другій пол. XVII століття подибуємо в актах з 1666 року згадку про міщанина й громадянина Івана Кириловича «złotoglawnika», що був власником варстату, на якім вироблювало парчеві матерії. Івночасно з цим промислом постають тут споріднені з ним ремесла. І так передусім маємо на місцевім ґрунті двоякого роду гафтярів: тих, що гафтують золотом і сріблом, а яких по урядовому звичаю «ремісниками тягненого золота й срібла» і пізніше знову таких, що гафтують шовком. Представником першого роду гафтярів, навіть основником цього ремесла в Бродах, був згаданий в актах під 1639 р. чужинець Олександер Грек, що між іншим пропував золотом і сріблом сагайдаки та аксамітні рукавиці. Невдовзі навчились того ремесла й місцеві міщани, між якими в 1646 р. знаний був Іван, гафтляр, що сріблом «робив гафти на срібнім дубі». Гафтярством займається згаданий в акті з 1679 року якийсь Марко. Згодом це ремесло спочиває головно в руках місцевих жидів. У другій пол. ХУІІІ в. маємо їх тут дев'ятьох.

Інтересне, що постає навіть осібна ремісницька професія, що могла дбати про матеріял для гафтярів. В актовій книзі з 1646 р. подибуємо якогось Абрахама «єдвабника» та Самуїла Філя, містобудівника шовку. Чи справді була в Бродах за життя гетьмана Станіслава Конецпольського навіть фабрика шовку, чи тут використовували спеціальнюю гусільниці, як про це згадує сучасний польський панегірист, не беремось рішати.

Невелике було число міщан–промисловців, небагато було між міщанством русинів і поляків, що займалися торговлею, а вже ж найменше таких, що гаразд виходили на торговельних аукціонах. Ті самі перепони, задля яких міщанство не кидалось в промислу, здержували його від ризикової торговлі. А саме відсутча готового гроша доступного і, що важніше, сумлінного кредиту, цілковита нездарність, а часто і брак таких чинників, які мали б нагляд над публічною безпекою та опікувалися б землеустроєм, грабежі, що спадали на купців якраз із рук тих, що важали себе членами передової верстви польської суспільності, —кажемо, рабівництва, що були послідовністю страшного в цілій Польщі, особливо в першій половині ХУІІ в., безладя — ось найважніші причини, задля яких торговля не приносila міщанам надіваного зарібку, навпаки матеріальну руїну цього майна, яке міщанин мав раніше, заки взявся за торговельні операції.

Зразком розпаношеної лихви може бути один із багатьох актів, про які згадують нам акти.

Місцевий жид Шмойло Гітлін жадає, напр., у 1639 р. від свого довжника Хведора Кустинського, щоб сплатив йому довг, 34 зол. пол., 17 зол. титулом капіталу, а других 17 як «інтерес» (погорішньому відсотки) від названої суми за два роки.

З акту під 1650 р. довідуємося, що місцеві міщани Сень Шеведло й Лесько Смолярчик везли з Польщі оселедці в бочках. Перейджали через шляхоцьке село Тарнавку. Один із тамошньої шляхти якийсь Грушецький напав на них та iure cadiso зрабував 12 бочок оселедців, які невдовзі як свій товар повіз на ярмарок до Олики. Там подибали його оба міщани та просили тамошнього підстаросту, щоб приарештував Грушецького разом з його урвмом. Цей, щоправда, сповнив проśбу міщан, але зараз таки звернув рабівникові зрабоване майно.

Правдивою карою Божою, особливо для купців, були жовніри різних хоругов. Вони без церемонії нападали на купецькі валки та рабували що попало. Так, напр., сталося з «худобою» Гаврила Могиленка, купця з Лисянки. В 1666 р. він їхав до Волошини. В дорозі зустрінули його жовніри та обробували навантажений різним товаром віз. Гаврило прохав помочі у запорожського гетьмана, що саме під цю пору був у Білій Церкві, але виновників таки не відкрив. Поміг йому в тім ділі слуга (rekodainy) шляхтич Рудницький, якому Гаврило за «фатигу» приобіцяв 100 зол. і карманизовий контуш.

Міщани торгають головно збіжжям, вином, волами та кіньми. По вино їдуть на Угорщину, а продають його будь у місті, будь на ярмарках у сусідніх містах, навіть у Києві. Іван Малицький, один із найрухливіших міщан руської народності, закі почав торгувати вином, має на складі в склепі 7 бочок угорського вина, яким одначе розпоряджає його кредитор Юзько Кіт, що позичив Іванові 260 зол. Малицький — як довідуємося з акту під 1645 р. — купує українського ганишу 100 каменів та платить за камінь 6 зол., 3копи овечого сира, копа по 50 зол. та 3 маци оріхів, кожна маца по 4 зол. Усе добро арештує Пйотр Коцельський, що заручив за Івана 380 зол., яких одначе Малицький на означений час не віддав. Та не краща доля постигла й цього польського торговця. В 1645 році Коцельський як спільник місцевого купця, шкота Каспра Вельцера, купує в Ольбрахта Пенцлавського, чесника черської землі, дві «szkucie» пшеници, та того ж таки року тратить усе майно. За позичені у жида гроши накупив був Коцельський 90 юхтових шкір, 104 каменів ганишу та іншого товару та поїхав на ярмарок до Торуня. Там його по причині «нарушення міських свобод» приарештували, а що не міг заспокоїти вірителя в сам час, Копльович забрав його посілість у місті. Вином торгають згадані в актах з 1646 року Пйотр Ліпський, Васько Малярчик та якийсь Грицько, який позичив у вірменіна Миколи Маркевича 260 зол. на дві бочки вина.

В другій пол. ХУІІІ в., а саме в 1660 р. Микола Білокаменецький, якийсь Зінко та Семен Чопик везуть вино до Києва, де торгують за нього 800 зол. Їх вірителькою була жідівка Тавба, що позичила їм 1200 зол. Знаний нам вже Лесько Смолярчик купує на торзі в Олиці в 1650 році збіжжя й везе його на ярмарок до Казимира. Іван Белзький і Сень Миськович торгують кіньми. Спілка розв'язалась, бо відай Іван не хотів сплачувати правильно свому спільнникові довгу. Винен йому, як читаємо в позві з 1646 року, 1100 зол. Сень жалувався перед судом, що Іван ані сам не хоче пристати до спілки, ані не дозволяє свому синові. Миськович має коней на 2000 зол. З акту під 1660 р. ловідусомся, що міщани, поляки, Казимир Оклейський, Кшиштоф Гавлінський та Цебровський взяли до спілки від Захаріяшової Маркевички, вірменки, 100 таблиць мила, кожна таблиця по зол. 2, грошей 4. Крань Сеньович торгує волами. В 1642 році купує в Кунаша Заневича 21 волів, кожний по 23 зол. Кредиторкою Сеньовича була Анна Лучинська, маркграфіня підгорецька, яка позичила йому 220 зол., а що на реченець грошей не дістала, по приказу суду забрала хату свого довжника. В актах згадується також про міщан, що торгували сіллю; привозили її в бочках, головно з Підкарпаття.

Матеріял, на якім опираємось, це відорвані, взагалі не багаті своїм змістом вістки про торговельні агенди чужосторонніх купців, що замешкали в Бродах. Акти називають нам найчастіше ім'я і прізвище чужинця-купця, вартість купленої ним реальності, часто без близчого означення, де реальність положена, та прізвище давнього її власника. Коротко кажучи — це контракти купна-продажу — матеріял бідненький, щоб при його помочі можна бодай у найголовніших начерках подати образець побуту найрухливішої верстви місцевого міщанства, себто купців.

Першими чужинцями, що спершу розложили в Бродах свої крами, а далі купили тут і реальності, були шкоти. Бачимо їх на місцевім ґрунті зараз у перших роках, як місто дісталось у володіння вел. гет. кор. Станіслава Конецпольського. В акті з 1630 року Якуб Павл Шот (Szot) титулується «брідський міщанин».

Шкотські купці мали охоту користати з привілеїв місцевого міщанства, а особливо з протекції лідича, але не радо осідали в самім місті на стало. Спершу Конецпольський не робив їм жадних перепон: купці приїжджали й від'їджали деінде. Та коли осіло їх у місті більше числа, вел. гетьман коронний не дозволяв радним зілавати їм т. зв. міські «лібертациї», або інакше не допускати їх до привілеїв, доки не зобов'яжується набути реальности та побудувати гарний дім, чи каменицю. Так, напр., в 1642 році шкот Гавид Родзер, якого не допущено до міських привілеїв, складає перед урядом обітницю, що вернувшись з львівського ярмарку зараз до св. Агнесці, купить за значну суму посілість у місті. Тоді ж інший купець, шкот Роберт Боель, присягає, що шануватиме і

слухатиме міські права та по ярмарку на св. Прокопа, на який приїде з товарами, купити реальність. Коли б присягу зламав, панове радні мають право забрати йому товари, де б тільки їх подибали. Того ж року Томаш Нівін ручить перед урядом за «nowoosiadlego» свого земляка Петра Гутрі, що верне на св. Прокопа до міста зі своїм крамом та купить тут дім. Коли б сталося інакше, пропаде кавція 100 зол., які зложив у міській касі.

«Хотячи, щоб місто гарно виглядало, — слова виняті з акту під 1641 р., — щоб було замкнене мурами, щоб в нім мешкало багато купецьких людей різних народностей та релігій», Конецпольський велить свому підстарості Млоховскому, панам радним і війтові оцінити дім у ринку коло школи Миколи Ферлі, віддати його в посідання новому шкотському купцеві, Іванові Роу, який має за нього заплатити 500 зол. дотеперішньому властителеві Аронові Мошковичеві, а тому назначити місце під будову деінде. Рівночасно оцінено на 300 зол. реальність іншого жида Самуеля Айзиковича, що мав дім у ринку біля Святоюрійської вулиці. Йосиф, чоловік Тавби, якого реальність у ринку при вулиці, що вела до замку, рівноож ухвалено продати, приобіцяв на тім місці вибудувати каменицю на «прикрасу міста».

Між шотляндськими купцями бачимо таких, що не відтягаються від горожанської служби. Якуб Боель і Каспер Вельцер фігурують в актах з 1642 р. як члени кабінету. Шкоти торгують всячиною. Ардис Іннес продає сукно «мухаір». Не названий близче по прізвищу шкот Александер торгує перцем, шафраном і габою. Іван Stuorth привозить у 1646 році з Туреччини між іншими товарами також у 4 мішках 13 фунтів «ультрамаріну»: половину того продає його земляк (бо сам властитель у дорозі занедужав і помер у Константинові), Самуїл Найлянд, кн. Домін. Заславському за 1950 зол., а другу за таку ж ціну Фаб'янові Горнові, купцеві в Гданьску.

Вільгельм Льогі має два склади вина, один у власнім склепі, другий в Андрія Переяславця, а щойно названий Найлянд має торговлю самопалів (мушкетів); 100 штук, кожна по 8 зол., продав перед пилявецьким походом львівському купцеві Мельхіорові Кайзерові. По Якубі Пікені, що помер у 1654 році, лишилось таке майно. Наперед в камениці Найлянда, де Пікен мав склеп, 2 майже цілі звої фаледишевого півсиннього сукна, 1 звій зеленого пакляку, 1 лазурового, 2 звої французького сукна, один цинамонової, другий сірчаної краски, 1 звій чорної і добрий шмат зеленої баї, 2 звої жовтого кіру, а дві штучки червоного— по кілька ліктів чорного й лазурового шилтуху, шкарлату та блакитного коптуху. Панове радні, що їм приказав підстароста заопікуватись майном небіжчика, знайшли крім того ще кільканадцять купецьких скринь, 3 портрети: самого купця, його подруги та дитини, готових грошей 231 зол., 6 коней, 10 робочих волів, одного чабана, три бички—назимки, 4 корови, а при них 4 телят та 48

безрог. Вкінці одну скриню з товарами лишив небіжчик у замку. Опечатано урядовою печаткою ще п'ять скринь рівно ж навантажених усіким добром та старі коверці.

По катастрофі 1648 р. у місті вже не подибати кільканадцять купецьких родин. Вони вже не вернулись назад, ба й ті, що не думали на все розлучатись із містом, маючи там дещо своїх товарів, зложених у замку, не дуже спішилися із поворотом. Дідич, уряд та поспільство зажадали від них, щоб чимкоріше побудували на згоріщих нові domi та причинились до сплати міських довгів. І справді, двадцять купецьких родин самих шкотів і німців зобов'язалось документом датованим 13 січня 1651 року вволити волю міщан і пана та за кілька неділь по св. Агнешці розпочати будову. Того ж року спала на шкотських купців несподіванка, бо мусіли під присягою зложить деяту частину свого майна: золота, срібла, готових грошей та доходів із ґрунтів на підмогу (*subsidiū*) англійській короні, як веліла варшавська конституція з дня 5 грудня 1650 року. На місцевім терені не бачимо шкотських купців у дальших роках ХУІІ в.

Крім шкотів подибуємо тут досить вчасно, бо в першій пол. ХУІІ в., купців вірмен. Не місце тут говорити про цю ролю, яку відограли вірмени в колишньому торговельному світі та про значіння їхніх купецьких операцій, спеціально на терені нашого краю. «Вірмени то Орієнту під львівським небом, — слова історика львівського патриціату й міщанства в ХІІІ і ХУІІ в., — їх колонія стиснена побіля катедри, то шматочок Азії, кинений на руську землю... Як Львів в'язав зі Сходом Польщу й якусь частину Європи, так вірмени лучили зі Сходом Львів. Вони зістали сталим звеном між львівським торгом і найдальшими сторонами Орієнту після того, як упала Кафа, в їх руках спочивала головно організація торговлі східними товарами, вони удержували правильну комунікацію караванну, з якої користали не тільки львівські купці, але й ґданські, краківські, кольонські, норманбергські...»

На ґрунті нашого міста — говоримо це на підставі знаного нам рукописного матерілу — вірмени не фігурують як монополісти торговлі східними товарами, не оперують такими капіталами та не провадять купецьких трансакцій у такому розмірі, як їх земляки у Ільвові, однаке — це річ певна — не уступають ім у торговельнім хисті, проворності, знанню людських потреб, забаганок, словом людської натури, взагалі у природнім таланті до купецтва. Задля цих прикмет мусіли цінити їх всі і всюди, а сама звістка, що в даній місцевості осядуть, була певною ворожбою її економічного розвою.

Без належної свободи для своїх інтересів, обмежені у веденню ремісничої робітні чи купецької крамниці місцевими правами, що гільки знали визнавців державної віри, а малу свободу й опіку давали тим, що належали до іншої релігії — так, напр.,

трактували вірмен львівські права ще в ХУП в. — вірменські купці, мабуть, радо годились осісти там, де не було жадних обмежень, тим радше в тім місті, де згори загварантовано їм протекцію можного магната. А саме такого опікуна найшли ці вірменські купці, що їм доля судила замешкати в Бродах, в особі великого гетьмана коронного Станіслава Конецпольського.

Щоб зробити своє місто промисловим та торговельним, Конецпольський видає в 1638 році письмо, яким заявляє, що бере під свою протекцію славетних Марка Сергіовича, Миколу й Захарія Марковичів та велить їм звербувати до свого міста купців та ремісників, яким прислугувати будуть свободи й прерогативи надані мешканцям Бродів. Цю панську гваранційну грамоту один із названих вірмен, Марко Сергіович, вже як *civis et viceaduocatus iuris Armenici protunc Brodensis*, просить міський уряд у 1641 році втягнути в урядові міські книги. Названі панські агенти мусіли, щоправда, найти таки між своїми земляками в Язлівці й в другій вірменській колонії Каменці Подільськім купців, які були б радо приняли протекцію Конецпольського та на «прерогативи і вольності» міщан Бродів, про що згадав був вел. гетьман коронний у знаній нам грамоті, не дуже то годились, коли Конецпольський був приневолений видати для вірмен нову грамоту. Цею грамотою з дня 29 грудня 1643 року потвердив він вірменам, що поселились у Бродах, привілеї, права, вольності й свободи, які мали з давен–давна в своїй метрополії, тобто Язлівці. Ці привілеї конфірмували потім син гетьмана Александер і внук Станіслав та король Ян Соб'єський у заступстві свого сина Якуба в 1690 році.

Похід військ Хмельницького через Броди був причиною, що значне число й вірменських купців покинуло місто. Бо не без причини Александер Конецпольський приказує в 1650 році своєму підстарості Грабіньському виставити знаному нам вже вірменинові Захарієві Марковичові повновласть, аби звербував до Бродів купців вірменської й іншої народності та релігії.

Поселившись у цьому кварталі міста, де мешкали міщани польської народності в сусістві фарного костела, вірмени принаймні по кінець ХУП в. затримали свою відрубність: судились після власного правничого кодексу, мали своїх війтів, лавників, удержували осібних священиків, ходили на Богослуження до своєї церкви, ховались на своїм власнім кладовищі. Маємо однаке один конкретний випадок, що вірменин піддається під права польської і руської народності. В 1650 році Захарій Маркович «добровільно відступає, понехує й опускає вірменську юрисдикцію, і пристає до польської, зобов'язуючись при тім бути слухняним радним та війтovі та на їх зазив ставитись кожного разу, як це роблять мешканці релігій католицької і грецької». Згодом подибати вірмен на найвищих міських урядах: у числі чотирьох радних чи консулів, ба навіть на війтівськім кріслі. Так, напр., у 1694 році

консулем був вірменин, названий на польський лад, Ян Асланович.

Супроти вірменських купців українське населення міста носило в серці нелюбов і нетолерантність. «Ти не гідний бути війтом, бо ти не одного збавив шматка хліба, не одного несправедливо закував у кайдани; не повинен ти бути війтом, бо ти вірменин, а вірмени, жиди, цигани й татари не мають своєї землі і віри» — так «шкالював», як читаемо в судовім позві, міщанин Юван Риндзюк — війтів син — як сам себе на суді назавав, вірменина Якова Богдановича, під цю пору брідського війта, ідучи з ним на Україну відай у торговельних цілях у 1741 році. А вже правда, якими покористувались вірмени в Бroдах, мусіли бути далеко ширші і корисніші, чим ті, що їх мали інші мешканці міста.

У 1694 р. міщанська депутатія зі своїм бурмістром Францішком Шульцом на чолі з'явилася перед Якубом Соб'єським, що в той час був властителем Бродів, та висказала йому просьбу міщанства, щоб допоміг йому та дав рятунок у міських фінансових клоопотах. Між іншим делегати мусіли жалуватись перед королевичем на своїх сусідів вірменських міщан, коли Соб'єський у своїм листі писанім зі Жовкви до губернатора брідської твердині згадує попри інше й таке: що тикається вірмен, які *gaudent immunitate* цих маєтностей, на яких у самому початку свого приходу з Поділля поселились, то повинні причинитися до спільніх міських видатків, бо прикупили собі більше таких домів, із котрих мається платити міські податки.

Першими вірменами— що поселились у Бroдах, був Яків Пірумович і його зять Аслан Емірович. В 1634 році вони набули на власність реальність Яна Бялобжеського, а рік опісля вписали контракт «донації» заключений у Камінці Подільськім у брідські міські книги. Ця реальність лежала біля католицького фарного костела при донині знаній вулиці Косьцельній. В 1636 році Пірумович купив від Петра Руцького реальність при Козиківській вулиці, яку негайно і за ту саму ціну (200 зол.п.) відprodав своєму землякові, вірменинові Муратовичеві. Яків Пірумович, це один із чільніших купців, знаний поза границями Польщі. Як виходить із протестації, що її подав Пірумович у 1639 році до місцевого суду, то удержував він торговельні знаси з далеким Сходом. Того ж року Пірумович *«civis et advocatus iuris Armenici Broden»* вислав був свого сина Миколу до Ангори для закупна товарів. В Текіртаку злибався з Миколою львівський вірменський купець Богос alias Гафрала. Приїхали до Яс і тут Богос підмовив митників, щоб приарештували Пірутовича. І справді забрали з возів між іншим лvі белї (belni) чамлету, які одначе невдовзі назад звернули. Через лю перепону в торговлі Яків оцінив свою шкоду на 2000 зол.

Якийсь час спільником Пірумовича був жид Авраам Шльомович, а коли оба розійшлися, Авраам мав ще доплатити

Якову двома ратами 600 зол. пол. На ярмарку в Краківці Яків Пірумович має кілька десять штук випасених волів.

Не одним товаром торгує і його зять Аслан Емірович. У 1642 році, напр., Аслан посилає з поташом на торг до Казимира свого фактора. Тоді законтрактовує він закупно 40 бочок чистого, доброго й непідозрілого поташу, який Асланові має привезти львівський купець Войцех Бочкович. З позву, який подав у 1646 році Емірович, тоді вже війт вірменського права, дізнаємося, що торгував він також дорогими матеріями. Григорій Самуїлович — так звався його довжник — прийшов був до Асланового магазину за атласом. Сторгував за локоть по 6 зол. Всього атласу Самуїлович взяв 437 і чверть ліктя на загальну суму 2600 зол. Коли однаке матерію приніс до себе і ближче їй придивився, переконався, що Аслан його обдурив. Замість атласу венецького, якого жадав, Аслан дав йому гірший, флюорентійський атлас. В додатку деякі штуки — як ствердили це присяжні — цілком погнили й без вартості. Та найшовся земляк Аслана, що того ж року «хитро й зрадливо засівся на його добру славу між купцями та довів до втрати кредиту». Аслан набрав був у згаданім вгорі році у краківського купця Піноцої товарів на 18,300 зол. Довідавшись про це вірменин Микола Хадзейович, купець із Замостя, підійшов Асланового кредитора й за половину поданої ціни відкупив від нього мембран Еміровича. По недуже довгім часі Хадзейович був у Львові, де здібав Аведика, Асланового фактора, що вертався з Туреччини з товарами. Аведик, побачивши в руках Миколи мембрани свого пана, викупив його, заплативши цілу суму. Не мав Аслан щастя й до власної рідні. По смерті тестя оба сини небіжчика, а Асланові швагри, Микола і Кшиштоф та їх мати Анна Пірумовичі, загарбали всю спадщину, не допускаючи до поділу Еміровича.

Один із Пірумовичів, що був вірменським єпископом, навіть у нечесний спосіб хотів відсунути від батьківської спадщини свою сестру Софію та її чоловіка Аслана Еміровича. Августин де Нерзесович, нотар вірменського права, покликаний на свідка в процесі Аслана з шваграми, заявив, що Пірумович, єпископ, намовляв його, щоб вписав у вірменські книги декларацію Еміровича і його подруги, буцімто вони вже дістали від батька приобіцянє придане.

З інших вірменських купців згадаємо ще про кількох. Марко Сергійович, що в 1642 році був лавником вірменського права, торгує лоєм та милом, Оліфер Пастернакович знову рибою (у 1642 році, напр., вислав два вози риби до Варшави), а Шарак Вартерісович веде оживлену торгівлю з Туреччиною, з купцями у Львові та Гданську. Вірменин Будах має клієнтів головно між варшавськими шевцями, яким кредитує сафіян нераз на дуже значну суму. Оліфер Фієнович, купець з Бродів і Теодор Буйна з Кременця висилають цілими лаштами пішоно до Гданська. Оліфер

закинув був раз свому спільникові, що затаїв і присвоїв собі два лашти пшона, або 42 корці. В акті з 1642 року маємо згадку про торговельні інтереси іншого вірменіна, Якова Хачедуровича. Він торгує волами; на ярмарку в Краківці має їх раз 91 штук, які продає Петрові Целірові, купцеві з Познаня. Оган Кіркорович, не маючи готового гроша, а хотічи заспокоїти свого кредитора, купця з Персії Дзадура, що для екзекуції довгів від купців мусів приїхати до Бродів, сплачує йому довг 3000 тризлотових талярів бурштином. Мав цього бурштину три роди: дрібний, вартості 3 таляри тризлотові, середній, по 5 талярів, а головний по 7 талярів. Це був бурштин необроблений. Крім цього забрав Дзадур трохи бурштину обробленого. Весь товар представляє вартість 4000 талярів, в кожнім по 3 зол. пол.

Згаданий уже нами вірменін Микола Маркович має в 1653 році спільника вірменіна Вартириса Кіркоровича, купця в Замості. Маркович мав немалій клопіт із зятями свого спільника, які по смерті Вартириса не хотіли з ним обрахуватись. Бож претенсія Миколи до спадкоємців Кіркоровича представляла неабияку вартість. У своїй протестації Маркович заявляє, що раз взяв від Вартириса, що торгував сукном: фалендишом і каразисю, в белях цього товару, продавав його разом зі своїм корінним товаром, але втратив, бо сукно зіпсувалося цвіллю. Потім дав був самому Кіркоровичеві на ярмарку в Язлівці 1200 зол., його ж факторові Зігартові в Стрию 1000 сафіянів за 3000 зол., а вкінці через Павла Долгая, слугу угорського королевича Ракочія, передав був для Вартириса 760 талярів (в кожнім по 3 зол. пол), щоб купив шовкових коверців і «сідження» золотом оправлене.

Знаємо ще про Марковича, що мав на людях багато грошей. Його довжником був, напр., в 1653 році Яків Кшиштофович, купець у Замості, що був винен Миколі 1300 зол. пол. Про брата Миколи Марковича, Захарія, можемо сказати, що був у ласці пана. На його приказ підстарosta Грабіньський дав Захарієві даром під будову площу, що колись належала до міщанина Яна Табачника. Захарій торгує милом. У 1661 році протестувався він перед лавницьким судом на місцевого міщанина Карпа, по своїй професії адепта ковалського куншту, що загвоздив йому коня, яким саме Маркович мав відвезти свій товар на ярославський ярмарок. Лавники реляціонували перед війтом: Захарій поправді навантажив цілий віз милом, два стоси мила в комнаті і скриня з тим же товаром у пивниці, усе в ладі, щоб забрати на торг, та клопіт, бо кінь окалічив.

Акти, які ми мали під рукою, не подають нам ніщо більше про торговельні операції вірменських купців. Крім самих прізвищ не можемо ніщо сказати про тих вірмен, що жили при кінці ХУІІІ в. На місцевому терені бачимо їх ще в 1-ій пол. ХУІІІ в. По страшній пожежі в 1742 році, яка пожерла мільйонове майно купців, вірмени майже до одного вибрались з Бродів.

Андрій Турчин

БРІДЩИНА КОЛИСЬ І ТЕПЕР

За княжих часів Броди мусіли бути важливим городом, якщо в них двічі зустрічались на княжих нарадах унуки Ярослава Мудрого — князі Володимир Мономах і Ярополк Із'яславич. На жаль, знищенні татарами в 1241 р., вони втратили своє давнє значення, хоч і не щезли з лиця землі так, як славне колись Пліснесько, якого ролю з бігом часу перебрало на себе Олесько з своїм замком, збудованим, мабуть, у другій половині XIII ст. З оцім замком зв'язалась доля Брідщини на довгі роки й тому про нього треба тут дещо згадати.

Після смерті Юрія II (Болеслава), останнього володаря Галицько-Волинської держави, олеський замок і цілу округу, до якої належала також Брідщина, зайняв у 1340 році литовсько-руський князь Любарт-Дмитро, якого наші бояри хотіли бачити на галицько-волинськім княжім престолі. Загарбаний разом з деякими іншими волинськими городами польським королем Казимиром Великим у 1366 р., олеський замок перебував у руках польського й угорського королів, чи їх васалів до 1382 року, коли то він знов дістався Любартові, який зробив Луцьк столицею удільного волинського князівства.

У війні, яку розпочав великий князь литовський Свидригайло, брат короля Ягайла, за володіння Поділлям та взагалі за ліквідацію польської гегемонії на литовсько-руських землях, олеський замок був важливим пунктом опору проти польського нападу на схід. В тих часах олеський замок був у руках Івашка Прислужича з Рогатина, який організував напади на поляків і не давав їм змоги закорінитись на українських землях. Тепер польський король післав військо проти Івашка Прислужича та його однодумців, щоб покарати «бунтівників», але олеський замок видержав польський наступ. Щойно після довшої облоги здобули його поляки наприкінці 1432 року.

Отак у 1432 р. відірвано Олесько, а з ним і цілу округу разом з Брідциною, від Волині та прилучено до тих земель колишньої Галицько-Волинської держави, що вже належали до Польщі та з яких утворено т.зв. «руське воєводство». Олесько з Брідциною ввійшло до його «львівської землі», але вже сусідній Буськ ще деякий час дальше належав до «белзької землі» — частини белзького воєводства, яким володіли мазовецькі князі, васалі польського короля, аж до 1462 р.

Привілеєм, наданим у Буді, тодішній столиці Угорщини, в 1441 р., польський король Володислав III (Варненчик) віддав олеський замок разом з великим ключем дібр, що містились у чотирьох теперішніх районах — брідськім, зборівськім,

золочівськім і буськім, перемиському підкоморію і сандомирському старості — Іванові (Янові) зі Сенна. Здобуття олеського замку поляками та привілей з 1441 р. стали початком гноблення українського населення Брідщини польськими землевласниками, яких число стало зростати внаслідок поділу маєтків. У 1880 р. було вже аж 103 поміщицькі двори в самім тільки брідськім повіті.

Для себе, своїх помічників і служби, польські шляхтичі будували костели та основували парафії, які були також осередками польонізації нашого населення. Перший костел у Брідчині збудував Петро (Пйотр) Цебровський, володівець Підкаменя, біля свого замку на горі в Підкамені, до якого спровадив Домініканців у 1464 р., а першу світську парафію в окрузі олеського ключа дібр оснував Петро, син Івана (Яна) зі Сенна, в Олеську в 1481 р. Інші парафії, що до Другої світової війни обслуговували римо-католиків Брідщини, були ще в Бродах, Лешневі, Станиславчику, Пенявах, Поникові, Підгірцях і Щуровичах. На щастя, маючи свої церкви майже в кожній місцевості, українське населення сіл не піддалося латинізації і польонізації, а радше українізувало поляків. Виявом цього були українсько-мовні римо-католики — «латинники», яких у брідськім повіті перед Другою світовою війною було понад одинадцять тисяч.

Дорогою спадку й одруженъ, олеський замок і всі добра, що належали до нього після першого поділу з 1477 р. між синами Івана зі Сенна, перейшли до двох родів — Каменецьких і Гербуртів, а від цих останніх їх половина перейшла до Даниловичів. Добра, що належали до Каменецьких, відкупив у 1580 р. бельзький воєвода Станислав Жолкевський. Добра ці включали, між іншим, і Броди, які після татарських нападів зійшли до рівня села.

Жолкевський постановив збудувати замок на острові серед багон на північний захід від Бродів, а біля нього місто, яке від свого герба назвав Любічем. Королівським привілеєм з 1584 р. наділено мешканців нового міста магдебурзьким правом, а фундатор міста, Лукаш Жолкевський, грамотами з 1586 і 1614 років ще більше поширили привілеї мешканців міста, щоб його скорше розбудувати. Але назва нового міста не прийнялась. Його почали звати Бродами, перезвавши Броди княжих часів на Старі Броди.

В 1629 р. цілий брідський ключ дібр перейшов на власність Станислава Конецпольського, сандомирського воєводи й великого гетьмана коронного. Саме йому Броди завдячують свій ріст. Він розбудував свій замок у сильну твердиню й окружив місто земляними валами і частоколом з оборонними вежами. До міста провадили дві брами — львівська та луцька.

Конецпольський потвердив попередні привілеї міщан та вистався про королівський привілей з 1633 р., яким зрівняно право брідських ремісників з тими, що їх мали цехи більших міст

тодішньої Польщі — Львова, Krakova, Торуня і Люблина. Конецпольський задумав також оснувати в Бродах школу в роді академії, спровадивши власним коштом до Бродів у 1637 р. учителів з Krakova.

В часі визвольної війни 1648 р. козаки здобули Броди, але замок таки оборонився. Війни припинили розвиток міста, але ненадовго.

Привілеї міста притягнули до Бродів багато чужинців. Крім поляків і жидів, бачимо тут вірменів, греків і шкотів. Українські міщани щораз більше тратять ґрунт під ногами.

Вірменів назбиралось у Бродах так багато, що в 17 ст. вони мали там свою громаду та своїх війтів і лавників. Пізніше вірмени, греки та шкоти опустили Броди, які цілковито опанували жиди, внаслідок чого Броди жартома звали «Галицьким Єрусалимом».

В 1682 р. брідський ключ дібр став власністю королевича Якова Соб'єського, від якого в 1704 р. відкупив його Йосиф Потоцький, київський воєвода. Рід Потоцьких багато причинився до того, що Броди стали важливим центром міжнародної торгівлі. Через Броди йшли на захід продукти не тільки зі сусідніх українських земель, але також і з Росії, Китаю, Персії та турецьких володінь, а на схід йшли фабрикати західніх країв, що приходили з таких торговельних центрів, як Ліпськ, Вроцлав, Франкфурт н. О. та Гданськ. Два рази в році відбувались у Бродах славні ярмарки на коні. Хоч збудовано тут для них 150 стаен, лише половина спроваджуваних коней могла в них поміститись. Був час, що Бродам, як центрів торгівлі, не дорівнював Львів навіть в одній—восьмій часті.

Приолучення Галичини до Австрії в 1772 р. перетяло митним кордоном старий торговельний шлях і тому, щоб рятувати торгівлю перед упадком, губернатор Галичини Перген фактично вилучив Броди з митного обширу вже в 1773 р., хоч формально Броди стали вільним містом щойно в 1779 р. і були ним повних сто років, тобто до 20 грудня 1879 р.

Як великою була торгівля Бродів може свідчити факт, що в 1776 р. її обороти були більші, ніж обороти цілої решти Галичини. Завдяки торгівлі Броди через довший час були на другім місці після Львова серед міст Галичини (Krakів до 1846 р. належав до Галичини) щодо багатства та числа населення. В 1830 р., напр., Броди мали 19,478 сталих мешканців та кілька тисяч замешканіх тимчасово тоді, коли Тернопіль мав 12,579, Самбір — 10,356, Станиславів — 9,906 і Чернівці тільки 9,167 мешканців. Найбільший, очевидно, відсоток населення становили жиди, які подавались за німецько-мовних. В 1643 р. було в Бродах тільки 31 жидівських родин, але в 1765 р. було там уже 7,198 жидів, тобто більше, ніж у Львові, який тоді мав 6,159 жидів. Після приолучення Бродів до Австрії та надання їм привілею вільного міста, число

жидів у Бродах ще збільшилось і в 19 ст. християнське населення Бродів не становило навіть одної четвертої частини населення міста. Все ж таки в другій половині 19 ст. процент жидів у Бродах почав маліти внаслідок їх еміграції.

Польський елемент у Бродах був відносно слабий, хоч чисельно він уже перевищував українців. Щойно при кінці 19 і на початку 20 ст. поляки створили в Бродах кілька своїх товариств, що мали скріплювати польський елемент Брідщини. Лихом для нас було те, що поляки панували в адміністрації та в судівництві, а жиди домінували в торгівлі та в промислі.

За Австрії Броди були осідком митного інспекторату та торговельно-промислової палати, яка охоплювала золочівську, тернопільську, чортківську та бережанську округи. Зліквідовано її щойно за Польщі в 1929 році. Броди були свого часу також осідком російського (1827–1895) та прусського консульятів.

Розвиток міста Бродів гамували великі пожари, що спричинювали жертви в людях та великі матеріальні шкоди. В часі між роками 1783–1867 було в Бродах аж вісім великих пожеж. Найбільша з них була в 1859 році, коли то згинуло 16 осіб і жертвою вогню впали 694 мешканські domi та 950 інших будинків вартістю біля 5,000,000 гульденів, з яких тільки частина була обезпечена на суму 600,000 гульденів.

Корисним для Бродів було проведення залізничої лінії Львів–Броди, як також Броди–Радивилів. Хоч проект лінії Львів–Броди висунено ще в 1841 році, відкриття цієї лінії наступило щойно в липні 1869 року. Російський уряд викінчив залізничну лінію Здолбунів–Радивилів у 1872 р., а рік пізніше получено Радивилів з Бродами, де, з огляду на різницю в ширині рейок, відбувалось переладовування товарів до австрійських вагонів.

Завдяки старанням брідського купця Ізраїля Бернштайна, встановлено в 1809 р. поштовий рух Львів–Броди. Спочатку пошта курсувала три рази, а від 1825 р. п'ять разів на тиждень. Телеграфічну станцію в Бродах відкрито в 1856 р. і в скорому часі її рух зайняв третє місце після Львова і Krakova.

Велику моральну шкоду населенню Брідщини принесла розвинена на велику міру контрабанда. Загальну вартість сконфікованих товарів у 1872 р. радивилівська комора подала на 89,000 ср. рублів, але конфіковані речі становили тільки малу частину перепаковуваних товарів. Велику частину здобутих контрабандою грошей пропивано.

Зміна економічної ситуації та відірання Бродам привілею вільного міста спричинили застій у розвитку Бродів. В 1880 р. Броди мали вже менше населення, ніж Тернопіль, Коломия чи Перемишль. Тоді вони мали 20,071 мешканців, а в тім 15,316 жидів, 3,128 римо-католиків, 1,453 греко-католиків і 174 інших. Все таки число населення Бродів у 1880 році було більше, ніж число населення Станиславова — Івано-Франківська (18,626),

Самбора (13,586), Стрия (12,625), Бережан (10,899), не згадуючи вже про Золочів (5,580) та Чортків (3,524). У пізніших роках помічається спадок числа населення Бродів, які в 1921 році мали вже тільки 10,867 мешканців.

Після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р., Броди були осідком окружного (циркулярного) уряду, який у 1787 р. перенесено до Золочева, хоч Золочів тоді був значно меншим містом ніж Броди. Брідщина стала дистриктом золочівської округи і залишилась ним аж до 1866 р., коли то Броди стали осідком повітового староства.

Повітовому старству Броди підчинено тоді судові повіти Броди, Залізці, Лопатин і частину судового повіту Олесько. Адміністративний поділ повітового староства Броди та стан його населення з 31 грудня 1880 року подають таблиці 1–4. З цих таблиць ми бачимо, що в 1880 р. Брідщина в тодішніх її границях мала 129,690 мешканців, з якого то числа 123,079 душ припадало на 108 громад — 114 місцевостей і 6,611 душ на 103 двори в повіті.

У скорому, однак, часі відірвано від повітового староства Броди шість дворів і шість громад, а саме Боложинів, Кути, Лабач, Переяловочну, Соколівку та Цішки, що належали до судового повіту Олесько, і прилучено їх до золочівського повіту. Рівночасно збільшено число громад і дворів у судовому повіті Броди, прилучивши до нього двори й громади Дуб'є, Кадлубиська, Ражнів, Чехи й Ясенів, які раніше належали до судового повіту Олесько.

Після цієї зміни населення повітового староства Броди становило 123,037 мешканців. В повіті було тоді одно місто (Броди), сім містечок (Залізці, Топорів, Підкамінь, Лопатин, Лешнів, Щуровичі, Станиславчик), 94 сільські громади та 97 фільварків. Тут треба підкреслити, що оці фільварки мали 140,295 моргів найкращої землі, тоді коли всі 94 сільські громади мали 134,437 моргів землі та мусіли платити відносно більше податку, ніж власники великих маєтків, що втішались широкими правами навіть після знесення панщини.

Якщо йдеться про границі повіту, то двадцяте століття принесло Брідщині нові зміни. Після створення зборівського повіту, в 1910 р. відійшли до нього від брідського повіту ось—такі місцевості залозецького повіту: Батьків, Бліх, Веретелка, Гнидава (від 1964 р. Піщане), Гонтова, Загір'я, Залізці, Лукавець, Маркопіль, Мільно, Панасівка, Підберізці, Ратище, Ренів, Серетець, Тростянець Великий і Чистопади.

Створення радехівського повіту ще далі зменшило брідський повіт, бо відлучено від нього майже цілий лопатинський судовий повіт (20 громад — 22 місцевості), залишаючи в брідськім повіті тільки чотири громади а саме Бордуляки, Монастирок, Руду Брідську та Станиславчик. У цих більш—менш границях залишився брідський повіт так за часів Західно—Української

Народної Республіки — Західної Області УНР, як і польської окупації аж до приходу більшовиків у 1939 році.

Боротьба проти сильніших сусідів, переважно безуспішна, породила зневіру в частині нашого населення під Австрією, даючи початок рухові московофільства. Рух цей досить сильно закорінився у Брідщині. Заломився він щойно в часі наших визвольних змагань, а цілковито вилічило Брідщину з цієї недуги панування більшовиків у 1939—1941 роках.

Перша світова війна нанесла багато шкоди Брідшині, через яку довший час проходила лінія австрійсько—російського фронту. Багато мешканців Брідщини втратило на війні своє життя, чи стали каліками. Все таки війна принесла нам нагоду стати господарем на своїй землі.

Вночі на першого листопада 1918 р. українські старшини, стаціоновані в Бродах, опанували брідський гарнізон та захопили владу в повіті. Сотник Подолюк став тоді командантом гарнізону в Бродах, поручник Ярослав Олексишин, син пароха Суховолі — командантом міста, а четар Ярослав Подолянчук — командантом охорони залізничної станції. Військову канцелярію вели рахункові булавні старші десятники Михайло Баб'як та Степан Дикий, а жандармерію перебрав довголітній командант постерунку Захарчук.

В Бродах створено Повітовий комісаріят, який очолив Северин Левицький, поштовий урядник. Пізніше його замінив суддя Іван Герасимович. Делегатом до Української Національної Ради в Станиславові вибрано Степана Назаревича, освіченого селянина зі Залісся, що був Господарським референтом Повітового комісаріату. Начальником Скарбового уряду став Степан Букса, який пізніше, за німецької окупації, був посадником Бродів. Переbrano в свої руки також і шкільництво. Інспектором шкіл став гімназійний учитель Є. Мандичевський, а директором гімназії — заслужений патріот о. Софрон Глібовицький, довголітній катехит гімназії в Бродах.

Гарний, хоч і неповний огляд українського життя в Брідщині в першій половині двадцятого століття, а в тім і короткий звіт про українську владу в Бродах, який тут використано, подав нам нині вже покійний о. Степан Клепарчук, колишній парох Черниці, у своїх споминах *Дорогами і стежками Брідщини* (Торонто: Родина, 1971). На жаль, уже мало залишилось живими таких брідщан, що цей огляд могли б доповнити своїми споминами.

Українська влада в Брідщині довго не встоялась. Польща, піддержана альянтами, а головно Францією, зайняла цілу Галичину в липні 1919 року. Рік пізніше Перша кінна армія під командою С. Будьонного вигнала поляків з Брідщини та встановила в Бродах повітовий революційний комітет. Діяв він однак не довго, бо вже в другій половині вересня 1920 року

Брідщину знову зайняли поляки й держали її до другої половини вересня 1939 року.

З приходом польської влади почалися звільнювання українців з державних посад, або їх переношення до корінної Польщі, зміни шкіл з українських на польські або утраквістичні та заселювання Брідщини напливаючим польським елементом. Щоб збільшити число поляків у повіті, польський уряд почав творити на терені Брідщини польські колонії. Так з'явились у Брідчині колонії Антось біля Комарівки, Болеславів біля Вербівчика, Варшавка біля Клекотова, Галерчин біля Висоцька, Гневошівка біля Ясенова, Голешів біля Кадлубиськ, Жешов'янка біля Голоскович та ще деякі менші поселення. Всі ці польські колонії зліквідували пізніше більшовики, вивізши колоністів на Сибір.

Штрафи поліції, арешти, пацифікація та висилка до концентраційного табору в Березі Картузькій мали вдергувати українців у послузі найздникові. Але польонізація, колонізація та пацифікація не послабили українського духа боротьби. Брідщина покрилась сіткою культурно–освітніх, господарсько–торговельних і спортивно–пожежних товариств і установ, як читальні «Просвіти», кружки «Рідної Школи», «Сільського Господаря», різного роду кооперативи, «Соколи» (пізніше заборонені), «Луги» і т. п. Дитячі садочки дбали про виховання дітей, а самоосвітні гуртки, академії, концерти, реферати, драматичні вистави і преса підносили національну свідомість доросту та старших. Національному вихованню гімназійної молоді допомагала Українська бурса ім. М. Шашкевича, тайний «Пласт» та Організація Українських Націоналістів, яка в тридцятих роках поширювала свою сітку вже по селах Брідщини. Абсольвентів гімназії і студентів гуртувало товариство «Смолоскип». Велику працю серед населення вело духовенство.

На жаль, самі Броди були відносно слабим центром українського життя Брідщини. Мали вони мало українських професіоналістів. Не було там свого репрезентативного «Народного дому» з великою залею на різні імпрези, хоч такі були вже в Підкамені, Пониковиці та в інших місцевостях, не загадуючи вже про менші доми читалень «Просвіти», які були майже в кожнім селі. Культурно–товарицьке життя скупчувалось у малім будинку товариства «Основа». Для більших імпрез треба було піdnаймати залю в жидів.

На щастя, Броди мали знаменитого організатора музичного життя — незабутнього о. Михайла Осадцу, катехита гімназії та дбайливого опікуна української гімназійної молоді. Провадив він гімназійний хор та хор «Боян» і оркестру, в якій грали також і чужинці. На жаль, помер він передчасно в 1941 році.

В Бродах майже не було своїх купців та ремісників. Щойно перед Другою світовою війною ситуація дещо покращала. Появилися деякі нові українські крамниці та ресторани. Одну з

крамниць — крамницею залізних товарів заложив колишній посол Олександер Вислоцький, що мав господарство в Гаях Дітковецьких. В 1936 р. почав він видавати газету «Брідські Вісті», що появлялась два рази в місяць і проіснувала майже три роки. Редактором її був уродженець Фільварків Малих — Ярослав Сірко, абсолювент Богословської Академії у Львові, пізніший священик, що помер у ЗСА.

Ріст національної свідомості серед українського населення лякав Польщу. Побоюючись можливого повстання на випадок війни, Польща ув'язнила який місяць перед війною багато осіб молодого покоління, закидаючи їм приналежність до ОУН. Перед самим початком війни відтранспортувано всіх арештованих до Золочева. Іншу групу людей заслано до концентраційного табору в Березі Картузькій. На щастя, мабуть, ніхто з ув'язнених тоді не загинув.

Стан брідського повіту за панування Польщі, його адміністративний поділ з 1 квітня 1932 р., поверхню поодиноких громад, їх сільськогосподарських угідь та орної землі, як також число домів і населення з 9 грудня 1931 р. — дати другого перепису населення Польщі, подає табл. 5. В повіті було тоді одно місто — Броди, два містечка — Підкамінь і Станиславчик, та 63 сільські громади. Згідно з даними Головного Уряду Статистичного Польщі (ГУС), повіт мав при кінці в 1931 р 88,807 душ населення. Інші дані подав ГУС у 1935 р., заподаючи статистику міста Бродів і вісімох волостей (зірників громад), утворених у 1934 р. Ці дані подає табл. 6.

Згідно з договором Сталіна з Гітлером, 17 вересня 1939 р. Червона Армія перейшла Збруч, щоб зайняти Західну Україну. Непоінформовані поляки потішлили себе, що більшовики йдуть їм на поміч. Комуністи, серед яких було багато жидів, піднесли голову. вони організували т. зв. революційні комітети та міліцію, щоб перебрати владу в свої руки. Це вони ставили тріумфальні брами та з квітами вітали більшовицьку армію. В деяких місцевостях робили це також і некомуністи, щоб прихилити більшовиків до себе.

В Брадах комуністи створили тимчасове правління, до якого ввійшли М. Олексюк, селянин з Поникви, якого брат був письменником, що виступав під псевдонімом С. Тудор, П. Чобіт, мабуть з Дітківців, д-р Степан Коцюба та жид Блюменфельд, абсолювент гімназії в Брадах, що став референтом шкільництва. Пізніше їх замінили люди, прислані із-за Збруча.

В цілім повіті українізовано школи. Де не було фахових учителів, приймали на працю і нефахових. Зі шкіл усунено хрести, заборонено молитву й науку релігії та введено антирелігійну пропаганду.

Хоч церков не закрито і у них могли відвуватись Богослуження, але зате сконфісковано церковні добра й у багатьох

випадках також і парафіяльні доми та оболожено священиків надмірними податками. Парафіям відібрано метрикальні книги й передано їх новоствореним Відділам запису актів горожанського стану, званим «загсами», де мали відбуватись записи новонароджених, цілюби і т. п.

Надиво, релігійність населення не маліла, але зросла. Народ поклав усю надію на Бога й був йому вірним.

Більшовики зліkvідували всі передвоєнні товариства, сконфіскували їх майно й понищили книжки в бібліотеках, або їх перенесли. В Бroдах почали видавати газету «Червоні Broди». 22 жовтня 1939 р. відбулись вибори представників до Народних Зборів, в яких вибрано трьох представників від міста Brodів (M. Oleksюка, Ю. Шаєра та C. Яворвера) і трьох від повіту (M. Pavlova, I. Гогошу й P. Богдана), що були єдиними кандидатами, назначеними партією.

На терені брідського повіту створено три райони: Brodівський, Заболотцівський і Підкамінський, які ввійшли до Львівської області. Загальний страх, непевність завтра, доносицтво, арешти, змушування селян вступати до колгоспів, вивози на Сибір і фізичне знищення великого числа людей були ознаками короткого панування більшовиків. Тому населення Brідщини раділо, коли при кінці червня 1941 р. побачило німецьку армію. Люди з квітами вітали німців, не знаючи, що також і вони будуть рабувати наше добро, вивозити молодь на роботи до Німеччини, арештувати людей та їх фізично нищити.

З відходом більшовиків зродилася надія на самостійність України. Zі Lьвова прийшла вістка про відновлення української держави. Українці Brідщини захопили владу в свої руки. Створено Повітове управління, головою якого став Stepan Oriщин, кол. старшина УГА. В Brідщині відбувались багатолюдні маніфестації, сипання могил героям та їх урочисті посвячення. На жаль, скоро прийшло розчарування. Галичину прилучено до Генеральної Губернії і між Волинню та Brідциною знову з'явився кордон.

Німці перебрали адміністрацію повіту, який підпорядковано Zолочівській окрузі. Зліkvідовано райони та привернено передвоєнний поділ повіту на волості. На щастя, управління волостей було в українських руках. В українських руках залишилась також управа міста Brodів, посадником яких був нині вже покійний Stepan Bукса. Українцями були також повітовий лікар (д-р Antіn Жуковський, помер у Vorrenі, Mіч.), ветеринар (д-р Kордуба, помер на тиф у Broдах), агроном та директор лікарні (д-р Stepan Коцюба, помер, як кажуть, на Сибірі).

Для загального порядку була українська поліція, але рішаючий голос мала тільки німецька поліція у її різних видах.

Осередком українського легального життя й оборонцем українського населення Brідщини перед німецькою владою став створений восени 1941 року Український Допомоговий Комітет

(УДК) у Бродах, що пізніше діяв як Делегатура УДК в Золочеві, осідку округи. Степан Орицин, бувший голова Повітового управління, став тепер головою УДК.

Тому, що німці заборонили відновляти передвоєнні товариства, УДК був тоді єдиною установою, в рамках якої українці повіту могли легально працювати. Провід УДК в ГГ складався, звичайно, з голови, заступника голови, організаційного референта, референтів Суспільної опіки, культурної праці, шкільництва, молоді та господарського й фінансового референтів. Референтури УДК діставали доручення й інструкції від керманичів Українського Центрального Комітету (УЦК) та їм звітували. Провід УДК вирішував важніші справи на своїх засіданнях. В терені УДК діяв через своїх «мужів довіря», яких добирає організаційний референт. Мужі довіря дбали про потреби своїх місцевостей, були зв'язковими між УДК і даною громадою та уповноваженими збирати «національний податок» на потреби УДК й УЦК. В міру потреби скликалося мужів довіря до Бродів на наради.

Єдиними дозволеними низовими товариствами були Українські Освітні Товариства (УОТ), які передбрали функції передвоєнних читалень «Просвіти», кружків «Рідної Школи» та інших товариств. Голови УОТ підлягали референтові Культурної праці УДК, який висилає їм інструкції й доручення, відбував з ними наради, провірював їх працю, підшукував доповідачів і т. п. Німецька влада вимагала дозволу від неї на всякі прилюдні зібрання, драматичні вистави, концерти, академії і т. п., але часто низові клітини по селах цю вимогу легковажили.

Тому, що передвоєнні товариства були заборонені, професіоналісти, учителі, купці і т. п. могли мати при УДК, чи Делегатурі свої «Об'єднання праці».

В УДК в Бродах усі члени його проводу, з виїмком організаційного референта, працювали доривочно, маючи постійну працю деінде. Тому організаційний референт мав найбільши вгляд у цілість праці УДК — Делегатури та в міру потреби й спроможності виручував інших членів проводу.

Поміч потребуючим несла референтура Суспільної опіки, яку формально очолював д-р Антін Жуковський, повітовий лікар у Бродах в роках 1941–1944. З більших допомогових акцій слід тут згадати поміч полоненим. Звільнені з таборів, цілком виснажені, мандрували вони автострадою Львів–Київ (яку вибудували більшовики працею польських полонених та наших селян), здаючись щодо харчів і нічлігів на ласку населення. Для них відкрив УДК у Бродах домівку, де вони могли дістати лікарську опіку, теплі харчі та нічліг. Багато з них не мали жодних документів (казали, що погубили) і УДК виставляв їм посвідки в німецькій мові, щоб їх при границі не затримували, чи не розстрілювали. Велика скількість полонених хворувала на тиф і

заражувала населення та працівників Делегатури. Передчасно йшли в могилу не тільки полонені, але й ті, що ними опікувались, чи приймали на нічліг, як, напр., абсолювентка брідської гімназії Осипа Кучерина з Фільварків Малих.

Другою важливою акцією допомоги було тимчасове переселення голодуючих дітей з Підкарпаття, яким зайнявся УЦК та поодинокі УДК і Делегатури так потребуючих, як і допомагаючих повітів. Селяни Брідщини заопікувались дітьми з Турчанщини.

Частих інтервенцій представників УДК у німецької влади вимагали справи арештів, вивозу на роботи до Німеччини, контингентів і т. п.

Жорстоке правління німців викликало посилену акцію українського підпілля, яке почало організувати самооборону так перед німцями, як і перед більшовицькими партизанами. На жаль, поляки накинули ще третій фронт. Вони застрашували українське населення тяжкими карами для тих, що були проти відбудови Польщі на українських землях. Крім того, деякі польські села Брідщини створили свої боївки та служили базою для більшовицьких партизанів. До населення доходили також вістки про польські погроми на Холмщині та Підляшші. У реакції на це все, українське підпілля кинуло гасло «Поляки за Сян». За гаслом пішли погрози, а пізніше також і фізичне нищення ворожих елементів, а навіть і сіл (Гута Пеняцька, Гутисько Брідське).

Немале число українців Брідщини, які, хоч і не любили німців та не вірили в їхню перемогу, зголосились до дивізії «Галичина», щоб дістати військовий вишкіл і зброю та в вирішальний час стати ядром збройних сил України. Часть з них загинула в Брідщині в липні 1944 року, інші попали в більшовицький полон, чи поповнили ряди УПА, а ще інші таки вирвались з брідського кітла та на чужині далі несуть прапор збройної боротьби за волю України.

Друга світова війна принесла великі зміни в Брідщині. Більшовики зліквідували польські колонії, фізично знищили деяке число людей, а ще більше заслали на Сибір. Німці знищили майже всіх жидів, які не втекли разом з більшовиками, та вивезли понад 9 тисяч мешканців повіту на роботи до Німеччини. Внаслідок воєнних дій було багато матеріяльних втрах у повіті. Сильно потерпіли Броди, де кілька місяців велись бої. Після війни переселено з брідського повіту на бувші німецькі землі Польщі, головно до Вроцлавського воєвідства, майже всіх поляків і латинників. Українське населення повіту понесло значі втрати внаслідок майже поголовної мобілізації мужчин до Червоної армії, боротьби більшовиків проти українського підпілля, розстрілів і нових вивозів на Сибір. Змінився етнічний склад населення Бродів. Тепер воно українське, з домішкою москалів, яких перед війною в Бродах не було.

Після другого приходу більшовиків привернено попередній поділ повіту на райони. В дальших роках було кілька змін у районуванні території України. В 1959 р. зліквідовано Підкамінський район, а в 1962 р. Заболотцівський. Таблиця 7 подає адміністративний поділ т. зв. «Бродівського» району з 1 січня 1972 р.

Як бачимо, тепер Бродівський район дещо більший простором, ніж передвоєнний брідський повіт. Районовому управлінню в Бродах підчинені: одно місто, одно селище міського типу (містечко) та 101 сільське поселення. Сільські поселення творять 20 сільських рад — збільшених громад. До брідського району прилучено Підгірці і Загірці з кол. золочівського повіту та Батьків, Лукавець, Маркопіль і Межигори з кол. зборівського повіту, а до буського району відійшов Лабач. Деякі колишні присілки фігурують тепер як села, деякі села мають нові назви, а ще інші мають дещо змінені назви. Берлин змінено на Хмільове, Волохи на Підгіря, Чехи на Лугове, Кадлубицька на Лучківці, Фільварки Малі на Малосілку, Фільварки Великі на Підгородне, Гаї Старобрідські стали Гаями, Шаласька (Саласька, Селиська) звється тепер Сталашка. Багато місцевостей дістало нове закінчення, як Бучине, Висоцьке, Кутице, Малинище, Смільне, Яснище.

Впадає в вічі великий спад числа населення поодиноких сіл та цілого повіту. Ще в 1931 р. брідський повіт мав 88,807 душ населення, а в 1967 р. «бродівський» район на збільшенні території мав тільки 69,800 душ. Порівнюючи число населення осідків сільських рад з передвоєнними, виходить, що воно впало більше, ніж на одну—третю, не вчисляючи природного приросту за 35 років.

Від часу, коли багато брідців мусіло залишити рідні сторони, вже скоро мине пів століття. За цей час настутили деякі зміни в Брідщині. В першу чергу прийшла ліквідація індивідуальних господарств на селі.

Залишивши малу частку землі колгоспникам для їх присадибних ділянок, більшовицька влада створила на території двадцяти сільських рад 20 колгоспів і один радгосп. Більшість цих колгоспів не мають імен визначних українців, а імена ворогів українського народу (Леніна, Кірова, Жданова, Чапаєва, Кузнецова, Котовського і т. п.) і вже сам цей факт свідчить, хто ними управляє та кому вони служать.

Створивши колгоспи, влада звернула всю увагу не на розвиток сіл і добро селян, а на розвиток колгоспів і їх використання. Великі кошти відведено на капітальне будівництво в колгоспах і їх устаткування. До всіх колгоспів і радгоспу допроваджено електроенергію з Бродів і налагоджено автобусне сполучення та телефонний зв'язок. Колишніх вільних селян прикріплено до колгоспів, яких їм не вільно залишити без дозволу влади. Так появився новий рід кріпаччини.

Ще в 1967 р. більшовики хвалились, що за «роки Радянської влади інтенсивно розвивається промисловість Бродівського району». На жаль, статистика населення з 1967 р. цю інтенсивність заперечує. Тоді бо все міське населення Бродів з прилученими передмістями та Підкаменя, — включаючи дітей і старців, виносило тільки 13,100 душ, тобто тільки 19 процент усього населення Брідщини. (Населення самих Бродів у 1950 р. виносило 8,014 осіб). Очевидно, що час на місці не стойть і ми бачимо зміни навіть в африканських державах.

Із підприємств у Бродах слід згадати філію Львівської фірми «Маяк», яка спеціалізується у виробі дитячого одягу, насосно-перегінну станцію нафтопроводу «Дружба», плодоконсервну фабрику й учбово-виробниче підприємство глухоніміх. Після війни розбудовано в Бродах електро-станцію, яка тепер має 20 трансформаторних підстанцій і доставляє електроенергію не тільки до колгоспів району, але також і до Червоноармійська (Радивилова) та Кременця (Крем'янця). Розбудовано також автопарк автобусної станції в Бродах, з якої денно відходять 74 автобуси.

Більшого розвитку набула охорона здоров'я. Крім районної лікарні в Бродах на 225 лідок, є ще лікарня в Підкамені на 70 ліжок, у Заболотцях на 50 ліжок та в Лешневі, Пеняках і Ясеневі, кожна на 25 ліжок. У замку в Підгірцях і в бувшому монастирі Пліснеська приміщено туберкульозну санаторію на 350 ліжок. В Бродах є також поліклініка, дитяча та жіноча консультація, санітарно-бактеріологічна та санітарно-епідемологічна станції.

Потреби поступу й індоктринації наказують більшовикам присвячувати належну увагу шкільництву. В Бродах є дві середні та дві восьмирічні школи й вечірня школа робітничої молоді. В 1945 р. відкрито в Бродах педагогічну школу («училище»), яка підготовляє учителів для початкових шкіл. У 1965 р. вони випустили 165 учителів. Досить поширене є заочне навчання. Сотки дітей дошкільного віку виховуються у дитячих яслах і садках. В Бродах є два будинки культури та 16 бібліотек, в тім дві районні. При районному будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності. Один з них у 1961 році дістав назву «Самодіяльний народний театр».

Від 1961 р. існує в Бродах історично-краснавчий музей. Броди мають друкарню й видають газету «Пропаганду комунізму», що є органом «Бродівського» районного комітету КПУ та районної «Ради депутатів трудящих».

Якщо йдеться про цілий район, то в 1967 році було в Брідщині два «педучилища», 10 середніх, 27 неповносередніх і 42 початкові школи, в яких працювало 780 учителів і навчалось 11,416 учнів. Клуби («клуби»), чи «доми культури» заступили давні читальні «Просвіти» й домівки інших товариств. У кожній місцевості

існують бібліотеки, ціллю яких є не так поширення знання, як індоктринація населення.

Кількамісячні бої в Бродах і в околиці в 1944 році зруйнували місто. Більше ніж дві–треті будинків знищено цілковито, багато інших ушкоджено. Ремонт ушкоджених і будови нових булинків після війни поступали досить повільно. Ще в 1967 році число будинків у Бродах було значно менше, ніж перед війною.

Змінився вигляд Бродів, як і змінилось його населення. До міста прибуло деяке число людей зі сіл та зі сходу, народилось нове покоління. Але хоч населення Бродів та цілої Брідщини нам — емігрантам уже в більшості не знане, воно нам не чуже. Це ж бо наші брати та сестри, радість і біль яких ми всі переживаємо й у кращу долю яких ми твердо віримо.

Таб. 1.

ПОВІТОВЕ СТАРОСТВО БРОДИ В 1880 РОЦІ

A. Судовий повіт Броди

	Громада—місцевість	Населення	Двір
1	Берлин	1,582	69
2	Білявці	843	24
3	Бовдури	822	62
4	Боратин	1,388	65
5	Броди	20,071	
6	Бучина	414	
7	Висоцько	793	131
8	Волохи	809	53
9	Гай Дітковецькі	711	83
10	Гай Смоленські	885	86
11	Гай Старобрідські	878	103
12	Голосковичі	827	116
13	Грималівка	585	83
14	Гутисько Брідське	482	11
15	Дітківці	448	209
16	Заболотці	1,131	34
17	Клекотів	522	50
18	Комарівка	247	
19	Конюшків	1,038	159
20	Корсів	1,165	132
21	Лагодів	335	12
22	Лешнів	2,181	47
	Королівка	187	11
	Лешнів	1,994	36
			91

23	Накваша	1,237	62
24	Піски	791	6
25	Пониква	1,148	220
26	Пониковиця	2,495	94
27	Смільно	675	40
28	Старі Броди	1,590	113
29	Суховоля	1,317	33
30	Суходоли	782	114
31	Тетильківці	323	
32	Фільварки Великі	675	104
33	Фільварки Малі	663	49
34	Черниця	1,642	103
35	Швирів	642	9
36	Язлівчик	528	12
	Громади (36)	— 52,665	душ
	Двори (33)	— 2,488	душ
	Разом судовий повіт Броди	— 55,153	душ населення

Таб. 2

Б. Судовий повіт Залізі

	Громада–місцевість	Населення	Двір
1	Батьків	597	18
2	Бліх	456	8
3	Вербівчик	497	24
4	Вертелка	572	20
5	Гнидава	507	20
6	Голубиця	1,141	30
	Голубиця	895	30
	Жарків	246	
7	Гута Пеняцька	653	104
8	Гонтова	301	19
9	Дудин	253	
10	Загір'я	1,311	100
11	Залізці	6,100	300
12	Звиженсь	672	12
13	Кутищі	366	42
14	Літовище	736	40
15	Лукавець	393	87
16	Майдан Пеняцький	187	86

17	Малиниська	177	9
18	Маркопіль	1,047	41
19	Мільно	2,223	76
20	Нем'яч	731	
21	Оріхівчик	349	6
22	Паликорови	740	42
23	Панасівка	799	21
24	Паньківці	336	51
25	Пеняки	1,049	157
26	Підберізці	369	46
27	Підкамінь	3,199	113
28	Попівці	898	48
29	Ратище	661	9
30	Ренів	857	32
31	Серетець	615	24
32	Стиборівка	486	7
33	Тростянець Великий	1,458	46
34	Чепелі	628	22
35	Чистопади	786	11
36	Шишківці	471	7
37	Яснищі	409	46
Громади (37)		— 33,030	душ
Двори (35)		— 1,727	душ
Разом судовий повіт Залізці		— 34,757	душ населення

Таб. 3.

B. Судовий повіт Лопатин

	Громада—місцевість	Населення	Двір
1	Барилів	758	90
2	Батиїв	364	17
3	Бордуляки	936	14
4	Грицеволя	755	59
	Грицеволя	533	32
	Підманастирок	222	27
5	Завидче	791	44
6	Кутин	581	23
7	Лопатин	2,302	170
8	Ляшків	1,187	173
9	Миколаїв	1,630	166
			93

10	Монастирок	537	15
	Миколаїв	1,630	166
	Миколаїв	1,309	166
	Стерківці	321	
11	Романівка	211	91
12	Руда	770	58
13	Руденко Ляцьке	248	16
14	Руденко Руське	209	
15	Сморжів	1,060	159
16	Станиславчик	1,545	13
17	Столинин	886	79
18	Стремільче	877	169
19	Топорів	3,460	33
20	Трійця	656	27
21	Тур'є	2,437	95
22	Увин	633	88
23	Хмільно	871	46
24	Щуровичі	1,705	21
Громади (24)		— 25,409 душ	
Двори (24)		— 1,666 душ	
Разом судовий повіт Лопатин		— 27,075 душ населення	

Таб. 4.

Г. Судовий повіт Олесько (Частина)

Громада–місцевість	Населення	Двір
1 Боложинів	477	20
2 Дуб'є	1,146	107
3 Кадлубиська	1,107	29
4 Кути	1,466	108
Брахівка	160	
Кути	1,306	108
5 Лабач	157	23
6 Переялочна	1,350	90
Кобиле (Баймаки)	206	
Переялочна	1,144	90
7 Ражнів	576	93
8 Соколівка	2,107	62
9 Цішки	787	6

10	Чехи	1,354	97
11	Ясенів	1,388	95

Громади (11) — 11,975 душ
Двори (11) — , 730 душ
Разом судовий повіт Олесько — 12,705 душ населення
(Частина)

Брідський повіт

Громади (108)	— 123,079 душ
Двори (103)	— 6,611 душ
Разом	— 129,690 душ населення

96 Таб. 5.

Брідський повіт

Адміністративний поділ з 1. 4. 1932 р. Число населення з 9. 12. 1931 р.
Поверхня в км²

Громада	Вся	Угідь Орної землі	Домів	Населення
1 Броди — місто	1.45	—	—	1,423
2 Берлин	46.67	16.77	10.35	323
3 Білявці	24.54	11.94	5.26	16/
4 Вовдури	20.43	7.62	2.02	159
5 Боратин	20.52	12.62	9.63	406
6 Бордуяки	17.55	8.24	2.98	225
7 Бучина	5.35	3.91	3.37	105
8 Вербівчик	8.88	8.11	6.88	152
9 Висоцько	16.34	12.89	7.84	206
10 Волохи	9.14	4.62	3.36	198
11 Гай Дітковецькі	8.83	8.46	7.32	171
12 Гай Смоленські	7.87	6.87	6.54	300
13 Гай Старобрідські	12.84	12.47	11.53	216
14 Голосковичі	14.03	—	—	262
15 Голубиця	16.23	8.64	7.60	297
16 Гримайлівка	10.39	7.67	6.88	130
17 Гута Пеняцька	1.80	1.76	1.16	172
18 Гутисько Брідське	6.48	3.20	2.71	115
19 Дітківці	13.92	10.42	8.81	164

20	Дубіс	19.13	14.43	11.51	3.37	1.867
21	Дудин	2.65	2.52	2.11	59	341
22	Заболотці	18.63	16.46	8.28	342	1,662
23	Звіженськ	11.34	7.33	6.20	171	874
24	Кадлубицька	13.92	13.39	10.23	346	1,555
25	Клекотів	12.95	11.01	8.03	157	807
26	Комарівка	3.58	3.29	3.16	75	420
27	Конюшків	25.16	20.12	12.66	244	1,324
28	Корсів	36.53	27.33	16.33	376	2,002
29	Кутиці	6.08	5.80	5.11	117	569
30	Лабач	8.11	5.53	0.81	63	296
31	Лагодів	32.03	10.81	7.40	102	545
32	Лепнів	37.86	21.49	14.71	384	2,018
33	Літковиче	11.59	6.04	5.19	206	1,007

98 Таб 5 (продовж.)

Брідський повіт

Адмін. поділ з 1. 4. 1932. Число населення з 9. 12. 1931.
Поверхня в км²

Громада	Вся	Угідь Орної землі	Домів	Населення
34 Майдан Пеняцький	1.89	1.79	1.15	125
35 Малиниська	1.97	1.79	1.51	36
36 Монастирок	19.86	6.33	2.67	110
37 Накваша	24.49	22.32	20.58	294
38 Нем'яч	7.49	6.69	6.00	190
39 Оріхівчик	5.34	5.04	3.98	103
40 Паликорови	13.33	11.89	10.53	214
41 Паньківці	7.61	4.42	3.52	103
42 Пеняки	47.61	10.04	7.94	249
43 Підкамінь—містечко	27.30	18.44	14.21	619
44 Піски	10.45	8.50	3.97	162
45 Пониква	22.52	16.92	15.52	336
46 Пониковиця	45.62	30.64	22.60	702
47 Полівці	17.14	14.29	12.38	252
48 Ражнів	21.21	9.68	5.28	175
49 Руда Брідська	29.77	10.10	5.19	200
50 Смільно	5.48	4.47	3.05	196
51 Станиславчик—містечко	33.91	8.14	4.41	263
52 Старі Броди	15.56	12.76	10.48	364

53	Стіборівка	6.88	6.01	5.33	154	803
54	Суховоля	18.10	15.53	14.11	295	1,745
55	Суходоли	9.06	8.71	8.03	250	1,249
56	Тегильківці	2.94	2.55	2.15	77	428
57	Фільварки Великі	22.30	7.64	7.23	163	1,132
58	Фільварки Малі	5.94	3.62	1.70	135	875
59	Чепелі	13.98	5.85	4.32	133	669
60	Чернича	33.97	23.24	19.11	421	2,324
61	Чехи	28.30	20.89	13.71	457	1,947
62	Ішишківці	8.87	6.98	6.53	130	713
63	Шнирів	22.06	12.37	6.53	132	673
64	Язлівчик	5.45	3.85	2.90	136	642
65	Ясенів	25.60	23.20	17.28	475	2,371
66	Ясниці	4.86	4.48	3.64	104	605

Таб. 6.

Брідський повіт

Адміністративний поділ з 1. 8. 1934 р.

	Поверхня—км ²	Домів	Населення
Місто Броди	50.73	2,281	17,988
вол. Конюшків	168.86	1,257	6,749
вол. Лешнів	119.24	1,286	6,814
вол. Пеняки	152.71	1,876	9,469
вол. Підкамінь	112.47	2,180	11,657
вол. Пониковиця	138.90	2,332	11,438
вол. Станиславчик	136.72	976	4,643
вол. Суховоля	138.02	2,072	11,584
Разом	1125.39	16,444	91,491

Таб. 7.

«Брідський район»

Центр — місто Броди

1 Брідська міська рада
місто Броди	5 Гайська с.р.
с. Гай
с. Гай Дітковецькі
с. Гай Смоленські
с. Дітківці
2 Підкамінська селищна рада
селище міського типу Підкамінь
село Паньківці
с. Стріхалюки
с. Яблунівка	6 Голубицька с.р.
с. Голубиця
с. Жарків
3 Батьківська сільська рада
с. Батьків
с. Звіженъ
с. Лукавець
с. Межигори	7 Заболотцівська с.р.
с. Заболотці
с. Велин
с. Вовковатиця
с. Великі Переліски
с. Висоцьке
с. Лугове
с. Малі Переліски
с. Мамчури
с. Ражнів
с. Руда-Брідська
с. Шевченківське
4 Вербівчицька с.р.
с. Вербівчик
с. Маркопіль
с. Оріхівчик
с. Стибирівка
с. Шишківці	

- 8 Комарівська с.р.**
- с. Комарівка
 - с. Коз'я
 - с. Корсів
 - с. Митниця
- 9 Конюшківська с.р.**
- с. Конюшків
 - с. Лагодів
 - с. Мідне с. Хмільове
 - с. Язлівчик
- 10 Лешнівська с.р.**
- с. Лешнів
 - с. Гриналівка
 - с. Королівка
 - с. Лісове
 - с. Піски
- 11 Наквашанська с.р.**
- с. Накваша
 - с. Лукаші
 - с. Микитюки
 - с. Тетильківці
- 12 Паликоровівська с.р.**
- с. Паликорови
 - с. Кутище
 - с. Яснище
- 13 Пеняківська с.р.**
- с. Пеняки
 - с. Літовище
 - с. Малинище
 - с. Чепелі
- 14 Підгорецька с.р.**
- с. Підгірці
 - с. Загірці
- 15 Пониквянська с.р.**
- с. Пониква
 - с. Боратин
 - с. Видра
 - с. Гаї Суходільські
 - с. Липина
 - с. Орані
 - с. Переліски
 - с. Підгір'я
 - с. Сухота
- 16 Пониковицька с.р.**
- с. Пониковиця
 - с. Глушин
 - с. Голосковичі
 - с. Копин Ставок
 - с. Косарчина
 - с. Осичина
 - с. Сидинівка
 - с. Смільне
 - с. Суходоли
- 17 Поповецька с.р.**
- с. Попівці
 - с. Горбанівка
 - с. Дудин
 - с. Нем'яч
 - с. Шпаки
- 18 Станіславчицька с.р.**
- с. Станіславчик
 - с. Бордуляки
 - с. Збруї
 - с. Кути
 - с. Монастирок
 - с. Панькові
- 19 Суховільська с.р.**
- с. Суховоля
 - с. Бучине
 - с. Сталашка

20	Черницька с.р.	22	Ясенівська с.р.
	с. Черниця		с. Ясенів
			с. Дуб'
			с. Дубина
21	Шнирівська с.р.		с. Лучківці
	с. Шнирів		с. Новичина
	с. Білявці		с. Сади
	с. Бовдури		с. Теребежі
	с. Клекотів		с. Тріщуки

ЛІТЕРАТУРА

Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область. Ред. колегія тома: Маланчук В. Ю. (голова редколегії), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К. (та інші). Київ: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1968.

о. Клепарчук Степан. *Дорогами і стежками Брідщини: спомини.* Торонто: Вид-во «Родина», 1971.

Созанський Іван. «З минувшини м. Бродів (Причинки до історії міста в ХVII в.)». *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, 97:5–25, 98:10–30.

Українська РСР: Адміністративно–територіальний поділ на 1 січня 1972 р. Упорядник Д. О. Шелягін. Київ 1973.

Lutman Tadeusz. *Studio nad dziejami handlu Brodow w latach 1773–1880.* z mapą. Lwow, 1937. (Badania z dziejów społecznych i gospodarczych, pod red. Prof. Fr. Bujaka, nr. 26).

Slownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich. Wydany pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. Warszawa: F. Sulimierski, 1880–1902. 15 t.

Sokalski Bronisław. *Rys geograficzno–statystyczny złoczowskiego okręgu szkolnego wraz z dokładnym opisem poszczególnych miejscowości obu powiatów (złoczowski i brodzki).* W Złoczowie: Nakl. Towarzystwa Pedagogicznego, 1885.

Statystyka Polski. *Statistique de la Pologne*, ser. B, zesz. 8–c, 8–f, Warszawa: Nakl. Głównego Urzedu Statystycznego, 1933–35.

Vollstaendiges Ortschaften–Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Koenigreiche und Laender nach den Ergebnissen der Volkszaehlung vom 31. December 1880. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central–Commission in Wien. 2. Aufl., 3 Abdruck. Wien: Alfred Hoelder, 1885.

Д-р Андрій Турчин

МАНДРІВКА ПО ГРОМАДАХ БРІДЩИНИ

1. «ПІДКАМІНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА»

ПІДКАМІНЬ — містечко, чи пак «селище міського типу», центр «Підкамінської селищної ради», яка охоплює Підкамінь і його давніші присілки, тепер названі селами — Стріхалюки (Стрихалюки) й Яблунівку та сільце Паньківці. Підкамінь віддалений 25 км. на південний схід від Бродів при шляху Броди—Тернопіль.

Містечко Підкамінь належить до старих осель, хоч перша письмова згадка про нього походить щойно з 1441 року. Першим знаним володільцем Підкаменя був Петро (Пйотр) Цебровський, який збудував замок на горі, де пізніше був монастир, а при нім костел, до якого спровадив Домініканців зі Львова 1446 році. Пізніше Домініканці створили легенду, що їх монастир був там ще перед приходом татарів у 1241 році. Навіть мали вони в монастирі образ з пізніших часів, який зображав напад татарів і монахів — «мучеників».

Фундатор монастиря не тільки щедро обдарував монастир, але ще й вистарався в Римі про відпуст для нього в 1475 році. Та татари, які часто нападали на наші землі, в 1591 році знищили монастир.

Від родини Цебровських перейшов Підкамінь до родини Каменецьких (які привласнили домініканську фундацію), а пізніше до родини Цетнерів. Останнім дідичем Підкаменя перед Другою світовою війною був Альберт гр. Сумінський.

Валтасар Цетнер спровадив у 1607 р. нових Домініканців до Підкаменя, які в 1631 році розпочали будову нового монастиря і костела, але будови не докінчили, бо прийшло повстання Хмельницького і монахи втекли зі своїми скарбами до Львова. Пізніше будову продовжувано при допомозі короля Яна Соб'єського і врочисто посвячено в 1695 році. Монастир оточено фортечним муром з чотирма баштами, викопано студню на 52 сажні глибоку та заїнсталювано годинник на вежі костела. Також пороблено заходи в Римі в справі коронації образа Пречистої, яка відбулася в день відпусту 15 серпня 1727 року при участі луцького Єпископа. Пізніше монастир ще більше розбудовано і створено підземні ходи й криївки. В 1746 році відкрито при монастирі школу. Була там також аптека. Був час, що число монахів у Підкамені доходило до 150. Монастр хотів, мабуть, конкурувати з Почаєвом, бо вистарався про дозвіл на друкарню, якої, однак, там ніколи не урухомлено.

За панування Австрії монастир почав підупадати. В 1788 році австрійська влада забрала з монастиря зброю, зліквідувала

братства і забрала їх маєтки та перенесла аптеку до Золочева. Заносилося навіть на ліквідацію монастиря. Тоді Домініканці перенесли свою школу до Піньчева. Після смерти Йосифа II ситуація дещо поправилась і монастир придбав навіть нові добра в Гологорах, Зарудді та в Пониковиці. Але своє давнє значення монастир втратив. Перед Другою світовою війною монастир служив уже тільки як парафія для римо-католиків Підкаменя та чотирнадцяти довколишніх сіл. Згідно з більшовицькою інформацією, німці мали пограбувати монастир і вивезти речі та документи з ХУ–ХУІ століття. При кінці німецької окупації монастир служив опірним пунктом польських боївок, які, мабуть, зліквідували УПА в 1944 році.

Українська церква була спочатку біля великого каменя (від якого походить назва містечка), де ще залишилось приходство. За цісаря Йосифа II віддано українцям муровану каплицю, збудовану Домініканцями нижче від монастиря в 1746 році, за розібрану церкву Спаса. Каплиця ця стала парафіяльною церквою св. Параскеви, де відбувались відпустові відправи для наших прочан. Стояла вона на місці, де мала колись з'явитись Божа мати й тому перша її назва була «каплиця стіп Марії». Парох Підкаменя завідував також парафією Паликорови.

В двадцятім столітті довгі роки парохом Підкаменя був о. Михайло Ваврик, зять о. Кунцевича (Кончевича?), попереднього довголітнього пароха Підкаменя. От. Ваврик мав трьох синів, з яких найстарший Мартин був лікарем у Буську, наймолодший Омелян — військовим капеляном в Перемишлі, а середній Степан — інженером.

Від 1934 р. завідателем, а пізніше парохом Підкаменя був о. Андрій Іздрик (нар. 1901, рукополож. 1928, ж.), який після другого приходу більшовиків був засланий на Сибір за відмову перейти до Російської Православної Церкви. В 1935 році в Підкамені було 3,295 душ населення, в тім 1,005 греко-католиків, 1,040 римо-католиків і 1,250 жидів. У Підкамені був суд, в'язниця, станиця поліції, осідок волосної управи, пошта, телефон і телеграф. В часі польської окупації в Підкамені була Польська семикласова школа.

У зв'язку зі судом, в Підкамені все було кількох українських правників. У двадцятих роках був там суддя Володимир Курилович, якого пізніше поляки перенесли до Добромиля, а відтак таки звільнили за його патріотизм та громадську працю його дружини. У нотара Лепкого, що був москвофілем, працював якийсь час нотаріальний субститут Михайло Питляр, що пізніше перенісся до Залізців, щоб бути близько свого рідного села — Гаїв за Рудою. Короткий час у Підкамені мав свою канцелярію адвокат Ілля Саламаха й там у 1927 році народилась його молодша донька Ольга, що в 1951 році вийшла заміж за автора цих рядків і передчасно померла в 1964 році. Пізніше адвокат Саламаха також

перенісся до Залізців, звідки подався на еміграцію перед другим приходом більшовиків. Помер у своєї старшої доньки — д-р Софії Заплітної в Бетл Крік, Міч., в 1976 році.

В Підкамені працювали ще адвокати Володимир Левицький, Олесницький, Процик і Б. Садовський, якого закатували більшовики у в'язниці в Золочеві.

У тридцятих роках нотаріальним субститутом у Підкамені був Степан Дубина з Черници, який був також добрым скрипалем і довгі роки грав в оркестрі о. М. Осадци в Бродах. У Підкамені був також лікар — д-р Роман Кузів, який одружився з Марією Павулівною, учителькою в Накваши. Виємігрувавши, працював він як лікар у ЗСА, де й помер. Мешканці Підкаменя посылали своїх дітей до школ у Бродах і у Львові. Широко знаним було кушнірське заведення Юліана Глушевського у Львові. Був це уродженець Підкаменя, який після Другої світової війни жив у Монреалі й помер на Флориді в 1960 році. Між іншим, гімназію у Бродах закінчив син м'ясара в Підкамені, пізніший агроном — Володимир Чернявський, якого стратили поляки у Вроцлаві на підставі фальшивого оскарження в погромі поляків Брідщини.

Завдяки старанням місцевого активу та деяких священиків довколишніх сіл, а особливо о. Степана Клепарчука з Черници, збудовано в Підкамені гарний «Народний Дім», де примістились різні наші товариства. Тому, що філія «Просвіти» в Бродах мала дуже слабий зв'язок з Підкаменеччиною, Головний Відділ «Просвіти» у Львові погодився на створення філії «Просвіти» в Підкамені, першим головою якої став о. Степан Клепарчук. Пізніше головою був о. Андрій Іздрик, парох Підкаменя. Філія «Просвіти» в Підкамені мала свого люстратора читалень в особі Євгена Круківського.

В Підкамені була районна молочарня, управителем якої був досвідчений молочар Яськевич зі Суховолі, та кооператива.

Після приходу більшовиків у 1939 р., Підкамінь став районним центром і був ним також після другого приходу більшовиків аж до 1959 року. Протягом 1944—1959 рр. виходила в Підкамені районна газета «Радянська нива».

Тепер у Підкамені є відділення «Сільгосптехніки», лісництво, молочарня, різня, пекарня, ковбасний цех, столярня, шевська й кравецька майстерні та млин. В містечку, чи пак у селищі міського типу, є середня школа, школа робітничої молоді, школа-інтернат, будинок культури та бібліотека. Також є там лікарня на 70 ліжок, у якій в 1967 році працювало 9 лікарів і 28 медичних працівників зі середньою освітою.

Населення Підкаменя значно зменшилось. Німці знищили майже всіх жидів, переселено поляків. Багато українців утратило життя, дехто виїхав, а ще інших заслано на Сибір. На місце вибулих прийшли інші люди, народилось нове покоління і в 1967 році Підкамінь мав уже 2,821 мешканців.

ПАНЬКІВЦІ — село, підпорядковане селищній раді Підкамінь. Перед війною село мало мішане населення: греко-католиків було 252 особи, римо-католиків 343, в тім 243 українськомовних латинників. Римо-католицька парафія була в Підкамені, гр.-католицька в Черници. В селі була одноклясова польська школа. Польонізаційну роботу в Паньківцях провадили оо. Домінікані зі сусіднього Підкаменя.

2. БАТЬКІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

БАТЬКІВ — Центр сільради, яка охоплює села: Батьків, Звижень, Лукавець і Межигори, колишній присілок Маркополя. Положений над річкою В'ятимою, Батьків є віддалений 43 км. на південний захід від Бродів. Перша згадка про село походить з 1538 року. Довший час Батьків належав до брідського повіту, а пізніше до зборівського. В селі була дерев'яна церква св. Івана Богослова, відбудована в 1922 році. Парафія належала до залозецького деканату. Парох Батьківська завідував також парафіями Гнидава (від 1964 — Піщане) й Лукавець. Перед Першою світовою війною парохом був о. Адам Витвицький, а перед Другою завідателем був о. Йосип Чикало. В 1935 році в селі було 744 особи й одноклясова українська школа, а в 1967 — 649 осіб і восьмирічна школа.

Сільраді Батьківської підпорядковані «населені пункти»: Звижень, Межигори (колишній присілок Маркополя) й Лукавець. На терені сільради є колгосп ім. Жовтневої революції, що має 3,500 га земельних угідь.

ЗВИЖЕНЬ — село, підпорядковане сільраді Батьків. В селі була мурована церква Воздвиження Ч. Хреста, збудована в 1932 році. Перед Першою світовою війною парохом Звиженя був о. Йосип Мельницький, перед Другою — о. Михайло Чайковський. В 1935 році в селі було 910 осіб, в тім 6 латинників і 6 жидів. Школа була польська, одноклясова.

ЛУКАВЕЦЬ — село, підпорядковане сільраді Батьків. У селі була дерев'яна церква Покрови Пресв. Богородиці з 1740 р. Парафією завідував парох Батьківська. В 1935 році було там 670 душ населення, в тім 59 латинників і 16 жидів. Школа була українська, одноклясова.

МЕЖИГОРИ — це колишній присілок Маркополя.

3. ВЕРБІВЧИЦЬКА РАДА

ВЕРБІВЧИК — центр «Вербівчицької сільської ради», яка охоплює села Вербівчик, Маркопіль, Оріхівчик, Стибирівку та Шпиківці, положений над річкою Самцем, і є віддалений 35 км. на

південний схід від Бродів. Перша письмова згадка про село з 1463 року. В селі була мурована церква Воскресіння Христового — з 1879 року. Парафія Вербівчик, яка охоплювала також дочерні парафії Оріхівчик і Стибирівку, належала до залозецького деканату. Перед Першою світовою війною парохом Вербівчика був о. Кипріян Дурбак, син якого — о. Тарас Дурбак закінчив Богословську Академію у Львові в 1938 р. й після Другої світової війни довгі роки був парохом Акрону, Ог. В 1909 р. була в Вербівчику одноклясова українська школа, читальня «Просвіти», церковна крамниця і «Братство Тверезости». Під польською владою також була одноклясова школа, але вже утраквістична, в якій учив українець Володимир Лонкевич. Після війни він жив у Бофало, де й помер.

Від 1923 р. парохом Вербівчика був о. Іван Прокопчук (ж., ур. 1895 р., ркп. 1920), який перед Другою світовою війною перенісся до Корсівського родинного села. В 1909 р. у Вербівчику було 418 греко-католиків, 30 римо-католиків і 5 жидів, а в 1935 р. було там 864 мешканці, а в тім 122 римо-католики і 11 жидів. Після Другої світової війни населення змаліло. В 1967 р. було там тільки 629 мешканців. Хоч Вербівчик є центром сільради, в 1967 р. була там тільки початкова школа.

На терені цілої сільради є колгосп «Україна», що має три тисячі гектарів земельних угідь. З допоміжних підприємств є там пилорама, цегельня і столярня й ремонтна майстерня.

МАРКОПІЛЬ — колись містечко, тепер село, підпорядковане сільраді Вербівчик. Маркопіль колись належав до брідського повіту, але в 1910 р. його прилучено до зборівського повіту, створеного в 1905 р. Маркопіль положений на лівому березі Серету, що під селом творить став. Колись Маркопіль мав оборонний замок, з якого залишились тільки чотирокутні вали. На Маркопіль часто нападали татари, а в 1717 дуже його знищила велика пожежа. В Маркополі була мурована церква Різдва Преч. Діви Марії, збудована 1896 р., яку знищено в Першій світовій війні і відбудовано в 1926 р. До парафії належав також присілок Межигори, віддалений 2 км. від Маркополя. В Межигорах за ставом була старенька церковця Вознесіння Господнього з чудотворним образом і там колись відбувались відпости на Вознесіння.

Парафія Маркопіль належала до залозецького деканату. Перед Першою світовою війною парохом був там о. Михайло Гайдукович. За його часів у селі була українська одноклясова школа (основана 1865 р.), читальня «Просвіти» (48 членів), громадський шпихлір, позичкова каса й церковна крамниця. В 1909 р. в парафії було 1,240 вірних. В селі було також 11 римо-католиків і 26 жидів. У 1935 р. парафія мала 1,196 душ. Число латинників зросло до 42, а число жидів змаліло на половину. Школа залишилась українською

одноклясовою з числом дітей 126. Перед Другою світовою війною парохом Маркополя від 1925 р. був о. Микола Богдан Ковальський (ж., ур. 1898 р., ркп. 1922 р.).

ОРИХІВЧИК — село, підпорядковане сільраді Вербівчик. В селі була дерев'яна церква св. Димитрія з 1775 р. Парафією завідував парох Вербівчика. В 1909 р. в селі було 380 греко-католиків і 6 жидів. Ще в 1866 р. основано там українську школу, але пізніше вона зникла. В 1909 р. школи не було, але була читальня «Просвіти», «Братство Тверезості» і церковна крамниця. В 1935 р. в Орихівчику було 635 греко-католиків і 5 римо-католиків, але одноклясова школа була польська, до якої ходило 89 дітей.

СТИБИРІВКА (раніше Стиборівка) належить до сільради Вербівчик. Парафією завідував парох Вербівчика. В селі була дерев'яна церква Собору Пресв. Богородиці, збудована а 1605 р. і відновлена в 1827 р. В 1909 р. в Стибириці було 396 греко-католиків, 20 римо-католиків і 8 жидів. У 1865 р. основано там філіяльну українську школу, але пізніше вона зникла так само, як і в Орихівчику. В парафії існувало «Братство Тверезості». В 1935 р. Стибиривка мала 871 мешканців, а в тім 49 римо-католиків і 7 жидів. В селі була двоклясова школа з польською мовою навчання, до якої ходило 118 дітей.

ШПІКІВЦІ — село, підпорядковане сільраді Вербівчик. Парафія належала до залозецького деканату. В селі була дерев'яна церква св. Михаїла з 1751 р., перебудована в 1904 р. Перед Першою світовою війною парохом у Шпіківцях був о. Михайло Бутринський. У 1909 р. парафія мала 457 душ. В селі було тоді 36 римо-католиків і 16 жидів. Школи тоді в селі не було та й за польської окупації якийсь час одноклясова школа була нечинною з браку шкільного будинку. Перед Другою світовою війною завідателем парафії був о. Роман Шуневич (ж., ур. 1905, ркп. 1934). В 1935 р. в селі було 708 душ населення, а в тім 30 римо-католиків і 10 жидів.

4. ГАЇВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ГАЇ (до 1960 р. Гаї Старобрідські) — центр сільради, якій підпорядковані також Гаї Дітковецькі, Гаї Смоленські та Дітківці.

В 1935 р. в Гаях було 1,175 гр.-католиків, 34 римо-католиків і 14 жидів. В селі була мурована церква Покрова П.Б. з 1836 р. Парафія належала до брідського деканату. Перед Першою світовою війною парохом був безжений священик — о. Корнило Мосієвич, який завідував також парафією Бучина. Пізніше парафію Бучина підчинено парохові Суховолі. Від 1925 р. парохом у Гаях був діяльний на громадській ниві о. Григорій Микитюк

жонатий, нар. 1889 р., ркп. 1918 р), що був завідателем брідського деканату. Пізніше він перенісся до Заболотців, а до Гаїв прийшов у 1938 р. нововисвячений о. Михайло Левенець (безж., нар. 1911, ркп. 1938), пізніший капелян дивізії «Галичина» та канцлер Апостольської Візитатури в Німеччині і Екзархату у Франції, що недавно переїхав на емеритуру. Після нього на парафію прийшов о. Микола Маркевич, зять о. Ю. Рудкевича пароха Лешнева, За вірність Українській Католицькій Церкві о. Маркевич був засланий на Сибір.

В Гаях була українська двокласова школа. Якийсь час в Гаях учителював В. Мурський, завзятий пластун, який у другій половині двадцятих років оснував у Бродах тайний «Пласт» і був його зв'язковим.

З огляду на близькість до Бродів, гаївчани доробляли собі грошей доставою ярини, набілу, яєць і drobu до міста. За Польщі ходили з Гаїв пішки, або доїджали підводами до гімназії в Бродах брати Реплянські, Л. Галандюк, Микола Кушпета та ще дехто. Л. Галандюка арештували більшовики в часі першого їх приходу й він пропав без вісти. Теодосій Реплянський недавно помер в Україні, а його молодший брат Гриць живе в Торонті. Після матури в брідській гімназії, він закінчив високу торговельну школу («експортівку») у Львові й був директором Повітового Союзу Кооператив у Бродах, в часі німецької окупації — Повітового Союзу Кооператив у Кам'янці Струмиловій, званій тепер Кам'янкою Бузькою. Також д-р Микола Кушпета опинився в Торонті після Другої світової війни, а молодший від нього його стриєчний брат Омелян Кушпета опинився в Голляндії, де є професором університету.

Після війни число українського населення Гаїв змаліло. В 1967 р. було там тільки 885 мешканців, з яких, можна думати, не всі були українці. На терені Гаївської сільради є колгосп «Прогрес» (буква «г» там заборонена!), який має 5,500 гектарів земельних угідь. Виробничий напрям колгоспу — тваринництво та технічні культури. Також є там цегельня. В Гаях є восьмирічна школа, клуб, бібліотека та низовий спортивний клуб «Колгоспник».

ГАЇ ДІТКОВЕЦЬКІ — село, віддалене 8 км. на південний схід від Бродів, підчинене Гаївській сільраді. Перед Першою світовою війною Гаї Дітковецькі творили дочерну парафію Дітківців. Була там тоді дерев'яна церква св. Димитрія з 1879 р., а після війни каплиця св. Димитрія — дерев'яний барак, — збудований у 1919 р. В 1909 р. було там 780 греко-католиків, 6 римо-католиків і 7 жидів. Школа була українська, однокласова, українських дітей 104. В 1932 р. ректором парафії Гаї Дітковецькі став о. Іван Татаринський (ж., ур. 1890р., ркп. 1927 р.), учасник наших визвольних змагань, якого арештували більшовики 30 жовтня 1940

р. й вивезли на Сибір, де він, мабуть, загинув. У 1935 р. було в Гаях Дітковецьких 1,005 греко-католиків, 24 римо-католики, 4 православні і 3 жиди. В селі була українська двоклясова школа, шкільних дітей — 120.

За селом, серед піль, мав свою садибу Олександер Вислоцький (ур. 1897 р.), який у 1928 р. вийшов послем Брідцини від УНДО й був в'язнем у Березі в 1930 р. Пізніше він мав у Бродах крамницю залізних товарів і видавав газету «Брідські Вісті». Від 1937 р. був він головою Т-ва «Луг» у брідськім повіті, що об'єднувало 39 низових «Лугів». У 1940 р. його арештували більшовики й він, правдоподібно, загинув.

В часі німецької окупації завідателем парафії Гаї Дітковецькі був о. Ярослав Сірко (ж., ур. 1912 р., ркп. 1941), уродженець Фільварків Малих (званих тепер Малосілкою), пізніший парох церкви св. Йосафата в Пармі й декан, помер 6 жовтня 1979 р.

ГАЇ СМОЛЕНСЬКІ — село, підчинене Гаївській сільській раді. Дочерною парафією Гаї Смоленські завідував парох Смільна. В 1909 р. в Гаях Смоленських було 725 греко-католиків. Школа була українська, одноклясова. Українських дітей шкільного віку було 70. В селі була читальня, що мала 40 членів. В 1935 р. було в селі 992 гр.-католики і 268 римо-католиків. Школа дальше була одноклясова, але з польською мовою навчання.

ДІТКІВЦІ — село, віддалене 2 км. на схід від Бродів, підчинене Гаївській сільраді. Парафія належала до брідського деканату. В 1909 р. в Дітківцях було 500 греко-католиків, 12 римо-католиків і 8 жидів. У селі була дерев'яна церква св. Михаїла з 1878 р. Парохом тоді був москвофіл — о. Іван Мриглович, який в часі російської інвазії Галичини в 1914 р. перейшов на православіє, а від 1918 р. — о. Олександер Чубатий (ж., ур. 1869, ркп. 1896). В 1909 р. школи в Дітківцях не було. Діти ходили до школи в Бродах. Українських шкільних дітей було 60. За Польщі школа була утраквістична, двоклясова. Дітей було 120. В 1935 р. в Дітківцях було 660 греко-католиків, 50 римо-католиків і 7 інших віроісповідань.

Раніше до парафії Дітківці належали ще Гаї Дітковецькі та Старі Броди. В часі німецької окупації парохом у Дітківцях був о. Володимир Жолкевич, знаний диригент хорів, який помер у Торонто в 1984 р.

З Дітківцями пов'язані молоді роки синів і дочок о. О. Чубатого, більшість яких після Другої світової війни опинились у Північній Америці. Д-р Володимир Чубатий, колишній лікар у Тернополі та Юрій Чубатий, колишній директор Повітового Союзу Кооператив і громадський діяч у Бродах, опинились у Вінніпегу, а Данило Чубатий, гімназійний учитель, помер у Дітройті.

5. ГОЛУБИЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ГОЛУБИЦЯ — центр сільради, яка охоплює села Голубицю і Жарків, є віддалена 39 км. на південь від Бродів. Перша згадка про село в історичних джерелах є під роком 1494.

До 1910 р. Голубиця належала до суду в Залізцях, пізніше до суду в Підкамені. Пошта була в Пиняках. Парафія належала до підкаменецького деканату. Перед Першою світовою війною в Голубиці була дерев'яна церква Різдва Богородиці, яку в часі війни знищено й її заступив барак.

В 1909 р. завідателем парафії, яка охоплювала Голубицю та присілок Жарків, був о. Лонгин Карпович, ЧСВВ. Парафія мала тоді понад 1,300 вірних. В Голубиці жило тоді 67 жидів і 81 римо-католиків. Школа була одноклясова з українською мовою навчання. Українських шкільних дітей було 106. В селі була читальня «Просвіти» (27 членів і «Братство Тверезості» (52 чл.).

Перед Другою світовою війною завідателем парафії від 1934 р. був о. Микола Рохлецький (ж., ур. 1896, ркп. 1930). Крім Голубиці й Жаркова, завідував він також Гутиськом Брідським, де було невеличке число українців. В Голубиці школа була двоклясова, але вже з польською мовою навчання. Навчалось у ній 165 наших дітей. Довгі роки учителювала там Ольга Вовк, яка раніше вчила коротко в Черниці. В Голубиці виростав її син, Анатоль Вовк, пізніший хемік і автор англійсько-українських словників, тепер живе в Едісоні, Н.Дж.

Тепер на терені Голубицької сільської ради є колгосп ім. ХХІ з'їзду КПРС, який спеціалізується у вирощуванні технічних і зернових культур і розвитку тваринництва. В 1967 р. в Голубиці було 1,005 мешканців. В селі є восьмирічна школа, клуб і бібліотека.

ЖАРКІВ — село, підчинене Голубицькій сільській раді. В 1880 р. Жарків мав 246 мешканців. У 1909 р. жило там 18 жидів і 21 римо-католиків. В часі польської окупації була там одноклясова школа з польською мовою навчання, в якій у 1935 р. навчалось 83 наших дітей.

6. ЗАБОЛОТЦІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ЗАБОЛОТЦІ — село, положене над Стиром, при залізничному шляху Броди—Львів, віддалене 14 км. на південний захід від Бродів. Тепер Заболотці є центром Заболотцівської сільської ради, якій підпорядковані Заболотці, Велин, Великі Переліски, Висоцьке, Вовковатиця, Лугове, Малі Переліски, Мамчури, Раженів, Руда Брідська і Шевченківське. Велин, Великі Переліски, Вовковатиця (Вовковатичі), Малі Переліски і Мамчури — це колишні присілки Раженева, Заболотців і Руди Брідської.

«Шевченківське», а ще раніше «Шевченківни» — це нова назва, мабуть, Галерчина, колишньої польської колонії біля Висоцького.

Заболотці та їх околиці були заселені з давніх часів, як про це свідчать знайдені там могильники залізної доби та два кургани з XII–XIII ст., але перша письмова згадка про Заболотці походить щойно з 1494 р.

Парафія Заболотці належала до Олеського деканату. Була там дерев'яна церква Собору Пресв. Богородиці з 1746 р. Після Першої світової війни парохом Заболотців був о. Іван Степанів, батько Олени Степанів–Дашкевич, учасниці битви під Маківкою в рядах УСС, старшини УГА, гімназійної учительки й доцента Львівського університету та в'язня концтабору в Мордовії в роках 1949–1956. Від 1935 р. завідателем парафії був о. Іван Ілля Мацієвич (жон., ур. 1910 р., ркп. 1934), а при кінці тридцятих років парохом був о. Григорій Микитюк, кол. парох Гайв Старобрідських, якого більшовики пізніше заслали на Сибір.

В 1935 р. у Заболотцях було 1,216 греко-католиків, 32 римо-католики та 12 жидів, а в присілку Вовковатиця, яку жиди звали Вовковатичами, було 288 греко-католиків, 14 римо-католиків і 12 жидів. Почавши від 1866 р., у Заболотцях була українська школа, яка мала дослідний городок та школку дерев. В часі польської окупації школа була утраквістична, триклясова, а в присілку Вовковатиця — польська, одноклясова.

Тепер у Заболотцях є середня школа, бібліотека й клуб, який мав би заступити читальню «Просвіти» та всі інші передвоєнні товариства в селі.

В Заболотцях є лікарня на 50 ліжок, залізнична станція і пошта.

На терені Заболотівської сільської ради є колгосп ім. Чапаєва, який має 6 тисяч гектарів земельних угідь.

ВИСОЦЬКЕ (раніше Висоцько) — село, положене над одною з відног Стиру, підпорядковане сільраді Заболотці. Висоцьке є знане з археологічних досліджень могильника культури, яку від назви села назвали висоцькою. Згідно з місцевим переданням, на терені т. зв. Городища за княжих часів мав стояти замок, який знищили татари в XIII ст. В селі були також сліди замку з польських часів, у якім в 1632 р. перебував король Ян Соб'єський. В селі був двір і гарна палата. Українську школу основано там у 1873 р. Й вона мала за тодішнім звичаєм дослідний город і школку дерев. За Польщі створено на терені громади польську колонію Галерин, в якій жило біля 80 поляків та 10 українсько-мовних римо-католиків. На терені громади було за Польщі дві одноклясові школи — утраквістична й польська. Парафія Висоцьке належала до брідського деканату. Раніш в селі була дерев'яна церква Покрова Пресв. Богородиці, яка згоріла в часі Першої світової війни й її заступав дерев'яний барак.

Перед Першою світовою війною парохом Висоцька був о. Юліян Дорожинський. За нього в селі була церковна крамниця, каса позичкова й громадський шпихлір. В 1909 р. було в Висоцьку 835 греко-католиків, 30 римо-католиків і 25 жидів, а в 1935 р. було там 738 греко-католиків, 165 римо-католиків, 2 православні і 7 жидів. Короткий час завідателем Висоцька від 1922 р. був о. Степан Клепарчук, пізніший парох Черниці, а від 1932 р. — о. Степан Книш (ж., ур. 1898, ркп. 1927).

У Висоцьку народився Іван Труш (1869–1941), наш визначний маляр імпресіоніст, майстер пейзажу й портретист, мистецький критик і організатор мистецького життя в Галичині. Тепер у Висоцьку є його меморіальний музей. Другим визначним уродженцем Висоцька був д-р Лонгин Цегельський, відомий політик і публіцист, член уряду ЗУНР.

ЛУГОВЕ (раніше Чехи) — село, підпорядковане «Заболотівській сільській раді». На терені села знайдено могильник висоцької культури. Парафія належала до Олеського деканату. В селі була мурована церква св. Георгія з 1812 р., відновлена в 1912 р. В 1919 р. парохом Чехів був о. Теодор Леонтович (ж.), а його сотрудником був о. Костянтин Концевич (ж.). В селі було тоді 2,340 греко-католиків, 15 римо-католиків і 12 жидів. Школа була двоклясова з українською мовою навчання. Українських шкільних дітей було 271. Село було твердинею московофільства. Читальня «Общество ім. Качковського» мала 110 членів. В селі був громадський шпихлір і громадсько-парафіяльна крамниця. Від 1920 р. парохом Чехів був о. Мелетій Феденишин (жонатий, ур. 1883 р., ркп. 1907 р.). В 1935 р. в селі було 2,023 греко-католиків, 9 римо-католиків і 5 жидів. Школа була триклясова з українською мовою навчання, шкільних дітей — 200.

РУДА БРІДСЬКА — село, підпорядковане сільраді Заболотці.

В 1909 р. було там 398 греко-католиків і 800 римо-католиків та 200 жидів. Римо-католики належали до парафії у Станиславчуку, але мали в селі свій костел, куди доїжджав парох Станиславчика. В одноклясовій польській школі було тоді 29 українських дітей. Парохом у Руді Брідській був парох Ражнева.

В 1935 р. в Руді Брідській було 399 греко-католиків, 770 римо-католиків і 25 жидів. Більше ніж дві-треті римо-католиків були українсько-мовні. Школа була двоклясова, польська. Українських дітей у школі було 44.

РАЖНІВ — село, підпорядковане сільраді Заболотці. Часть села, звана Бабин, була колись окремим селом, яке знишили татари в 17 ст. В 1880 р. в громаді було 90 домів і 576 мешканців, а на фільварку В. Гнєвоша було 13 родин — 93 мешканці. В селі було тоді 40 римо-католиків, які належали до парафії в Олеську, і 72

жиди. Була там тоді пральня, дві корчми та два водні млини. Українська католицька парафія належала тоді до олеського деканату, а пізніше прилучено її до брідського деканату. В селі була дерев'яна церква Різдва Преч. Діви Марії з 1846 р. Парох Ражнева завідував також дочерною парафією Руда Брідська. Перед Першою світовою війною парохом Ражнева й Руди Брідської був о. Лев Сілінський (ж.), а перед Другою світовою війною, від 1935 почавши — о. Василь Лесюк, зять о. Андрія Кіналя, пароха Кадлубиськ.

В 1909 р. в Ражневі було 843 греко-католиків, 2 римо-католики і 30 жидів. Школа була одноклясова українська і українських шкільних дітей було 96. В селі була читальня «Просвіти» (42 чл.) і Ощадностева спілка (56 чл.). В 1935 р. в Ражневі було 811 греко-католиків, 4 римо-католики і 10 жидів. Одноклясова школа залишилась українською і за Польщі.

Перед Другою світовою війною брідську гімназію закінчив Іван Лесюк з Ражнева, який в час німецької окупації студіював медицину у Львові.

7. КОМАРІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

КОМАРІВКА — центр громади, віддалена 30 км. на північ від Бродів. Комарівській сільраді підпорядковане також село Корсів і його колишні присілки Кізя (тепер звуть Коз'я) і Митниця. Перша письмова загадка про Комарівку походить з початку 19 ст. Первісно була це чеська колонія, звана Коморівкою. Перед Другою світовою війною до громади Комарівка належала також польська колонія Антось. В самій Комарівці, яка належала до української католицької парафії Корсів, населення було мішане. В 1935 р. було там 102 греко-католики та 100 римо-католиків. Школа була польська, одноклясова. В часі Другої світової війни село було, мабуть, знищене, бо в роках 1945–1965 побудовано в Комарівці біля 200 житлових будинків. У 1967 р. в Комарівці було 657 мешканців. В селі тепер є восьмирічна школа, клуб і бібліотека. На терені Комарівської сільради є колгосп ім. Леніна, що має 2,800 гектарів земельних угідь і займається вирощуванням зернових і технічних культур. З допоміжних підприємств є пилорама та ремонтна майстерня.

КОРСІВ — село, підпорядковане сільраді Комарівка, положене над річкою Солонівка, допливом Стиру. Колись двір у Корсові мав гуральню, водний млин, тартак і купелеве заведення. Українська католицька парафія належала до брідського деканату. В селі була дерев'яна церква св. Ап. Луки з ХУІІ ст., відновлена в 1902 р. Була в ній стара ікона Богоматері, про яку був переказ, що її забрали оо. Василіяни з Почаєва, коли почайвський монастир з наказу Москви перебрали православні. Люди величали її як чудотворну.

Довгі роки, від 1900 р. почавши, парохом Корсова був о. Іван Чировський (ж., ур. 1851, ркп. 1876), якого сотрудником у 1934 р. став Микола Григорій Маркович (ж., ур. 1907 р., ркп. 1934 р.), зять о. Ю. Рудкевича, пароха сусіднього Лешнева. В 1909 р. в парафії Корсів, разом з присілками Митниця і Кізя, було 1,500 душ. В селі було також 18 римо-католиків і 12 жидів. Була там українська одноклясова школа, основана ще в 1862 р. Українських дітей шкільного віку було 120. Якийсь час учителем у Корсові був Лонгин Чума, пізніший директор школи в Берліні (нинішнім Хмільовім), який працював з молоддю в читальні «Просвіти» й багато причинився до піднесення національної свідомості Корсова. В 1935 р. в Корсові було 1,390 греко-католиків, 30 римо-католиків і 15 жидів. Школа була утраквістчна, двоклясова. До парафії Корсів належала тоді також Комарівка (Коморівка). Перед Другою світовою війною парохом Корсова став о. Іван Прокопчук, уродженець Корсова, якого більшовики вивезли на Сибір, а його доньку вбили у в'язниці у Львові. Його син виховався, закінчив виці студії і, поселившись після війни в Канаді, спровадив до себе з радянського Союзу свою маму. З Корсова походив також Григорій Прокопчук, якого Слуга Божий Андрій вислав на богословські студії у Мюнхені. Пізніше він зробив докторат з педагогіки, одружившись з німкою і після війни мав своє видавництво у Мюнхені. Для поширення знання про Україну, видавав у німецькій мові книжки й журнали. На жаль, передчасно помер. З Корсова в учительській семінарії в Бродах були Стефа Пампухівна, що вийшла заміж за учителя Батюка, та Марійка Рудницька-Цісарук, що тепер живе у Воррені.

8. КОНЮШКІВСЬКА СЛЛЬСЬКА РАДА

КОНЮШКІВ — центр Конюшківської сільради, якій підчинені також села Лагодів, Хмільове (Берлін), Язлівчик та колишній присілок Мідне. Конюшків віддалений 7 км. на північ від Бродів при шляху Броди-Лешнів. Перша згадка в історичних джерелах про село походить з 1515 р. Парафія Конюшків належала до брідського деканату. Раніше в селі була дерев'яна церква св. Ап. Пилипа, а в 1931 р. її замінила мурована церква. Парох Конюшкова завідував також дочерною парафією Язлівчик. В 1909 р. парохом Конюшкова був о. Іван Суховерський, москвофіл, який в час російської окупації Галичини в 1914 р. перейшов на православіє. Було тоді в Конюшкові 1,274 греко-католики, 20 римо-католиків і 12 жидів. В селі була українська школа з двома учителями. Українських дітей шкільного віку було 140. Від 1919 р. парохом Конюшкова був о. Микола Кулицький (ж., ур. 1879, ркп. 1904 р.), колишній завідатель парафії Берлін. Його сини ходили в Бродах до гімназії, а пізніше покінчили правничі студії у Львові. Від 1935 р. в Конюшкові було 1,147 греко-католиків, 107 римо-

католиків і 20 осіб інших віроісповідань. Школа була утраквістична, двоклясова. Від 1934 р. Конюшків був осідком волосного уряду. В часі німецької окупації війтом Конюшківської волости був правник Степан Борщ зі Старих Бродів, якого пізніше більшовики заслали на Сибір. З Конюшкова походить інж. О. Мазурок, що тепер живе в Едмонтоні, та, мабуть, правник і бібліотекар Степан Воляник, який одружився з учителькою зі Шнирева — Емілією Бацик, тепер живе в Клівенді, чи Пармі.

В 1944 р. в Конюшкові відбувались завзяті бої, в наслідок чого село багато потерпіло. До 1976 р. побудова там 130 житлових будинків. На території Конюшківської сільради є тваринницький колгосп ім. Кірова, що має 1922 гектари орної землі. Є там також шевська й кравецька майстерні. В селі є восьмирічна школа, клуб і бібліотека.

ЯЗЛІВЧИК — село, підпорядковане Конюшківській сільраді, її дочерна парафія Конюшкова. В селі була дерев'яна церква св. Михаїла з 1744 р., яку, мабуть, знищено в часі Першої світової війни. В 1924 р. збудовано там дерев'яну каплицю св. Михаїла. В 1909 р. було в Язлівчику 326 греко-католиків, 15 римо-католиків і 4 жиди. Школа була українська, одноклясова й такою залишилась і за Польщі. Шкільних дітей у 1909 р. було 46, у 1935 — 88. В 1935 р. у Язлівчику було 675 греко-католиків, 73 римо-католики і 7 осіб інших віроісповідань. Активним у громадськім житті Брідщини був Петро Радкевич, що перед Другою світовою війною входив до повітової управи Т-ва «Луг».

ЛАГОДІВ — село, підчинене Конюшківській сільраді, яке належало до парафії Смільне (Смільно). В 109 р. було в Лагодові 442 греко-католики, а в 1935 р. було там 335 греко-католиків і 69 римо-католиків. Українських шкільних дітей було 69. Школа була польська, одноклясова.

ХМІЛЬОВЕ (колишній Берлин) — село, підчинене Конюшківській сільраді, віддалене 8 км. на північний захід від Бродів. Село положене над річкою Суховилкою, яку там звуть Берлинкою. Берлинка творить стави у Хмільовім та в Бовдурах, де вже має назву Бовдурки. Парафія Берлин належала до брідського деканату. В селі була дерев'яна церква св. Параскеви з 1906 р., яку знищено в часі Першої світової війни. Заступала її тимчасово каплиця аж до Другої світової війни. В 1909 р. завідателем парафії Берлин був о. Микола Кулицький, пізніший парох Конюшкова. В селі було тоді 1,644 греко-католики, 203 римо-католики і 109 жидів. Школа була українська, двоклясова. Українських дітей шкільного віку було 200. Після Першої світової війни від 1926 р. парохом Берлина був о. Михайло Струминський (ур. 1868 р., ркп. 1897, вдовець). В 1935 р. було там 1,657 греко-католиків і 184

римо-католики. В селі було дві школи: на Рудні — польська двоклясова, яка мала 173 шк. дітей, і на Новоставцях — утраквістична двоклясова, де було 109 дітей. Довгі роки в Берліні, теперішнім Хмільовім, учителював Лонгин Чума, діти якого Ярослав, Володимир, Богдан і Маруся закінчили середні школи в Бродах. Після війни мгр. Ярослав Чумак та його сестра Маруся Завадівська опинились разом з родинами в Торонті, а д-р Володимир Чума, колишній адвокат — у Філадельфії. Богдан Чума учителював на Лемківщині, а в часі німецької окупації відкрив книгарню — крамницю в Бродах.

Перед Другою світовою війною парохом Берлина став о. Григорій Цюпка (жон., ур. 1900, ркп. 1925 р.), що раніш був завідателем парафії Білявці. Після війни опинився він з родиною в Канаді.

В другій половині тридцятих років гіназію в Бродах закінчив Василь Сех, уродженець Берлина, який у часі німецької окупації працював у «Народній Торгівлі» в Бродах. Було підозріння, що із-за дівчини він спричинив смерть свого співробітника при помочі підпілля. Пізніше була непровірена вістка, що його помилково вбили свої при одній засідці на німців.

9. ЛЕШНІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ЛЕШНІВ, колись містечко, а тепер село, центр Лешнівської сільради, якій підпорядковані Лешнів, Грималівка, Королівка, Лісове та Піски. Село віддалене 19 км. на північ від Брдів, при шляху Брди—Берестечко. Положене воно над річкою Солонівкою, яка пливе від Корсова і творить у Лешневі став. Під Лешневом є поле, яке звуть Манастирська, яка то назва вказує, що там колись правдоподібно був манастир. Лешнів колись окружали оборонні вали й він був досить рухливим торговельним осередком. Польонізаційну роботу в Лешневі започаткував Матеуш Лешньовський, властитель Лешнева, й каштелян белзький, який уфундував у Лешневі римо-католицьку парафію в 1637 р. і монастир оо. Бернардинів. У 1641 р. Лешнів перейшов у посідання Станіслава Конецпольського, великого гетьмана коронного. Збудований Лешньовським костел погорів у 1681 р. і на його місце вибудовано новий, мурований, який посвячено в 1697 р. Так римо-католицька, як і греко-католицька парафії належали до брідських деканатів. До гр.-кат. парафії в Лешневі належали також Піски і присілок Королівка. Завдяки добрим священикам, Лешнів не піддався ворожим впливам ані оо. Бернардинів, ані наших москвофілів. Усвідомну роботу в Лешневі вів у часі вакацій зять пароха Лешнева — о. Юліян Дзерович, тодішній учитель гімназії в Бродах і пізніше крилошанин, професор Богословської Академії й останній голова Т-ва «Просвіта» у Львові. Також о. Микола

Галянт, який став адміністратором парафії Лешнів після смерті пароха — о. Євгена Лотоцького, залишив слід своєї праці, оснувавши в 1900 р. читальню «Просвіти» в Лешневі. Діяльним не тільки в Лешневі, але й у цілім повіті був наслідник о. Галянта — о. Микола Герасимович. В 1904 р. оснував він у Лешневі Т-во «Сільський Господар» та першу в повіті молочарню, в якій працювали Сильвестер Герасимович, пізніший співосновник Центросоюзу та його директор, Юліян Цісик і Гриць Кручак, якого сини й доньки живуть тепер у ЗСА.

В Лешневі була мурована церква св. Миколи з 1904 р., яку відновлено в 1928 р. В 1909 р. у Лешневі було 1,014 греко-католиків, а в Пісках і Королівці — 1,008. Римо-католиків у Лешневі було тоді 281. Читальня «Просвіти» мала 108 членів. При читальні був хор і дута оркестра. Була там також крамниця і ощадностево-позичкова спілка з обмеженою порукою. Лешнівці почали посылати своїх синів до гімназії в Бродах, в часі вакацій вони провадили культурно-освітню працю в Лешневі та в довколишніх селах. Абсольвентами брідської гімназії були, між іншими, Іван Ганчарик, Олекса Качор, Степан Клепарчук і Осип Осташевський. Пізніше перші оба закінчили право, а два останні — теологію. Олекса Качор пропав в Україні, Іван Ганчарик працював у Радивилові, де й помер. О. Степан Клепарчук, довголітній парох Черніці, помер 23 липня 1984 у Глен Спей на 94-ім році життя. О. Осип Осташевський був довгі роки парохом Підберізців коло Львова та деканом винниківського деканату. Після смерті о. Ю. Дзеровича, Митрополит Андрій покликав його викладати катехитику й педагогіку в Богословській Академії у Львові. Арештований більшовиками 18 березня 1946 р., він помер у тюрмі в Харкові 2 жовтня 1948 р. як ісповідник віри.

Перед Першою світовою війною в Лешневі була українська школа з двома учителями, а за Польщі — утраквістична, чотириклясова. Від 1921 р. парохом Лешнева був о. Юліян Рудкевич (ур. 1877, ркп. 1912), який відносно скоро повдовів. Обі його доньки вийшли заміж за абсолювентів Богословської Академії у Львові. В 1935 р. у Лешневі було 817 греко-католиків, 172 римо-католики та 135 жидів.

В часі Другої світової війни Лешнів був у прифронтовій смузі і зазнав знищення. Населення Лешнева було на якийсь час евакуйоване. Після війни збудовано там біля 200 житлових будинків.

Тепер на терені Лешнівської сільської ради є колгосп ім. Шевченка, який має 4 тисячі гектарів земельних угідь, половину яких займають луки й пасовиська. Колгосп займається тваринництвом і вирощуванням зернових і технічних культур.

У Лешневі є тепер середня школа, клуб, бібліотека та книгарня. Є там також лікарня на 25 ліжок і ветеринарна станція.

ГРИМАЛІВКА — село, положене на правому березі Стиру, віддалене від Лешнева 6 км. на північний захід. Підпорядковане Лешнівській сільраді. Парафії обох обрядів були в сусідніх Щуровичах, які належали до радехівського повіту. В Гриналівці була українська школа, заснована в 1875 р., але за Польщі її перемінено на польську. В 1880 р. у Гриналівці було 668 мешканців: 420 греко-католиків, 234 римо-католиків і 14 жидів. В 1931 р. було там 130 хат, в яких жило 648 осіб. Перед Першою світовою війною в Гриналівці учителював Григорій Герман, який пізніше був учителем у Старих Бродах.

КОРОЛІВКА — село, підчинене Лешнівській сільраді, колишня німецька колонія, яка належала до громади Лешнів. За Австрії була там німецька приватна школа, а за Польщі — польська, одноклясова. В 1935 р. було там 169 греко-католиків, 121 римо-католиків, 137 євангеліків і 5 жидів. Парафії греко-католиків і римо-католиків були в Лешневі.

ПІСКИ — село, підчинене Лешнівській сільраді, віддалене від Лешнева менше, ніж 2 км. на південний захід. Піски творили дочерну парафію Лешнева. Була там українська одноклясова школа, яку за Польщі перемінено на польську. В 1935 р. було в Пісках 756 греко-католиків, 27 римо-католиків і 7 жидів. За Польщі гімназію в Бродах закінчив Пилип Горбатюк, уродженець Пісків. Пізніше його родина перенеслась на Волинь, у дубенський повіт. Вирвавшись в останній хвилині з-під більшовиків, розлучився з родиною, яка залишилась в Україні. Жив у Кенорі, Канада, де й помер. Була це ідейна людина, вихована в тайнім Пласті. Майжеувесь запрацьований гріш вислав він у різній формі родині в Україні й уможливив дітям закінчити високі студії.

10. НАКВАШАНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

Охоплює Наквшашу й її давні присілки Лукаші й Микитюки та сільце Тетильківці.

НАКВАША — центр сільради, положена над Іквою. 21 км. на південний схід від Брода, при шляху Брода-Тернопіль. Перша згадка про село походить з 1515 року. Був там колись замок, збудований, мабуть, родиною Цетнерів з Підкаменя. В околиці Наквшаші, на узгір'ї Макітрі, була висипана могила, в якій мав бути похований татарський хан. В селі була стара, дерев'яна церква св. Георгія, яка мала походити з 1000-го року, як про це говорив переказ та напис на одвірку. В пізніших часах її піднесли, підмурували та скріпили. Останній раз її відновлено в 1906 р. Українська католицька парафія належала до підкаменецького деканату. Парох Наквшаші завідував також дочерною парафією

Тетильківці. В 1909 р. було в Накваші 1,045 греко-католиків, 294 римо-католики, які належали до парафії оо. Домініканів у Підкамені, та 20 жидів. В селі була тоді українська одноклясова школа. Українських дітей шкільного віку було 140. В Накваші було тоді багато москвофілів, які мали читальню «Общество ім. Качковського» (100 чл.). В селі був громадський шпихлір, позичкова каса та церковна крамниця. Парохом був тоді о. Михайло Власенко (ж.). Від 1921 р. парохом був о. Антін Федорук (ур. 1888 р., ркл. 1918 р.), якого більшовики заслали на Сибір після свого другого приходу. Любив він село й був його добрим дорадником. Мав досить гарну пасіку. Його брат Олекса, абсольвент гімназії у Бродах, був агрономом. Після війни опинився він з родиною у стейті Вискансин, де й помер.

В 1935 р. в Накваші було 1,230 греко-католиків, 470 римо-католиків і 20 жидів. Школа була утраквістична, триклясова. Перед Другою світовою війною вчила там Маруся Павулівна, що вийшла заміж за д-ра Романа Кузєва, лікаря у Підкамені. Після війни д-р Кузів опинився без родини в ЗСА, де й помер.

Після Другої світової війни число населення Накваші дуже змаліло. В 1967 р. було там тільки 656 мешканців. У селі є восьмирічна школа, бібліотека і клуб.

На терені Наквашанської сільради є колгосп ім. Жданова, який має 2,700 гектарів земельних угідь.

ТЕТИЛЬКІВЦІ — село, положене над Іквою, на схід від Накваші. В 1880 р. було там 300 греко-католиків, 18 римо-католиків і 5 жидів, а в 1909 р. греко-католиків було 449, римо-католиків 2 і одна жидівська родина. Школа була українська, одноклясова, в якій було 70 українських дітей. Також і за Польщі школа була українська. Учителювала там Л. Бутринська, донька померлого о. Карла Бутринського, пароха Черниці. Парафію Тетильківці завідував парох Накваші.

ПАЛИКОРОВІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ПАЛИКОРОВИ — село, положене над річкою Зворлею (Сьорлою), званою також Берегевкою, допливом Серету. На заході села пливе другий доплив Серету — річка Самець, яка пливе в сторону Стибирівки.

Паликорови є центром Паликоровівської сільської ради, якій підпорядковані також села Кутище та Яснище. В Паликоровах була колись дерев'яна церква, а від 1912 р. мурована церква св. Михаїла. Парафію Паликорови завідував парох Підкаменя. Українці творили меншість у Паликоровах. В 1880 р. в Паликоровах було 297 греко-католиків, 465 римо-католиків і 20 жидів, а в 1935 р. греко-католиків було 345, римо-католиків 800 і 3 жиди. Школа була польська: за Австрії одноклясова, за Польщі —

двоклясова, в якій було 32 наших дітей. В селі основано читальню «Просвіти» ще за Австрії, яка в 1909 р. мала 30 членів.

В часі Другої світової війни діяла в Паликоровах сильна протиукраїнська польська бойвка, яку зліквідувала УПА в 1944 році. В наслідок воєнних дій, переселення і т. п., число населення села змаліло. В 1967 р. було там 584 мешканці. У Паликоровах тепер є восьмирічна школа. На терені сільради є колгосп ім. 17 вересня, який має 4,000 гектарів земельних угідь. Із допоміжних підприємств є там пилорама та млин.

КУТИЩЕ (Кутищі) — село, підчинене Паликовівській сільраді, положене над річкою Зворлею, на південний схід від центру сільради. Переказ говорить, що на терені села Кутинше було колись село Троянівка, яке знищили татари. Був там колись старий кам'яний пам'ятник, поставлений на побоєвиці. Після знищення села, люди почали будувати нову оселю в куті під лісом, яку назвали «Кутишем». Двір колись був укріплений, як на це вказувала порохівня, яку розібрали щойно в 1856 р.

Українська католицька парафія належала до залозецького деканату. Парох Кутища завідував також дочernoю парафією Яснище (Яснищи). В селі була дерев'яна церква з 1879 р., а від 1909 р. мурована церква св. Миколи. В 1909 р. було там 435 греко-католиків, 74 римо-католики і 9 жидів. Завідателем парафії був о. Вячеслав Скоморовський (ж.). Школа одноклясова, основана в 1873 р., була українська. В селі була церковна крамниця і громадська каса позичкова. В двадцятих роках короткий час парохом Кутища був о. Степан Клепарчук, пізніший парох Черниці. В 1933 р. завідателем парафії був о. Зиновій Новаківський (жон., ур. 1901 р., ркп. 1933 р.). В 1935 р. в Кутищі було 532 греко-католиків, 57 римо-католиків і один євангелик. Школи не було із-за браку будинку. В селі були москоофіли, але все таки була читальня «Просвіти».

ЯСНИЩЕ (ЯСНИЩІ) — село, підчинене Паликовівській сільраді, положене на північній грані ставу. Село належало до української католицької парафії Кутище. В 1909 р. було там 427 греко-католиків, 100 римо-католиків і 8 жидів. Школа була українська, донооклясова. В селі був громадський шпихлір і крамниця. В 1935 р. в Яснищі було 456 греко-католиків і 161 римо-католиків. Школа була польська, одноклясова.

11. ПЕНЯКІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ПЕНЯКИ — центр сільської ради, положений 36 км. на південь від Бродів. Територія села заселена ще в княжій добі, як про це свідчить виявлене археологами городище з 11–13 ст., але перша письмова згадка про Пеняки походить щойно з 1515 р. Пеняки

лежать над одним з русел Серету, яке там звуть Лугом. Творить воно став у Пеняках і пливе в сторону Чепелів, приираючи назву Грабарки.

В 1880 р. в громаді Пеняки було 1,049 мешканців, а в дворі 157. Українська католицька парафія належала тоді до залозецького деканату, а пізніше до підкаменецького. В Пеняках була також римо-католицька парафія, яку в 1814 р. оснувала властителька двора. Крім Пеняк, ця парафія обслуговувала ще дев'ять довколишніх місцевостей. Належала вона до брідського деканату. В 1880 р. в Пеняках було 785 греко-католиків, 352 римо-католиків і 69 юдів. В селі була мурована церква Покрова Пресв. Богородиці з 1782 р. Школу основано там у 1865 р. Наука відбувалась у двох мовах — польській і українській. За Польщі школа була польська, двоклясова. Перед Першою світовою війною парохом у Пеняках був о. Григорій Грушка (1860–1913), колишній душпастир у ЗСА, основник газети «Свобода», перший її редактор і співосновник Українського Народного Союзу, який за заслуги о. Г. Грушки поставив йому пам'ятник на його могилі в Пеняках. Працю на церковно-громадській ниві продовжував о. Грушка також і в Пеняках, де оснував читальню «Просвіти» та дбав про культурний та економічний розвиток свого села. Великою підportoю польськості в Пеняках був, крім римо-католицької парафії, польський двір, який у 1880 р. мав 987 моргів орної землі, 535 моргів лук і городів, 310 моргів пасовиськ, 4,541 моргів лісу, млин, гуральню, понад 1,000 пнів пасіки та гарну палату з галерією образів і парком. Все це перейшло пізніше до родини Дідушицьких (Дзядушицьких), яка оснувала музей у Львові, у 1940 р. він став частиною музею АН УРСР. Останнім землевласником Пеняк був Станіслав Ценський. В часі польської окупації в Пеняках була станиця поліції, пошта й волосний уряд. Від 1934 р. завідателем гр.-кат. парафії був о. Василь Оберишин (ж., ур. 1904 р., ркп. 1934 р.). В 1935 р. в Пеняках було 1,003 греко-католиків, 298 римо-католиків (з яких біля 200 були українсько-мовними латинниками) та 13 юдів. Після війни число населення села змаліло. В 1967 р. було там 825 мешканців.

Тепер у Пеняках є лікарня на 25 ліжок, середня школа, бібліотека, клуб і спортова площа.

На території сільської ради є колгосп ім. М. І. Кузнецова, який має 2,800 гектарів земельних угідь. З допоміжних підприємств є цегельня, млин, пилорама й ремонтна майстерня.

ЛІТОВИЩЕ (Літовищі, Лютовище, Лютовисько) — село. підпорядковане Пеняківській сільраді. Українська католицька парафія належала до підкаменецького деканату. В селі була дерев'яна церква св. Георгія з 1784 р. Довгий час парохом Літовища був о. Євгеній Ляхович. Від 1933 р. завідателем парафії був о. Степан Пасічник (ж., ур. 1904, ркп. 1933 р.), уродженець

Попівців. В 1935 р. в громаді Літовище було 693 греко-католиків, 448 римо-католиків і 15 жидів. В селі існувала українська школа від 1862 р., яку за Польщі перемінено на утраквістичну. Українських шкільних дітей у 1935 р. було 52.

МАЛИНИЩЕ (МАЛИНИСЬКА) — це спольщена колишня німецька колонія. Мале число греко-католиків належало колись до парафії Літовище. В селі було перед Другою світовою війною 190 мешканців. Школа була польська. З Малинища походив Ілля Цінцірук, учитель гімназії в Бродах, який помер у Денвері.

ЧЕПЕЛІ — село, віддалене 2 км. від центру сільради.

Українська католицька парафія належала до підкаменецького деканату. В селі була мурована церква з 1868 року, яку знищено в часі Першої світової війни. В 1922 р. збудовано там муровану каплицю Перенесення Моцтів св. Миколи для тимчасового вжитку парафії. Перед Першою світовою війною парохом Чепелів був о. Петро Гарасимів, пізніший парох Пониковиці. В 1909 р. в Чепелях було 780 греко-католиків, 6 римо-католиків і 14 жидів. Школи не було, але була церковна крамниця і громадська каса позичкова. Від 1927 р. завідателем парафії був о. Ілля Кубарич (жон., ур. 1898, ркп. 1927 р.). В 1935 р. в селі було 647 греко-католиків і 5 римо-католиків. Школа була однокласова, польська, де навчалось 78 наших дітей. Як і в інших селах Брідщини, в Чепелях була читальня «Просвіти», яка належала до філії «Просвіти» в Підкамені, Т-во «Луг» і кооператива. В Чепелях народився Яків Головацький (1814–1888), член «Руської Трійці», учасник з'їзду українських учених у Львові в 1848 р., перший професор української мови й літератури Львівського університету, який пізніше, під впливом М. Погодіна, став московофілем і переїхав до Вильна на царську службу.

ЧЕРНИЦЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

ЧЕРНИЦЯ — село, що єдине в районі само творило громаду, яку тепер зватує сільською радою. Положене воно 17 км. на південний схід від Бродів, при шосе Броди–Тернопіль, над одним із русел Ікви, що тут бере свій початок. Околиця Черниці гориста, покрита листковими лісами й дуже мальовнича. Більшість села положена між узгір'ям Вороняків, у долині, через яку зі заходу на схід пливе русло Ікви, що випливає під лісом Тудорів, між Черницею і Боратином. Друге русло Ікви випливає на південнім заході від Черниці, близько Гутиська. Пливе воно на північний схід попри сільце Паньківці й на південно-східній границі черницьких піль творить став. При ставі, на т. зв. Гребельці, був колись водний млин і тартак. За Гребелькою оба русла Ікви лучаться і вона пливе

на схід у сторону Накваші, прибираючи воду ще й від підкамінецького русла.

Тому, що довкруги Черниці є досить високі узгір'я, вода в Ікві в часі зливи, чи ранньою весною часом виходить з берегів і спричинює повінь.

Якщо йдеться про назву села, то тяжко щось певного про це сказати. Можливо, що колись жила там якась черница. Назва села напевно не походить від ягід — черниць, бо їх там немас.

Колись на село нападали татари, які часто туди переходили. З тих часів лишились два перекази. Саджавку, де жінки мочили коноплі, називали «Кривава лоза». Колись там мали бути верболози, в яких ховались люди перед татарами. Але раз татари підступом вислідили там захованих людей і багато з них повбивали. А поле «Перейма» одержало свою назву від того, що там перейняли татар і відбили ясир.

Перша письмова згадка про село походить з 1515 р. Тоді Черница належала до ключа дібр олеського замку. Двір у Черниці мав 730 моргів орної землі, 365 моргів лук і городів, 167 моргів пасовиськ і 1980 моргів лісу. В 1880 р. при дворі жили 103 особи. З власниками дібр появились колись у Черниці поляки й жиди. Пізніше поляки затратили свою мову й багато з них ходило до нашої церкви. Все таки, будучи римо-католиками, майже всі вони почувались поляками. В 1918 р. тільки п'ять родин говорили по-польськи, а саме: лісничий, кол. двірецький кухар і три ковалі — сполушені німці. За Польщі був натиск на латинників говорити по-польськи й тому в 1939 р. було в селі вже кілька додаткових родин, що «калічили» по-польськи. Жидів у Черниці було колись відносно багато, але в тридцятих роках цього століття було їх уже тільки 30 осіб. Займались вони торгівлею, а деякі мали ще й поле.

Останніми власниками дібр у Черниці були Рудольф і Юліян Ковнацькі. Пізніше їх маєток перебрав Крайовий Союз Кредитовий у Львові й розпарцлював між місцеве населення. Частину землі й ліса закупили позамісцеві українці. Століттядесят моргів ліса та 60 моргів поля, двірські стайні та стодолу за селом закупив Іван Ралько, селянин зі Стратина, пов. Рогатин, якого син Михайло, учасник визвольних змагань, почував себе малошо не дідичем і обертається переважно в кругах інтелігенції. З Рогатинщини прибули також брати Гнаткови. Два старші Гнаткови — Гриць і Степан, мали господарства в Черниці й належали до проводу різних товариств, а наймолодший Василь був директором «Народної Торговлі» десь на Волині. Поле в Черниці закупили також деякі позамісцеві інтелігенти, як адвокат Микола Шухевич зі Львова для родини Білинських (куди на вакації приїжджає зі Львова його син, що тепер є лікарем у Ріджайні), агроном Ярослав Гриневецький, Роман Кочержук, Гриць Кручак та Ярослав Осьмак.

У короткому часі Гриць Кручак продав свою посілість у Черниці (Вуїч) й перенісся до Бродів. У Черниці народилася його донька Ліда, що тепер живе в Дітройті. Також і Роман Кочержук не жив у Черниці, а тільки приїждяв у відвідини до своєї мами, вдови по священику. Він працював у Бродах, а опісля і в інших містах як директор повітових союзів кооператив. Після Другої світової війни він жив з дружиною в Чікаго, Денвері, а вкінці обое виїхали до Грацу, де й померли.

Інж. Гриневецький був активний у «Сільськім Господарі» в Бродах і багато причинився до розвитку раціональної господарки в повіті. В часі німецької окупації був він війтом підкаменецької волости. Його син Олександер ходив до гімназії в Бродах, а пізніше закінчив сільсько-господарський ліцей у Черниці, пов. Стрий. Покликаний до Червоної Армії, старався в часі війни втекти, але не повезло. Пізніше воював у рядах польської дивізії, зорганізованої в Рад. Союзі, і був важко ранений. Після війни був директором сільсько-господарської школи в Польщі, де живе з родиною. Доночка інж. Гриневецького — Ольга Гриньків, ходила до гімназії в Яворові, після війни студіювала на УВУ. Живе з родиною в Дітройті, де померли її батьки.

Сумна доля стрінула родину Ральків. Здається, що Іван Ралько помер після війни з голоду під більшовиками. Михайла Ралька і його дружину розлучив прорив фронту під Бродами від їх обох дочок і зятя — інж. В. Чернявського, які остаточно опинилися під комуністичною владою в Польщі, що відібрала життя інж. Чернявському. Михайло Ралько виїхав транспортом з Лемківщини на Словаччину, а пізніше переходовий табір у Штрасгофі вислав його на працю до Схід. Німеччини, звідки він повернувся в Україну. Замешкав з дружиною у Львові, де обое померли.

За Австрії до брідської гімназії ходив Гриць Гарасимчук, який пізніше служив в австрійській армії при інтендантурі. В часі війни, будучи вже сотником, попав у російський полон, у якім перебув три і пів року. В часі наших визвольних змагань був сотником УГА. Після війни працював у «Народній Торговлі» у Львові та додатково був секретарем о. Ректора Богословської Академії у Львові. Мешкав він у будинку духовної семінарії («під вежею»), але мав окремий вхід. Пізніше купив він собі хату на Вульці, де й мешкав. У 1943 р. зголосився до дивізії «Галичина», але його не прийняли з огляду на вік. Помер під більшовиками у Львові на 90-му році життя.

Його сестрінок Гриць Ломиковський (первісно — Лумиковський) закінчив учительську семінарію у Львові й учителював разом з дружиною на Помор'ю, а після 1939 р. в Черниці. Був у рядах дивізії «Галичина», а після війни опинився в Англії. Дружина й донька залишились в Україні. Родина Г. Ломиковського належала до свідоміших у селі й тому багато

потерпіла в часі пацифікації в 1930 р., особливо брат Гриця — Степан Луміковський.

Разом з Г. Ломиковським до учительської семінарії у Львові ходили ще Юрко Луміковський і Степан Бакай. Цей останній працював пізніше в адміністрації «Нової Зорі». Згодом жив у Черници та в Бродах, де передчасно помер. Юрко Луміковський довший час не мав праці, а пізніше учителював. Його брат Іван був перед війною солтисом у Черници і наробив собі багато ворогів. Його спроба втечі на захід закінчилася арештом і, мабуть, через нього заслали більшовики Юрка Луміковського до Казахстану.

До гімназії в Бродах ходив Степан Дубина, який грав на скрипці в оркестрі о. Осадці. Після закінчення права на львівськім університеті, практикував у нотаря в Підкамені. Здається, що після першого приходу більшовиків перенісся він до Станиславова.

До учительської семінарії в Бродах ходила Софія Вихристя, яка пізніше вийшла заміж за Степана Пасічника, абсольвента богословії й пізнішого завідателя парафії Літовище.

Коли Степан Дубина був уже в вищих класах, до гімназії поступив Андрій Турчин, а рік після нього — Олександр Гриневецький. Пізніше до гімназії в Бродах ходили ще Степан Дацшин і Олекса Грицай. Чи ще живуть вони, чи може загинули в часі війни — годі сказати. До гімназії у Львові вже за німецької окупації ходив Росоловський, якого доля також не відома.

Черниця належала до суду в Підкамені, де була також і пошта. Станиця поліції та волосний уряд були в Суховолі. Парафія належала до підкаменецького деканату. В селі була мурована церква св. Параскеви з 1830 р., відновлена в 1907 р. Попередня церква згоріла на початку 19 ст. Мабуть, згорів тоді також і парафіяльний будинок, бо погоріли тоді метрики. Раніше церква та цвинтар були на північ від стодоли приходства.

Була в Черници також і мурована каплиця римо-католиків, де отці Домініканці з Підкаменя відправляли Служби Божі щотретю неділю. Більшовики замінили цю каплицю на шпихлір, а німці пошкодили її бомбою.

Перед Першою світовою війною парохом у Черници був о. Карло Бутринський. Була за нього в селі українська (руська) однокласова школа основана ще в 1861 р., до якої ходили 101 дітей, хоч зобов'язаних ходити до школи було 232 дітей. В селі була читальня «Просвіти» (65 чл.), громадський шпихлір, позичкова каса та церковна крамниця.

Вивезений москалями, о. Бутринський повернувся до Черници після революції в Росії. Помер на тиф, мабуть, у 1919 р. Автор цих рядків був тоді ще малим хлопцем і тому не знає точно, кого з родини він залишив. Здається, що найстарший син Костянтин був гімназійним учителем у Сокалі, другий, мабуть, згинув у рядах УГА, а наймолодший закінчив у Полыці богословські студії і був

священиком. Одна донька була заміжною за о. Антоном Федоруком, парохом сусідньої Накваші, а молодша учительювала в Тетильківцях.

В часі Першої світової війни Черниця була якийсь час під москалями. Лінія фронту була недалеко від Черниці. Багато черничан забрала Австрія до війська. Дехто з них вернувся калікою, а дехто згинув за чужу справу.

Коли українці перебрали в 1918 р. владу в свої руки й закликали вступати в ряди УГА, деякі черницькі парубки — московіфи не тільки самі не зголосились до вербункової комісії в Бroдах, але ще й другим загородили дорогу й завертали домів. Був між ними також один поляк, колишній підстаршина австрійської армії. Бунтівників арештували й воєнний суд засудив п'ятьох підсудних у Черниці до розстрілу. Двадцять років пізніше такий бунт у Черниці був би не до подумання. Після смерти о. Карла Бутринського, здається, коротко завідував парафією о. Антін Федорук, парох Накваші від 1921 р., а пізніше парохом Черниці був о. Степан Гаврилюк (ур. 1887, ркп. 1911). Був він вдівцем з двома синами й донькою. Домашнім господарством займалась споріднена з ним п. Павлюк, вдова по священикові, яка мала трьох синів і доньку. Найстарший її син, Іван, пізніше одружився в Черниці й мав своє господарство.

Тому, що в селі не було української школи, о. Гаврилюк відкрив школу в парафіяльнім будинку, до якої ходило багато старших хлопців і дівчат, що не мали зможи вчитися в часі війни. Вчити дітей о. Гаврилюкові помагали два старші сини п. Павлюк — Іван і Олекса. Цей останній пізніше, мабуть, закінчив учительську семінарію, одружився з Ольгою Чубатівною, донькою пароха в Дітківцях і тепер обос живуть у ЗСА. Оля Павлюк закінчила гімназію в Бroдах і вийшла заміж за Романа Bodнара, абсолювента Богословської Академії у Львові й пізнішого священика, що помер у відносно молодім віці в ЗСА. Ярослав Гаврилюк, син о. Степана Гаврилюка, був, здається, при дивізії «Галичина» і жив після війни в Англії, де організував хори. Помер у Брадфорді в 1983 р.

В 1926 р. о. Гаврилюк перенісся до Шнирева, збудувавши перед тим хату на Великих Фільварках, де замешкали його діти та діти п. Павлюкової, що ходили до шкіл у Бroдах. Завідателем парафії в Черниці був коротко безжений священик — о. Прихідко, а після нього парохом у 1927 р. став о. Степан Клепарчук (ур. 1890, ркп. 1922). Був це некористолюбний священик, що брав активну участь у всіх проявах громадського життя не тільки свого села, але й цілого повіту.

Парафія в Черниці була досить багата. Парафіяльний дім був мурований, стодола й стайння великі, напів муровані. Був там великий сад і город, 27 га. орного поля, 27 га. лісу та 4 га. пасовиська. Парафія мала в 1935 р. 1,645 вірних. Тоді в селі було

605 римо-католиків і 30 юдів. До парафії належало також село Паньківці, де 252 українців творили меншість населення й де був сильний вплив Домініканців із сусіднього Підкаменя.

А часі польської окупації в Черниці спершу були дві одноклясові школи — польська й українська. Були вони близько себе по обох сторонах Ікви й хлопці нераз «воювали» одні проти других. В 1924 р. школи злучено й у селі була вже утраквістична школа в двох будинках з двома учительками. Українською учителькою була Ольга Вовк, яка пізніше перенеслась до Голубиці. За старанням її единственного сина Анатоля, приїхала вона до ЗСА, де й померла.

Пізніше число учителів у Черниці зросло до чотирьох. Школа дісталася досвідченого директора — Павла Тильчака, що раніше був директором школи в Ремізівцях. Директор Тильчак був добрым педагогом, привітною людиною й українським патріотом, хоч не все міг він свій патріотизм виявляти. Не маючи дітей, прийняв на виховання свого братанка, Михася, який після закінчення гімназії нового типу в Золочеві, вчився у педагогічнім ліцеї. Здається, що був він при дивізії «Галичина» й передчасно помер в Україні після війни. В часі німецької окупації дир. Тильчак був директором школи в Золочеві, а пізніше етапами пересувався на захід. Померла обое у ЗСА.

Крім дир. Тильчака, в школі вчила ще одна українка — Ярослава Шуст, донька референта староства в Бродах. Вийшла вона заміж за «Зъомка» Тарнавського, який закінчив політехніку в Брні. В часі німецької окупації вчила вона в Бродах, де інж. Тарнавський був директором електрівні. Померла на Словаччині від побоїв злодіїв. В Черниці за німців вчив її молодший брат, що тепер живе у Вроцлаві. Директором школи, як уже згадано, був Гриць Лумиковський.

За німецької окупації молодь Черниці висипала високу могилу в пам'ять українських героїв на горі Киселиці. Парох пропонував висипати могилу на майдані недалеко церкви, щоб легко можна було правити панаходи. Але молодь, пригадуючи собі Білу Гору, з пам'ятником Маркіянові Шашкевичеві, вибрала гору Киселицю, що домінувала над селом, хоч була вона дальше від церкви й доступ до неї був досить утруднений. На цім тлі постало непорозуміння між о. Клепарчуком і молоддю, в наслідок якого о. Клепарчук перенісся до Задвіра.

В часі, коли німецький фронт пересувався все дальнє на захід, поляки в Черниці, будучи під впливом ворожої пропаганди, почали грозити українцям карою за вияви українського патріотизму. Живучи серед українців, вони знали, хто належав до активу села та хто співпрацював з українським підпіллям. У цих обставинах пристрасті розпалювались і коли фронт зблишився вже до Черниці, українське підпілля постановило в березні 1944 року зліквідувати ворожий елемент. *Історія міст і сіл Української*

PCP: Львіська область (стор. 170) згадує про смерть 36 поляків у Черници, але не говорить, скільки українців убили більшовики на донос поляків зараз після їх другого приходу до села. Ось так непотрібні й трагічні непорозуміння між поляками й українцями вийшли на користь тільки більшовикам.

З огляду на те, що в околицях Черници відбувались бої, більшовики виселили тимчасово населення до села Вишнівець.

Про дії УПА в Черници після другого приходу більшовиків тут мови не буде, бо про це говорить інша стаття.

В селі відновлено колгосп, який має дві тисячі га. земельної площі. Є там також цегельня, яка існувала ще перед 1939 роком. В селі є електрика, хати опалюють вуглем. Щоденно йде автобус до Бродів і з Бродів. Є там восьмирічна школа, клуб, бібліотека й два спортивні майданчики. В 1967 році в селі жило 1,496 осіб, отже багато менше, ніж перед війною. Старше покоління вимирає, а молоде старається дістатися до міста й тому число населення Черници не росте, а дальше маліє.

В. Сакалюк

МІСТО БРОДИ: 900 РОКІВ БУРХЛИВОГО ІСТОРИЧНОГО ЖИТТЯ

*Молодій у віках, у віках молодій!
Хай минають тебе злі незгоди.
Місто згоди князів, місто ратніх боїв,
Місто дружби й краси, місто рук золотих
Древнє місто мое — рідні Броди.*

Із «Пісні про Броди» Н. Гришко

Територія сучасної Білорусі була заселена нашими предками ще в кам'яний вік, про що свідчать крем'яні знаряддя праці з часів пізнього палеоліту та мезоліту (40–8 тисяч років тому). Село Висоцьке, Білоруського повіту, це місце знахідки великого кістяково–тілопального погребища, від якого зродилася назва Висоцька культура. Розкопували це історичне погребище гальштатської і лятенської доби I. Шараневич у 1898 році, Т. Сулімірський у 1929 році, а городище й могили княжої доби — М. Грушевський у 1899 році.

Уперше Броди згадуються у «Повчанні Володимира Мономаха своїм дітям». Тут йде мова про дві зустрічі в Бродах кн. В. Мономаха та володимиро–волинського князя, Ярослава Із'яславича. Переговори поміж цими двома князями відбувалися у 1084 і 1086 роках. Порівняння текстів «Повчання» і «Повісті временних літ» підказують, що ці зустрічі двох наших князів відбувалися у Бродах. Отже можемо стверджувати, що від 1094 року і ведеться літочислення міста Бродів.

У давніх часах Броди лежали на історичному шляху, котрий сполучував город Галицько–Волинського князівства, Пліснесько, з княжими містами Володимиром і Києвом. У 1241 році Броди та всі сусідні оборонні остроги та поселення були знищені татарами з ордами хана Батия. У другій половині ХІІІ ст. Галицько–Волинське князівство знесилене бортьбою з татарами попало як здобич сусіднім загарбникам: галицькі землі захопили поляки, а Волинь попала литовським князям. Броди, що знаходилися на пограниччі польського королівства та литовського князівства, нераз переходили з рук до рук і при кінці ХІІІ ст. попали остаточно як здобуток Польщі. В 1441 році польський король Владислав III подарував Броди разом із навколишніми землями шляхтичеві Сенінському. Від того часу аж до другої половини ХVІІІ ст. Броди належали польським магнатам — Жолкевським, Конецпольським, Соб'єським і Потоцьким. При кінці ХІІІ ст. у західній околиці Бродів збудовано добре укріплений замок, котрий обведено валами

та дерев'яними стінами, з баштами та двома брамами — Львівською та Луцькою. Цей замок мав зупиняти татарські набіги по так званому Чорному шляху. В 1584 році Бродам надано магдебурське право.

На початку ХУІІ ст. довкола Бродів виростає ціла система укріплень, центром яких став замок, перебудований на фортецю. Про цю фортецю є згадка в довіднику про Броди: «Вона мала форму великого рівнобедренного п'ятикутника, вістря котрого завершувалися п'ятикутними бастіонами. У внутрішньому дворі збудовано двоповерховий палац у стилі пізнього ренесансу. Твердиню оперізували глибокий рів, наповнений водою, та малий оборонний вал. У східній частині фортеці знаходилась висока в'ізна вежа з годинником. Перекидний ланцюговий міст з'єднував вежу з равеліном, що сполучався з міським оборонним валом, з якого стрімко виступало десять земляних бастіонів. Увійти у місто-фортецю можна було через дві брами — Львівську і Луцьку. Майже впритул до міського валу прилягали передмістя: Малі і Великі Фільварки та Юридика» (стор. 4). Броди, Вид. Каменяр, Львів, 1985.

Зручне географічне положення Бродів на перехресті торгових шляхів приваблювало до себе іноземних купців і ремісників. У 1632 році у Бродах засновано вищу школу «Академію Брідську», де вчилися діти шляхтичів. Повище згаданий уже автор Д. Чобіт дуже цікаво описав вигляд Бродів у ХУІІ ст. Він пише: «Турецький мандрівник Евлія Челебі, який побував у Бродах в 1657 році, писав, що тут переважали дерев'яні будинки. Особливе враження на нього справила велика кількість торгових лавок, критих гонтою. Головні вулиці вимощувались дерев'яними колодами, які добре збереглися в болотистому ґрунті, а тому ще й тепер їх знаходить під час земляних робіт. Центральною у місті була площа Ринок (сучасна площа Б. Хмельницького). Тут тяглися довгі ряди крамниць, склади з товарами, стояли будинки багатих купців. А неподалік Львівської брами тулилися нужденні хатки міської бідноти; серед низеньких, вкритих соломою хатин городян виділялися своєю пишною архітектурою п'ять церков, два костели та синагога... Більшість населення становили українці, жили також вірмени, поляки, греки, єbreї. Основою економіки міста було цехове ремісниче виробництво. Так, у 1628 році ту діяли цехи кравецький, ковальський, кушнірський, ткацький, шаповалський; згодом засновуються цехові організації гончарів, бондарів, склярів, бляхарів, різників, пекарів. Ще й донині вулиці у Бродах мають назви Бляхарська, Шевська, Млинська». (стор. 5). Жило тоді у Бродах приблизно шість тисяч людей.

Велика визвольна війна козацького народу під проводом гетьмана Б. Хмельницького у 1648–1654 роках викликала серед жителів Бродів нові державницькі надії та аспірації. Ярема Концевич, посланець гетьмана Б. Хмельницького, признався на

тортурах у Галичі 31 липня 1648 року, що Броди з нетерпінням чекали на визвольні козацькі полки. Восені 1648 року жителі міста Бродів і околиці зорганізували бойові загони, котрі громили польські шляхецькі двори в Клекотові, Лешневі, Маркополі, Підкамені та Смільному. В Корсові та Конюшкові повстанці здобули та зруйнували шляхецькі замки, спалили фільварки та корчми. Після козацької перемоги під Пилявцями, у поході на Львів, козацькі полки під проводом полків Нечая, Небаби та Головача, при допомозі місцевого населення здобули Броди. Майже два місяці знаходилося місто у козацьких руках. Напередодні битви під Берестечком у червні 1651 року козаки розгромили біля Лешнева дві польські корогви. Тоді місцеві жителі заманили польських вояків у мішок козацької засідки.

У 1734 році Броди здобули гайдамацькі віddіli під проводом полковника Верлана. Кілька тижнів місто перебувало в руках гайдамаків, підсищених добровольцями брідської волості.

Перелетіли через Броди також і турагани воєн Наполеона. Улітку 1809 року Броди зайняли польські війська створеного Наполеоном Варшавського герцогства, у складі якого місто перебувало аж три роки. У 1772 році Броди опинилися під австрійською кормигою і щойно 1918 року над ратушем міста лопотіли прaporи вільної нашої держави. Після незабутніх вільних днів прожитих у своїй державі, Броди опинилися спочатку у польській, а потім у московській неволі. Дуже тяжкими для міста були часи першої совєтської окупації, у 1939–1941 роках. Сивіли тоді від страху 14–літні мешканці брідської бурси, у котрій відбувалися щоденно НКВД-івські ревізії. Не пощадив тоді червоний окупант нашої патріотичної молоді. Із рук московських посіпак загинули тоді: Букса Данко, Домбровська Мирося, Іванець Стефа, Камінський Іван, Павлюк Соня, Прокопчук Стефа, Шуст Ірина, Чорній Мілько, Чоронобай Юрій, Якимчук Петро та інші. (У липні 1941 року німці стратили сторожа брідської бурси, Гаврилюка, зі Смільна, якого підозрівали, що він був на службі НКВД).

Роки 1941–1944, це час гітлерівсько–німецької окупації. Почалися нові арешти кращих людей, нові розстріли неповинних закладників і масові вивози молоді на невільничі роботи до Німеччини.

Прийшло пам'ятне літо 1943 року. Десятки патріотичної середньошкільної молоді, їхні учителі та свідома молодь Брідщини голосилися у ряди дивізії «Галичина». В липні 1944 року ці бійці Дивізії вмирали на брідських полях смертю хоробрих, стверджуючи ціною власного життя наші державницькі змагання та ідеали. Ще довгі роки залишні плуги наших селян виорюватимуть на брідських ланах подіравлені кулями шоломи й черепи бійців Дивізії, котрі пригадуватимуть майбутнім

поколінням про вояцьку відвагу та посвяту українців Брідщини трагічних сорокових років.

А як же сьогодні живуть під'яремні Броди? Як на диво, у вогні канонад не пропали архітектурні пам'ятки ХУІІ–ХУІІІ століть: у місті збереглися палац, каземати фортеці ХУІІ ст., частина оборонного валу з двома бастіонами, Богородична, Юріївська та Троїцька церкви, польський костел та синагога. Оцилів у війні також і будинок колишньої реальної гімназії, у якій шість років учився наш славний маляр І. Труш. У цій же гімназії, у 1901–1907 роках, учителем української мови, літератури та філософії, працював відомий наш академік В. Щурат.

Зараз існують у Бродах чотири середні школи з трьома тисячами учнів та 259 учителями. Здобула добру славу й педагогічна школа, де 78 учителів навчає 700 учнів. У будинку кол. староства відкрито недавно краєзнавчий музей, у якому знаходяться цікаві експонати, такі як рукописний псалтир із ХІІІ ст., універсали гетьмана Б. Хмельницького, ікона намальована в Печерській Лаврі в ХІУ ст. та інші.

Хоч Броди є зараз українським містом, але керівники партійних, державних і господарських органів рекрутуються у більшості з москалів та інших 17 національностей. Ледве чи в такому різношерстному сусістві можуть свободно дихати справжні властителі брідської землі, особливо ці, котрі повернулись недавно до Бродів із сибірських заслань.

Ольга Капій

ЛЕСЯ МАТЕЙКО — СІЧОВИЙ СТРІЛЕЦЬ

В часі Першої світової війни український народ зорганізував, як всім відомо, військовий легіон добровольців під назвою: Українські Січові Стрільці (УСС), які брали участь, як окремішні військові частини, в боях з арміями царської Росії, що хотіла заволодіти західно-українськими областями, Галичиною, Буковиною і Закарпаттям, та прилучити їх до царської московської імперії. Саме на тих західніх областях України боролися, крім австрійських військ, Українські Січові Стрільці з великим завзяттям і успіхами.

У першу чергу в Карпатах УСС здобули велику перемогу над московськими військами у боях за гору Маківку. Наші сусіди — вороги кидали всякі клевети і зневаги перед австро-угорським урядом, щоб тільки не допустити до того, щоб наш народ здобув краще становище в Австрії, так як усі інші народи, щоб він був ніби-то під пануванням демократичної Австрії, але на ділі в гіркій неволі польської шляхти.

Після довголітньої польської неволі в Австрії, постання Українських Січових Стрільців, їх геройські бої за визволення і скинення ворожого ярма з українського народу — було гаслом не тільки перед Австрією і польською цляхтою, але й перед цілим світом, що український нарід хоче скинути з себе вороже ямо і здобути волю, та жити у своїй власній хаті — державі, як і інші народи.

Населення Галичини зрозуміло, що вже пора стати до бою за скинення із себе ворожого ярма і здобути свою незалежність, свою силу і правду і волю.

* * *

Також населення Брідського повіту в Галичині, що граничив на сході і півночі з царською московською державою, де теж український нарід був поневолений, з вибухом війни в літі 1914 року пробудився зі сну і забажав тієї волі і старався вступити до тих рідних борців за волю, до тих Усусусів. Одушевлення було таке велике, що вступали до них не тільки хлопці, але також дівчата, хоч їм було дуже важко.

До тих славних дівчат — крім відомих як: Олена Степанівна з Брідщини, Ганна Дмитерко з Львівщини і С. Галечко з Покуття, — вступила теж Леся Матейко з Бродів. Попрощалася з батьками та поїхала до Львова і зголосилась до Українських Січових Стрільців, які в своєму бойовому гимні співали:

А ми тую Червону Калину піднімемо,
А ми нашу славну Україну
Гей! гей! розвеселимо!

Леся, жіночий стрілець, відбула найконечніший військовий вишкіл і коли московські армії вдерлися до Галичини і посувалися аж до Карпат, перейшла зі своїми частинами Карпати і опинилася на Закарпатській Україні, в Гorenді чи Стрибачеві, де були зібрані всі Стрільці, які ішли в Карпати, щоб здергати похід ворога.

Леся — ніжна і слабкого здоров'я простудилася там і занедужала, та мусіла бути відстavлена до Стрілецької Станиці аж до Відня. Команда Станиці післала її до Гмінду, де її віддано під опіку лікарів, і там її здоров'я трохи покращало, так що вона, вийшовши зі шпиталю, поїхала знову до Відня і з початком шкільного року вписалася на II-гий рік в тамошнім Українськім Учительськім Семінарі.

Але навчалася недовго бо недуга відновилася знову і вона, переношувана зі шпиталю до шпиталю, не перемогла важких терпінь і померла, далеко від України і від батьків, які нічого про неї не знали.

Похороном Лесі занялись — на доручення управи школи дві її товаришки — учениці Анна Підлужна зам. Хомин і Ольга Дзьобівна зам. Капій. Вони подбали про все, що до похорону

потрібне. Перш за все, пішли до управи цвінтаря «Центральфрідгофу» і винайшли відповідне місце на гріб та зорганізували шкільний хор на похорон.

Похорон відправив катехит Семінару о. Коренець, катехит з Тернополя. Професор семінара, д–р Роман Цегельський, сказав зворушливе прощальне слово над гробом покійної Лесі, яка в такому молодому віці з любови до Рідного Краю станула до його оборони перед ворогами, і як тая «цвітка дрібная» з поезії Шашкевича, яка бажала собі бути «як сонце ясна, як зоря красна, — щоб згорнути ввесь світ до себе!»

Однак сталося з нею так як з цвіткою — веснівкою, над якою потис мороз, буря загула, краса змарніла, личко зчорніло і молоду головоньку склонила на чужій землі на віки.

Тією прощальною промовою проф. Цегельський зворувшив до сліз товаришок і товаришів Лесі і всі гірко ридали над її гробом і серед плачу прощались з нею на віки, кидаючи цвіти на її домовину.

Не одну таку цвітку, що хотіла добитись і прикрасити волю України, скосила лютя смерть і може досі ніхто й не згадав про неї, про весняну квітку, незабутню нашу Лесю.

Юрій Чубатий

СПОЖИВЧІ КООПЕРАТИВИ В БРІДСЬКОМУ ПОВІТІ

Броди — це одне зі сташих міст західної України. Положене на граници довоєнної Австро-Угорщини і царської Росії, було знане з того, що мало великий відсоток (понад 60%) жидівського населення, яке охопило всю торгівлю так в місті, як і містечках (Підкамінь, Лешнів, Станіславчик) і селах, де тримали також у своїх руках всю торгівлю і трагічні для нашого села корчми. Броди до кінця 19-го століття були вільним містом і через них проходила вся торгівля між Австро-Угорщиною та Росією.

В таких умовах тяжко було розвинутися українським кооперативам у цьому районі. Всеж таки вже до Першої світової війни відкрито в Брадах Народну Торгівлю, а по селах кілька кооперативів (Пониква, Корсів, Боратин, Кадлубиська, Попівці, Суховоля, Лешнів, Дуб'є, Ясенів). До належного розвитку тих кооперативів бракувало організаційного і торговельного осередку.

Брак цей усунено щойно по Першій світовій війні. В 1925 році створено в Брадах Комітет Організації Кооператив (КОК). Його очолив заряд у складі: Олександер Вислоцький, Володимир Чубатий, Кость Назаревич, Назаревич (брат Костя), Роман Кочержук, інж. Яр. Гриневецький, о. Гр. Микитюк, Іван Тимошек і Григорій Кручак.

Цей Комітет організував по селах повіту нові кооперативи, вже існуючим допомагав у їхній праці, і водночас збирав фонди, потрібні на створення торговельного осередку. Це здійснено в роках 1926-27 і створено Районовий Союз Кооператив (РСК).

В інших повітах творено Повітові Союзи кооператив; у Брадах зорганізовано районовий осередок, бо Броди положені на пограниччі Волині, яка до 1914 року належала до Росії, а по Першій світовій війні була, як і Галичина, анектована Польщею.

Пограничні села Волині тяготіли торговельно до Бродів, віддалених усього 7 до 10 кілометрів, тоді як до більших міст Волині, Дубна чи Крем'янця, було 55 до 70 км.

На Волині почали розвиватися кооперативи ще з більшим розмахом, як у Галичині, бо села тут були багатші. Ці терени мав на увазі новстворений Районовий Союз Кооператив. Надзвірну Раду його очолив о. Григорій Микитюк, членами були Олександер Вислоцький, Інж. Гриневецький, Іван Тимошек, Василь Крук, Кость Назаревич, Іван Яськевич, Лука Зубаль та ще кількох громадян. До Управи РСКСоюзу покликано Романа Кочержука (директор-справник), Григорія Кручака (дир.-касієр) і Володимира Чубатого (дир.-книговод).

РСК мав два відділи — торговельний та організаційно-люстраційний. Цей останній очолив Юрій К. Говорун, досвідчений кооператор з Східніх Земель (Полтавщина). Як люстратор працював з великою посвятою Володимир Фрондзей.

До організаційного відділу належали: поміч при організації нових кооператив та у веденні книговодства, провірка кооператив, уділювання правних порад (польський кооперативний закон давав кооперативам деякі полегші, але були вимоги, яких треба було точно придергуватися). Для належної підготови кооперативних працівників часто організовано курси книговодства і діловодства. Курси ці організовано деколи спільно з Сільським Господарем, з яким РСК тісно співпрацював.

Торговельний відділ зорганізував гуртівню товарів першої потреби і купівлю яєць при Колієвій вулиці, близько торговиці і залізничної станції.

Праця при організації торговельного центру та закладанні нових кооператив почалася з великим ентузіазмом. Не було села, де не відкрито б кооперативи, у більших селах творено філії. У сусідній Волині також організовано нові кооперативи та скріплювано вже існуючі.

Ця співпраця галичан з волинянами не дуже подобалася нашим «опікунам» — полякам. Відповідним законом заборонено кооперативам Волині організаційні та торговельні зв'язки з Бродами і волинські кооперативи залишені без організаційної поради та наражені на переслідування польської поліції, почали скоро ліквідуватися.

Це вплинуло від'ємно і на торговельну діяльність РСК у Бroдах. Союз мав на Волині заангажовані досить поважні грошеві вклади, з яких 50% були кредитами. Ці кредити при насильній ліквідації кооператив годі було стягнуты. До того ж господарська криза в роках 1932-1933 та польська пацифікація вдарили по КСК так, що в 1933 році рішено перевести фузію з Повітовим Союзом Кооператив у Золочеві. Централья залишилася в Золочеві — у Бroдах була складниця з торговельним і організаційним відділами.

До успішного переведення фузії у великій мірі допоміг молодий, енергійний священик, парох Пониковиці — о. Лютослав Куссий, родом з Золочева. Його також вибрано до спільноти Надзвірної Ради РСК в Золочеві; крім нього ввійшли ще до Ради Іван Тимошек з Кадлубиськ і Василь Крук в Суховолі. На начальника Складниці покликано д-ра екон. Юрія Чубатого. З інших кооператорів Роман Кочержук відійшов на начальника Складниці Центросоюзу в Бібрці, Григорій Кручак відкрив власне підприємство, а Володимир Чубатий зайніявся організацією Сільського Господаря, в якому успішно працював на пості секретаря до 1939 року та кілька років видавав часопис «Брідські Вісти».

На цьому місці варто відмітити справді віддану працю Романа Кочержука при організації кооператив у районі та у веденні Союзу. Він не тільки ввесь свій час віддавав кооперативній ідеї, але й у критичних часах своїм майном гарантував зобов'язання Союзу.

Складниця Союзу перенесла осідок до центру міста. Відкрито гуртівню товарів першої потреби, склад штучних погноїв, купівлю яєць та детайлну крамницю. Зорганізовано закуп збіжжя і дробу (курей), а теж згони безріг. Це все дисциплінованим ладом продавано через Центросоюз у Львові.

Закуп збіжжя, яєць і дробу натрапляли на великий спротив дрібних купчиків не-українців, які різними нечесними способами не хотіли випустити зі своїх рук важких продуктів нашого села. Торгівці безрогами, які часто-густо насильно видирали за низьку ціну безроги від селян, дуже активно зареагували на організовані кооперативно закупи безріг. В час одного такого закупу начальник Складниці був навіть побитий.

Великим успіхом Складниці була зорганізована в 1935 році Виставка Товарів Рідного Промислу. Її ціллю була рекляма і популяризація українських промислових виробів. На цій виставці були такі українські продукти: мило «Центросоюз», масло «Маслосоюз», паперці «Калина», кава «Пражінь», цукерки «Фортuna Нова», кілки «Дендра», пасти «Елегант», батерії «ЕКо», свічки «Керос», пасічниче приладдя кооперативи «Рій». Ця виставка була одною з кращих у Галичині. Відвідали її сотки селян і всі школи Бродів та поблизьких сіл. До успішного зорганізування виставки причинилися зокрема Юрій К. Говорун, інж. Гриць Реплянський, мистець маляр П. Бурачок і начальник Складниці Юрій Чубатий.

В 1937 році Юрій Чубатий відійшов з Союзу на пост директора Купецької Гімназії в Дубні (Волинь) і начальником став інж. Гриць Реплянський, що з молодечою енергією взявся за працю на кооперативному полі: Намагався поширити торговельну діяльність Союзу на неохоплені ще ділянки, — зокрема організував вагоновий закуп цукру та відкрив станцію нафти. Нафта була дуже важним продуктом для нашого села, бо іншого засобу освітлення не було.

Прийшов 1939 рік. Директор Союзу Г. Реплянський за свою працю для української кооперації дістався до Картузької Берези. За більшовицької, опісля ж німецької, окупації Союз Кооператив і низові кооперативи діють далі, але мусять придергуватися інструкцій опікунів. Але і в часі цього лихоліття кооперативи старалися якнайбільш іти на руку селянам всупереч до вимог окупантів: якнайменш забрати зі села та якнайбільш йому дати.

За браком будь-яких статистичних даних всеж таки добре пам'ятаю, що сильніші кооперативи були в таких селах: Кадлубиська, Ясенів, Суховоля, Пониковиця, Підкамінь, Нем'яч.

Попівці, Пеняки, Гаї Старобрідські, Конюшків, Берлин, Корсів, Чехи, Станіславчик. Були й інші, яких уже не пригадую, бо від часу, коли між ними жив, працював, радів їхніми успіхами, і журився їхніми невдачами, проминуло вже близько пів століття.

Теодор Федусь

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ В М. БРОДІ

(Спогад з 1918 року)

Зо Львова до Бродів

Дня 22 листопада 1918 року я втік з польського полону і помашерував по залізничнім шляху в напрямку на Броди.

В тому часі стрічав я повертаючих полонених з Росії до Австрії, і з Австрії до Росії. Майже всі були обдергі, виснажені, з руками похованими в рукавах плаща та з похиленою головою й повільним, тяжким кроком йшли в свої сторони. Були то німці, австрійці, поляки, мадяри і українці. Приходилося мені з ними говорити на різні теми, а прощаючись вони просили мене один закурити, другий сірника, а декотрий хліба. Це прохання я відчув як вояк до вояка і обдаровував кожного чим було можливо.

Ідучи залізничним шляхом у мої родинні сторони я все старався перед вечором десь переноочувати. Не пригадую собі вже тих сіл в яких я ночував, бо кожне село мене однаково трактувало, широко. Все ж таки, пригадую собі одне село Заболотці, в якім є залізнична станція, до Бродів 14 кілометрів. Тут прийшлося мені переноочувати, бо вже смеркалося. Громадський уряд прийняв мене прихильно, але урядово. Голова громади в присутності радних призначив мені, де я маю переноочувати і віддати зброю, револьвер і шаблю до переховання в нього, а другого дня маю собі в нього назад забрати.

Впродовж цих днів маршу, всюди де мені прийшлося переходити і ночувати в наших селах, то наші люди дуже інтересувались Львовом і воєнним положенням. Я їм оповідав про все заоочуючи їх організувати місцеву поліцію.

Місто Броди

Дня 27 листопада по полуздні я прийшов до Бродів і зголосився в Команді міста — в пор. Левицького. Він був комісарем при австрійській Дирекції Поліції у Львові. Кілька разів я був з комісарем Левицьким у службі в часах демонстрацій українських і польських.

Пор. Левицький питаеться мене: Звідки ви прийшли? — Зі Львова, пане поручнику. Пор. Л. «Сідайте і розкажіть, що нового?»

Я все розказав про Львів і про воєнні події, і яким способом прийшов до Бродів. — Пор. Л. «Ну, гаразд, які є у вас пляни і, що

думаєте робити?» — Кажу: «Я охотно віддаю себе до розпорядження команди міста, і команди повіту Бродів».

Пор. Л.: — «Я дуже радо приймаю це до відома і завтра вранці в 8:00 год прийдіть до канцелярії».

Команда міста Броди

Дня 28 листопада я прийшов точно до канцелярії. Пор. Левицький припоручує мені функцію інспектора м. Бродів і повіту. І вже прекладає мені тимчасовий плян праці: — Розгляньтесь і по можності провірте всі закутини міста і чергового дня предложіть рапорт.

На підставі цього доручення я розглянув місто впродовж 8 годин і провірив такі урядові заклади: двірець залізничний, пошту, телефонічну станцію, військові касарні, друкарню, готелі, староство, в'язницю і магістрат. Посадником магістрату був п. Ріттель — по національності жид: особа нам прихильна, бизнесова і логічно думаюча. Ми зайшли в розмову про м. Львів. Почав я розказувати посадникові, як українська армія опустила Львів, а прийшла польська армія-пілсудчиків і зробила погром жидів та підпалила божниці в частинах міста, Замарстинів і Жовківське. Я був наочним свідком того страшного погому, коли втікав з польської неволі дня 22 листопада. Посадник Ріттель з жалем сказав до мене таке: «Що поляки роблять жидам і українцям на українській землі, те саме чекає їх в будущчині».

На північ за містом, поблизу села Язлівчик, були побудовані дуже великі бараки, ще десь за царської окупації 1915 року. Коло цих бараків здержувають всі військові поїзди, що поверталися з України через місто Радивилів і Броди на Львів. Ці бараки були добрим захистом і складом для нашого війська у випадку розбросння німецьких чи австрійських транспортів. До того завдання була зорганізована військова частина 100 людей. Такі транспорти розброювано, при тому залишалося їм відповідну кількість продуктів та направлялося їх у ті сторони, де було можливо переїхати на захід до Німеччини чи Австрії.

Згідно з моєю обсервацією можна було ствердити, що праця в урядах була ще не зорганізована належно, крім команди міста і староства.

Дня 29 листопада приходжу до канцелярії команди міста і вже не застаю пор. Левицького. Тут представляється мені пор. Ярослав Олексишин, як командант міста Броди. Пор. Олексишин, кол. старшина австрійської армії 80 пол. був тяжко ранений. Тепер як командант міста дуже відповідний на таке становище. Особа енергійна, характерна, з вірою в свій нарід.

Я здав звіт пор. Олексишину з моєї діяльності і до того додав, що було б бажаним зорганізувати відділ військової поліції, як це було у Львові, Перемишлі і Krakovі. Тоді впродовж одного

місяця усунемо всі непорядки, цивільні і військові та забезпечимо порядок населенню міста.

По скінченні моого звіту, пор. Олексишин зараз представив мене комендантові повіту сот. Подолюкові, кол. старшині австрійської армії.

Плян праці

Усно предложив я свій плян комендантам зорганізувати з 200 людей відділ з назвою: «Українська Військова Народна Поліція м. Бродів». Пор. Олексишин моментально сказав твердим словом: — «Так, це те, що нам зараз треба!» А сот. Подолюк заявив, що хоч це нам треба, але вже тут були різні спроби зорганізувати якийсь відділ війська і все розпалося. На це я відповів, що безперечно невдачі були і будуть, але все таки я заявляю, що своє завдання виконаю. Ми обговорили справи і з черги пішли до старства.

Старство

Старостою був радник Герасимович. Струнка висока особа, симпатичного вигляду, справжній дипломат.

Ідучи до старства, я мав приготований плян на письмі. Староста говорить зо мною про Львів, питаеться, як я прийшов до Бродів і вкінці, що я маю сказати про м. Броди? Витягаю папери і починаю відчитувати свій звіт, але староста перебиває: — «Ви нічого не відчитуйте з паперу, але скажіть нам на хlopський розум, що хочете та що можете для нашої справи доброго зробити?»

Я сказав, що впродовж 3 днів я провірював місто і наші установи і, на жаль, мушу ствердити, що всюди є непорядок. Зокрема в місті, на торговицях і вулицях та в готелях, видно різні підозрілі осібняки, що глядять за наживою, крадіжку та грабунком і є постраждалі для нашого населення — міста і околиці. Це все усунути може тільки добра поліція.

Також нам треба провірити села і зорганізувати сільську поліцію і узбройти її.

Староста Герасимович, пор. Олексишин і сот. Подолюк, одобрили мій плян праці і чергового дня я мав провірювати села.

Організування сільської поліції

Дня 30 листопада приходжу до канцелярії і пор. Олексишин вручас мені «Відкритий приказ» на повіт Броди. При цьому звертає мені увагу, щоб виконувати те, що можливе, і для загального добра. Також радить уважати в громадах на москофілів, щоб не наразитись на якісь неприємності. Поручник подає мені руку і бажає успіхів.

При моїм відході з канцелярії, входить молодий старшина Павло Дубас з якоюсь сільською газдинею, яка тримала курку під пахвою, і говорить до команданта міста: «Я хотів купити курку в цієї господині і добре заплатити, даючи їй 50 гривень. В вона не хоче брати українських грошей, а тільки австрійські».

Командант питается: — «Що за причина, що ви, госпосю, не хочете брати наших українських грошей, а австрійські?» — Газдиня відповідає: «Ta-to, tak, паночку, грошей українських я не знаю і не беру, а курку то знаю, що моя. A, австрійські гроші то, дай Боже — я їх беру, бо знаю. I, теперичка за тої України, то все попереверталось дотори ногами».

Командант до неї: «Австрії вже нема, а гроші українські ви мусите брати, щоб часом ви з куркою не розпрощалися».

— Ну, як ви вже так говорите, то давайте українські гроші і беріть курку.

Чот. П. Дубас заплатив за курку і взяв її. А наша госпося всадила палець між зуби і розсміялася при відході.

В тім чот. П. Дубас зміряв мене очима і питается команданта: «Що то за вояка?» — Пор. Олексишин мене представляє і говорить, що я є той вояк, який буде полагоджувати курячі справи, і для того приготовляє кімнати для тих, що купують кури, а не можуть погодитися на торговиці, то погодяться в кімнаті, званій арештом.

Відходжу з канцелярії, а тут вже нападало яких 5 цалів снігу.

Приходжу в село Мала Пониква до голови громади, і представляюся «відкритим приказом». Говорю в чому справа, щоб скликати радних і військових, які знаходяться в громаді. Десь кого год. 7-мої вечора зійшлося до 20 осіб.

Я представив їм три точки: 1) положення нашої молодої держави, 2) війну з поляками і відступ УГА з м. Львова і, 3) на яких підставах може існувати держава? Я взвив громадянство до згоди і єдності та покинути спори особисті, і партійні. Зокрема звернув я увагу, що в першій мірі нам треба забезпечити запілля нашої держави. Таким забезпеченням є сільська поліція і добра армія. Я додав: «Ось я бачу між нами товаришів по зброй, які воювали за цісаря і Австрію. А сьогодні, коли українська держава постала, то ми як сини тої держави, ставаймо всі як один під зброю!

Нарада закінчилася зорганізуванням сільської поліції з 10 осіб. Списано протокол і затверджено громадською печаткою з підписами уряду.

По закінченні зібрання, приступає до мене несподівано мій булавний, Василь Голюк, — який служив 18 років при австрійській поліції у львові, і я з ним служив 7 років. Ми обидва дійшли до порозуміння щодо поліції в Бродах.

1 грудня — перед полуноччю я прийшов до Великої Поникви, і зголосився до голови громади. Говорю йому в якій справі я тут

прийшов. Голова покликує свого писаря і всі три йдемо до постерунку жандармерії. Предкладаю свої документи і починаємо наради. Після нарад зорганізовано поліцію з 15 осіб, хоч не було потрібно тому, що є тут стаціонована жандармерія. Однак змінення постерунку було бажанням команданта жандармерії, щоб ліпше забезпечити село.

По полуздні мене відвезли саньми до села Ражнева. Тут так само я поступив, як і в попередніх селах. Голова громади скликав збори і прийшло до яких 15 осіб. Зорганізовано поліцію з 10 осіб. Село Ражнів числить до 130 домів. Хотій мале село, але населення національно свідоме, а це, завдяки парохові Сілінському. Мало того, що проповідує закони християнської віри, але голосить правду для свого народу, як син українського роду!

Добре знаю я сина о. Сілінського, Мирона. Однорічний підстаршина, що був канцеляристом при поліції в Бродах. Завзятий націоналіст, що непохитно все йшов одним шляхом. Також знов я дочку о. Сілінського панну Ольгу, яка приходила не раз відвідати свого брата Мирона.

Дня 2 грудня я від'їхав саньми до села Ясенова. Здоровий мороз і сніг, що нападав яких 6 цалів. Ідучи золочівським шляхом нікого ніде не бачу тільки сніг біліє по широких полях. Куди оком не глянеш, всюди видно на рівних полях якісь вигони, щось як хвили на морю. Тяжко собі це представити, що це колишні окопи з австрійської і російської війни (перша світова) з років 1914-1918.

Перед полузднем ми вже були в селі Ясенові. Попрощаюся з візником і розглядаюся по селі — досить знищено... Спершу відвідав свояка — Біленський з роду Васильовський. Децço побалакали, а опісля у двох пішли до голови громади. Тут я представив справу відносно поліції.

Вечорі коло години 7 зійшлося до 30 осіб, як пригадую собі, до Читальні Просвіти. Голова відкрив збори і покликав мене до слова. Я коротко об'яснив справу, вирішено зорганізувати поліцію з 20 осіб. Село Ясенів, ще перед Першою світовою війною числило до яких 400 домів. Була гарна церква; українська школа; читальня Просвіти; молочарня; пошта; жандармерія. У селі знаходилося досить заможних господарств, що дали вищу освіту 15 студентам. І ще сьогодні пригадую собі старшину з Бродів, покійного чот. Швалюка, який спочиває у ріднім селі Ясенові.

Повіт Броди числив 65 сіл. Між тими селами Ясенів відзначався як найбільш патріотично-національне село. Правда, було і кількох незамітних запаморочених московофілів. В тім селі, можна сказати, був добрий курінь війська. По розпаді Австроїї як хлопці поприходили до дому, то зараз зорганізовано добру сотню вояків і під командою булавного Михайла Біленського пішли до бою під Львів.

Дня 3 грудня з ранку я приготовився йти пішком до села Голубиця.

Вже перейшов я яких 2 кілометри, а села не видно. Знаю добре, що вже я мав би бачити якусь деревину чи хати, а тут не бачу нічого. Йду дальше. Тут привиджуються мені якісь верхи, покриті снігом, а понад ними стоять клуби диму. Приходжу до одного такого «верху» і бачу малі двері і 2 віконця. Струкаю до дверей. Виходить зарослий чоловік на подобу орангутана. «Прошу близче до середини». Входжу схилившись і бачу жінку яких 45 років позавивану якимись шматами із мішка; сидить коло печі і гріється. Оглядаюся кругом і бачу... міцну будову окопів.

Питаюся їх «як ви тут живете? Розкажіть мені». «Отак, знасте: Йдемо по селях тих, що не понищені, жебрасмо і так з дня на день живемо».

— А звідки берете дрова, воду і в чім перете білизну? «О-о, то вже менше з тим. Я іду в ліс, назбираю сухих гілляк — а знов, щодо води то дай Боже снігу — наберем в макітру і маємо воду. Щодо прання, то вже моя стара вам скаже». «Ta-to- паночку, поправді вам скажу що я не маю нічого до прання, тільки те, що бачите на мені». На це я відповідаю: «Так, ви не маєте що прати, але через нечистоту воші множаться». Заговорили обидвое: «Де-де які там воші — голодного й воші не кусають».

Ми всі троє розсміялися. Довідується, що він називається Іван Кривчук. Я розказав, в якій справі я тут знаходжуся та що я є із села Шишківці. Кривчук чомусь дивно зміряв мене очима і питаеться: — «Чи ви часом знасте Івана Федуся?» — «Так, знаю». Тоді він починає мені розказувати, як то він був у Босні, в місті Зеніци, ще за Австрії, при саперах і познайомився коло церкви з родиною Федусів, що мали 5 хлопців, а найстарший 16 років називався Фед'ко. Багато випитувався про наш край (Галичину), ну і про Україну. Я терпеливо очікую скінчення оповідання Кривчука, а він ще продовжує про Фед'ка:

— «Так-так... Ось тепер як би він прийшов і подивився на ту нашу бідну — Україну!»

Я з радості голосно сказав: «Вітаю вас разом з дружиною — друже Кривчук! Я є той Фед'ко, про якого ви згадуєте, що разом з вами сьогодні знаходиться у цій землянці, але, нашій! і в нашій улюбленій Україні!»

— О! — Царю небесний! Що я чую... і кого я бачу?

Приступає до мене з розложеними руками, обіймає, цілує. Обтирають обидвое з лиця слізами руками і перепрошують мене, що не мають чим прийняти. Я відчув великий жалъ подякував їм за щирі слова, та вручив їм кілька корон. Прощаючись з ними дістав від них інформації про дорогу до сіл — Пеняцька Гута і Черниця.

Село Голубиця перед війною числило до 100 чисел. Господарства й населення бідні. Якось жили з зарібків на панських фільварках, а в часі війни тут була бойова лінія і не залишилося потім ніякого знаку, що колись було село...

Йду польовими доріжками, грязну в сніг. Зіпрів аж голова парус. Входжу до села Пеняцька Гута і вступаю до найближчої хати. Тут бачу самітного чоловіка, каліку на ногу, який виробляє якісь веретена, ложки, миски і макогони; це все з вишневого дерева.

Показується, що цей господар поляк. Як завелике це село? — питала поляка. «Наших зстало бардzo мало, може до якіх 50 нумеруф. Люди самі біdnі. Пшеважно самі поляци. Ту вам оповядайо старші людзє, же за паньцізни нас спровадzonо скондось з Польського Крулества». — «Чи то є правда, що людзє мувійо, же якась Україна тераз настала?»

— Так, постала Українська Держава! — відповідаю я.

— «А може тераз нам бендзе лепей жиць на тим свєце».

Подивився я на того бідного польського макогонника, і бачучи що мені в тім селі нема що робити — вибрався пішки і голодний до села Черниці. — (Це було 3 грудня).

По полуудні коло 3 години я прийшов до села. Зголосився в постерунку жандармерії і представив свої припоручення від Команди міста Бродів. Тут мені сказано, що на постерунку був комендантом поляк і десь утік. Тепер масмо свого коменданта українця.

Після нарад з комендантом і з головою громади вирішено зорганізувати поліцію з 15 осіб. Переночував я на постерунку і другого дня від'їхав саньми до села Літовищ.

Ще хочу додати, що село Черниця не було пошкоджене війною. Населення числити понад 200 домів. Досить гарна околиця, перепливає річка, а село побудоване на височині в оточенні розлогих лісів.

Дня 4 грудня я приїхав до села Літовищі. Село якось чудом не пошкоджене війною. Населення й господарства, біdnі. Село числити до 100 чисел. Зорганізовано поліцію 10 осіб і з тими самими директивами, що і по других селах.

По полуудні відходжу з Літовищ до моого рідного села Шишківці — яких два кілометри. Йду польовою доріжкою, обертаюсь до вітру плечима, йду головою наперед. Переїшовши яких 20 кроків — та й тоді впав; перевернувся догори ногами. Став, стряс сніг і розглядаюся кругом і бачу маленькі хатки моого села. Почув я внутрішне зворушення і радість. Вже йду чолом і очима наперед, не відчуваю вітру, тільки трохи щипає мороз у вуха і все рукавицями обтираю ніс. Не ліддаюся втомі, і починаю співати. — «Гей видно село під горою!» I так співаючи прийшов до стрийка І. Федуся.

Ввечорі посходилося багато хлопців і дівчат, і старших людей. Між ними знаходилися 3 УСС-сів — Глемба, Баляс і Насад. Село Шишківці числити до 150 господарств, в тім більше половини біdne населення. Село розложене на пагорбах, а серединою перетікає річка, — є там громадське пасовисько. Село під час війни не було

пошкоджене, тільки кілька осіб згинуло, затроєні німецькими газами. Населення досить свідоме національно, а це завдяки дякові й заразом громадському секретареві — Василеві Федусеві. (Він також взимку учителював). Того самого дня зорганізовано поліцію з 10 осіб в роках 30 до 40, а молодші нижче 30 років, що почиваються здоровими, повинні ставитися до Української Армії — в м. Бродах.

Дня 5 грудня вранці їду саньми до села Пеняки. Пригадую собі, що була неділя. Я, разом із стрижком, Іллею Федусем, вступаємо до громадського секретаря і до голови громади. Голова мешкає в землянці. Досить просторе мешкання — 2 кімнати. Жінка і 2 дітей хворіють на тиф. Голова оповідає мені, що недавно приїхав із ЗДА (США, ЗСА, Америка). Дальше говорить про село таке: «В нашім селі населення страшно бідує і обставини такі прикрі, що важко до весни видергати. Люди мешкають у землянках, яких 40 родин. Між ними 15 осіб хворіє на тиф. Лікарі трудно дістати і нема ніяких ліків. Люди голодують і ходять по далеких селах жебрати. Мене вибрано війтом на 1919 (чи 1918 — тяжко прочитати) рік і я не знаю, в який спосіб можна допомогти хоча б тим найбіднішим? На це я відповів голові: — «Сьогодні напишіть проосьбу до Староства і до Військової Команди міста Бродів». Завтра раненько треба поїхати до Бродів і предложить свою справу, і можете сказати там, що я був у селі.

Опісля голова скликав кілька осіб. Відбулися наради і зорганізовано поліцію з 10 осіб. Село Пеняки перед війною числило понад 200 домів. Населення мішане, майже на половину — українське й польське. Була застава води, а посередині села досить великий панський став і повно різної риби. Також була дерев'яна церква в парку графа Ценського. Був муріваний костел, школа, млин, жандармерія і дуже велике забудовання, обгороджене кам'яним муром. В середині знаходився 3-поверховий палац, ботанічний город, квітірня, кілька муріваних домів, в'язниця (ще з часів панщини). А навколо був величезний і величавий парк. А поза селом присілок — Сверидівка (Сверидівки), там знову знаходився великий фільварок, де були туральня, великі склади спірту, годівля молодих бичків і коней, для ужитку війська.

В часі війни все зістало знищено до кореня. Бойова лінія переходила через середину села.

Того самого дня, 5 грудня, по полуздні я виїхав із стрижком до села Чепелі, яких 2 кілометри з Пеняк. Приїхали на місце, де мас бути село, яких 100 чисел, а тут нема жадного сліду з села. Видно тільки верхи снігу і стирчати залізні палі обвиті колючим дротом.

Їдемо дальше 2 кілометри до села Звижене. Заходимо до голови громади, що поміщується в якісь новопобудовані буді. Голова називається Баран (по його дружині він яксь мої родина). Баран починає оповідати про село і про життя людей таке: «Наше село числило до двісті домів. Більша частина села працювала на

панських ланах. Як прийшли жнива, то люди жали за 5-тий сніп, себто 4 снопи панові, а 1 сніп робітників. Після жнив йшли на лани й збирали колоски, щоб на зиму забезпечитись хоч трохи хлібом. Восени як прийшлося копати бараболі, то по викопі і збиральні картопель, бідні люди знов йшли збирати покалічену картоплю. Взимку бідніші люди йшли працювати до заможніших тільки за харчі.

— «Як ви тепер живете?» питався Барана.

— «Дуже тяжко. Як самі бачите. Село знищено до коріння. Де церква стояла, там тільки є слід, що тут колись щось було, бо лишилась підмурівка. Хатини нема ані одної. Наразі деякі люди побудували які-небудь кучі. Решта людей живе в колишніх російських окопах. Вони досить просторі і побудовані як хати. В селі буде до яких 50 таких родин. У загальному наше село живе жебраниною. Ходять туди аж до Сасова. (В Сасові була фабрика паперу).

По вислуханні голови Барана я йому порадив те саме, що й в селі Пеняках. А потім після різних розмов ми прийшли до висновку, що треба зорганізувати поліцію із 10 осіб.

Пізно вночі я повернувся за стрижком назад до Шишковець.

Другого дня, 6 грудня, я знову поїхав за стрижком до села Накваша і села Паликорови. Села малі, війною не понищені, але люди дуже бідні. У повищі згаданих селах зорганізовано поліцію із 6 осіб. Ввечорі повернулися ми назад до Шишковець.

Думаю собі... Тепер я відпічну 2 дні і потім піду до містечка Підкаменя, а звідтам гостинцем (шлях брідський і тернопільський) назад до Бродів.

Дня 7 грудня приходить до мене стриєчний брат Василь десь по полуничі і говорить мені, що завтра вранці я маю від'їхати до Підкаменя.

Дня 8 грудня перед полуничем я приїхав до згаданого містечка. Зголосився у комandanта Підкаменя. Командантом був військовий старшина. Каже мені: «Вчора говорив за мною сот. Подоляк телефоном, щоб ви зараз верталися до Бродів, бо десь маєте від'їхати в дуже важній справі. Сьогодні я вам скажу, де переночуєте, а завтра коло год. 9 вранці від'їдете поштовим возом до Бродів (21 кілометр).

Дня 9 грудня десь коло полуничня голошуся в комandanта пор. Олексишина і питався яка причина, що мене покликано так скоро назад до Бродів? Поручник іде зо мною до сот. Подоляка. Сот. Подоляк гратулює мені за добре виконання службової справи і каже, що вже маємо кільканадцять охотників у Бродах.

Я здав звіт усно з своєї поїздки а опісля предложив всі протоколи з тих громад, де я перебував.

А потім сот. Подоляк каже: — Хочемо Вас вислати до міста Радивилова, до отамана Долуда. В нього Ви одержите всі інформації щодо дальшої Вашої функції.

З черги пор. Олексишин дав мені наказ завтра о год. 8 вранці мав я від'їхати підводою до міста Радивилова і зголоситися в от. Долуда.

Питаюся: — Пане команданте. Прошу слухняно, скажіть мені, в якій службовій справі мене висилаєте бо я, можливо не буду годен її виконати? Тоді що?

— Ця справа вже є обговорена і Ви Федусь якраз до цього надаєтесь. Справа ось у чому: Ми довідались від команди в Радивилові, що десь на Волині знаходиться відділ кавалерії, до яких 500 осіб, що були при Гетьманові Скоропадському і хочуть перейти до Польщі. Отож ми хочемо довідатись, чи це є згідне з правою і в цій справі висилаємо Вас провірити.

Дня 10 грудня вранці я приїхав до Радивилова і зголосився в команді міста. Тут представили мене от. Долудові. — Особа надзвичайно поважна й прихильно наставлена.

Отаман Долуд дає мені такі інформації:

— Ви, Федусь, від'їдете звідсіля прямо до Здолбунова і там зголоситесь у комandanта станції. Розпитаєте його, чи йому відомо про якунебудь кавалерію. Коли така десь знаходиться, то негайно телефоном чи телеграфом дайте нам знати. А як нема нічого нового, то направляйтесь в Штаб Отамана Оскілки. Там одержите в розвідчім відділі докладніші відомості від начальника. Потім поїдете до Шепетівки, Бердичева й Житомира. Можливо, що така кавадерія десь — 100 чи 200 козаків ховається по хуторах чи селах і хоче перебратися через наш кордон до поляків. І вони це можуть зробити вночі, але ми не хочемо їх перепустити з майном і збросю. Цей відділ козаків має складатися з різного елементу, головно поміщиків, що були за гетьмана карним відділом.

Питається мене от. Долуд, чи я був в Україні під час перевороту? — Ні, Пане Отамане.

Ось тут я Вам хочу дещо сказати. Будьте обережні всюди, де, з ким і що говорите. Не заходіть в якісь балачки з військовими, коли їх не знаєте. Старайтесь повернутися скоро назад до нас! Бажаю Вам доброго здоров'я!

Приїхав я потягом вночі до Здолбунова. Голошуся в комandanта станції. В канцелярії ціле безголов'я. Повно військових із різних частин. Всі чогось хочуть. Командант молодий старшина. Що кілька мінут дзвонить телефон. Я стою на боці і приглядаюся до людей. Якось по півночі трохи втихло і я приступив до комandanта з моєю справою.

Він каже, що нічого від нікого не чув і не знає, але про це я довідаємся в місті Рівне. Завтра год. 8 вранці відходить поїзд з військом і я можу від'їхати до Рівного.

Приходжу на долину до почекальні і приступаю до буфету. Все можна дістати з харчів. Я ще нічого не їв як вранці в Бродах. Почекальня переповнена. Можна бачити різних людей. Багато є повибраних в якісь розкішні футра. А шапки на головах то наче з

пів медведя. На станції я передрімався і вранці від'їхав до Рівного.

Дня 11 грудня перед полуднем приходжу до начальника розвідчого відділу. Багато мені завдало труду зажити я до нього дістався. Начальник знаходився у вагонах II класи на станції. Його секретар забрав від мене всі папери. За яких 15 хвилин покликали мене до начальника. Входжу до секретарної кімнати. Встає цивільна особа, низького росту, брунет, сухорявий з акторським усміхом представляється. Показує рукою на крісло — Прошу сідати.

Я все об'яснив начальникові і про те, що мені сказано в Бродах і Радивилові. Начальник каже: — Десь крутилася така кавалерія в Уманській округі, але тепер про це нічого не чути.

Опісля ми говорили про положення і настрій в Галичині. Дальше питаетесь він, чи в Бродах є бензина, нафта і свічки, щоб можна доставити їх до Рівного в Штаб От. Оскілки? Відповідаю, що такі продукти в нас є в Бродах і з порозумінням команд можна їх доставити.

Начальник: — Ну, згода. Зараз я Вас рекомендую в Штаб От. Оскілка, щоб Вас прийняли.

Він віддав мені мої документи і дав від себе якусь записку і відіслав мене з одним старшиною в Оперативний Штаб. При вході до середини Штабу (поміщався у вагонах) стоять два вартові при дверях. Я показую їм свою записку. За кілька хвилин вийшов Осавул Штабу — і попросив мене до канцелярії.

Входжу до просторій кімнати. Бачу трьох старшин вищої ранги, щось в роді генералів.

При вході до канцелярії я шапки не скинув з голови згідно з австрійською процедурою. На мені був гарний австрійський однострій з офіцерського сукна, спеціально роблений.

Стою з осавулом коло зеленого стола.

Нікого нема. Ці три «генерали» сидять коло стола і міряють мене з-під ока. А я вдаю, що нічого не бачу. Ніби розглядаюся по кімнаті. Незамітно приступає до мене високий, стрункий, серйозний старшина і відразу говорить:

— «Я комендант Оскілка. Руки Вам не подаю з огляду на санітарні обставини. Вітаю Вас широ як брідського представника із галицької землі. Що маєте сказати?» Я витягнувся як струна, віддав салют і говорю: — «Слухняно дякую Батьку Отамане за привіт. І дуже радо виконаю Ваші припоручення».

Отаман вказує мені рукою мовччи на крісло. Я скинув шапку і сів.

Питає мене Отаман: Чи у Вас можна одержати в недовгім часі — 1 цистерну бензини; 1 цистерну нафти і один вагон свічок?»

— Так можна.

— «Що Ви за це вимагаєте?» — «В нас нема харчів» — відповідаю я. Отаман: — А в нас харчів подостатком. Ось Вам папір і напишіть свої вимоги.

Отаман відійшов. Я не маю кого порадитись і не знаю про що і як писати. Довго не думаючи пишу умову на переведення товарообміну з військовою командою міста і пов. Бродів — на 1 вагон муки разової і петльованої. 1 вагон — круп гречаних, в тім можуть бути пшоняні чи ячмінні 1 горох чи фасоля. 1 вагон м'яса, в тім може бути шинка, солониця, смалець і масло. І 1/2 вагона тютюну, і цигарок.

От. Оскілко це все провірив і глянув на мене: — От, і красно пишете. Де Ви кінчали які школи? — Торговельну в місті Сараєві, — відповідаю я. — То Ви говорите добре по сербськи? — Так.

Отаман: З Вашою вимогою я згідний і все одержите, тільки цигарок ні, бо в нас самих недостача. Доставте нам те, що Вами сказано і все одержите. Тепер зайдіть в старшинську столову і добре пополуднайте! Бажаю Вам доброго здоров'я!

Пополудні я від'їхав тягаровим потягом до Шепетівки, на станцію — східню. Пізно вночі приходжу до команданта станції. Він дуже зичливо мене приймав і ми зайшли в розмову на різні теми. Потім він каже:

— «Ходіть зо мною у бронепоїзд, я Вам представлю моого товариша.

Входимо у бронепоїзд. Приступає до нас командант і питаеться: — «Що скажете?» Я говорю в якій справі я прийшов. Він: — «Ну, гарно. Ви сьогодні в нас преноочуєте, а вранці коло 9 год. підете до Городської Управи. Там голова Ліціг. Він живе на північній стороні міста близько станції і в нього про все довідається».

Вранці я посідав з козаками і оглянув конструкцію бронепоїзду. Склад — 2 вагони, а в середині локомотива. В переднім вагоні одна гармата яких 4-5 цалів, обертається кругом, а по боках машинові кріси. На заді вагону є 2 гармати і також по боках машинові кріси. Говорив мені Командант, що той бронепоїзд є будований ще за царя Николая.

Попроцівався я і прийшов просто до помешкання Ліціга. Нічого я не довідався в моїй справі. Опісля голова питаеться мене: — «Будь ласка, скажіть нам, чи у вас можна дістати нафти і свічок?» — «Можна» — відповідаю я.

Тоді голова Ліціг говорить таке: «В нашім повіті Шепетівськім вже довший час населення терпить без світла і ніде не можна дістати нафти за жажні гропі. Можливо, що Ви могли б якось нам доставити, і ми Вам добре заплатимо грішми, чи можемо обмінятися харчовими продуктами. В нас є великий цукровий завод графа Потоцького. Давайте зайдем там до канцелярії і поговоримо з директором про товарообмін».

Входимо до канцелярії. Представляють мені директора.

Ми зробили усну умову таку: 2 вагони кришталевого цукру. 1 вагон муки, обміняє цукровий завод у Шепетівці з військовою

повітовою командою м. Бродів за 2 цистерни нафти і 1 вагон свічок.

До речі, в згаданім заводі вся адміністрація польська і то всі свідомі польські патріоти.

Дня 14 грудня я приїхав до Житомира і зголосився в комandanта станції. Енергійний старшина. Оповідає мені, що на станції знаходитьться 1 полк німців з великим майном і з ним хочуть перейти до Німеччини. «Я їм говорив по доброму, щоб зложили зброю, а вони відмовили. Я повідомив комandanта Города, а цей відповів, що по полуудні коло 2 год. висилає артилерію і піхоту для роззброєння німців. Отже буде пролиття крові. Ви зайдіть у Губерніяльне Управління і там про все довідаєтесь щодо Вашої справи».

Приходжу до середини міста, мабуть на вул. Михайлівську. Пополудні коло год. 1 чути десь звуки якоїсь глухої музики. В тім одні люди біgom до голосу музики, а другі скорим кроком від музики, і відступають з хідників до стіни та дверей камениці. За кілька хвилин бачу маршує військо. По переді якась музика, а за нею одна сотня піхоти і батерія легкої артилерії. Музика складалася із скрипки, гармонійки, бубна, клярнету, трубки і т.п. Досить можливо пригравали до маршу. Вояки добре виглядали, добре зібрані і веселі, але карність вже невелика.

За кілька хвилин по відході війська приступає до мене чоловік і питаеться: «Ви може галичанин?» Почали ми розмовляти і показується, що він працює в українській редакції як репортер, і сам походить з Галичини. Забирає мене з собою і веде до редакції. Посходилися редактори і почали мене випитувати загально про події в Галичині. Я розказував, почавши від Львова. Бродів аж з приїздом до Житомира.

Ми говорили майже годину, а опісля пішли до гостинниці. Аж тут побачив радість на обличчях людей у гостинниці. Довідався, що німців роззброєно на станції, при чому кількох німців було забитих і ранених. Один забитий із наших.

Попрощався я з редакторами і пішов знову на вул. Михайлівську. Десять коло 10 год. вночі марширує колона війська. Самі молоді хлопці в літах від 18 до 20. Добрий курінь війська. Всі повирані ще по цивільному. Я прилучився до колони, побачивши з заду її четаря. Місце, до якого ми прийшли, виглядало якби якась велика фабрика.

Десь коло год. 12 вночі, хлопці полягали спати, а старшини зійшлися до одної кімнати і я з ними. Командантом був пор. Біловус. Довідався я від пор. Біловуса, що ці хлопці це ново-браниці з повіту Бережани. Їх є — 800, і 5 старшин; 2 четарів і 1 поручник.

Бранці 15 грудня команант Біловус дістав наказ зараз відійти на станцію і їхати до м. Бердичева.

Приїхали ми на означене місце і заквартирували у будинку гімназії. Посходилося повно молоді і трохи старших та

он
всі
в
на
им
об
.а,
ує
у
ої

у.
м
ід
За
за
са

и,
ік
і
ї.
ю
з

к
і,
о

і.
і
и
ь

я
і

і

7
1

— розмовляють з нашими новобранцями. Я переходжу незамітно коло них і прислухуюся їх розмовам. Переважно говорили дівчата, літ 16 до 19, з нашими хлопцями і то як пропагандистки в користь більшовиків.

«Чого ви сюди прийшли? Хто вам казав сюди їхати? Кому ви служите? За що ви беретеся? В нас в Україні є повна свобода. Наші селяни вже в поміщиків забрали землю, а робітники заводи. Більшовики є хороші люди. Ви всі вертайтеся до дому і так зробіть як в нас. Ваших офіцерів і начальства не слухайте, бо вони є за капіталістами і буржуями» і т.п.

Це так агітували дівчата і хлопці з тої гімназії. До речі жиди. Досить добре говорили по-українськи.

Того дня я оглянув місто Бердичів і довідався який є склад населення: українців до 8,000, поляків до 4,000, а жидів до 40,000. Саме місто старе і брудне. Поза містом були військові касарні. Були також заводи — пукроварний і шкуряний.

По полуничі я від'їхав тягаровим потягом в напрямку до Бродів. У тих часах дуже рідко курсували потяги особові, отже я старався до якогонебудь потягу всісти, щоб дістатися до бажаної місцевості.

Дня 16 грудня перед вечором я приїхав до Бродів і зголосився в Команді міста. Пор. Олексишин зараз забрав мене до сот. Подолюка, який каже: — «Ми вже думали, що ви не повернетесь до Бродів, а десь прилучилися до тої кавалерії. Ну, тепер розкажіть нам загально про вислід ваших примічень?»

Я здав усне справоздання, а зокрема про несподівану харчову справу і товарообмін за бензину, нафту і свічки.

Після моого звіту сот. Подолюк каже: — «Ви завтра вранці підете до староства до радника і поговорите з ним у справі зорганізовання поліції.

Дня 18 грудня вранці приходжу до радника Гарасимовича обговорити справу як зорганізувати відділ поліції до 200 осіб. Предкладаю свій план з такими умовами: Наш повіт числить 65 сіл. Кожне село має призначити 8 осіб військових і добре було б, щоб це були підстаршини (середньо-вищого росту). Кожний мусить вміти читати і писати. До того кожна особа мусить мати й добрий характер, що ніколи не була карана за крадіж, грабунок, обман чи інші кримінальні злочини.

Радник уважно вислухав мене і говорить. «Ви думаете, що в нас знайдуться такі люди, про яких говорите? І як їх зберемо?»

На це я відповідаю:

— «Ви щотижня маєте сесію начальників громад. При цій нагоді Ви представте їм справу і представте мене. Я їм знов від себе об'ясню справу менше більше так, як я представив це Вам, а начальники повертаючися до дому, знайдуть 1 чи 2 особи і відішлють їх до Бродів. Впродовж одного тижня все буде зроблене».

На це радник відповідає, що завтра якраз буде сесія коло гол. 11 перед полуничем.

Дня 18 грудня приходжу до староства. Сесія вже була на укінченні. Всіх присутніх було до 45 осіб.

Радник починає говорити й пояснювати справу організації поліції, представляє мене і просить до слова. Я говорив яких 15 хвилин на тему складу і устрою поліції.

Кілька осіб забирали слово і виходило одно і те саме. Вишлемо-вишлемо навіть по 5-6 осіб.

Організування поліції міста Бродів

По полуничі приходжу до пор. Олексишина і сот. Подоляка і заявляю їм, що справа полагоджена з радником і з начальниками громад. А тепер нам треба одобрити назву. Я думаю, що була б відповідна така назва: «Українська Військова Поліція в м. Броди». Обидва комandanти одобрили її.

Я прохав їх подати вказівки, де є яке приміщення (касарня) для поліції, до того польова кухня й харчі. Вони відповідають: Це вже залежить від вас, як ви це зробите».

З тим пішов я на місто за будинком. Находився, змучився і нічого відповідного не знайшов.

Пізно ввечорі прийшов до свого помешкання, положився спати, але ніяк не можу заснути. Думки... Касарня, кухня, харчі, вояки, ліжка, як і де будуть спати? Не знаю як і коли я заснув.

Чергового дня, год. 8 вранці, я знов иду шукати за касарнею. Знайшов будинок, що в ньому колись містилася жандармерія. Досить відповідний і чистий з просторими кімнатами, в яких можна помістити до 150 осіб. До того є площа обгорожена і відповідна для збирки чи вправ для вояків.

Приходжу до канцелярії пор. Олексишина і стрічаю там бул. Василя Голюка і стар. десят. Павлуся, з села Мала Пониква. Поручник представляє мені їх і віддає до моого розпорядження.

Ми зараз всі три пішли на нараду. Потім я доручив зараз привести солому до касарні, до всіх кімнат. Голюкові я доручив знайти польову кухню. А сам пішов до інтендантури, до пор. Домбровського і чет. Подолянчука, щоб з ними обговорити справу харчів для нового організованого відділу поліції. Обидва старшини говорять: «Шкода вашої роботи, бо нічого тут не зробите. Тут уже кількох пробувало щось організувати і все розлетілося».

Вечорі приходжу до касарні поліції і вже застаю кількох новоприбулих. В касарні все в порядку. Хлопці в кухні палять і варять каву.

Другого дня комandanт міста призначив для поліції канцеляристу, десят. Сілінського.

Я вчу і пояснюю людям постанови й характер поліциста. репрезентацію, силу, порядок, поміч, поучення, упіmnення й арештовання.

До чотирьох днів прибуло до поліції понад 150 осіб. В касарні крики й співи, чути аж до команди міста. (Яких 300 кроків від касарні).

Говорить мені Голюк: «Ти бачиш, що тут робиться? Тут зібралася банда самих дезертирів. З того ми поліції вже не зробимо». «Зробимо-зробимо, тільки ти будь спокійний, — відповідаю я Голюкові.

Сот. Подолюк покликав мене до канцелярії і питається, скільки вже є людей і коли підуть до служби? Відповідаю: 180 людей, а до служби підуть аж зложать присягу, це буде за два дні.

Сотник питається, який настрій панує в тих людях? Кожний є веселий і почувається свободним у своїй власній хаті — відповів я.

Сотник: — Стараитесь всіми силами завести дисципліну. — Відповідаю: Так, це буде можливо, аж вояки зложать присягу.

Я попрощався з сотником і йду до касарні. Напроти мене йде Голюк, наїжений як тхір. Питаюся: А ти куди? Е! — махнув рукою і пішов.

В касарні говорить мені канцеліст Сілінський, що бул. Голюк посварився з хлопцями і пішов до пор. Олексишина.

Входжу до кімнати, де була сварка. Приступають до мене підстаршини і говорять мені: Пан булавний Голюк назвав нас бандитами, худобою, ну і різними іншими словами. На це йому відповіли: — Йдіть собі там, звідки ви прийшли.

Я почав з вояками розмовляти і дав їм до зрозуміння, щоб це більше не повторялось, бо підемо всі під Львів.

Пор. Олексишин кличе мене телефоном і просить прийти. Говорить, що в нього був Голюк і таке наговорив, що годі повірити. Мабуть з тої поліції нічого не буде? «Так, якби Голюк організував поліцію, то так і було б. Але я зобов'язався до тої праці, то вам скажу, що за два дні відділ вже буде готовий до служби! А Голюка десь сковайте в сліпий кут!»

Поручник питається, як далеко зайшов я з програмою? Кажу, що вже роблю поділ відділу служби і приготовляю наших хлопців до присяги.

Відділ числив 185 осіб. Розділено його на дві сотні і до кожної сотні призначено комandanта і заступника. А це: Д. Костюка, А. Джека, Павlusя, а одного прізвища не пригадую. Всі були старші десятники.

Сотня числила 90 осіб. Мала відходити до служби на 24 години. Після того знов друга сотня мала йти на зміну знов на 24 год.

Поділ служби все мав відбуватися о год. 12 в полудне на збірній площі.

Місто поділено на 4 станції — варти. Кожна мусіла знаходитись коло головних шляхів; до Золочева, Тернополя, Радивилова і до містечка Берестечка.

Був плян позамикати дороги, бо в тих часах відбувалось на велику скалю «шмугльовання» (пачкарство) різних товарів з Бродів до Радивилова.

Присяга

Десь коло 25 грудня я пішов до о. пароха Долинського і попросив його заприсягнути Відділ Поліції, готовий до служби. Парох дуже радо до цієї справи віднісся. Також я повідомив радника Гарасимовича, сот. Подолюка і пор. Олексишина.

Присяга відбулася чергового дня вранці, 10 гол., на збірній площі, де було зібрано 185 поліцистів. Кожний зо згаданих представників, що приглядались церемонії, промовляв до відділу в патріотичнім дусі по переведенні присяги.

Того самого дня в полуночі, 1 січня пішла до служби. Відділ одержав крісі і ручні гранати.

В Бродах знаходилася ще міська поліція. Це були вже люди в літах. Ще була зорганізована Жидівська Самооборона в складі 200 осіб. Вона ніякої служби не робила, тільки була до розпорядимости жидівського населення.

Першого дня поліційної служби команданти звітують мені, що пільними доріжками їдуть в сторону Радивкова якісь підводи з навантаженим товаром. Все коло півночі.

Я видав наказ відділові задержати кожну підвodu ввечері і вночі, а у випадку підозріння і в день, а у випадку потреби спровадити до касарні поліції.

Впродовж 3-4 днів поліційної служби спроваджено до касарні на збірну площе 18 підвод, з нафтою, до 30 бочок, і мали кільканадцять скринь свічок.

Після провірення виказалось, що це були жиди-пачкари, що робили товарообмін без дозволу Староства і Команди Міста. Вони маскували себе вояками жидівської «самооборони». Але вояків розброєно, а пачкарі повтікали. Поліція нафту сконфіскувала і передала до Староства. До місяця ніхто не зголосився по нафті. Тоді Харчова Управа при Старості розділила нафту між бідним населенням.

Активність поліції, що день то більше і більше зростала. Вона була тактовна в своїм урядуванні.

Також зорганізовано — філію Інспекції Поліції з 3 осіб: Канцелярист і 2 агенти (Бул. Мондшайн /жид/, і стар. десят. Іван Заяць), їх функція була вести слідства.

30 грудня команда поліції видала розпорядження афішами до населення міста в порозумінні з Командою Міста Бродів — з такими постановами:

1) Всі власники домів безумовно мають вичистити хідники, усунути з них всі перешкоди на такім просторі, як далеко будівля знаходиться.

2) Всі будинки публічні, торговельні чи інші заклади познімають фірмові вивіски намальовані на синьо-жовто, з написами по українськи, польськи і жидівськи.

3) Магістрат міста має вичистити ринок, де відбувається торгівля — поділена на 4 роди продуктів: а) набіл; б) м'ясо, омасти; в) крупа, мука і т.п. — і г) галантерія.

4) По зложенні товару в призначених місцях на ринку всі підводи забираються на площу постою, що нею розпоряджає і її пильнус поліція.

5) Всі громадяни міста мають реєструватися впродовж 7 днів в інспекції поліції.

У випадку невиконання даного розпорядження до означеного реченця, кожна особа буде потягнена до відповідальнosti.

Праця поліції в повнім розгарі. Населення відноситься до поліцистів з повагою. Провірено всі хотелі, ресторани і трактиєрні. Виарештовано всіх підозрілих осіб: волоцюг, галапасників, батярів, пачкарів, злодіїв і проституток. Хто з них не був мешканцем або не з міста родом, такого зараз відправляли в його принадлежні сторони. А знов того, що походив з міста, тримали під наглядом поліції і він мусів у тижні голоситися на Інспекції Поліції — і голосити де був і що робив? Християни все мали голоситися в неділю, а жиди в суботу, а то тому, щоб не було вимівки, що десь працював. Хто не зголосився, то агент поліції забирав з помешкання до арешту.

За яких 5-6 днів в місті заведено порядок і чистоту. Населення спочатку це не дуже хвалило, але як порядок вже був переведений, то аж перехвалило.

Далі Повітова Команда розпорядила мобілізацію кількох річників з повіту Броди. Досить гарне число новобранців прийшло до війська. Тому, що не вистачило одностроїв і було замало харчів, половина новобранців відійшла до дому.

Товарообмін з Отаманом Оскілком

Десь коло 5 січня 1919 року, сот. Подоляк покликав мене до канцелярії на нараду з інтендантом пор. Домбровським і пор. Олексишином. На нараді припоручено мені зробити товарообмін з от. Оскілком. Інтендантура м. Бродів передає мені такий товар: 1 цистерну бензини; 1 цистерну нафти і 1 вагон свічок, в обмін за харчові продукти.

Другого дня вранці я виїхав з тим товаром з Бродів, а приїхав по півдні на станцію Рівне, до Штабу от. Оскілка.

Входжу в кімнату штабу. Бачу тих самих 3 страшин, що і попереднього разу. Віддаю їм салют. Осавул стоїть зо мною коло бюрка. Чути голос от. Оскілка, як говорить дуже гостро до когось телефоном.

— «Слухай полковий! Ти мусиш негайно виконати наказ штабу. А як не виконаєш, то трастя твої матері, я скажу розстріляти тебе».

В кімнаті смертельна тиша... Приходить до мене от. Оскілко із злим поглядом. Показує рукою на крісло, щоб сісти. Питається мене:

— «Що скажете доброго, представнику з Бродів?»

Передаю всі папери. Отаман читає і говорить:

«Ви, Федусь, зробили для штабу дуже цінну прислугоу. В нас бензини вже забракло і ви якраз на час її привезли. Я йду до телефону, щоб негайно дали паровик і 3 вагони харчів відправили до магазинів інтендантури. І ще сьогодні вночі відправитесь до Бродів. Ось вам ця записка штабу, щоб вас не задержувано на станціях».

Опісля от. Оскілко предкладає мені таку пропозицію:

— «Федусы! Чи вам є можливо звільнитися з Брідського Коша і перенестися до нашого штабу? Ми б вислали вас як аташе до Сербії. Ви добре розмовляєте по сербськи і нам якраз такого чоловіка потрібно як ви — вислати на Балкани, у Сербію.

Я вислухав повищого предложення і просто занімів. Не знаю, що і як говорити, якось за хвилину відповідаю: Батьку Отамане! Ваша пропозиція для мене дуже радісна і імпонуюча. Але наразі нічого конкретного не можу відповісти вам. — Як карний вояк представляю вашу справу моїй команді в Бродах.

От. Оскілко:

— «Гарно сказали».

Опісля відійшов від бюрка і за які дві хвилини знов повернувся і говорить до мене: — Ось вам п'ятсот карбованців за ваш труд, що прислужились для штабу. Доброго здоров'я бажаю вам з поворотом до Бродів».

В кімнаті штабу було три генерали і кількох канцеляристів, які приглядалися тому. Пізніше я довідався від полковника Біловуса, що служив при полку ім. От. Оскілка в Рівні, що ці старшини називаються: ген. Агапіїв, ген. Осецький і ще один генерал якого прізвища вже собі не пригадую.

Я вийшов із штабу на місто. Думаю, де я візьму людей, щоб навантажити ці 3 вагони харчів? Нікого тут нема з галичан і я нікого не знаю. Година десь 8 вечора. Йду даліше в місто, може когось знайду до роботи. В місті багато проходжується військових. В тім стрічаю кількох молодих гарно одягнених вояків. Питаюся їх — «Ви галичани?» — Так — «з якого полку?» «З полку ім. Отамана Оскілка». На мій дальший запит, які в полку старшини, вояки подають прізвища старшин і підстаршин, і я собі запам'ятав одинокого, якого раніш пізнав я у Житомирі і Бердичеві. полковника Біловуса.

З тими вояками я прийшов до касарні. Іду просто до кімнати пол. Біловуса. Розказав йому про справу. Полковник дає наказ

наказ
кажу
ко із
ється

3 нас
ку до
вили
сь до
о на

баша і
те до
акого

наю,
лане!
разі
вояк

знов
ів за
жаю

стів,
ника
до ці
один

щоб
н і я
може
рвих.
ся їх
мана
яки
ястав
чеві,

нати
аказ

дижурному касарні призначити 16 хлопців для мене до роботи.

Прийшли ми до управи харчових магазинів десь коло год. 10 вночі. Навантажили 3 вагони харчів до год. 2 по півночі. За цю працю я дав воякам 6 пудів кришталевого цукру.

Дня 6 січня вранці я приїхав на станцію Радивилів. Тут задержала мене погранична фінансова сторожа. Говорять мені, що я мушу мати позначення на перевіз товару через границю від Міністерства в Рівні. От тобі маєш — думаю собі. Невиспаний, перемучений, змерз ідути на мішках цукру у вагонах, а тепер знов ідь до Рівного.

Пішов я з тим усім до от. Долуда за порадою. В команді міста говорять мені, що Отамана нема, десь вийшав. А командрант міста радить мені іхати до міністерства. Я прошу його дати наказ командантovі станції візвезти мене назад до Рівного тим самим паровиком, що привіз мене з товаром до Радивилова. І справді тим паровиком я приїхав до Рівного, а по полуздні прийшов до Міністерства.

Міністер дуже зичливо віднісся до моєї справи. Коли я сказав: «звертаюся до вас з великим проханням — дозвольте перевезти товарообмін з великої України до малої України, до міста Бродів», міністер глянув з усміхом на мене і сказав: «Так, так — в тім то є вся біда, що в нас є дві України».

Після полагодження справи, міністер ще поговорив зо мною яких 15 хвилин, відносно воєнного положення в Галичині.

Коли я вийшов з канцелярії за мною вийшов товариш міністра і говорить:

— «Бачите, добродію, наш міністер прийняв вас на авдієнції за пару хвилин, а як я був в Станиславові і хотів дістатися на авдієнцію до вашого пана міністра, то мусів чекати аж два дні».

7 січня пополудні я приїхав з товаром до Бродів. Зголошуючися в уряді командантів міста і повіту. Мої командранти радісно мене привітали. Я предложив мое спровоздання писемно й усно. І сказав про те все, що мені пропонував от. Оскілко — щоб мене увільнити з Брідської залоги і щоб я перейшов на службу в штаб от. Оскілка. При тім я ще додав, що одержав 500 карбованців від от. Оскілка. По вислуханні мого звіту сот. Подоляк говорить мені таке: — «Дуже нас це тішить, що ви товариш Федусь впродовж того короткого часу познайомились з такими достойними персонами і зробили для нас добру і гарну прислугу. Щодо штабу от. Оскілка, то я не радив би вам від нас десь відходити. Ви молодий чоловік — ентузіяст і не знаєте, в яке оточення попадете і що з вами може статися?»

З тим я відійшов на інспекцію поліції і до касарні відділу поліції.

У відділі все в порядку. Служба відбувається досить добре. Школу провадиться щодня по 2 години. Скаржаться хлопці, що слабі харчі. Мої секретні поліцисти доносять мені, що є випадки в

службі, що декотрі поліцисти беруть хабарі від пачкарів і перепускають їх з товаром в сторону Радивилова без дозволу управи міста.

Застановляється над цим хабарництвом як би цьому зарадити? — Всі вояки односельчани або з сусідних сіл. Добре один одного знають. Дисципліни ще такої нема, щоб можна поступити згідно з військовими приписами.

Щодня вранці год. 8-10 я є в школі й вчу. Незамітно говорю про карні злочини, які може допуститися урядник поліції: неправне заарештування, звільнення заарештованого, налогове п'янство; підкупство, хабарництво і т.п. До того додаю, що кожний поліцист повинен пам'ятати раз на все, що він складав присягу перед Богом, державою і народом! Можливо, що таке може трапитися і в нас, що арештований хоче підкупити поліціята, то він гроши бере, і зараз звітую команді поліції.

Впродовж одного тижня поліція заарештувала 8 осіб за підкупство і сконфіскувала 8 бочок нафти та зложила 3,600 австрійських корон команді поліції.

Я тоді пішов на інспекцію поліції і списав протокол в 3-х копіях і зазначив прізвища тих всіх поліцистів, щоб їх якось винагородити. Приходжу з тим до команди міста і повіту і представляю цей успіх у службі відділу. Притім прошу, щоб з тих грошей якусь частину призначити для відділу на поправу харчів, а решта грошей для бідних. А знов тих поліцистів піднести до вищої ранги.

Щоденно команда повіту писала накази і їх одержували всі військові відділи. Їх відчитувано перед вояками. І на Різдво Христове було зазначено в однім наказі, що при відділі поліції піднесено до вищого ступеня 8 осіб. (Забув прізвища). А з огляду на тяжку поліційну службу, побільшується пайок харчів.

По перечитанні наказу я подав команду: «Позір, вояки! Христос Родився!» Серед вояків запанувала велика радість. Один другого стискає руки, якраз приїхало кілька підвод батьків, щоб відвідати своїх синів і звеличати Різдво Христове.

Канцеліст просить мене до канцелярії. Вручає мені кілька листів і показує мені кілька пакунків, що їх купці ще вчора зложили як святочний дар для команди поліції.

Я відкрив листи і в них було 1600 корон а в пачках різні напитки. З напитками то наш рахунковий був дуже добрий «математик» і так усе поділив, що кожний вояк підніс чарку при вечері. Гроші (1600) я зголосив командантам, а вони мені відповіли: — «для поліпшення харчів — поліції».

По святах десь за тиждень при відділі можна було завважити по вояках почуття військової дисципліни.

Десь коло 15 січня команданти покликали мене до канцелярії. Сотник говорить мені, що вислано детектива Мондшайна до палацу графа Тишкевича, замешканого коло Бродів, щоб

перепровадив ревізію в цілій резиденції, де мабуть переховується машиновий кріс. Графіня виступила проти детектива, різно його називала і вигнала. Тепер я лістаю повно-власть-наказ, перевести ревізію і то точно.

На це я відповів, що я візьму з собою 24 поліцістів, але треба ще й одного старшину, який був би наочним свідком ревізії, бо по ревізії можуть бути різні закиди проти поліції.

Справу вирішили в команді і призначили одного поручника — на жаль, не пригадую його прізвища. Опісля я довідався, що він був сином священика і служив при австрійській кавалерії.

Я казав приготувати білого (мого) коня для поручника, що їхав поперед відділу, яких 2 кілометри до двора Тишкевичів.

Приходимо з відділом перед двір. Я зо старшиною входжу в двір, а відділ поліції стоїть перед брамою. Виходить з палацу якась пані і просто до нас. «Що панове хочут?» Старшина представляється і представляє мене. Я віддаю салют і вручаю графіні наказ до переведення ревізії.

Графіня курить цигарку і нервово питаеться: — «Яка причина ревізії, і за чим ви шукаєте?» Я відповідаю: — «Нам сказано, що у вашім палаці переховується зброя і інші військові речі, що до вас не належать. І всі ці речі що походять з війська чи загально з австрійської держави якої вже нема, належать до української держави по закону.

Графіня вислухала мене і питаеться: — «Як ви починаєте ревізію?» Перше в палаці з гори на долину, а потім по всіх будинках. — «То прошу, ходіть зо мною». Беру з собою 6 підстаршин. Коло кожного будинку ставлю одного поліціста, а решту призначаю до служби навколо двора і наказую: «До середини двора хто приходить, кожного можна пустити, а з середини двора абсолютно нікого не випустити аж по ревізії».

Входимо до палацу на стриж (3 поверх), всюди двері позамікані на колодки. Каже, що не має ключів. Тоді я говорю до стар. дест. Костюка, щоб закликав віст. Швайку, а цей повістрілює всі колодки при дверях.

На це графіня піднесеним голосом: — «То аж так?!» — «Так, так! А як можна в інший спосіб повідкривати двері по вашій думці!» — спитав я.

Графіня звертається до поручника — «Пане поручнику, чи так можна робити ревізію?» А поручник відповідає: — «Я до ревізії не маю нічого. Тут є від того командант поліції».

Вістун Швайка прийшов, готов відкрити колодки, а тоді графіня просить не розстрілювати замків крісом, може вона знайде ключі. За яких 5 хвилин приносить два тузені ключі і вручас мені.

Між цими ключами було 2 дуже великі. Я почав оглядати ключі і обертати, а графіня нетерпеливо питаеться по українськи мене: — «Що ви, пане команданте, зауважили на тих ключах, що

так ними крутите і оглядаєте?» Я відповідаю: — «Ті ключі то чисто подібні до ключів св. Петра і Павла но не до палацу графів Тишкевичів». Графиня та всі присутні розрегоалися. Опісля говорю «Мені дивно, що ви так гарно говорите по українськи». А вона: «О, о, хочу вам сказати, що ми маємо нашого кревного, який відограв велику політичну українську роль у Франції в Парижі». — «Слава і честь йому!» — відповів я.

Відкриваємо перші двері, кімнати яких 10x10 стіп розміру а в середині повнісінько військових нових накривал. Я звертаюся тоді до поручника і графині. «В цілості реквіруємо». Відкриваємо другі двері; кімната така сама як перша і запакована самими простирадлами і якимись пачками з речами для ужитку шпиталів. Знов в цілості реквіруємо. Відкриваємо треті двері, кімната трохи більша, і тут уже різні пачки, гарно в порядку покладені але, нема ніяких написів. Я казав відкрити кілька пачок а в середині знаходилися самі лікарські шпитальні прилади і кухонне начиння. Це також зариквірували ми в цілості. Вікруємо четверті двері, тут кімната найбільша і кілька пачок. В куті незамітно стоїть мала гарна пачка і ми зараз її відкрили. В середині гарна правдива золота монстранція (вартості 25,000 австрійських корон). Графиня говорить: — «Ця монстранція належить до князя — Лева Сапіги». Я відповідаю: — «Добре, хай буде так як ви говорите, але що монстранція у вас на стріху робить?» Графиня говорить, що вона до тої справи не мішається, тільки звернула мені увагу, що це є власність князя Лева Сапіги. На це я відповів, що ця так цінна річ підлягає також реквізіції поліції і як властитель зголоситься, то ми дуже радо йому це віддамо. «Всі речі, які поліція у вашім дворі зареквірувала, будуть ствердженні протоколом. І за підписами свідків, а вам прислуговує рекурс».

Після тої ревізії пішли ми на другий поверх і переглянули яких 8-10 кімнат і знайшли одного австрійського сотника. Я попросив нашого старшину, щоб поговорив з тим сотником, а сам з моїми поліцистами зійшов на перший поверх.

Тут я вічинив двері і побачив у кімнаті в ліжку прикриту молоду панну, яка усміхалася до мене. Я перепросив і вийшов з кімнати. Графиня усміхнулась і питаеться: «Що ви там знайшли?» Я відповідаю, що коли хтось знаходиться в тих кімнатах в ліжку, то прошу сказати, щоб зібрався, бо поліція провірить всі кімнати.

Ще було дві панни в другій кімнаті, а з третьої кімнати виходить на коридор здоровий чоловік, атлетичної будови, до яких 240 фунтів ваги і з гнівом говорить до мене по польськи: «Чи ви пане знаєте, що ви переводите ревізію в американського громадянина? Це є порушення міжнародних законів! Ось представляю вам мої громадянські папери».

Беру папери, і читаю — «Граф Тишкевич». Ніби перечитую папери, а тут змагаюся з думками, як йому доцільно відповісти. Віддаю папери, він бере і міряє мене злими очима, а я йому кажу

рішучо: — «Пане графе! Після вашого, доволі проблематичного аргументу, звертаю вам увагу, що українська поліція не перепроваджує у вас особистої ревізії, як в громадянина Америки, а перепроваджує в польській резиденції, що є вороже настроєна проти української держави. В доказ цього зараз побачите скільки зареквіровано державного майна у графськім палацу, де неправно переховують військові речі. Чи ви як американський громадянин є може власником тих речей?

— О! но-но. Це моя пані тим завідує — відповідає — і з тим відійшов від мене.

Ми провірили всі будинки і нічого не знайшли зо зброї.

Ревізія тривала понад три години. Замовлено 4 підводи і майно відвезли до Команди Міста. Опісля сот. Подоляк сказав мені, що майно оцінено на 50,000 корон.

При підході Відділу Поліції з двора прийшла до нас графиня з чоловіком і просить старшину і мене загостити коло год. 7 вечір на чай. Граф питается мене, чи я прийму від нього презент — його герб — золоту зірку? «А це, за імпонуючу службову поведінку в його резиденції».

Поручник відповів:

— Ваше запрошення приймаємо за порозумінням нашої Команди.

По ревізії я зо старшиною повертаємося до Команди. Коли я зложив звіт з ревізії пор. Олексишинові і сот. Подолякові і предложив запрошення графині, загостити з поручником на чай, і сказав про подарунок графа, всі три старшини розсміялися а сотник каже мені, з-під ока дивлячись на старшин: — «Слухайте, товаришу Федусь, — нема ніякого заміту від Команди, щоб ви з поручником не могли піти на чай, та не взяли презенту. А це за добре виконання службових припоручень».

Прийшли ми десь год. 7-8 вечір на чай. Графиня, убрана на біло в роді кухарки, запрошує нас при входовій брамі до двора, де колись жив сторож, до його кімнати. В другій кімнаті знаходився ніби склеп з дрібними речами — цукор, сіль, голки, нитки, хустинки, бинди і т.п. Все це вона нам показує. При тім додає, що вони бідно живуть. До речі, цей склеп викликав в мені підозріння.

Опісля графиня просить нас сідати за стіл. Входять три дочки, скромно убрани, а за ними граф. Мати представляє нам дочок, які сідають коло нас. П'ємо ту «гербатку», а при тій нагоді графиня питается мене, як я задивляюся на земельну реформу? Я говорю, що я не є агроном і на тім мало що визнаюсь, але можу сказати таке: Хто б то не був з землевласників, то земля придбана з діда прадіда, чи купном, повинна належати до нього. А земля придлена чи забрана якимись воєводами чи генералами, має бути сконфіскована на користь держави. Знов же держава повинна наділити малоземельних селян викупом по уміркованій ціні. Зокрема великих обшарники, що десь живуть у других державах а

землю віддають в оренду, то хоч земля їх тривка власність, то держава має викупити її. Бо з таких маєтків держава не має ніякої користі. А орендарі продають хліб за кордон, а наше селянство голодує. Графиня ніби не хотіла сказати: «Маєте слухність щодо великих маєтків».

Граф доручив мені презент звізу, до речі 14-караторове золото, герб графства Тишкевичів. За презент я подякував і десь коло години 10 вночі я з поручником повернулися до дому.

Після того пор. Олексишин викликав мене телефоном в справі перепровадження ще одної ревізії в селі Пеняки, в дворі графа Ценського. Тут мені нічого не сказано, яка причина ревізії.

Приходжу до Пеняк до начальника громади і пояснюю в чому справа. А він мені говорить, що в дворі, в однім з домів, знаходиться зброя. Беру нач. писаря і 2 громадських поліцистів, озброєних і входимо до двора, до економа — Котовського. Питаюся його — хто живе в тім дворі? І хто заходить до нього? Котовський відповідає: що мешкає сам і до нього ніхто не приходить. Він має двох синів, що служили в австрійській армії, вони були трохи в дома і десь пішли. В нього зброї нема, може десь у пивниці є, бо тут перебували «рускі» солдати.

Входимо всі до просторії пивниці, в однім куті пісок, на нім розсипані яблука, в тім куті стоїть 2 кріси російського виробу. Кажу одному поліцистові їх забрати до громадського уряду, по закінченні ревізії.

Котовський вертається трохи нервово — «я, я нічого про ці стрільби не знаю». На це я йому: «я вас не питаюся і будьте спокійні».

Ми провірили всі будинки, майже всі знищенні, і нічого більше не знайшли. По закінченні ревізії, питаюся Котовського: Чи ви знали, що населення повіту Броди має віддати зброю до громадського уряду?

Ні, він не зізнав.

Щодо крісів, що їх ми знайшли у вас, то ви підлягаєте карі арешту. Ви не маєте ніякого оправдання, що ви крісів не бачили. Раз ви зложили тут свій продукт — яблука, то ви бачили і кріси. Я не хочу Вас арештовувати, але протокол передам Команді Повіту. Ви говорили мені, що ви не знаєте, де ваші сини знаходяться. Отож, наколи ваші сини прийдуть до вас чи до села, то обов'язково мають зголоситися в Команді.

Економ всіх нас просить і божиться, що нічого не винен.

Повернувшись я другого дня до Бродів і здав звіт в Команді. Пор. Олексишин знов мені представляє справу ревізії, а це в польськім кляшторі (манастирі) в містечку Підкамінь. Беру 4 підстаршини і другого дня їдемо саньми до цієї місцевості.

Виходить до нас молодий священик і я йому представляю документи. Він переглянув їх і питаеться, де я маю

перепроваджувати ревізію. Я відповідаю, що спершу в приватних помешканнях, а потім в костьолах.

Все провірено в приватних кімнатах, в кляшторі по всіх закутинах і в костелі нічого не знайдено. По закінченні ревізії питается мене священик за чим ми шукаємо? Я відповідаю, що тут москалі при відступі заховали зброю. Я це сказав від себе тільки так, щоб довідатись від нього, що він скаже? А він говорить: «Як москалі могли заховати зброю, як самі без зброї повтікали?» З тим ми розійшлися.

Того самого дня вночі я повернувся з моїми поліцистами до Бродів. Другого дня предложив писемний звіт команді міста.

При кінці січня наші селяни доносили скарги, що поза містом Бродами якісь військові узброєні, нападають на наших селян вечорами і грабують їх, як вони повертаються з міста до дому. Той грабунок був розголошений по селах повіту і був пострахом для населення. Поліція поза містом ніяких обов'язків не виконувала. бо це вже належало до жандармерії. Командантом жандармерії на повіт Броди був чет. Йосиф Сірко.

Тут хочу згадати ще про панство Сірків, поважних брідських громадян патріотів, три брати Сірків як охотники віддали себе на службу Українській державі, а це: д-р мед. пор. Миайло, чет. Йосиф, що його вже згадано, і старшина Іван. Ще була панна Розалія Сірківна (яку я спровадив до Канади в 1926 році).

З командантом чет. Й. Сірком ми нараджувались в його канцелярії в справі тих грабіжників, що називали себе — «Зелена Гвардія».

Командант міста покликав мене телефонічно до канцелярії — і видав такий приказ для відділу поліції. — «Сьогодні год. 9 вечора служба поліційна легітимує кожну особу звідкіль і куди вона йде? Якщо дотична особа не може виказатись якимись документами, то її арештувати. Ніхто з військових по год. 9 вечора не сміє знаходитися на місті, крім тих що є в службі — тоді він має таємний „клич“. Це розпорядження триває аж до відклику».

При відділі поліції в зв'язку з тим почали вояки енергійно і точно виконувати обов'язки.

По кількох днях по год. 9 вечора нікого не видно на вулицях міста. Тільки десь рідко й незамітно на рогах вулиць, можна побачити вартового поліциста. В тому часі впав сніг до яких 5-6 цалів і місто виглядало так, немов би завмерло.

Були випадки арештовання підозрілих осіб, що не могли виказатись ніякими посвідками. Таких осіб спроваджувано з арештів на переслухання до Інспекції Поліції для докладної провірки. Після виправдання арештованого, його звільняли і поучали, щоб усе при собі мав легітимацію від поліції.

Десь у половині місяця лютого — пригадую собі добре — в неділю, година 8 вранці, сотник Подолюк кличе мене телефоном, щоб зараз прийти до його канцелярії. Коли я прийшов, сотник

починає мені говорити таке: «Скажіть мені, тов. Федусь, яка карність тепер є при відділі поліції?» — Заменита п. сотнику — відповів я. Сотник продовжує: «Сьогодні над ранком привезли чотирьох вояків із Золочева, засуджених на смерть воєнним судом за злочини нападу, грабунку і крадіжі, що оцінено свідками на пів мільйона карбованців. Засуджені призналися до вини і знаходяться тут у команді в одній з кімнат замкнені та очікують на смерть через розстріл. Між засудженими є двох українців — один десятник, а один вістун. Другі два це поляки, один десятник, а другий вістун. Всі чотири добре виглядають і мають десь 25-28 років. Тепер я хочу порозумітися щодо відділу поліції, який має виконати засуд сьогодні по полуодній між годинами 2 і 3-ою. Тепер скажіть мені, як ви на цю справу задивляєтесь?»

Я відповів, що недобре, що поліція буде виконувати екзекуцію, бо це може викликати прикре враження на масу нашого міста і повіту, що сторожі публічної безпеки майна й життя громадян виконують присуд смерті.

Сотник на це відповів мені так: «Ми є в стані воєннім. Відділ Поліції це складова частина війська Брідського Коша, і на цій підставі я видаю приказ вам, як командантові поліції, все приготувати і розстріляти чотирьох засуджених. Ось вам ключі до кімнати і підійті оглянути тих арештантів, може вони схочуть щось ще перед смертю?»

Відкриваю двері й входжу до кімнати. Сидять чотири скуті вояки (підстаршини), добре одіті в австрійських одностроях, а коло них стійка від команди міста.

Питаюся засуджених, які вони мають бажання перед смертю? «Маєте дві години часу. Це ваша остання воля». Один з засуджених питаеться: «Пане команданте! Може б ми якимсь способом вирятувались від смерті?» О! То вже ні...

Після того два з тої чвірки просять води, а два просять, попустити їм ланцюжки на руках, що були скуті разом по двох. На їх прохання я довго не думав і зараз покликав телефоном до касарні поліції бул. Голюка, щоб прийшов до команди міста з 4-ма добрими підстаршинами. При тім об'яснив Голюкові в чому справа.

Голюк, прийшовши питаеться засуджених кого тиснути ланцюжки, і сам провірив та сказав: — «Як руки ще не попухли і нема ніяких знаків на руках, то це доказ, що ви є вигідно скуті». Коли засуджені дістали воду й закурили я з Голюком вертаємось до відділу і скликуємо всіх командантів варти і сотні, що не є в службі. А сотню в службі закликається негайно прибути до касарні.

Година 12 в полуодніне все знаходиться в касарні і ніхто з поліцистів не знає, яка причина їх відклику і що далі буде. Перша година пополудні, чути голос дзвінка — тривога! За яких 5 хвилин вже є відділ на збірній площі. Голюк предкладає мені звіт, що відділ в числі 200 вояків (2 сотні) стоїть до дальнішого

розворотження. Я переглянув всіх вояків і відчитую їм приказ (приблизно такого змісту): «Приказ! До Відділу Військової Поліції. На домагання Військового Воєнного Суду в Золочеві, що засудив 4 вояків на смерть за злочинні напади грабункові і за знасилювання одної дівчини в повіті Броди, передається засуджених у розворотження команді повіту Броди. На підставі вище сказаного засуду Команда Повіту Броди, видає приказ Відділові Військової Поліції виконати екзекуцію!»

По відчитанню приказу розділюю відділ на секції.

- 1) всі вояки «шарпшіцери» (цільно стріляючі) виступлять з ряду 5 кроків наперед!
- 2) Хто з них жонатий — верни в ряд!

Шістьох вернулося назад, а 30 залишилось. З-поміж них я вибрав 8 вояків, що будуть стрідяти засуджених і дав їм інструкції. Командантом буде четар. 15 хвилин перед год. 2-гою мають бути в команді міста, в кімнаті засуджених. Даю їм 4 ланцюжки для скуття арештованих, руки взад, кожного зосібна. Розмовляти з арештованими не вільно. В год. 2 виводять засуджених надвір. На вулиці будуть двоє саней і до них сідає по двох арештованих і чотирьох поліцистів. Вони поїдуть на призначене місце.

Дальше передав я відділ під команду бул. В. Голюка. Відділ поділено на 4 частини: перша частина 75 осіб, з них 25 осіб марширує двійками по боках вулиці попереду 100 кроків перед конвоєм засуджених. Віддалі двійок на 5 кроків, одна від другої. За ними марширує решта відділу (50) 20-30 кроків від конвою засуджених. Друга і третя частина по 20 осіб марширує одинками по боках конвою саней з засудженими. А 4-та частина маршує 10-15 кроків по заду всіх частин. Екзекуція відбудеться коло уланських казарм поза містом, яких 2 кілометри. Точно год. 2-га, всі частини зо своїми командантами мають знаходитися на призначених місцях коло команди міста (Команда міста знаходилася до 150 кроків від поліції).

Приходжу я до Команди Міста і здаю звіт пор. Олексишинові. Питається пор. Олексишин — «Яке ваше враження щодо засуджених?» — Ніякого пане поручнику — відповів я. — А відділ? — Так само, як я. Пор. Олексишин: «Я, сот. Подоляк, авдитор, доктор і священик вже від'їздимо до уланських казарм і там вас очікуємо».

Перед командою міста в парку Райківка і по бокам вулиць напроти дверей команди зібралось до яких 150 осіб, що хочуть побачити засуджених. Погода погана. Переходять темні хмари. Земля покрита снігом понад 5 цалів.

Відділ Поліції стоїть на поготівлі до маршу, а команданти по боках своїх частин. Пару хвилин по год. 2 — виводять засуджених. Вони скуті поодиноко, руки взад, з похиленими головами, входять на сани і сідають. Я подав знак рукою й команду «Походом —

напрямку села Боратина (повіт Броди). Вручає мені лист запечатаний для передання чет. Канторові. До того додає, щоб я асистував четареві при його урядуванні.

З Бродів до Підгірців буде коло 20 кілометрів. Я поїхав верхи. Погода була гарна, хоч ще були на шляху сліди снігу. В полуночі я вже був на горі коло замку в Підгірцях. І якраз до замку зближався чет. Кантор з сотнею. Я предложив йому письмо. Він перечитав і сказав мені — «Ви непотрібні мені для асистенції». Я розглянувся по вояках: всі були молоді, обличчя культурні і декотрі мали шапки УСС (УСУСУСИ).

Ввечорі я повернувся до Бродів. Другого дня — була неділя, — я переповів сотникові, що чет. Кантор відмовив нашому бажанню, щоб я був в його асисті. Сотник невдоволено відповів: «Завтра почуюмо, що то буде».

Другого дня себто в понеділок прийшло до Бродів яких 50-60 хлопців до війська з села Боратина. З них зорганізовано карнуну сотню. Їм не вільно було ніде з касарні виходити. До 3 днів їх ще прибуло до 150 осіб. Їх тримали під строгим дисциплінарним наглядом як бунтарів супроти свого народу й держави.

Від бунтарів, що були в карнуні сотні, під натиском поліції провірено, що в згаданому селі було кількох повернулих з російської неволі, що бунтували громаду і організували — «Боратинську Совєтську Республіку».

Наочний свідок старшина — В.М (УСС) з карної сотні чет. Кантора оповідав мені таке недавно у Філадельфії: З допиту полонених і свідчень самих селян виявилось, що два «повстанці» це були полонені з Росії, дезертири запасної сотні Золочева та організатори комуністичних ячейок в довколишніх селах. Четар Кантор приказав обох дезертирів — організаторів повстання, п'ятірку зо зброєю в руках, розстріляти; п'ятьох інших п'ятірку зо зброєю відправлено до міста Золочева для передачі їх польовому судові. Рівночасно з ними чет. Кантор відпустив нас, трьох курсантів, до Золочева, а сам із сотнею залишився в селі, щоб закінчити розпочату операцію.

Згідно з оповіданням боратинських «охотників» військових, що прибули до Бродів — сказано, що розстріляно 4 бунтарів, а з рештою заарештованих невідомо, що сталося.

До яких 4 тижнів зорганізовано боратинську сотню і без зброї завантажено до вагонів та під ескортою іншої сотні відтранспортувано під Львів на фронт.

Дуже сухо згадувати про боратинські події. Але це подія, яку треба знати нашому молодому поколінню: кількох невідомих осібняків, заражених більшовизмом, зуміло заволодіти громадою.

При кінці місяця березня інтендант пор. Домбровський дав мені припоручення пораз другий поїхати до Рівного чи до Шепетівки зробити товарообмін.

Командант міста, повіту й староста предложили мені вимогу конечно постаратися про збіжжя для нашого населення на засів; і по можності картоплі, в заміну за 2 цистерни нафти і 1 вагон свічок.

Беручи з собою 4 поліцістів і ходом на станцію до команданта сот. Думіна. За якої пів години сотник направив мене з транспортом до Радивилова, а звідси я від'їхав до Рівного на станцію, в штаб от Оскілка. В тому часі отаман знаходився на фронті. Його осавул радить мені іхати до Шепетівки, бо тут в інтендантурі я нічого не скористаю відносно збіжжя. Тоді прошу осавула дати мені якесь письмо-доручення до команданта станції, щоб мене відправив до Шепетівки. Осавул видав такий наказ начальникові.

Наступного дня вранці з великим трудом я приїхав на станцію Шепетівка — східня. Ще була друга станція — північна. Станція від станції, була на віддалі дві верстви. На східній станції знаходилося маса війська. Гарно, в одностоях одіті, бадьорі, молоді хлопці.

Заходжу до команданта станції. Поговорили ми яких 15 хвилин і він мені порадив піти до посадника міста. Так як я вже був знайомий з головою управи міста, то я просто зайшов до його дому. Його не застав в домі, а його дружина починає мені перестрашено оповідати, що в сусіднім селі коло Шепетівки недалеко цукрового заводу знаходяться місцеві більшовики. Іду до городської управи і до цукроварного заводу, полагодити мою справу. В міській управі в полуздневу пору нікого не застаю. Іду до цукроварного завodu через містечко й бачу по одній стороні ринку на хіднику повно якихсь паперів і пуделок з цукерками та з якими-сь стъожками. На ринку не видно нікого. Відчувається якийсь страх. Заходжу до одної крамниці — тут бачу все порозкидане й нікого в середині нема. Перейшов ще пару крамниць і знов вступаю до одної. Тут нічого не понищено, а в середині знаходиться гарна яких 18 літ дівчина-жидівка. Нервово з лячним усміхом питается мене: «Що вам угодно?» Я відповідаю: — «У вас є цигаретки?» — О! Й Богу нема! Далі питается, що тут сталося, що порозкидані папері і різні пачки на хіднику? Батько і ще хтось заглядають крадьки через двері до крамниці. Я сказав до них — ходіть ближче, не бійтесь! Входить батько і мати і ще одна 15-літня дівчина. Старша дівчина говорить таке: «Вранці 8 год. прийшло яких 6-8 вояків і хотіли купити „табаку” і цигаретки. Купець запитав їх, які в них гроші». Вояки сказали — українські — гривні й карбованці. Купець не хотів брати українських грошей. Тоді вояки сами стали хазайнами і давай шукати за цигаретками і тютюном. За якої пів години відійшли до цукрового заводу».

Я відійшов до цукроварного заводу. Приходжу перед браму заводу, а в середині за брамою з укриття несподівано вискачує з крісом напроти мене, — «Стій! Ти хто такий?» Я борюся з думками,

чи я не є в більшовицькім окруженні? — і відповідаю йому: «Я представітель городської управи Радзівілова». Тоді вояк взяв кріс на плече і говорить — «Ну, чому зразу так не сказав? Сам я петлюрівець». Я сказав воякові в чим річ. Він каже, що сьогодні ввечорі місцеві більшовики мають наступати на завод: вони мають броневик з гарматами. В заводі нема нікого крім військової застави — одна сотня. А навколо заводу бойова лінія.

Від заводу я пішов до директора цукроварні, до приватного помешкання. Тут сидить кілька переляканих осіб, поляків, з адміністрації цукроварні. Між нами розпочалася розмова на тему дій місцевих більшовиків і погромів жидів на ринку в місті. Коли я їм вияснив справу, що ніяких погромів не було, то вони здивувалися, що така провокація рознеслася.

Того самого дня я нічого не полагодив з директором і десь коло год. З пополудні йду на станцію до моого транспорту, а тут нараз чую гарматний стріл просто на станцію північну, коло заводу. Гарматні стріли чути рідко, що 3-6 мінут, а гранати розриваються від згаданої станції вздовж по залізній дорозі і час-до-часу починають вже падати на ту дорогу, по якій я йду.

Я може пройшов пів дороги до східної станції, а від мене на яких 40 кроків як трісне граната. А я чогось відразу сів... Дивлюся довкола, чи нема де більшовиків? Дивлюся на ноги, чи я яким відламком не є ранений? От тобі маєш товарообмін...

За кілька хвилин знов тарахнула куля в бік від дороги в мокляку. Стою на дорозі. Щось чути за мною, ніби сичить царовик. Приглядаюся добре в бік а то поволеньки котиться наш броневик, що був в укритті, за великим сосновим лісом, і тепер зближається до більшовиків. Кілька разів наш броневик вистрілив і більшовицький броневик замовк.

Я прийшов до моого транспорту і опісля знов до команданта станції. Він уже мав більше часу і я йому розказав про те, що скількоє в місті і що думаю робити завтра.

Командант говорить, що завтра положення виясниться і я зможу мої справи полагодити.

Наступного дня вранці приходжу до голови міста і обидва йдемо до директора цукроварного заводу, — до його приватного помешкання. Робимо умову: Я управі міста віддаю 2 цистерни нафти і вагон свічок, в заміну за 3 вагони — це є 30 тонн кришталевого цукру — першої кляси.

Військо ще знаходиться в заводі. Директор говорить мені, що вночі навантажить цукор і має один вагон коло магазину, а я маю привести йому до заводу нафту і свічки. Повертаємося назад до свого транспорту в полуднє. Був гарний сонячний день. Чути гуркіт літака. Літає кругом Шепетівки. Все з вагонів повиходило. Кричать, що це наш. На крилах має тризуб. Політав з яких 5-7 мінут, нараз щось з літака блиснуло, чути сильний вибух. Все біжить на місце вибуху. Постає раптове тарахкотіння машинових

крісів нашого війська до того літака, який відлетів. Опісля довідусемося, що це був замаскований більшовицький літак.

Приходжу на місце експлозії літунської бомби, яка поцілила в канцелярійний вагон, що стояв на самоті і його геть розірвала. На щастя нікого не було у вагоні. А недалеко того вагону знаходився штаб корпусу команданта Коновальця. Мені сказали поляки, що в Шепетівці на станції знаходилась більша частина Січових Стрільців.

Я вже третій день у дорозі. Перемучений і невиспаний. Все маю на думці як би як найскоріше забрати майно і вийхати.

Четвертого дня приходжу знов до команданта станції і прошу його відправити мене з транспортом у цукроварний завод, а по полагодженні справи до Рівного. Командант станції сказав, що за годину це зробить. Я пішов до почекальні станції. Тут нема нікого з цивільних, тільки військові.

Виходжу зо станції надвір на дорогу до міста, а тут зближається до мене чоловік, яких 30 років, одітий в тілогрійку, а на голові має якусь «щубу» в роді сибірської шапки з наушниками. Говорить до мене по російськи й розпаковує коробку. «Купіть солодощі (цуверки)». Прихвалює свій товар, перебирає нервово цуверки, але в очі не дивиться. Питаюся його: — Ви звідки? «Я здешній» — відповідає. — «Кого ви знаєте в городі?» — «Много, много знаю людей». — «Як називається голова городської управи?»

Думає й відповідає — «Їй Богу я забув». — «У вас є які „удостовірення“?» «Да, да» і показує мені свою легітимацію з печаткою міської управи Шепетівка. Я пытаюся: — хто підписався на цій легітимації? — «Я підписався». Я витягаю чистий папір і олівець і кажу йому підписатись так як на легітимації. Порівнюю підписи, які зовсім не годяться. Пораз другий його питаю, чи легітимація його? «Їй Богу моя». На це я кажу йому перехреститися... «Ну, зачим меня крестітесь, коли я єврей?» — «А ви більшовик?» — «Да, я революціонер» — з притиском відповів. Я довго вже не думав і заарештував його. Приводжу його в штаб розвідки. Прийшло двох старшин, подивилися на нього, а мені сказали списати донесення. Я так зробив і відійшов, а його затримали в арешті.

Потім у цукроварнім заводі забираю цукор і їду до Рівного.

В Рівному я пішов до Міністерства виробити дозвіл на перевіз товару до Бродів. В міністерстві вже мене знали з попереднього разу і я полагодив скоро справу.

Це було по полуздні. Йду головною вулицею через місто і бачу багато вояків, які не мають відзнак на шапках. Щось мене закортіло відвідати начальника розвідки в штабі от. Оскілка. Приходжу на станцію, стрінув знайомого начальника станції. оповів я йому про заколот у Шепетівці і про все, що бачив. Начальник сказав, що дуже багато з'явилося нових більшовицьких агітаторів по селах і містечках і вони намовляють

Опісля
нілила в
рвала. На
находився
аки, що в
Січових
Скілках. Все
її прошу
її, а по
ав, що за
ма нікого
а тут
трійку, а
нниками.
Купіть
нерово
відки? «Я
Много,
прави?»
кає с які
тимацю з
злилася
її напір і
Норівнюю
читаю, чи
їому
— «А
лповів. Я
го в штаб
то, а мені
в, а його
твного.
на перевіз
переднього
істо і бачу
Цось мене
Оскілка.
ка станції,
що бачив.
сь нових
амовляють

селян до повстання, при чому дають по 300 керенок кожному охотникові. Він має відомості з околиці м. Дубна що вже по селах організують наших людей до повстання. Тут знов на станції маємо два ешелони вояків, що відмовилися йти на фронт воювати проти більшовиків. Сьогодні ввечорі коло год. 9:30 наш полк от. Оскілки, на чолі з полк. Біловусом буде розброявати тих вояків. Далі продовжує начальник: «Тепер послухайте, яке є восинне положення на північнім фронті. Коло Мозира і Гомля, піддалася й перейшла на наш бік більшовицька армія до 20.000 вояків і вже деякі частини, знаходяться в нашім місті. І їх бажанням є зараз відходити на фронт разом із нашими частинами проти більшовиків. А тут знову наші відказуються воювати і мусимо їх сьогодні розбройти.

По вислуханні начальника прошу його, що я хотів би сьогодні від'їхати з транспортом до Бродів. Він радить вийхати завтра вранці. Я попрощався з ним і пішов на станцію до начальника транспорту і цей сказав, що завтра вранці год. 8-9 відправить мене.

Вже був вечір, десь по год. 9-їй, нараз почали тарахкотіти кулі з машинових крісів по вагонах. З вагонів чути розлучливі голоси — «Спиняйте! Піддаємося». Стрілянина тривала може 5-6 хвилин.

Я вийшов з почекальні на бік станції приглянувшись розброєнню вояків. Командант по розброєнні крикнув, «Негайно виходи з вагонів, без зброї!»

Всі вийшли з вагонів і зараз частини полк. Біловуса окружили розбросні і відправили їх до казарм.

Чергового дня я вийхав з транспортом через Здолбунів в напрямку Бродів. Доїжджаючи до Дубна, почув гарматні стріли. Потяг починає звільнити скорість. Яких 2 кілометри до станції Дубно потяг став. Наш панцирний потяг обстрілює з більшовичені села. Села віддалені від міста 4-5 кілометрів. В селах видно дими. Знак, що від стрілів запалились хати. Рух залишничий здерганий. Повстанці більшовицькі забрали місто Дубно. Не знаю, яка віддала від станції до міста. Говорять, що буде 2 верстви.

Більшовики приготовляються наступати на станцію. Недалеко станції є військові касарні, а в них знаходиться брідська добра сотня. Коло міста тече якась річка, а поза річкою на певній віддалі знаходяться касарні. День був ясний і гарна погода. Можна було запримітити на полях, що зближається щось до казарм. А в казармах тихо... Вже можна розпізнати, що до казарм іде якесь військо. Іде щораз ближче. Броневик чомусь втих. Нараз почулося страшне тарахкотіння машинових крісів з усіх сторін касарні. То з поля одні втікають назад до міста, а другі покидають кріси, піднесли руки вгору і йдуть до касарні. Всіх більшовиків окружили наші частини. Командантів відлучили і зараз кількох із них розстріляли коло касарні. Організатори повстання всі говорили по російськи і всі були жиди. При ревізії в них знайдено револьвери і

набої. І великі суми грошей — Керенки по 20 рублів і царські рублі по 500.

Польовий суд спитався організаторів повстання, що вони мають перед смертю сказати? — Кожний майже одно і те саме говорив: «Перекажіть родині і робочому клясу, что мі помъорлі как большевікі-революціонері».

Далі ведено слідство з селянами як учасниками повстання. Між ними були молоді і середнього віку люди. Селяни говорили: — «Ну, що ж — надоїло через зиму в хаті сидіти, а 300 керенок хорошо взяти і давай підем і погуляєм». Слідча комісія всім збунтованим загрозила найтяжчими наслідками при повторенні чогось подібного і відправила їх до дому.

По закінченні того повстання я пішов до касарні. Багато тут моїх знайомих. Командант брідської сотні чет. Ку-кій, і булавний 80 полку австрійської армії Ко-чук, що мав численні воєнні відзнаки за геройство, розказали мені про всі події більшовицького повстання.

З черги пішов я на станцію з Ко-чуком провірити, в котрій годині можу від'ехати до Бродів. Командант станції сказав, що від'їду пізно вночі. Тоді я з Ко-чуком пішли до міста. Тут видно десь-не-десь військових. Це члени — «Місько-Петлюровської Міліції». Питаю одного міліціянта: як то, що він ще живе (тут були більшовики). Він розказує, що до города прийшли вранці якась сотня озброєних людей і заарештували всіх міліціянтів і городську управу. За яких 3 години прийшли другі вояки, відкрили тюрму і сказали: «Товариши! Виходіть! Все ваше! Бий єреїв — і спасай Рассю». Міліціянт далі говорить: «Нас всіх мали сьогодні розстріляти. Але, ми ще живі. Вийшли ми з тюрми на місто а воно ограблене».

Питаю чи убили когонебудь при грабунку? «Давай зайдемо — говорити поліціянт — до одного заможного єрейчука, і узнаємо». Приходимо до галантерійного склепу а тут усе дотори ногами поперекидано. Зграбовано тут багато різної матерії — як сукно, хустки, дівочі хустки і т.д. Власник перестрашений. Входить його жінка з плачем. Відразу нервово говорить: «Ну, скажіть, що таке робиться?» На це я відповідаю: «Ми знаходимося в Українській новонароджений державі. А ваші жидівські осібняки звідкись то прийшли на службу Московиціні. Наколи ви жиди української держави не причините до будови нашої держави, то по вас і сліду не стане як заволодіє більшовизм в Україні!» Питаюся їх, хто грабував місто? «Ну, ми нічого не знаємо» — відповідає господар крамниці. А його дружина вихопилася, «Грабили ті, що тут прийшли». Її чоловік: — «Ша-ша». А вона: — «Чому ша, як тут грабили більшовики?»

Ввечорі коло год. 9-ої я від'їхав до Бродів з транспортом. Минуло 5 днів, як я був в дорозі, а на 6-тий день я приїхав вночі до Бродів.

Бранці зголосився в команді міста і команді повіту.
Це було 2-го квітня. Пор. Олексишин і сот. Подолюк щиро мене привітали. Я здав усний звіт з моєї справи.

Поручник Олексишин з черги заявив мені: — «Військова Начальна Команда в Станиславові повідомила нас, що хоче вас забрати в своє розпорядження. Ми з тим погодилися. Десь на днях прийде відповідь, і ви будьте приготовані до від'їзду. На ваше місце приходить чот. Павлишин. У міжчасі ви будете зо мною в команді міста і час-до-часу будете наглядати над інспекцією поліції».

Інтендант пор. Домбровський покликав мене телефоном до старства, до Радника Герасимовича. Радник і інтендант здивувалися, що я так довго знаходився в дорозі. — «Що з вами сталося? розкажіть нам!» Я розказав про свої пригоди. Потім радник говорить з усміхом: — «Ви, п. Федусь, добре зробили, але збіжжя на засів не привезли, тільки цукор. Та менше з тим, ми вже собі порадимо». І справді, пізніше наші купці цукор розхопили, назвозили достаточно на засів і збіжжя і картоплі.

Весна була гарна в повіті брідськім. Населення охотно обробляло свої поля. Всі військові менші окопи позагортано, а дроти й залишні загороди посувано з поля, і важко було пізнати, що досі тут були окопи.

На наші Великодні Свята, пор. Олексишин повідомив мене, що прийшло повідомлення від Начальної Команди в Станиславові, що я маю від'їхати по Святах і там зголоситися.

Якраз на наш Великден польська армія на чолі з генералом Галлером несподівано наступила на наші позиції, попереривала наші бойові лінії під Хировом і Львовом. Такі слухи розійшлися в місті другого дня Свят.

А по святах говорить мені пор. Олексишин, що він здержує мою поїздку аж до вияснення подій на фронті. Знову призначує мене до відділу поліції.

В місті порядок знаменитий. Поліцисти виконують свої обов'язки так як вимагає їх службова справа. Міжтим польська армія щораз далі посувається наперед близче Золочеву і Берестечка. Поляки окружують м. Броди.

Знаходжуся на інспекції поліції. Висилаю вістуна Баляса мотоциклом в сторону м. Берестечка, десь год. 2 пополудні, — щоб розвідався про положення. За яких 45 хвилин вістун Баляс повертається назад і здає звіт: — «В Берестечку знаходиться група чот. Кантора з Золочева. Має дві гармати і сотню бойовиків. Поляків ще нема близько містечка». Я пішов до пор. Олексишина разом з Баляском. Він все вислухав і сказав мені, що ми вже приготовляємося на завтра до евакуації.

Чергового дня відділ поліції задержано на поготівлі в касарні, і частинно на двірці і в команді міста. Кіш збирається в невідомий

шлях. Приходить багато знайомих до команди міста і до відділу поліції, питаютися, куди ми відходимо і що буде з ними?...

Відступ з Бродів

Я порадився з пор. Олексишином, щоб ще раз вислати віст. Баляса на розвідку до м. Берестечка. Він згодився, але Балясові радив бути остережним. В год. 3-тій по півдні Баляс виїжджає мотоциклем у напрямку Берестечка. Повертається назад аж по год. 4-тій. Оповідає нам: «Я заїхав просто до міста так як попереднього разу. Тут мене оточила польська патруля, яких 7-10 поляків. На щастя, я зняв із шапки відзначку. Я бачу, що я між поляками і питую їх, чи тут нема українців? Відповідаю ?? «нема, нема». Тоді я загуркотів мотоциклем і приїхав назад до вас. Ніде я не бачив українського війська».

Дня 22 травня, поміж годиною 5-6 ввечорі, командант міста видав приказ, що залога опускає місто — тимчасово, на приказ Військової Начальної Команди. Командант лишається зо мною і припорукає виконати мені таке: «Ви лишаєтесь до год. 8 вечора. Маєте позривати телефонні сполучення, забрати апарат і операторку (німку) на підводу і відступати на Золочів.

Уже потім, як командант зо мною попрощається, прийшло мені на думку, що порадитись з ним в такій справі: При відступі нашої залоги з міста українське населення залишиться без ніякої опіки, і місцеві поляки, ворожо наставлені до нас, можуть викликати якісь ексеси, чи грабунки, а опісля зложити вину на нас. Отож уважаю за відповідне відвідати посадника міста в цій цілі, щоб він видав відповідні розпорядження своїй міліції і доручив їй оголосити в ринку і деяких вулицях бубном, щоб усі купці зійшлися на дуже важну нараду в год. 7-мій до магістрату. Я буду на зібранні і поставлю їм домагання: — Команда Міста Бродів доручила мені зорганізувати нейтральну цивільну міліцію — з українців, поляків і жидів. Вони разом з міліцією міста є сторожем над громадським майном і життям.

Поручник Олексишин вислухав мене і сказав: «Гарна вашагадка, припоручаю вам, зараз перевести її в життя».

В годині 5.30 вечора прибув пор. Олексишин. Він дуже прихильно і серйозно зараз приступив до справи. Я вийшов на ринок приглянувшись, яке враження робить на публіку бубнення?

Коли міліціянт з бубном, голосно виголосив розпорядження посадника міста, щоб громадяни зійшлися на год. 7-му на дуже важні наради до магістрату, то між зібраною публікою можна було запримітити, що одні поспускали голови — це мабуть українці. другі дотикають один одного ліктями і щось шепочуть — це мабуть жиди? А треті знов бадьоро усміхаються, це напевно поляки.

Приходжу в означений час до магістрату. Застаю до 50 осіб. За кілька хвилин посадник відкриває засідання. Представляє мене і

до відділу

мати віст.
Балясові
вніжджас
ал аж по
та так як
яких 7-10
но я між
вкладають ??
ал до вас.

дант міста
на приказ
мо мною і
вечора.
апарат і

зиншило мені
тупі нашої
з огопіки, і
екати якісь
ж уважаю
Він видав
олосити в
на дуже
ібранні і
чила мені
поляків
мадським
гарна ваша

Він дуже
вийшов на
бнення?
орядження
у на дуже
можна було
українці,
- це мабуть
яки.
50 осіб. За
зляє мене і

покликує до слова. Я коротко представляю справу: — З огляду на воєнні події наша залога опускає місто. А кругом Бродів стоїть військова поліція. (Це я сказав на пострах для поляків, щоб не знущалися над українцями).

Між зібраними повстає заворушення. Я докінчує промову і відношуся до зібраних з пропозицією вибрати нейтральну міліцію в такім складі: 10 осіб українців, 10 осіб поляків і 10 осіб жидів.

Чути голоси серед зібраних — так, так, добре, добре.

Посадник сказав від себе кілька слів, потім з-поміж зібраних вибрано громадянську міліцію. Вона підлягає управі міліції міста. Всі міліціянти мають бути без зброї, з білими З-цальовими опасками на правій руці.

Год. 7:30 я попрощався і вийшов на вулицю. Деесь-не-деесь видно переходячих. Йду з ринку Золотою вулицею до Райківки де є Команда Міста. Ту вже нікого нема — темно... Припадково здибаю Королевича... він питаеться: — Що чувати? Яке положення? — Я відповідаю, що в год. 8 забираю телефонічний апарат і відходжу до Золочева.

Питаюся Королевича, звідкіля він тут уявся? Він каже, що прийшов із відділом до 200 осіб обороняти Броди перед наступом поляків. «Я сам сотенний комендант, ніяких старшин зо мною нема, а сотня зорганізована з нашого повіту, і всі люди майже по цивільному, — мають кріси і по кільканадцять набоїв і я з тим маю обороняти місто Броди без команданта — старшини. Що ти, Федю, на це скажеш?»

— Як ти вже є командантом сотні, то чого ти питаеться мене, що маєш робити? — Я тут для тебе ні при чому».

— Та дивись, Федю, яких я маю вояків. Всі у віці від 30 до 38 років. А коли ми відкриємо бій з поляками а вони нас переможуть, а декого заберуть до неволі, по цивільному одітих, без ніякого суду всіх нас вистріляють.

Прощаюся з моїм товарищем, ще з 80 полку — 1912 року.

Королевич стиснув мою руку, ми поцілувались і я пішов до телефонічної станції, забрати апарат і операторку і вислав їх до містечка Підкаменя. Вже десь було коло год. 8:30, я сів на коня й іду з міста шляхом на Золочів.

Виїхав я до 2 кілометри й чую поодинокі крісові стріли з заду мене в околиці Бродів.

Ніч була ясна. Погода гарна. Зорі світили. Я їхав конем яких 4 кілометри. І нагло кінь — до речі, 8-річний воєнний з італійського фронту — став, і завертає назад. Я стримую коня і завертаю наперед, а він знову назад, до Бродів. Села ніде близько не видно і ніде не видно світла. Я зліз з коня і поплескав його. Веду його. Пізніше сів на нього. Він пішов кілька кроків і знову завертає назад до Бродів. Я зліз із коня і думаю: Ось тут десь є нечиста сила! Мене схопив якийсь страх. Нема нікого на шляху і нікого не видно тільки я і мій кінь. Я перехрестився і перехрестив коня.

Знов сів на нього і їду яких 40 кроків. Кінь порскає і знову завертає назад до Бродів — а тут за нами одна сальва стрілів при дорозі, по якій я їду. Я тоді взяв коня за вуздечку і вертаюся назад до Бродів.

Відійшов може який кілометр і натрапив на польову доріжку, яка мала б лучитись з тернопільським шляхом до м. Підкаменя. Я справді по ній війхав на правильний шлях. Ідучи яких 2 кілометри побачив якесь світло. Доїдждаю ближче, а тут наші вояки, коні, дві гармати — група чот. Кантора. Я зараз зголосився до нього. Він мене пізнав, і починаємо говорити. Я оповідаю про наш відступ з Бродів, про те, що мій кінь не хотів йти шляхом, і я був змушений вернутися до Підкаменя, і так я згубився від моого Коша.

Чотар Кантор говорить, що Золочів забрали вже поляки і, мабуть, станцію Заболотці, а він відступив з-під Берестечка ввечорі. Відворот робить на Тернопіль. Він уважає, що мій Кіш також є десь на цій лінії».

Я попрощався з чотарем і приїхав до Підкаменя, а відтак до моєго рідного села Шишковець. — 1-ша година по півночі. Тут я переночував в моого стрийка.

Вранці коло восьмої години походилося багато моїх своїків і знайомих та почали мене випитувати, що це буде з нашої Україною? А мій хресний батько Гадевко, сивий як голуб, питастісѧ: «Куди ж ти, сину, Федю, відходиш від нас?» «Йду! Тату — тим самим шляхом, яким йшли всі вірні українці... Приступив до мене і поцілував мене в чоло: —Йди сину в щасливу дорогу і повертайся назад до нас». Я скилив голову перед хресним батьком а потім глянув на присутніх і сказав: «Сила Божа є над нами і я вірю в неї! Вона залишається з вами. Ви будьте обережні з ворогом і не показуйте перед ним один на одного пальцем за якісь минулі особисті порахунки. Жijте в згоді як одна сім'я».

Стрийко Гілько виводить коня на дорогу під узгір'я Дубового Хреста. Чотири стрисні сестри відпроводили мене поза село на польову доріжку до містечка Залізці. Віддалі до яких 14 кілометрів.

Перед полуднем я приїхав до Залозець. Тут я стрінувся з Брідським Кошем. Знайшов моїх командантів. Розказав їм про всі мої пригоди включно до коня, що застрайкував і не хотів мене вести до коша, до Золочева. Все крутився на дорозі і завертав назад до Бродів, до поляків так неначе б він походив з польської шляхти. На це поручник каже:

— «О, вже знаю, це є австрійський воєнний кінь і він думав повернутися не до поляків, а до Австрії. А чому ви до нього не заговорили по німецьки? Це ваша вина».

В добром гуморі ми розійшлися по квартирах.

Другого дня вранці Брідський і Золочівський Коші получились в один відділ: — «Армійський Вишкіл. Вишкіл III. Корпус».

— знову
злив при
ся назад

доріжку,
зменя. Я
дометри
ки. коні,
вого. Він
відступ з
мушений

пляки і,
рестечка
мін Кіш

вітак до
ти. Тут я

своїків і
нашої
и голуб,
Ду! Тату
иступив
дорогу і
батьком
нами і я
ворогом
в минулі

Лубового
село на
яких 14

чинувся з
м про всі
тів мене
завертає
польської

тн думав
нього не

учились

Того самого дня відступаємо на Тернопіль. І далі на — Микуличі, Струсів, Теребовлю, Копичинці, Чортків і Борщів. Тут ми заквартирувалися недалеко м. Скала, в дворі поміщика генерала Галера.

Команда вишколу призначила мене і Голюка до сот. Коцана. Він знову призначив нас до реквізіції військового майна, яке ми зараз відсилали на призначене місце. Це були такі речі, як вози, кухні, кріси, револьвери, шаблі, набої, одіж і т.п.

По селах і містах видно наших новобранців. Інструктори для вправ новобранців самі — УСС. По містах і селах наліплени плякати. «Свою Україну любіть, любіть її во время люте!»

Перед вечором я пішов до Борщева. На розі одного дому наліплений плякат. Коло нього стойть якийсь вояк. Читає. Зближаюся до нього, а то чотар, Павло Дубас. Не бачились ми вже яких п'ять місяців. Він оповідає, що з брідською сотнею він відійшов на фронт під Белз і в лютому 1919 року зістав ранений. Перележав у лічниці 4 неділі в Сокалі, а опісля в Бродах, аж до нашого відвороту.

Показуючи на плякат, каже:

— «Ми на такім малім обкроєнім скрайку нашої землі є пригноблені духовно. Але як я перечитав оци відозву: „Свою Україну любіть, любіть її во время люте!”, то внутрі моєї душі зродилася якась сила, що пориває мене до бою!»

Вийшли ми поза місто, і несподівано стрінули брідського чотара, Винника. Він був при технічній групі в Бродах.

Чот. Винник сидів з дружиною на дворі і смажив вужену солонину. Він тоді був при відділі достави товарів. Дубас каже: — «Слухай, може би ти нас почастував такою смачною потравою?» Чот. Винник: — «О! диви, що йому захотілося. Ви одержуєте вашу порцію, і я для вас не маю нічого».

Ми зрушили раменами і відійшли.

Наступного дня я з Голюком пішли по селах в напрямку Іванія Пустого. По всіх селах повно війська зі Східної України. Вояки говорять, що їх є кілька тисяч. Всі направляються на Скалу. Вони перемучені, але духом бойові. Говорять, що походять з Катеринославської і Харківської губернії.

Серед наших стрільців новобранців ходять слухи, що буде наступ на поляків. І справді одного дня несподівано розійшлася радісна вістка, що наша армія на чолі із генералом Грековим розторошила польський фронт під Чортковом.

В запіллі серед війська і цивільного населення запанувала велика радість! За кілька днів зголосилася велика маса добровольців.

Часописів не маємо ніяких. Не знаємо, що діється на фронті. Живемо переказами слухів. Довідуємося, що наша армія вже забрала — Монастириська, Рогатин, Бережани, Золочів і далі

наступає вперед! Польська армія розбита і в страху відступає до Львова.

Але наша радість довго не тривала. Незабаром вся українська армія відступає з Галичини на центральні землі України.

Ми перейшли коло Скали річку Збруч. Десь при кінці місяця червня. З високих берегів бістро пливучого Збруча я обернувся і ще раз глянув... Прощай мій улюблений рідний краю! Бачив я, — далеко, далеко, як позаду нас довгими колонами тягнуться обози. А ззаду обозів, підійшли чорні хмари диму. Це горіло наше державне майно, щоб не залишилось для нашого ворога!

Я пригадав собі приліплені плякати: «Свою Україну любіть, любіть її во время лютє!».

Ст. Голяш

ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

БОРОТЬБА УПА В ПОВІТІ БРОДИ

Коли під кінець 1942 року почала творитись українська збройна сила УПА на Волині, то сусідній галицький повіт Броди стежив із захопленням за першими успіхами української зброй проти німецьких окупантів.

Вже пізньою осінню почалися військові вишколи членів ОУН. Ці вишколи посилилися весною 1943 року. Набираючи членів ОУН, старше юнацтво та кол. вояків польської армії.

Військові вишколи відбувалися в лісах Свидовець, Гайдисько та біля гори Пацянська. Вишколи відбувалися також в околицях Корсова й Комарівки та сусідніх сіл на Волині.

На південь від Бродів відбувалися військові вишколи в лісах біля сіл і присілків: Боратин, Лісовики, Щудлюки, Черниця, а також в лісах — «Чорний Ліс» біля Жаркова, Голубиці, Чепелів і Пеняків.

Першими організаторами відділів УНС (Українська Народня Самооборона), а згодом УПА в Львівській області були поручник Ярема і його заступник, командир Богдан. Вони мали при кожному повітовому проводі ОУН окремих військових референтів.

До помочі в організуванні відділів УПА на Львівщині була відправлена одна бойова чета сотні «Трембіта», яка мала за собою тримісячний вишкіл у Карпатах та бої з німцями. «Трембіттяни» — це відважні хлопці з Тернопільщини і Станиславівщини.

З чотою к-ра Петренка прибули сотенній Бродяга, бунчужний Владко, політ-виховник Чорноморець і стрільці сотенного початку.

Два рої «трембітят» перекинено в Сокальщину й Бродишину. Літом і осінню 1943 року відбувалися приспішені вишколи молодих воїнів. Вишколи переводили ройові зі сотні «Трембіта», а також підстаршини польської армії та старші віком підстаршини і старшини УСС та УГА. Окрему групу вишкільників творили члени ДУН, які повністю віддалися для творення, організування та очолення нових відділів УПА.

Під кінець 1943 року на вишкільні сотні в Бродишині, Радехівщині й Сокальщині напали більшовицькі партизани. Це був перший бойовий іспит наших молодих частин. Ще не цілком вишколені українські вояки не видержали сильного наступу і відступили, розсіваючись по українських селах.

По Різдві 1944 року зорганізовано наново сотні, які відійшли на додатковий вишкіл в Равишину.

Окремими бойовими групами в терені були повітові боївки СБ (Служба Безпеки), які також переводили свої вишколи. Вони мали дуже добре озброєння.

Звичайно но лісничівках були поляки, які співпрацювали з польським підпіллям та більшовицькими партизанами. Треба було очистити ліси від ворожих сил.

Під кінець 1943 року, в одну ніч, опановано при помочі бойовок і вояків УПА всі лісничівки. Здобуто доволі зброй. Частину будинків спалено, а поляків вигнано до польських сіл. Так ліси стали очищенні від донощиків.

В тому часі відбувся наступ на польське село Гута Пеняцька, де була сильна польська бойвка, що робила засідки на наших людей. Село польських колоністів спалено. Поляків прогнано.

Провідником СБ Львівської області був Галайда, пізніше курінний командир УПА. Він скликав під кінець лютого 1944 року всі бойвки СБ на перевишкіл. Сотенным назначено к-ра Євшана, одного з кращих підстаршин куреня Шухевича–Чупринки. Чотовими стали: Чорнота, Скала, Беркут — всі три вишколені підстаршини німецької армії, які перейшли до УПА. Це була найкраща сотня, зложеня з ідейних бойовиків, відданих на все для української справи. Озброєння було дуже добре. Вишкіл відбувався на лісничівці в Пиратині.

Львівська область була поділена на дві Воєнні Округи УПА: ВО УПА ч.: I — «Львів» і ВО УПА ч.: II «Буг». Перша Воєнна Округа це терени південно–західної області, Друга Воєнна Округа це південно–східні терени Львівської області.

Брідщина входила до складу ВО УПА ч.: II «Буг».

В склад Другої Воєнної Округи входили наступні курені та сотні:

1. Курінь «Дружинники» — Брідщина, к-р Черник.
2. Курінь «Кочовик» — Радехів, Лопатин, к-р Штиль.
3. Курінь «Пролом» — Кам'янець, Куликів, к-р Зореслав.
4. Курінь «Тигри» — Сокаль, к-р Ромко.
5. Курінь «Холодноярці» — к-р Град. Курінь постав 1945 року як рейдуючий по теренах Воєнної Округи ч.: II «Буг».

6. Сотня «Перебийніс» — к-р Шумський. Ця сотня УПА була створена з вояків, що перейшли вишкіл в Карпатах, у військовій школі кадрів ОУН «Тигри», яка приміщувалася в горах Долинщини вже від 1942 року. Від назви цієї школи пішло ім'я сокальського куреня «Тигри».

7. Сотня «Галайда» I — к-р Перемога.
8. Сотня «Галайда» II — к-ри Монета, Куліш, Ворон, Чавс.
9. Сотня «Галайда» III — к-р Беркут.

Старшини й підстаршини відділів «Галайда» I і «Галайда» II це колишні вояки легіону «Соловейко» (Нахтігаль), що мав офіційну назву ДУН (Дружина Українських Націоналістів).

10. Курінь «Свобода» — к-р Свобода. Курінь під командою к-ра Свободи постав осінню 1944 року вже в підольсько-більшовицькій дійсності. Вишкіл відбувався в лісах гори Ребені над річкою В'ятиня, що впливає до ріки Серет. Це була частина зложеня

виключно із місцевих хлопців—селян, які не пішли до червоної армії. Другу новопосталу сотню очолив сотенний Луговий. Він далі вишколював нових охотників, які напливали до УПА.

11. Сотня СБ — к-р Клей. Це була обласна бойка СБ, рівноварта бойовій сотні. Постала 1945 року. Оперувала по теренах Другої Воєнної Округи.

Курінь УПА складався із трьох до чотирьох бойових сотень. Звичайно при курені діяли окремі частини спеціальних доручень.

Сотня УПА начисляла три до чотири чоти, а чота 3 до 4 рої по 12 стрільців в одному рої.

Стан збройних сил Воєнної Округи у Брідчині виносив приблизно 2,640 стрільців і командирів УПА. Тут не вчисляємо українського збройного підпілля ОУН, що діяло в кожному селі й місті та сільських самооборон, що існували по українських селах, як також цих відділів УПА для спеціальних доручень.

До повіту Броди був прикріплений курінь «Дружинники» і курінь під командою к-ра Свободи. Звичайно курінь оперував сотнями для кращого маневрування та маскування в терені.

Сусідні курені — «Кочовики» та «Тигри» також перебували в лісистих околицях Брідчини.

Першочерговим завданням УПА була боротьба з окупантами України за побудову Української Самостійної Соборної Держави. Це був основний фронт боротьби: вигнати москалів та німців з України і створити рідну Владу.

Однак поляки накинули нам ще інший фронт, якого годі було оминути; цей протипольський фронт коштував багато жертв та енергії і з'явував наші сили в небажаному напрямі.

В повіті Броди були польські села та колонії. Само місто Броди й менші містечка були заселені здебільша поляками. Польське населення пішло на співпрацю з німцями, пропихаючись в адміністрацію та уряд безпеки. Маючи владу, поляки ставилися вороже до українців. З приходом московських партизанів поляки пішли на співпрацю з ними, даючи їм притулок у селах та прохарчування. Поляки творили також свої бойки, які почали нападати на українські села, вбивати невинних людей, грабувати, переловлювати українських підпільних зв'язківців та слідити за рухами українських повстанців.

Охорону українському населенню мусила дати УПА. Так розпочався додатковий фронт для українського народу.

Від 1943 року починається наплив більшовицьких партизанів, які з Волині через Брідчину переходили в Польщу, Карпати і до Чехо-Словаччини. Брідську землю проходили загони більшовицьких партизанів та парашутистів під командою більшовицьких провідників Вершигори, Ковпака, Наумова, Попудренка. Останній був призначений виключно до боротьби проти українських націоналістів і хвалився, що йому вдалося

знищити 45 українських націоналістів та викликати взаємну ненависть серед українців.

Літом 1943 року група провідних членів ОУН і командирів УПА переходила по зв'язку з Волині на південь. Шлях провадив з околиць Берестечка на Грицеволю, Ражнів, Кадлубиська, Ясенів, Жарків, Пеняки, Лукавець і Зборівщину. Це була так звана Зв'язкова лінія.

В селі Ясенів українська частина стрінулась з німцями. Почалася перестрілка. З нашої сторони був ранений зв'язковий Богдан Пуцан, станичний юнаків в Кадлубиськах.

Крім лінії для переходу людей і переносу пошти з Волині в Галичину, переходили через Брідщину окремі лінії перевозу харчів, одягу, зброй, ліків, паперу та технічних речей.

Це були цілі валки возів наладованих різними матеріалами, що переважно ночами переїжджали від одного до другого пункту. Такі валки мали збройну охорону вояків УПА. Головно було важко переїжджати залишничні лінії та головні шосе, де завжди пройїджали німецькі військові авта.

Лінія перевозу матеріалів возами ішла з півдня до села Кадлубиська, а далі до Голоскович, Пониковиці. Тут треба було переїжджати рейки Броди–Львів і далі до Берлина, Лешнева, Митниці й на Волинь. Часами рейки переїжджали у присілку Колпин до Лагодова і далі на Берлин.

В лютому 1943 року з'явилися більшовицькі партизани в околиці села Руда Брідська. Районовий провід ОУН із села Кадлубиська зібрав 30 хлопців озброєних в кріси та кілька автоматів. Половина без військового вишколу. Місцеві люди дали знати, де перебувають партизани. Хлопці несподівано підійшли до них та розбили. В бою відзначився Яремко Іван.

8-го січня 1944 року в селі Ясенові дійшло до стрілянини між німцями й бойцями УПА. Один стрілець був ранений.

1943 року в місяці жовтні була зорганізована сотня УПА в Зборівщині. Учасниками були хлопці з повітів: Зборів, Бережани, Підгайці, Збараж. Стан сотні 120 стрільців. Сотня відбула 3-місячний вишкіл на Волині — Крем'янеччина.

В половині січня 1944 року в Брідщину переїшла сотня, зорганізована в жовтні 1943 року в Зборівщині. Оперувала вона в околиці сіл: Черниця, Боратин, Підкамінь, Пониква.

Звідомлення про побут цієї сотні в Брідщині подає її учасник М. Сорока. Команда сотні: сотенний — Корнієнко, старший лейтенант Червоної армії, родом з Озірної, Зборівщина. Бунчужний — Скала, підстаршина польської армії з Годова, Зборівщина. 1-ий чотовий — Чорнота. 2-ий чотовий — Морозенко, старшина, моряк польської флоти, з Бережанщини. 3-ій чотовий — Шугай, з легіону Шухевича, Підгаєччина.

Завданням сотні було охороняти населення перед нападами польських бойовок, більшовицьких партизанів та виловлювати

московські провокативні групи, що підшивалися під українських повстанців.

Більшовицькі партизани мали зорганізовану свою сітку довірених людей та стало держали радіовий зв'язок з Москвою.

Окремо було зорганізоване польське підпілля, що держало зв'язок з Варшавою, а рівночасно співпрацювало з більшовиками.

У польському селі Майдан Пеняцький постійно перебували більшовицькі партизани та злітали парашутисти. Село було окопане та мало охорону. Одного дня польські кулеметні застави обстріляли німецький відділ. Німці у відплату напали на село, яке завзято оборонялося, та спалили, а мешканців розігнали. Село перестало існувати.

Друга вихідна база для більшовицьких партизанів містилася в польському селі Гута Пеняцька, частинно спалена відділом УПА. Настрошені поляки опустили село й перейшли до інших місцевостей.

Третя випадова база та централья більшовицьких партизанів як і польських бойовок мала свій осідок в селі Гутисько Брідське. Тут перебував головний штаб більшовицької партизанки на повіт Броди та держав контакт з Волинню.

Це була група Кузнецова, яка виконувала атентати на провідних українців Волині та під фірмою УПА нападала та вбивала німців, щоб вони у відплату вбивали українців.

Сотня Корнієнка дісталася наказ розбити більшовицько-польську базу в селі Гутисько Брідське.

13 лютого 1944 року досвіта окружено село та розпочато наступ. Несподівано цієї ночі заквартирував у селі Пониква курінь німецького війська. Поляки повідомили німців про небезпеку й ці вирушили до Гутиська Брідського. Тим часом повстанці вже вдерлися в частину села і спалили його. Німці почали вживати легку артилерію, міномети та панцерні вози. одне панцерне авто повстанці знищили. Після трьох-годинного бою сотня відступила. Наши втрати: двох вбитих і 3-х ранених.

Після цього бою поляки опустили село й переселилися в підміські околиці.

Сотня Корнієнка перебувала якийсь час в селах Боратин, Черница, Суховоля.

В цьому часі поверталася з провокативних акцій у Львівщині група більшовицького провокатора Кузнецова. Сам Кузнєцов виконав атентат на заступника Вехтера, Бауера у Львові. Не діставши зв'язку в Гутиську Брідськім, агенти заквартирувались в Боратині. Люди дали знати сотні УПА. Чотовий Чорногора взяв один рій, окружив хату. Стрільці вскочили несподівано та розброяли трьох атентатчиків. Один із них заховав гранату в руках та кинув її на подвір'ї. Вибух гранати вбив двох москалів, ранив чот. Чорногору та ройового. Кузнєцова зловлено. Під час переслухань він призвався до всіх вчинених провокативних акцій

на Волині та в Галичині, головно у Львові (вбивство заст. губернатора Бауера).

На початку березня 1944 року більшовики несподівано зайняли східню частину Білорусії.

Сотню к-ра Корнієнка переорганізовано. Сот. Корнієнко відійшов у Карпати. Сотню перебрав новий сотенний Чорногора. Чота к-ра Шугая залишилася для вдереждання зв'язку з Волинню. Сотню поповнено охотниками. Прибула додаткова чота, що раніше була на вишколі. Ціла сотня, крім зв'язкової чоти, подалася в Зборівщину й Бережанщину.

Постій зв'язкової чоти був у селі Черниця. Зв'язкова лінія УПА на Волинь ішла з Батькова, де перебував один рій, до Черниці й далі на північ до села Гаї Леватинські, Перетятин і в Крем'янеччину.

Літом 1943 року постав у Дубні курінь зложений з місцевих хлопців, які мали завдання охороняти шляхи. Це були допоміжні частини при німецькій армії. Курінним став Лев Матвійчук. З Дубна, курінь в складі трьох сотень, перекинуто до Ковля. В жовтні 1943 року цілий курінь перейшов до УПА. Командир Л. Матвійчук дістав наказ перебрати першу сотню та перейти в околиці Бродів.

Чотовий сотні УПА, Степан Береза, подає в своїх споминах час перебування в Білорусії: «Наш дальший маршрут були околиці міста Бродів. Тут нав'язано зв'язок з місцевою сіткою ОУН та одержано накази дальшої нашої діяльності.

«Нашим завданням було винищувати більшовицьких партизанів та охороняти місцеве населення перед нападами польських бойовок, що були організовані в польських селах та присілках. Ми мали бути в сталих рейдах по цілому повіті, головно в лісистих околицях попри р. Стир. Переходили річку Солонівку. Сестратин і доходили на Волинь до річки Пляшівки. Оперували ми цілою сотнею а часто ділилися на чоти. Перша чота під командою чотового Довбуша, друга — під командою чотового Дуба, та моя третя, часами по кілька тижнів ми не бачилися, бо були в різних сторонах білоруського повіту.

Нашиими місцями квартирування були українські села. Селяни нас дуже радо приймали та гостили щедро. Всюди видно було любов до українського воїна...

Зима із 1943 на 1944 була відносно спокійна в цих теренах. Весною 1944 року почалася більша активність німців та польських бойовок. Дуже часто окремі рої заходили до поодиноких сіл і з місцевим населенням охороняли села перед нападами. Вистачало кілька серій з автомата, щоб настришити та відігнати непрошених гостей. Цілий час була стисла співпраця з сільською самообороною.

До сутичок із поляками не доходило. Вони звичайно тікали й скривалися по своїх селах.

Десь по Різдвяних святах 1944 року, під час квартирування в Лопатині, невідомі напасники застрілили в хаті нашого сотенного Лева Матвійчука. Нікого не зловлено. Вбивство було дуже загадкове. Командира похоронено із військовими почестями на місцевому цвинтарі.

Місце командира перебрав чотовий Довбуш...»

Весною 1944 року відділи УПА й сітка ОУН готовилися до переходу фронтів.

Десь у квітні 1944 року німці оточили село Кадлубиська й ловили всіх мужчин здібних до війська та відсилали до станції Кути й далі на вишкіл та поповнювання німецьких збройних сил. Це була несподівана й насильна мобілізація українців до німецької армії. Частина молоді втікала, використовуючи різні нагоди. Подібні підступні лови української молоді були й по інших селах Бродщини.

Весною 1944 року 10 хлоців з Кадлубиська, під проводом С. Мелеха, відійшли на військовий вишкіл в околицях села Монастирок, в лісах Пащинської гори. Також і з інших сіл ішли охотники на перевишкіл. Тут діяла військова школа УПА для рядовиків і підстаршин під командою сотника Сірого. Вишкіл відбувався чотами й тривав три тижні. Стрільці були в більшості з бродського району.

Головні предмети викладів та практики були: зброєзнання, стріляння, наступи, відступи, засідки. Вишколені чоти збиралися в Ожидові й творили нові сотні УПА. Ця військова школа УПА існувала аж до приходу української дивізії під Броди. а відновилася знову за більшовицької окупації. Випускники школи УПА часто зустрічалися з дивізійниками. Це був початок місяця липня 1944 року.

Перед великими й кривавими бродськими боями дивізії «Галичина», прибув в околиці Бродів курінь УПА з Крем'янеччини під командою курінного Максима Скорупського. Курінь вміло маневрував поміж двома фронтами та опинився в околицях Підкамінь – Суховоля й заквартирував у селі Черниця поза німецьким фронтом. В склад куреня входили три сотні під командою командирів: Гамалії, Залізняка й Панаса.

Сотня Гамалії з курінним штабом була в селі Голубиці, де був також відділ розвідки УПА під командою командира Житнього. Сотня перейшла до Жаркова, де відбувся запеклий бій з переважаючими більшовицькими фронтовими частинами.

Частина куреня перейшла на захід, друга частина опинилася під більшовиками, поносячи важкі втрати.

Так то бродська земля спливала кров'ю українських вояків УПА та Дивізії «Галичина».

Перед бродським боєм перебував у Бродщині курінь УПА «Дружинники». Це був курінь, в якому курінний командир, старшини й підстаршини були колишніми дружинниками

Шухевича в 1941 році. Перед боєм під Бродами, бойова сотня Дружинників перейшла в тодішній Підкаменецький район, а вишкільна сотня залишилася в Станимірських лісах. З Дивізією нав'язано зв'язок для співпраці та одержання зброї. Під час Брідського бою, бойова сотня Дружинників значно посилилася дивізійниками, що пристали до них зі зброєю, так що під сов'єтською окупацією було вже три сотні: «Дружинники» I з кулеметною і гранатометними чотами, «Дружинники» II і «Дружинники» III також з важкою зброєю. Цим сотням Головне Командування УПА приділило терени діяння в районах: Броди, Заболотці, Підкамінь, Радивилів, Золочів, Красне, Олесько, Глинняни.

«Дружинники» I стали рейдуючою сотнею, «Дружинники» II перейшли до Станимірських лісів, а «Дружинники» III трималися волинського кордону — від Попівців і Накваші до Лешнева. Часто переходили на Волинь, де в той час у Радивилівському районі була сильна підпільна організація з бункрами, криївками та магазинами зброї.

Під час побуту Української Дивізії під Бродами нав'язано зв'язки між нею й УПА. У збірнику «Броди», за редакцією Олега Лисяка, підполковник Роман Долинський, у статті «Українська Дивізія та УПА під Бродами», подає про взаємну співпрацю таке:

«...Плян штабу дивізії в царині політичного виховання був заповнений темами проти УПА, як небезпечного, недоцільного і шкідливого руху. Дивізія насторожилася, притаїлась і мовчки слухала. Не обійшлося без арештів одверих прихильників УПА, які, арешти, на щастя, завдяки критичній для німців конъюнктурі, закінчились лише звільненням кількох старшин і підстаршин з дивізії. Ця, незрозуміла спочатку для нас, протиупівська пропаганда дала цілком протилежні наслідки. Дивізія знала правду про УПА. Чимало вояків мали своїх братів і рідних в рядах УПА; певна кількість вояків була сама в рядах УПА і силою обставин опинилася в дивізії, головно з теренів, зайнятих вже, або загрожених більшовиками.»

«...Коли в критичний момент під Бродами воно (німецьке командування дивізії) шукало зв'язків з розташованими в тому районі з'єднаннями УПА, ми свідомо спаралізували ці спроби. знаючи затаєні пляни командування. Головно вся українська маса дивізії була цілковито свідома, що вже тоді молода УПА, хоч ще слаба у військовому відношенні, була єдиною надією і політичною підпоровою в національно-ідейному розумінні. Інших перспектив опертя визвольного змагання тоді не було, і, як це показав хід подій, нема його й зараз. З певністю можна сьогодні, з перспективи часу, сказати, що іншого опертя в майбутньому, крім на власні революційно-національні сили, визвольне змагання нашого народу мати не буде...»

«...В перших днях ми довідалися про наявність в нашому районі частин УПА, які розташувалися в глибинах лісів трималися здалека від німців та в постійній готовості на всякий випадок. Ці відділи патролювали ліси за лінією фронту, а то й в безпосередній стичності з ним та успішно ліквідували більшовицьких парашутистів, або окремі відділи, що проривались через лінію фронту в запілля. Зрештою, хто мав обсерваційний хист, міг завважити в селах ідеально організований рух на ті часи, що забезпечував безперебійне постачання харчів відділам УПА та взаємний зв'язок...»

«...Через декілька днів після нашого прибуття мої вояки донесли мені, що в лісі, в якому ми розташовані, є якісь напівумундуровані озброєні люди. Ще перед виїздом на фронт я був поінформований про наявність у фронтовій смузі відділів УПА, які діють незалежно, часто проти німців. В дорозі і на місці я одержав підтвердження цих відомостей. Однак я не знав льокалізації цих відділів, а в даному випадку могли це бути також більшовицькі партизани. Я вислав у розвідку свого помічника, одного з найбільш досвідчених і бойових старшин з групою добре озброєних підстаршин та стрільців. Через пів дня „чесання лісу” розвідка наразилася на передову сторожу, озброєну легкою автоматичною, переважно більшовицького типу, зброяєю. Проте, хоч особовий склад тодішніх відділів УПА був дуже молодий, а з військового погляду мало досвідчений та майже невишколений, провід відділу був у руках досвідчених військовиків. Просунутись далі без тяжких боїв було б неможливо, бо на віддалі пів кілометра була друга лінія, укріплена важкими кулеметами, мінометами та іншою зброяєю. Скорі було усталено, що це курінь УПА (золочівський підрозділ), який був добре поінформований не лише про наявність дивізії в цьому районі, але й про локацію її окремих частин. Командир куреня УПА просив побачення зі мною. На другий день, вибравши догідний час та зберігаючи всі міри обережності, я разом зі своїм помічником, двома підстаршинами та кількома стрільцями пішов до місця розташування куреня УПА. Його командир виявив досить добру поінформованість про мене, я ж своєю чергою засвідчився знайомством де з ким з головного командування УПА. Терен для нас був безпечний, як з огляду на ворога, так і з огляду на наших „союзників”. Німці з „Вермахту” оминали цей район, бо вже мали деяку науку від УПА за безконечні, часто свавільні, реквізиції і грабунки населення. Штаб дивізії знов також про наявність відділів УПА, проте не рішався на будь-які акції, бо знов добре про прихильне наставлення дивізійників до УПА...»

«...В додатку я не мав в своєму з'єднанні ані одного німця і міг спокійно провести майже пів дня в гостях у упівців. Ми устійнили цілу низку технічних справ оборони, взаємного зв'язку та безпеки. Курінь відчував недостачу амуніції та гвинтівок та ку-

леметів совєтського типу і не мав жодного запасу конденсованих і консервованих харчів. На протязі кількох днів мої вояки достарчили їм кілька возів одного і другого. Ціла акція була так тихо і зручно проведена, що про це знали лише ті особи, які безпосередньо доставили їм потрібні матеріали.»

«...Перші відомості про оточення ми отримали від УПА. Командування дивізії з певних причин приховувало перед нами цей факт. Почались сильні, майже безперервні бої і розгром, який урвав наші зв'язки з УПА. Однак, в час прориву і відступу до Карпат, ще не раз схрещувалися наші шляхи. В останнє побачення перед боєм з оточення, в якому разом з нами опинився курінь УПА, командир його повідомив нас, що вони залишають частину людей в запліллі, а з частиною, здібною до пробою та тяжких маршів, пробиваються в Карпати.»

«...Так двома шляхами йшли озброєні сили українського народу в останній війні до одної і тієї самої мети. Шляхи ці не раз ішли поруч і схрещувались, аж поки не злилися в один могутній струмінь, ім'я якому Українська Повстанська Армія.»

Сотник Першої дивізії Степан Гуляк згадує в споминах, що в окопах під Бродами: «...Разом з нами були дві групи УПА, дванадцять чоловіків і шість дівчат. Вони були озброєні „дехтярями”, двома легкими гранатометами і „фінками”. Амуніцію, взуття і харчі я постачав з куреня. В тій місцевості (Казіміри–Глупчин) ми займали позицію до 17 липня.»

Павло Грицяк, абсолювент Ярославської гімназії, що попав в полон під Бродами, згадує про УПА в своїх споминах:

«...Населення, на якого території розігравався цей акт воєнної драми 1944 року, очевидно, з більшовиками не співчувало, та мимо цього траплялися поодинокі села, що до них небезпечно було запускатися, напр., село Чехи. Існувала доволі сильна польсько–більшовицька партизанка, навіть з артилерією. Вістки з дивізійного штабу все звертали увагу на можливості атаки знутра та посилену діяльність шпіонажі ворога. Дрібні сутички з партизанами траплялися часто, ми самі мали декількох забитих. Отже, ситуацію німецьких військ комплікувала ще й непевність терену.

Наш контакт з УПА нав'язався скоро. Взаємини між нами й упістами були, залежно від терену, доволі живі, то знов слабші. Ми, дивізіон зенітної артилерії, мали першого „дезертира”, що перейшов до УПА вже 7 липня. За словами очевидців, мали теж зайти випадки, де УПА відсылала дезертирів дивізії назад до окопів. Загальна думка цивільного населення була, що УПА напередодні остаточної розправи між німцями та більшовиками має намір відступити в Карпати. Німці з Вермахту, головно рядові, були про УПА добре поінформовані й відзвівалися про неї з пошаною...»

Більшовики зайняли Броди 17 липня 1944 року. Місто було знищено в боях. Саме тоді, від 17 до 22 липня, розпочалися великі бої дивізії проти наступу великих сил Червоної армії.

Із 11 тисяч дивізії «Галичина» прорвалося з окруження около 3 тисячі українських вояків. Багато полягло, або попало в полон, а частина перейшла до УПА.

За крайовими звідомленнями більшовицькі війська оставили під Бродами 1318 вбитих червоноармійців, під Львовом 930, під Холмом 314.

Один вояк УПА, який прибув із військової підстаршинської школи УПА, під командою сотника Сірого, до села Кадлубицька на відпустку, так описує окруження під Бродами:

«...Вночі з неділі на понеділок — 17 липня 1944 року почався великий рух на головній дорозі села Кадлубицька. Довідавшись, що німці залишили фронт і нашій дивізії загрожує окруження, я негайно знайшов друга Соломку Івана й ми разом з дивізійниками подалися в сторону Ожидова, де була наша упівська частина.

Ранком почалася велика трагедія. Дороги були заповнені цивільними втікачами, наповнені вози, деякі вели корови й іншу домашню звірину. Сов'єтські літаки без жодних перешкод літали низько, бомбардували й обстрілювали все, без віймку, а відступаючі німецькі танки відсували з доріг розбиті вози, побиті коні, корови та людські трупи. Незабаром і танки лишилися без бензину, стояли немічними по ровах.

Ми зайдли до Бряхівки, маленького сільця недалеко Соколівки. Тут нас затримала частина Власова. Перевіривши наші посвідки (фальшиві), по коротких допитах нас пустили.

Після двох днів бомбардування й стрілянини, над ранком була тиша. Після цього, за кілька годин, ми побачили передові частини Червоної армії.

Наступного дня ми дістали дозвіл на поворот до нашого села Кадлубицька й ждали дальших наказів.

Повертаючись назад, ми бачили сумну картину. Дороги і поля були покриті масою трупів, цивільних і військових і різного роду тварин. Ожидів, Цішки, Чехи, Кадлубицька, Ясенів, Дуб'я не зазнали знищення...»

Від бою під Бродами до кінця 1944 року в Брідцині оперували курінь УПА «Дружинники», курінь «Тигри», новопосталий курінь командира Свободи, вишкільні групи, як також чисельні теренові бойовки. До зими, в гористих і лісистих околицях було відносно безпечно. Відділи УПА квартирували по селах і переходили днями в призначенні місця.

Сотня к-ра Свободи перебула щасливо фронт в лісах Вороняків в Золочівщині. Сотенний походив з Волині й був лейтенантом Червоної Армії. Дуже добрий, відважний, в бою проворний старшина. Знаменито ставився до своїх стрільців, підстаршин і старшин.

До сотні Свободи пристало багато дивізійників, які остались і переховувалися по селах. Всі підстаршини Дивізії дістали завдання вишколювати нових повстанців, які стало напливали до УПА.

Кілька тижнів по переході фронту сотня Свободи зробила засідку на НКВД, між Жарковом і Ясеновом. Із повного, важкого авта, остався в живих тільки один енкаведист і то ранений. Здобуто зброю, амуніцію. Авто згоріло.

Літом 1944 року сотня Свободи мала успішний бій з НКВД між Боратином і Суховолею, де згинуло 11 енкаведистів. З нашої сторони один вбитий, один ранений.

Другий бій сотні Свободи відбувся між селами Пониква і Суходоли, а третій бій між Підгірцями і Сасовом. Обидва бої були переможні для повстанців. Треба було відстрипти енкаведистів від стального гонення по терені.

Ціла осінь 1944 року проходила на копанні криївок, організації харчів, одягу, взуття.

Курінь «Дружинники» підготовлялися до зими в Брідцині, а к-р Перемога перейшов у Равщину з цілою сотнею там перезимувати.

Командир Перемога був стало в маршах. Ворогові було важко його зловити та держати в довшому бою. Він умів добре маскуватися. З-під Рави перекидався аж у Брідчину.

Зима була важкою для повстанців з куреня «Дружинників». Сотні розчленовано на чоти й рої. Малі групи могли легше переховатися. Провід знав, що зима із 1944 на 1945 рік буде небезпечною, тому всі готовилися, щоб її щасливо перебути. По всіх селах будувано криївки та підземні шпиталики для ранених повстанців. Відділи УПА, головно «Дружинники» будували підземні бункри в недоступних лісах.

Вже від другого дня Різдвяних свят 1945 року почали напливати в райони брідського повіту великі частини військ НКВД. До місяця обсаджено більшовицькими залогами 70 сіл. Це була спец-частина, силою 30 тисяч бійців. Можна собі уявити відношення сил. Цілий лютий ішли розшуки за криївками. Днями й ночами відбувалися засідки. Всі села й ліси були окруженні. Ніхто не смів виходити поза село.

Окремий відділ творив сітку сексотів, які видумували дуже перфідні методи, щоб виловлювати українських повстанців. На доношицтві побудована ціла московська імперія. Його в великих мірі застосовано в боротьбі проти українського визвольного руху.

В лісах викрито бункри куреня «Дружинники». Відділи УПА зводили короткі бої, щоб відв'язатися від погоні. Це були щоденні бої, погоні, сталі марші, пробої. Деякі частини поважно потерпіли. Щойно через розчленування сотень на рої вдалося повстанцям заховатися.

Під час зимової бльокади в січні–лютому 1945 року в районах Броди, Олесько, Заболотці, Підкамінь та в інших проголошено амнестію. Голосились ті, що не були пов'язані з ОУН–УПА.

30 березня 1945 року у дворі в містечку Підкамінь, коло Бродів, повстанці зліквідували енкаведівську випадову базу.

Після закінчення війни, в травні 1945 року, натиск на українське підпілля ОУН і частини УПА, продовжувався та набирав на силі. Проти УПА перекинуто фронтові частини Червоної армії. Бої з ворогом були частіші та більші.

Більшовицькі окупанти почали вводити нову тактику: доноси, нічні засідки, обserвацію в терені, арештування населення сіл, а особливо старшої шкільної молоді, висилка в Сибір та різного роду провокації.

В травні 1945 року появився в селі Жарків відділ УПА з Волині в числі 12 озброєних вояків. Цей відділ нібито супроводжав провідника північно–східніх теренів України на з'їзд ОУН–УПА в Карпатах. Відділ стало розпитував, де є відділі УПА? Переходили днем. До них долучено наших зв'язкових, щоб переводити по терені. Ale їхня поведінка стала підозрілою, головно для командира Свободи. Їх всіх розброєно та арештовано. Показалось, що це була провокативна група НКВД. Прозвано їх: «12 червоних апостолів». Призналися, що мали піти на з'їзд і повбивати всіх провідників. Ними заопікувалася Служба Безпеки.

Учасник цих подій описує, що сталося далі:

«...Зараз після цієї акції наша розвідка донесла, що в нашу сторону йдуть більші з'єднання НКВД з танками, гарматами та важкими мінометами. Сотник Свобода дав наказ негайно опустити табір і посуватися скорим маршем на Бряхівку. По годині маршу почався обстріл нашого табору. Вечором сотня Свободи, підстаршини вишкільної сотні та охорона прямували відкритими полями попри Юськовичі, Циків до Ушні. Стало йшов дощ, що змивав наші сліди, але утруднював форсований марш. На світанку, рештками сил, повстанці вдерлися на високу гору, де стояв пам'ятник Маркіяна Шашкевича й затaborували непомітно в лісі. Дощ ішов далі. Перемучене й перемокле стрілецтво спало.

Наступної ночі пройшли попри Почапи до Вороняк і скрутили на Плугів. Тут злучилися з куренем Чорногори. Курінний прийняв нас широ й запевняв, що тут безпечно. Справді, сотня командира Свободи та вишкільна сотня дістали суху білизну та теплу їжу. Погода поправилася, стрілецтво відпочивало. Стало веселіше. Жарти пішли в рух.

Ворожий розвідчий літак вислідив наші позиції. Наступного дня до села Зарваниця, недалеко Золочева, приїхало понад 600 енкаведистів. Командир Чорногора мав усе розпляноване. Коротка нарада зі старшинами. Стрілецтво було готове на бій.

В лісах, недалеко Плугова, відбувся великий бій куреня Чорногори та двох сотень брідських воїнів під командою сот.

Перемоги проти понад 600 добре озброних енкаведистів, з гарматами, мінометами, чисельними важкими кулеметами та різного виду автоматами. Більшовицькі гармати через годину бомбардували позиції повстанців, які терпеливо ждали на ворога. Після гармат почали грати міномети. Кілька годин тривав страшний гук, вибухи, канонада. Стогне ліс. Великі дерева тріскають від розривів гарматних і мінометних стрілень. Галузя покриває повстанців.

Починається наступ. Перша лінія ворога, що йшла, мов п'яна, стала скощена нашими кулеметами з дерев і землі. За нею іде друга, знову скощена. Потім третя. Ворог близько. Не дивиться на свої втрати. Повстанці не відступають. Клекочуть кулемети, автомати, кріси, вибухи мінометів.

Вже вечоріє. Це вже цілий день воюють повстанці безупинно, без іжі, без води та ждуть наказів командирів.

Наші втрати: 6 вбитих, 11 ранених. Ворожі втрати на багато. багато, більші, та годі їх почислити.

Вечором повстанські відділи вийшли непомітно з окруження, розчленувалися по сотнях та опинилися в нових околицях, де поповнено амуніцією.

Брідські сотні пішли на південь, попри Снович до Чижова. далі на схід, через Стригу до села Кабарівці. Це близько Зборова. Далі прискорений марш попри Ярославці до Лопушан і в ліс біля присілка Липник. Другої ночі знову форсований марш поперек полями, попри Гарбузів до Манаєва й далі через ріку Серет на Чепелі й Пеняки. Тут наша брідська сторона. Перемучених повстанців охороняла сотня Брідцян під командою сот. Лугового...»

В травні–червні 1945 року посилилися арешти серед молодих жінок та дівчат. Вони переносили пошту та доставляли харчі. Українське жіноцтво показалося дуже ідейним та високовартісними борцями проти більшовицького наїзника. Всіх жінок піддавали цим самим тортурам, що й чоловіків.

Усіх арештованих жінок змушували підписати заяву про співпрацю з НКВД.

1945–46 роки на теренах підпілля були свідками частих провокацій НКВД. Щоб розконспірувати підпільні зв'язкові пункти, зловити зв'язкових, дісталися до окремих керівників підпілля й командирів та їх знищити, енкаведисти одягались так, як найчастіше одягалися повстанці. Вживали різну зброю, на шапках обов'язково чіпали тризуби і розмовляли між собою лише по-українськи. Усіх стрічних у селі здоровили лише привітом «Слава Україні». В селі заходять до такої хати, куди за отриманими інформаціями, часто заходять повстанці. Там намагаються сконтактуватися зі зв'язковим і, якщо це їм пощастиТЬ, відразу його арештують, або кажуть, щоб вів їх до когось із підпільників. Якщо

зв'язковий вчасно не зоріється у чому справа, то енкаведисти можуть дійти туди, куди їм потрібно.

* * *

Подібні випадки занотовано в Лопатинському районі, де грасувала група НКВД під маскою боївки СБ.

З початком вересня 1945 року зібралися три брідські сотні в околицях села Ражнів. Прийшов наказ наступати на центр району Заболотці, щоб визволити в'язнів. Другого тижня вересня, в суботу, почався наступ зі сторони Переліска.

Звітодавець так описує відбутий бій:

«...Голову району та його охорону взято без бою. Наступ на тюрму вдався частинно, мимо бравурного наступу повстанців та дійсного героїзму. Добре укріпленої станиці НКВД не вдалося здобути. В цьому бою, що тривав пів ночі, відділи УПА понесли поважні втрати: 36 вбитих, понад 50 ранених, що говорить про сильні наступи повстанців. Всіх ранених передано до місцевих підпільних криївок, де ними заопікувалися санітарі та місцеві дівчата. Всіх ранених розвезли селяни фірами.

Вбитих повстанців виставляли на прилюдний показ. Силою зганяли людей, щоб пізнавали бандерівці...»

Сотні УПА подалися в рейд по північній Брідщині й Волині, на села: Бовдури, Сестратин, Михайлівка, попри Почаїв на Попівці, Накваша, Лукаші, Черниця, Гутисько Брідське і через гору Високий Камінь до Жаркова.

Це був знову виснажливий рейд, але повстанці мусіли бути з населенням, щоб піддержати його на дусі та влити віру, що є ще народні оборонці.

Після дворічної боротьби українського народу проти Москви підпільний Уряд України — Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) звернувся із закликом — «До українського народу під московсько-більшовицькою окупацією», кілька уривків з якого подаємо, бо вони насвітлюють тодішню ситуацію на рідних землях.

«...Впродовж останніх двох років УПА звела з енкаведівськими загонами й кинутими проти неї частинами червоної армії кількасот більших боїв і незлічену кількість менших боїв і дрібних сутичок, провела цілий ряд саботажних акцій, знищила кілька тисяч найзапекліших ворогів українського народу з-поміж партії, НКВД, більшовицької адміністрації. Революційне підпілля провело величезну противільшовицьку політично-виховну й організаторську роботу серед українських мас.

Пліч-о-пліч з УПА, з революційним підпіллям активно боретеся проти більшовицьких окупантів Ви, українські громадяни, які живете легально. Ви саботуєте адміністративні і економічні заходи більшовицької влади, допомагаєте українським повстанцям, революціонерам, харчами, одягом, грішми, розвідкою,

співживете з нами, підриваєте окупантові ґрунт під ногами, де і як лише можете.

Внаслідок революційно-визвольної боротьби українського народу більшовицькі окупанти фактично не панують над величезною територією України й не можуть тут успішно здійснювати своїх терористичних і грабункових заходів.

У цій визвольній боротьбі проти окупантів Ви, повстанці і революціонери, Ви, українські чоловіки і жінки, виявили й надалі виявляєте нечуваний геройзм.

Нішо — ні переважаючі сили ворога, ні важкі умови партизанської боротьби, ні той факт, що український народ стоять сам проти найбільшої імперії світу, не заломлює Вас, українські повстанці і революціонери. Свідомі того, що боротьба за Самостійну Україну — це боротьба за найрідніші інтереси українського народу, свідомі того, що боротьба за національне визволення — це найсправедливіша боротьба в світі. Ви доказуєте чудес геройства, самопосвяти, витривалости, впертості...»

«...У тій усій трагедії, що її сьогодні переживає український народ, винні московсько-більшовицькі окупанти та їх українські агенти — українські більшовики, що допомагають їм панувати над Україною...»

Приходить осінь 1945 року. Новий наказ: підготовка до зими!

Сотні знову розчленовано на чети і рої. Почалося копання криївок і бункрів, організування харчів на цілу зиму. Частина повстанців перезимовувала по селах, бо й селяни мали свої власні криївки. Навчені попередньою зимовою бльокадою повстанці були обережнішими, бо треба жити для України.

15 грудня 1945 року почалася нова велика бльокада цілої Білорусі та сусідніх повітів, що тривала до місяця лютого 1946 року, а декуди й довше. Москва постановила за всяку ціну знищити українську збройну боротьбу. Московські окупанти кинули тоді пів мільйона різних спец-частин, включно з танками, артилерією та летунством. Літаки їх артилерія стало обстрілювали ліси. Після цього ішли облави на ліси, села, поля. Впарі з цим відбувалися арешти, побої населення, переслухування, монтування сітки сексотів, провокації та вивози на Сибір.

В січні 1946 року проголошено нову, 30-дневу амнестію для всіх підпільників, яка була неуспішною, бо всі знали хитроці та провокації Москви.

Під час облав в місяці січні згинуло в Ясенові 4—ох упістів, в Ражневі 3—ох, Хвастові 2—ох. Також були вбиті повстанці по інших селах в сутичках з ворогом.

Частини УПА в лісах мимо обережності та строгої конспірації. відшукано й вони зводили важкі бої, як і попереднього року.

Для «Дружинників» нова зимова бльокада була дуже важкою. Деякі частини були в частих боях, проривах, перебували тижнями

в снігах і морозах. Деякі підвідділи були здесятковані, але ніхто не здавався. На місце впавших командирів приходили нові й боротьба тривала далі.

Під час облави у завзятому бою з ворогом в селі Конюхи у січні 1946 року згинув чотовий Соломка із села Кадлубиська. Чотовим був від 1945 року після закінчення підстаршинської школи УПА. Дуже прикладний старшина, що вийшов із народної гущі.

4 січня 1946 року до села Боратин більшовики привезли полоненого повстанця і змушували його показати збіжеві магазини УПА. Не хотячи бути зрадником, повстанець, коли проходив попри криницю, скочив у неї і втопився.

В січні 1946 року в селі Нем'яч, Підкаменецького району, НКВД арештувало кількох малих хлопців. Дубину Гриця, 1931 року народження, питали, що він знає про брата—підпільника. При тому впихали хлопцеві шмату в горло, били, підвіщували за карк на шнурку й так лишали доти, доки хлопець не стратив притомності, а потім відливали. В такий спосіб тортурували також Луку Цюпала, 1933 року народження, та Володимира Боярського, 1931 року народження.

12 лютого 1946 року в лісі біля села Боратин група енкаведистів наскоцила на українських повстанців, але, втративши 5 убитими, відступила.

22 лютого 1946 року в селі Гута Полонична, р-н Бузьк, три повстанці вбили 3—ох енкаведистів, між ними начальника районного НКВД з міста Бузьк.

23 лютого 1946 року в селі Бучина група енкаведистів оточила хату, в якій квартирувало трьох повстанців. Повстанці вбили 4—ох напасників і без утрат відступили.

Друга зимова бльоکада в січні—лютому 1946 року була виконана окремими гарнізонами військ НКВД, які стаціонували в кожному селі від 30 до 100 енкаведистів, спеціально перешколених до боротьби з українським підпіллям. В районі Радивилів (Червоноармійськ) було їх 1500. Така ж скількість була в місті Броди.

Зимова бльоکада — це суцільна безконечна облава з масовими арештами, найдикішими знущаннями, биттям, масовими розстрілами.

Всюди був уведений вийнятковий стан.

Можна сказати, що під час зимової бльоکади поліційно переслухано майже все населення українських сіл.

Під час бльоکади вивезено з Бродщини 60 родин на Сибір.

Перший період бльоکади це терор над населенням, розбудова сітки сексотів, викриття зв'язків між селянами й повстанцями, обсервації сіл, лісів і піль для визначення постійв відділів УПА.

Другий період був призначений на ліквідацію сітки ОУН та відділів УПА. Це ж діяла спеціально школена півмільйонова армія НКВД. В цьому часі відбувалися одночасно генеральний наступ,

що охоплював цілі повіти. По лісах, гущавинах, в горах, уздовж берегів потоків, безперервно нишпорили густі, більші й менші відділи НКВД. Знайденим слідом ішли розстрільною часто десятки кілометрів. Коли натрапили на слід більшого повстанського відділу, негайно стягали великі сили, замикали в кільце та примушували до бою. Завжди старалися ловити повстанців живцем, щоб осигнути відомості, але це рідко траплялося. Відділи УПА, не зважаючи на великі жертви в рядовому й командному складі, зимову блокаду витримали та тактично пристосовувались до нових обставин і боролись далі. По трьох роках боротьби з Україною Москві не вдалося знищити українських революційних сил.

В підпільній пресі з цього часу, передрукованій в «Літописі УПА», том 9, є таке звідомлення:

«...Під цей час щоденно по селах чути густі постріли — відгомони битв і сутичок. У села тягнулися вози, що лишали на снігу кривавий слід: більшовики везли своїх убитих і волочили кіньми поляглих повстанців, з диким криком несли на тичках іхні голови. Уздовж шляхів залишали на придорожніх деревах і стовпах повіщені на гаках за бороду трупи повстанців з глумливими написами на грудях...» «...Одночасно проводили безперервні розшуки по селах. У більшості сіл енкаведисти перерили дослівно всю поверхню села, в тому ввесь ґрунт під господарськими будівлями...»

«...Часто над оточеною криївкою з одним, двома підпільниками, тривав кількагодинний, або й цілоденний, чи цілонічний бій. Коли, кінець—кінцем, підпільніки гинули в бою, або кінчали геройським самогубством, енкаведисти витягали на шнурах іхні трупи та жахливо з них знущалися. Над трупами побитих синів мордували іхніх батьків. Господарів хати майже завжди тут же розстрілювали. Пізніше підпалювали господарство й усіх мертвих, без розбору, вкидали в огонь...»

Під час великої блокади, під кінець січня 1946 року, відділи УПА в Брідщині втратили свого улюблена й бойового командира, сотника Свободу. За ним найбільше слідило НКВД, бож він переможно громив іх останніх два роки. В присілку Монастириська, біля Ясенова, застукало його НКВД в хаті його дівчини. Вив'язався короткий запеклий бій. В бою поляг славний командир УПА повіту Броди.

Тіло сот. Свободи було виставлене на прилюдний показ в Заболотцях. НКВД зганяло людей з дальших околиць, щоб дивились на вбитого.

Зимова блокада була також тісно пов'язана із так званими виборами до верховної ради СРСР 10 лютого 1946 року. В загальному населення, на заклики ОУН, УПА, УГВР, бойкотувало ці вибори.

Як відбувалися ці «вибори», наводимо знову відповідний опис із краївих матеріалів, зібраних зараз після більшовицьких виборів.

«...Загально по всіх областях Західної України розташовані по селах енкаведівські та військові гарнізони, не дочекавшись добровільної явки населення до виборчих урн, гнали людей до виборчих приміщень силою, під багнетами й кулеметами... Людей, які не хотіли виходити з хат, до непритомності били, викручували їм руки, вибивали зуби, ломили кості, або тероризували пострілами понад голови, а то й розстрілами окремих громадян....»

«...сцени дикого насильства й садистичних знущань відбувалися у виборчих приміщеннях... Часто люди, силою загнані у ці приміщення, перекреслювали виборчі бюллетені, чи писали на них революційні клічі. Тоді олівці забирали...»

«...У всій Західній Україні не було жодного села, де більшовицькі окупанти не докинули б їм для „100-відсоткової успішності виборів” більшої кількості бюллетенів...»

В селі Боратин, р-н Броди, коли пригнані під конвоєм до виборчого приміщення люди повтікали, більшовики почали стріляти з розставлених довкола села кулеметів, і погрожували, що спалять село, коли люди не підуть голосувати.

Про сталінські «вибори» на українських землях можна сказати, що це було велике шахрайство.

Після виборів підпільні чинники винесли окрему подяку народові, яку цитуємо:

«...Слід підкреслити геройську поставу всього українського народу, його революційне завзяття, подивугідну стійкість, нелюдську витривалість, одчайдушну відвагу та прегарну національну солідарність, що іх він виявив під час всієї більшовицької „виборчої кампанії” та в кривавий день 10 лютого. Імена цих усіх, мучених і замучених, імена цих усіх героїчних жінок і чоловіків, селян і селянок, історія України збереже для майбутніх поколінь, як символ боротьби за свободний вияв волі українського народу...»

Весна 1946 року була передишкою, бо частина заквартираних по селах гарнізонів виїхала.

Весняний перепочинок не був довгий. Москва робила підсумки зимової бльокади, шукала за новими способами дальнішого поборювання українських повстанців. Перешколювала й дошколювала нові окупантські сили.

Вже в травні, а подекуди в червні, крім залишених на місцях, наїжджали нові гарнізани.

Боротьба в повіті Броди тривала далі. Подасмо вістки за краївими даними зібраними з різних публікацій.

1 березня 1946 року в селі Попівці, р-н Підкамінь, під час облави енкаведисти захопили кількох повстанців. Ці ж, вбивши одного енкаведіста, без утрат відступили.

13 березня 1946 року в селі Гаї Дітковецькі, р-н Підкамінь, більшовики окружили криївку, в якій були друзі Дріт і Вишневий. Оточенні відбивалися 5 годин. Вбили 5 більшовиків, 5 ранили, а самі вкінці пострілялися.

11 квітня 1946 року в селі Ясенів група повстанців натрапила на більшовицьку засідку. Повстанці вигнали більшовиків з їхніх становищ і, вбивши двох та двох поранивши, примусили ворога до втечі.

18 квітня 1946 року в селі Гаї Дітковецькі, р-н Підкамінь, повстанці вбили голову райвиконкому й трьох донощиків НКВД.

25 квітня 1946 року в селі Ражнів, р-н Заболотці, більшовики, мстячись за втрати в боях з УПА, вбили 2-х дівчат, які збиралі ягоди: Яремко Емілю й Лесю Галю.

22 квітня 1946 року в місті Броди повстанці роззброїли станицю стрибків. Здобуто 2 кулемети і іншу зброю та доволі амуніції.

29 квітня 1946 року в селі Кадлубиська, р-п Заболотці, повстанці роззброїли станицю «стрибків».

30 квітня 1946 року в селі Ясенів кілька повстанців найшли на засідку НКВД. У бою повстанці вбили енкаведівського сержанта та важко ранили начальника районового НКВД.

В травні 1946 року Москва кинула на поборювання УПА спеціально вишколені вишки. Вони цілими тижнями квартирували потайки в лісах та робили засідки, іноді довгі на кілька кілометрів. Часто ці групи підшивалися під повстанців, щоб розконспірювати підпілля. Перешукували детально ліси, стежили за найменшим слідом. Деякі вдавали невинних лісорубів, що нарікали на більшовицьку владу. Ночами робили засідки довкола сіл, по лісах, полях, попри шляхи, проходи, стежки та біля мостів. Часто такі групи ховалися непомітно в хатах і стежили за рухом в селі. Хovalisya tajkom po stodolah, de peresidjuvali po k'ilka dniv.

Окремою тактикою боротьби більшовицьких окупантів проти УПА було палення лісів, щоб з них вигнати повстанців та мати добре поле зору. Таку методу стосовано в цілій Західній Україні, а навіть у Польщі на українських теренах, де діяла УПА. Вороги не дивилися на великі матеріальні втрати.

В Брідщині, Радехівщині, Сокальщині, Равщині почалось палення лісів весною 1946 року.

Відомо, що більшовицькі окупанти трактували українських дітей на рівні із старшими, коли підозрівали їх в співпраці з повстанцями. Нелюдянє поступування супроти дітей є точно удокументоване.

1947 рік був четвертим роком збройної боротьби українського народу Брідщини проти московських окупантів. Не зважаючи на терор і страшний терор проти ОУН-УПА та всього населення, боротьба під різними видами продовжувалася.

18 березня 1947 року в селі Дуб'є, р-н Броди, повстанці знищили більшовицьку агітаційну бібліотеку при місцевому «клубі». Рівночасно провели вони пропагандивний мітинг та пояснили мотиви нищення бібліотеки голодуючим із східних областей України, які ночували в приміщенні «клубу».

19 березня 1947 року між селами Пониква-Волохи наші бойовики зліквідували участкового МВД на села Пониква-Суходоли — лейт. Барановського.

30 березня 1947 року в селі Бордуляки, р-н Броди, повстанець «С» вийшов на емведівську засідку. Вогнем свого кріса він убив емведівського ст. лейтенанта й сам важко ранений у безвихіній ситуації розірвався гранатою.

30 травня 1947 року в селі Паликоровах згинув у бою з повстанцями майор Нікітін, начальник Брідського МГБ.

В травні 1947 року «Дружинники» із засідки під Бродами вбили полк. МГБ Крижанівського і ще 5 офіцерів, які їхали автом з Києва до Львова.

В червні 1947 року в Бродах від атентату повстанців згинув голова міськради Джумига і орг. реф. партії Демченко та інші.

15 серпня 1947 року при головному шосе між містами Радивилів і Броди група повстанців зробила засідку на емведистів. Із засідки вбито 3-ох емведистів, а одного поранено. Інші емведисти, безладно стріляючи, в паніці відступили до Бродів. Тут всю ніч тривав алярм. Емведисти обороняючись, всю ніч вистрілювали з усякої зброї та освічували місто ракетами.

У 1947 році Головне Командування УПА почало вводити реорганізацію цілої структури УПА. Практика виказала, що дальші дії УПА більшими відділами були надто важкими. Щоб зберегти повстанців на довшу мету, бо на зміни не заносилося, включено частини УПА в підпільну сітку ОУН, головно у військову референтуру та в малі бойові групи. Частину звільнено, даючи їм різного роду документи.

Введено нову тактику боротьби розчислену на довшу мету, де крім добре законспірованої сітки ОУН, діяли інші клітини по спеціальніх дорученнях.

На території ВО ч. II «Буг», до якої входила Брідщина, від 1 липня 1945 року до 30 червня 1949 року занотовано 529 збройних акцій, а на терені дій ВО ч. I «Львів» від 1 липня 1946 року до 30 червня 1949 року було 485 збройних акцій.

Найбільш масовий вивіз українського населення в Сибір відбувся в днях від 19 до 21 жовтня 1947 року.

Генерал Тарас Чупринка так висловився про цей останній вивіз українців в Сибір:

«За неповними підрахунками із Західної України, тобто з Львівської, Станиславівської, Тернопільської, Дрогобицької, Чернівецької, Рівенської та Волинської областей, під час останнього вивозу вивезено близько 150 тисяч українців, в тому числі найбільше

жінок, дітей і стариків. Емведисти по-нелюдськи знуцалися над людьми. На багатьох ешелонах більшовицькі злочинці уміщували цинічні написи: „Евакуйовані з-під бандерівського терору”. Вивожуване населення трималося по-геройськи. З ешелонів неслися оклики: „Ми ще вернемося на рідні землі! Нас відімстять повстанці! Будемо будувати Україну на Сибірі! Хай живе Самостійна Україна!” Багато вивожуваних, особливо малих дітей та стариків, померло відразу вже під час дороги. Багато з вивезених померло зараз же в перші місяці на каторжних роботах..»

В категорію для вивозу попали не тільки запідозрені в симпатіях до підпілля ОУН та родини підпільників, але також працівники кооператив, читалень «Просвіта», учителі Рідних Шкіл, працівники при німецьких установах, родини дивізійників, інтелігенція, українські патріоти.

* * *

Для вдергання організаційних зв'язків між відділами УПА використовувано часто юнацтво ОУН. Молоді хлопці й дівчата, учні 10-тиліток, чи по селях, показалися дуже добрими виконавцями своїх завдань. Як одного із багатьох прикладних зв'язкових з-посеред юнацтва, згадаймо дуже відданого, ідейного, повного посвяти та одчайдушного юнака Мирона Яремка зі села Кадлубиська, що відповідав за зв'язки в районі. Юнак Мирон Яремко працював від 1944 року до 1948 року. Згинув на службі під час переносу підпільної пошти між Кадлубиськами й Голосковичами літом 1948 року. Вічна слава молодому борцеві Брідщини за волю України.

В травні й червні 1948 року відділи УПА спалили колгоспи в таких селях Брідщини: Черниця, Гаї Старобрідські, Кадлубиська, Паликорови.

В районі Заболотці спалено 4 колгоспи.

В серпні 1948 року акція палення колгоспів і роззброювання стрибків була повторена.

В часі палення колгоспів повстанці вбили підполк. МГБ та місцевого районового начальника.

В травні 1948 року в селі Черниця під час палення колгоспу повстанці замінували стежку до гарнізону. Міна вбила лейтенанта МГБ і ст. сержанта, а 4-ох бійців важко ранила.

В травні 1948 року в селі Літовищі підпільні застрілили одного емведиста з гарнізону.

В травні 1948 року в селі Кадлубиська повстанці вбили одного більшовицького бандита та 3-ох поранили.

В червні 1948 року в селі Паликорови підпільні спалили колгосп, знищили сільраду, телефонне устаткування, клюб, молочарню та зліквідували двох стрибків. Автомашину з емведистами, що їхали з райцентру на допомогу, знищила раніше

закладена міна. Був вбитий підполк. МГБ з Києва та 12 емведистів були поранені. Ворог мав мабуть більше жертв, але про них замовчано.

22 червня 1948 року в селі Суховоля група повстанців звела бій з більшим відділом емведистів. В бою ворог втратив 2-х убитими й одного раненим. По стороні повстанців — один убитий.

13 серпня 1948 року в селі Вербівчик коло Підкаменя повстанці зробили засідку на більшовицьких грабіжників. Повстанські кулі ранили одного емведиста і райуповноваженого комуніста.

21 серпня 1948 року під час наступу між селами Пониква й Боратин зав'язався бій між групою повстанців і емведистами. В бою 7 емведистів були вбитими і кілька ранених. Повстанці мали 10 вбитих. 11 повстанців, в тому 2-х ранених, вийшло з оточення.

25 серпня 1948 року в селі Пониква повстанці, що переходили селом, завважили підводу більшовиків, які грабували збіжжя. Повстанці відкрили по них вогонь з автоматів. Один грабіжник був ранений. Інші повтікали. Збіжжя віддано селянам.

1 вересня 1948 року в селі Суходоли боївка СБ зліквідувала начальника терористичного батальйону.

13 вересня 1948 року в селі Ангелівка, в лісі, повстанці зробили засідку на емведистів і вбили одного лейтенанта МГБ.

26 вересня 1948 року група підпільників виконала засідку на автомашину з емведистами, що переїжджає через Чорний ліс біля села Пеняки. 2-х емведистів вбито, в тому капітана МВД, коменданта теренової охорони, та двох ранено.

«Шлях Перемоги» з дня 15 липня 1956 року надрукував виїмки із споминів австрійського поворотця, Теодора Кріслатого, поміщених в газеті «Кляйне Цайтунг» за травень і червень 1956 року. Втікаючи із концентраційного табору, він опинився серед повстанців в Брідщині, до яких дістався в селі Збруї. Подаємо уривок споминів «Я був у рядах УПА». Подія відбулася в грудні 1948 року.

«Напад на військовий відділ».

«Телефонічний підслух довідався про розмову однієї жінки з комandanтом МВД в Бродах, що в їхній місцевості затримались якісь підозрілі люди. Було отже ясним, що МВД зараз наскочить на село, щоб зловити тих людей. В цьому хоче перешкодити сотенний Заяць і дає наказ зробити засідку. Село Збруї лежить між Бродами і Станіславчиком і на його західному кінці повстанці займають становища. В першій годині ночі чують вони шум моторів, які наближаються. Повстанці, прилягши до землі, чатують в придорожніх ровах на авта, які їдуть з яснозапаленими ліхтарями. Сотенний дає наказ пропустити колону і щойно тоді відкрити вогонь, коли він вистрілить.

На трьох автах американської марки Форд сидить по 20 до 25 людей совєтської залоги. Вони курять цигарки і розмовляють між собою. Колону закінчує „джіп” з чотирма старшинами. Нараз проти „джіпа” вибухає перша серія з машинового пістоля. За нею летить барабаний вогонь з п'ятьох скорострілів і багатьох машинових пістолів. Перше авто вдаряється об телефонічний стовп. Друге вантажне авто затримується, деякі ембевисти вискають і починають стріляти. Шофер третього авта не встигає вчас загальмувати, в'їжджає на друге авто і його огортає полум'я. Джіп перевертається. Від першого стрілу могло проминути заледве п'ять хвилин. Сотенний взиває ембевистів, які залишилися при житті, піддатися. Але з-поміж неладу скринь з набоями, зброї і мертвих підноситься одна-єдина постать.

На полі бую залишається 60 убитих червоних. Націоналісти мають одного вбитого, якого вони кладуть на вічний спочинок під високим дубом в його улюблений українській землі...»

Далі австрійський поворотець описує насоку повстанців на поліційну станицю в Бродах, щоб визволити полоненого воїна УПА. Відважні повстанці здобули поліційну станицю без бою, взяли старшину та пішли до поліційної тюрми, а вінавши кличку, звільнили друга та його співв'язнів, а більшовицького старшину замкнули в келії.

В цій акції брав участь сам автор споминів, який закінчує цю бравурну подію такими словами: «...Від початку цілої акції не пройшло більше ніж п'ять хвилин. Все йде як по шнурочку. Перед відходом повстанці перетинають телефонічні дроти, старанно замикають всі виходи і поринають в темряві ночі. Напад відбувся лише в 200 м. віддалі від військової касарні, яка мала сильну залогу.

Боротьба в Брідцині продовжувалася, але про неї не маємо конкретних інформацій. Відомо, що повстанці діяли в Чорному лісі до 1957 року. Тоді частина здалася, а частину зловлено в полон. Повстанська група начисляла тоді 37 вояків. Стрільці були з Брідцині та інших околиць Галичини. Жили в крійках. Вкінці видали повстанців батьки під час тортур, коли їм обіцювало помилування повстанців. Окруженні повстанці здалися. Всіх засуджено на 25 років концтаборів.

Щоб побачити цілість боротьби українського революційно-визвольного руху, наводимо дані за роки 1947 і 1948, одержані з України на еміграції.

Отож за офіційними даними 1947 року, на теренах восьми областей УССР занотовано 906 різного рода збройних і збройно-політичних акцій УПА та збройного підпілля. Області, в яких ішла збройна боротьба, були з такими числами бойових акцій: Волинська область 35 акцій, Дрогобицька — 200, Львівська — 119, Рівенська — 26, Станиславівська — 285, Тернопільська — 204, Черновецька — 31, Закарпатська — 6.

У висліді цих акцій згинуло 1018 більшовиків, переважно провідних членів НКВД, 368 було поранених.

По стороні УПА і ОУН впало в 1947 році 325 стрільців і командирів.

У висліді наступів НКВД на ліси та поодинокі села більшовики викрили в 1947 році 103 бункри УПА та криївки підпільників.

У 12-ти випадках залогам бункрів пощастило прорватися пробоєм крізь вороже кільце, в 91-ім випадку окруженні повстанці, разом 209 осіб, боронились до останнього.

В 1948 році акції УПА-ОУН поширилися з 8 областей на 11. Всіх акцій було 1422. Це зрост на 519 боїв у порівнянні з 1947-им роком.

За областями скількість бойових акцій 1948 року представлялась так: Волинська область — 42, Дрогобицька — 387, Кам'янець-Подільська — 8, Київська — 2, Львівська — 274, Рівенська — 67, Станиславівська — 344, Тернопільська — 282, Чернігівська — 2, Черновецька — 12, Берестейська — 2.

Втрати більшовиків 1948 року виносили 910 вбитими та 330 раненими.

УПА та українське підпілля втратили за 1948 рік 347 вбитими, в тому 122 бійців УПА та 225 членів ОУН.

Під час наступів 1948 року ворог викрив 94 криївки. Лише в 7-ох випадках всім підпільникам вдалося прорватися. У 87-ох випадках усі 191 воїнів були знищені ворогом. (Дані за роки 1947-48 не включають Закерзоння).

Брідська земля здала іспит національної зрілості в останній боротьбі України проти Москви. Впавші в боротьбі за волю України, це посів, що кличе нові покоління на святу боротьбу за волю, яка не припиниться аж до здобуття повної незалежності. У вільній державі побудуємо пам'ятники впавшим героям.

На закінчення нашої розвідки хочемо навести думки ген. Тараса Чупринки висказані в липні 1948 року:

«...Український народ з найбільшим обуренням сприйняв факт, що представників Радянського Союзу — представників найбільш гнобительської, найзлочиннішої державної системи, системи, що в ній не тільки не існують ніякі людські, ні громадські права, але в якій знищуються цілі народи, — що представників цієї держави допускається до таких міжнародних установ, як Організація Об'єднаних Націй, до таких органів цієї Організації, як, напр., Комісія про права людини, де вони безприкладним цинізмом, будучи цілі, від стіп до голови, сплямовані кров'ю мільйонів невинно замучених жертв, виголошують довжезні промови про... права людини, де вони, маючи на своєму сумлінні сотні тисяч знищених українських патріотів, мільйони замучених і в сибірських тайгах, і в середньоазійських степах, і в самій Україні українського населення, знищення всього народу кримських татар,

інгушів, — виступають як нібито найпослідовніші, найрішучіші противники... геноциду..."

«...Гарантією справжньої демократичності майбутнього ладу в українській державі є, в першу чергу, широконародний характер українського визвольно-революційного руху, його безприкладна ідейність. Український визвольно-революційний рух з надр українського народу зродився в ім'я інтересів українського народу діє, воля і щастя українського народу — його найвища мета...»

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1 «Літопис УПА» — том 8.
- 2 «Літопис УПА» — том 9.
- 3 Л. Шанковський — «Історія Українського Війська».
- 4 «Під бойовими прапорами УПА — в боротьбі за волю» — збірка споминів.
- 5 П. Мірчук — УПА — 1942-1952.
- 6 Українська Повстанська Армія — бойові дії УПА за 1943-1950 роки. Видання ЗЧ ОУН.
- 7 М. Скорупський - «Макс» — «У наступах і відступах», спогади курінного.
- 8 С. Сірак-Сорока — Спогади про сотню Корнієнка в Брідцині.
- 9 С. Береза, чотовий УПА — «З німецьких частин до УПА» — спомин.
- 10 Спомини підст. УПА зі сотні к-ра Перемоги за час від 1943 до 1946 року, які внесли багато нових даних про дії УПА в Брідцині.
- 11 Б. Кашуба — Спомини про зв'язкові лінії та транспорти із Брідщини на Волинь, 1943-1944 роки.
- 12 О. Лисяк — Броди.
- 13 Підполк. Р. Долинський — «Українська Дивізія та УПА під Бродами».
- 14 Сот. С. Гуляк — «Празник св. Петра і Павла в окопах».
- 15 О. Панчишин — Збірка вісток про дії УПА в Брідцині.
- 16 П. Грицак — «Вежі і кулемети».

Юліян Чорній

СТАРІ БРОДИ

Слідами історії

На південний-схід від міста Броди розташоване його предмістя — Старі Броди. Як вказує сама назва, це поселення було давніше від поселення Бродів, що й підтверджують археологічні знахідки та дослідження. Ще у сірій давнині тут, де сходилися дві досить багатоводні річки, були «броди», тобто місця переправи через річки та довколишні болота, і ці «броди» дали назву поселенню.

Археологічні розкопи наприкінці минулого століття, а також недавні дослідження урочища в частині Старих Бродів, що зветься «Заставки», виявили багато нашарувань різних поселень, з яких найстаріші сягають ранньої кам'яної доби, тобто вони існували 40–10 тисяч років тому.

Найдено там також поховання і кераміку людей т. зв. Висоцької культури, яка процвітала 800–100 років до Хр. й осередком якої були поселення коло теперішнього села Висоцьке.

Досліджено також решту поселень ранньослов'янських племен з II–IV ст. Численні знахідки давньоруської кераміки з IX–XIII ст. дають підставу твердити, що на терені т. зв. Млинівки, Новосілки і Горбочка, тобто в кінці між Заставками і шляхами золочівським і підкамінецьким, були давні поселення і був княжий город Броди.

Першу історичну згадку про Броди знаходимо в літописному творі «Повість временних літ». В нім згадується, що в 1084 році князь Володимир Мономах, пізніший князь Києва, стрінувся в Бродах з волинським князем Ярополком. Там вони відбули свою «раду», а на знак згоди, обмінялися своїми мечами. Є підстави твердити, що ця історична подія стала саме на території Старих Бродів, точніше в цій їх частині, яку колись популярно називали «Під Коморою», і яка знаходиться в безпосередньому сусідстві броду через річку і болота.

У цій дільниці, на скверику при Львівській вулиці, де перед війною були військові магазини, відслонено 10 вересня 1984 року пам'ятник 900-річчя Бродів. Пам'ятник у формі великого кубічного бльока зроблений з граніту, має на боках бронзові таблиці з хронологією історії Бродів, почавши від 1084 року.

Княжий город Броди був знищений у 1241 році Батиєм, ханом монгольсько–татарської Золотої Орди. Брак хоч би найменш видних слідів на поверхні землі вказує, що старе місто було дощенту знищено. Мабуть і населення було розпорощене, бо довгі віки не було спроб відбудувати місто.

Всетаки на місці княжого города з часом розвинулося поселення, що затримало давню назву «Броди», що згадується в

історичних джерелах ХІУ і ХУ ст. Польський король Владислав III в 1441 році подарував Броди з навколоишніми землями польському сандомирському старості Сенінському.

В 1580 р. белзький воєвода Станіслав Жолкевський купив від родини Каменецьких село Броди. Кілька років пізніше Жолкевський вибудував зараз же за річкою, на південний схід від Старих Бродів замок на Остріві (тепер Острівчик), що дало початок новому поселенню, а згодом новому місту (1584) з назвою «Любіч». Однаке назва Любіч не прийнялася; її виперла популярна назва сусіднього села Броди, а для відрізнення села Броди дістало додаток «Старі». Це сталося на початку ХУІІІ ст.

Причиною пересунення нового міста було вигідніше оборонне положення; нові Броди мали природну охорону—бар'єру у формі річок, ставу Копень і багністих мокляків. З часом Старі Броди набрали характеру передмістя, чи радше підміського села. Ще за наших часів мешканці Старих Бродів не любили, як їх називали селянами, бо уважали себе за міщан, до чого, як бачимо з написаного, мали історичне право.

Різні документи з ХУІІІ до ХУІІІІ ст. згадують уже назву «Старі Броди». В тих часах маєток Старі Броди та сусідні села, а також і саме місто Броди часто міняли своїх власників чи то з причини продажу, чи успадкування. Власниками Старих Бродів були родини: Сенські, Каменецькі, Жолкевські, Конецпольські й Потоцькі.

Від розбору Польщі і прилучення Галичини до Австрії, Старі Броди належали до маєтків Потоцьких до 1834 року. В тому році т. зв. «Добра Броди», а в тому і Старі Броди, перейшли на власність Яна Молодецького. В другій половині минулого століття, велике число сіл—маєтків Брідниці, через заборгованість їхніх власників, спричинену марнотравністю польських магнатів, переходить в руки жидів.

Власником маєтку Старих Бродів стає новоспечений багач, спольщений німець, Артур Шнель, а Гай Старобрідські та Бучину перебирає жид Ізраїль Шапіро. Багато маєтків на північ від Бродів переходить в посідання Пеера, Лазаруса, Паперса, Горнштайна та інших подібних «магнатів».

Географічне положення

Старі Броди положені в клині, який творять річка Болдурка* та її притока Суховілка, що вливається до неї під самим містом при Львівській вулиці. Якраз там були ті броди—переправи з південного—заходу на північний—схід. В 1982 році виявлено в сусідстві ставів «Грабіни» і «Бугая», двістіметровий піщаний насип через болота. Досліди потвердили, що це залишки стародавнього броду—переправи через річку.

Назва річки Суховілка походить від села Суховоля, місця випливу річки. Назва ця добре характеризує ту річку, бо

зdebільша вона була в дослівному значенні того слова — сухою. В суху пору року в більшій частині її довжини (14 км) води не було взагалі. Щойно від Заставок Суховілка мала постійно воду, бо там її підсилювали джерела, перші під Ставочком, а другі біля мосту при золочівському шляху.

Але бували також часи, що ця річка, повноводна від дощів, ставала грізою, її бурхливі води несли дерева, будинки, худобу і т. п. Пригадується повінь 1936 року, а також найбільша в пам'яті старобрідщан повінь, що сталася в червні 1913 року, коли то значна частина Старих Бродів і Бродів стояла під водою. У недавній повені, що прийшла літом 1975 року, і заляла частину Заставок, вода сягала до половини висоти вікон у хатах.

Річка Болдурка, довжиною 27 км, є північною границею Старих Бродів. Вона дістала свою назву від села Болдури — останнього села перед її впадом до ріки Стир. Випливає вона під Гаями Дітковецькими з терену, що зветься «На озерах», але в наші часи з тих озер вже не було сліду, бо висохли вони ще до Першої світової війни.

Колись в давнину обидві річки були багатоводні, але втратили свою силу через винищування лісів на будівельний матеріал і заорювання землі на поля для панських маєтків. Лише назви вказують, що тут колись були ліси, такі ось: Корчунок, Дубина, Бучина та слово «Гаї» у назвах кількох сіл.

На терені Старих Бродів з тими річками були сполучені штучні стави. Над Суховілкою один такий став звався «Ставок», а другий був на Заводах. Над Болдуркою було більше ставів, чи радше сажавок. На границі з Дітківцями було дві сажавки т. зв. «Баронової» (Радзейовської), дві сажавки Домбровської і по одній Сакалюків, Козака, «Грабіни» (Тишкевич) та остання Бугая, що до Першої світової війни була власністю Шнеля.

Громада Старі Броди враз з Новичиною

На урядовій печатці старобрідської громади був герб села — схрещена коса і граблі сполучені серпом, а кругом напис: «Старі Броди враз з Новичиною». Частина села Новичина, що тягнулася від границі з Дітківцями аж до церкви, була колись самостійним присілком і панським маєтком, який згодом прилучено до Старих Бродів. В документах зміни власності сіл—маєтків з часу ХVІІ і XIX ст. (пр., Судовий розподіл маєтків Потоцьких у Варшаві 28. IX. 1770 р.) згадується про Старі Броди і Новичину, як про два окремі маєтки—поселення.

На Новичині посилилося кілька родин утікачів із сусідньої Волині в часах, коли Росія ліквідувала рештки греко-католицьких парафій, включно з Почаєвом, в 1830—их роках. Одною з таких родин була родина Чорнійв, голови якої на протязі трьох поколінь були неодноразово війтами.

Присілок Новичина дуже потерпів від пожару в 1905 році, коли то вогонь знищив дощенту 8 господарств (від Полехи до Мриглодович).

Через довгі віки Старі Броди були самостійною громадою т. зв. гміною. Самоуправа громади була в руках вибраного війта і радників, половину яких вибирали, а другу половину назначували ще до Першої світової війни властителі маєтку. У виїмкових періодах війтів назначувала повітова управа. Так, наприклад, за Української влади в 1918–19 рр. назначено війтом–комісарем Миколу Сакалюка (при відступі УГАрмії за Збруч, помер там на тиф).

Знову ж в половині 1930–их рр., коли польська влада попирала вибір польського кандидата на війта, а виборці, включно з поляками, вибирали українця, тоді староста уневажнював вибори і назначував своїх війтів–комісарів.

Згідно з описом з 1880 р., Старі Броди мали 2703 морги землі (1 морг — 0.56 гектара, або 1.15 акра). З цього числа припадало на орні поля 1825 моргів, луки й городи 107, пасовиська 227, а лісу 344 моргів. Майже половина землі, бо аж 1253 морги, належала до панського фільварку, а решта 1450 моргів були власністю населення, що в цей час складалося з 203 господарств. На початку ХХ ст. стан посідання землі панського фільварку зменшився до 300 моргів з причини розпарцелювання.

Приблизно така територіальна цілість Старих Бродів величиною 16 кв. км перетривала до передвоєнних часів. Польська влада, яка хворіла на манію величин, заплянувала в 1935 році створити «Велике місто Броди», прилучивши до міста підміські села: Фільварки Малі, Фільварки Великі, Смільно і Старі Броди. Таке включення до міста принесло населенню тих сіл нові податки, закони й обмеження, що було великим тягарем для людей. По кілька літніх протестах і стараннях відлучено назад ті села, але все таки залишено при місті терени, що лежали в безпосередньому його сусідстві. Старі Броди втратили тоді найбагатші землі, положені на захід від золочівського шляху. Такі обкроєні Старі Броди прилучено до новоствореної збірної громади з осідком у селі Суховоля, яку очолював збірний війт Іван Щудлюк.

За першої совєтської окупації в 1939–41 рр., Старі Броди були осідком Сільради, якої головою був Пилип Богдан.

Під час німецької окупації в 1941–44 рр., Старі Броди знову були частиною збірної громади. Хоч вона й мала назву «Суховоля», осідок громади був у громадському будинку в Старих Бродах. Збірну громаду очолював посадник Йосиф Чорній, а секретарем був Іван Рудакевич з Бучини.

В дальншому описі говоритимемо про Старі Броди в границях з–перед 1935 р.

Старі Броди до Першої світової війни

Народне господарство і домашній промисел

З огляду на своє підміське положення, населення Старих Бродів було наполовину рільниче і наполовину робітниче. Малоземельні займалися городництвом, бо на городину завжди був збут в місті. З розвитком промислу, вони ставали робітниками по різних підприємствах.

Домашнім промислом переважно займалися жінки. На Заставках майже в кожній хаті на журнах виробляли крупу і грисік. Дуже добра якість тих заставецьких продуктів дала ідею хитрим підприємцям збудувати в сусістві велике підприємство виробу круп, що спричинило занепад того домашнього промислу.

В другій частині села, на Новичині і на Низькій вул., жінки займалися дертям пір'я для брідських славних на цілу Європу пір'яних виробів. Ще довго по занепаді того промислу одні других злосливо прозивали кашоробами або пірницями.

В часах перед прокладенням залізниці з Австрії до Росії (1873), деякі меткіші старобрідські господарі займалися візницьким промислом — фурмануванням. Вони любили називати себе чумаками і наслідувати звичаї та романтику правдивих чумаків України, пр. співаючи в дорозі чумацькі пісні.

На Старих Бродах збиралася валка чумаків під проводом Пантелеїмона Сакалюка. До валки звичайно належали два його брати Василь і Савка, Сеник, Джумига, Темех з Фільварків Великих, Денис Котельницький, Кушпета і Мартинюк з Гаїв Старобрідських, Матвій Ковалъчук з Гаїв Дітковецьких і принагідно інші господарі.

Наші чумаки щороку виїздили в дорогу до Києва зараз по Великодніх Святах, а по Зелених Святах верталися домів, бо ждала на них праця в полі. З Бродів кованими возами везли готові фабрикати, переважно залізні господарські знаряддя, а з Києва верталися з природними продуктами та сирівцями як мед, віск, шкіра, кінський волос тощо. В Києві, на Подолі, зайжджали до заїзного дому купця Піддубного. Якщо не було багато товару, тоді продавали в Києві деякі свої ковані вози, на які там зважди був добрий збут. До наших чумаків купці мали велике довір'я, бо часто перевозили вони купцям гроші. Одного разу, в бочках наповнених медом, перевезли до Бродів 20 тисяч рублів в золоті й сріблі. Наші старобрідці вибиралися також в інші місця України, раз їздили вони аж у далекий Ростов над Доном.

Великою подією в селі був день повороту з далекої дороги старобрідських «чумаків». На валах—насипах зараз же за церквою (розгорнені ще перед Першою світовою війною) збиралися жінки з дітьми, дівчата та багато народу, виглядаючи появі валки возів зі сторони «Фраю» — корчми, що була на роздоріжжі Фільварків і

Дітковець. Відповідно до хвилини й настрою, жінки і дівчата співали народні і чумацьких пісень в нетерпеливому очікуванні милю зустрічі з рідними та багатих дарунків з далекого світу.

Торгівля і виробничі підприємства

Під економічним оглядом Старі Броди почали розвиватися від кінця ХVІІІ століття, тобто від часу, коли в Бродах, завдяки пограничному положенню і торговельним привілеям (вільне торговельне місто), зосереджувалася торгівля Австрії з Росією. З міста переливалася надвишка торгівлі і легкий промисел на передмістя Старі Броди. Там були великих розмірів (як на ті часи) заїзні доми для кінних підвід і людей. Один з таких заїзних дворів з назвою «Гастерія» стояв там, де сходилися золочівський і підкамінецький шляхи. Там могло одночасно вміститися 24 пар коней з возами, а для вигоди купців і фірманів була обширна корчма.

Старі Броди мали свою власну торговицю. Ще до II світової війни вона містилася на площі коло Богданів. Торгівлі і заїзними дворами і корчмами сприяло положення села—передмістя перед міськими рогатками, на яких треба було платити гроші за в'їзд до міста.

Торговельному розвиткові сприяла також митна границя, що переходила поміж Старими Бродами і Бродами, а в далішому поміж Великими Фільварками і Дітківцями. За перевожені товари треба було платити мито, і через те ціна на деякі товари дуже різнилася перед і за рогаткою. Наприклад, в корчмі, що стояла лише через дорогу від міста, горілка була наполовину дешевша ніж у Бродах. Це були терени, на яких ширилося пиянство і процвітала контрабанда (пачкарство), бо з одного боку була митна границя, а з другого границя Австро-Угорщини з Росією. Ще довго по війні між народом кружляли оповідання—легенди про подвиги безстрашних пачкарів, які не боялися жандармів, «фінансів», ні пограничників.

Броди втратили своє упривілейоване торговельне становище і почали занепадати, коли прокладено залізницю зі Львова в 1869 році і до Радивилова в 1873 році та після того, як втратили право вільного торговельного міста. Однака для Старих Бродів ця залізниця, яка перетинала село і якої станція була в безпосередньому сусідстві, стала поштовхом для розвитку великого промислу на їхньому терені. Наприклад, на відтинку одного кілометра від головної залізничної лінії було три відгалуження. Перше — до фабрики лікерів Капелюша, друге — до млина на Млинівці, третє — до цегельні на Новичині.

В другій половині минулого століття і до Першої світової війни збудовано в Старих Бродах більше фабрик і виробничих підприємств, ніж у неодному повітовому місті Галичини.

Згідно з описом з 1880 р. в тому селі були такі більші промислові об'єкти: паровий, вальцевий млин, дві фабрики руму і лікерів, дестиллярня спирту, фабрика свічок, рафінерія нафти, миловарня і лойня, виріб терпетини, оцту і пудру, бровар, вапнярня, парова прядільня і костярня (перерібка костей). Крім того в той час в Старих Бродах було 24 оподаткованих крамарів і торгівців головно збіжжям і деревом, а також 10 оподаткованих ремісників.

Найбільшим об'єктом було збудоване в 1864 р. на пасовиськах по західному боці золочівського шляху, напроти Заставок, велике лікерно–горілчане підприємство братів Капелюшів. Цю фабрику називали популярно «гаракарнею», бо в ній, між іншим, виготовляли славний лікер «арак». Відступаючи в 1915 році російські війська знищили її, як і всі інші важливі споруди. Ще до Другої світової війни люди загадували, як то випущений спирт черпали вони ведрами з ровів, а як його не стало, то з насиченої спиртом землі гнали горілку. В цьому одному заводі працювало понад 130 робітників.

Старі Броди славилися також найбільшим на цілий повіт млином. В 1900 році збудовано шестиповерховий млин, в якому перемелювано 10 вагонів муки на добу. Коли російські війська при відступі в 1915 році підпалили його, то шалюча вогненна буря несла горіючі куски дерева аж на Гай. Млин стояв на східному боці золочівського шляху на т. зв. пізніше «Млинівці».

Під самою міською рогаткою при Львівській вулиці був паровий, а згодом з наftовим погоном млин Лівшіца. В сусістві був бровар Шнеля, знищений російськими військами в Першу світову війну.

На Новичині була збудована велика цегельня і паровий тартак, з високими на більш як 50 метрів фабричними комінами. Тартак був знищений в Першу світову війну, а цегельня, хоч уже без власних залізничних рейок, перестояла лихоліття.

На так званих «гмінних полях» було підприємство випалювання вапна, але воно занепало ще при кінці минулого століття. З нього залишилася лише назва «Вапельня» і місце, де часом западалися корови в підземельні печери–тунелі.

Між Старими Бrodами і Смільном було велике деревообробне підприємство — тартаки спілки «Фореста», яке на початку 1900–их рр. розбудував Вільгельм Шмідт. В 1923 році тартак, що мав дві пилорами і сім циркулярних пил, продукував понад 13 тисяч куб. метрів соснини і 3.3 тисячі дубин і вільшини. Тартаки були отримані з лісовими комплексами на північний захід від Бродів вузьколінійною залізницею довжиною понад 60 км. В передвоєнних роках те підприємство перебрала нова установа «Спілка Броди».

Будівлі, земельні володіння і визначні особистості

У зв'язку з господарським розвитком, австрійська влада збудувала в Старих Бродах, напроти громадського будинку, імпозантні поверхові будівлі, в яких мали приміщення: скарбова дирекція, митний уряд («фінанци»), податковий уряд, жандармерія, скарбова сторожа та інші урядові установи. Слідрутіїн тих споруд було видно ще в кінці 1920-их рр.; пізніше поляки збудували там військові магазини. Залишилася лише популярна назва цього місця «Під коморою», від німецького слова «Шацкаммер».

В Старих Бродах було три маєтки більших землевласників. На границі Новичини і Дітковець була палата баронової Юлії М. Радзейовської, знищена в Першу світову війну. На руїнах палати перед Другою світовою війною побудувався поляк Топілко. На вул. Низькій (давніше: Русоцького) стояла велика палата грабіні Тишкевичі, збудована в 1912 році, а стару меншу палату, що стояла ближче дороги, розібрано.

При золочівському шляху за Заставками був фільварок Шнеля з невеличкою палатою і великим парком. Перші дві родини були з дідичних магнацьких родів, а Шнель був спольщеним німцем—доробкевичем. Артур Шнель купив і розбудував свій маєток за гроші виграні на австрійській державній лотерії т. зв. «Терно». Поводився він доволі зарозуміло і через те попав у конфлікт з австрійською владою, яка судово покарала його довічною забороною їхати в кареті лицем до переду, а лише до заду. Кара була за образу «цісарського маєстнату», за побиття і роззброєння гусара, який не хотів скоро вступитися з дороги цьому «великому панові».

В Старих Бродах народився Юзеф Коженівські (1797–1869), видатний польський письменник і педагог. Добре ознайомлений з життям нашого народу, він у своїй драмі «Верховинці» описує побут гуцульського села. Будинок, де він народився, стоїть при дорозі до станції, при т. зв. «Чорній стежці», в закутку прозваним «нумеро цвай». В тому домі коротко проживав у 1868 році, в переїзді з України до Галичини, а в дальшому до Західної Європи, пізніший славний англійський письменник польського походження Джозеф Конрад (Коженівські), що народився в Бердичеві в 1857 році, а до гімназії ходив у Львові. Вище згаданий будинок, то найстарша будівля в Старих Бродах, що перестояла всі війни, пожари й повені. Збудована вона в ХІІІ ст. Колись, це була посілість фільварку брідської економії, яку зліквідовано в половині XIX ст.

Старі Броди в Першу світову війну

Під час Першої світової війни через Старі Броди переходив три рази австрійсько–російський фронт і два рази польсько–

більшовицький. В перших днях війни (21 серпня 1914 року) російські війська майже без бою зайняли Броди та дійшли до Карпат і поза Перемишль. В цей час Старі Броди взагалі не були пошкоджені воєнними діями. Найбільше шкоди наробили відступаючі російські війська в червні 1915 року, знищивши в Старих Бродах всі важливіші будинки і підприємства.

В 1915–16 роках Старі Броди стали великою воєнною базою постачання воєнних матеріалів для недалекого фронту, що стояв в околицях Почаєва, віддаленого на 30 км.

Австрійська влада збудувала великі магазини на полях між Липками і залізницею. Від магазинів була проведена вузьколінійна залізниця, у якій коні тягнули вагони попри підкамінецький шлях, через поля Гаїв Дітковецьких, аж під сам фронт. Пара коней легко тягнула по рейках 5 навантажених вагонів.

В червні 1916 р. т. зв. оfenзива Брусілова відкинула австрійців і фронт ще довгі місяці, вже навіть по революції в 1917 р., проходив по західній стороні Бродів, коло Пониковиць.

В лютому 1918 р. знову вертається австрійська влада, що перетривала до 1 листопада — дня перебрання влади українцями.

Під час польсько–більшовицької війни в липні–вересні 1920 р. фронтові дії два рази переходили через Старі Броди, але в той час вже не було що нищити. Відступаючі більшовики знасилували кілька жінок на вулиці Низькій, а в тому ігуменю польських монахинь. Загинув також на Новичині від більшовицької кулі старенький господар Матвій Ковальчук, останній з давніх чумаків.

Українська влада: листопад 1918 — травень 1919 рр.

Першими вістунами спроб віднови державності України були кур'єри Центральної Ради в бурхливі дні другої половини 1917 року. Приїжджали вони в прифронтову полосу для усвідомної праці поміж українськими вояками царської армії. Їхні зусилля увінчалися успіхом, бо в жовтні 1917 року ціла 101-ша піхотна дивізія, що стояла в околицях Бродів, зукраїнізувалася і штаб її співпрацював з Українською Центральною Радою в Києві.

Перебрання влади українцями 1 листопада 1918 року заскочило австрійську владу і поляків і тому відбулося без кровопролиття. Всі свідомі українці Старих Бродів брали участь в діях перебрання влади в Бродах, а в дальшому в адміністрації і військовій службі в рядах Української Галицької Армії (УГА). Приблизно 25 старобрідціан служило при УГА, в тому 8 старшин. З того числа, 5 загинуло в боях з ворогом, або пропало безвісти.

Місцеві поляки були змушені приняти факт українського перевороту, але ні на хвилину не думали з тим погодитися. Польські відділи зібралися в лісах коло Язлівчика з плянами захопити Броди. Однаке українські відділи очолені

старобрідцями Миколою Лящуком (що згодом став парохом церкви св. Трійці в Боффало), окружили їх, забрали в полон і доставили до української Команди в Бродах, а ця Команда, їх... звільнила. Пізніше, ці звільнені польські повстанці знову воювали проти відступаючого українського війська.

Українська влада на чолі з війтом–комісарем Миколою Сакалюком була в Старих Бroдах до 22 травня 1919 року. В тому часі українське військо покинуло Broди, відступаючи під напором зорганізованої у Франції польської армії ген. Галлера, що наступала на місто з півночі і сходу по лінії залізниці з Радивилова.

Рівно в місяць пізніше Brodi й околиці були звільнені частинами Першого Корпусу УГАрмії під час успішної т.зв. Чортківської оfenзиви. Однаке в тиждень пізніше, бо вже 28 червня, українські відділи були змушенні знову опустити місто під тиском сильнішої ворожої армії.

Старі Brodi між двома світовими війнами

Підприємства, ремесло, торгівля

В часах між двома світовими війнами, під час польської окупації Галичини, народне господарство Старих Brodів було в повному занепаді. Ні одного знищеного війною промислового об'єкту не відбудовано. Населення, яке в більшій частині складалося з робітників і ремісників, зубожіло, бо праці було дуже мало.

В Старих Broдах було 6 крамничок мішаних товарів. Власниками трьох з них були українці: Михайло Богдан, Михайло Матвій і Роман Смаль. Було також 4 корчми–ресторани, а в тому одна в українських руках Мручкевичів. Складів закупу збіжжя було: 5 жидівських і один власник українець Лотоцький, на Парцеляції. Була одна пекарня жида Скульського і три кузніковалів поляків. При Низькій вул. були городи більшого городника Гріля, португалця, що перейшов на жида. Було по кілька шевців, кравців, столярів, мулярів, механіків машинових і майстрів будівляних (П. Чорній, В. Міськевич і Ю. Полєха).

Найбільш шанованим з ремісників жидів був майстер мосяжних виробів, Завбер. Старобрідська церква мала великий мосяжний свічник–павук, виготовив його і подарував церкві старий Завбер ще перед Першою світовою війною.

На Горбочку був слюсарський варстат українця на прізвище «Міша». З нових підприємств був малий млин Щерби на Парцеляції «при гостинці». В початках свого існування той млин був gnаний однокінним «кератом», а пізніше перероблено його на погін ропою. Варто згадати також і єдиний вітряк, збудований на Парцеляції в 1928 році Ivanom Fещуком, найбільшим господарем

Старих Бродів. Цей вітряк простояв одначе лише пару років, бо знищив його буревій.

Коротко була чинна фабрика дитячих забавок т. зв. «Шпільфабрика» (1928–29), яка виготовляла іграшки для потреб внутрішнього ринку і на експорт. На початку 1930–х років була чинна в Липках відливарня гіпсовых фігурок поляка Матушевського. Продукція фігурок релігійного змісту того підприємства мала збут на галицьких відпустових місцях.

З більших підприємств діяли тартаки «Спілки Броди» на Пісках, млин Ліфшица (який експортував муку за кордон) і цегельня на Новиччині, яка в міжвоєнні роки річно продукувала 400 тисяч штук цегли.

Нові будівлі, площи і залісення

Не зважаючи на зубожіння, Старі Броди відбудовувалися й розросталися. Впродовж 1920–х і 1930–х років збудовано 120 нових житлових будинків. Також збудовано читальню «Просвіта» в 1930 році і більший будинок громадського управління в 1933 році, а жиди збудували синагогу.

Польська військова влада поставила три військові споруди. На площі «Під коморою» збудовано магазини зброї та військового виряду. В Липках при шляху збудовано військове т. зв. «боіско», де була спортова площа, стрільниця малокаліберної зброї і склади сіна. В сосновому лісі коло Пісків збудовано в 1937–39 роках модерні казарми артилерії і зв'язку.

Українське спортивне товариство «Богун» власними руками своїх членів збудувало спортивну площину в Липках напроти цвинтаря. Там відбувалися спортивні змагання і більші повітові свята. Одним із них був величавий здвиг на цій площі з нагоди 25-річчя філії «Просвіти» в Бродах в 1935 році, на якому виступало з ритмічними вправами понад 600 дівчат.

При кінці 1920–х рр. залісено сосною громадські піскові неужитки величиною приблизно 25 моргів на Новиччині і коло т. зв. «Бабиної грушки».

Населення Старих Бродів — статистика і зміни

Згідно з описом виготовленим поляками в 1880 р. в той час жило в Старих Бродах 1703 особи. З того числа було 784 римо-католиків (?! — дуже сумнівне число), 550 греко-католиків і 369 юдів.

Австрійський урядовий перепис з 1914 р. подає число мешканців Старих Бродів на 2254 людей.

Польська статистика подає, що дні 9 грудня 1931 року в Старих Бродах жило 2423 особи в 364 домах.

Точний образ стану населення Старих Бродів дасть нам статистичне зіставлення, виготовлене зараз же по війні на підставі записок із свіжої пам'яті кількох старобрідціан.

З днем вибуху польсько–німецької війни, тобто 1 вересня 1939 року, Старі Броди мали 1668 осіб населення.

За національним поділом було:

українців	965	— 58.0%
поляків	588	— 35.0%
жидів	102	— 6.0%
німців	10	— 0.6%
інших	3	— 0.2%

Усьому населенні було 811 чоловіків і 857 жінок.
Всі ці люди жили в 357 житлових будинках.

Втрати населення Старих Бродів за час від 1. IX. 1939 до 31. XII. 1943 р.

Померли природною смертю	27
Замордовані більшовиками	14
Замордовані німцями	6
Замордовані німцями жиди	95
Поляглі на польсько–німецькій війні	6
Пропали без вістки	7
Згинули в наслідок воєнних дій	4
Нещасні випадки	11
Разом	168

Інші важливі і цікаві статистичні дані

Вивезено на Сибір в 1940–41 рр.	9
Вивезено на примусову працю до Німеччини в 1941–43 рр.	63
Перебували в німецькому полоні в 1939–43 рр.	10
Втекли з більшовиками в червні 1941 р.	6
Залишилися по втечі більшовиків українці із східніх обл.	6
Варто згадати й такі цифри: Каліки (сліпі, глухо–німі й криві)	11
Психічно хворі	6
Змінили національність з української на польську до 1939 р.	13
Зареєструвалися як т. зв. «фольксдойчі» в 1941–43 рр.	20

Старобрідщани — українці у різних військових формacіях в час від 1939 р. до початку 1944 р.

Польське військо	12
Червона Армія	12
Порядкова поліція (міліція)	7
Німецьке військо і «Веркшуц»	12
Дивізія «Галичина»	16

В українському націоналістичному підпіллі перебувало приблизно 10 осіб. Число населення Старих Бродів поважно змаліло через майже цілковитий виїзд поляків до Польщі під час війни і по війні. Між ними було приблизно 30 українців споріднених з поляками.

Однаке найбільші втрати населення спричинила втеча українців на Захід перед наступаючими більшовиками в 1943–44 роках, а також по війні, відмова повороту додому з примусових робіт в Німеччині. В тих групах було разом 137 осіб.

В перших роках по війні ті старобрідщани—скитальці поселилися в таких країнах: Америка — 103, Канада — 16, Австралія — 7, Чехо—Словаччина — 7, Англія — 5, Франція — 2, Німеччина — 2.

Церква та культурне життя в Старих Бродах Церква, парафія і священики

Старобрідська церква імені «Собор Пресвятої Богородиці» була збудована в 1743 році, а перебудована в 1819 році. Збудована з дерева в гуцульському стилі, вона мала форму хреста з великою банею по середині. В двох бічних навах було по два престоли, з яких один був присвячений св. Теклі, патронці церкви. Тим то день св. Теклі був празничним святом.

Старобрідська церква була віддана під патронат св. Теклі правдоподібно на бажання фундатора, який збудував ту церкву в пам'ять своєї померлої дружини або дочки. Цей магнат, як кажуть, мав жити на маєтку, який пізніше став фільварком жида Бялопольського, побудований на горбку по фільварецькому та дітковецькому боці річки, напроти церкви (знищений в Першу світову війну).

Цей переказ був підтверджений, коли в 1907 році при основному відновлюванні церкви (гонти на ній заступлено бляхою, направлено стіни і фундаменти) найдено в землі під престолом св. Теклі гробівець. В тому гробівці була похована жінка на ім'я Текля. Найдені біля її тлінних останків дорогоцінності, як перстені, браслет та інші прикраси, вказували, що вона була з багацького роду. Там найдено ще й камінну запечатану пляшку з останками згущеної рідини. Побожні робітники твердили, що це

свячена вода, а скептики казали, що це — «горілка з медом так згусла, що можна було її ножем краяти».

В 1928 р. закуплено дерев'яний престіл по—мистецькому вирізьблений в українському стилі майстром Наконечним з Камінки Струмілової.

В 1934 р. церкву гарно розмальовано. Малювали її маляр з Дітковець Олександр зі сином, маляр Луків і брат пароха, В. Гаврилюк.

В церковній захристії збереглося в дуже доброму стані кілька церковних книг з другої половини ХУІІІ ст., надрукованих в Почаївській Лаврі. У кожній книзі був напис, що вона «печатається за володіння їх королівської милості короля Станіслава Августа Понятовского». Недалеко церкви була дзвіниця, будовою подібна більш на оборонну башту.

До початку 1920—х рр. старобрідська парафія не була самостійною і не мала свого пароха. Належала вона до великої парафії на Дітківцях, до якої входили також Гаї Дітковецькі.

Дітковецька парафія була дуже багата. Господарство священика виглядало немов фільварок: було кількасот моргів поля, 10 пар коней і понад півсотні корів. Найбільший вклад в парафіяльні прибутики давали Старі Броди, бо хоч парафіяльного поля не було тут багато (всього 90 моргів), зате ж миряни були багаті і давали щедро на церкву.

З вибухом Першої світової війни старобрідська церква мала в банку 40 тисяч австрійських корон, що на той час становило поважний маєток. Розуміється, що ті гроші пропали, бо по війні Польща дала дуже мале відшкодування.

Дітковецький парох обслуговував по черзі всі три церкви. Передостаннім довголітнім парохом був о. Іван Мриглодович, за переконанням — москвофіл. Як в 1914 році село зайняли російські війська, він перейшов на православіє. Помер рік пізніше. Останнім парохом на три парафії був о. Олександр Чубатий.

В 1923 р. старобрідська парафія вперше дістала власного священика, яким був о. Григорій Микитюк (пізніший парох Гаїв Старобрідських). У 1926—1932 рр. парохом був о. Володимир Кармазин, кол. поручник УГА. Як довголітній голова читальні «Просвіта», о. Кармазин багато причинився до розвитку релігійного, національного і культурного життя старобрідської громади. Завдяки співпраці його дружини, аматорські театральні гуртки ставили багато історичних і народних вистав—п'ес на високому, як на аматорів, мистецькому рівні. Із Старих Бродів о. Кармазин виїхав до Павлова в Радехівщині. (Під сучасну пору він є парохом у Бетлемі, Пенсильвінія).

Від 1933—38 рр. парохом був о. Михайло Гаврилюк. За його старанням у церкві відбулася славна релігійна місія, що притягала до себе вірних з цілої Брідщини. Золотоустими проповідниками місійних наук були запрошені місіонери о.о. Породько і Стернюк.

Останній парох — о. Михайло Ковальчук, був заарештований і вивезений на Сибір у 1944 році. Повернувшись по довгих роках заслання додому, він несподівано помер. Похоронений на старобрідському цвинтарі побіч своєї дружини.

На превеликий жаль старобрідщан, їхня церква згоріла в час воєнних дій у 1944 році. При вході до згарищ церкви хтось посадив дві плаючі берізки. На місці нашої церкви залишилася лиш сумна цвинтарна тиша, а довкола — старі прадідівські могили з похиленими хрестами — одинокими свідками тієї трагічної події.

Після війни старобрідщани урядили собі малу церковцю в колишній польській каплиці при вул. Низькій. Однаке згодом її закрили, коли режимна влада наложила на неї високі податки. Церковні речі вірні змушені були перенести до Дітковецької церкви і до брідської «Великої», де тепер відбуваються відправи для старобрідських вірних.

Старобрідська школа

Одинокою оцілілою пам'яткою після двох світових воєн є старобрідська школа, що стала гордістю старобрідщан.

Колись в давнину старобрідщани посилали своїх дітей до школ до недалекого міста. В тому причина, що через десятки років по знесенні панщини Старі Броди не мали власної школи. Першу школу в Старих Бродах відкрито в 1879 році. Була це етатова, двоклясова школа збудована на громадській землі, де в той час була шкілка овочевих дерев (понад 2000 щеп і дичок). В 1880 році до школи ходило 89 дітей з загального числа 203 дітей, що жили в Старих Бродах.

В 1912 р. збудовано нову школу. Був це многоклясний муріваний двоповерховий будинок з вежею і великим годинником на ній (механізм годинника пограбували відступаючі москалі в Першу світову війну). Через довгі десятиліття учителем і управителем школи був Василь Чередарчук, шляхетний, свідомий і всіма шануваний старобрідщанин.

Завдяки війтові М. Міськевичеві на початку 1920-х рр. влада погодилася замінити давню невистачальну три-клясову школу на сіми-клясову. Учителями в міжвоєнний час були здебільша поляки і спольщені «русини». Вийнятковим педагогом був українець, Григорій Герман, добра і свідома людина. До учнів українців говорив по-українському. Учнями, крім старобрідщан, були діти і молодь з навколошніх сіл: з Дітковець, Фільварків Великих, Гаїв Старобрідських та доїзджаючі учні з місточка Радивилів на Волині.

Читальня Т-ва «Просвіта», організації молоді, визначні діячі

Читальню «Просвіта» на Старих Бродах засновано в 1913 році в домі Юнака в противагу нововідкритій читальні ім.

Качковського, яку зорганізував о. Мриглодович — завзятий москофіл.

З ініціативи скарбового урядника Михайла Сірка скликано основуючі збори в домі Бакуменка, напроти церкви. Заснована «Просвіта» гарно розвивалася, але праця була перервана війною і московською окупацією.

По війні діяльність «Просвіти» відновлено. Винаймлено приміщення в домі Івана Лящука, а працю до 1924 року провадив Петро Орищин. Новий голова, поштовий урядник, Петро Чорнобай розвинув діяльність «Просвіти», що в ті часи була в домі вдови Сидор (Левчихі).

Зорганізовано хор, театральний аматорський гурток (здібні артисти: Андрій Ковальчук з дружиною, уродженою Гордій, Микита Долинюк з дружиною, уродженою Бай, Пилип Богдан, дві сестри Ковальчуків та інші). Вистави відбувалися при денному світлі в прикрашенні шопі Сакалюків. Також справляли вечерниці, звичайно в домах Лящуків, Домбровських і Сакалюків. Зароблені гроші заощаджували, бо мрією всіх було мати свою власну домівку.

В 1930 р. збудовано гарний будинок з театральною залею і двома кімнатами. Площу на будову дала церква, а люди на чолі з майстрами Василем Міськевичем, Пилипом Чорнієм і Ніконом пожертвували свою безкорисну працю. Значну матеріальну допомогу (180 доларів) прислав з Канади Пилип Богдан, що влаштовував у Канаді театральні вистави на цю ціль. Варто при тому згадати, що ще на початку 1980-х рр. українські «прогресисти»—комуністи в Судбурах в Канаді жалілися, що колись давно якийсь Пилип Богдан за гроші організації прогресистів збудував в «старім краю» читальню.

Черговими головами «Просвіти» були: Пилип Богдан, о. Володимир Кармазин, Володимир Богдан і Василь Сакалюк.

В останніх передвоєнних роках, завдяки ідейним одиницям і їх жертвенній праці, «Просвіта» стала осередком національно-культурного життя цілої громади. Зорганізовано хор, театральний аматорський гурток, дитячий садочок, курси провідниць садочків і заложено бібліотеку.

Місцева молодь брала активну участь в різноманітній діяльності «Просвіти». Крім того була вона згуртована і в інших чистомолодечих організаціях. Шкільна молодь належала до Католицької Акції Української Молоді (КАУМ). Зате ж старша молодь була зорганізована в рахунково-спортивному т-ві «Луг». Своїми одностроями, паличками до вправ і дисципліною лутовики більше подобали на пів-військову організацію, ніж офіційно перед польською владою на руханково-спортивне товариство.

Перша окупація більшовиків знищила всі довголітні надбання. Багато передових діячів громади були переслідувані й

вкінці заарештовані. Деякі знову, щоб оминути репресій, покинули рідні землі і подалися на еміграцію.

Окупант перевів масові арешти в грудні 1940 року. З заарештованої старобрідської молоді ніхто не повернувся домів. Всі загинули з рук катів НКВД в тюрмі при вул. Лонцького і Бригідках у Львові. Такою мученицькою смертю загинули: учитель і диригент хору Івась Камінський (28 р.), учителька Мирослава Домбровська (28 р.), луговик і господар Бронько Ковальчук (23 р.), ремісник Петро Сакалюк (27 р.), студент Юрко Чорнобай (20 р.), працівник «Народної Торгівлі» Мілько Чорній (21 р.), ремісник Осип Гладун (19 р.).

По втечі більшовиків висипано на цвинтарі в Липках величаву могилу—пам'ятник в пам'ять геройів—жертв безбожних ворогів нашого народу.

Під час німецької окупації знову відновлено працю в старобрідській читальні. З новими надіями і завзяттям старші і молодь взялися до праці, позбирано заховані книжки, зорганізовано молодь і розгорнуто культурно—освітній діяльність не дивлячись на те, що ряди активних людей, а зокрема молоді з кожним днем рідшали. Одні попадали в робітничі транспорти до Німеччини, другі вдягали військовий однострій, а ще інші йшли в ліси.

На останньому з'їзді брідшан у Торонті в 1984 році стрінулися 22 особи, що знали себе ще із старобрідської читальні Т—ва «Просвіта».

Сучасні Старі Броди

Під сучасну пору населення Старих Бродів дорівнює чисельно передвоєнному станові завдяки природному приростові, а також переселенню людей з поблизуких сіл.

В повоєнних роках Старі Броди були знову осідком сільради, головою якої через довгі роки був Омелян Луміковський, родом з Черниці.

На жаль, Старі Броди як окрема адміністративна громада перестали існувати в 1974 році. Влада прилучила це село до міста Броди. Тим разом напевно не було протестів, бо яка різниця де жити, в Старих Бродах чи в Бродах, добре, що не на Сибірі.

Зрештою це «возз'єднання» може й було «віковічною мрією» старобрідшан. Якщо так, то їхнє бажання знову стати міщенами по 700—ї роках здійснилося.

З приєднанням Старих Бродів до міста Броди закінчилося самостійне існування цього села—передмістя. Але його пребагате історичне минуле, його культурна активність у міжвоєнному періоді, палкий патріотизм його мешканців, засвідчений участю і геройською смертю у визвольній боротьбі проти окупантів української землі, сповнюють гордістю старобрідшан як тих, що

залишилися на рідній землі, так і тих, що її покинули, але ніколи її не забули.

Використана література та джерела інформацій

- 1 Ярослав Пастернак, археологія України, Торонто 1961 р.
- 2 Іван Сошанський, З минувшини міста Бродів, Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, том 97, 1910 р.
- 3 Історія міст і сіл УРСР, Київ 1968 р.
- 4 Броди — Краєзнавчий нарис, Дмитро Чобіт, Львів 1984 р.
- Газета «Прапор Комунізму», ч. 112, Броди, 18 вересня 1984 р.
- 6 Володимир Сакалюк, Спомини, записані в 1985 р.
- 7 Анна Дикий, Листи до полоненого в 1946–1948 pp.
- 8 Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich, Warszawa 1880 r.
- 9 Rys Geograficzno-Statystyczny Złoczowskiego Okręgu Szkolnego, Złoczów 1884 r.
- 10 Orts-Repertorium vom Galicien 1914. Lemberg 1914.
- 11 Jednodniówka. W XV-letnia Rocznice Niepodległości Ziemi Brodzkiej 1919–1934, Brody 1934.
- 12 Шематизм духовенства Львівської Архієпархії 1909 р. і 1935–36 р.

Інж. Осип Мазурок

З МИNUВШИНИ СЕЛА КОНЮШКОВА

Вступне слово

Про минувшину села Конюшкова біля Бродів можна багато писати. Бували часи добрі і погані, в залежності від обставин. Так само можна сказати відносно людей: були люди багаті, були й бідні, були добрі й погані, як то завше і всюди буває.

Не маю спроможності всього описати як в дійсності було, хоча дані в мене є не тільки про село Конюшків, але й про цілий брідський повіт та частинно золочівський повіт. Щоб усе описати, потрібно не тільки багато часу, але й великих фондів, щоб усе написане видати друком, а до того в обличчі байдужості земляків.

Але щоб хоч частинно зберегти минувшину села Конюшкова, вирішив я написати працю з пляном села до 1939 року, на якому вказано де хто проживав. На пляні зазначено церкву, школу, читальню та фігуру про знесення панщини. Церкву, як вона виглядала, нарисував я з пам'яти, як також і фігуру, напис на фігури відписаний мною в 1942 році.

Едмонтон, Алберта, Канада
1978.

Інж. Осип Мазурок

Мешканці села Конюшкова за азбукою, де хто мешкав

Ч/п.	Прізвище і ім'я мешканця	Як його звали	Національ- ність
1.	Адамів Петро	Яньків	Українець
2.	Ауербах Мендель	Жид (1934)	Жид (Вибув)
3.	Бабич Пилип	Бабич	Українець
4.	Бабич Микола	Жидик	Українець
5.	Бартосевич Стефан	Хоб	Українець
6.	Бартосевич Демко	Хобів	Українець
7.	Біда Ядвига (Син Стак)	Бідиха	Полька
8.	Біда Михайло	Біда	Українець
9.	Бобик Василь	Бобик	Українець
10.	Бобик Луць	Бобіків	Українець
11.	Боровський Гриць	Боровський	Поляк
12.	Бортник Олекса	Бортник	Українець
13.	Бортник Ілько	Бортників	Українець
14.	Бручиковский Семен	Бручиковскі	Поляк
15.	Бручиковский Юзько	Войтко	Поляк
16.	Б'ялий Кароль	Мацейко	Поляк

17. Вальків Ясько	Антох	Поляк
18. Владика Гриць	Басістий	Українець
19. Владика Микита	Лагодів	Українець
20. Владика Демко	Луцишин	Українець
21. Вовк Андрій	Вовк	Українець
22. Воляник Фед'ко	Босюк	Українець
23. Воляник Ілько	Писар	Українець
24. Воляник Іван	Шнирівський	Українець
25. Воляник Філько	Джинджера	Українець
26. Воляник Микола	Фастин	Українець
27. Воляник Василь	Мамунен'ко	Українець
28. Воляник Василь	Дяк	Українець
29. Воляник Андрій	Голіновські	Українець
30. Вишницький Стах	Дяків Стах	Українець
30а. Гамерник Антошко	Цибай (Штунда)	Українець
31. Гладюк Григорій	Гладюк	Українець
32. Гончарик Іван	Гончарик	Українець
33. Гуменюк Василь	Караїмів	Українець
34. Гуменюк Іван	Степасьо	Українець
35. Гуменюк Стах	Мисанів (Джан)	Українець
36. Гуменюк Каролько	Караїмів	Українець
37. Голіновський Антін	Голіновські	Поляк
38. Голіновський Михайло	Шваб	Поляк
39. Голіновський Антін	Ядамко	Поляк
40. Голіновський Юзеф	Бідихи	Поляк
41. Голіновський Антін	Цапихи (Кіт)	Поляк
42. Голіновський Куба	Польчин	Поляк
43. Голіновський Франко	Матвісів	Поляк
44. Голіновська Анна	Матвісіва	Українка
45. Гошнівський Максим	Мисан	Поляк
46. Гошнівський Антося	Гошнівські	Поляк
47. Гулевич Петро	Гулевич	Українець
48. Дуляба Михайло	Звеця	Українець
49. Дуляба Іван (Віхав)	Дуляби	Українець
50. Дутчак Антін	Госпанен'ка	Українець
51. Дутчак Павло	Андрусів	Українець
52. Дашишин Михайло	Сєрінько	Українець
53. Жук Владик	Жуки	Українець
54. Ізініцький Стах	Дубинка	Поляк
55. Ізініцька Руська	Віцкова	Полька
56. Ільчук Михайло	Ільчуки	Українець
57. Кізлик Кирило	Кізлики	Українець
58. Кіт Петро	Коти	Українець
59. Ковал'чук Андрій	Ковал'чукі	Українець
60. Ковал'чук Петро	Мартинців	Українець
61. Ковал'чук Михайло	Мартинців	Українець
62. Котловський Павло	Котловський	Українець

63. Курач Демко	Кулик	Українець
64. Курач Демко	Цапів	Українець
65. Курач Демко (За горою)	Курачів	Українець
66. Курач Іван	Гирод	Українець
67. Курач Євка	Караїмова	Українка
68. Курач Тонько	Курачів	Українець
69. Кутний Ілько	Кузьма	Українець
70. Ланюк Михайло (Галярів)	Климів	Українець
71. Ланюк Тимко	Галярів	Українець
72. Ланюк Михайло (Поштар)	Вихованець	Українець
73. Ланюк Фед'ко	Степців	Українець
74. Лотоцький Фед'ко	Паньків	Українець
75. Лотоцький Олекса	Франки	Українець
76. Лугова Софія (Білій)	Романецька)	Українка
77. Луговий Антін	Романецький	Українець
78. Луговий Петро	Романецький	Українець
79. Луговий Василь	Романецький	Українець
80. Луговий Михайло	Романецький	Українець
81. Луговий Стефан	Романецький	Українець
82. Луговий Антошко	Рибак	Українець
83. Луговий Іван	Романецький	Українець
84. Мазурок Магда	Магда	Українка
85. Мазурок Антін	Фабалт	Українець
86. Мазурок Василь	Феденьків	Українець
87. Мазурок Гриць (Дмитро)	Феденьків	Українець
88. Мазурок Фед'ко	Лесенько	Українець
89. Мазурок Василь (Іван)	Савочка	Українець
90. Мазурок Гриць (Осип)	Феденьків	Українець
91. Мазурок Іван	Гаврих	Українець
92. Мазурок Мілько	Гриньків	Українець
93. Мазурок Андрух (Мілько)	Андрухів	Українець
94. Мазурок Гриць	Єдинак	Українець
95. Мазурок Іван	Ксенін	Українець
96. Мазурок Роман	Марко	Українець
97. Мельничук Гриць	Мельничук	Українець
98. Мельничук Демко	Мельничук	Українець
99. Мончаковський Михайло	Мончаковський	Українець
100. Мончаковський Михайло	Лобокаїв	Українець
101. Назарчук Василь	Назарчук	Українець
102. Несторович Михайло	Мельник	Українець
103. Несторович Анна	Беззубова	Українка
103а. Несторович Іван	Цибаїв Іван	Українець
104. Омельчук Стефан	Яремчуків	Українець
105. Омельчук Осип	Яремчуків	Українець
106. Онищук Матвій	Галатин	Українець
107. Онищук Роман	Бум Онищуки	Українець
108. Паньків Петро	Бортник	Українець

109. Пахай Тимко	Пахай	Українець
110. Помис Володимир (Осип)	Застирців	Українець
111. Приступа Михайло	Чалапка	Українець
112. Приступа Анна-Караїмова	Українка	
113. Приступа Сандер	Чалапків	Українець
114. Приступа Ілько	Кульчик	Українець
115. Приступа Фед'ко	Лотоцький	Українець
116. Поштар Василь (Пилип)	Поштар	Українець
117. Романець Василь	Базилько	Українець
118. Романець Осип (Йосиф)	Базильків	Українець
119. Романюк Іван (Стефан)	Сойка Рудик	Українець
120. Робак Фед'ко	Яньки	Поляк
121. Савка Петро	Андрусьо	Українець
122. Савка Стефан	Сидорків	Українець
123. Савчук Іван	Мацько	Українець
124. Савчук Роман	Яньків	Українець
125. Савчук Іван	Сасів	Українець
126. Савчук Андрій	Сас	Українець
127. Савчук Серафима	Сехова	Українка
128. Савчук Петро	Багнючок	Українець
129. Савчук Паранька	Мацейкова	Українка
130. Самуляк Іван	Самалюк	Українець
131. Семенович Юзько	Семенович	Українець
132. Семенович Куба	Семенович	Українець
133. Сліпець Анна (Василь)	Котловська	Українка
134. Сліпець Василь	Соловій	Українець
135. Сліпець Олекса	Романіха	Українець
136. Соколовський Фед'ко	Марцінів	Українець
137. Соколовський Кость	Марцінів	Українець
138. Стадник Михайло	Госпанен'ка	Українець
139. Стадник Дмитро	Стадники	Українець
140. Стадник Фед'ко	Багнючок	Українець
141. Стадник Петро (Білик)	Конюшина	Українець
142. Стефанів Ілько	Голіновскі	Українець
143. Стефанів Михайло	Головінскі	Українець
144. Стефанів Михайло	Яньків	Українець
145. Стефанюк Петро	Ядамків (Щур)	Українець
146. Столляр Фед'ко (Юлік)	Саватунь	Українець
147. Табінський Петро	Табінський	Українець
148. Тимочко Осип (Йосиф)	Тимочко	Українець
149. Тимочко Мілько	Дацків	Українець
150. Топилко Андрій	Бартошко	Українець
151. Топилко Демко	Чорняк	Українець
152. Топилко Тимко	Топилки	Українець
153. Топилко Стефан	Похилка	Українець
154. Топилко Осип	Макушок	Українець
155. Топилко Василь	Кубів	Українець

156. Топилко Іван (Фед'ко)	Кубів	Українець
157. Топилко Ілько	Вихованці	Українець
158. Топилко Василь	Каласьта	Українець
159. Топилко Андрій (Петро)	Сурко	Українець
160. Топилко Іван	Басістий	Українець
161. Топилко Фед'ко (Пристав)	Кубиків	Українець
162. Топилко Юзько (Йосиф)	Лусьтів	Українець
163. Топилко Прокіп	Гартортів	Українець
164. Тулай Гриць	Тулаїв	Українець
165. Фещук Михайло	Міндер	Українець
166. Федун Роман	Макогін	Українець
167. Хміляр Іван	Тюбака	Українець
168. Хміляр Дмитро	Кравців	Українець
169. Хміляр Василь і Михайло	Кравці	Українці
170. Хміляр Йосиф	Фірманюк	Українець
171. Хміляр Ілько	Фірманюків	Українець
172. Хміляр Фед'ко (Федик)	Кравців	Українець
173. Хміляр Осип (Йосиф)	Марульчик	Українець
174. Хміляр Юлік	Магдин	Українець
175. Хміляр Дмитро	Мареха	Українець
176. Хміляр Луць	Андріїха	Українець
177. Хміляр Олекса	Рачок	Українець
178. Хміляр Дмитро	Маруля	Українець
179. Хміляр Іван	Фільмон	Українець
180. Хміляр Фед'ко	Бордун	Українець
181. Хміляр Василь	Сліпець	Українець
182. Хміляр Михайло (Віхав)	Галіна	Українець
183. Чижик Василь	Чижик	Українець
184. Шарун Михайло	Шильвейстер	Українець
185. Шарун Луць	Шильвестер	Українець
186. Шарун Іван	Махомей	Українець
187. Шарун Андрій	Шарунів	Українець
188. Шарун Фед'ко (кравець)	Кравець	Українець
189. Шарун Іван (стельмах)	Стельмах	Українець
190. Шарун Василь	Ядамків	Українець
191. Шарун Ясько	Ядамків	Українець
192. Швабінський Стах	Стасик	Українець
193. Швабінська Текля (Яцій)	Швабінська	Українка
194. Швабінська Софія	Швабінська	Українка
195. Шпотюк Іван	Мацей	Українець
196. Шпотюк Євка	Цапиха	Українка
197. Шпотюк Мілько	Цюпаїв	Українець
198. Шпотюк Катерина	Судиха	Українка
199. Шпотюк Михайло	Судів	Українець
200. Шпотюк Паранька	Бобикова	Українка
201. Шпотюк Василь	Гриньків	Українець
202. Якимович Павло	Гаврилів	Українець

203. Яремчук Прокіп	Цюпайшин	Українець
204. Яремчук Стах	Гречаний	Українець
205. Яремчук Андрій	Бардів	Українець
206. Яремчук Стах	Даців	Українець
207. Яремчук Андрей	Посесорів	Українець
208. Яремчук Василь	Стадники	Українець
209. Яремчук Олекса	Дацків	Українець
210. Яремчук Іван	Грекорів	Українець
211. Яців Гриць (Син Петра)	Чабанів	Українець
212. Яцій Фед'о	Яції	Українець
213. Яцій Михайло	Сехи	Українець
214. Яцій Мілько	Льокаїв	Українець

Пропущені під азбукою «П».

215. Павлій Фед'ко (Без ноги), Гантохів, Українець

216. Павлій Петро (Без ока), Лотоцькі, Українець.

Під теперішній час дуже багато назвиськ в селі змінилося з причини війни, як мені заподіяють в листах з Польщі так: «Людей в селі багато вимерло, а також багато поїхало в „гості”, з яких мало де хто повернувся, зате прибули до села інші люди». Список мешканців заподаних тут є до 1939 року. Зміну мешканців села по 1939 році покищо не устійнено.

Другою зміною в селі є те, що два хутори, які належали до громади Конюшкова, а то: Романці і Шаруни, перестали існувати. Всіх мешканців переселено до села Конюшкова і поміщені у колишньому фільварковому парку, де також відбудовано бувший Палац та зроблено Кіно.

Поляки, які передше проживали в селі Конюшкові, зістали виселені до Польщі. Поміж тими поляками виїхали також мішані подружжя поляків з українками.

Давні часи:

В давні часи наша українська земля мала зовсім інший вигляд, як сьогодні. В тих часах не було великих міст, ні більших сіл, ні відповідних доріг. Всюди були великі, густі ліси в суміші з чагарниками. Де ці ліси починались, та де кінчались, ніхто не знов. Ліси були непрохідні, зарослі старими деревами, як вільхи, берези, осики на багнистому терені. Знову дуби, граби, сосна вже на більш пісковатому ґрунті. Ніколи ніхто не рубав тих віковічних дерев, вони росли сотні років, порохнявали, валились на землю, на їхнє місце виростали нові, творячи ще густіший ліс. Через такі непроходимі гущавини пили малі лісові потічки, які виливались на боки, творячи мочарі і трясовиння. Коли хтось бажав зайти в нутро тих лісів, був змушений рубати дерево за деревом. Бували випадки, коли людина попала на багнiste трясовиння, вона пропадала без сліду.

В ті часи людей було мало, та й ті жили переважно по лісах, користаючи з полювання на дику звірину, або займаючись бджільництвом, так звані «бортники». Людські оселі були рідко на невеликих полянах.

Площа, яку зараз займає село Конюшків в брідському повіті, була в давніх часах покрита великими непроходними лісами та багнистим трясовинням. Як доказ того свідчать великі поклади торфу, який почали викопувати на так званому селянами «болоті» в роках 1935-1939. При одному такому копані торфу знайдено на глибині біля шість метрів ще не зовсім перегнилі дерева, яких годі було перетято гострою лопатою. Бачив я сам, як також оглядало багато людей, одно з таких перегнилих дерев біля так званої великої поляни. Це дерево мало 1.15 метра ширини. Провідник копання ровів, Михайло Біда, приказав працівникам гарно очистити його, щоб краще його оглядати. По якомусь часі перерубано це дерево сокирою, гадаючи відгадати по слоях його роки, однаке була то вже суцільна жовта тверда дерев'яна маса. Це доказ, що цей терен був колись вкритий лісом.

За усним переказом старших людей Конюшкова, в сіру давнину були розкинуті по тих непроходимих лісах, на полях оселі, які звали «Вільховать». Назву взято від сковку поміж вільхами. В котрому саме місці була давня оселя «Вільховать» тяжко устійнити. Одні перекази подають теперішню площину кладовища (чи як його зовуть цвінтарем). Знову тут, в Канаді, моя тітка Марія Гуглик, понад 90 років, твердить, що ця оселя, як вона зве Вільхов'ять, була проти кладовища, на так званій фільварковій сіножаті, яку звали Пустиням. Що сталося з оселею «Вільховать»? Ніхто не знає. Одні здогадувались, що татари її знищили. Інші знову висловлювали здогади, що пошесті, як чума, холера і т. п. знищили людей. Більш правдоподібне є, що «Вільховать» була на сіножаті Пустиня, де біля так званих Топилкових паствівників, були джерела потічка. Що така оселя в давнину існувала, може нам посвідчити назва, яку трохи змодернізували на протязі років та до 1939 року звали «Вільховець».

Теперішнє село Конюшків лежить у віддалі 5 км. від Бродів на північ. Повз села проходить шосе Броди-Берестечко. Західня і північна частина території: мокляки та багна (височина 219 м) над поземом моря. Східня частина є вища та має 226 метрів над мозем моря. Вода з мочарів спливає до потічка, який в давнину звали «Стирець» (назву ту можна знайти ще на старих австрійських мапах). Від назви «Стирець» закріпилася назва частини села так звана «Застир». Певна частина води з мочарів спливає також до Суховілки, яку тут зовуть «Берлинкою», що є допливом Стиру. Дійсна назва потічка, який перепливає через село є: «Бовдурука», яка впадає в Бовдурах до ставу, а відтак пливе до Стиру за Войтовичами. Ґрунти пісково-глинові, за винятком західної південної частини, яка є торфовиськом. Господарка рільна так

звана п'ятьполева. В селі було колись два фільварки, а то на Дороціні та в селі. Фільварок плекав худобу голянської та шведської раси та управляв хміль.

Перша письмова згадка про село Конюшків датується 1515 року. Король польсько-угорський Владислав Ягайлончик у 1441 році передав за заслуги Янові зі Сени замок в Олеську з кільканадцять милевим простором, до якого входили Броди з довколишніми селами. По Янові заволодів тими посіlostями його син Петро зі Сени-Сенські, підкоморний перемиський та староста Сандомира. Він мав дві доњки, Анну віддану за Фрідеріка Гербута, каштеляна бельського, та Ядвигу віддану за Мартина Камецького, воєводу подільського. На підставі розподілу в 1511 році зробленого Петром з Сени-Сенським, поділено замок в Олеську та місто по половині поміж обох доњок. Частину сіл біля Олеська віддав Анні, а Броди з довколишніми селами передав Ядвізі Каменецькій. Сини Ядвиги Ян, Войтіх і Станислав у 1578 році поділились у такий спосіб: Ян і Войтіх перебрали на власність половину міста і замку в Олеську з селами в Брідщині. Станислав перебрав на власність званій тоді Ключ Залізці. Відтак Ян і Станислав зараз по розподілі заставили свої посіlostі, Броди, Волицю, Піски, Смільно, Берлин, Дітківці, Лагодів, за заборгування. Не можучи сплачувати заборгувань, вони в 1580 році продали ті посіlostі Миколі Жолкевському.

Доњка Анни, Катерина Гербут-Журавінська, не мала дітей. Побічні її спадкоємці продали ті посіlostі Жолкевським. Микола Жолкевський передав у спадщині своєму синові Лукашові Жолкевському, який також не мав потомства, половину з тих посіlostей, а саме: Старі Броди, Дітківці, Смільно, Висоцько, Пониковицю, Кадлубиська, Голосковичі, Суходоли, Берлин, Білівці, Піски, Шнирів, Руду, Руду-Бабин, Клекотів, Конюшків, Бовдури, Волковичі та Новогреблю, подарував у 1629 році громаді міста Броди. Другу половину продав Станиславові Конецьпольському за 500.000 золотих. Цей продаж затвердив Король польський Владислав IV 11 березня 1633 року. Син Станислава Конецьпольського і Катерини з роду Любомирських, якому на ім'я Олександер, був жонатий з Евгенією-Катериною з Вишневецьких. Родинне життя Олександра було погане, повно прикростей та непорозумінь з жінкою, що привело його до того, що він подарував місто Броди королевичеві Якубові Соб'єському, а села Конюшків, Ясенів, Суходоли, Висоцько, Черницю, Пониковицю, Дітківці, Кадлубиська, Берлин, Смільно, Шнирів. Опариспи, Корсів, Грималівку, Голосковичі, Сатиїв, та міста Радивилів, Лешнів і Рівне, подарував своєму своякові Янові. Олександрові Конецьпольському, подарунок потвердив король через своїх комісарів Михайла Вижницького, місцевого пароха та Станислава Щуки, підчашого. Відбулося це дня 20 серпня 1682 року в Біщі.

По смерти Станислава Конецьпольського, вдова мала одержати від Яна Олександра Конецьпольського 60.000 золотих. Гроші тих не одержавши, записала свою частину синам князя Константина Вишновського, що довело до доволі довгих процесів. Під час судових розправ Ян Олександр Конецьпольський з військом напав на Лешнів, де жила вдова. По завзятих боях, в яких загинуло багато людей, по інтервенції судовій боротьбу залишено та доручено до дня 10 листопада 1692 року заплатити заборгування вдові.

Ян Олександр Конецьпольський, син Христофора, воєводи белзького, раніш був конюшним в Конюшкові, а також воєводою брацлавським до 1711 року, а відтак сповняв обов'язки воєводи в Серадзі. Він був жонатий з Єлісаветою Жевуською і свої власні давні посіlostі: Конюшків, Берлин, Білівці, Бовдури і Смільно, контрактовим письмом відступив у 1718 році своєму сестрінкові Олександрові Валевському, старості вартському. В недовзі, бо вже в дні 1; грудня 1719 року, помер Ян Олександр Конецьпольський, останній з потомства Конецьпольських. Не довго завідував Олександр Валевські тими посіlostями, бо вже в 1723 році продав вище наведені села Юзефові Потоцькому, який вмираючи передав всі ті посіlostі своєму синові Станиславові Потоцькому. В 1760 році вмираючи, Станислав Потоцький залишив три доньки і чотири сини, а то: Юзефа, Петра, Францішка і Вінцентого. Коли тільки померла їх мати Гелена Потоцька з дому Замойских, сини зараз почали ділити посіlostі. Розподіл посіlostей зробили судово у Варшаві дня 28 вересня 1770 року. Вінцентий, як наймолодший, одержав такі посіlostі: місто Броди з замком, Старі Броди, Фільварки, Гаї Старобрідські, Смільно, Гаї Смоленські, Новітчизну, Лагодів, Драньчу, Дітківці, Гаї дітковецькі, Поникву, Боратин, Волохи, Гутисько, Конюшків з палацом, Берлин, Білівці, Бовдури, Суховолю, Черницю, Кривчиці та Юрдику у Львові.

В рік по розподілі посіlostей помер Францішок Потоцький. Знову зроблено розподіл посіlostей покійного: Вінцентій одержав Немирів у воєвідстві брацлавському та в князівстві збаражському такі села: Розношинці, Красносільці, Глубочок, Добромірку, Гущанку, Лозовату, Ободівку, Клебанівку, Яцівці, Коршилівку та Супранівку, Нове Село, Козарі, Глущиці, Завалики, Порохно, Писарівку. Юзеф в короткому часі продає братові Вінцентові за 1,628.000 золотих такі місцевості: місто Лешнів, та села Піски, Корсів, Опариси, Грималівку, Руду, Лев'ятин, Гаї, Клекотів, Шнирів, Сестратин, Немирівку, Бугаївку та містечка Радивилів і Станіславчик за 1,628.000 золотих. Вінцентій Потоцький багатир в посіlostях та неменший багатир в заборгуваннях, мусів продати частину своїх посіlostей. Тут багато вплинула австрійська окупація українських земель, та розвал Польщі 1772 року. Бачучи зміну уряду, вирішив Вінцентій Потоцький продати частину своїх посіlostей Вінцентієві Ігнатові Мальчевському, а саме: Радивилів,

Опарипси, Бугаївку, Лев'ятин і Гаї за 150.000 золотих, що і зроблено дня 13 січня 1772 року. Одержанна сума не змогла покрити заборгування, тому він був змушений ще дальше продати такі місцевості: Немирівку, Нове Село, Козарі і Галущинці, миколаєві Добжинському за 196.346 золотих. З визнанням вільного Миколаєві Добжинському за 196.346 золотих. З визнанням вільного міста Бродів австрійським урядом у 1779 році й усталенням під російську окупацію, що змусило Вінцентія Потоцького продати Евстахієві-Станиславові Закшевському, генералові військ коронних, за суму 180.000 золотих; продаж завершено 26 січня 1790 року. Вінцентій Потоцький завідува посіlostями, які були в окрузі вільного міста Броди, до 1826 року. Помер він 14 січня 1826 року, маючи 73 роки, та похоронений в селі Конюшкові на так званому старому цвинтарі, де колись у давнину була церква і одна клясова школа. Згадані посіlostі передбрав син Вінцентія Францішок як спадщину по батькові. Та недовго Францішок володів посіlostями, які вже в 1834 році продав Янові-Казімежові Молодецькому, так звані Добра Бродів, за 6.162.296 золотих.

Ян Казімеж Молодецький, сподіваючись великих приходів з посіlostей та робочої панцизняної сили по фільварках, сильно заборгувався. Заборгованість його була не тільки приватна, але і в залеглих податках, за які постійно йому висилано упімнення. Пляни великих приходів завели. В 1848 році, в дні 15 травня знесено панцизну. Втіата робочої сили і рабської підданості, непослуху селянства призвели Молодецького до розпачі. З розпуки Молодецький стає жорстокою людиною, до всього, що українське, відноситься ворожо.

Щоб доказати жорстокість Яна-Казімежа Молодецького до українців, наводжу тут каригідний його вчинок. В 1850 році приділено до села Конюшкова українського священика о. Семена Плещевича на пароха. Отець Семен Плещевич, як член Гуртка Трійці о. Маркіяна Шашкевича, вже під час студій у Духовній Семінарії у Львові, 2 березня 1873 року, був переслуханий державними властями та переведено в нього общук за забороненими книжками.

Молодий, повної енергії український священик з Гуртка Трійці о. Маркіяна Шашкевича прибув до Конюшкова у вівторок (дату і місяця не усталено, але можна віднайти на написі на його гробівці, в Конюшкові, на так званому «старому цвинтарі») 1850 року. В першу неділю свого прибуття відправив Службу Божу та виголосив з проповідниці проповідь в українській мові, яку тоді звали з погордою «хлопською мовою», раніше всі проповіді були тільки польською мовою. Розголос проповіді українською мовою скоро дійшов до Молодецького, який постановив пімститись на о. Семенові Плещевичові за непослух українського селянства супроти нього. Молодецький запросив до себе до палацу о. Семена Плещевича на прийняття в суботу вечером. Того дня післав

Молодецький слугу до Бродів з листом, нібито по ліки, а фактично по отруту. В суботній вечері, коли гостив о. Семена Плещевича, Молодецький додав отрути до їжі і коли о. Плещевич повернувся додому, біля 4-тої години ранку в тяжких болях помер. Похований у Конюшкові. Щоб закрити свою ганьбу, розголосив, що о. Плещевич отруївся алькоголем, що не відповідало правді. Дружина о. Плещевича зараз таки по похороні залишила Конюшків з двома дітьми. Слуга, який ходив до Бродів по отруту, розповів декому в селі. Розголос скоро розійшовся не тільки по Конюшкові, але й по сусідніх селах, викликаючи ненависть до Молодецького. Бачучи ненависть селянства, Молодецький поставив пам'ятник на могилі о. Семена, щоб тим доказати свою невинність у його смерті.

На місце Покійного Отця Плещевича, який прожив 35 років, на пароха прибув до Конюшкова русофіл Григорій Сухаровський. Молодецький не довго прожив по тій ганебній справі — помер у 1854 році. Його майно перебрав син Казімеж-Стефан. Під кінець XIX століття частина посілостей Молодецького переходить за заборгування в жидівські руки, а саме: Лешнів і Королівку перебирає Пеер і Паперс. Під володіння Лазарус і Спілки переходять такі місцевості: Берлин, Бовдури, Гаї Смоленські, Лагодів, Смільно, Бордуляки, Станіславчик, Монастирок. Артур Шнель і Ізраел Шапіра та Спілка перебирають Старі Броди, Новочизну, які між собою діляться в такий спосіб: Шнель бере Старі Броди і Новочизну, а Шапіра Бучину і Гаї Старобрідські. Решту сіл разом з Конюшковом відкуповлює вже в 1902 році від Молодецького Вільгельм Шмідт та розбудовує так званий Брідський ключ, упромисловлюючи на велику скалю, за винятком Грималівки, яка ще в 1890 році перейшла на власність Тжцінських, а відтак Горнштайна. Перейшли ще Корсів, Комарівка і Митниця до Зарембів, а пізніше через подружжя Сузанни Зарембянки з Ігнатом Комаровським перейшли на власність Комаровських.

Гуральня в Конюшкові і млин в Лешневі до 1875 року був під зарядом Казімежа Стефана Молодецького, а відтак постепенно переходить в заряд Лазаруса, який остаточно в 1880 році забирає ще також і цегельню в Клекотові. Молодецький залишає собі тільки смолярню в Білівцях. Як бачимо, посілості шляхти переходят в руки жидівські через марнотравство.

Погляньмо на образ села Конюшкова з 1885 року. Мешканців в тім році було 1.261 осіб, в тім є 191 римокатоликів та 32 жиди, решта 1.038 грекокатолики-українці. Деякі з мешканців займаються бджільництвом, маючи невеликі пасіки, біля 100 пнів. Інші мешканці займаються ткацтвом і кравецтвом. Оподаткованих ремісників є: 3 ковалі, 2 різники. В селі є гуральня та млин водний.

Школа:

Етатова заснована в 1873 році, до якої на 156 господарств ходить всього (1885 року) 75 дітей. При школі є 32 ари огорода, на якому є гарна школка овочевих дерев. В школі мова викладова українська, якої вчить дяк і священик.

Громада Конюшків має 2.588 моргів землі. Прихід до громади є 3.438 золотих ринських, з тої суми громада платить податку 908 золотих ринських. Рогляньмо тепер, фільварок: всієї землі має 3.647 моргів, з того числа 2.189 моргів орної землі, 868 моргів сіножатей та огородів, 524 морги пасовиська, 66 моргів ліса. Приходу одержує фільварок 2.632 золотих ринських. Податку платить річно 477 золотих ринських.

Як бачимо з повище наведеного, в 1885 році в селі жило небагато людей, та й ті зазнавали лиха від фільваркових власників, які різними способами старалися забрати від селян землю. Багато селян мали судові розправи, які все програвали через незнання за що їх притягають до суду. Та не тільки власники фільварків процесувалися з селянами, але також з громадою, від якої неправильно забрали кусник ліса від кладовища до гостинця, званий сосниною. В той час був в Конюшкові війтом Харитон Хміляр, прозваний «табака», людина неграмотна, що йому сказали потвердити печаткою, він це робив, а саме тою печаткою через своє незнання справи віддав кусник громадського ліса до фільварку.

Подібний випадок був в Конюшкові, коли польський староста з Бродів хотів забрати громадське пасовисько на власність, польської держави. В той час був війном поляк Голіновські, званий «Ядамко». Він погодився віддати старості пасовисько, так зване в селі болото. Він розказав про це своїй жінці, Еві, українці, родом чи не з Лешнева. Його жінка повідомила деяких селян, що мають приїхати представники від староства перебрати пасовисько на власність держави. Того дня коли приїхали, селяни зайшли до того війта (Ядамка) та силою відобрали від нього печатку. Вмішалась в ту справу поліція, але нічого не вдіяла, селяни печатки не віддали, а представників обкідали болотом. Пасовисько залишилося далі при громаді. Антін Голіновський (Ядамко), не будучи вже війтом, пімстився на своїй жінці за те, що вона сказала селянам. Він її задушив та заховав на тому пасовиську в рові під осокою. По якомусь часі хлопець Осип Голіновський, званий швабок, гойдаючись на осоці, завважив людину з-під густо зарослої осоки, повідомив людей, які витягли тіло Еви Голіновської. Було проведено різні досліди тіла та засуджено Антона Голіновського на три роки тюрми, однаке вже по двох і пів роках його звільнено з тюрми. Напевно коли б не був поляком, а українцем, то судили б його інакше.

Роки по знесенні панщини були дуже тяжкі для населення, люди не мали заробітків, а тим самим і засобів на життя. Поляки

від 1873 року постійно підмовляли австрійський уряд проти українців, називали всіх українців в Галичині «русинами» і небезпечним елементом для австрійської держави. Постійно перепроваджувано по селах арешти в підозрінні співпраці з Росією. Населення села мало грамотне, до того в селі Конюшкові був священиком о. Григорій Сухаровський, великий русофіл, який переконував селян, що росіяни є наші брати, а австрійці є ворогами. Таку поведінку священика використовували місцеві власники фільварку, доносили це до австрійської влади та забирали від деяких селян їх землю.

Безрадне населення, не знаючи що робити, з розпуки почало пиячити і губило дуже часто весь свій доробок. До того ще в 1891 і 1892 роках була дуже велика посуха, яка привела до великого голоду. Зубожіле населення з розпуки та голоду починає виїздити в 1894 році за море, до Америки, Канади, Бразилії і шукає кращого життя. Життєві обставини в селі не поліпшуються, а щораз гірше пригноблюють населення, яке працює запівдармо на фільварку. Невдоволення селянства по цілій Галичині привело до хліборобського штрайку в 1902 році, який погіршив обставини селян. Невдоволені робітники з платні, яку їм виплачував заряд фільварку в Конюшкові, в 1907 році спалили фільваркові стодоли разом з збіжжям. Заворушення селян не пригасало, а щораз більше доводило до помсти. Бідніші селяни виїздять на працю до Німеччини і Прусів, решта фільваркових робітників домагається вищої заробітної платні, якої заряд фільварку не хоче дати, а примушує до праці при помочі австрійської поліції. Розденероване робітництво на заряд фільварку, підпалює в 1910 році фільваркові стайні та гуральню. Кінець ворожнечі селянства супроти власників фільварку поклала Перша світова війна в 1914 році.

Село Конюшків, як пограничне село, переходило кількаразово фронт, що і привело до цілковитого знищення села, за винятком одної хати Приступів за так званим застиром. По розвалі Австрої та революції в Росії заволоділа українська влада, яка мала комісаря в Бродах. Бачучи український рух, священик о. Іван Сухаровський, син о. Григорія Сухаровського, який по смерті свого батька завідував парафією, залишив Конюшків і пішов з москалями в Росію.

Не довго довелося бути Українській Державі, Антанта віддала Галичину Польщі. Прийшов новий окупант, а з тим і життя населення знищено війною погіршилося. Польська Держава не дала жадної допомоги населенню на відбудову, а вимагала великих податків. Помимо тяжких обставин, селянство не піддавалось, а завзято розбудовувало українські установи. На місце церковної крамниці, яку заснував о. Іван Сухаровський, засновано в 1926 році споживчу кооперативу «Сила», побудовано читальню Просвіти, поставлено на старому цвинтарі пам'ятник «Борцям за

Волю України». Все це збудовано коштом селян. Польський постерунок поліції з деякими кількома поляками, які жили в селі, щоб повалити споживчу кооперативу, засновув польську крамницю так зване «Кулко Рольніче», а при тім і молочарню. Тут треба згадати, що багато полякам допоміг українець Василь Романець — званий «базилько». Він, будучи першим справником споживчої кооперативи «Сила», мав недотягнення, за які його усунено. Зі злоби, щоб помститися, перейшов до поляків і помогав їм все організувати, щоб підорвати українські установи. Не вдалося йому повалити споживчу кооперативу, ані молочарню, завдяки тільки совісним крамарам, якими були: Андрух Мазурок, який мав трохи практики з церковної крамниці, Геня Якимець, Ева Курач, звана «караїмова», та Софія Воляніч, зараз Швабінська, яка пізніше працювала в «Районовій Молочарні» в Конюшкові.

Молодь села горнулася до всього, що було українське, постійно даючи представлення з українського життя. В річницю 280-ту великих боїв під Берестечком в дні 12 липня 1931 року з Конюшкова виїхало 27 підвод з 9 особами на кожній підводі. Побачивши великий з'їзд в Пляшовій під Берестечком, польський уряд покликав поліцію з усіх довколишніх станиць та заборонив переїзд підвод з молоддю. По довгій дискусії з поліцією підводи з молоддю вдаючи поворот, від'їхали в противний бік, а молодь перейшла поміж збіжжям до Пляшової. Щоправда, кілька осіб з Бродів арештовано в Пляшовій, але по кількох днях звільнено.

Польська держава, окупуючи Галичину, почала її вже від 1923 року польонізувати в той спосіб, що посіlostі фільваркові, які належали державі, парцлювала виключно полякам привезеним з корінної Польщі. Фільварок званий Дороцін, який належав до Конюшкова, розпарцельовано в 1923 році та поселено державним коштом поляків з-під Варшави і надано тій колонії назву «Варшавка». Ні одному українцеві з Конюшкова, чи то з сусідніх сіл землі не продано. Так мимоволі село Конюшків у тому часі було в середині поміж Варшавкою і Берліном. В 1936 році поновно розпарцельовано частину землі на так званому Воляниковому горбі по обох боках шосе Броди-Берестечко. Не тільки, що дано землю польським колоністам, але державним коштом побудовано хати, стодоли, криниці, та навіть буди для псів. Колонії надано назву «Нови Конюшків». Тут поновно нікому з місцевих українців не дозволено купити куска землі.

Та не довго довелося тим колоністам жити на нашій українській землі. Друга світова війна перечеркнула всяку польську колонізацію. Почалося в 1939 році переселення польських колоністів у глибину Росії, а з тим і переселено «Варшавку» і «Нови Конюшків». На їх господарства поселено українців зі сіл Верещиця і Вишенька з повітів — Яворів і Немирів.

З приходом німців в дні 22 червня 1941 року українське життя почало відроджуватися, але недовго. Новий німецький окупант

почав знущатися над народом, накладаючи неможливі «контингенти» збіжжям, худобою, а в кінці вивозом молодих людей на працю до Німеччини. Люди ставали безрадні, бо не тільки були змушені здавати контингенти німцям, але і різним партизанам, які в той час діяли по лісах.

Та й недовго довелось німцям господарити на нашій землі. В 1944 році поновно фронтова лінія перейшла через село Конюшкові та знищила його майже в цілості, як і це було за Першої світової війни.

Польща за несповна 20 років свого існування бажала всіх українців в Галичині спольонізувати. Де тільки в селі було кілька поляків, зараз там закладали «Товариство людове» для молоді, а відтак будували domi і «Кулка Рольніче», в яких продавали не тільки продукти першої потреби, але також горілку, пиво. В Конюшкові в 1937 році коштом держави вибудували великий мурований дім «Товариства Людового», в якому заснували товариство «Стрельцув людових». Українська молодь села Конюшкова висмівала тих «Стрельцув людових», співаючи таку пісню:

Гей ви Стжельци, всі однакові!
Хто з вас в цивілю пасе корови,
Той при війську буде плютуновий.
А хто з вас в селі носить листи,
Той піде в поліцісти...
Буде паном над панами, доки Польщі стане.

Не довелось багатьом Стжельцам бути паном над панами, навіть поки Польща була. Щоправда деяким полякам дано праці, чи то побережників лісових чи навіть добру працю в збірній громаді. Українська людина, навіть здібніша, такої праці не могла одержати. Поляки на Західніх Українських Землях вишукували все нові способи боротьби з українським культурним і економічним поступом. Їх зарозумілість посунулась так далеко, що вони просто не могли стерпіти, коли якийсь український селянський хлопець брався за будь-яке ремесло. Всеж таки українська молодь не здавалась, а ішла гордо вперед. Як, наприклад, Теодор Швабінський і Роман Савчук з тяжко запрацьованих грошей розбудували бетонярню, виробляли дахівку та бетони в селі. Виробляли високоякісний продукт не тільки для свого рідного села, але і на околичні села. Під кінець існування Польщі вже кількох молодих хлопців з Конюшкова мали свої крамниці в Бродах.

Щоб колись хто буде читати цю працю, зумів познайомитися з життєвими обставинами під Польщею, наведу тут заробітки. Фільварок платив при обрібці хмелю на день 50 грошей, за зведення стовпа під хміль, разом з викопуванням і поставленням стовпа 2.00 золотих. Двох молодих хлопців за довгий в літі день могли поставити два такі совпи, тобто заробили — по два золотих.

На шосе при розбиттю каменя платили троха більше, але це була значно тяжча праця.

Тепер погляньмо, що можна було купити за ті гроші. Один кілограм цукру коштував 1.50 золотого. Буханець хліба 2 кіл. коштував 50 грошів. Черевики коштували від 15 — 20 золотих. Вже по тих цінах читач зможе зорієнтуватися про відносини, які тоді існували. Ціни за продукти першої потреби, як сірники та нафта, були неможливо високі, так що за день праці при обрібці хмелю можна було купити дві літри нафти, або п'ять коробочок сірників.

На тім закінчує цю коротку розвідку про минувшину села Конюшкова біля Бродів.

Інж. Осип Мазурок

УКРАЇНСЬКА МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ У БРІДСЬКОМУ ПОВІТІ

Воєнне спустошення перекотилося через наші землі, руйнуючи всі наші господарсько-кооперативні надбання, розбудовані під польською окупацією до 1939 року. Щоб бодай частинно зберегти для будучих поколінь пам'ять про минувшину молочарської кооперації в брідському повіті, вирішив я списати все, що мені відоме з цієї ділянки.

Написав я цю статтю на підставі власного спостереження і документів молочарської кооперації та за даними основоположника молочарства в селі Чехах — Мирона Возняка, тепер мешканця Канади.

Назви сіл задержую такі, які були до 1940 року. Нових назв сіл, які пороблено по 1944 році, не вводжу з цієї причини, що нові назви не всі мені відомі. Знаю, що село Чехи — переіменовано на Лугове, а сусіднє село Кадлубиська має назву Лучківці.

Статтю цю присвячую пам'яті основоположників загальної кооперації в брідському повіті. Нехай пам'ять про них залишиться як дороговказ нашого господарсько-кооперативного надбання під польською окупацією до 1939 року.

ПЕРШІ ПРОЯВИ ЗАГАЛЬНОЇ КООПЕРАЦІЇ В БРІДСЬКОМУ ПОВІТІ

Перші прояви кооперації в брідському повіті датуються другою половиною 19 століття, коли то в багатьох селах творилися кредитові спілки в залежності від кількості населення і його свідомості. За даними Бронислава Сокальського, в його книжці *Rys geograficzno-statystyczny złoczowskiego okręgu szkolnego...*, виданій у Золочеві 1889 року, кредитові спілки були в таких селах:

(Капітал спілок в золотих ринських)

Назва села	Кількість населення	Капітал спілки
Бучина	414 осіб	300.00
Боратин	1453 осіб	240.00
Волохи	862 осіб	1500.00
Голосковичі	943 осіб	50.00
Дітківці	657 осіб	217.00
Дудин	253 осіб	70.00
Кутищі	403 осіб	139.00
Кадлубиська	1136 осіб	1978.00
Накваша	1239 осіб	116.00

Пониковиця	2589 осіб	731.00
Пониква	1368 осіб	100.00
Станиславчик	1558 осіб	310.00
Старі Броди	1703 осіб	29.00
Суходоли	896 осіб	450.00
Фільварки вел.	779 осіб	600.00
Чехи	1451 осіб	400.00
Шнирів	651 осіб	338.00

Не може бути сумніву, що від того року кредитові спілки збільшувались і нові основувались. Даних про них до 1923 року годі знайти, але я вірю, що хтось колись дослідить кредитову та споживчу кооперацію в брідському повіті.

Моїм завданням є насвітлити історію молочарської кооперації в брідському повіті, започаткованої у 1904 році. На північ від Бродів, на шляху Броди-Берестечко, лежить містечко Лешнів. У роках 1779-1880 Лешнів був пограничним містечком поміж Росією і Австрією. Належало воно до «Терену діяння Вільного Торговельного міста Бродів». Після знесення привілею «Вільного міста Бродів» Лешнів почав бідніти, весь товарний рух проходив за посередництвом залізниці через Броди. Бачучи занепад, місцевий священик, о. Микола Герасимович, заложив молочарську спілку та Товариство «Сільський Господар» у Лешніві.

Перша управа Товариства «Сільського Господаря» і Молочарської Спілки була в такому складі: Директор — Сильвестер Герасимович, книговод — Юліян Цісик. Населеня радо постачало молоко до спілки, одержувало добру заплату, при тім мало можливість купувати маслянку. Вироблене масло продавали в Бродах, а з худого молока вигробляли сир. Сироваткою годували безроги, які збували відтак у Бродах. Згадана спілка проіснувала до війни в 1914 році.

Початок молочарства в селі Конюшкові

Після закінчення Першої світової війни залишились руїни з довколишніх прикордонних сіл. Нова польська окупація не давала матеріальної допомоги селянам для відбудови. Як доказ зубожіння в Західній Україні за польської окупації може послужити те, що до 1939 року в прикордонних селах брідського повіту було багато господарств невідбудованих. У тих часах був застій громадського життя. Не було громадських діячів, які спрямували б селян на краще життя. До того ще в брідськім повіті панувала хвороба москвафільства.

У травні 1927 року з'явилися у селі Конюшкові два молочарські фахівці. Вибрали село Конюшкові тому, що воно було велике, оточене довколишніми селами, та й віддалъ від Бродів тільки 5 кілометрів, вигідно для збуту продуктів. Вони звались Ян

Мазур та Жесьо Якубек. Мабуть походили з Галичини, бо добре знали українську мову. Ходили по хатах, намовляли людей доставляти молоко, з якого будуть виробляти масло та тверді сири і добре платити за молоко. Люди заохотились обіцянками, знаючи, що молочарня була перед війною і успішно працювала. За їхнім обчисленням, а може ще й сподіваннями субвенції з польського уряду, виглядало, що все буде гаразд. Та їхні обчислення не сповнилися, про що буде мова далі. В короткому часі винаймали селянську хату, яка стояла порожня, бо власники виїхали до Канади. Відремонтували її для вимог молочарського вжитку, та з першим червнем 1927 року почали приймати молоко. Населення, маючи запевнення польської поліції, постачало молоко в тій вірі, що одержить заплату. Обидва фахівці були дуже ввічливі. Хто тільки зайдов до молочарні, щоб її оглянути з цікавості, вони радо показували, а при тім частували склянкою доброї маслянки. Був і я в них під час вакації, бо від моєї хати було тільки через дорогу.

Кожний, хто поставав молоко, був зобов'язаний перекрутити його на кружлівці. Тобто селяни до свого продукту давали ще працю. Селянин радо перекручував молоко, часто і іншим доставцям. Пройшов місяць червень, а заплати за молоко нема. Полячки говорили селянам, що не одержали грошей з централі за вислане масло. В половині наступного місяця липня частинно було заплачено селянам за доставлене молоко і запевнено, що незабаром прийдуть гроші і буде вирівнана залеглість. Люди повірили і далі поставачали молоко. Виплата затягнулась до половини серпня. Ніхто з населення не знав того, що тверді сири мусять чільше місяців дозрівати, щоб можна їх продати. Полячки то використовували, а коли хто домагався заплати, вони показували сири. Люди, бачачи більшу скількість твердих сирів, вірили, що вони говорять правду. Так пройшов місяць серпень, а селяни ще не дістали грошей за доставлене молоко це в червні. Постачання молока впало до мінімум. Селяни збирались шукати правди. Польська поліція запевнила людей, що одержать заплату, як тільки прийдуть гроші. В місяці вересні вже ніхто не поставав молока. Полячки, бачучи своє горе та лякаючись селян, що можуть їх побити, звернулись до громади, щоб заплатила постачальникам за доставлене молоко, а з продажу машин та сирів повернула собі гроші. Громадський уряд не погодився. Приблизно 15 вересня оба полячки вночі втекли зі села, залишивши листа в дверях молочарні. В листі сказано, що лишають усі машини і приблизно 300 твердих Едамських сирів на більшу суму ніж винні селянам. У селі селяни вчинили метушню, домагаючись від поліції притягнути їх до відповідальності. Польська поліція опинилася у поганому становищі, а щоб віправдатись, передала все до полагодження громаді. Хто зна, як було б закінчилось, коли б був не приїхав додому Микола Мазурок, який уже тоді працював у «Маслосоюзі» у Львові.

Повертаючись з організаційної поїздки по Волині, Микола Мазурок вступив додому довідатись, хто живий залишився. Він пішов на війну в 1914 році і не давав про себе чутки. Довідавшись, що в будинку через дорогу від нас є молочарські машини, попросив управу громади, щоб йому показали, що там знаходиться. В неділю скликав він зібрання людей у читальні «Просвіти» і запевнив, хто поставав молоко, тому буде заплачено до тижня. Весь інвентар молочарні перебере «Маслосоюз» у Львові на свою молочарню, якщо споживча кооператива «Сила» в Конюшкові не погодиться перебрати її на свій рахунок. На жаль, споживча кооператива «Сила» стояла фінансово слабо, крім того управа не хотіла брати тягарів на себе. Микола Мазурок не бачив іншого виху, як поїхати до Бродів і телефонувати до Маслосоюзу у Львові. За кілька днів кооператива дістала листа з «Ревізійного Союзу Українських Кооператив» у Львові, щоб кооператива перебрала молочарню. При чому зазначено, що в разі браку фінансів на покриття залегостей, Маслосоюз негайно по одержанні продуктів, які там знаходяться, вишле гроші. Тогочасна управа споживчої кооперативи складалась: справник — Іван Яремчук, скарбник — Григорій Мельничук, книговод — Осип Топилко. Діставши доручення від «Ревізійного Союзу Українських Кооператив» та запевнення Маслосоюзу, що за продукти вишле гроші, кооператива проголосила, що на все заборгування за доставлене молоко, можна побирати товари. Якщо хтось не бажає побирати товари, то дістане готівку. Проголошено, що молочарня стає відділом споживчої кооперативи в селі Конюшкові і членом Маслосоюзу у Львові, який буде забирати всі продукти. Щоб зрушити молочарню з мертвої точки, довелося Миколі Мазуркові довго побувати в селі. Треба було все обчислити, скласти баланс відкриття нового молочарського відділу. Вислано ввесь запас твердих сирів до Маслосоюзу у Львові. Одержані гроші за сири покрили заборгування постачальникам молока, та ще дали й користь кооперативі. Микола Мазурок з членом управи ходили по довколишніх селях, піднаходили приміщення й закладали збірні. Коли ж значно збільшилось постачання молока, постала нова проблема з приміщенням. Власники продали хату своїм кревнякам, треба було підшукати нове приміщення під молочарню. В скорому часі піднаймлено дві кімнати в Івана Шпотюка. Пророблено потрібний ремонт, проведено каналізацію та з днем 1 жовтня 1927 року була вже молочарня в новому приміщенні. Одна кімната була для відкружлювання молока, друга для виробу масла. Твердих сирів не виробляли.

Тут наведу епізод, який трапився Миколі Мазуркові під час розбудови молочарні і навчання працівників, як виробляти масло. Відкружляну сметану треба було охолодити (в той час були ще досить теплі дні), щоб можна було виробити масло. Він дав доручення робітникам винести дві «шварцівки» (так звались у

молочарстві баньки на сметану) сметани до річки і там охолодити до потрібної температури. Робітники все зробили, як сказано. Коли ж Микола пішов подивитись, необережно став на кладку, яка зрушилась та перевернула одну шварцівку у воду. Втрату у висоті 10.00 золотих покрив Микола Мазурок. Внедовзі знову повторився подібний випадок зі сметаною, доставленою Левком Федуном із села Клекотова. (Л. Федун живе в Едмонтоні та часто згадує той випадок). Тим разом Микола Мазурок мусів заплатити 40.00 золотих, бо більш її поплило з водою. Були труднощі і невигоди, однак їх поборено, молочарня почала добре розвиватися. По Різдвяних Святах 1928 року заготовлено багато льоду і зложено в стодолі Івана Шпотюка. По заготовленні льоду Микола від'їхав до Львова. В зимових місяцях, як звичайно, постачання молока маліє. Однак з весною до молочарні вже постачало 7 сіл сметану, а то:

1	Конюшків	—	молочарня
2	Берлин	—	Лісові
	Берлин	—	Новоставці
	Берлин	—	Заріччя, село
3	Білявиці	—	одна збірня
4	Клекотів	—	одна збірня
5	Шнирів	—	одна збірня
6	Язлівчик	—	одна збірня
7	Болдури	—	одна збірня

В молочарні працювали: Роман Хміляр, який доглядав за виробом масла, його підівчив у техніці виробу масла Микола Мазурок за час свого побуту в Конюшкові. До помочі працювало дві дівчини: Павлина Яців і Софія Шпотюк. Все вироблене масло відставляли до Маслосоюзу у Львові, за яке одержували добру ціну. Так проіснував молочарський відділ при споживчій кооперативі до часу відокремлення та творення «Районових Молочарень». Пригадую, приїхав зі Львова з Маслосоюзу д-р Василь Лопатинюк провести відокремлення молочарні від споживчої кооперативи. Тоді показалось, що управа кооперативи не годилась на відокремлення. Однак, нічого не помогло, молочарня була відокремлена, так вимагали тодішні закони. Управа змушені була рахунково відокремити молочарню на окрему фірму «Районова Молочарня» Кооператива з обмеженою порукою в Конюшкові. Відтак, у 1933 році змінено стату, з обмеженої поруки на відповідальність уділами. Під час розрахунків управа «Районової Молочарні» перебрала всі зобов'язання від споживчої кооперативи. Проведено загальні збори, вибрано управу і Надзвірну Раду, в такому складі: директор — Іван Самалюк, скарбник — Григорій Мельничук, книговод — Осип Топилко (Макушок). До Надзвірної Ради: голова —

Порохівник з села Берлина. Члени: Лев Федун з Клекотова, Омелян Мазурок з Конюшкова, Василь Воляник (званий Faстин) з Конюшкова, Кіт з Білявець, Іськів Михайло з Бовдур, більше не пригадую.

З першим травнем 1931 року Маслосоюз зі Львова приділив до молочарні в Конюшкові техніка до виробу масла, Евгена Krakівського. По році часу Е. Krakівський залишив працю в молочарні з причини малої платні. З першим березнем 1932 року Маслосоюз зі Львова приділив другого техніка, Миколу Галушку, який по трьох місяцях також залишив працю з тих самих причин. Треба згадати до деякої міри погане ставлення та зарозумілість управи до всіх техніків, було причиною залишення праці. Відтак Маслосоюз знову приділив у червні 1932 року техніка Романа Шумського, який працював до 1 вересня 1933 року. З тим днем Шумський перейшов на працю до Районової Молочарні в Суходолах. З першим жовтнем знову Маслосоюз приділив на працю техніка Атаназія Кобриня, який спитав яка платня та від'іхав. У тиждень пізніше прийшов до молочарні його брат Кость Кобрин і той також по двох днях залишив працю. Весь провід молочарні залишився надалі виключно під проводом управи. Поза зарозумілістю управи треба признати її посвяту для молочарської кооперації. (Члени управи мали місячну платню 15 золотих. Технікам платили по 20 золотих за місяць). Щоправда, були то часи світової кризи, яка дуже відбивалась на всіх ділянках господарсько-економічного життя.

В 1934 році Районова Молочарня в Конюшкові була змущена шукати нове приміщення задля великої продукції масла. В той час денна продукція масла була понад 500 кілограмів. У скорому часі закуплено ціле господарство — хату, стодолу та стайні від родини, що писалась Стадник (звали їх Шинкар), які виїхали з села. Забудування перебудовано до вимог молочарського закону. З великої кімнати зроблено маслярню та поставлено три 300-літрових маснице марки «Астра». З інших кімнат зроблено відбірню молока, лябораторію для аналіз та канцелярію. В стодолі зроблено ледівню, зі стаєн магазин і кімнату для пакування курей та індиків на висилку до Маслосоюзу. Маслосоюз, бачучи із звідомлень великий поступ у продукції, запропонував управі прийняти на працю молочарського техніка та експортувати масло за посередництвом Маслосоюзу у Львові. Управа не погодилася, заявляючи, що не мають фінансів на оплату техніка. В тому часі практикував безплатно два місяці Теодор Войтів з Язлівчика. На початку вересня 1934 року управа без дозволу Маслосоюзу відкрила власну крамницю при вулиці Лешнівській у Бродах, де продавалась більша кількість масла. На пакуванні масла вживано охоронний знак Маслосоюзу чотирилистну конюшинку. Довідавшись про це, Маслосоюз негайно прислав ревізора Володимира Войчака. В два дні пізніше приїхав ревізор з

Ревізійного Союзу Українських Кооператив інж. Адам Мицик. В тім часі я був на молочарській практиці. По перевірці всієї діяльності обидва ревізори скликали Надзвірну Раду і представили вислід ревізії. Відтак обговорили справу продажу масла в Бродах. Маслосоюз мав замовлення масла в корінній Польщі — Катовицях, Бельську, Мисловицях. Ревізори зробили натиск на управу, щоб прийняли техніка. Управа ставила різні перешкоди і відмовлялася від прийняття техніка. Справа була в тому, що їхня платня зменшилась би. Вони брали по 35.00 золотих місячно. Щойно з днем першого серпня 1936 року управа прийняла техніка, Олеся Кірика. Був родом з Суховолі, повіт Броди. Він у короткому часі ввійшов у конфлікт з управою — на одному з засідань прийшло до гострої виміни слів. У молочарні виробляв масло робітник Олекса Яремчук (званий Дацків) з з Юлією Воляник (звана Голіновська). Так проіснувала Районова Молочарня в Конюшкові до 30 червня 1937 року, в Бродах переведено злуку двох Районових Молочарень в одну. (Гляди заг. Районізація Районових Молочарень у Бродах). Зроблено для того, щоб опанувати українським промислом місто.

Початок молочарства в селі Чехах

Село Чехи (тепер має назву Лугове). Розташоване вого в південно-західній частині Бродів. Околиця рівнинна, на півночі болотистий чорнозем. Південна частина легко горбкова, має добре ґрунти. В селі випливає одна з відніг Стиру, якої вода зимовою порою порушує два млини. Літом води є мало. Населення бідне, скомунізоване на 90%, виїздило на роботи до різних фільварків, у більшості до Конюшкова, де були два фільварки, до Дороціна. Працювало на хмілярях, мешкало в приміщеннях фільваркової сушарні. Часто вечорами заходило в село до споживчої кооперативи або молочарні по закупи.

Було то в роках 1928-1930 і пізніше, коли польський уряд перепроваджував ганебну пацифікацію над українським народом. Пацифікація не принесла користі полякам, а навпаки, ще більше загострила відносини з українським народом.

Почав занепадати збіжевий ринок, а відтак настала світова господарська криза. Свідомий селянин села Чехів, Мирон Возняк, бачучи господарський занепад в селі, почав робити заходи передставлення збіжевої господарки на годівельно-молочну. По нарадах в селі вирішено післати Мирона Возняка до Маслосоюзу у Львові розвідати про можливості заснування молочарні в Чехах. Дирекція Маслосоюзу не погодилася задля близькості молочарні в Підгірцях. Порадили відставляти молоко до Підгорець. Повернувшись у село, скликав нараду, на якій вирішено поїхати до Підгорець кількох господарів з Мироном Возняком оглянути; там побачили дуже біду молочарню, виглядала вона більш на збірню

молока, чим молочарню. Знову поїхав М. Возняк до Маслосоюзу у Львові розповісти про стан молочарні в Підгірцях. Вдруге дирекція Маслосоюзу не погодилася. По дорозі Возняк вступив до організаційного відділу Маслосоюзу почути ще їхню думку. Начальник відділу інж. Михайло Хроновят, вислухавши про стан молочарні в Підгірцях та прохання, як заснувати молочарню в селі Чехах, сказав так: «Якщо хочете мати в селі кооперативну молочарню, то перш усього збудуйте льодівню, як не буде льоду, не може бути молочарні». Крім того, щоб не йти проти польських законів, молочарня одна від другої не може бути більше 16 кілометрів. (Даний закон був тільки для молочарень Маслосоюзу). Порадив М. Вознякові зайти до «Руського Союзу Молочарського», так званого «Дністросян», який підлягає «Руському Ревізійному Союзові» (кацапський союз). Там дадуть йому інформації, книжки для книговедення і дозвіл на заснування руської молочарні Дністросяну. Запевняючи, що коли дана молочарня в Чехах покаже свій зрист продукції, тоді Маслосоюз прийме молочарню в Чехах, а в Підгірцях зліквідує. Інж. М. Хроновят розповів про «Дністросян» та руські молочарні, які йому підлягають, та збувають масло в жидівській гуртівні Шрайберга у Львові. Запевнив, якщо буде потреба збувати масло, тоді він познайомить управу молочарні з гуртівнею Шрайберга. На закінчення розмови інж. Хроновят сказав: Ідіть до Дністросяну, там привітають вас дуже радо, дадуть книжки, статут та все, що тільки потрібно, і відкривайте руську молочарню в Чехах. Все ж пам'ятайте, — додав інж. Хтоновят, — Дністросян буде зліквідований та всі молочарні перебере Маслосоюз, а між ними і вашу молочарню в Чехах».

Послухавши щирої поради інж. Хроновята, Возняк зайдов до Дністросяну. Прийняли його дуже радо, дали всі інформації, статут, книги до діловодства, повчили, як заснувати молочарню. Формально записано молочарню в Чехах як члена Дністросяну і Руського Ревізійного Союзу. Повернувшись до села, М. Возняк скликав збори і з'ясував справу молочарні. Ухвалено заснувати «Руську молочарню» та згідно з статутом тих спілок провести загальні збори і вибрати дирекцію і Надзвірну Раду. Директором обрано Мирона Возняка. Наближалася зима 1929/30 року. льодівня була побудована та лід заготовлений. Винаймлено приміщення в селянській хаті з двох кімнат. Бракувало машин, щоб почати працю. Маслосоюз відмовився від будь-якої допомоги, заявляючи, що не хоче втрутатися в молочарські справи Дністросяну. Знову Дністросян сам не мав нічого і другому не міг дати. Треба було все устаткування купувати в жидів за готівку або на векслеві сплати. Члени дирекції, довідавшись, що потрібно підписувати векселі і відповідати своїм майном, зрешилися молочарні. Започатковану справу молочарні продовжував М. Возняк. Купив машини в жидів на векслеві зобов'язання, тим самим молочарня перейшла на приватне підприємство.

В дні 8 квітня 1930 року офіційно почався перший відбір молока. В тому дні 65 господарів доставило молоко. В місяці липні денний виріб масла був 60 кілограмів, молочарня окрім села Чехів мала вже три збірні молока. Постійно з кожним днем збільшувалося число збірень та постачання молока, а виріб масла перевищував 100 кілограмів денно. Приміщення молочарні було замале, треба було над виробом масла працювати день і ніч. Руський Ревізійний Союз почав натискати, щоб молочарня стала дійсним його членом, погрожуючи, що в разі відмови передасть молочарню в Чехах польському Звйонзкові Спулдельчому у Львові.

Бачучи загрозу від Руського Ревізійного Союзу, М. Возняк поїхав за порадою до інж. Хроновята. Переглянувши звідомлення, інж. Хроновят сказав, що молочарня в Чехах має всі дані до існування. При тім сказав, що наближається кінець діяльності Дністросяну та всі молочарні (Руські Спілки) перебирає Маслосоюз у Львові. (Цілковита ліквідація «Дністросяну» відбулася дня 27 травня 1931 року, гляди Комунікат в журналі «Кооперативне Молочарство», сторона 21, ч. 7, Львів, середа 1 липня 1931 року). З тим днем молочарня в Чехах перейшла до Маслосоюзу і одержала назву Районова Молочарня, Кооператива з обмеженою порукою в селі Чехах. Визначено район діяння, зложений з 17 сіл, які постачали молоко до молочарні в Чехах.

З кожним днем продукція масла збільшувалась, польська поліція, яка мала необмежені права, почала вмішуватися до санітарних справ, щоб зупинити розвій молочарні. Більшого та відповідного приміщення під молочарню не було, треба було будувати. Маслосоюз, провіривши фінанси, не дав згоди на будову будинку. Підприємчивий Мирон Возняк поїхав до Глинян оглянути «Районову Молочарню», засягнув інформації, а повернувшись, приступив до будови будинку під молочарню, ризикуючи своїм майном. Знаючи, що плян будинку під молочарню староство в Бродах не затвердить, а буде видвигати різні причини, щоб не дати можливості розвитку молочарської кооперації. З тої причини, що в Майдані коло Ясенова та в Пеняках були польські молочарські «Спулдзельні», він зробив плян будинку під молочарню та дав для апробати в Збірну громаду, вдаючи, що не знає тих справ, кого треба прохати про дозвіл на будову. (В той час пляни на будову селянських хат потверджувала Збірна громада. Публічні доми апробувало староство в Бродах). Вйт збірної громади, мабуть, також не визнавався на тих справах і дав дозвіл на будову молочарні. Коли будова доходила майже до закінчення (треба зазначити, що будова ішла приспішено), приїхав представник зі староства з Бродів (мабуть, на чиесь донесення) і задержав будову. Хто знає, чи була б можливість далі закінчити будову, якщо не була б записана як приватна власність Мирона Возняка. Староство, провіривши векслеві заборгування,

рахунки за матеріял, прийшло до висновку, що то приватна власність і дозволило закінчити будову. (Затримання будови було 10 днів).

Осінню 1931 року молочарня перейшла до власного приміщення. З початком квітня 1932 року, за згодою управи, Маслосоюз приділив до молочарні техніка Ігнатія Захарію. Постачання молока почало збільшуватись, треба було подумати про механізацію, щоб можна переробити весь продукт на масло. Довго не роздумуючи, а користаючи з електричного струму місцевого млина, в 1933 році змоторизовано молочарню. Спроваджено масничу поємності 2.000 літрів і кружлівку Мельотте. Треба признати, що співпраця селян була велика, а також відданість М. Возняка молочарській справі. По сплаченю векслевих зобов'язань молочарне формально преведено продаж молочарні кооперації. Щоб оминути всякі неприємності польської адміністрації, разом з продажем молочарні залишив Возняк директорство, а перебрав головство Надзірної Ради, в якій був до 1939 року.

До проводу Районової Молочарні вибрано управу в такому складі: директор — Теодор Пилипишин, книговод — Василь Черняк, скарбник — Михайло Конарський. Технічну сторінку провадив Ігнатій Захарія при допомозі солідного працівника Ярослава Матвіїшина.

Треба признати, що 1934 рік став переломовим в кооперативно-молочарському житті в селі Чехах. Маслосоюз приділював на молочарську практику людей по закінченняю молочарської школи в Стрию. (Приватна Молочарська Школа Маслосоюзу в Стрию, при вул. Т. Шевченка 5, була на рівні з польською молочарською школою в Ряшеві. Вимагано два роки практики на приняття до школи). Мені доводилось з доручення Маслосоюзу відвувати двомісячну практику (березень-квітень 1935 року) в молочарні в Чехах. В тім часі був також на практиці Володимир Король з Ожидова.

Під польською окупацією кожний воєвода, а також староста, видавав свої закони. Візьмім, наприклад, такий закон: не вільно селу постачати молоко до молочарні в іншому повіті, мотивуючи тим, що кожний староста відповідає за свій повітовий порядок. З тієї причини перенесено молочарню з Підгорець до Ожидова. (Ограничена законом віддаль одної молочарні від другої). З вибухом Другої світової війни в 1939 році весь кооперативно-молочарський рух перестав існувати. (Гляди далі молочарство за більшовицької і німецької окупації).

Початок молочарства в селі Суховоля

У вересні 1932 року за ініціативою о. Теодора Столяра з Суховолі та о. Стефана Клепарчука, пароха Черниці, скликано

нараду в Суховолі. З промовами виступали: о. Теодор Столляр, посол Олександер Вислоцький, о. Стефан Клепарчук, що тільки кооперативною системою можна боротись проти лиха. Присутнім селянам з села Боратина тяжко було забути «Руський Ревізійний Союз» і вони виступали проти заснування будь-якої української молочарської спілки. Вирішено вислати делегатів за інформаціями до Районових Молочарень Конюшкова і Чехів. Пригадую, як приїздив до Конюшкова посол О. Вислоцький ще з одним чоловіком з Суховолі. Ми не тільки дали інформації, але й погостили гарно. Чи їздили до села Чехів? Не знаю.

В лютому 1933 року проведено основуючі Збори в Суховолі. Збори пройшли спокійно, без участі селян Боратина. Вирішено закупити машини і якнайскорше урухомити молочарню в Суховолі, щоб не прогайнувати літніх місяців. До управи вибрано: директор — Крук Василь, книговод — Яськевич, скарбник — Бабяк Михайло. Головою Надзвірної Ради обрано о. Теодора Столяра, заступником о. Клепарчука, посла Вислоцького та інших.

В дні першого квітня 1933 року було офіційно урухомлено молочарню при споживчій кооперативі в Суховолі. Початок, як звичайно, тяжкий. Треба було вироблене масло десь продати, щоб покрити кошти за доставлене молоко і продукцію. Настали великі труднощі зі збутом масла. Управа в порозумінню з Повітовим Союзом Українських Кооператив і Народною Торговлею почала збувати масло. Управа і члени Надзвірної Ради працювали над продажем масла. На піврічних зборах споживчої кооперативи вирішено відокремити молочарський відділ. (Польський закон визнавав дві молочарські централі в Галичині: Маслосоюз і Польські Зв'йонзек Млечарски). Всі молочарські відділи при споживчих кооперативах мусіли бути зліквідовани. Поновно вислано прохання до Маслосоюзу про приняття в члени. Для провірки і відокремлення від споживчої кооперативи приїхав з Маслосоюзу д-р Василь Лопатнюк. По переведеній провірці Маслосоюз з днем першого вересня 1933 року прийняв у члени Молочарню в Суховолі. З тим днем згідно зі статутом кооператива одержала назву Районова Молочарня, Кооператива з обмеженою порукою в Суховолі, технічну сторінку перебрав технік Роман Шумський. Почалась інтенсивна праця в кооперативній молочарні. По наладненню збуту масла технік Роман Шумський залишив працю в молочарні (був усього один місяць) з причини малої платні. Треба признати, що управа вміло використала попит на дріб: кури, гуси, індикі, і відсылала до Маслосоюзу на запевнений ринок збуту. Успішна праця управи закупом і збутом дробу дала можливість у тім році сплатити заборгування в споживчій кооперативі.

Районова Молочарня в Суховолі не мала власного приміщення, була в селянській хаті, а льодівню мала в сусіда. З місячних звітів Маслосоюз побачив, що продукція масла постійно

збільшується, доручив управі прийняти техніка для кращого виробу масла. Порозумівшись з Надзірною Радою, управа погодилася прийняти техніка. В дні 1 червня 1934 року приїхав до молочарні технік, Петро Стефанівський, який закінчив тримісячну практику в Районовій Молочарні в Чехах. З прийняттям техніка доручено молочарні виробляти солене масло на експорт. Продукція масла постійно збільшувалась, треба було виробляти масло безперервно 24 години з приводу малої посмости машинці і не відповідного приміщення.

В половині вересня 1934 року дозволено молочарні збувати частинно молочарські продукти в Бродах. Управа відкрила власну крамницю в Бродах при вул. Львівській (дім Швалюка).. Мені доводилось у травні 1935 року разом з Любомиром Крохмалюком відвідувати молочарську практику в Суховолі. На третьому тижні моєї практики я був арештований і більше не повернувся до Суховолі. Знаю з молочарських звідомлень, що молочарня гарно розвивалась, управа тієї молочарні була значно активніша, чим управа в Конюшкові. При доставі молочарських продуктів для крамниці в Бродах управа молочарні в Суховолі мала труднощі. Причина — віддалення від Бродів 12 кілометрів, а Конюшків — 5 кілометрів. З постачанням були труднощі в літніх місяцях, у час жнів чи сінокосів. Управа молочарні в Суховолі порадила собі так: домовилась з управою молочарні в Конюшкові, щоб в разі браку масла в крамниці при Львівській вулиці можна було позичити в її крамниці. На початку не було жадних комплікацій. По певному часі така позика не вдоволяла управу молочарні в Конюшкові, виникли спори, які призвели справу до Маслосоюзу. Тут справу розглянено так: визначено було в котрих днях одна чи друга молочарня в тижні має обслугжити крамниці. З кінцем кожного місяця мали проводити розрахунки. Таке рішення не вдоволяло одну й другу управу, часто бували непорозуміння.

Тоді ще ні одна з управ не знала, що запляновано провести злуку тих двох молочарень в одну. Щойно в березні 1936 року на Загальних Зборах одної і другої молочарні порушено справу злуки, щоб відчути, як є наставлення членів.

Об'єднана Районова Молочарня в Бродах

Заплянована злука двох молочарень в одну з осідком у Бродах почала здійснюватись. Піднайдено будинок за гімназією (дім вдів по священиках) з простірним подвір'ям та добрым заїздом. У вересні 1936 року все закуплено за дев'ять тисяч сімсот золотих. Розпочато перебудівку до вимог польського закону. Дня 25 березня 1937 року скликано спільні Загальні Збори обох Районових Молочарень (Конюшкова і Суховолі) в домівці Музичного Товариства в Бродах при вул. Юрдика. (Назва Юрдика стара назва передмістя, де колись жила шляхта, яка не визнавала влади

магістрату). Від Маслосоюзу був представник інж. Григорій Йовик. Збори ухвалили злуку двох Районових Молочарень в одну під назвою: Районова Молочарня, Кооператива з відповіальністю уділами в Бродах.

До управи і Надзірної Ради вибрано таких осіб: директор — Яськевич з Суховолі, книговод — Михайло Баб'як з Суховолі, скарбник — Григорій Мельничук з Конюшкова, на заступників — техніка Петра Стефанівського і Осипа Топилку з Конюшкова.

До Надзірної Ради обрано 9 осіб: голова — посол Олександер Вислоцький, заступники — о. Стефан Клепарчук і о. Теодор Столляр. Члени: о. Григорій Цюпка, о. Володимир Жолкевич, Михайло Іськів з Бовдур, Василь Крук з Суховолі, Іван Самуляк з Конюшкова, П. Матвій з Смільна.

Початково молочарську канцелярію приміщено в Повітовому Союзі Українських Кооператив до цілковитого ремонту будинку. З днем 30 червня 1937 року замкнено книговодство обох молочарень та введено під фірму Районова Молочарня в Бродах.

Про злуку тих молочарень є звіт у журналі «Кооперативне Молочарство» за місяці серпень і вересень 1937 року. (Про ліквідацію Районової Молочарні в Суховолі гляди: «Господарсько Кооперативний Часопис», Львів, 28 травня 1939 року, число 22-23, сторона 43, група 10, число порядкове 58).

До Районової Молочарні в Бродах належало 31 сіл, Язлівчик, Смільно, Лагонів, Старі Броди, Фільварки Великі і Малі постачали повне молоко, решта сметану. Продукція масла збільшилась понад 1000 кілограмів денно. Користаючи з міського електричного струму, молочарню змоторизовано.

Здавалось, що все буде в порядку і праця піде якнайкраще. Так не сталося, жалі одних і других членів управи почали виходити поза межі. Маслосоюз заздалегідь був поінформований, що діється. З початком грудня 1937 року Маслосоюз переносить техніка Петра Стефанівського до Районової Молочарні в Любачеві на директора і організатора збути повного молока. На його місце приділяє техніка Івана Кузіва, доброго книговода. Невдоволення управи збільшується. Весною 1938 року оба члени управи з Суховолі на Загальних Зборах резигнують. У слід за ними і деякі члени Надзірної Ради. В той час вибрано управу та доповнено Надзірну Раду в такому складі: директор — Осип Топилко з Конюшкова, книговод — Іван Кузів, технік, скарбник — Григорій Мельничук з Конюшкова. До Надзірної Ради вибрано: о. І. Нагаєвського, пароха Білявець, Л. Федуна з Клекотова, Порохівника з Берлина.

По резигнації членів управи і Надзірної Ради о. с. Клепарчук, при допомозі кол. члена управи Яськевича, організує молочарню в Підкамені і домагається від Маслосоюзу затвердження її на Районову Молочарню. Дозволу не одержав.

Так проіснували дві Районові Молочарні в Брідському повіті (Броди-Чехи) до початку Другої світової війни і приходу більшовиків.

Більшовицька окупація 1939 року

Дня 17 вересня 1939 року більшовики окупували Галичину. Вони руйнують кооперацію, заводять свої нові порядки за вказівками комуністичної партії. Терен діяльності двох українських районових молочарень поділено на кілька різних районів, а в кожному районі створили «Маслозаводи». Такий поділ був некорисний для деяких сіл. Так, напр., село Цішки, віддалене несповна два кілометри від Чехів, приділено до району Олеська, а сметану мало доставляти до Ожидова, 19 кілометрів. Мені довелось за більшовиків працювати «техноруком» на таких маслозаводах: Броди, Підкамінь, Пеняки, Лешнів, Чехи, Станіславчик, опісля ще Ожидів. По несповна двох місяцях моє побуту я мав нагоду запізнатися з їхньою районізацією. Брідський повіт був поділений на 3 райони, кожний з своїм маслозаводом, які спочатку підлягали «Рай-Пром-Одділові», який приміщувався в кол. районовій молочарні в Бродах. Директором того «Районово-Промислового Одділа» був жid Мендель Авербах, який перед 1927 роком мав корчму в Конюшкові. Не довго існував «Рай-Пром-Одділ», незабаром ліквідовано, а маслозаводи приділено до «Райспоживспілок». (Районові споживчі спілки). Осінню 1940 року відділено маслозаводи від Райспоживчих спілок і усамостійнено в Міжраймаслопром у Бродах, який мав завдання контролювати всі заводи в давньому повіті. Директором далі був Авербах, а техноруком Наконечний, який співпрацював з більшовиками і при їх відступі виїхав з ними.

Німецька окупація

При воєнному зударі німців з більшовиками в дні 22 червня 1941 року Броди в короткому часі були під новим окупантом. Німці на початку окупації не вмішувалися до молочарсько-кооперативних справ, а залишили все для Маслосоюзу. Почалось відновлення всіх видів кооперації. Директор Організаційного відділу Маслосоюзу у Львові д-р В. Лопатнюк дав мені доручення поїхати ровером у напрямі Бродів і відновлювати діяльність давніх кооперативних молочарень. У тім часі в Маслосоюзі не було ні одного авта. Польща в 1939 році зареквірувала на війну 21 авт. Більшовики виїхали також автами. В часі одного тижня урухомив я такі молочарні: Дідилів, Буськ, Ожидів, Чехи. Тут застало мене авто, яке мені вислано. З Чехів поїхав я тим автом до Бродів з різними пригодами, бо авто було зложене з кількох більшовицьких розбитих авт. У Бродах покликав я давню управу, дав вказівки, та через Золочів повернувся до Львова. Другий раз у Бродах був в осени 1942 року для провірки молочарні. Під час провірки

змушений був перевести повну реорганізацію управи. Приділено з Маслосоюзу на директора Богдана Чаплю, техніка Івана Кузіва перенесено до Городка біля Львова. Відділ молочарський у Підкамені зліквідовано, а весь інвентар перевезено до молочарні в Пеняках, до будинку кол. польської молочарні. Справа ліквідації молочарні в Підкамені довго дискутувалася в Маслосоюзі, в кінці вирішено перенести її до Пеняк, де був гарний будинок. Мені доручено ліквідувати молочарню в Підкамені, інвентар перевести до Пеняк і зробити її відділом молочарні в Чехах. Підкамінь мав доставляти сметану до Бродів. За німецької окупації Броди належали до Золочівської округи, де інспектором молочарства був Мирон Ганущевський. Так проіснувало українське кооперативне молочарство в Брідшині до половини 1944 року, до другого приходу більшовиків, що поклав кінець нашим надбанням усіх видів кооперації.

До цієї статті долучую ще біржу з 6 січня 1937 року (взяту з часопису «Сільський Господар», щоб читач мав змогу зорієнтуватися, які були тоді ціни.

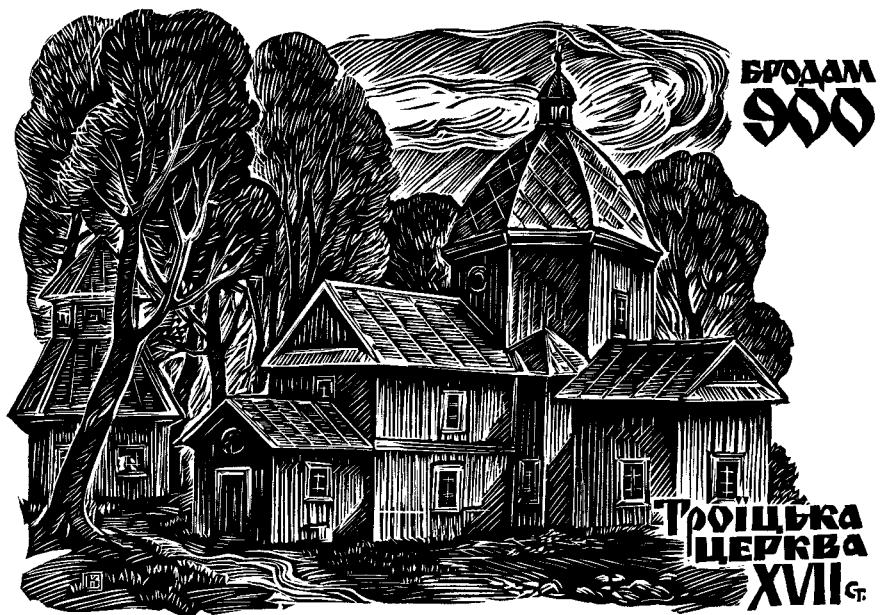
1.00 американський долляр	5.29	до	5.32 зол.
1.00 канадський долляр	5.28	до	5.31 зол.

Набіл.

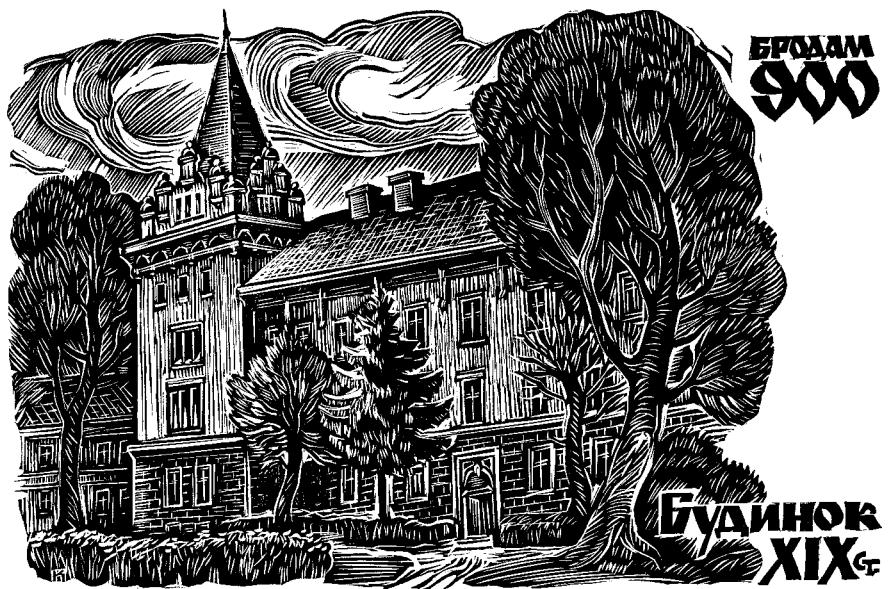
Маслосоюз платить за 1 кілограм масла десерового 2.60 золотого. Одна літра молока 16 грошів. Яйця за копу 4.40 золотих.

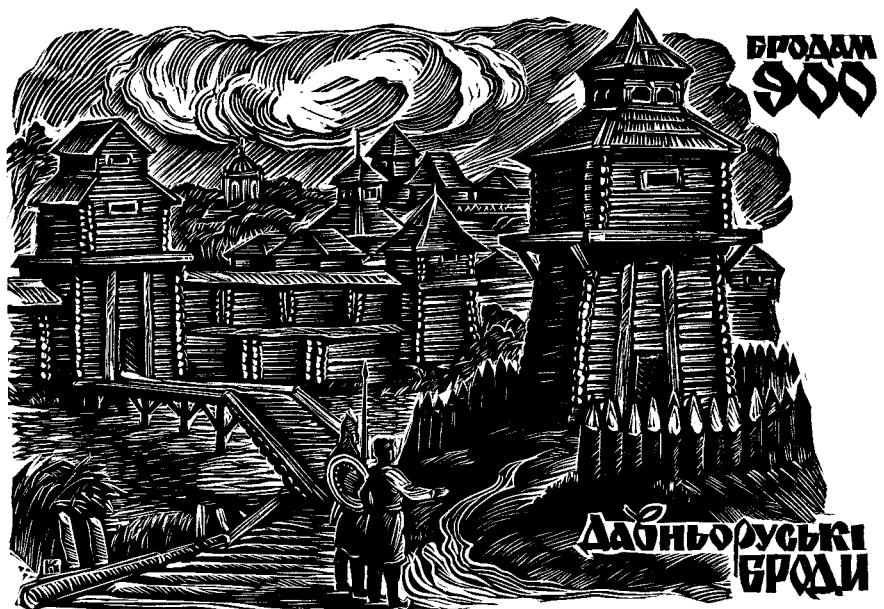
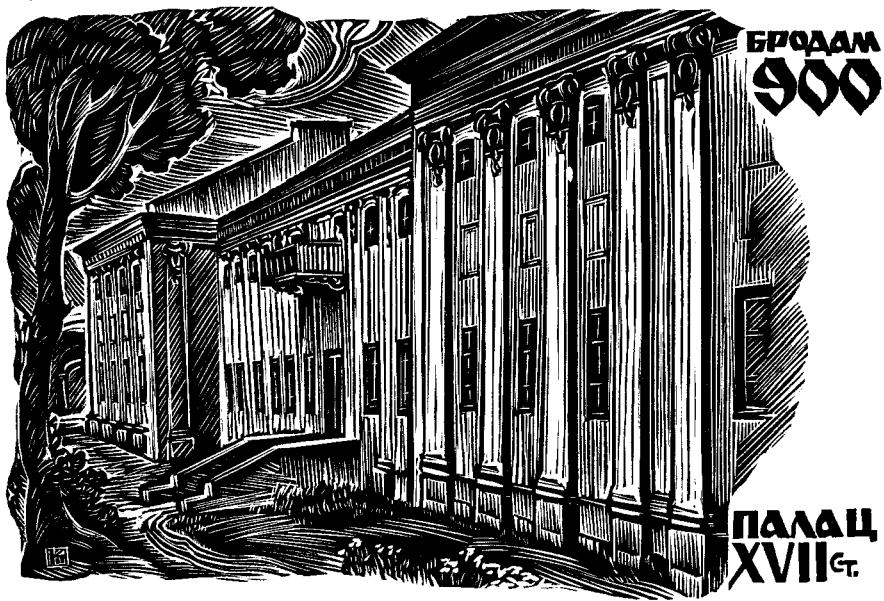
За 100 кілограмів

Пшениця	22.00	—	22.25 зл.
Жито	18.00	—	18.50 зл.
Ячмінь	20.00	—	20.25 зл.
Овес	14.25	—	14.50 зл.
Кукурудза жовта	14.75	—	15.00 зл.
Кукурудза червона	16.25	—	16.50 зл.
Полевий горох	17.00	—	19.00 зл.
Ріпак зимовий	46.00	—	47.00 зл.
Ріпак літній	40.00	—	41.00 зл.
Синій мак	67.00	—	72.00 зл.
Сивий мак	57.00	—	62.00 зл.
Бобик	17.50	—	18.00 зл.
Фасоля біла з мішком	29.50	—	30.00 зл.
Гречка	22.50	—	23.00 зл.
Конюшина червона	100.00	—	125.00 зл.
Лен	40.00	—	41.50 зл.
Прoso	16.75	—	17.25 зл.
Кмін	85.00	—	90.00 зл.
Грис житній	10.25	—	10.50 зл.
Грис пшеничний	10.00	—	11.50 зл.
Сім'я конопель	32.75	—	33.00 зл.
Краса фасоля	25.00	—	26.00 зл.

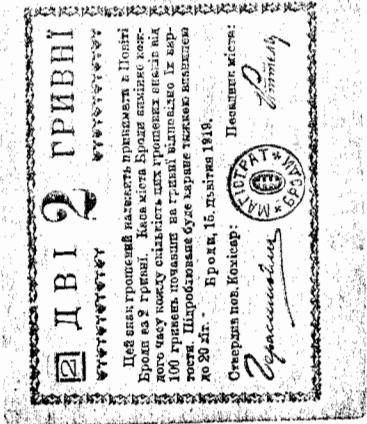
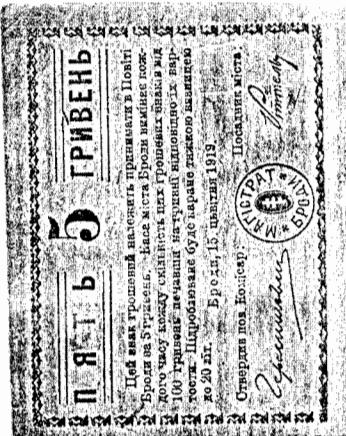

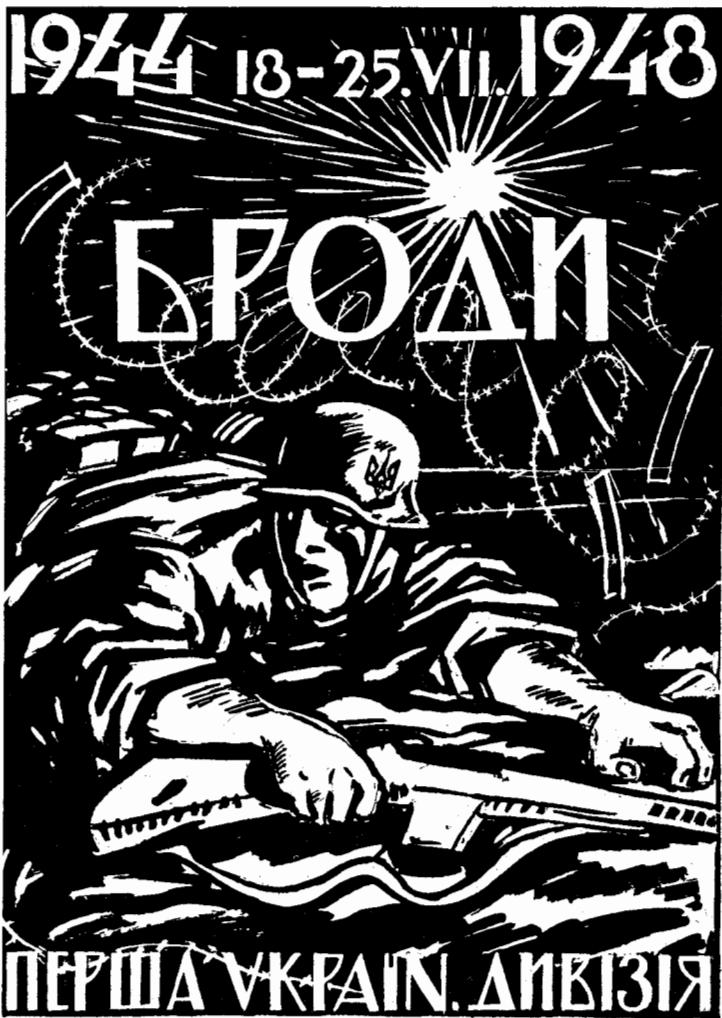

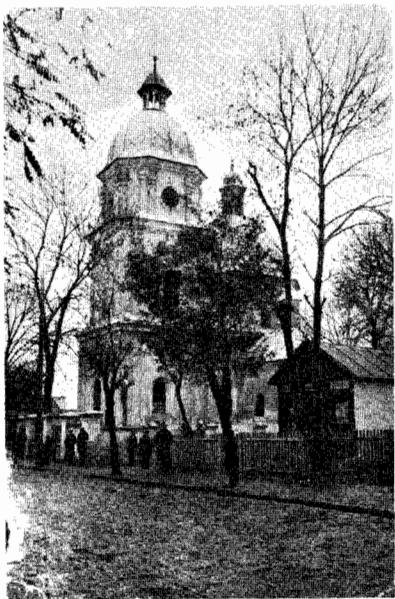

В БРОДАХ 15 КВІТНЯ 1919 р.

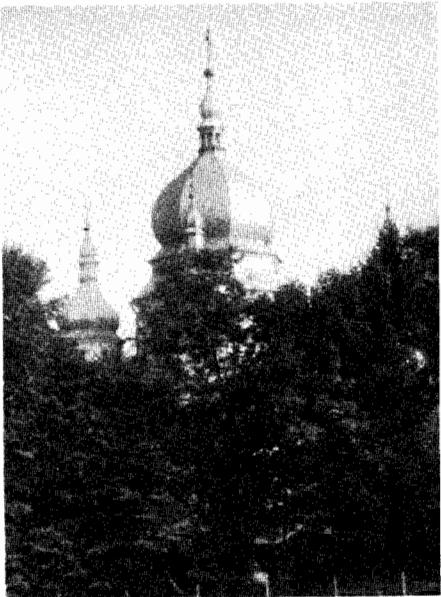
БАНКНОТИ ВИДАНІ УКРАЇНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

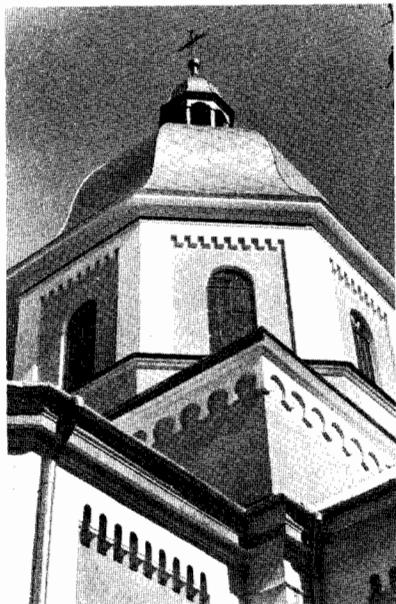

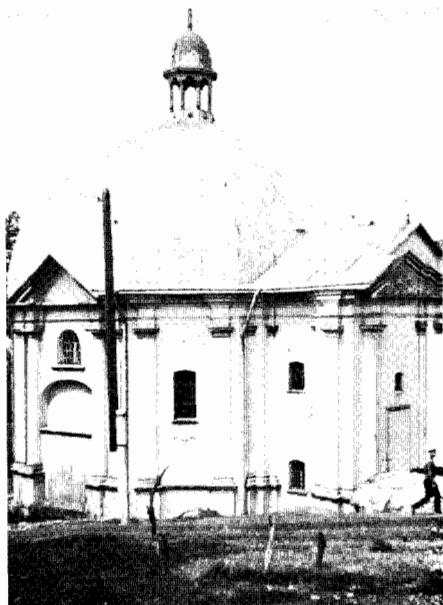
Велика церква Божої Матери
в Бродах.

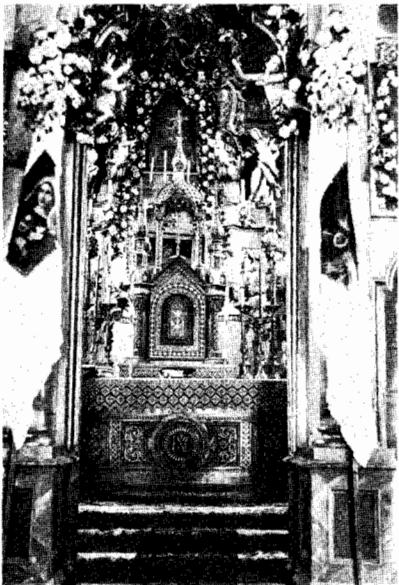
Церква в селі Берлін.

Перебудована церква в містечку
Лешнів. 1984 р.

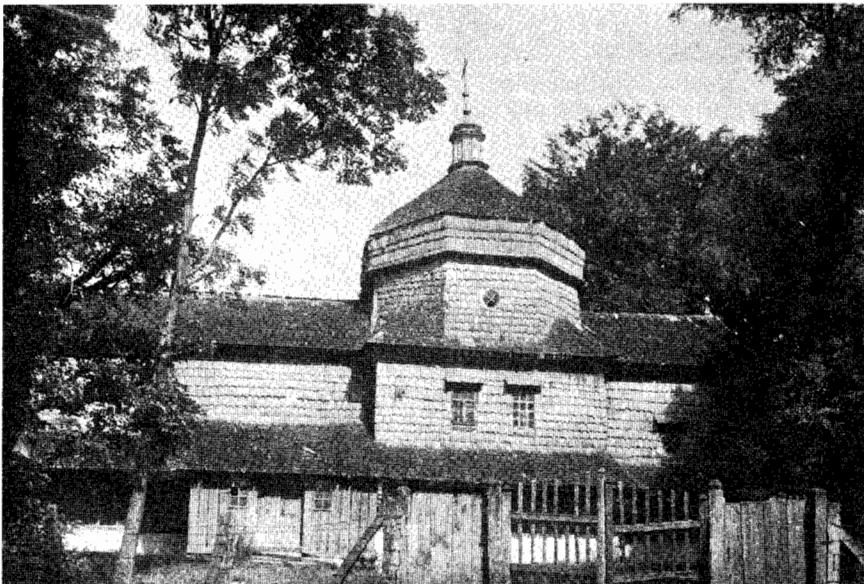
Церква св. Параскевії в Підкамені
1970 р.

Престол Старобрідської церкви
вирізблений в 1928 р.
майстром Наконечним з
Камінки Струмілової.

Велика церква Божої Матері в
Бродах.

Церква Різдва Пречистої Діви Марії в селі Суховолі.
Збудована 1745 р.

Перероблена церква з приходства в Суховолі.

Легендарний камінь
в містечку Підкамені.

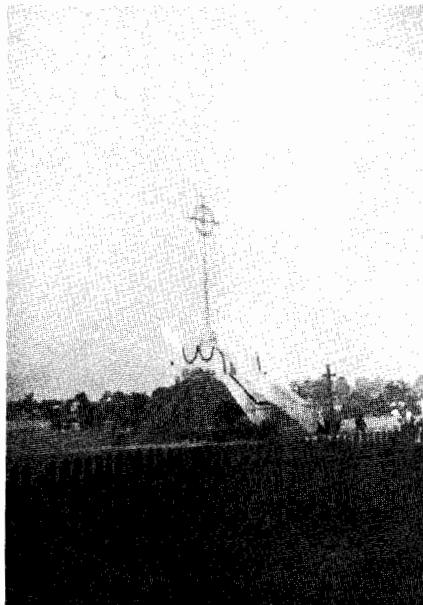
Могила Героям в селі Бучині
1943 р.

Дітківці — Могила замордованих
більшовиками українських рекрутів,
при відступі в червні 1941 року.

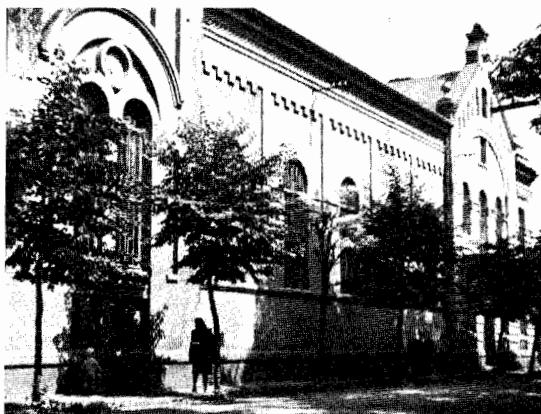
Статуя св.
Івана над дорогою
біля приходства
в Старих
Бродах.

Могила Героям в Старих
Бродах,
висипана в 1942 р.

Пам'ятник Івана Франка в
Бродах біля Великої Церкви.

Броди, вул. Золота, поблизу гімназії в
1970 р.

Старі Броди. Статуя
Хреста
коло площі «Богуна».

Приходство в селі Висоцьке в 1938 року.
Парох Висоцька о. Володимир Терещук з дітьми
і отцями Василіянами під час місії.

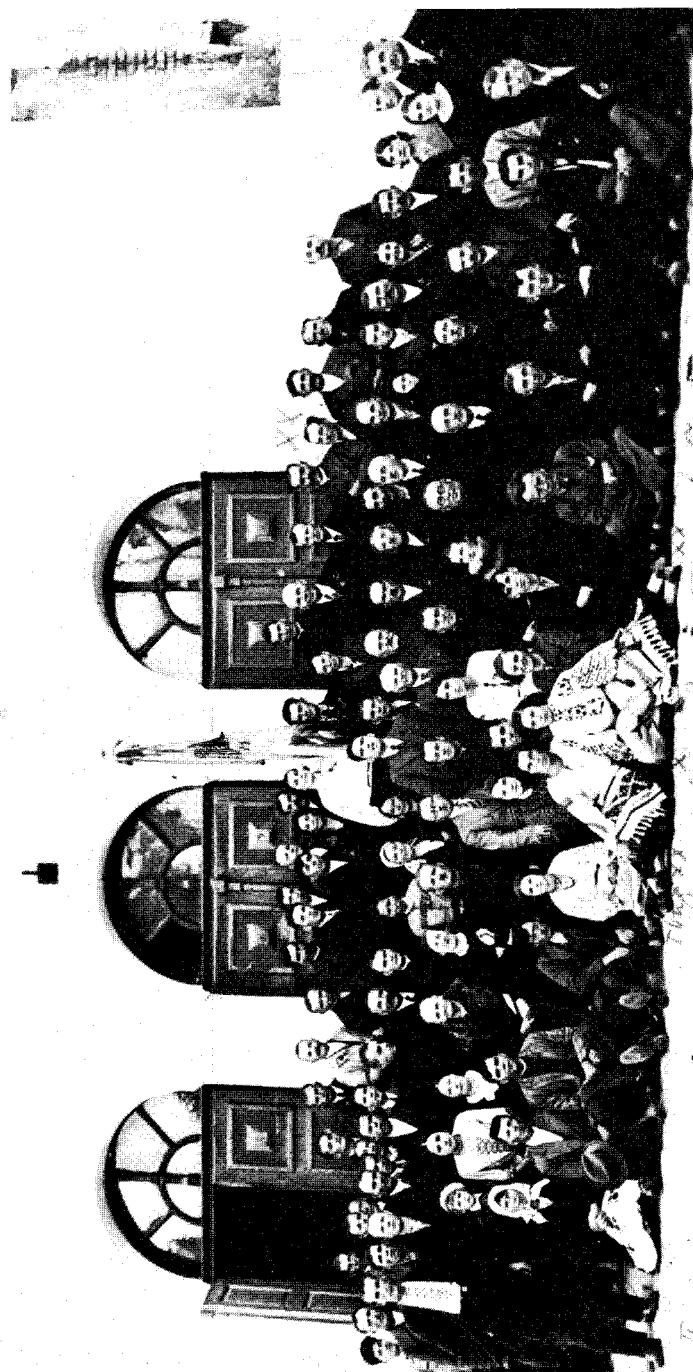

Церква в Старих Бродах.

Вхід до Старобрідського цвинтаря в Липках.

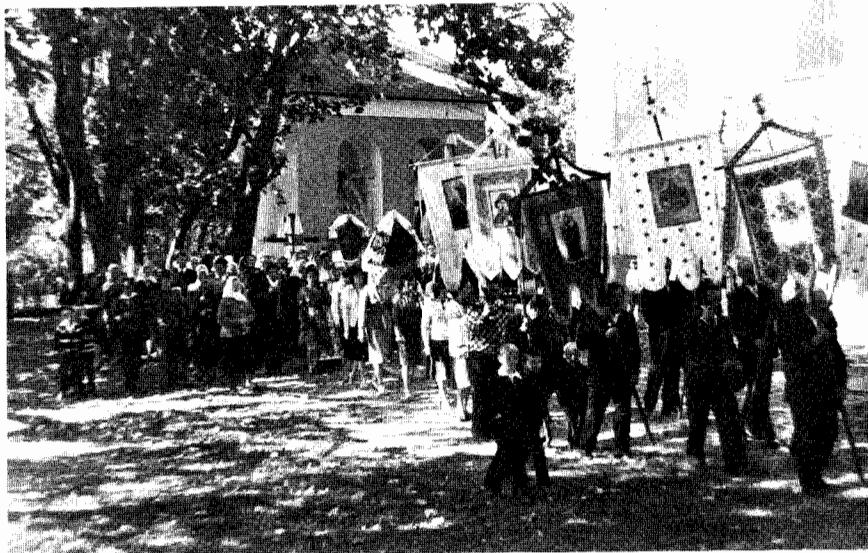
Посвячення прапору Сільського Господаря в Бродах 1934 р.

Лешнів, цвинтар. Похорон в 1975 р.

Відправа біля статуї Хреста. Лешнів 1984 р.

Посвячення перебудованої церкви в Лешневі з обходом в 1984 р.

Лешнів. Обхід довкола церкви в 1984 р.

Фестин.

Група брідської молоді на Білій Горі
під Шашкевичівським Хрестом в 1933 р.

Студентський хор.

Вечерниці.

Курс домашнього господарства.

Брідщани — в таборі полонених в Риміні, Італія 1946 р.

**В городі приходства о. Чубатого в Дітківцях
біля Бродів в 1935 р.**

Брідщани в Англії 1985 р.

**Група т.зв. «Лісовиків»,
які жили на присілку Лісові,
біля Поникви.**

Хор Торговельної школи.

Ю. і І. Чучман та В. О. і Катруся Щіхацькі на I. З'їзді Брідшан.

Учениці Торговельної Школи
в Бродах 1942 р.

Церковний хор Бродів із своїм
диригентом Е. Тиблочинським
на посвяченні новозбудованої
церкви в Язлівчику.

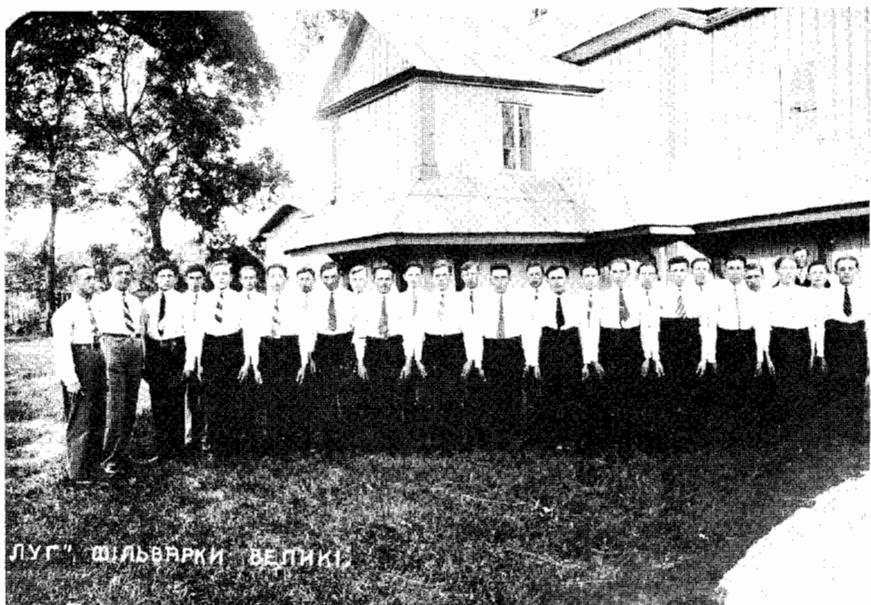
Курс виховниць Дитячих Садків в Бродах 1942 р.

Хор Товариства «Боян» в Бroдах в 1929 році.
Посередині: о. М. Осадца — диригент.

Похорон двох братів
Суховичів
розірваних гранатою
найденою в лісі.
Фільварки Великі
27. 4. 1943 р.

Товариство «Луг» — Фільварки Великі, 1937 р.

Спортова дружина «Богун» в Бродах, 1936 р.

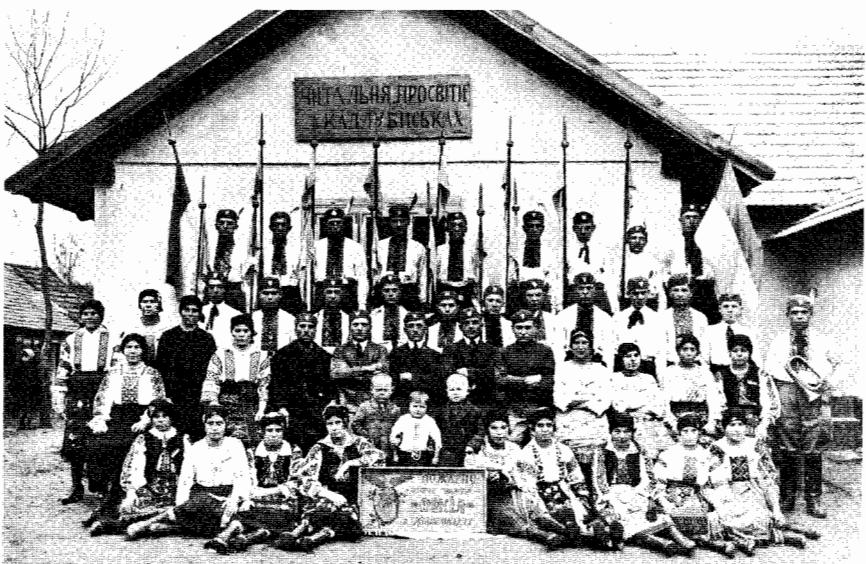
Відомі спортовці «Богуна»: брати Андріїшини.

Скок у висоту на спортивній площі «Богуна»
в Старих Бroдах 1938 р. За огорожою придорожні
лип, що вказують дорогу до Підкаменя.

Дута оркестра в селі Кадлубиськах 1936 р.

Товариство «Сокіл» при читальні «Просвіта»
в селі Кадлубиськах 1930 р.

Церковна процесія в Гаях Старобрідських 1938 р.

Молодь села Черниці в 1942 р.

Могила Героям в селі Черниці, висипана в 1941 р.

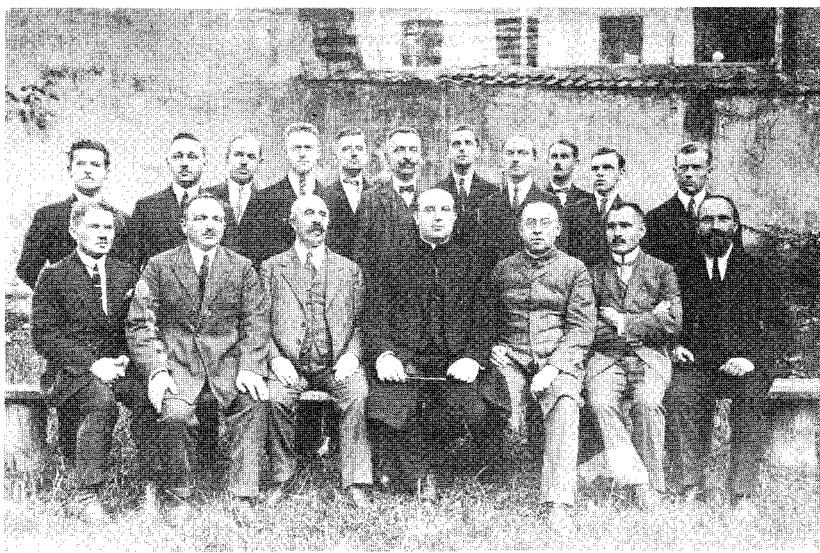
Дитячий Садок в Старих Бродах 1938 р.
Провідниця: панна Люба Павулівна.

Союз Українок в Старих Бордах вітає Повітову Голову
«Просвіти» п-ню Жолнірчук виступом дитячого Садка
літом 1938 р.

Працівники Бухгалтерійного Відділу Союзу
Кооператив в Бордах 1942-43 р.

Чоловічий хор під орудою о. М. Осадци в Бродах.

Товариство «Луг» в селі Берлин в 1936 р.

Молодь Старих Бродів під час Місії 1935 р.
Від ліва: о. місіонар Стернюк, о. місіонар Породъко
і о. парох Михайло Гаврилюк.

Перше Св. Причастя в Старих Бродах в 1934 р.
Парох і катехит: о. Михайло Гаврилюк.

8 класа Дівочої Гімназії в Бродах 1935 р.
Перша з ліва — Евгенія Заяць-Барицька, друга —
Фунька Осадца-Колодницька, а остання з права:
Ірена Степанина-Галайчук.

Ювілей Взаємної Помочі Українського Вчительства.
Хор дітей в селі Берлин під проводом вчительки
Марусі Чумівни 1930 р.

Мішаний хор товар. «Просвіти» в селі Берлині.

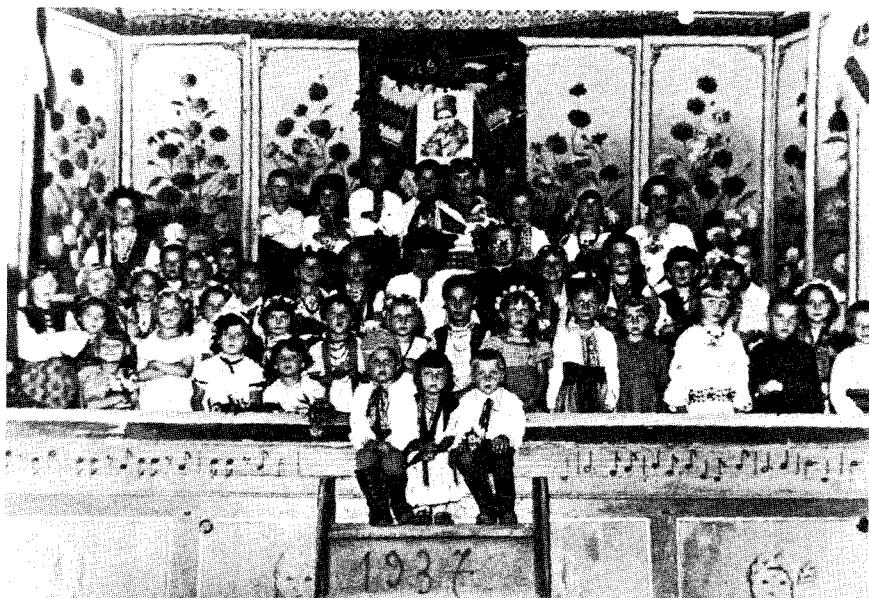
Весілля в селі Берлін.

Старі добре часи. Товариська зустріч в Т-ві «Основа».

Перше св. Причастя в Бродах 1929 р.
Катехит: о. Н. Зафійовський, учителька: Шуст.

Дитячий Садок в Бродах 1937 р.
Провідниця: Стефа Захарчук.

Відділ Союзу Кооператив 1942 р. в Бродах
Посередині: директор О. Наливайко.
Стоять від ліва: Коцко,, д-р В. Чума, Галандюк.

Дитячий Садок в Старих Бродах 1938 р. з виховницями:
Іриною і Галею Лещинськими.

Найстаріші і наймолодші учні Старобрідської школи в 1933 р.
Посередині: Катехіт о. В. Кармазин.

Хор української Торговельної Школи в Бродах 1942 р.
Сидять від ліва: проф. Д. Чубатий, дир. школи проф.

I. Сеник, диригент о. В. Жолкевич, проф. Чума.

8-ма кляса гімназії в Бродах в 1929 р.
Сидять з ліва: Іларій Демчинський, Мирося Домбровська,
о. Михайло Осадца, Мирослав Зафійовський.
Стоять з ліва: Григорій Реплянський, Володимир Громяк, ..., ...,
Евген Дикий, ..., ..., Ярослав Головач.

Гімназійний хор в Бродах в 1932 р.
Посередині о. Михайло Осадца — диригент.

Соборчик Духовенства з нагоди Єпископської
Візитації і Місії в Старих Бroдах в 1935 р.

В середньому ряді від ліва: о. Місіонар Стернюк,
о. Михайло Осадца, о. Декан Микола Демчинський, Єпископ Іван
Бучко, о. Місіонар Породько, о. Григорій Чубатий і о. Кіналь.

Мішаний хор українського товариства «Боян» в Бroдах.
Посередині о. Михайло Осадца — диригент. 1939 р.

Дитячий Садок у Фільварках Малих 1935 року.
З ліва сидять: Оля Сірко, о. Лабінський, Михайло Левенець.

Управа читальні «Просвіти» в Суховолі 1936 р.

Група курсанток
Дитячих Садків 1934 р.

Молодь села Суховоля в 1936 р.

Надзірна Рада і Управа Рай. Молочарні в Суховолі.
Сидять: І. Лісковий, Козодій, о. Антін Федорук, посол
О. Вислоцький, о. Теодор Столляр, о. Степан Клепарчук.

Студентський Хор під орудою свого катехита
о. проф. М. Осадци 1931 р.

Дитячий Садок — літом 1931 року в Бродах.
Виховниці: пані Левицька і Стефа Захарчук.

Церковний Хор в Старих Бroдах 1942 р.

Курс Книговодства Союзу Кооператив в Бродах 1942 р.

Старші бурсаки на тлі будинка бурси
ім. Маркіяна Шашкевича в Бродах в 1937 р.

Стоять з ліва: Роман Лящук, Петро Федун, Юрій Федорук,
М. Петришин, К. Якимець і Євген Дуткевич.

Дитяча вистава при Рідній Школі в Бродах 1930 р.

Члени хору і оркестри «Боян» в Бродах в 1938 р.
о. М. Осадца — диригент.

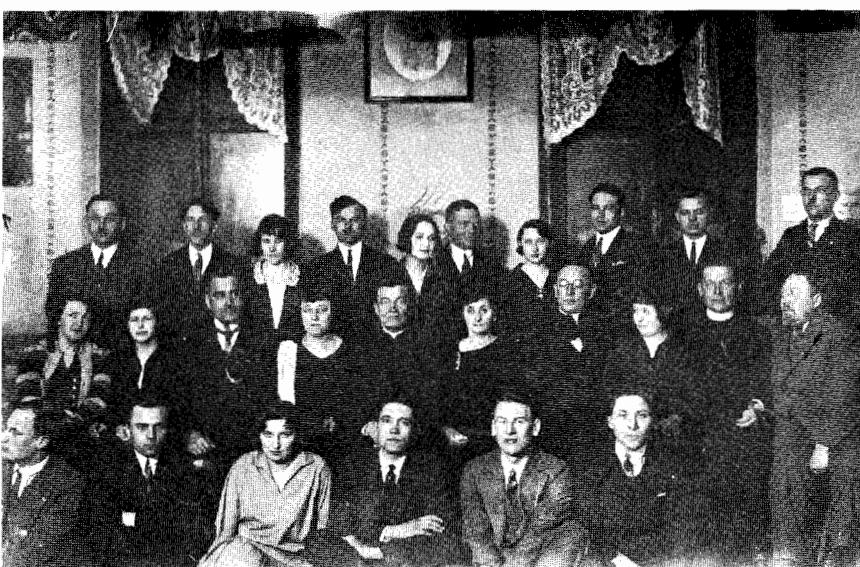
Хор Семінаристок під керівництвом о. проф. М. Осадци
в Бродах 1929 р.

Група молоді в Бродах 1928 р. Сидять від ліва:
В. Сакалюк, М. Павулівна, М. Чубата, Демчинська, Д. Чубатий.
Стоять: Дикий, Балюта, Цегельський, Ю. Чубатий, В. Шуст.

Група брідських студентів в Бродах 1922 р. Сидять від ліва:
Утиньчук, Демчинський, проф. д-р Лопатинський, Сірко.
Стоять від ліва: Софій, Сакалюк, Чубатий Д., Туркевич,
Чубатий Ю.

Група культурних діячів в Бродах 1927 р.

Учні гімназії в Бродах з проф. І. Цінціруком 1937 р.

І пластова присяга членів Брідського Пластового Куреня
в селі Берлин. Д-р Врециона, учит. В. Мурський.

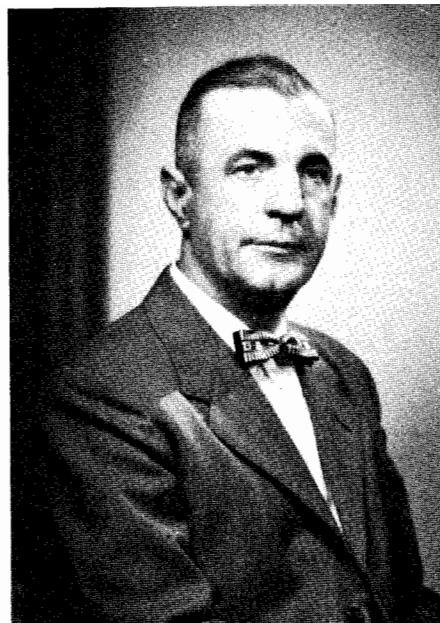
Жіночий хор з диригентом о. М. Осадцю в 1939 р.

Виховниці Дитячих Садків в Бродах 1934 року.
Голова Курсів — о. М. Гаврилюк.

о. Микола Дядьо
з дружиною Анною
в 1937 р.

Василь Пакуляк

Тома Дратвінський,
народжений
в селі Корсові,
визначний диригент
українських хорів Парижі,
де й помер 1967 р.

Люба Сухович

Сногаđи

о. д-р І. Нагаєвський

ЖМУТ СПОГАДІВ ПРО БРІДЩИНУ

1. Перші кроки нового єрея

Влітку 1935 року владика Никита Будка, що згодом умер на сибірській каторзі смертю Христового мученика, відбував канонічну візитaciю Теребовельського деканату й тоді поставив Мирослава Гориня і мене в сан пресвітерів у Теребовлі, Могильниці і Золотниках біля Зарваниці. І в Зарваниці, куди я майже щороку ходив на відпусти, я відслужжив свою першу св. Літургію перед чудотворним образом Матері Божої.

Наступного дня я поїхав у Львів, щоб скласти мою гомагію Слuzі Божому Митрополиту Андрієві за його ласкавість і доручення уділити мені єрейську хіротонію під час канонічної візитaciї і за те, що впродовж трьох тижнів я мав найкращу нагоду багато речей бачити, чути і навчитися, а це згодом придалося мені в моїй душпастирській праці. І в час тих відвідин я одержав своє перше призначення: бути сотрудником в Могильниці, що мала три церкви.

Однаке, по трьох місяцях я був призначений адміністратором парафії в Залав'ю біля Теребовлі, де Гнізна вливається до Серету. Звідти я час-до-часу їздив до Гумниськ помагати старшому парохові, о. Гаврилюкові, і там я стрінув о. Михайла, його сина, що був адміністратором Старих Бродів, який радив мені перенестись ближче Львова, бо саме тоді була опорожнена парафія Берлин біля Бродів.

Сама думка жити ближче Львова подобалась мені з двох причин: поперше, буде більший доїзд на т.зв. конкурсові іспити в Митрополічій Консисторії ще перед старанням про парафію, і подруге, можна буде частіше поїхати до Львова і користати з бібліотек та поглиблювати своє знання рідної історії, до чого при кожній зустрічі заохочував мене о. Ректор Йосиф Сліпий, Христів Ісповідник. Порадившись з родиною, я вислав прохання до Митрополичого Ординаріяту і чергового тижня одержав грамоту бути адміністратором парафії Берлин.

Попрощавшись з рідними і парафіянами, ми завантажили у «товаровий» вагон весь наш живий інвентар: коня Каштана й корову, що їх ми одержали від родини, та й наш власний набуток: три собаки, двох вовчурів і маленького, білого «шпіца»; до мертвого інвентаря належали речі для влаштування приходства, візок, сани тощо. В Україні всі ці речі були власністю священика і при кожному перенесенні їх треба було перевозити. Звичайно, майбутні парафіяни в цьому помогали, як було можливо.

Під вечір наш вагон був долучений в Теребовлі до особового поїзду, і через Тернопіль, Бузьк вранці ми прибули до Бродів. Мої

нові парафіяни з Берліна виїхали на станцію й помогли нам завести речі до Берліна, що віддалений к. шість кілометрів від Бродів. Велику прислугу зробила нам наша господиня Катерина Серафин, що весь час пильнувала наших речей. Спасибі їй за те.

2. Початкова праця в Берліні

Берлін це досить велика місцевість (к. 3 тисяч душ), розташована при одній дорозі довжиною коло десять кілометрів у формі неправильного колеса, а по самій середині, дещо ближче східної сторони колеса, була нова величава п'ятибанна церква, що могла містити 800-1000 мирян. Її збудували парафіяни на переломі 1920-30-тих років у часах душпастирства о. Струмінського, старшого, дбайливого і достойного священика. Увійшовши в церкву помолитись і заспівавши одну лінійку з пісні до Пресв. Богородиці, я переконався, що в ній дуже добра акустика, а це для хору і священика дуже важлива справа. І я радувався душою та молився за пок. о. душпастиря, що її збудував, як і за добрих людей, що складали на неї свої пожертви.

За дорогою на північ від церкви був невеличкий сосновий лісок, а ще далі був старовинний парафіяльний цвинтар. На південь від церкви були господарські будинки, стодола і стайні і ще якийсь малий будинок; всі вони були перенесені сюди із старого приходства з-над річки, де церкву і приходство знищив «гриб»; нового приходства ще не вдалось збудувати.

Ідучи за прикладом свого спочилого попередника, ми зайняли в трьох найближчих до церкви сусідів по одній кімнаті: для канцелярії, кухні і спальні. Я не пригадую собі, щоб хтонебудь з них хотів за те якоєсь заплати. Дружина приїхала з нашою донею, Орисею, дещо пізніше від батьків. Я зразу усвідомив собі, що на мене спав обов'язок збудувати новий вигідний приходський дім, хоч я не сподівався довго жити в ньому. І щедрими пожертвами та масовою фізичною допомогою парафіян в час будови дім був скінчений влітку 1937 року і ми перейшли жити до нього.

3. Перший конфлікт і порозуміння з мирянами

З огляду на те, що після похоронів моого достойного попередника вже минуло кілька тижнів, а я обняв парафію під кінець посту, велике число мирян облягало сповіdalницю, так що я аж ввечері служив Літургію Напередосвяченіх Дарів. Я був радий душою, що мої парафіяни тиснуться до св. Сповіді, щоб чистим серцем зустрічати Воскреслого Христа.

Однак, я запримітив, що в неділю після прочитання Євангелії людей у церкві зменшалось, головно по чоловічому боці. І запитавши старшого брата, Ф. Дутку, де люди діваються і довідався, що вони ідуть в лісок, щоб трохи поговорити й покурити. Я зараз же рішився на драстичний крок: скинувши з себе фелон, я

пішов у лісок і привітав їх: «Слава Ісусу Христу! Дорогі мої Браття, де пребувають вівці, там і пастир повинен бути. Я знаю, що вам приємно побути в ліску на свіжому повітря, але не забувайте, що в церкві відправа ще нескінчена. Тут у ліску ви ніколи не сповните заповідь Божу: „Пам'ятай день святий святкувати”. Проповідь священика є частиною богослужби і ви мусите вислухати Слово Боже! Може ви колись слухали довгих проповідей, а я вам обіцюю, що моя проповідь триватиме лише десять мінút».

І це помогло. Щобільше, по кількох тижнях деякі миряни приходили до мене з проханням, щоб говорити їм трошки довші проповіді, але я держався своего слова.

Крім того, чимало енергії вимагало від мене бажання, щоб провчити їх до точного приходження в церкву; як також вплинути на деяких жінок не ставати в час Утрені серед церкви на розмову і часом плечима до престола, а помагати дякові співати. І в цій справі ми дійшли до повного порозуміння.

4. Свята місія в парафії

Великою подією в Берліні тієї осені була св. Місія, яку провадили ієромонахи Редемптористи, о. ігумен Маврикій ван де Малє і о. Зиновій Ковалик. Впродовж вісімох днів зранку й увечері обидва вони сіяли Боже Слово на душі мирян. Особливо наука великого святця, о. Ковалика, наділеного Богом великим даром провідництва майже щовечора викликували в церкві голосний плач не лише жінок, але й чоловіків. Ще й тепер стрічаю чимало людей, старших і молодших, які пам'ятають мене з того часу й усі вони згадують про все, а найбільше про оту пропам'ятну місію.

Як відомо, о. З. Ковалик, ЧНІ, був замучений більшовиками у львівській тюрмі 1941 року.

Особливо пам'ятним був нічний хресний похід мирян з свічками і корогвами на місцевий цвинтар і Слово Боже мученика о. Зиновія Ковалика про смерть, та про душі в чистилищі.

Вже Христос Спаситель навчав своїх учнів, що не всі люди однаково сприймають Слово Боже.

* * *

При цій нагоді розкажу ще про один цікавий і побожний звичай тієї парафії. Після відправи похоронних обрядів у церкві, похоронний похід ішов вулицею аж до хати спочилого. Зимою, навесні, влітку й восени, попереду несли хреста, потім корогви, а за ними ішов священик, за ним труна, родина і миряни. З кожної хати виходив до своїх воріт господар чи господиня і просили священика про одне євангельське зачало за спокій душі спочилого і давали свою пожертву. Коли це було зимою, то священик перемерзлий і втомлений вертався додому вже смерком.

5. Культурно-освітня праця в громаді

В Берлині дуже гарно розвивались культурно-освітні товариства: «Просвіта», «Сільський Господар» та економічні: «Маслосоюз» та «Кооператива» і спортивне товариство «Луг». Вся торгівля була в українських руках, в кооперативі люди могли купити всякі речі щоденного вживання.

В залі «Просвіти» часто відбувалися представлення під керівництвом дир. школи Л. Чуми, що виховував дітей у патріотичному дусі, а помогала їйому молодша генерація інтелігенції, що ходили до школи в Бродах, або деїнде.

Влітку того року церква при співучасти місцевих організацій влаштувала дитячий садок, до якого вписалось понад сотня дітей, так що учительці-проводниці треба було кілька помічниць. Праця в читальні, чи тепер дитячий садок, були сіллю в оці польської поліції, мовляв, священик бавиться в політику. І тепер кожного дня пильнувала поліція, чи заховуються всі «гігієнічні приписи», а радше шукала причини, щоб цю освітню працю для найменших закрити.

На щастя, адвокат д-р Володимир Чума, син нашого дир. школи, що мав у Бродах свою адвокатську канцелярію, боронив мене безінтересово перед всіма напастями поліції, навіть ув окружному суді.

* * *

Для характеристики польських відносин згадаю, що час-до-часу до мене приходили листи з Митрополичого Ординаріяту зі Львова з різними дописками і кількома печатками різної форми. Виходило, що урядовець на львівській пошті, бачучи слово «Берлін» на моєму листі, посылав його до Берліна, столиці німецького району. На одному з таких листів була така німецька дописка: «Берлін іст айн Дорф ам Стир бай Броди, Вест Україне» («Берлін, це село над Стиром під Бродами, Західня Україна»). Виходило, що німецький поштовий урядовець мав країні топографічні відомості про Польщу, як польський урядовець на львівській пошті.

* * *

Я згадав про родинного коня «Каштана», якого я дуже любив. На жаль, він мав забагато арабської крові в собі, а дотого був вихованний на селі далеко від міського руху й гамору, тому вже в попередній парафії він, спокохавшись, мало не забив нас. Ветеринар радив справити йому сильну шкіряну упряж, а вуздечка мала заслонювати з боків його очі. Але й це не помогало: він не дав нам досить часу, щоб сісти на візок: стриг вухами і присідав ногами, як кіт. Одного разу я їхав до Бродів і при тій нагоді хотів підвезти проф. Я. Чумака до залізничної станції, але кінь спокохався вже на подвір'ю.

Після цього я поїхав до місцевого власника дібр, спольщеноого німця Рудрофа, який уже передтим хотів купити його. Я заміняв його за два коні: карого «Янка» і лошицю «Шпачку». Ми обидва були вдоволені: я без страху їздив Янком, а він скакав через плоти моїм Каштаном.

* * *

Ми й не смутилися, як минув рік. Приходство було збудоване близько церкви. Про те дійшла вістка до моого старшого сусіда з Білявець і він вніс прохання до Митрополичого Ординаріату і одержав Берлін як свою парафію, а я зайняв його місце: Білявці і Бовдури. Щоправда, в останній хвилині вийшли деякі труднощі і мені прийшлося їхати окружною дорогою в товаристві цілої процесії мирян, що відпроваджували мене з плачем. Таких виявів прив'язання й любові до свого короткотривалого душпастирства він не сподівався, тому з вдячністю зберігає все своє життя на дні свого вдячного серця сердешній спогад про Берлін.

6. Білявці і Бовдури — моя нова парафія

Минувши великий сосновий ліс, ми в'їхали в головнуву вулицю села Бовдур. На горбку з лівого боку дороги видно було вікову, дерев'яну церкву, що її самі сільські архітектори й майстри збудували Богові на славу. Під церквою зібралися старші браття і громадка людей, щоб привітати свого нового душпастиря. Фед'ко Іськів зробив на мене враження, що він є лідером у цій стародавній українській громаді, що майже стільки само мала латинників і кілька жидів. В Берліні й Білявцях жидів не було.

Помолившись Богові в їх невеличкій, але милій церкві, бовдуряни відпровадили нас через міст і далі висипаною серед болотнистоого терену дорогою аж до Білявець, куди в'їхали з північної сторони села, оточеного сосновим лісом і попри школу, де директором був М. Матвій з довгими козацькими вусами. Ми привіталися з ним і його дружиною, полькою з роду, що також тут учительювалася; їх синів не було вдома, Адам студіював експортівку в Гданську, а Юліян право в католицькому університеті в Любліні.

Велика громада людей відпровадила нас до церкви і приходства. Церква дерев'яна і гарного стилю, вся схована в вікових липах, а біля неї дзвіниця. Старші брати, на чолі з Іваном Мисаном привітали нас хлібом і сіллю та добрим словом. Помолившись у церкві, я пішов з ними до приходства, де вже люди зносили меблі до хати і вмістили коні й корову до стайні. Понад сто метрів від приходства була стодола з шопою на вози й сани, а дещо ближче стайня; був там маленький будинок, де Катерина зразу вмістила вовчуруїв, щоб борони Боже кого не вкусили, а маленький шпіц бігав по подвір'ю, якби тут виріс. При величезному плоті був колодязь із журавлем. Довкруги подвір'я старезні липи, а в долі все

це оточене частоколом. Наші вовчурі матимуть куди свободіно бігати всю ніч, а вдень спати в маленькому будинку. Тільки маленький шпіц міг всюди бігати і своїм тоненьким голосом провадив кожного гостя до хати.

Саме ж приходство складалось із п'ятьох кімнат: канцелярія, три невеличкі спальні і кухня; спереду була веранда, а від городу танок і малі сіни, звідки входилося і до кухні. Так, більш-менш, виглядало приходство.

Також і церква з дзвіницею були оточені частоколом, бо довкруги ней був колись цвинтар і ще в нових часах тут-і-там стояли кам'яні намогильні хрести, що їх нашадки кожної весни відновляли, щоб служити над спочилими паастаси.

В час літніх місяців ми служили св. Літургії під голим небом, а миряни сиділи чи стояли в холодку під липами. Нам скоро вдалося зорганізувати мішаний хор і навчити співати св. Літургію, яку хор співав щодругу неділю, а першим його диригентом була моя дружина Ольга.

В Білявцях був дуже добрий старший віком дядь Штурмай, якого син, отець Петро, був завідателем у Станиславчику. Всі білявчани гордилися священиком, що вийшов з їх села. Переглядаючи «Діяння» львівського «собору» з 1946 року, я не знайшов там його імення, а згодомчув, що він був засланий на каторгу і завдяки «хрущовській відлизі» вернувся додому і жив зі своїми батьками й там упокоївся в Бозі. Хай з Богом спочиває.

8. Гість з далекого Едмонтону, Альберта

Заледве я розпакувався на новому місці, до мене зайшов краян з далекого Едмонтону в Канаді.

— Галло Фадер! — поздоровив він мене по-канадському. — Я називаюсь Фед'ко Хміляр і живу тепер в Едмонтоні в Канаді. Я приїхав сюди, бо хочу побачити своє родинне гніздо і перебуваю з рідними. В моїх околицях в Канаді живуть люди з Білявець. Ось в одній околії зійшлися вони в неділю на гарне поле і закопали на ньому великого хреста посередині села. І радились якби-то назвати село. І вradiли, щоб воно називалось «Мир — нам» і сьогодні трохи на схід від Мондеру є село Мирнам. Це майже всі білявчани. Я маю велику просьбу до вас, отче.

— Говоріть, я зроблю, що буде в моїй силі і спроможності.

— Наши білявчани вже не думають вертати до краю, але хочуть стати канадськими громадянами. Їм треба метрик уродження. Чи можете їх написати? Ось тут маєте список їх імен, разом з іменами їх батьків, щоб не було помилок.

У списку було вісімдесят імен, тому взяло кілька днів заки я повишукував їх у метриках, а для певнішої їх ідентичності я розпитував їхні родини. І радий був Фед'ко Хміль, держачи готові метрики в руках. Прощаючись зі мною, він просив мене відвідати

колись білявчан, а тепер мирнам'ян у Канаді. Не треба й казати, що його княжий дар за метрики був якби даром Божим для нас, бо ми очікували приходу нашого сина, що був хрещений під час св. Місії, яку перевели в Білявцях о. ігумен Маврикій ван де Мале та о. Зиновій Ковалик. Хрищеник одержав імена Зиновій-Володимир, бо о Володимир Жолкевич, завідатель парафії в Дітківцях, удіяв йому св. Тайну Миропомазання.

9. Богослужби, катехизація дітей і паломництво до Почаєва

І в цій парафії спочатку було непорозуміння стосовно акуратного ходження на богослужбі в неділі й свята, бо господарі вдосвіта провадили свою тварину на пашу й пізно приходили в церкву. І прийшлося кілька неділь починати Службу Божу при напівпорожній церкві. І це, врешті, привчило їх до конечної точності. Вони зрозуміли, що після богослужби їх священик мусить їхати на богослужрення до Бовдур, а в тих часах ще була строго заховувана «канонічна година», тобто ані священик, ані миряни не могли прийняти св. Причастя в час Літургії не заховавши повного посту від півночі. В Білявцях і Бовдурах було чимало таких людей, особливо після св. Місії. Білявчани скоро зрозуміли, що друга серія дзвонів кликала їх до церкви, а наступна повідомляла, що за четверть години починається св. Літургія. І тут проповіді не були довші як десять хвилин, і ніхто під час них не дрімав під липами влітку, коли всі були змушені важкою працею на полях.

* * *

Був у Білявцях старий звичай: кожного року в празник Успення Преч. Діви Марії білявчани вибирались пішки на празник до Почаєва, а там тепер господарили московські монахи.

В цій справі я писав до Митрополичого Ординаріяту, прохаючи поради, як мені поступати. Скоро прийшла відповідь з підписом Митрополита Андрія, що Почаївська Маті Божа віддавна є почитана католиками і православними українцями, тому не було б вказаним здерживати мирян від того побожного звичаю. Матір Божу люблять однаково католики і православні і Вона допоможе нам колись знову об'єднатися. І так робили всі сусідні з Почаєвом парафії вже від давніх часів, коли цей монастир був католицький.

* * *

Три рази в тиждень по св. Літургії в церкві я йшов до школи катехизувати дітей, кожну класу окремо. Ще в час богословських студій о. проф. Ю. Дзерович учив нас катехизувати теоретично, а один рік кожного тижня ми всі йшли до школи ім. кор. Данила в

забудованнях св. Юра, і кожний питомець переводив практично кожну лекцію. Вже тоді ми уживали т.зв. Віденську школу навчання, послуговуючись мнемотехнічними засобами, рисунками, короткими історіями тощо, щоб унагляднити дітям якусь біблійну чи катехитичну тему, і при тому навчаючи їх катехизмових частин і молитов напам'ять.

І в Білявцях я переконався ще раз, що діти, яких батьки не пили алькоголю (сивухи чи пива), впродовж двох сорок п'ять хвилинних лекцій добре зрозуміли і вивчили напам'ять «Шість правд віри». Натомість діти або внуки алькоголіків ще не знали цього добре навіть після чотирьох лекцій. І про те я нераз говорив людям під час викладів у читальні «Просвіти» в обох селах, виказуючи їм шкідливість уживання алькоголю.

Щороку зимовою порою дир. Матвій і я голосили людям доповіді на різні національно-культурні теми, підбираючи матеріял за програмою «Просвіти». А дир. Матвій, що добре визнавався на людських і тваринних недугах, давав їм практичні поради і ліки для першої помочі і, як треба було, помагав їм безоплатно. За те всі називали його словами «наш пан».

Відомо, що після Йорданських Свят щороку священик відвідував своїх парафіян із свяченою водою, а при тому вони давали йому дарунки, звичайно, невеличкий вінок кукурудзи. Я брав ці дари від багатших парафіян, а давав їх убогим лісовим робітникам, щоб мололи їх на мамалигу і малаї для дітей. На переднівку, коли вже хліб минувся, а новий ще не назрів, всі бідні в Білявцях і Бовдурах знали, що кожний з них дістане від отця духовного стільки жита або пшениці, скільки зможе занести в мішку на плечах додому і зараз же змолоти його на жорнах для дітей на хліб. В мене це були рештки запасу з минулого року, які я держав на стрижу приходського будинку. За це ніхто нічого не давав, ані не платив. Почуття сповненого обов'язку супроти більшнього було нагородою для мене.

10. Родина дроворуба Івана

Був у селі один дроворуб, якого називемо Іваном, що мав дружину і п'ятеро малих дітей. Вряди-годи він показувався в церкві, але між людьми ходила чутка, що зароблені гроші він геть пропивав, п'яний бив свою жінку й дітей, які не мали що їсти. І цій бідній родині треба було помогти. Одного дня йдучи попри їхню хату я почув крики і плач дітей та жінки. Я негайно ввійшов у хату й побачив, як Іван, вдвое більший за свою жінку, обкладав її п'ястуками, а діти боронили маму і їм діставалося від п'яного батька.

Я не міг видергати і крикнув щосили на Івана, щоб перестав знущатися над бідною жінкою, а він удавав, що не чує, тоді я дав йому кілька своїх палиць по задній частині тіла і скоро він

отяминувся, протверезів, і сам розплакався... Того дня він прирік мені, що вже ніколи не питиме, ані не битиме маму своїх дітей, що не мала зашo купити дітям хліба ані сорочин, щоб їх післати в школу.

З того часу не було чути криків у тій хаті. Іван розжився і щонеділі можна було його бачити в церкві. Після першого приходу більшовиків в Галичину політруки організували міліцю по селах, звичайно, з-поміж бідних людей, тому й Іван попав у міліцю; кожний міліціянт, як відомо, своїм доносом до вищої влади був паном життя і смерті своїх односельчан.

Вертаючи одного вечора з примусового мітингу, я побачив біля брами приходства силюету Івана і повіяло мені морозом поза спиною...

— Слава Ісусу Христу! — каже Іван.

— Слава на віки! — відповідаю.

— Прошу отця, я хочу вас запевнити, що я й досі вдячний вам за поміч... З того часу, як ви були в нашій хаті, я ніколи не поклав п'ястука на мою жінку і Божий мир запанував у нашій хаті.

Я певен, що його слова були щирі і що він не прикладав своїх рук до моїх і моєї родини важких переживань і довгого підпілля, з якого я вернувся додому по приході німців у Галичину.

Я подякував Іванові за його приязнь і по-дружньому стиснув їйому руку. Хочу згадати, що в час німецької окупації були намагання ув'язнити Івана, але я став у його обороні і не лише його, але й інших міліціянтів чи урядовців села. Я переконаний, що арешт і вивезення на Сибір вісімох молодих хлопців і дівчат з Білявець не було справою місцевих людей, але їх мусів видати хтось інший. Так високо я цінів білявчан.

11. Напередодні війни. Реквізиція. Вивезення до Берези

Вибачаюсь за те, що я трохи випередив події, тому ще розкажу, що в Білявцях і Бовдурах ми пережили приготування до Другої світової війни: розподіл Чехо-Словаччини, проголошення й існування самостійної Карпатської України і сам початок війни 1 вересня 1939 року. В час існування самостійної української держави зі села «зникали» молоді хлопці, тому в село часто навідувалась поліція і допитувала їх батьків і сусідів, де вони ділися. Очевидно, нічого нівідкого не довідались.

Починаючи з весною 1939 року, всі «резервісти» були покликані до своїх полків, розміщених на західніх кордонах і в середині держави, а менше на східніх кордонах. Виконувати весняні праці й збирати жнива прийшлося старим батькам, жінкам і школярам.

Надобавок, влітку в Білявцях і в інших селах з'явились «військові комісії», що оглядали коні, вози, упряж, тощо. У мене

пограбували обидва коні, воза й нову упряж. А кілька днів після цього наскочила несподівано на приходство поліція, саме як я вернувся з похорону, і закувала мене в кайдани, разом з одним моїм молодим парафіянином, Іваном Заозірним, і завезли нас до Бродів в групу інших в'язнів (всіх було 17) та запроторили нас до концтабору в Березі Картузькій.

Початок війни і несподіваний наступ Червоної армії (17 вересня) здовж східного польського кордону змусив польську поліцію ніччю втекти з Берези, отого першого концтабору в західній Європі, де по-нелюдському знущалися над невинними людьми, бо за те тільки, що любили свій рідний український народ і свою Церкву. Польська поліція робила приготування, щоб висадити нас у повітря, але залишила нас замкнених більшовикам в надії, що вони викінчати нас дорешти. Та з Божою поміччю ми вийшли з табору ще заки туди прийшли більшовики. Одні з нас пішли на чужину, а інші вернулися до своїх родин під нового окупанта. Про дальшу долю не будемо тут згадувати, бо про те вже була мова на іншому місці.

12. Заключні думки

В історії мартирології українського народу записаний напад більшовицьких партизан на мою дочерну парафію, Бовдури, в 1944 році. А час того наїзду більшовицької банди, що діяла в зв'язку з бандою Ковпака, неприпадково були вбиті найкращі українські патріоти, а їх тіла закопані в купах гною. Між убитими був перковний діяч і старший брат, Фед'ко Іськів із своею дружиною і ще мабуть з деякими членами своєї родини, але цього докладно не вдалося ствердити, бо діти в ляку розбіглися і не верталися додому.

Це сталося рік перед битвою за Броди, в якій брала участь українська Дивізія «Галичина», що залишила на бірдських полях бою коло сім тисяч поляглих найкращих синів народу, що душу свою поклали за друзів своїх. І доки існуватиме український народ на Божому світі, доти він пам'ятатиме про цю боротьбу за свою державність в час п'ятої декади двадцятого сторіччя.

Нарід Бірдської землі зайняв у визвольній боротьбі одне з перших місць і московський окупант не вимаже цієї дійсності з сумління й пам'яті народу, який сьогодні чи завтра стане господарем домовитим на своїй землі.

ЗГАДКА ПРО СВ. П. БРІДСЬКИХ ДІВЧАТ-ГЕРОЙНЬ

Ліда Лугова (Монреаль, Канада) пише в часописі «Канадійський Фармер» з дня 22 лютого 1969 року в своєму спомині п.з. «Героїні з Бродів» про свою сестру Галю Столляр і других дівчат, які згинули мученичною смертю з рук варварів-окупантів:

Рік-річно в місяці лютому вшановуємо пам'ять жінок-героїнь, які за нашу батьківщину віддали мужнью своє молоде життя. Але чомусь завжди згадуємо одних і цих самих героїнь, а до інших ставимось байдуже, або не прикладаємо труду, щоб їх відпитати та закріпити їхні імена хоч малим спогадом. Сьогодні в моєму спогаді про жінок-героїнь, я хочу згадати саме ці героїні, про яких в місяці лютому ніхто не згадує, ані в пресі, ані на наших жіночих сходинах. Це є жінки-героїні з Бродів, могили яких навіть не існують, бо їй не було їх похоронів і панаходи.

ІРИНА ШУСТ

Хто з брідцян, моїх ровесниць, не пам'ятає завжди веселої, гарної бльондинки Ірці, дочки судового урядника п. Шуста, яка весь час росла і виховувалася в домі своїх батьків, громадян міста Бродів. У Бродах вона, мабуть, прийшла на світ і в Бродах закінчила з відзначенням державну гімназію.

Після матури вписалася у Львові на правничий відділ університету, де завжди з відзначенням складала іспити. До Львова на студії доїздила з Бродів, часто ночувала в моєї сестри Галі при вул. св. Марка ч. 8, бо з нею жила в великій priязні. Їх напевно єднала спільнa праця в ОУН, але не під впливом моєї сестри вона вступила до праці в підпіллю, як думала рідня Ірці і завжди чула жаль до Галі. Вона вступила до ОУН під впливом студента Уя Гошка, якого, на жаль, розстріляли більшовики після процесу 59-ох у Львові, разом з його батьком (радником податкового уряду в Бродах) п. Гошком.

Покійну Ірцю заарештувало НКВД 1940 року у Львові, де після правничих студій доїздила на працю. Сиділа вона в тюрмі при вул. Лонцкого, де І НКВД при відступі у жахливий спосіб замучило. Після відступу більшовиків її до непізнання змасакроване тіло батько пізнав по мештах, які завіз її до тюрми. Про те батько не розказував своїй хворій дружині, яка все чекала, що Ірця ще повернеться домів.

В Бродах вона активно працювала в студентському товаристві «Смолоскип», який був центром студентської праці. Під час важких допитів вона не заломилася. Свою силу вона черпала в молитві і вірила, що правда переможе зло, була ідеалістка і за свій ідеал: Бог і Батьківщина, віддала своє многонадійне життя.

Домбровська Мирослава.

МИРОСЯ ДОМБРОВСЬКА

Виховувалася в домі своєї матері, вдови по учителеві, на Старо-Бродах. Після гімназійної матури весь час була членом студентського товариства «Смолоскип». Їздила, як членкиня «Союзу Українок» по селах з рефератами. Мала теж зв'язки з моєю покійною сестрою, Галею, тому часто перебувала в нашому домі, на приходстві, в Суховолі. Працювала по селах, як садівничка в дитячих садках. Любила свою працю, і багато віддавала свого серця і знання дітям. Завжди була дуже товариська.

Більшовики арештували її в рідному домі на Старо-Бродах і вивезли до Львова, де замучили її в тюрмі при вул. Лонцького.

СОНЯ ПАВЛЮК

Дочка купця з Бродів, молоденька гімназистка, веселої, рухливої вдачі. Ніхто з нас не міг навіть подумати, що така розпещена Соня є членом ОУН.

Заарештована більшовиками того самого дня, що Мирося Домбовська. Згинула мученичою смертю у Львові при вул. Лонцького.

В Лешневі біля Бродів тоді ще арештовано і перевезено до брідської тюрми дочку отця Юліяна Рудкевича Дарку, молоденьку, теж гімназійну ученицю. Куди її вивезли і як вона згинула, ніхто досі не знає.

Коли згадую імена цих молодих героїнь з Бродів, чи з-під Бродів, не можу поминути сестер Оленки і Стефи Онищук зі села Суховоля. Це були доњки дуже свідомого діяча, Максима Онищука, в Суховолі. В нижчій гімназії вчилися приватно в моого пок. батька о. Теодора. Брали активну участь у всіх імпрезах свідомого села Суховолі. Належали до підпільної організації. Ціла родина Онищуків відрізнялася дуже сильним характером.

Згинули, як зв'язкові під час облоги Бродів голодовою смертю в лісі.

Їх сестра Галя була старша за них, її побили так більшовицькі сатрапи, вона втратила мову і вже 20 і кілька літ лежить спаралізована.

Тоді теж заарештовано і вивезено до тюрми зі Суховолі Галю Хомич, яка по сьогодні пропала без вістки.

ГАЛЯ СТОЛЯР

Згадуючи про геройній Бродів, до них мушу зачислити і мою рідну сестру, Галю Столляр, хоч дуже важко мені про неї писати.

Галя Столляр походила зі священичої родини. Батько її був парохом Суховолі, брідського повіту, а прийшов там на місце її дідуся о. Мих. Олексишина, який довгі роки був парохом Суховолі і працював в брідському повіті, як український патріот, бо тоді ще багато було москвофілів. Село Суховоля було мальовниче і люди в ньому були добре і свідомі.

До гімназії Галя ходила в Тернополі і у Львові. Була карною пластункою в Пластовому Уладі. Любила фізичні вправи і спорт. В бігу здобула срібну чашу для XXXIII дівочого куреня у Львові.

В Бroдах належала до студентського товариства «Смолоскип», до Т-ва «Просвіта», «Рідна Школа» і до «Союзу Українок». Маючи велике замилування до руханки і вправ, вона вчила 600 дівчат вправи на 50-літній ювілей «Просвіти». Про це свято писав «Новий Час» в 1935 році, що такого здвигу Броди ще не бачили. Перед цим святом Галя ходила пішки від села до села, щоб вчити вправи до пісень. Опісля ці дівчата під проводом Галі виступали в Підлісся біля могили Маркіяна Шашкевича.

Коли прийшли більшовики, Галю арештували у Львові в ночі, вона попала в гурт 59-ох націоналістів, яких на допитах страшенно били так, що в'язні від тортур тратили притомність. Усіх в'язнів засуджено на смерть і вивезено до Бердичева до в'язниці, де вони мали бути розстріляні, бо Сталін їх не помилував.

У часі війни німці дійшли до Бердичева, звільнили в'язнів, які були ще при життю, а між ними і Галю. Вона прийшла пішки з Бердичева до Суховолі. Була дуже виснажена і зморена.

Та не довго втішалася вона волею, бо по двох тижнях у Львові її знову арештовано, але під час проходу вдалося їй втекти з подвір'я в'язниці на вулиці Лонцкого. Перебувала вона тоді в Бучачі в нашого вуйка і тети, д-ра С. Попеля, пізніше під чужим прізвищем вийхала до Німеччини на студії. Там знову не мала вона спокійного життя. Зробили її зв'язковою ОУН між поодинокими містами і Україною.

Галя працювала серед робітників, вивезених до Райху, наражувалась на смертельні небезпеки, відвідуючи всі робітничі центри. Постійно мешкала в Мюнхені, де з відзначенням здала іспит з дентистики.

Вислали її до Берліна до дому п. Гайдер, де була квартира зв'язку. Там її арештували і віддали на допит латвійському німцеві, Вірзінгові, що був у в'язниці св. Олександра відомий зі своєї жорстокості.

Знов почалися для неї страшні муки, під час яких вона ніколи не заламалася.

Щоб затерти сліди знущань, гестапівці повісили її на рушнику в осені 1942 р. Точного дня смерти її не знати. Весною 1943 року Гестапо повідомило батька, що вона померла на запалення легенів.

Упродовж побуту в тюрмі Галя дуже молилася і ніколи не розставалася зі своєю вервицею, заохочувала також інших до молитви. Про її останні дні так писала п. Гайдер, як вийшла на волю: «Її кличем, завжди було: Бог і Батьківщина, а своє терпіння зносила мужньо і ще нам давала сили держатися так, як вона».

Галя була улюблена між своїми рідними і серед людей брідського повіту. Працювала серед селян брідщини, жила завжди надіями на визволення своєї батьківщини, віддана цілим своїм еством і душою українській справі. На жаль, нема навіть могили Галі.

З Бродів і повіту згинуло багато молодих дівчат та хлопців з рук наїзників, згадаю хоч би студента Миколу Матвійчука, У. Гонка, Дунька Павулу, Владка Сірка, Г. Швалюка, щедрого добродія українських установ.

Надія Цюпка,
нар. 15. 9. 1925 р.
в Білявцях,
повіт Броди.
Працювала
мед.-сестрою в УПА.
Загинула весною
1950 року
в Самбірщині.

Брідські студенти сталили свої характери в Товаристві «Смолоскип». Із цього «Смолоскипу» не вийшов ні один зрадник. Я горда за наше мале, але важне місто Броди.

Більшовикам далася УПА добре «в знаки», видно це по тому, що 25 років пізніше більшовицький писака з Києва, Любомир Ігнатенко написав на соцзамовлення п'ясу проти УПА п.з. «Суд серця», яку ставили тільки у Львові, змістом якої є: прихилити непокірних українців до «повинності Москві».

Лідія Лугова

Іван Івахів

СПОГАД ПРО О. МИХАЙЛА ОСАДЦУ

Хто ходив до державної гімназії в Бродах між Першою й Другою світовими війнами, той дуже добре знає о. Михайла Осадцу, нашого катехита, який не раз обороняв учнів перед професорами і не одного витягнув з біди та уможливив закінчити гімназію. Він поводився з нами як рівний з рівними.

Пригадую собі, як я 1929 року прийшов до першої кляси польської гімназії в Бродах, то о. Осадца був тим, на кого були звернені очі й надії всіх. По першім чвертьріччі на годині релігії о. Осадца читав нам висліди конференції, хто скільки мас недостатніх нот, а хто «чистий». Він прочитав мені, що маю злу оцінку з польської мови, але додав, що це ще не зло, бо я зможу польську мову швидко опанувати. І так сталося.

Не раз картав о. Осадца учнів за те, що не вчилися. Та коли зажурений учень впадав на дусі, то о. Осадца вмів його підбадьорити. Наш катехит обороняв учнів українців на конференціях учительського збору. Його учні облягали й поради та порятунку прохали. І він це робив. Там, де цього справа вимагала, щоб рятувати своїх хлопців, він приймав навіть пониження від директора, а нагородою йому було те, що допоміг молодій людині. Коли я прибув до Бродів, до першої кляси гімназії, то зараз на станції почув, що буде «вента», концерт, і що це влаштовує о. Осадца. О. Осадца організував хори, концерти, академії, забави, які чомусь називали «вентами». До всього тягнув нас, учнів, давав нам можливість вироблятися на добрих супільників, а не лише на звичайних з'їдачів бурсацької зупи.

Культурному життю в Бродах о. Осадца надавав тон і його вів. Своїми виставами й концертами будив українську свідомість та виховував громадянство культурно. Хто може забути ті концерти в травні в залі Музичного Товариства? Там о. Осадца влаштовував концерти світових музик і брідська публіка їх розуміла. Перед кожним твором о. Осадца давав пояснення. Ми тоді любувалися музикою і вчилися її розуміти.

Як добрий диригент о. Осадца не тільки вів перед в Бродах, але і виховував повіт. Організував пописи хорів із цілого повіту. Він все вмів запросити до Бродів якогось співака чи співачку й тим вивести публіку провінційного міста на ширші горизонти. Отець Осадца був і непоганим організатором. Зібрати нині тридцять-сорок музикантів в Бродах, де українців було обмаль, — це була штука.

Приходилося йому самому все робити: переписувати ноти, скликати на проби, коли не було ні телефонів, ні авт. І от, о. Осадца мав добрий телефон: брав палицю в руки і в спеку чи

хляпу ходив від співака до співака, від музики до музики та просив на пробу. І чи дивно, що всі на пробу приходили?

Отець Осадца вмів оцінити, що можна від громадянства видобути і що зробити в можливостях поліційної системи польської держави, де на кожний виступ навіть у сільській читальні треба було дозволу староства. І це не обходилося йому без неприємностей: під час пацифікації в 1930 році його першого арештували і фотографували, як злочинця.

Крім того й свої «патріоти» йому докучали деколи, вважаючи його за «непатріота».

Мешканці міста Бродів о. Осадцу любили й поважали, і під час більшовицької окупації йому помагали. Mrіяв о. Осадцу побачити Київ, і як тільки більшовики втекли, до того готовився. Ale несподівана смерть перервала ці його пляни-задуми.

Серед світової завірюхи не було змоги належно віддати о. Осадці останньої пошани. Тепер ми радо згадуємо о. Осадцу. Перед нами стає на весь ріст його особа. Ми вдячні йому за ті разом з ним пережиті дні в гімназії, бурсі, на концертах.

Ми клонимо голови в пошані до нього, бо о. Осадца не тільки бувший наш виховник, але й символ наших Бродів.

Стефа Лихач

МОЇ СПОГАДИ ПРО ПІДКАМІНЬ

Моє родинне містечко Підкамінь визначається своїм рівногористим положенням, а назва його походить від каменя-метеора, що стоїть на висоті гори і має своє легендарне значення. Про нього з давен-давна ходять різні перекази і повір'я, неначебто якася нечиста сила принесла його туди, щоб кинути на церкву, але це їй не вдалося, бо камінь упав на цвинтар поблизу церкви. Про це мали б свідчити старі кам'яні похилені хрести довкруги каменя, що глибоко встригли в землю. По видовбаних слідах на камені з великим трудом можна було дістатися на сам його вершок і звідтіль оглядати довкілля. Із західної сторони видніє місто Броди, а від східної Почаїв і його прославлений чудотворний Манастир, що в сяйві соняшної днини здалека виблискував своїми золотими банями і хрестами. Ідучи рівниною 24 км. з Бродів до Підкаменя, здалека можна бачити на висоті гори польський кляштор Отців Домініканів, а з боку нижче нього камінь-метеор.

Минаючи села: Гаї Старобрідські, Суховолю, Черницю і Наквашу з їхніми придорожними лісами, в'їжджаємо до Підкаменя. По обох сторонах тзв. Брідської дороги стояли житлові будинки, прикрашені зеленню дерев. Далі під гору при дорозі — суд, пошта, поліція, а відтак трохи вище — ринок, що був торговельним центром Підкаменя. При дорозі його знаходилася Управа Міста і Український Союз Кооператив. На торговиці відбувалися ярмарки, куди господарі з довколишніх сіл привозили свої продукти на продаж. Недалеко від ринку стояв будинок нашої школи. Із площини ринку вузькі дороги і стежки спускалися в долину, в яр, і так схрещувалися, то знову пнулися вгору, до різних висот горбків, де в тінях дерев біліли хати. Особливо зимовою вечірною порою світла у вікнах хат творили велику освічену ялинку, прикрашену сніжно-сріблистим інесем. Літньою порою Підкамінь втішався великою скількістю прочан на відпустах, що мали місце у церкві св. Параскевії, де колись в далекій давнині на площі біля церкви з'явилася Божа Мати. На місці появи збудовано капличку в її честь і кожного року в місяці травні відправлялися тут т.зв. майські Богослуження.

В кляшторі також відбувалися відпусти, де кожного року приходила туди польська процесія з Бродів.

Нашу церкву часто відвідували Отці місіонери, які проповідували, сповідали, і благословляли вірних.

Внизу церкви було приходство з гарним великим садом і криницею, а нижче при дорозі стояла ще одна капличка, яка завжди літом була прикрашена квітами. В ній вірні світили лямпадки, молились, а переходячи, хрестились. В долині біля

річки Ікви, що перепливає через Підкамінь, стояла криниця з дахом, на якій була статуя св. Івана Хрестителя з хрестом у руці. Кожного року в Навечеря Йорданських Свят дівчата сплітали смерековий вінок з синьо-жовтими квітами і ним прикрашували цю статую. Перед Другою світовою війною, ще за добрих відносин між церквою і костьолом, Йорданське Водосвяття відбувалося спільно. Процесія з костелу зупинялася біля церкви, а зустрівшись й об'єднавши разом, в святочному настрою, під звуки оркестри і хору, маршували до криниці, де відбувалося величаве Вodoхреща.

Згодом часи змінилися, бо наші сусіди змінили своє обличчя. Ще напередодні Другої світової війни в Навечеря Йордану захотілося їм покупувати з нас: стягнули наш традиційний смерековий вінок і повісили свого білого орла. Щоб уникнути небажаних наслідків з боку влади, Водосвяття відбулося мирно з посвяченням орлом, який в короткому часі на все втратив свою силу. Криниця, як символ перемоги добра над злом, стоїть ще й досі.

Через дорогу від криниці стояли гарні будинки, в яких з давніх давні проживали священичі родини Концевичів та інші. В цьому будинку проживав адвокат Б. Садовський з дружиною Галею і маленьким синком Сяньом. Крім своєї професійної праці він багато часу присвячував і для нашої народної справи. Маючи непересічні музичні мистецькі здібності, Садовський створив хор при Народному Домі «Просвіта» і став його диригентом. Компонував музику і писав слова до неї. До Народного Дому сходилися старші, а особливо молодь. Засновано багато практичних курсів, як: шиття, вишивання, трикотарства, куховарства тощо. В «Просвіті» збагачувалося й оформленнювалося наше культурно-освітнє життя. Прекрасний хор і драматичний гурток, виготовляли багато імпрез, концертів, академій і вистав, як: п'єси, оперетки, комедії.

Невилічима недуга і смерть молодої дружини Садовського дуже негативно вплинула на його психічний стан. Із зміною нового окупанта на наших землях Садовського замучили на смерть, а маленький Сянь остався круглим сиротою.

Одна із композицій Садовського, присвячена хворій дружині, залишилася в моїй пам'яті як спогад про цю гарну людину:

Як сонця промінь, молитви гомін,
Таке солодкє ім'я твоє.
Галюсю, зоре, твій погляд море,
Безкрай одна —
Галюся, Галюся, Галюся моя.

Як щезне сніг, заграє бір,
І оживуть ліси й діброви.
Галюсю, зоре і т. д.

Наступним диригентом хору був дяк ІГ'ятківський.

Пригадую ще одну священичу родину Вавриків. Старенький отець з синами. Один із його синів, дуже вродливий та обдарований прекрасним голосом, був військовим капеляном. Із своїм приїздом до батьків він завжди служив св. Літургію в нашій церкві і виголошував змістовні проповіді.

Варт також згадати і рід Габрусевичів. Отець Габрусевич помер в зааранні літ, залишивши молоду дружину і малолітнього синка Юліяна, що зростав під опікою доброї матері, яка дорожила ним і спрямувала на бажаний батьківський шлях. Він став священиком і свою першу св. Літургію відслужив у Підкамені.

Не слід забути і родину о. А. Іздрика: добродійку Марію і їх п'ятеро дрібних діточок. Отець Іздрик — взірцевий душпастир, патріот, якому на душі завжди лежало виховання нашого молодого покоління. Заходами Окружного Комітету в Золочеві і Делегатури в Бродах, за ініціативою о. Іздрика, в 1942 році засновано було виховний Курс Садівничок і туди було приділено дві учасниці з Підкаменя. Курс відбувався в Бродах і в ньому взяло участь 50 молодих дівчат з Брідського повіту. Головою курсу був проф. Орицин, а управителем — п-на О. Даниленко. Духовним опікуном — о. В. Жолкевич.

Дитячий Садок в Підкамені приміщувався в одному із школъльних будинків із числом 37 дітей. Діти вивчали молитви, релігійні і народні пісні, вірші, вправи до пісень, слухали казок, відбували прогулянки, приготовлялися до свята «Матері» тощо. Моя праця садівнички хоч була коротка, але завжди згадую її з найбільшою присміністю. Пам'ять про рідний край і юність ніколи не затирається, вона вічно жива!

Нехай оцей скромний мій допис залишиться сердечним спогадом моїм землякам і тим, які були там, чи чули про наш Підкамінь і його легендарний камінь-метеор.

Маючи на думці слова Божени Коваленко, яка народилась і жила в Києві, її віршем закінчуємо спогад про рідні сторони:

Мандруючи життям далеко,
Ми всі вертаємось назад
До стріх, де гніздяться лелеки,
Де квітне яблуневий сад.

Справді! — Далеко ми не всилі відмандрувати від своєї батьківщини. Ми мріями залишилися вдома, в рідній хаті, бо в мріях — споминах, ми повсякчасно вертаємося в нашу молодість.

Стефа Лихач

Д-р Василь Ящун

**СЕЛО ШНИРІВ
в 20-их і 30-их рр. 20-го століття**

Село Шнирів — місце моого народження й проживання до десятого року життя та місце, де я переважно проводив вакації під час гімназійних років і кілька вакацій під час моїх п'ятирічних студій у Греко-Католицькій Богословській Академії у Львові, розташоване серед піль і лугів, оточене лісами, одинадцять кілометрів на північ від Бродів. Складалось воно з приблизно 120 хат з 600 мешканцями. Селяни в переважаючій більшості були середньозаможними хліборобами, власниками 8-12 моргів поля і 4-5 моргів сіножаті, посідали пару коней, господарський інвентар, дві-три корови, кілька безрог та багато курей. У деяких були качки й гуси, деякі мали вівці. Кілька хліборобів мали 14 і більше моргів ораного поля і 5-6 моргів сіножаті. Кількість бідняків, тобто таких, що посідали 3-4 морги поля і трошки сіножаті та мали одного коня або мусіли позичати «на відробок» коней у сусідів для оброблення свого поля, не перевищала шість відсотків.

Деяка частина ґрунту була добра («Довгі», «До Берега», «Ланки», «Заперекалки»), частина ґрунту — середньої якості, та були й піщані ділянки («Широкі», «За Цвінтарем»), які потребували багато добрива. На частині «Широких» ріс бір, власність громади. Інші ліси, переважно соснові, що оточували селянські поля, належали до держави. Це були «Вербівці», «Воляник», «Підградка» і «Вижиська». Приблизно 80 моргів поля і 40 моргів сіножаті, що за Австрії належали до землевласника Шміда, польська влада приділила по війні двом мазурам — Цапові і Біліні. Інших близько 100 моргів сіножаті і кількасот моргів поля того ж землевласника польський уряд розпарцлював поміж колоністів-мазурів, близько 40 родин, між Бродами і сусіднім селом Клекотовим, і цьому поселенню влада дала назву «Варшавка». Кілька таких індивідуальних мазурських поселень було також при дорозі між Бродами і с. Конюшків. Це була шовіністична політика польського уряду, спрямована загально на польонізацію Галичини, зокрема ж її східніх окраїн, що поляки називали «кресами». Ця політика, очевидно, породжувала ненависть селян до польського уряду та його поселенців.

Жила в селі також самітньо польська грабіна Розцешевська, власниця понад 100 моргів поля і сіножатей. Усю цю власність у кінці 20-ти- років вона продала і переїхала до Львова.

Худобу випасали селяни на громадських пасовиськах: «Пастивні», «Вижиська», «Підрічка» і «Зарічка». Дві останні назви походять від слова «річка», яка випливала з кількох криниць близько села і вузьким коритом снувалась серпентиною через луги

на північ, вливалась в річку Сестратин, а та впадала в Стир. Шнирівська річка не мала якоїсь назви. Вона взимку ніколи не замерзала.

Шнирівці вирощували жито, пшеницю, овес, ячмінь, просо, гречку, конюшину, коноплі, льон, картоплі, огірки, квасолю, капусту, цибулю, моркву, петрушку, редьку, ріпу, буряки, брукву, кукурудзу, горох, гарбузи, салату і рідко біб. Їли переважно рослинні страви, приготовані на олії, що її добували з сім'я конопель і льону, або на топленому салі чи солонині, і молочні страви. Два-три рази в рік убивали вгодованого кабана, з якого робили вудженину, сальцесон і ковбаси, а солонину теж вудили або краяли пластами, добре насоленими для консервації, вкладали в бочку та вибириали їх звідтіль вміру потреби для куховарення. Яловичини вживали рідко, бо корови тримали для власного удою молока, частину якого доставляли на центрофугу до сметанової станиці, а телята продавали жидам або тримали для хову на корови, для себе або на продаж. Іноді цей чи той селянин зарізав теля і давав знати іншим про можливість купити в нього м'ясо. Розпродаж здійснювався дуже швидко.

Проф. д-р Василь Ящун.

Заробітків для селян не було, і вони не мали якихось додаткових доходів крім тих, що їх дати міг продаж малої частини їх хліборобських плодів, безрог, телят, курей, яєць тощо. Одиноким заробітком в зимову пору (і то не в кожну зиму) було доставляння колод на тартак у Бродах. На цю працю селянин витрачав два дні часу: першого дня привозив колоду з лісу додому, а другого, третього, або четвертого дня відвозив її на тартак. За цю дводенну працю на власному утриманні діставав він 4 зол. від

колоди. Тому, хто не мав коней, і то добрих коней, то й цей марний заробіток не був доступний.

Селяни платили урядові високі податки, але від нього не мали ніякої помочі для покращання урожайності ґрунту, будови доріг тощо. Зовсім не дбав уряд і про національно-культурне життя села; навпаки, намагався паралізувати його різними законами. Ця акція породжувала реакцію. Село почало рухатись. Приспана національна свідомість будилась і активізувалась, особливо в молодого покоління. Чимало причинились до цього матурист брідської гімназії Теофіль Лисик, син місцевого дяка, та Михайло Ящун (див. окремий спомин про нього), обидва учасники Українських Визвольних Змагань. Засновано кооперативу, що приневолило тодішнього крамаря жида збанкрутити і переїхати до Бродів. Побудовано гарний дім «Просвіти» з назвою «Надія», в якому поміщено власне кооперативу, читальню та розвагову залю зі сценою. В вечірніх годинах буднів і свят селяни читали тут господарські часописи та обговорювали господарські справи. Молодь давала часто представлення (хоч і не без перешкод з боку польських урядовців повітового староства) з побутово-національною тематикою, напр., «Верховинці», «Свідки», «Мазепа», «Циганка Аза», «Як ковбаса і чарка, то минеться сварка», «Захотіла пана — втратила Івана» та інші. Спочатку аматорським гуртком керував Семен Федун, відпалий гімназист, опісля, під час вакації, автор цього спомину і Ярослав Гаврилюк, син місцевого пароха. По кожній виставці відбувалась забава з танцями. «Просвіта» мала гарний прихід з таких імпрез. Талановитий селянин Пилип Поколінський зорганізував хор, який своїм співом у церкві підносив урочистість Служб Божих в неділі і свята, а своїми концертами притягав багато місцевих селян і гостей із сусідніх сіл. Організувався також гурток мандоліністів під проводом Пилипа Беднаревського. Помітну працю в розвиток «Просвіти» і культурно-національного життя Шнирева вклалі Іван Лисик, його молодший брат Микита, Микола Федун, Пилип Поколінський, Іван Федун та інші. Гарно працювало теж товариство «Луг».

Заходами виділу «Просвіти» в 30-их роках майже кожного літа діяли дитячі садки, в яких кваліфіковані садівнички (Левківна, Стецюк та інші) вели виховну культурно-національну працю. Дітвора вчилася любити своїх батьків, свій народ, свою Церкву і свою рідну традицію. Великою атракцією бували закінчення таких двомісячних зайнят. Діти під проводом садівнички йшли до церкви на Службу Божу, а ввечорі в залі «Просвіти» відбувались їх «пописи». Після промови о. пароха і голови «Просвіти» діти декламували вірші, дбайливо підібрані садівничкою, деякі з них із Кобзаря Т. Шевченка. «Просвіта» давала теж святочні імпрези, присвячені роковинам її заснування, історичним подіям українського народу, такими як «Перше Листопада», «Двадцять

Петре
згину
перед
По в
безже
1935
світє
1943
ного в
ІІ
Багат
лише
Васил
Шару
Васил
Софія
Томил
їншої

ІІ
тих р
могло
живіл
шлятф
перши
розвит
Релані
рекорд
акторян
зимока
україн
генден
з співи
з промі
н від
н спіти
більш
ІІ
її підні
Як

Ланувка
їв біль
мажети
блакні
стихин
боги І
ак і кол
е муні

Друге Січня», «Крути», та визначним постатям національного відродження — Тарасові Шевченкові і Маркіянові Шашкевичеві, звичайно з доповідями автора цього спомину.

Загально селяни були віруючі, добре християни. І старі, і молоді, і малолітні в неділі й свята ходили до церкви та любили й планували церковно-релігійні й народні звичаї в час празників Христового Рождества, Великодня, Йордану та ін. Зберігали також фольклорні звичаї, між якими особливо замітними були звичаї весільні. Вони були майже тотожні з тими, що їх так гарно й докладно описала Лідія Лугова, з д. Столляр, у своїх споминах «Стежками минулого» в розповіді про село Суховоля, де її батько був парохом. Тому я не буду описувати цих звичаїв, а відсилаю читачів до згаданої книжки Л. Лугової.

Переважна більшість селян мала початкову освіту, але були теж і неписьменні. В 20-тих і 30-тих роках були лише два гімназисти (В. Ящун і П. Федун), бо кошти освіти були надто високі, доступ до університетських студій був дуже обмежений польською владою, а покінчення студій не давало реальної можливості праці для більшості українських професіоналістів. Польському урядові, як і колись царській Росії, зовсім не залежало на продукції української інтелігенції. Навпаки, обидві влади намагались тримати селян у темряві, щоб можна було успішніше виляскувати над ними батогом неволі і економічної експлуатації. Тому в селі була лише п'ятирічна однокласівка з українською мовою навчання як основною і польською мовою як другою (в школі за весь час моїх споминів було лише двоє поляків). Польської мови починали діти вчитися з третього шкільного року.

Від 1920 до 1929 року учителькою була Людвіка Шиманська, самітня, поганий педагог, просякла польським шовінізмом, тож і не мала й не бажала мати будь-якого зв'язку з селянами. Більше того, була дуже незрівноважена й часто побивала дітей без причини. В американських обставинах така вчителька була б опинилася в суді і в'язниці. Шиманська покінчила самогубством у 1930 році в с. Конюшків, рік після перенесення її туди шкільною владою. На її місце прийшла молода кваліфікована вчителька Емілія Бацик, яка внедовзі вийшла заміж за мгра прав Степана Воляника. Вона вела школу до 1941 року. З приходом німців подружжя переїхало до Бродів, а вчителювання перебрала кваліфікована вчителька Любі Кібальчич, донька місцевого пароха о. Максима Панасюка.

Шнирів міг похвалитися добрими священиками, які причинилися до ліквідації в ньому московофільського духа, що ним жила поважна частина селян перед Першою світовою війною. В кінці 20-тих років і в 30-тих роках осталося лише кілька старших віком селян з виявами симпатії до царської Росії. В той період, можна сказати, в селі вже всевладно панував народницько-національний дух. Його підтримували по черзі: о. Мінко, син якого

Петро був пізніше адвокатом у Кам'янці Струміловій і в 1939 році згинув від більшовицької кулі пограничної сторожі, коли перепливав через Сян до генеральної губернії на терені Польщі. По відході о. Мінка в 1925 році парафією правив кілька років безжений священик о. Прихідко, опісля о. Степан Гаврилюк до 1935 року, відтак о. Іван Кінаш до 1939 року, а під час Другої світової війни о. Максим Панасюк, який згинув трагічно восени 1943 року, коли вертався ввечорі з Бродів додому; на дорозі забило його німецьке вантажне авто.

Ще кілька слів про сільських ремісників. Було їх розмірно багато в порівнянні з малочисельністю мешканців села. Згадаю лише кращих із них. Ковалі: Кіндрат Беднаревський з батьком, Василь Несторович, Осип Ковальський; столярі: Ігнат Кіт, Пилип Шарун, Яків Ящун, Ковальський; кравці: Михайло Дмитрів, Василь Кушнерик, М. Семенюк, Йосафат Скварук; кравчині: Софія Ковальська, Параксевія Семенюк, Марія Несторович-Топилко; шевці: Корній Приймак, Макар; ткачі: Лев Макар (іншого не пригадую).

Польська влада на західноукраїнських землях у 20-тих і 30-тих роках не давала від себе українським автохтонам нічого, що могло б бути похвальним для неї в відношенні їх економічного, цивілізаційного і культурно-національного розвитку. На плятформі цього відношення було цілковите занедбання нею двох перших ділянок і неприхильне, а навіть вороже її наставлення до розвитку організованого культурно-національного життя. Релігійно позитивним явищем було зберігання свободи релігійного визнання в візантійському обряді, але й тут влада встрявала і де лиш могла намагалася перетягти українців на римокатолицький обряд, утотожнюючи таку зміну зі зміною української національності на польську. Ця шовіністична тенденція відчувалась особливо в містах і тих селях, де була поліційна станиця, костиль, ксьондз і польський учитель. Це були допоміжні чинники влади в її польонізаційній політиці. В Шниреві по відході Шиманської цієї експозитури не було, вияви цієї політики не були явні, і ганебна польська пацифікація в 1931 році село не навістила.

Подібним до життя селян у Шниреві було життя селян у сусідніх селах: Клекотові, Корсові і Бовдурах.

Як видно, селянам не було легко жити під польським пануванням. Проте, посідання власної землі й господарства та свобода релігійних практик у своїй рідній церкві з деякими можливостями культурного й економічного розвитку давали селянам певне почуття індивідуальної гідності, цієї природної стихійної цінності, з якою вони родились і приводили на світ своїх дітей. Це почуття забрала від них більшовицька влада, замінивши їх у колгоспних рабів з застосуванням найнелюдянішої системи — комунізму, просяклого російським шовінізмом.

Т. Дворянівський

ЗГАДКА ПРО МОЕ СЕЛО ЯСЕНІВ

17 км. на південь від Бродів розлягається мое село по обох боках головної магістралі Львів-Київ, яка почавши від села в сторону Бродів йде місцем колишнього гостинця. Цей гостинець, що лучив Броди зі Золочевом, був побудований за часів австрійської влади і був званий «цісарським». На захід від Ясенева шосе звертається на право в сторону Олеська. Своїм південним крилом село врізується до схилів гір Вороняків, а зі східної сторони над ним панує досить висока гора, звана «Жбір», з якої відкривається чудова панорама. Тут є присілок Видюки, а сама назва вказує на те, що в часи татарських нападів люди тримали тут вартівників, або видюків, які попереджали населення про появу орди. Жбір був колись покритий грубим буковим лісом, але цей ліс вирізали астро-угорські війська на будову окопів під час Першої світової війни. Залисили його в початках 40-тих років.

Історично Ясенів зараховується до одного з найстарших сіл на Львівщині. Археологічні знахідки вказують на те, що тут було поселення ще за часів залізної доби, а може і від кінця бронзової. На Корчунку є сліди селища з часів давньої Русі, тобто XI-XIII століть.

Зараз коло Видюків є присілок Монастирище, де є сліди колишнього монастиря, зруйнованого татарами. В першій половині ХУІІ віку Ясенів був цілковито зруйнований.

Не краща доля зустріла його також в другій половині ХУІІ ст., але згодом село почало відроджуватися і розростати.

Ясенів, як і інші села, належав на зміну до різних поміщиків і земельних магнатів. Історичні записи вказують на більш або менш знані імена землевласників, як: Конецпольський, Соб'єський, Потоцький, Жевуський, Сенінський і Гербути.

Переважна більшість населення Ясенева займалась хліборобством. Люди з більшим чи мешим наділом землі мусили також відробляти панщину понад 120 днів на рік і платити чинш грішми, зерном і дробом. Такі ремісники як ковалі, кравці, шевці, столярі і т. п., платили чинш лише грішми. Крім згаданих вище повинностей були їй додаткові, як напр. шарварок, тобто направа доріг і різного панського майна, варта коло поміщицького двору, садження і поливання по грядці капусти, рогове від вола чи корови; бджільне, тобто що-десятирічний вулик для двору, не згадуючи всяких «закосок» чи «зажинок» і толоки.

Згодом в селі побудовано гуральню, цегельню і вапнярню, а також відкрито три корчми. Про школу, однаке, забули! Першу початкову школу в Ясеневі відкрито аж після скасування панщини, або точніше в 1855 році.

Після скасування кріпацтва в 1848 році та введення нової земельної реформи досить значна частина землі всежтаки знайшлася в руках нових панів, спершу Лістовського, а опісля Гнєвоша. Незаможні селяни йшли на працю до фільварку, а також на новозбудовану хмілярню, до гуральні, або на тартак. В селі були також млини. Деякі люди виїхали за океан шукати кращої долі.

Тоді знову нове лихо зустріло Ясенів: пожежа в 1910 році майже цілковито знищила село. Що тільки відбудувалось, як вибухла Перша світова війна в 1914 році, і нове горе! Мешканців села евакуйовано на захід, а головно на Чехію і до Гмінду в Австрії. Наслідком воєнних дій і затяжного фронту село зовсім зруйновано. Доми і господарські приміщення були розібрані і рознесені для будови і укріплення окопів — «штелюнгів». Такі залисені простори на південний схід від села як Бабчинці, Дібрівки і Діброви були покриті глибокими оборонними ровами, які давно заросли травою, але були постійною загадкою гірких чи пак трагічних подій. Німим і маркантним свідком тих днів залишився військовий цвінттар на присілку Сади, де лежать поховані сотки, а може й тисячі переважно мадярських воїків.

Коли люди вернулися домів, взялися знову до відбудови і нормалізації свого життя. Однак часи були надзвичайно тяжкі. Багато чоловіків ніколи не вернулись з чужого, а опісля свого війська.

Новим, не тільки матеріальним, але й моральним ударом було те, коли польська влада привезла колоністів-мазурів на розпарцельовані землі колишнього фільварку. Частина того маєтку разом з паровим млином попала в руки осадника на ім'я Дідусяк.

В селі було багато всякого роду ремісників, але ремісництво мало радше кустарний, чим комерційний характер. Кожний ремісник мав якийсь наділ землі, який він обробляв, бо це становило забезпечення прожитку, а фах був додатковим джерелом доходу.

На південь від Ясенева, поза долиною Сіножати, простягається Пеняцький Ліс, власником якого був Дубанович. Туди наші люди їздили на зрубку дерев, а інші транспортували т.зв. «кльоци», які пізніше різали, розколювали, та возили на продаж до Бродів. Возили на ярмарок також різні сільсько-господарські продукти як ярину, збіжжя, масло, сир. Продавали дріб, свиней і худобу. Привозили додому текстильні вироби і шкіру та речі домашнього вжитку.

Для брідських купців Золота вулиця була справді золотою!

Навчання в школі було двомовне, тобто деякі предмети викладались по-польськи, а інші в українській мові, чи радше за тодішньою офіційною термінологією «на ензику рускім». Школа зразу мала 4 класи, а десь в половині 30-тих років додано 5-ту класу. Приміщення було дуже незадовільне і деякі класи були

розкинені по селянських домах. Тоді вирішено побудувати нову школу. Замір цей переведено в життя і сьогодні Ясенів хвалиться великим і гарним шкільним будинком. Щоб фінансувати цей проект вирішено продати значну частину громадського ґрунту. Школу збудовано і частинно устатковано коротко перед вибухом війни в 1939 році. Головну ініціативу в цьому ділі треба завдячувати тодішньому парохові громади о. Балюті, який кілька років пізніше трагічно загинув, вертаючись з відправи Богослуження в с. Жаркові.

В період між двома війнами культурно-освітній рівень стояв досить добре. В селі була кооператива, а пізніше відчинено філію, було спортивно-виховне товариство «Луг», читальня «Просвіти» і бібліотека, драматичний гурток, який часто давав вистави; був зорганізований хор.

Хоч любов до українських вишивок і народніх строїв не зменшалася, було помітне зацікавлення модними фасонами міста, і молодь вела в цьому перед. Час-від-часу приїздили люди з міст, щоб дати доповіді чи провадити якісь курси. Помалу здійснювалася еманципація села! Різким контрастом був брак добрих доріг і хідників. Люди надалі «місили» ногами болото в дощову пору і здіймали хмари пороху літом.

До одних з обов'язків громади належала направа доріг і на ту ціль вимагалося від селян дати по кілька днів на рік кінної або робочої сили. Це був т.зв. «шарварок» і мабуть був ще залишком старих панцирняних часів. До направи доріг в переважній частині вживалося м'який крейдяний камінь, т.зв. «опоку» і його ломили у піdnіжжі гори Жбір.

До інших, і до речі важніх, повинностей була нічна сторожа, або «вarta». Кожної ночі 4 мужчины патрулювали село, а ранком передавали «вартівницю» (трубу дерев'яну палку) дальшим чотирьом людям. Це був добрій звичай, бо можна було дати вчасну пересторогу на випадок вогню, або іншого нещастя. Була в селі пожежна станція.

Поліційний постерунок приміщувався в дворі одного господаря в нижній частині села т.зв. «Долішня». Горішній кінець села звали «Горішня».

Після вересня 1939 року колишня польська школа стала осідком сільського клубу. У воєнні роки тут молодь старалася організувати розваги в тяжких і невідрядних умовах.

За часів німецької окупації багато молоді опинилося на роботах в Німеччині, а деякі хлопці були завербовані до «Баудінству», зразу в Тернополі, а опісля в Бroдах при розбудові залізничного вузла.

В липні 1944 року Ясенів опинився у вирі «брідського кітла» і був свідком одної з великих і жорстоких битв Другої світової війни. Та це вже окрема історія.

Сьогодні Ясенів є осідком сільської ради, яка охоплює, крім присілків, також села Дуб'є і Лучківці (колишні Кадлубицька). При кінці 1948 року створено колгосп ім. Стефаника, який в пізніших роках об'єднався з колгоспами Дуб'я і Лучківців і має дві головні галузі: рільництво і тваринництво. Крім інших існує також будівельна бригада, яка займається будовою громадських і селянських приміщень.

З початком 40-их років в Ясеневі відкрито поклади бурого вугілля і від 1944 року по 1948 рік тут працювали 2 шахти. Вугіллям користувалася електростанція в Бродах, спиртний завод в Суходолах і пиварні Поникви і Підгорець. Після розбудови Львівсько-Волинського вугільного басейну, ясенівські шахти перестали працю.

При ясенівській машинно-тракторній станції існує лукомеліоративна станція, яка займається осушуванням боліт.

Колишня промислова артіль постепенно перетворилася на мебельну фабрику. Є в Ясеневі також цегельний завод.

Від 1945 року працює в селі шпиталь-лікарня, яка обслуговує 8 сусідніх сіл. Крім того є амбулаторія і пологовий відділ та дентистичний кабінет.

Ясенівська середня школа уважається одною з кращих на Львівщині. Шкільний будинок добудовано і при ньому є астрономічна обсерваторія і планетарій.

Ю. Олексюк

МОЄ СЕЛО ПОНИКВА

Пониква є одним з більших сіл у нашій околиці. Воно оточене чудовою природою: має ліси, річку Стир, великий став, луки і пасовиська та гарні овочеві сади. В літню пору з Бродів приїздили туди заможні люди, в більшості жиди, на свіже повітря; винаймали кімнати на селі, а також на лісничівці, де поміщик граф Бохенський побудував розкішні помешкання для винайму. Над ставом була споруджена пляжа з повним вирядом, кімнатки до перебiranня та 15 човнів до веслування. Пляжа була для вжитку заможніх людей з Бродів.

Село було велике, мало три присілки: Видру (8 хат), Тарани (15 хат) та найбільший присілок Лісові (52 хати), з якого походить автор цих рядків.

В Поникові просперувала кооператива, була читальня Просвіти з бібліотекою, та існував «Луг» для молоді.

На узгір'ї над ставком стояла гарна церква. Церковний мішаний хор був знаний довколишнім селам і запрошували його співати Служби Божі на празники в селах Суховоля й Боратин. В

Поникві під час Різдва чи Великодня церква заповнялась вірними аж по береги.

Люди насолоджувались хоровим співом, що лунав ген аж до небес. Годиться також згадати, що в селі був двоподіл, бо було там закорінене москофільство. Селяни займалися хліборобством, але, на жаль, не вся нам Богом-дана земля належала до українського селянина. Сотки гектарів землі, ліси і води належали до польського поміщика А. Боченського. Риба в річці, в ставі та в саджавках також належала йому. Селянам було заборонено ловити рибу, вживати панські пасовиська чи збирати дерево в лісі до палення. Заможні селяни працювали тяжко, але жили задовільно. Погано жилося тим біднякам, що мали лише маленький кусник землі.

Заробіткової праці було дуже мало, в селі був державний бровар і три млини і також панський фільварок, де люди працювали запівдармо. В селі були різні фахівці-ремісники, як напр. кравці, шевці, столярі, мулярі, ковалі. Люди тримали вівці, а з вовни ткачі виробляли гарні тканини. Зимою займались лісорубкою, фірмани звозили дерево з лісів до Бродів, та шукали інших заробітків на прожиток.

Зимою став замерзав і фірмани звозили лід до ледівень при броварі.

Зимою в неділі після вечірньої відправи в церкві хлопці та дівчата виходили на став ковзатися.

Веселі, радісні та щасливі були ті часи для без журної молоді, коли приходила весна й літо. Дуже популярною була вечірня відправа в церкві, звана маївкою. Літом на майданах влаштовувано фестини, організовано прогулянки на відпusti до Почаєва, а також до Підлісся до пам'ятника Маркіяна Шашкевича.

В селі було багато здібних хлопців та дівчат, але, на жаль, замало було активістів, що освідомлювали б молодь.

Село Пониква має за собою довгу історію, людність чисельно перевищувала 2,000 душ. Життєвий добробут погіршився з приходом більшовиків. На підставі советських даних, колгосп засновано аж в 1950 році.

З приходом німців життєвий стан також не покращав, а погіршав. Найгірше було у весняні місяці, так званий переднівок, коли був жахливий брак харчів. Як більшовики так і німці стягали з людей так звані контингенти, хоч харчів для самих селян не ставало.

ІСТОРІЯ СЕЛА КАДЛУБИСЬКА

Згідно зі старим переказом, 2 км. на захід від теперішніх Кадлубиськ, в давні часи було село «Стогинь», що півторджує сучасна назва поля «Стогинь» (Стогиня, Стогине). Як каже переказ, у цьому селі поширилась була страшна хвороба-чума, внаслідок якої половина мешканців вимерла, а решта покинула це місце. Частина людей поселилась за «болотом» — тепер село Заболотці, друга частина коло джерела «Кадлуб», з якого люди брали воду, і від того пішла назва — Кадлубиська, а третя частина там, де пізніше було село Чехи, яке дістало назву від мешканця, що звався Чех.

Перший поселенець біля цього джерела мав зватись Дуда. На північний захід від села є могила ще з татарських часів; у тій могилі були поховані люди після битви з татарами. Про те, що в цій околиці були татари, свідчить і сучасна назва — Татаринова вулиця. Також родину Чехутів називали «татаринові»

На захід від села розкинулось поле Замчищі. Ця назва походить від слова «замок» — «замчище». На сіножаті можна було знайти сліди будівель. На тих же «Замчищах» були також непрохідні болота, так що мешканці села ховались там перед наїздом татарської орди.

В сторону села Хватова, при дорозі Броди-Львів, поля мають назву «Завалля», а назва ця походить від охоронних валів, які, мабуть, охороняли місто Пліснисько, яке в 1241 році знищив татарський хан — Батий.

Про село Кадлубиська вперше згадується в історичних джерелах в 1441 році, коли «селянин Лебедь свідчив, що князь наїхав на село Кадлубиська з 9-ма шляхтичами і гайдуками». Вдруге це село згадується в 1448 році, коли Ян Жолкевський поставив вимогу до Миколи Клюса, щоб він передав привілей на право посідання сіл Зубри, Плехова, Водички, Висоцька і Кадлубиськ. Також слід згадати, що в 1474 році Ян Олеський, за згодою своєї матері Варвари, за борт 60 гривень заставив село Кадлубиська.

Село Кадлубиська, як і вся Бірдщина дісталася остаточно під владу Польщі в 1432 році. В 1441 році Олеський замок і цілий ключ дібр, що до нього належав, включно з Кадлубиськими, дістався в посідання Яна зі Сенна, перемиського підкоморія і сандомирського старости. Пізніше Кадлубиська переходили у володіння інших шляхтичів. Останнім володільцем села була родина Гневошів.

Про першу парафіяльну школу в селі згадується в 1853 році, будинок її був дерев'яний, критий соломою. Перший священик-учитель був Григорій Купчинський (1895-1911).

Мешканцям села особливо скруто було під час Першої світової війни. Поблизу села проходила лінія фронту й тому все населення було евакуйоване. Після повернення з евакуації люди

застали лише дві хати, де була команда фронту й одну стодолу, в якій відправлялись польові Служби Божі. В цій стодолі-каплиці відправляв Служби Божі митрополит Андрій Шептицький. Фотографія цієї стодоли (вона була розібрана в 1936 році, власник Іван Кологін) з групою сусідів з дітьми й о. Кіналем була вислана до архівів св. Юра у Львові.

Маючи дуже врожайну землю, село Кадлубіська скоро віdbудувалося після війни, розвинулося і стало дуже активним в громадсько-національнім житті всієї околиці. Воно було одним із перших сіл, що зорганізувало «Сокіл», що взяв друге місце в країнових змаганнях у Львові 1934 року. В 1930 році село важко пережило польську пацифікацію. Польська поліція знищила бібліотеку аматорського гуртка, молочарню, а в кооперативі вимішала цукор з нафтою, сіллю й цвяхами і т. п.

Арештували й били Стефана Чехута та знищили дах на його стодолі; били Андрія Гогошу, Михайла Шпіндуру, Івана Тимошика та інших.

При читальні «Просвіти» був зорганізований гарний хор, який узяв третє місце у змаганні у Львові 1938 року; також була оркестра, активна в різних вроčистостях. Під час німецько-більшовицької окупації село дало хоробрих, хоч і невідомих провідників, які віддали своє життя у боротьбі з окупантами. Одним з перших жертв був Василь Ольховий. Він згинув 1943 року в бою з Гестапом недалеко Білого Каменя.

Іван Тимошик, член УВО-ОУН, повітовий господарчий УПА в роках 1944-46, загинув у квітні 1946, Іван Кацеруба загинув у 1945 у бою в селі Заболотцях, намагаючись визволити арештованих з тюрми. Євген Дуда, повітовий провідник ОУН, загинув у листопаді 1948, а його брат Юліян, член ОУН-УПА-СБ, в 1948, загинули також Богдан Курило (1947), Іван Соломка (1945), Стефан Мелик (1946), Андрій Гогоша (1947), Василь Кісь (1948) і Андрій Кобилянський (1948).

В 1948 році більшовики перемінили назvu села на Лучківці, щоб назавжди знищити пам'ять про геройську його поставу.

Осип Панчишин

ПЕНЯКИ

Село Пеняки, розташоване над річкою Луг, що впадає 10 км. від села до ріки Серет. Кругом села видніють горбки висотою до 400 метрів височини Вороняків з величними пасмами лісів. Село положене поміж трьома головними вододілами України. На захід від села випливає ріка Буг, що через Вислу впадає до Балтійського моря. На південний захід від села випливає ріка Серет — доплив Дністра, що належить до водопливу Чорного моря. Поміж Пеняками і Черницею випливає ріка Іква, що протилежно до Серету пливе прямо на північ. Води Ікви в дальшій дорозі через Стир, Прип'ять і Дніпро вливаються також до Чорного моря. Село оточене гостинцем через Підкамінь з повітовим містом Броди у віддалі 30 км. Пеняки межують із селами: Голубиця, Літовище, Чепелі і Гута Пеняцька.

Осип Панчишин

Перша історична згадка про Пеняки з'явилася в 1515 році ще із старинною назвою «Пеняківці», що в той час належали до Золочева і були власністю Станіслава Сененського. На підставі археологічних знахідок, в околиці було давньо-руське городище (XI-XIII ст.), що свідчить про тогочасне заселення цього терену. В 1532 році Сененський продав Золочів з 21 селами яворівському старості, Анджесві Гурці, а собі задержав 8 сіл включно з Пеняківцями, які згодом змінили назву на «Пеняки».

В 1598 р. село Пеняки купив Соб'єський, а в 1716 році Пеняки, Голубиця і Чепелі перейшли в руки франц. дворяніна — Ф. Дипонта. У війні в 1648-49 роках козаки Б. Хмельницького під проводом полководців Нечая і Ступи тримали в облозі оборонний замок в Бродах близько 3 місяці. Місцеві селяни і міщани допомагали козацьким частинам громити польську шляхту. Довколишні села, включно з Пеняками, були спустошені. В часі татарських лихоліть села були спалені, а населення попадало в неволю, або вимирало від пошестей.

Від 1772 року Галичина перейшла під панування Австрії.

Наше село Пеняки славилося зеленню лісів і овочевих садів, з-поміж яких здалека видніли біленькі селянські хатки. Через село простягався битий гостинець, а серединою села протікала ріка. В селі був великий став, а недалеко нього парк, в якому проживав граф Ценський. Крім рільництва, селяни займалися також пасічництвом і садівництвом. Бідніші працювали на фільварку або в лісах. Село мало своїх кравців, шевців, ковалів, боднарів, столярів, ткачів. Був там і млин, гуральня, тартак і цегельня. В Пеняках був уряд громадський і поліція, до яких належало 12 сіл. Була Кооператива і Молочарня, як також 5-тиклясова школа.

Від 1906-13 років парохом нашої церкви був о. Г. Грушка, пionер української еміграції в Америці, засновник часопису «Свобода» і перший його редактор, та перший голова Українського Народного Союзу. Завдяки невтомній праці о. Г. Грушки, релігійно-культурне громадське життя Пеняк увінчалося великими успіхами. Він заснував читальню «Просвіта» і «Церковне Братство», до яких горнулася молодь і старші. Помер у Пеняках і там похований при великому здвизі народу 18 квітня 1913 року.

Пізнішими парохами були: о. Кліма, о. М. Гаврилюк, о. М. Плешкевич, а останнім парохом був о. Оберишин.

За 4 роки своєї душпастирської праці (1926-1930) о. Плешкевич скріпив у нас всі ділянки нашого релігійного і національного життя. Щирий український патріот, поручник УСС-ів, відомий із спогадів з літопису «Червона Калина», на початку свого душпастирювання зорганізував молодь, оснував хор і сам ним проводив. Уже в короткому часі хор цей був одним із найкращих хорів в околиці. Мимо того, що в селі була сильно зорганізована римо-католицька парафія, праця о. Плешкевича як ревного душпастиря вдержала наших парафіян у найкраїшій національній свідомості.

Дуже активним було Товариство «Луг», що крім своєї виховної праці часто влаштовувало недільні фестини.

В Пеняках існувала філія польської «Ощадностової Каси», Товариство польських «Щельцуф», а також поляки мали свій клуб, крамницю і молочарню.

Рікрічно через Пеняки з Волині й подальших сіл переходило багато молодих людей, студентів і старших, які спішли до села Підлісся на Білу Гору до «Пам'ятника», щоб вшанувати пробудителя Галицької Землі — о. Маркіяна Шашкевича. Під зайнанциною Польщі в 1930 році наше село пережило страхіття пасифікації польського війська, яке немилосердно знущалося над нашим безборонним населенням.

Ще перед Першою світовою війною і по ній багато наших людей покидало рідну землю і переселялося до Америки, Канади, Аргентини і Франції.

Після розвалу Польщі в 1939 році прийшли до нас більшовики. В 1940 році вони вивезли одну родину на Сибір, двох хлопців арештували, але на щастя одному з них вдалося втекти з тюрми із Заболотець, а другий пропав без вісти, Кількох хлощів забрано до війська. Між двома світовими війнами в Пеняках велися великі бої. В 1941 році в бою німецько-більшовицьких військ було вбито 2 німців, 3 вояків Червоної армії, а при відступі більшовики, вони самі своїх 8 важко ранених вояків добили. На смерть замучили польського священика і одного українця. Дві сестри Орловські були замордовані в тюрмі в Золочеві.

Около 400 вояків Червоної армії здалися в полон німцям в 1941 році. Багато з них походило з брідського повіту. Під час допитів мій батько, перекладач української і німецької мов, багато допоміг до звільнення майже всіх наших хлопців, а решту забрали в полон. При вступі німців до села 20 наших хлопців, які скривалися в лісі перед більшовиками, ввійшли до села із синьо-жовтим прапором і написом: «Українське Військо».

Вкоротці село оживилось, поновилася праця в читальні «Просвіта», в Товаристві «Січ» і дуже хвилюючи та вроностро обходили ми 30-го червня 1941 року «Відновлення Української Державності». Висипано могилу Борцям за волю України. По короткому часі багато хлощів і дівчат, спершу добровільно, а опісля примусово виїжджали на працю до Німеччини. Між 1942-44 роках в лісах творилася Українська Повстанська Армія (УПА), заповнюючи свої ряди молодими хлопцями і дівчатами. Кілька з них вбито в боях з німцями і більшовиками. Декілька вступили до Дивізії «Галичина» і брали участь у бою під Бродами, а два перебули полон в Ріміні-Італія.

Згідно з відтвореним з пам'яті стан населення села Пеняків на початку війни в 1939-1941 роках був такий: в 325 хатах жило 340 родин з 1375 особами. В тому числі було родин українських 304, осіб 1247; польських 23, осіб 89; мішаних 6, осіб 21; жидівських 5, осіб 18.

Під час другої більшовицької окупації вивезено багато людей на Сибір, багато запроторено в тюрми і тaborи праці. Під сучасну пору під більшовицьким режимом в Пеняках є колгосп ім. Кузнєцова, цегельня, млин, тартак, клуб і стадіон, лише бракує церкви. Церкву св. Покрови збудовано в ХУІІ ст. Перестояла вона впродовж віків різні лихоліття. Та і тепер стоїть, але замкнена й опущена, бо о. Оберишина засуджено на 25 років заслання.

ВИЇМКИ ЗІ «СПОГАДІВ» о. Филимона Тарнавського*

Пробувши в Незнанові кілька місяців по весіллю, яке відбулося в травні 1889 року, я побачив, що з о. Кvasницьким я ніяк не буду міг погодитися, а тим більше, що він ще й не думав про сотрудника. Я дістав пропозицію від моого вуйка, о. Йосифа Авдиковича, на приватне сотрудництво в Ясеневі, брідського повіту. Вуйко вніс подання і хотяй я вже мав надане приватне сотрудництво в Соснові біля Підгаєць, то Консисторія змінила своє рішення і надала мені приватне сотрудництво в Ясенові.

Туди я прибув з жінкою на самий Святий Вечір 1890 року. Парох мій, о. Й. Авдикович, був цілком немічний, хворів на ревматизм і міг тільки сидіти вкріслі, а кроком не міг рушити, і він радо мене прийняв. Знав мене від дитини, бо його дружина була рідною сестрою моого тата. Угода моя з вуйком тривала п'ять хвилин тому, що вуйко о. Авдикович наперед все списав до найменших подробиць, я прочитав це і на все погодився. Головна річ була всі доходи в готівці, які не були б, по половині і Служби Божі і парастиас і акафисти і молебні. Всі натураля належали до пароха, а за те я мав дістати: опал, хліб, молоко, скільки для нас двоє було потрібно. Отець Авдикович винайняв мені хату, звану Хайнівка, бо колись там мешкав жид Хайн. Розуміється, що цю хату вичищено, вибілено, а я вже сам її обліпив тапетами. Це була одна кімната і кухня. Дуже тісненькое це було мешкання, але для двоє цілком вистачальне. До того город — кілька грядочок і маленький садок з кількома вишнями і сливами.

Коли я нині в пам'яті відсвіжу враження з-перед сорока літ, то особа о. Йосифа нині стає як вирізблена з граніту. Три роки я в нього був сотрудником і маю це переконання, що тих три роки дали мені більше світла, практики й школи, як ціла гімназія і університет. Донині подібного йому чоловіка я в моєму житті не стрічав. А загально він не мав симпатії. Уважали його за поляка, за зимного аристократа. Але я пізнав його близче, сміло можу заявiti, що як би ми мали таких священиків більше, то українці стояли б цілком інакше. Ні один вечір за три роки не минув, щоб я в нього не був із звітом, що я робив і де я був і що цікавого в парафії зайдло. Як я став сотрудником у нього, він вже мав коло 70 літ. Був на цьому самому місці більше як сорок років. Помимо недуги пам'ять у нього була знаменита, осуд у всякий справі здоровий. В українську політику не мішався, хоч її розумів знаменито.

Був сином священика з Колодіївки. Найперше щодо його особи. Я його пам'ятаю ще як він був здоровий, молодий. Мужчина

* Видав. «Добра Книжка», Торонто, 1981.

гарний, простий як свічка, волосся шпаковате, з «цвюкером» (рід окулярів) на шовковім шнурочку, щодня гарно обголений і зачесаний. Убрання звичайно любив носити темно-сиве, воно мусіло бути чисте, добре на нім лежати. Все виглядав як з «пуделка взятий». Росту високого, голова все сміло вгору піднесена. Його постава вже наказувала пошанування. Порядок у хаті і чистота взірцеві. Там все мусіло блицати. Підлога в його спальні, в гостинній кімнаті — воскована, як скло все світилася.

Дуже гарний був фортепіян, найстарша дочка о. Йосифа піаністка-концертантка та взагалі всі діти були музикальні. На стінах висіли три старинні образи великої артистичної вартості, меблі в ренесансовім стилі утримані дуже добре. В парафіяльній канцелярії так само. Його бюрко, шафа та метриkalні книги і шафа з бібліотекою як і підлога не сміли мати порошинки на собі. Коли парафіянин входив до нього, то мусів добре обчиститися, щоб його не зганив за бруд, за нехлюстство.

В церкві в нього в Ясенові я застав все чисте, в найкращому ладі. Там підлога все вивоскована, з диванами, і провізор мусів добре пильнувати, щоб не принести з чоботами якого сміття. Біля церкви був цвінттар, утриманий чисто без будяків і хопти. Родини покійного мусіли білити або мити пам'ятники. Могилки мусіли бути обложені травою. Кожної весни мені наказував це в церкві проголосити і на цвінттарі все оглянути, а недбалих упімнути. Так само ціла його господарка дуже поступова і його подвір'я і господарські забудування мусіли бути в найкращому порядку. Все тримав когось, що за це був відповідальний. Коні, упряж, господарські знаряддя мусіли бути в найліпшому порядку.

Точність в хаті. Встановання, спання, пора снідання, обіду й вечері були точно все на означений час. При ньому були ще дві дочки і син, що через недугу мусів покинути школу, а коли його батько вже не міг нічим займатися, залишився вдома і завідував господарством. Мав скінчену 4-ту гімназійну клясу. По смерті о. Авдиковича вступив до податкового уряду і скоро добився становища податкового адютанта, але в молодім ще віці помер. Називався Юліян. Отець Авдикович дужеуважав на товариські форми. Як поводитися при столі, як привітатись, як сидіти, де сидіти, як тримати вилки, ніж, ложку. До стола мусіли всі прийти обміті, почесані й прилюдно одягнені. Як я ще був студентом і деколи до нього заїхав, то мусів незвичайно на ту етикету уважати.

Школа в Ясеневі була дуже гарна і в середині добре влаштована. Було двоє вчителів; старший учитель Свидницький, а молодшої вчительки імені не пригадую. Коли я прибув до Ясенова, то по угоді о. Авдикович негайно згадав про школу:

— Жадаю від сотрудника, щоб школу все пильнував і молодь провадив по-христинськи.

В селі зновував кожну родину та її потреби. Мав статистичний еляборат свого села, де було занотовано, скільки хто має поля, скільки довгу, в якому стані його поля і його будинки, який дах на його хаті і як часто треба його поправляти чи то треба новий давати, який його інвентар? Скільки пар чобіт на рік потребує? Скільки з поля може зібрати і скільки йому на прожиток потреба? Як котрому хліба і паші не ставало, то скільки йому треба гроша на те і звідки він той гріш бере? Які заробітки має й де, чи заробляє кіньми, чи денною чи акордною роботою? Скільки платить річно податку? Скільки опалу річно потребує, скільки плota чи іншої огорожі йому потрібно впродовж десять літ? Як живе вдома з жінкою, з дітьми? Чи вживаває алькоголь, чи моральний, чи ощадний? Чи був при війську, чи письменний? Як представляється в неділю в церкві? Отець Авдикович занотовував, хто волосся вже стриже, чи ходить ще з довгими патлами. Взагалі, так точної таблиці даних про кожного жителя в селі ніде не довелось бачити. Він виробляв бюджет для родини бідної й середньозаможної. Говорив мені, що писав до Львова в тій справі до «Просвіти», щоб видати таку книжечку, але ніхто в «Просвіті» не хотів тим зайнятися, бо такі статистичні дані треба було дістати з усіх повітів, а не було людей, що могли б це зробити. Мені дав таку загальну директиву.

— Село мусиш добре «за чуприну» в руках тримати, але нікому кривди на волос не зробити. Бо як кривду зробиш, чуприна тобі з рук вирветься. Ти мусиш село вести, бо ти проводир, але добре розваж, котрою дорогою поведеш, бо за всі блуди ти, а ніхто другий, будеш відповідальний і перед Богом і перед людьми.

І хоч люди його боялися, але я не чув за три роки, щоб хто яке марне слово проти нього сказав. А село виглядало так, як він. Дороги всі в доброму стані, там болота й багна, як в інших селах, я ніколи не видів. Все мусіло бути поправлене, камінням висипане. Була в селі й читальня. Неписьменних майже не було. Дві знаменито ведені крамниці з поважним капіталом. Керівником обох крамниць був Онуфрик Тартачинський. Незвичайно сумлінний і дуже релігійний чоловік, що рідко по селах такого керівника можна було знайти. А як у крамницях було чисто й гарно, присмно було до них зайти. Красні хати, вже тоді деякі криті бляхою. В селі коні і худоба гарні. Ясенів мав фірманів, що трудалися довго воженням солі з Калуша і Долини, розваженням скла з Гути Пеняцької світами. У них вози й коні сильні. Державний гостинець здавна йшов через Ясенів зі Львова до Бродів. Пияків не було. Корчма була, але то не був звичайний брудний шинок, але чисто утриманий готель.

Жіноцтво типово красне. В неділю гарно вбиралися, так що в церкві мило було подивитися. В селі були дуки-багатирі, що мали по кільканадцять моргів поля. Один з них, Біленський, мав малий двірок. Мав дочку одиначку, для котрої купив фортепіян і

втримував учительку музики. Видав її заміж за багатого селянина Загоруйка з Підгорець.

Коли в хаті відбувалися поминки, не сміла бути горілка. Чистенько в хаті, обід смачний і пляшка вина. Щоб на поминках був хто п'яний, або щоб було чути горілку або часник, як то в інших місцях бувало, це в Ясенові було виключене. Взагалі в кожній хаті був прекрасний лад, бо о. Авдикович цього пильнував сород літ. Коли я відвідував парафіян зі свяченою водою чи обіздив село перед Великоднем святити паску, то приємність була заходити до сільських хат. Отець Йосиф знов знаменито потреби кожній родини. Вікно в його парафіяльному уряді виходило так, що він кожного, що входив на подвір'я, міг видіти. Всіх у селі знов по імені. Коли побачив через вікно йдучого, казав до мене:

— Іде Гриць Юрків (або хтось інший). А знаєш, чому він іде?

— Не знаю, — я відповідав.

— А я знаю за чим він сюди йде.

І звичайно сказав мені наперед, з яким ділом парафіянин іде до нього та мало коли помилявся.

Дяк був дуже поважний, старий чоловік, на прізвище Назаркевич. Він ще мого тата вчив азбуки, бо був в Ясенові дяком іще за мого діда, о. Юліяна Тарнавського. Дякував там більше як п'ятдесят літ. Отець Авдикович не любив в церкві хору і тому не старався про хор. Але всі богослуження, Вечірні, Утрені, Служби Божі ціла церква співала. В крилосі біля дяка все було повно молодих господарів, що помагали йому співати. В церкві люди мали молитовники й ізборники і з них співали. В селі Ясенові майже всі цілували Назаркевича в руку. Був сивий, поважний, заживний, в окулярах, по-шляхотськи вбирався. Я, сухорлявий, коло нього дуже мізерно презентувався, але він мене трактував все з належною пошаною.

З о. Авдиковичем кожного вечора ми обговорювали справи сільські, громадські, парафіяльні й українську та кацапську політику. Він до жодної партії себе не причисляв, але сприяв українській партії. Не любив однак української демагогії і все пророкував, що українці з тим далеко не зайдуть. Я був у гарячій воді купаний українець і тоді з його поглядами не годився. Мені здавалося, що він консерватист, аристократ і сучасного руху не розуміє. Я нині доперва бачу, яка розумна була його консервативна політика, бо стан села це найліпше показував. Але тоді я так само був демагогічно настроєний і такі самі помилки робив, як і ціла наша українська суспільність. Він українських ані кацапських газет не любив читати. Читав німецькі і польські газети, які йому прислав все місцевий завідатель дібр Гневоша — Бартошевський. Я передплачував «Діло» і кожного дня його о. Авдиковичеві читав, так що він вкоротці «Діло» запренумерував.

Читальня в Ясенові була безпартійна. Я почав до читальні ходити і вести ту читальню чисто в українському дусі. Приходили

громадські справи, вибори до сойму, конскрипція. Заїздив до нього часто завідатель двора Бартошевський, скаржився на мене, що я зачинаю бунтувати людей в селі проти нього, проти двора й проти властителя села, Гнєвоша. Отець Авдикович зізнав, що я загонистий і зробив мені увагу, але я його уваги не прийняв і ми якийсь час мали напружені стосунки. Але чим більше він вчитувався в «Діло», тим більше видів польську нахабність, і коли приходили вибори до сойму, сказав мені, кого треба би вибирати, щоб не скрунити. Я взявся до роботи з читальниками і перефорсували ми своїх виборців легко. Бартошевський старався їх підкупити і вони взяли гроші. Він приїхав до о. Авдиковича і сказав, що сотрудник даремно наагітувався і намучився, бо виборці будуть голосувати на польського кандидата. Отець Авдикович заложився за кілька пачок тютюну, що виборці підуть за руським послом. І так зробили. Гроші, які взяли в Бартошевського, зложили на церкву. Бартошевський програв заклад. Виборчі надужиття були страшні.

Бути в тих часах виборцем, то треба було бути героєм і перебути різноманітні моральні і фізичні муки. Під час одних виборів у Долині або Калуші жили ходили по місті в фелонах і висміювали нашу віру і священиків. Різна сволоч, так звані виборчі гієни, ходили з ножицями, ножами і пороли, різали й обтінали в юрбі одежу священикам. Ходили з довшими шилами та кололи їх пшигали наших виборців. Жандарми кольбами обтовкали боки і виборці, в головній мірі священики, страшно терпіли.

Я знаю, що мій стрий Юстин з Підлісся приїхав пізно вночі з виборів як з хреста знятий, знівечений, він зо два тижні перележав по тих виборах, хоч був здоровий і сильної конструкції. Я сам був виборцем кілька разів і знаю, що треба було витерпіти глузування, насміхи, побої і в місті й в виборчій залі, заки те виборче пекло перейшло.

Пригадую собі, що по тих виборах Гнєвош, властитель села, дав наказ Бартошевському замкнути в лісі дорогу до криниці. Криниця була в панському лісі і дорога вела через панський ґрунт до тої криниці. Люди здавен-давна там напували худобу і тою дорогою до криниці гнали худобу. Одного дня весною, по тих виборах, Бартошевський загнав робітників скопати дорогу й засадити деревами. Дерева вечером люди викинули й побили побережника. Того дня я був вечором в читальні і там ішла гаряча дискусія. Люди мене питали, що робити. Я сказав, поїдьте до Кут, до п. Гнєвоша і справу з ним обговоріть, а як не дастесь справи в Кутах з п. Гнєвошем поладнати, вдайтесь до суду. На другий день вже Бартошевський зізнав, що я казав п. Гнєвошу до суду подавати. Справа торочилася кілька днів і Гнєвош сам приїхав до о. Авдиковича зо скаргою, що я людей проти нього бунтую. Отець Авдикович зізнав, як я людям представив справу і пояснив Гнєвошеві. Гнєвош зіротований відїхав і о. Авдикович знову мені зробив увагу, щоб я в ті справи не мішався. І знову між нами

прийшло до малої суперечки. Але тим часом Гнєвош «переївся» і казав дорогу до ліса відчинити.

Зближалася конскрипція. Людей треба було до неї приготувати. Я тим часом в околиці також не дармував. Заїздив до сусідніх сіл, давав відчити по читальннях, навіть кацапських, як в Чехах, Заболотцях, Кадлубиськах. Старство і жандармерія мали мене вже на оці. Одного вечора, коли я зайшов до читальні в Ясенові, побачив я якесь заміщення, але, не звертаючи на це уваги, я почав людям пояснювати про конскрипцію. Під час того мені один читальняник подав попід стіл картку, я її не прочитав зараз, але почав читати газету «Діло». Коли хотів я трохи відсапнути, тоді глипнув на картку і прочитав: «За шафою стоїть жандарм і прислухується, що отець говорять і читають». Ця увага мені вистачала. Я прочитав щоденник і попрощав людей, вийшов з читальні, не зраджуючи, що я про те знов, що жандарм є в читальні. За кілька днів я дістав візвання від старости в Бродах, графа Руссацького. Це був один ще з найприличніших старостів, але скарги впливового Гнєвоша і жандармерії так йому докучили, що закликав мене і по-приятельськи радив не мішатися в ту боротьбу. Я сказав, що як українець не можу цього зробити, а він тоді заявив, що поставить мене під нагляд жандармерії, а це недобре може для мене скінчитися.

Незабаром прийшла конскрипційна боротьба, а не конскрипція... Ми в поблизу сіл змовилися, щоб конскрипція відбувалася в громадських канцеляріях, а не на панських дворах, дальше щоб відбувалася по-руськи та щоб село мало своїх контролерів- яких мала б вибирати громада і вони мали б пильнувати, як конскрипція переходить. Рішили — у противному випадку — до конскрипції не йти. На те старство не погодилося. По селі поприбивали оголошення старости в польській мові про те, де конскрипція буде відбуватися й коли та хто назначений до переведення конскрипції, з пересторогою, що хто буде цьому противитися, буде покараний. В Ясенові, як і по всіх околичних селах, конскрипційним комісарем назначили Bartoševського й різних панських посіпак з двірських канцелярій.

Прийшов час конскрипції, люди не йшли. Старство погрожувало висланням війська. Село віднеслося до голови парламентарного клубу, посла Юліяна Романчука.* Я дістав телеграму «не опирайтесь», опісля лист від посла Романчука, що тепер запізно й що до тої акції треба було українцям багато часу наперед братися, але українці того не зробили, то й пропало. І справу конскрипції ми програли, але старство всіх добре

* Юліян Романчук, посол до галицького сейму, 1883-1895. З 1889 року голова українського соймового клубу; посол до австрійського парламенту — 1891-1897, 1901-1918; голова Української Парламентарної Репрезентації — 1907-1910 і 1916-1917 (примітка ред.).

зазначило, хто противився тому розпорядженню староства. Між ними і я був замаркований, бо Бартошевський не спав і дешо міг через своїх шпигунів довідатися. До декотрих сіл було вислано військо, але коли телеграма від п. Романчука була всім оголошена, то люди пішли до конскрипції і військо негайно спинили. Це був один з поважніших народних рухів. Розуміється, що проводирі того руху знайшлися в скрутнім положенні, бо нарід був знеохочений.

Значить, ми українці наперед не приладилися в парляменті, не приготовилися самі між собою в цілім краю і тому програли. І часто в нашій політиці такі рухи не були наперед обмірковані, не обчислені, через це опісля програмі. «Діло» стало взивало до тої акції і люди йшли за голосом «Діла», але коли прийшло до рішального кроку, «Діло» тоді не вміло порадити або радило зле. Я відносився тоді до редакції листами. Завжди діставав я відповідь «тримайтесь», аж в останній хвилині дістав я телеграму «удайтеся телеграфічно до п. Романчука». Народний Комітет був політичною організацією українців. Це був наш український народний парлямент. Я сьогодні не можу собі пригадати, чи Народний Комітет вже був зорганізований тоді, коли була конскрипція 1901 року, але знаю, що десь невдовзі був скликаний якийсь з'їзд делегатів у Львові.* Я старався в читальнях призначити якнайбільше делегатів з кожного окільчого села, щоб з'їзд випав поважно. Знаю, що з Ясенова мало їхати дванадцять делегатів. На тому з'їзді я пізнав господаря Шеремету з Руденки, здається з повіту Золочів або Камінка Струмилова. З ним я опісля довший час кореспондував і він був у тому часі, в темнім куті, одиноким свідомим українцем серед загалу кацапських селян.

На залізниці рух оживився. Коли ми приїхали на залізничну станцію Заболотці, з різних сіл брідського повіту наїхало досить багато людей. Начальник станції вийшов до людей і питався, куди і за чим ідуть. Один з Ясенова відповів, куди і за чим. Начальник сказав:

— Кто вас намувіл до тей язди?

Один з Ясенова відізвався:

— Наш священик.

— Ага, то політика, врацайце, людзє, додому, нікода ваших пенсіондзи і труду і часу.

А якийсь газда, не знаю звідки, крикнув:

— Та то так, панє начельніку, чеші лідька зрідка.

Це характеристична філософія для наших народних мас того часу. Священики українці тягнули в свій бік, москвофіли в свій, а

* Мабуть, тут мова про Народний З'їзд Національно-Демократичної Партії, заснованої у Львові 1899 року і яку очолював Народний Комітет. Той Народний З'їзд відбувся 25 березня 1901 року (примітка ред.).

двір і старство в свій. А нарід, політично ще не освідомлений, сам не знов, куди йти. Отже вислів «чеши дідька з рідка» дуже добре це схарактеризував.

Головними москофільськими проводирями у брідському повіті були о. Сірко з Гаїв, посол до сойму, о. Єфимович, парох у Попівцях і залозецький декан, о. Монцібович, парох Суходолів, міщанин Котельницький з Бродів і якийсь дуже енергійний газда з Великої Поникви, що його імени докладно собі не пригадую, здається мені, Гаврилюк. З українців визначними були: о. Юліян Дуткевич з Дуб'я, о. Гарасимович з Лешнева, о. Мандичевський з Білявець, о. Дорожинський з Висоцька. З-поміж селян визначних українців в брідському повіті тоді ще не було. Села в тому повіті були переважно москофільські, деякі цілком, а більшість з них несвідомі, лише деякі були свідомі, до котрих вже зачислявся Ясенів.

Боротьба починала розпалюватися в народі між українцями й москофілами з одного боку, і з державними чинниками та поляками — з другого. Українці приєднували щораз більше сіл для себе. Молода селянська генерація хилилася в українську сторону. По селах вже починалася боротьба між старшою і молодшою генераціями. В українськім таборі, особливо в соймовому клюбі, починала брати гору угода українська політика співпраці з поляками «нова ера» (початок 1890 року — примітка ред.). Головним творцем тої угодової політики був митрополит Сильвестер Сембраторович поза кулісами, Олександр Барвінський, а зо сторони польської — граф Станіслав Бадені, маршалок Крайового сойму. Намісником, здається мені, був Казімеж Бадені, але чи в тих самих літах, як Станіслав був маршалком, вже не пам'ятаю.*

На арену в Галицькому соймі виступив посол священик Микола Січинський (1850-1894), один з найліпших бесідників українського соймового клюбу, посол Юліян Романчук і інші. Які торги були поза кулісами, я не знов, але говорено, що кілька українських гімназій за те дістанемо, українську мову, написи в урядах; була й мова про автономію частини Галичини, але загал близиче про те не знов. Коли на це згодилися посли українського клюбу і українські національно-демократичні газети повторили це і підтримали цю справу, почала угода акція йти по краю. Проти цього сильно виступали радикали й москофіли. Ми, на селах,

* Дійсним творцем «нової ери» — з доручення австрійського уряду — був намісник Галичини, граф Казімеж Бадені (1888-1895). Після нього намісником Галичини став князь Евстахій Санґушко (1895-1898), який передше був маршалком Галицького сойму (1885-1895). Після відходу з цього становища його наслідником став граф Станіслав Бадені, брат К. Бадені (примітка ред.).

з난ішилися в дуже »дурнім« положенні. Москвофіли, радикали скликали віча та називали нас запроданцями, юдами, що за миску сочевиці продали народ. Зближалися вибори. Угодовіці «новоєристи» ставили своїх кандидатів, староство, за наказом, зачинало агітацію за «новоєристами», як напр. у брідськім повіті, де кандидатом став Олександер Барвінський. Москвофіли поставили свого. До української партії, коли прийшла угода плятформа, приступили всякі індивідууми, що досі ніколи навіть не признавалися до українців. Я, задля партійної карності, піддерживав «нову еру», але не широко, бо вона не промовляла мені до серця. В народі ширився опортунізм і хоча ми тоді зискали дещо, але в народніх масах ми стратили багато, бо тоді москофіли й радикали високо вилізли вгору як «одинокі оборонці народу»...

Прийшли вибори. Радикали й москофіли називали нас «хруньями». В Бродах під час виборів прийшов до мене в виборчім льокалі Гнєвш, властитель двора в Ясенові. Я його особисто не зінав. Представився мені й сказав, що тішиться нині, коли видить як я стою за Барвінським. Пригадав мені часи конскрипції і мою боротьбу проти панської шляхти і сказав, що видно я змінив своє поступовання і переконання. Я йому відповів, що це тільки партійна карність, але переконань я не змінив.

— Я є певний, що ще й переконання зміните, — відповів Гнєвш. — І я думав, — сказав Гнєвш, — що ніколи не зміню своїх переконань, але в житті нераз переконання змінюються, і я мусів їх міняти.

— Я не хамелон, — відповів я Гнєвшеві, й на тім наша бесіда урвалася.

Кілька літ пізніше я старався про парафію в добрах графині Дзедушицької. Вона спитала мене, де я був перед тим. Я відповів, що в Ясенові, в добрах пана Гнєшова.

— А, то я ксендза знам, — сказала вона. — Дужо мнє пан Гнєвш оповідал о ксендзу. Моцно жалуєм, але по тем, що я слішала о ксендзу од пана Гнєшова, не моген ксендзу даць презенти на жадне пробство в моїх добрах.

Нині, коли мені 68 літ минуло, я інакше на цю справу задивляюся. І мої переконання змінилися, а це завдяки практиці й школі життя і значно ширшому світоглядові. Але не змінилися вони щодо самої суті. Значить, що національно, як від найраннішого віку так і нині, я є українцем. Але змінився я щодо тактики і погляду на світ. Тоді, коли я був молодий, у мене народні маси були тим ідеалом, для котрого я готовий був жертвувати все. то є працю, час, здоров'я і свої сили, грошові жертви з кривдою для своєї родини. А щоб ті маси рушити, оживити, я воював демагогічними кличами проти ворога, то є поляка, в першій мірі польського шляхтича, а тим самим і проти всіх тих, що, по моїй

тодішній думці, стояли за моїм ворогом, отже в першій мірі Австрія, це значить її уряд і цікар, а дальше і Рим.*

Ніколи не був я відступником від католицької віри, але все мені здавалося, що Рим стоїть тільки за поляками і є проти нас українців. Такого самого погляду було нас тьма поміж духовною інтелігенцією, а між світською майже всі, але вони йшли вліво, бо матеріялістична філософія при нашому поневоленні дуже їм промовляла як засіб до випровадження нас з тієї неволі. В додатку це виривало віру в Бога з їх душі, в бессмертність душі, віру у всяку справедливість і правду. Їм здавалося, що віра стоїть їм також на перешкоді до осягнення їх ідеалу, то є до визволення мас з ярма — те саме, що нині роблять більшовики, які своєю матеріялістичною філософією загнали народ у гіршу неволю, ніж коли яка була. Держава в них стала молохом, котрому все треба віддати. Нині я бачу демагогічні кличі в іншому світлі: тільки народ опшукують і деморалізують, а в дійсності йому нічого не дають. Дають тільки сатисфакцію крикунові. Йому здається, що, наговоривши цілу «купу» речей, неможливих до зреалізування, вже все здобув. Це витворило в наших масах клясу крикунів, ревунів, письмаків, що заповняють газети такими самими нісенітницями та думають здобути собі тим славу великих народних «патріотів». На дні душі такого демагога не є любов близнього, то є народу, а як найгрубіший егоїзм. Це маси так розбурхує, що такий демагог не є в силі їх контролювати, ані того раю їм дати, який їм все обіцює. Демагогія стала хронічною хворобою нашого народного організму і коли радикально не візьмемося до курації, зігніємо й ніколи здорового державного організму з себе не будемо в силі витворити. І нині я готовий на всякую жертву для української народної справи, але для такої, що в даних обставинах є можлива до зреалізування і для такої, що може бути вжитою для будови нашого державного організму. А демагогія, це гнилий матеріял, з якого ніколи нічого збудувати не можна.

З ненависті до мене московофіли постановили мене побити, коли я вертався з виборів. Але я не вертався додому, а здається мені, що я поїхав до о. Мандичевського, до Білявець коло Бродів. Тим часом те, що мало дістатися мені, дісталося о. Монцібовичеві з Суходолів, бо його взяли за мене. Це діялося вночі і поки справа вияснилася, та о. Монцібовичеві попало не мало!

* Поляки, що вважали себе носіями католицизму на Схід, а тим самим і на Українські Землі, своєю релігійною нетерпимістю та своїм шовінізмом завдали смертельний удар справі Унії, бо наставляли загальну опінію не тільки проти себе, але і проти Риму. Тому вони не були носіями зближення між Західною і Східною Церквами, але гробокопателями екуменічної ідеї (примітка ред.).

«Нова ера» наробила такої ненависті, що не можна було ні в родині, ні в сусідстві бувати з людьми інших поглядів. В Заболотцях був парохом і олеським деканом стрій мосей жінки, о. Антоній Давидович, москофіл. Ми з жінкою, здається мені, другого дня Різдвяних Свят, поїхали відвідати стрія. Під час вечері було більше гостей та вив'язалася така гаряча дискусія на тему «нової ери», що я від вечері встав і, не попрощаючися, мусів від'їхати з жінкою. Митрополит Сильвестр тоді кільком деканам, ряним москофілам, як тоді говорили, «повідрізував штерни». Отця Еффіновича з Поповець, москофіла, за його шалену агітацію проти «нової ери» скинув з декана. Але буря почала по якомусь часі успокоюватися і українці, не діставши того, що їм було обіцяне, з часом пішли в опозицію.

«Нова ера» не мала широти в собі, ані між однією, ані другою стороною. Це властиво була якась злагода між австро- поляками та австро-українцями, а не між українським народом і польським народом. Якийсь спосіб співживиття між нами і поляками повинен би був прийти, але на рівних услів'ях. Та видно, що в національних боротьбах немає такого прикладу. Найкультурніші народи не могли збутися національної ненависті і національні спори все рішалися мечем. А найгарячіша боротьба йшла, розуміється, завжди там, де ті народи з собою зустрічалися. І нас історія поставила в такому нещасливому географічному положенні, що, здається, тій боротьбі й національній ненависті ніколи кінця не буде. Але як по великих війнах мусить бути спочинок і хвилеве перемир'я, так, думаю, і в національній боротьбі мусить часами наступити для змучених воївників якась хвилина перерви в боротьбі. Можливо, що «нова ера» була одною з таких перерв.

Мій побут в Ясенові з політичних причин ставав мені дуже прикрай. Вся двірська служба Гневоша слідила між кожний крок і всі мої бесіди в читальні й розмови з людьми. Польська шляхта в цілій Брідщині вважала мене за гайдамаку, для мене кар'єра в тій стороні була замкнена, а на консисторські надання парафій я ще був замолодий. І хоч товариство о. Авдиковича було мені дуже міле, я рішився, після одної афери, з Ясенова денебудь перенестися. Було це так: екскурсія польських Соколів їхала (чи ішла) в великому числі з Бродів до Підгірців, де був замок короля Яна Соб'єского (опісля власність Ржевуцьких, а накінець Санґушків). Це було місце, куди йшли ціле літо різнородні польські екскурсії з найдальших закутин. Це була історична пам'ятка минулій польської слави. Дійсно, було там що оглядати з польської історії. Поляк, як звідтам вийшов, міг бути гордий. Коли ця екскурсія польських Соколів переїздila через Ясенів, пастухи — малі хлопці зачали з поля кидати на них камінням і прозивати Одному з них трохи покалічили голову. Приїхавши до Підгірців, негайно дали знати до жандармерії, що Ясенів зробив напад на польських Соколів. Хто міг це зааранжувати? Ніхто інший, тільки

той гайдамака Тарнавський. Того самого дня вже були жандарми в селі і робили протоколи, але нічого не довідалися. За пару днів вже вся польська преса наробила крику і мене «обмалювали» як найстрашнішого революціонера, бунтівника, назвали Гонтою та Залізняком і таке інше. Старство знову мене завізвало. Староста граф Руссацький попросту зажадав від мене, щоб я вибрався з брідського повіту, бо він буде мусіти мене замкнути (взяти під арешт — примітка ред.), а цього він ніяк не хотів за свого урядування робити, щоб замикати священика за політичні проступки. Я сказав йому, що це від мене не залежить, але від моєї влади на тім ми розійшлися.

* * *

Польська дрібна і шовіністична шляхта гонила вже остатками. Ліс вирубувала, пропінацію* стратила (хоч взяла за неї гроші), маєток задовжила й дивилася вже за якимнебудь кусником хліба в Повітових Радах, в політичній і адміністративній службі, чи в банках, або віддавалася і духовному званню. Зо своєю польською нахабністю, як заслужені польські патріоти, надіялися заплати в повищих фахах за свою працю для своєї родини. Їхні маєтки звичайно забирали жиди. Жиди, не з польського патріотизму, але з потреби, бо мали все до діла з адміністраційною владою, судами, старствами, як властителі двора мусіли «в польську дутку грати».

У моїй околиці і взагалі в повітах, котрі я знав, стрінула така доля польську дрібну шляхту, котра, з малими виймками, рекрутувалася із давніх офіціялістів, що їх батьки чи діди служили колись у великих панів, а потім покупили села, що належали колись до великих дворів. Я знаю, що в брідському і камінко-струмилівському повітах розплівся великий маєток графа Замойського, що перейшов в руки меншої шляхти, так само маєток графа Молодецького розплівся. Процедура з великими маєтками була така сама як і потім з малими, що їх селяни розкупили на парцеляції. Так само сталося з великим маєтком графа Дзедушицького з Ярчовець. Щоб такі великі маєтки не роздрібнювати, великі пани заснували в Австрії родинні майорати, це значить, законно забезбечені проти поділу родинні маєтки. Також розплівалися маєтки деяких великих панів через численні діти, які, після смерті батьків, маєток ділили поміж себе й зійшли на дрібну шляхту. Найгіршим елементом у тій дрібній шляхті були доробкевичі, що з колишніх двірських офіціялістів або посесорів, стали властителями дворів. Звичайно були це неінтелігентні фанатики, темняки.

* Монополія дідичів виробляти і продавати алкогольні напитки (примітка ред.).

Щодо магнатів, яких я запам'ятаю у нашій стороні, то були граф Володимир Дзедушицький у брідськім повіті, граф Баворовський в золочівськім повіті, граф Водзіцький в Олієві, в цьому самому повіті. Граф В. Дзедушицький з Пеняк, властитель посілостей в Сокальщині, в Ярославщині й в Східній Україні, мешкав звичайно в маєтку своєї жінки, у Пеняках. Пеняцькі добра також дуже великі, були власністю графині Дзедушицької, з роду грфів Міончинських. Граф Дзедушицький цілком не мішався в політику, ні в польсько-українську боротьбу. Дуже цікавився природою. У безмежних пеняцьких лісах лишив неруханими кілька тисяч моргів ліса, казав їх обкопати глибокими ровами, назвав це «пам'яткою» і ніхто там ніколи не смів стати ногою. Лісова служба мала це пильнувати, щоб там ніхто не заходив і непокоїв тої гущі. Там лежали зламані дерева, які гнили, росли величезних розмірів папороті і велика звірина мала там цілком спокійне ѹ певне прибіжище. У своїх селах був для людей дуже добрий. Старався піднести сільський промисел Мав багато великих ставів, у котрих росло багато рогозу, це така водна рослина, з якої виплітали рогізки на підлогу, кошики і т. п. Казав, той рогіз, коли стави спускали на ловлю риб, людям дуже дешево продавати і за найкращі вироби з того рогозу давав премії. Влаштовував вистави з домашнього промислу. Також дуже попирав ганчарство, кераміку, вироби з вовни, так звані «цвілліхи», то є капи (накривала) на ліжка, хідники і дивани в українському стилі, далі також вироби з конопель і льону.

У своїй палаті в Пеняках мав кімнати, умебльовані чисто домашнім промислом із його сіл. Також у своїх лісах мав мисливські забудови, у котрих не сміло бути ніякого мебля ні посудини, невиробленої в його селах і людьми з його сіл. Тим, що відзначалися в такій роботі, дуже помагав. Хоч Манаїв не був його власністю, але люди купували з його ставів рогіз і виробляли з нього різного роду рогізки і кошики. Манаївські люди були дуже спритні в цій праці й не було майже хати, особливо в бідніших родинах, котрі не займалися б виплітанням різних речей з рогозу. Це давало людям зайняття на цілу зиму, як було більше челяді в хаті, то хоч не великий, але був сталий заробіток. Їх працю використовували покупці, котрі висилали їх вироби по цілому краю і за границю, бо ця галузь домашнього промислу не була як слід зорганізована.

З Манаєва деякі подіставали премії в золоті від графа а у прикрих часах діставали від нього грошову поміч як дарунок, або й матеріял на будову. Підтримував церкви і часто своїми фондами помагав їх будувати. В селі Звіженському, брідського повіту, збудував прекрасну дерев'яну церкву та подарував на неї дуже коштовний матеріял. Ця церква була збудована в гуцульськім стилі, в плян випрацював Юліян Захаревич, професор політехніки у Львові, котрого граф вислав на свій кошт у Гуцульщину, щоб він там

зібрав різні типи гуцульських церков, відтак вони обидва комбінували цей плян і дійсно була це одна з найкращих дерев'яних церков у тій частині нашого краю. Він приймав у себе архікнязя Рудольфа й на його прийняття збудував прекрасний мисливський павільйон з необтесаного дерева.

Одного разу, будучи сотрудником у Ратищі, я поїхав з доручення моого пароха, о. Д. Жеребецького, в справі церкви в Ратищі, на котру двір у Пеняках, як патрон, мав дати шосту частину, але не хотів дати, тому що бракувало різних правних формальностей. Також я старався, здається мені, про якусь парафію в пеняцьких добрах і поїхав я до Пеняк, до графа Дзедушицького. Граф прийняв мене дуже гарно. Коли я пояснив ціль свого приїзду до нього, він сказав:

— Прошеш пана, то до мене не належжи, раз замешалем сен до твоєї політикі і мялем досиць клопоту, то сон добра моєї жони, прошеш пана удаць сен до ней, я сен в то нігди не мешибам!

Коли він так мені відповів, я хотів відійти, щоб побачити графиню і з нею обговорити справи та завчасу повернутися додому, бо це було в березні й дороги тоді були дуже погані. Однак граф мене не пустив, закликав льокая, казав замовити обід для мене й повідомити графиню, щоб вона дала мені авдієнцію після обіду. Обід мав бути в 1-ій годині, а була щойно 11-та година. Я хотів відійти, бо ще було дві години до обіду, але граф не пустив мене і сказав:

— Мами две годзіні часу і я хcen пану показаць мойов збройовнен, моє мислівське трофеє і наш домови пишемисл в добрах пеняцьких. А чи пан мисліви? Чи пан любі польоване? Чи пан любі пшироден? (священиків все титуловано через «пан»).

Правда, було там що оглядати, особливо у збройvnі, але як запровадив мене в кімнати домашнього промислу, де були ганчарські найрізноманітні вироби, рогізки, полотна, сукна, лозові кошикарські вироби, то мучив мене яких півтори години так, як колись о. крилошанин Антін Петрушевич мучив мене археологією і філологією. Розумівся він на тім знаменито, побував в Єгипті, Сирії, у поселеннях колишніх скитів і сарматів, а скінчив на Пеняках. Це був гарний виклад з ганчарства й кераміки. Під час обіду ще далі тягнув дискусію, аж перервала графиня, бо подумала, що вже певно забагато мені горшків і макітер і повернула тему на інші дороги. З його бесіди я зрозумів, що він дуже любить цей домашній промисел, високо цінить ту галузь і хотів би цей промисел у нашему народі піднести. Про політику ані словом не згадав і ніколи до неї не мішався. Ходила версія, що за митрополита Г. Яхимовича він хотів прийняти наш обряд, але Митрополит не погодився. Чи це правда, не знаю, але «релята рефери» (кажу те, що чув). Граф Дзедушицький мав величезні добра в Східній Україні, але ніколи там не їздив, тому що не узнавав границь уважав нижче своєї гідності просити

австрійський уряд про пашпорт. Помер у своїх великих добрах в Ярославщині й там у родинному гробівці похований.

Після обіду я мав авдієнцію у графині. Це була жінка цілком іншого типу ніж граф, завзята полька, польська релігійна фанатичка (не католицька, а хіба польсько-католицька) надзвичайного темпераменту, безоглядна й попросту не давала собі нічого сказати ані пояснити. Запросила мене до своєї робітні, де я зустрівся з двома її дочками, котрих я при обіді не бачив. При обіді був граф, графиня, я, двох старших священиків і ще якийсь пан, думаю, що це був француз, бо вся конверсація ішла по-французьки. Тільки граф і графиня час від часу відзивалися до мене по-польски, тому що я не говорив по-французьки.*

Графиня Дзєдушицька найперше спитала мене звідки я. Коли я сказав, що з Ратища, то це відразу вивело її з рівноваги. У Ратищі була чудотворна ікона Матері Божої і вона не могла того перенести, чому цей образ не є в «Подкаменю у ойцов Домінікануф», для чого два обряди, пощо ця різниця, пощо ті трираменні хрести. Помалу я почав вияснювати, але вона не давала мені слова, на її думку ті обряди ведуть до цієї боротьби, яка в нас є, коли б був один обряд, була б тоді згода й любов.

— А то Матка Боска в Ратищу до інного й Матка Боска в Подкаменю до інного. Чему не єдна в Подкаменю?

Я її пояснив, чому є в Ратищі, і це її дуже обурило, аж стукала кулаками по столі. Дочки, молоді графянки, відізвалися: — Але ж, мамцю, ксьондз тему не вінсен, нехже мамця успокоїсен.

Графиня стояла під впливом польських священиків і її мова віддзеркалювала пляни і думки багатьох польських священиків. Коли вона трохи успокоїлася, я представив їй справу, за якою приїхав. Вона відповіла:

— Для ксьондза Жеребецького не зробен ніц, он сам вишкілі сен жондзі, як тщіба пененdzi, то втенчас до грабіни, не дам цента на церкві в Ратищу!

Отця Жеребецького дуже не любила, називала його «без виховання». А річ була така: графиня, коли когось приймала, то звичайно в робітні, мала все якусь роботу в руках і, чи то припадково чи навмисне, як о. Жеребецький оповідав мені,

) Тут мушу подати одну заувагу, на яку в нас ніхто не звертав уваги ані в гімназії, ані в семінарії. А іменно: ми тратили цілі літа на греку й латину (від 6-8 літ), а на живі мови, як французьку й англійську, ніхто не звертав уваги. Кому як кому, але священикові конечно потрібна була одна з тих мов. Мені траплялося багато разів, що я, як священик, коли знайшовся в товаристві, де говорили по-французьки, сидів і встидався. У семінарії повинна бути чотири роки, особливо нині, приватна наука англійської чи французької мов. З англійською мовою священик має відкритий цілий світ перед собою і часто знаходиться у такому товаристві, де конечно цю мову треба знати.

випускала з рук чи то клубок чи дріт, котрим робила, щоб гість потрудився і підіймав їй це. Коли О. Жеребецький прийшов перший раз, як парох Ратища у якісь справі до неї, вона так само прийняла його в своїй робітні, пустила на підлогу клубок, клубок покотився, але о. Жеребецький не спішився його підіймати. Пождала хвилину й подражнена покликала льокая. Льокай підійняв клубок і від тоді о. Жеребецький втратив у неї ласку. Щодо моєї справи, тому що я був кандидатом на парафію в її добрах (не пам'ятаю на яку), заявила, що в своїх добрах ніколи мені презенти не дасть, бо чула про мої руські подвиги від Гнєвоша, коли я перебував три роки у його добрах, в Ясенові.

Щодо трираменних хрестів, то вона їх ненавиділа й велику аферу викликала свого часу через вимогу обрізати трираменний хрест. У Залізцях Старих, де були добра графині, реставрували церкву, давали новий дах. Графиня дала свою частку і, здається, дала більше ніж була зобов'язана. У пляні хрест на церкві може був нарисований, а може ні, але коли будівничий Ставарський скінчив працю, поставив, на бажання громади, на верх церкви трираменний хрест. Графиня переїздила біля церкви й побачила цей трираменний хрест, тоді повернулася додому, покликала будівничого Ставарського і наказала йому відрізати рамена хреста, щоб це не був трираменний хрест, «бо то схизматиці», ще й додала, що як він того не зробить, тоді його викине зо своїх дібр зовсім.

Будівничий мав ще будувати кілька церков, костелів, різні фільваркові будинки, як броварі, млини і ґуральні. Ставарський поїхав до пароха, о. Антона Гутковського (мого вуйка, що мав за жінку сестру моого батька) і йому заявив, що графиня зажадала обрізати трираменний хрест на церкві. Отець Гутковський спротивився тому. Мимо цього Ставарський, в асистті жандармів, поліз на дах і почав обрізувати хрест. У тих часах староства наказували обрізувати трираменні хрести й таку «операцію» не в одному місці жандарми вже робили. Ходили по хатах і шукали за трираменними хрестами, заносили їх до староства і з того виточували політичні процеси. Люди сиділи у в'язницях за трираменні хрести. Придорожні трираменні хрести жандарми нераз самі обрізували.

Коли Ставарський почав обрізувати цей хрест, паламар, що недалеко мешкав, виліз на дзвіницю і почав, як то в нас люди кажуть, дзвонити на гвалт (так в часі вогню дзвонять). Люди почали збігатися і кричати до Ставарського: Злази, бо не злізеш живий. Велика юрба народу, чужих і своїх, збіглася і почала кидати камінням. Дістав він каменем раз і другий, а може і десятий, і мусів злазити з церкви. Розлючена юрба народу була б його злінчуvala, але жандарми з великим трудом ледве його врятували. Тоді почалася загальна бійка, завізвали жандармерію з поблизьких постерунків, поліцію, скарбову й вогневу сторожу і

ледве люди втихомирилися. Арештували тоді до триста людей і о. Гутковського. Почався великий процес в окружному суді у Золочеві і багато людей засудили. Отець Гутковський сидів в інквізіті около три місяці. Але не дав обрізати хрестів.

Трираменний хрест* у Галичині пережив свою мартирологію. Задержали його наші люди в багатьох місцях в Америці й через цей хрест, який має в нас своє значення, католицьке населення Америки не вважає наші церкви за католицькі. У Чікаго на церкві св. о. Николая є трираменні хрести і українська церква в Чікаго є однією з найгарніших тамошніх католицьких церков. 1926 року відбувався в Чікаго Всесвітній Євхаристійний Конгрес і орієнタルна секція мала всі свої Богослуження у церкві св. о. Николая. У назначеному дні було багато архиєпископів і епископів латинського обяду на нашій Архиєрейській Службі Божій і слово виголосив латинський епископ Кнолл з Форт Вейн, Індіана, в англійській мові. Коштом чікагського кардинала Мунделайна церква була декорована папськими й українськими красками. На другий день прийшла до мене одна американка, католичка, що заявила мені, що вона дуже тішиться, що та гарна церква є католицька.

— Я — сказала вона — часто коло вашої церкви переходжу і все мені було жаль, що така гарна церква не є католицька, тому що не має на ній католицького хреста, аж сьогодні мое серце радується, як я вчора почула, що це католицька церква. Але, Отче, здійміть цей хрест і дайте там католицький, щоб всі люди знали, що то католицька церква.

Графиня Дзедушицька була типом польських жінок, що стояли під впливом польських священиків фанатиків. Таких типів

* Дещо про трираменні хрести. Український трираменний хрест має три горизонтальні перехрестя. Воднораз він є семикінцевий, бо верхнє перехрестя кінчасто собою хрест зверху. Зате московський трираменний хрест є восьмикінцевий з косим нижнім перехрестям. Про вживання такого хреста в Галичині писав проф. Вадим Щербаківський наступне: «...коли Київська Лавра задержувала, як тільки могла, українські традиції, то чому в Галичині, а особливо на Лемківщині, з'явився московський восьмикінцевий хрест з косим нижнім перехрестям? Це можна пояснити тільки москофільством, піддержуваним дуже вміло московським урядом... Таким чином, дуже можливо, що, загніздившись десь в москофільських гніздах ще раніше, передусім у таких місцевостях, де приходилося відержувати особливо сильний тиск польонізації та боротися з нею всіма засобами, як напр., на Лемківщині, московський символ міг перейти в традицію і, так би сказати, міг стати своїм традиційним хрестом («Християнський Голос», Мюнхен, 25. XII. 1949. «Українська форма хреста»). А щодо обрізування поляками трираменних хрестів, то це мало свій відповідник у Польщі перед Другою світовою війною, коли поляки нищили українські православні церкви на Холмщині і Підляшші — (примітка ред.).

завзятих польок було по дворах дуже багато. Сам граф і графиня були дуже милосердними людьми. Вдержували при своєму домі лікаря, д-ра Мадейского. Усім людям, чи з їх дібр, чи ні, які приходили за порадою, д-р Мадейскі безплатно давав поради і лікарства з графської аптеки. До цього д-р Мадейскі був знаменитим лікарем і люди приїздили навіть з далеких сторін до нього за порадою.

З лісів люди мали дуже дешево опал. Дзєдушицькі позволяли збирати в своїх лісах траву, ягоди, гриби, не один бідний ніс на плечах з лісу в'язанку сухих гіляк і за це його не карали. Взагалі поступовання їх із людьми своїх сіл було дуже людяне, гуманне. Головним управителем їх дібр в околиці Понятич був Махновський. Це був дуже вирозумілий чоловік. Одне, що разило в їх добрах, це були стави і мали вони їх багато: у Гнидові, Ратищі, Залізцях, Вертелці. Ці стави все винаймали торгівці й ті, що винаймали стави, мали їх доглядати. Вони держали службу, котра мала доглядати, щоб ніхто в ставі не ловив риби, раків і щоб не полював на водне птаство. Водна й рибацька устава була дуже несправедлива, наші селяни натерпілися дуже в околицях тих ставів через рибу і раки, котрих їм не вільно було ловити навіть на своїх сіножатях і в своїх ровах, що граничили з тими ставами.

У добрах Дзєдушицьких свідомість українських сіл була дуже слаба, або не було жодної. Пригадую собі, що митрополит Андрій Шептицький візитував залозецький деканат 1907 або 1908 року і зайхав, здається мені, до села Шишковець. Там, після катехизації як всюди так і тут, Митрополит роздавав на пам'ятку своєї візитації молитовники, але ніхто не хотів брати. Митрополит спітав, чому люди не хочуть брати молитовників, а на це дяк відповів, що в селі, щоправда, маленькім, нема ні одного, що вмів би читати. Неписьменність в добрах графа була велика. Я думаю, що ця частина брідського повіту була найбільш позаду щодо свідомості. Люди жили ще старосвітським звичаєм.

ЗГАДКА ПРО МОЄ МІСТО

Ой Броди, мої Броди,
Моє родинне місто,
Згадка про тебе, спогад
Як пелюстки намиста.

У короткому спогаді про моє родинне місто Броди, хочу згадати хоч про найдорожчі шкільні роки, які я мала можливість там провести. Не прийшлося мені довше перебувати в моєму родинному місті, бо вже на тринадцятому році життя німці вивезли мене прямо зі школи до Німеччини на примусову працю. В тому віці найбільше було потрібо родинної опіки, але Бог допоміг мені і я пережила все. Залишились мені чудові дитячі спомини зі школи, до якої я ходила, бурса і садочок, який вела виховниця Стефа Захарчук з Марійкою Ольшанською.

Під час шкільного року із задоволенням я слухала і вивчала лекції всіх предметів, а найбільше я любила годину «руської» (як поляки казали) чи інакше української мови, і хоч учителька Кравс не була українського походження, то дуже гарно і сумлінно викладала мову. Це особливо було мені дуже важним, щоб оволодіти як слід материнською мовою.

В часі літніх вакацій я також не дармувала, а ходила до садочка від понеділка до п'ятниці, і тут знову вивчала всякі гри, пісні, декламації і народні танки. Часто виступала на сцені з декламацією, співом чи танком і це все мені дуже пригодилося в пізнішому житті.

Пригадуються мені Різдвяні свята, як ми всі діти зі школи збирались разом і ішли з колядою, це була найкраща моя приемність. У велику п'ятницю знову ми дівчата чергувались біля Божого гробу по годині, дві з нас клячили і відмовляли молитву а хлопці стояли на струнко.

У велику суботу бабуня приготувала кошик із свяченім, який я несла до свячення на церковне подвір'я, перед головним входом до церкви ми стояли двома рядами а отець святив паски.

Гайлки виводили старші дівчата і ми молодші разом з ними. Часто ходила до театру на вулиці Музичній. Найбільше в пам'яті залишилось мені танець Івана Гаврилюка і Мати Наймичка, в якій він грав за жида. Він був дуже здібним актором.

Незабутній сон

Під час війни німці забрали мене і вивезли до міста Гамбург. Під кінець війни воно було в грузах, загинуло там багато людей від постійних нічних і навіть денніх налетів, постійно треба було в день і вночі бігти до тунелів і ховатися перед літаками. Часом здавалось, що ніхто-ніхто з цього пекла не вийде живим! Але по

закінченні налету живі люди виходили, а були й ранені, і вбиті і присипані грузом.

Часто по тяжкій праці і виснажливих налетах, хоч сирени гуділи, то дехто не хотів з ліжка ставати, і казав «хай діється Божа воля, я ніде не іду, раз родився, раз умру». Так і я думала, і багато разів не вставала під час нічних налетів. На початку 1945 року, під час налету, сирена гуде а я не можу збудитися зі сну. Сниться мені мій дідусь, якого я від раннього дитинства дуже любила, і чую його голос «дитино вставай з ліжка і сковайся під квітучим кущем». Я зірвалась зі сну, встала з ліжка, взяла плащ на себе і побудила дівчат, та тільки ми вибігли із бараку, не добігли до близького тунелю, як бомба впала на наш барак, і вибух вогню огорнув в свої обійми цілий барак, ми ще втікаючи дивилися, я дякувала в душі Богові і дідусеві за той сон, що нас врятував від страшної горіючої загибелі.

Другий раз сталося чудо вже в Торонті, коли мене взяли до шпиталю на відділ першої допомоги. Мед-сестра приготовила все, дала мені дожильний апарат і потішила, що лікар зараз прийде а сама пішла. Я так лежала може п'ять годин і втратила багато крові, лежу і не чую вже рук ані ніг, усе стає в мені холодне і нерухоме, я лише подумала собі: «Святий Андрію Шептицький рятуй мене, і дуже слабо і тихо вимовила «нервс», а лікар, який був в той час коло іншої хворої людини, почув мене і відразу прибіг, зловив за руку а вона зимна, в тій хвилині вирвав з руки апарат, закликав мед-сестру і лікаря, який мав заопікуватись мною. Після цього я уже нічого не пам'ятала, тільки коли пробудилася рано, то вже була в кімнаті, де другі жінки, пацієнтки казали, що не могли спати бо думали, що трупа привезли до їхньої кімнати. Як казали пізніше, мені треба було дати шість склянок крові, а мені дали лише чотири, бо більше не могли дістати тої якості. Тому я глибоко вірю в Святість Андрія Шептицького і молюся до Нього, бо Він мені життя врятував.

Юліяна Оленич

О. Павлюк

ВЕСНЯНИЙ СПОГАД

Летять думки в сріблисту даль,
За синє море — в Рідний Край
Дитинства моого — юних літ,
Де загубився ранній слід
Весняних сподівань...

Розвіяв і розсіяв буревій нас по всьому світі, здаля від рідної України. В чужині — при важкій праці на хліб насущний проминули найкращі літа. Застукала нас осінь в срібносизій сивині, навіяла спогадами про рідний Край — весну життя.

Спогад про рідний край — це вияв душі, писаний кров'ю серця, навіянний тugoю за давнім минулим.

Свій «весняний спогад» присвячую пам'яті моого дитинства в Старих Бродах, де вперше я зустріла світ; і в «Бродах», де проминула юність моя.

Крім рідної хати з вишневим садком, в моїй уяві часто вважаються «Липки» — простора поляна-галявина з западинами, глибокими «ямами», до яких ми діти, зимовою порою часто з'їжджали на саночках. Влітку через ці западини проходила стежка, яка скорочувала дорогу до т.зв. «Підкаменецького гостинця», — дороги, що вела з Бродів до Підкаменя. По обох сторонах дорога була обсаджена високими, густими столітніми липами, які згідно з народним повір'ям, мали свою легенду. Колись, давно хуртовини-сніговій не раз заставляли людей блукати й шукати дороги до міста. При великих морозах люди замерзали, а при зустрічах з вовками — часто пропадали. Щоб зарадити лихові, старобрідська громада вирішила обсадити дорогу липами, які мали б стати дорожковазом до Бродів і Підкаменя.

Проминали роки, а з ними липи виростали і літньою порою розцвітали медовим пахучим квітом і були атракцією залюблених пар.

Поблизу лип, на галевину, часто зайїджали циганські вози і цигани розташовувалися у шатрах. Розпаливали вогнища, варили юшки. Ми діти колесом обступали їх і з цікавістю гляділи на ці дива, не прочуваючи, що і нас колись зустріне незавидна мандрівна доля. Циганки ворожили з карт, рук, старшим і молодшим, а навіть дітям, бо нас там було найбільше.

Малу частину Липок закупило Українське Спортивне Товариство «Богун» на площу копаного м'яча і легкої атлетики. На цій площі часто відбувалися народні фестини і різного роду національні святкування, в яких брали участь промовці, хорові ансамблі, дівочі вправи, тощо.

Напроти площі, по другій стороні гостинця, знаходився новий цвінтар, на якому в 1941 році Старобрідська Громада висипала високу могилу своїм Героям-Борцям за волю України. Під сучасну пору з неї залишилося лиш підніжжя, бо хрест знищили окупанти.

Кільканадцять кроків від тієї могили є менша пропам'ятна могила з чорним хрестом, в якій навіки ненадійно спочила наша молоденька подруга, Надя Чорній, тогочасна учениця середньої школи. Залишила горем прибитих батьків, сестру, братів та всю шкільну молодь, яка зорганізовано супроводжала її на вічний спочинок. На її могилі залишився напис глибокого змісту:

Спить солодка, люба дитина,
В небі у Бога — весела їй днина.
Нам на землі залишилось горе,
Гірких сліз і смутку
Незмірне море...

В протилежній стороні Липок, поза залізницею стояла стара церковця св. Теклі. Немов учора... вчувається мені гомін її великої воскресних дзвонів, ввижається хоровід гайвок біля неї. При кінці Другої світової війни ця церковця згоріла, осталися лиш згарища і старі могили з чорними похиленими хрестами, в яких спочивають прахи наших дідів і прадідів.

Біля церкви — старобрідська читальня «Просвіти» з її невтомним диригентом, Івасем Камінським, який пізніше загинув у львівських Бригадках.

В будинку «Просвіти» приміщувався також «Дитячий Садок» з його ідейними провідницями: панною Любою Павулівною, а згодом сестрами Іриною і Галею Лищишинівними. Ці часи згадуються найприємніше. М. і. саджавка Домбровських... в якій ми діти літньою порою плавали, а зимовою — їздили на совганах.

Старобрідська початкова 7 класова школа з польською мовою навчання і польськими учителями проіснувала до 1939 року. Ми учні глибоко відчули брак своєї рідної школи, якої на жаль в Бродах не було.

З часів моєї юності залишився в пам'яті випадок з 1942 року в Бродах, де за німецької окупаційної влади існувала одна середня «Дворічна Торговельна Школа», до якої горнулася майже вся місцева і позамісцева молодь. Учительський персонал включно з його управителем проф. Іваном Сеником, був чисто-український. При школі зорганізовано мішаний хор під диригентурою нашого шкільнного катехита, о. Володимира Жолкевича.

В першому році навчання, в I класі було аж 6 відділів. Школа приміщувалася в кол. хлоп'ячій студентській бурсі. Перший рік навчання був успішний, в другому році школу перенесено до приміщення колиш. дівочої гімназії на Підзамче.

Одного несподіваного дня повідомлено нас, що згідно з наказом німецької влади, ми змушені навчання припинити з

Ольга Павлюк

огляду на брак робочої сили на буряках в Німеччині. Вже наступного дня ми зобов'язані були явитися в школі, готові до дороги. Між учнями настала паніка. Ще того самого вечора багато з нас залишило місто, шукаючи захисту на селях, а деякі вдаючи хворих, дістались до шпиталю. На означений німцями час — ніхто з учнів не явився. Школу — закрито. Аж по якомусь довшому періоді часу, справу школи вдалося злагідними і візвано учнів повернутися до давніх занять. Більша частина учнів повернулася, а деякі втративши довір'я до німців, боялися ризикувати і

влаштувалися на працю. Дехто вступив до Учительського Семінара в Золочеві, а деякі пізніше продовжували своє навчання на заході і закінчили вищу освіту.

Слід згадати також, що заходами ідейних учителів нашої школи зорганізовано «Пласт», до якого входило мінімально 2 учні з кожної кляси. Я особливо почувалася дуже щасливою, що була одною із них. Спершу сходини відбувалися відкрито, а по якомусь часі ми змушені були закривати вікна коцами, щоб на вулицю не доходило світло. Літа нашої юності були наражені на всякого роду небезпеки.

Повертаю спогадами десятки років назад: в заграві війни горіли наші села і міста, наші земляки із слезами в очах прощають свою рідну землю з надією скорого повороту.

Хто залишився в містах, німці забирали силою до військових вантажних авт і вивозили до переходових таборів в Польщі. Багато з тих людей, що залишилися живими після війни, живуть в Польщі ще й досі, а декотрі старші віком не видержали, завчасно відійшли з того світу. Між тими, що попали до табору, спершу до Перемишля, а опісля до Дембіци коло Кракова була моя 63-літня бабуня. ЇЇ наймолодша донька, довідачись про її долю, зараз приїхала до Дембіци, але на жаль не застала її в живих. Навіть не знайшла її могили, бо всі були зрівняні з землею, без хрестів і написів. В бабуні було 4 дітей: 2 сини і 2 доньки. Перший — молодший Владко — помер в Чехії. Потім помер старший Іван в Україні. Молодша донька Стефа вмерла в Польщі. Залишилася в живих лише найстарша донька, Тетяна — моя мати — в Канаді.

Химерна — людська доля. Кожний знає де народився, але не знає, де вмирати має.

І ми заблукані далеко від рідної землі, яка повсякчас манить нас до себе, живемо в країні, яка прийняла нас, однак думки наші тужливим спогадом летять туди, де промінула наша найкраща пора — весна нашого життя. Повсякчас мережаться важкій думі та приводять жаль і тугу.

Як довго ще прийдеться ждати
На серпанковий сонця сід,
Як довго ще будеш страждати
В неволі, рідний краю мій?

Василь Кіндрат

СПОГАД ПРО ЛЮБОГО ДРУГА

Цей спогад з молодих років присвячую другові Антонові Заяцеві, з яким я перебував за дротами в таборі полонених в Ріміні, Італія.

Наблизився очікуваний ранок. Хлопці гуртувалися біля брами табору, що незадовго мала відчинитися і «трійками-колоні» під проводом англійських вояків мали вони відмаршувати на південну прогулянку до Адріатичного моря.

Ще змалечку Антін любив купатися в річці, що перепливала через Гаї Старобрідські (4 км. від Бродів), де він народився і зростав.

По дорозі до моря (а був це 1946 рік) думки Антона линули до рідного села, до батьків, родини, друзів і коханої дівчини Гані, пригадуючи останній прощальний вечір з нею перед від'їздом до Дивізії.

Тоді найближчі друзі Антона зібралися в городі Миколи на Терличчині. Був теплий весняний вечір... в садах гуділи хрущі, а в повітрі розносився медовий запах цвітучих лип, шуміли жита...

Кохана дівчина Антона соромливо тулилася до нього. Приємний голос друга Миколи із словами пісні: «Ніч така, Господи, місячна, зоряна» підхопили інші дівочі і хлоп'ячі голоси.

Перший з права — Антін Заяць.

Лунали пісні одна за одною, чаруючи молоді-юні серця, викликаючи радість і смуток. Неминучу розлуку найбільше відчувала Ганя... Невиразне, невідоме передчуття лягло на душу дівчини... Хотілося їй задержати свого коханого на все... Відлучивши від гурту, Антін і Ганя, притуливши одне до одного, в глибокій задумі подалися втоптаною стежиною і незчулися, як опинилися біля знаної ім статуй на краю села. Отяминувши, де вони, зійшли вниз, де була цегельня, а недалеко міст, а там — Дубина... Проминули хату «великої Марини», звернули у кут Кушпетів, де був перелаз, дійшли до криниці Ковальчука і Котельницького, та задержались на роздоріжжі... Можна б іти прямо на Парцеляцю попри Фещуків, або вертатись назад до села. Ніч повна благодаті заколисує до сну, а вони ідуть все дальнє і дальнє щасливі і мовчазні. Не відчувають ні втоми, ні страху. Крім них, ні живої душі... Село заснуло, лише жита шумлять, а вони ідуть... Місяць у супроводі зірок вказує дорогу закоханим.

— Вертаймося до Миколи, — сказав Антін

Ганя наблизилася до нього, а він, притуливши її до себе, почав цілувати уста, очі і лице. Вона горнулась до нього з великою любов'ю, бажаючи затримати своє нетривке щастя. Відтак, задумавши глибоко, знову обнялися і верталися до села попри хату Пляшовецької, Діжака, Генка Кушпеті...

Звертаючи на право, перейшли місток, пішли під гору і затрималися перед будинком «Гетьмана». Починало світати... Прийшла гірка година прощання з коханою дівчиною. Обійми, поцілунки і присяга вічного кохання роз'єднала закоханих...

* * *

На станції в Бродах відбулося друге прощання Антона з батьками, родиною, друзями і коханою дівчиною. Ганя довго держала руку Антона... Останнім поцілунком обіцяли собі вірну любов. Довкруги них чоловіки, жінки і діти кидали квіти до вагонів. Розносився плач і ридання матерів, сестер, братів, наречених... Поїзд рушив, і сотні рук піднятих у гору прощають від'їджаючих. Ганя довго стояла і гляділа в далину, вимахуючи хустиною на прощання, аж поки поїзд не зник з очей...

* * *

День привітав Антона у вагоні разом з товаришами. Деякі хлопці, попиваючи горілку, бажали собі пережити всі страхіття війни і повернутися до рідних. Поїзд мчав в далечін'я, минаючи села, задержався на якийсь час у Краснім, незабаром приїхав до Львова. Гамір затих...

Пригадалась Антонові мандрівка з Бродів до Києва в 1941 році, куди він поїхав з доручення підпільній організації. В Києві

перебув цілий рік і в 1942 році, як німці переслідували наших провідників, він ледве живим вирвався з лап гестапо.

Усі пережиті події проходили перед очима Антона в часі вимаршу «трійками колони» — аж до часу прибуття над берег моря. Колона зупинилася...

Після одноманітних днів у полоні хlopці розбіглися... Розкішно кидаючись у воду, плавали, купалися, нуркували... Несподівано зчинився гамір і метушня... Одного із наших товаришів хlopці, підіймаючи з води, винесли на берег... Прибувши лікар ствердив — смерть Антона.

* * *

5. 7. 1946 року на військовому цвинтарі в Червії, Італія, зібрались друзі по зорої, щоб віддати останній салют дес. Антонові Заяцеві, і над його могилою прощав покійного друга хор. Юліян Чорній такими словами:

«Дорогий Тоську! — Прибиті горем найближчі земляки прощають тебе востаннє. Не довелось тобі складати останнього звіту Батьківщині на полі бою, смерть знайшла тебе у хвилях холодного чужого моря. Перед нашими очима цілком ясний пройдений шлях твого життя і праця в рідному селі, рік на пості в Києві під вічною загрозою німецького розстрілу, участь у бою під Бродами, та інші походи Дивізії. Не прощас тебе батько, мати, ні кохана дівчина, тільки твої спів-товариші зброї віддають тобі останню пошану

Пам'ять про тебе залишиться вічною у нас і ми понесемо її на рідні землі. Грудка землі з твоєї могили спочине колись на могилі тих, які впали під Бродами, і цей момент буде завершенням великого вінка жертв усіх тих, що впали за волю рідної землі».

О. Степан Клепарчук

СПОМИНИ*

В'язні Михайло Гудима і Андрій Гнатюк на волі

Одного дня прийшли до мене з плачем жінки арештованих німцями Михайла Гудими й Андрія Гнатюка, та просили мене, щоб я їм поміг в їхнім горю.

«Ми вже всюди були, всюди просили, адвокатів благали», казали вони, «але як ми їм розповіли нашу справу, вони не хотіли до неї братися, бо боялися. Вже близько рік, як їх забрали і ми не знаємо, де вони знаходяться. Вони ж не винні. Вони з нужди пішли до колгоспу, щоб свою біду направити, комуністами вони не були, до церкви ходили, молилися, сповідалися і нікому в селі кривди не робили, а ми тепер з дітьми мучимося. Демко Чаплій сам собі завинув, бо, не знаючи більшовиків, все перед ними папляв, бо мав „завеликий язик”, а до того багач і більшовики його викінчили. Парубчик також забагато між людьми вештався і не звернув уваги на те, що його можуть слідити. Наші чоловіки були зайняті господаркою, а політикою займався голова сільради і все було в його руках».

Я їх вислухав і поїхав до Тернополя. Всюди ходив, розпитував, але їх тут не було. Казали, що вони, мабуть, сидять у Львові, бо туди таких в'язнів відсилають.

Я виготовив проśбу в німецькій мові до коменданта тюрми у Львові. В ній я доказував, що вони обидва були релігійні, що церкви ходили, кривди нікому не робили, в селі жили прикладно, комуністами не були, а що пішли до колгоспу, то з нужди, але людям не докучали. На цих людей, що більшовики їх забрали, вони не могли доносити, бо ця справа до них не належала, а всімі справами займався голова сільради. Я, як їхній довголітній парох, добре їх знаю і вони заслуговують на звільнення.

Цю проśбу я підписав і прибив парафіяльну печатку.

Поїхав я з цією проśбою до Львова і пішов до Українського Центрального Комітету, щоб ще там порадитися. Правний відділ провадив тоді д-р М. Стаків. Я йому розказав цю справу і дав проśбу. Він прочитав цю проśбу і сказав, що це справа небезпечна.

— «Як ви підете, сказав він мені, до начальника тюрми, то можете вже звідтам не вернутися. Напишіть коротку проśбу і вишиліть поштою».

Я вийшов на вулицю і подумав: «Божа воля, здамся на Бога і піду до начальника тюрми».

* Виїмки з книжки: «Дорогами й стежками Брідщини», Торонто, 1971.

Перед входовими дверми, де урядував начальник тюрми, стояв вартовий. Я йому зголосив, що хочу бачитися з комендантом тюрми. Він казав мені зголоситися до канцелярії. Я через віконце зголосив дижурному, що хочу говорити з комендантом. Цей дижурний потелефонував до коменданта і він згодився мене прийняти.

В канцелярії я залишив свою легітимацію і пішов під означене число дверей. Застукав і почув слово: «Герайн» (входи). Я увійшов, поздоровив коменданта і перше усно оповів йому цілу справу, а відтак подав просьбу. Він читав поволі і щось думав, а потім сказав:

— «Їдьте додому, а рішення до вас прийде». Я в дусі подякував наперед Господу Богу, що на тім скінчилося, а потім подякував комендантові, що мене прийняв, поздоровив його і відійшов. В канцелярії забрав свою легітимацію і поїхав додому.

За кілька днів, а це була неділя, я ще лежав у ліжку, як прийшло до мене двоє людей, зчорнілих, збідованих, оброслих, впали мені до ніг і говорили:

— «Отче, ви наш спаситель!»

Я їх зразу не пізнав, але зі слів догадався, що це Гудима і Гнатюк. Вони мені оповідали таке:

— «Ми сиділи в темній пивниці, закуті рука до ноги, і вже не мали надії Божого світа оглядати. Вчера увійшов до нас ключник, розкував нас і сказав:

«Ви звільнені, забирайте свою одіж і зголосіться в комandanта»

Ми з радості не вірили, що це правда, що це дійсність. Ми зібралися і пішли до комandanта. Він нам сказав:

— «Тут був ваш священик і за вас просив. Він заручив за вас. Ви вільні, ідіть йому подякуйте». Ми з радості хотіли цілувати його в руку, але він не дав. Дав нам посвідки звільнення і ми відійшли. Ми ще вдома не були, а перше вступили до вас, щоб вам подякувати. Дякуємо вам з цілого серця».

— «Не мені дякуйте, але Господу Богу, відповів я їм, ідіть до церкви і помоліться».

Вони так зробили. Справді, це була Божа поміч, бо могло бути різно. Міг я разом з ними пропасти, бо гітлерівці серця не мали.

Німці вивозять людей на працю до Німеччини

Німці пішли війною на схід, щоб здобути життєвий простір, хліб і дешевих робітників. Вони, окупувавши наші села, назначували скільки вони мають дати збіжжя і скільки людей до праці в Німеччині. Коли добровільно цього не дістали, тоді здобували силою.

Спочатку багато війтів робили так: щоб очистити село від найгіршого елементу, то висилали до Німеччини злодіїв, пияків,

ренегатів, шкідників тощо. А як вже таких не стало, тоді треба було висилати інших, головно молодих хлопців і дівчат. Люди почали ховатися.

До сіл заходила німецька поліція і шукала за людьми, а коли нікого не нашла в хатах, тоді йшла на поле і звідтам людей забирала. В неділі, чи свята, коли люди були зібрані в церкві, поліція окружала церкву і при виході брала людей і відсилала в Німеччину.

Влада також організувала робітничі сотні, до яких кожний юнак мусів «добровільно» голоситися, а як хто не зголосився, того ловили, арештували і садовили в тюрму, звідки мало хто виходив. В цім ділі помагали німцям поляки, які служили при німецькій поліції і таким способом мстилися на українцях.

В місті Бродах такий один поліцист поляк арештував на вулиці студента Богдана Качора і запроторив його до золочівської тюрми. А що Качор належав до нашої родини, то я поїхав до Золочева і шукав спосібу, як би то його з тюрми вирвати. Справа була тяжка. Вкінці я пішов до гестапівської канцелярії, яка завідувала цією тюрмою. Там я зголосився чого я прийшов, а звироднілий німець, який сидів за столом, з криком вийняв револьвер і хотів мене вбити. На щастя в цій хвилині отворилися двері і до канцелярії увійшов якийсь вищий старшина. Я з цього скористав і вихопився за двері.

В'язничний сторож був поліціянт поляк, який українським в'язням багато шкодив.

Качора і інших українців, яких німці половили, відвезли до концентраційного табору в Авшвіці, в Німеччині. Звідтам він був звільнений аж як туди прийшли американські війська. Тепер він перебуває в Аргентині.

Німці винищують жидів

Гітлер уважав, що все лихо на світі походить від жидів і тому казав їх немилосердно винищувати не тільки в Німеччині, але по всіх країнах, що їх його армія окупувала.

Наперед німці накладали на жидів великі податки, контрибуції. Потім їх в'язнили, чи вивозили до концентраційних таборів, де розстрілювали або до крематорій, де їх живцем спалювали. Деякі жиди, щоб підхлібітися німцям, доносили на своїх братів, але остаточно і їх та сама доля стрінула.

В Бродах і повіті винищено майже всіх жидів. Наші люди, наражаючи себе на смерть, багато жидів переховали і врятували. Хovalися також жиди деякий час в мене і в інженера Ярослава Гриневецького. В парку генерала Мирона Тарнавського була мурована пивниця, там ховалося також багато жидів, а люди приносили їм харчі.

Вже тут, в Америці, як писав мені інж. Яр. Гриневецький, він дістав листа від підкаменецьких жидів, які зложили йому подяку за врятування.

Все ж найбільше врятував жидів Слуга Божий Митрополит Андрій Шертицький.

Хоч багато кривди наші люди зазнали від жидів, але в нещастю вони їх рятували. Та жиди, як видно тепер, не вдячні нашим людям за їх добродійства і безпідставно обвинувають їх у видуманих погромах.

Що робили наші вороги москалі і поляки, це жиди приписують нашим людям. Жиди, звичайно, служать тому, хто має владу й силу.

Парцеляція

В брідськім повіті відбулися два роди парцеляції поміщицьких ґрунтів. Одна парцеляція відбулася ще за австрійської влади і була добровільна, а друга за польської окупації — урядова, примусова.

За австрійської влади польські дідичі парцелювали свої ґрунти в селян: Грималівці, Старобрідських Гаях і в Черниці.

При парцеляції в Грималівці закупили землю переважно українські селяни з Грималівки, Щурович, Лешнева, Пісок і Королівки. Завдяки цій парцеляції в Королівці, яка була німецькою колонією, українське населення перевищило німців.

В Гаях Старобрідських закупили землю також місцеві українці з Гаїв Дітковецьких і інші.

В селі Черниця маєтки дідича Ковнацького закупив Український Ревізійний Союз Кооператив у Львові та продавав ріллю і ліс місцевим і позамісцевим українцям, та деяким латинникам.

За польської окупації уряд розпарцелював маєтки дідичів: Шміда (німця) і Броди, Конюшків, Клекотів, Ценського — Пеняки, Гневоша — Ясенів, Ражнів, Цетнера — Підкамінь, генерала Галлера — Висоцьке.

Парцеляція за польської влади, це була колонізація українських земель мазурами, а тим самим і польонізація. Де тільки поселилися польські колоністи, там зараз змінювано старі назви сіл на польські, там будовано польські костели, закладано польські товариства і т. д.

Мазурську колонію у Висоцьку названо Галлерівка, колонію між Клекотом а Бродами названо Варшавкою. Через колонізацію число поляків в брідському повіті зросло.

Але український селянин під оглядом культури стояв далеко вище від польського мазура і його перемагав. Мазурські діти в зустрічі з українськими дітьми засвоювали собі українську мову. Навіть вже їхні батьки в розмові вживали багато українських слів.

Багато мазурів, які не були рільниками, не вміли господарити, бідніли, а відтак відпродували землю місцевим полякам і верталися у свояси.

Польські колоністи ставилися до українців ворожо. Вони не почувалися певними на українській землі. Наш народував мазурську колонізацію як тимчасове явище, називав їх зайдами і твердо вірив, що їхнє панування на нашій землі ганебно закінчиться. Так внедовзі і сталося.

Польський уряд цією парцеляцією не розв'язав соціальної проблеми, ані не спольонізував нашого народу. Добробут польського селянина не поправився.

В 1939 році прийшла війна. Колоністів частинно винищила партизанка, багато їх в час вивтікало до Польщі, а тих, що лишилися, більшовики виселили чи вивезли на Сибір.

Польонізація західніх українських земель

До ХІУ ст. на українських землях не було поляків. Щойно від 1340 року, коли польський король Казимир насильно загарбав Східну Галичину, почали напливати на українські землі поляки.

Другий наплив поляків почався на українські землі, коли в Люблінській унії (1569) Польща опанувала Правобережну Україну. Тоді до міст Східної Галичини напливала польська шляхта, урядники, міщанство, купці, ремісники.

Польські королі надавали нашу землю польським магнатам, шляхті, які в своїх руках нагромадили великі земельні посіlostі. Вони запровадили в нашім народі кріпацтво та змушували людей до переходу на латинський обряд. При своїх дворах польські поміщики будували костели і каплиці і туди спроваджували польських священиків. Ті священики не дбали про Божі справи, а польщили наш народ. Охристили українську дитину в латинськім обряді і вже зробили з неї поляка.

Також дідичі спроваджували до своїх дворів польських та німецьких ремісників, ковалів, стельмахів, кухарів, няньок та лісову службу. Німці відтак польщились.

На наші землі почали напливати також польські монаші чини як: Єзуїтів, Домініканів, Бернадинів і інших. Для них будовано монастирі, їх сильно укріплювано і вони ставали твердинями проти козацьких військ (ХУП ст.).

В брідськім повіті були два старі польські монастирі: в Лешневі оо. Бернадинів і в Підкамені оо. Домініканів. Ці монастирі, а точніше кажучи, їхні священики, багато лиха накоїли нашему народові; вони польонізували наш народ; тому наш народував їх своїми тяжкими ворогами.

В Лешневі оо. Бернадини багато українських душ перетягнули на латинство, яких уважали вже поляками. Вони спольщили сільце Болдури, там побудували свою каплицю, загарбали чеську

Комарівку, бо там чеського священика не було. Їхню роботу підтримував польський староста і поліція.

Ще більш агресивно і шовіністично наставлені були в Підкамені оо. Домінікани. Вони мали великі посіlostі, як село Пониковиця, і різними дарунками та обітницями заманювали наше зубожіле населення на латинство. Таким способом вони спольщили села: Паликорови, Паньківці і Гутисько брідське.

Крім монастирів розсадниками польонізації були польські костели і каплиці. При костелах і каплицях приміщувано польські захоронки, до яких попадали українські діти-сироти. Там польські сестри і священики навчали цих наших дітей польських молитов, розмовляли з ними по-польськи, співали польські пісні і таким способом виховували їх на яничарів.

В брідськім повіті були польські костели і каплиці в таких селах: Болдури — каплиця, Конюшків — каплиця, Руда брідська — костел, Висоцько — костел при мазурській колонії Галлерівка, куди доїжджав священик з Волох, Волохи — костел і захоронка, Черниця — каплиця, доїжджав о. Домініканин з Підкаменя, Гутисько брідське — костел перемінений з нашої церкви, доїжджав о. Домініканин з Підкаменя, Паликорови — каплиця, доїжджав о. Домініканин з Підкаменя, Ясниці — каплиця, доїжджав о. Домініканин з Підкаменя, Пеняки — костел, священик і захоронка, Суховоля — костел і священик, Заставки, біля Бродів — каплиця, доїжджав священик з Бродів, в Паньківцях — почали будувати каплицю.

Польонізували наш нарід також польські дідичі як: Ценський, Гневош, Ковнацький, Бохенський, Галлер, Цетнер, а також староство, поліція і польські вчителі.

Відтак польонізувала польська урядова колонізація.

З ними боротьба була тяжка, бо їх підтримував польський уряд.

Яке було відношення українських священиків до польських?

За австрійської влади, коли серед наших священиків не було національної свідомості, а загал народу був під впливом московофільства, тоді взаємини між нашим священством і польським були дружні; священики себе взаємно відвідували. Священики московофіли в часі відпустів в польських монастирях, як в Лешневі і Підкамені, відправляли нашу Службу Божу.

Брідський повіт 80% був український, тож до відпустових місць ішли переважно наші люди і польські костели мали тоді великий дохід.

Також польські священики, користаючи з байдужності московофільських священиків, хрестили українських дітей в латинськім обряді і записували до своїх метрик. Наші священики не протестували.

Коли ж національна свідомість наших священиків зросла, тоді вони пильнували своїх обов'язків і польські священики вже не мали змоги христити українських дітей. В часі відпустів вже наші священики не йшли до костелів відправляти Служби Божі, а в тому дні відправляли Служби Божі в своїх церквах і людей сповідали. Костели втратили великий дохід.

Найбільше наші люди ходили на відпусту до Підкаменя, де Мати Божа діяла чуда. Тут, в літнім часі (липень, серпень), в часі свят Матері Божої відбувалися відпусти. Люди спішили з далеких сторін і тут три дні правилися Служби Божі і люди сповідалися.

В українській церкві, де з ласки Божої було багато чудесних уздоровлень хворих на тяжкі недуги, був наданий відпуст Апостольською столицею. В три відпусти в році і продовж трьох днів в нашій церкві в Підкамені 15 священиків сповідали людей від 5-тої години рано до вечора. Щогодини відправлялися наші Служби Божі; а в часі співаної Служби Божої в 10-тій годині рано була принагідна проповідь. Тому, що на такім відпусті були тисячі людей, то Служба Божа відправлялася на дворі, бо люди в церкві не могли поміститися.

В костелі тоді було дуже мало людей, бо навіть латинники приходили до нашої церкви. Тут вони сповідалися, бо по-польски не вміли говорити, та й польської мови не розуміли.

Лють брала оо. Домініканів, що майже всі прочані були в українській церкві, а в костелі було дуже мало людей.

Деякі наші люди з цікавості йшли до костела, щоб його оглянути і помолитися.

Одного разу якийсь о. Домініканин у своїй проповіді почав підбурювати прочан проти церкви. Він говорив:

«Люди, чого ви йдете до церкви? Та там нема жадного відпусту. Шкода, що ви приходите з таких далеких сторін, зносите різні невигоди і тратите дорогий час. Тільки тут, в костелі, є відпуст, бо тут є чудотворна ікона Матері Божої і тут тільки ви можете отримати повний відпуст».

Зараз по цій проповіді деякі наші люди прийшли до церкви і питалися священиків, чи це правда, що в нашій церкві нема жадного відпусту, а тільки а костелі, бо так голосив у своїй проповіді о. Домініканин.

Наши священики цю клевету о. Домініканина заперечили. Ale ще треба було на проповіді клевету опрокинути, людей повчити і заспокоїти їхню совість. Цього самого дня наші священики відбули спільну конференцію і доручили о. Степанові Клепарчукові виголосити відповідну доповідь. Цього року на відпусті була велика маса людей. Тому Служба Божа і проповідь відбулися на цвінтари, біля церкви.

Я, говорячи про великі ласки Матері Божої для нашого народу, у відповіднім місці вплів слова такого змісту:

«Дорогі, побожні прочани! Вчера дехто з вас, слухаючи проповіді о. Домініканина в костелі, почув, що тут, в нашій церкві нема жадного відпусту, що ви надармо сюди приходите з далеких сторін. Той о. Домініканін сказав неправду, його наука, не була Божою науковою, але політичною пропагандою і він, як католицький священик не повинен такої неправди говорити.

Я, як український католицький священик, в совіті обов'язаний вам цю справу вияснити і вас заспокоїти. Тут, в нашій церкві, Мати Божа об'являла численні чуда. Гляньте на її образ, а як багато там різних вотів — подяк за чудесні уздоровлення. Вона полюбила це тихе місце, де кругом живе наш український народ, який любить свою небесну Матір, та в її честь, цей наш український народ, уложив цю гарну пісню:

«Пречистая Діво, Мати руського краю,
з ангелами і святыми тя величаю.
Ти грішників з тяжкої муки
Через Твої спасаєш руки,
Не дай пропасті!..
Хто ж не знає ласки Твоєї?
Ти всіх спасаєш,
В Підкамені всім потрібні
Ласки зсилаєш.
Темних, хворих і уломних,
Потішаєш і бездомних
Потіш і мене».

Це ж пісня, не польського народу, але нашого, українського.

І тому, що в нашій церкві діялися численні чуда і Мати Божа многі ласки зсилала для нашого народу, Святіший Отець Папа Римський надав нашій церкві повний відпуст. І хто до тієї церкви прийде, тут висповідається і запричащається, помолиться в наміренні Святішого Отця, та вислухає Службу Божу, цей осягає повний відпуст від гріхів.

І хто ж є в силі видерти нашему народові любов до Матінки Божої? Хто може заперечити ті добродійства, що їх уділила Небесна Мати нашему народові і всім тим, що її про допомогу благали?

Вертайтесь спокійно до своїх домів, до своїх родин, не забувайте ніколи Підкамінецької Божої Матері та щороку спішіть сюди, щоб у її стіп висказати свої жалі, свої проосьби і віддати її своє люб'яче серце. А вона буде для вас все ласкова, бо Вона ваша Мати, Вона Мати руського краю!»

По цій проповіді люди, клячучи, почали співати:

«Пречистая Діво Мати руського краю...»

По співі багато людей приходило до мене, та дякували за проповідь.

Дуже тяжко приходилося нашим священикам ьоротися проти польського наїзника, проти польських шовіністів священиків і відбивати всякого рода клевети.

Пацифікація 1930 року

Не подобалася польському урядові активність українського народу та його економічне відродження і щоб цю активність припинити він перевів у Східній Галичині свою ганебну пацифікацію.

Польське військо і поліція роз'їхалися по наших селах, били людей, знущалися над ними, калічили, а їхній дорібок нищили. Знищили також кооперативне і молочарське добро, понищили читальні «Просвіти» і їхні бібліотеки. Українська лікарня у Львові була переповнена побитими і раненими. Заповнилися тюрми українським активом: інтелігенцією, священиками, міщенами, селянами і робітниками.

В брідськім повіті переведено пацифікацію тільки в селі Черниці двома наїздами.

До села приїхав 22-ий полк Креховецьких уланів, стаціоновані в Бродах, і приїхала військова поліція. Військо заквартирувалося по домах національно свідомих господарів, найчисленніше на приходстві в о. пароха Степана Клепарчука. Люди мусіли прохарчовувати військо і коней. Коней кормили збіжжям і військові знущалися над людьми; били їх, а майно нищили. Сильно тоді побили члена виділу Читальні «Просвіти» Степана Луміковського.

Добро кооперативи і Читальні «Просвіти» знищили. В мене перевели ґрунтовну ревізію. Всюди ходили і за чимсь шукали. Всі подушки і перини попороли. Може були б дещо каригідного підкинули, але я за ними ходив крок у крок. Лягали спати в заболочених чоботах до ліжок, а мені і родині казали спати на голій долівці. Моїй дружині казали щораз що іншого варити.

Збіжжя і пашу нищили, а дріб вистрілювали. Зі стасн вигнали всю худобу і туди запровадили своїх коней. Також до стодоли були запровадили коней, а немолочене збіжжя кидали коням під ноги.

Командант цього військового відділу часто закликав мене до себе на «розмову» і зневажав обидливими словами. Вкінці мені заборонено виходити з дому. Рано до церкви і з церкви супроводив мене поліціянт.

В селі забрали нічних вартівників, Луця Бакая і інших до жидівської хати і там казали їм підписати вже виготовленого листа. Коли вони вимагали, щоб їм перед тим цього листа прочитати, то цього їм не зробили, але поклали їх на лавку і били. Під побоями вони листа підписали.

Військо сиділо в селі три дні. Третього дня забрали в мене зі стіни оправлену картину, яка представляла символіку розп'ятої

України, а круки в польській рогативці її клювали і роздирали. Також забрали інші речі, і арештували мене та казали сідати на бричку в товаристві двох поліціянтів. Перед бричкою і за нею їхали улани. Я питався поліціята, навіщо така велика асиста та ж я не озброєний і не думаю втікати? Мені відповіли: «Так мусить бути».

Польська поліція знущається над нашим народом

Горе народові жити під чужою владою, бо він не має тих прав і привileїв, що державний нарід. Наші вороги поляки, які мали владу в Східній Галичині, всюди наш нарід нищили і переслідували.

Скільки лиха й шикан зазнав наш нарід від польської поліції, то годі описати. Злодія польська поліція зловити не вміла, чи не могла, але знущатися над українським народом знала прекрасно.

Польський поліціянт всюди чигав, щоб тільки на чимнебудь зловити українця і донести до Староства. Іде господар до міста на торг, а поліціянт вже завважив, що він не має при возі таблички зі своєю адресою і доніс до Староства на кару. Іде господар приписаною правою стороною дороги, але потреба вимагала, як де була глибока баюра, і завернув дечо на ліво, вже поліціянт зробив донос до Староства, і господар мусів заплатити 5 зол. кари.

Карано господарів за брак гноївкарні на обійстю, за не помальовання плота, за працю в полі в державне свято, за не вивішення польського прапору і т. д. Цих кар було без числа.

А українських священиків карали за не «правильне» ведення метриkalьних книг. До пафіяльного уряду часто заходив поліціянт і казав дати собі до перегляду метриkalьні книги і якщо завважив, що якесь прізвище було вписане на закінчення «-ський», або «-ич», а не на «-скі», чи «-іч», то робив на священика донос до Староства, а цей карав грошовою карою до 50 золотих, або арештом.

Священиків патріотів карано за те, що вони в державні свята правила в церкві Богослужбу в чорних ризах, або не вивісили державного прапора.

Поляків чи латинників поліція не переслідувала, хоч і в них не було помальованих плотів, чи вивішених прапорів у державні свята. Навіть на злодія, чи шкідника поляка поліція не звертала уваги, та раділа, як поляк українцеві зробив яку пакість, чи шкоду.

Українські школи в часі польської окупації (1919-39)

Як Польща в 1919 році окупувала Східню Галичину, вона знищила українське шкільництво. В 1924 році польський Сойм ухвалив шкільний закон, так званий «Закон Грабського» (за проектом міністра Грабського).

На основі цього закону не могли в одній місцевості окремо існувати українська і польська школи. Вони мали об'єднатися в одну школу. Як українці хотіли мати в себе українську школу, то мусіли батьки щонайменше 40 дітей внести до шкільної влади декларацію за українську школу. Для поляків вистачало внести декларацію за 20 дітей. Як поляки внесли 20 декларацій, тоді школа без уваги на українські декларації, стала утраквістичною, а відісності — польською. Хто ж з українців міг сконтролювати, що поляки внесли 20 декларацій, або чи взагалі внесли?

Там, де не було 25 відсотків українців, українці взагалі не мали права вносити декларації. Таким чином в 1937/8 роках в Східній Галичині було 2,127 польських народних шкіл, 2,485 утраквістичних, а 352 українських.

На основі такого несправедливого закону в брідському повіті, де було 80% українського населення, українських шкіл майже не було. Були випадки, де українське населення з якихось причин не внесло в приписанім часі українських декларацій і хоч там майже не було поляків, там заіснувала польська школа. От, наприклад, у селі Кутинцах, де було 60-80 українських дітей, а 5 латинників-українців, там була польська школа і була учителькою полька Секундівна.

Польська владауважала українців-латинників за поляків, хоч вони між собою розмовляли по-українськи.

В Бродах німецьку гімназію перемінено на польську, хоч там жидів разом з українцями було понад 60%. Тут українська мова була обов'язкова тільки для українців. Української мови навчав д-р Зенон Лопатинський, а науку релігії в українській мові навчав о. проф. Михайло Осадца.

Українська преса

Преса взагалі має велику силу: вона або буде, або руйнує життя народу. Преса є пропагатором людських думок, ідей і світоглядів. Преса, це головний чинник виховання людини, суспільства, народу. Коли в народі є добра, національна і релігійна преса, тоді суспільство є духовно здорове і творче. Преса тоді є добра, коли її зміст є згідний з Божими законами.

Лиха преса творить руйну. Вона нищить характери, валить авторитети, ширить безправ'я, бунт, революцію.

Українська преса в Галичині перед першою і другою світовою війною була різна, добра і зла. Під кінець 1930 років передусім — українська підпільна преса була під впливом чужих отруйних ідей. Вона мала великий вплив на молодь.

В 1936 році в Бродах гурток українських ідейних інтелігентів почав видавати, два рази в місяць, часопис: «Брідські Вісті». Головним редактором «Брідських Вістей» був абсолювент Богословської Академії у Львові, мешканець Малих Фільварків, Ярослав Сірко (сьогодні священик в ЗДА). Відповідальним

редактором був Володимир Чубатий (помер в ЗДА), а видавцем був Олександр Вислоцький (вивезений більшовиками).

«Брідські Вісті» (8 сторінок друку) були редактовані в національно-християнськім дусі. Їх радо читали не тільки українці брідського повіту, але також українці в ЗДА і Канаді, бувші жителі Брідщини.

Цей часопис поглиблював національну свідомість населення брідського повіту, інформував українське населення про культурне, економічне і політичне життя в повіті та про важніші події в польській державі і цілому світі. Він заохочував українських людей до організації, до жертв на народні цілі, до збирки на будову «Народного Дому» в Бродах і пропагував клич: «Свій до свого!»

Часопис утримувався з передплат та оплат за оголошення різних українських підприємств у Бродах і у Львові як: «Нова фортуна», «Елегант», «Дендра» і інші.

Не зважаючи на конфіскати та фінансові труднощі цей корисний часопис проіснував майже три роки. За цей короткий час він зробив велику і корисну роботу в брідськім повіті.

Крім повітових «Брідських Вістей», в брідськім повіті розходилися ще такі українські часописи і журнали, видавані у Львові: «Народня справа», яку люди прозвали «коров'ячою газетою», бо редакція цього часопису виплачувала своїм передплатникам підмогу на випадок, коли їм згинула корова. Ця газета була найбільше поширенна. Її видавав Іван Тиктор.

Люди ще читали: «Новий час», «Неділю», «Діло», «Мету», «Нову зорю», «Правду», «Самостійник». Молодь читала підпільну «Сурму», а священики — місячник «Ниву».

о. Михайло Левенець

ЗГАДКА ПРО МОЄ МІСТО БРОДИ

Українські Громадські Установи приміщувались в домівці «Основи». Були це: Українбанк під управою дир. Кочержука, Централя Просвіти під головством пані Жолнірчука — дружини адвоката Жолнірчука, Смолоскип — Українське Студентське Товариство, якого головами були нам відомі: Юрій Чубатий, Степан Борщ і Михайло Левенець до 1933 року, коли то він від'їхав до Богословської Академії у Львові. Відтоді всяка дія студ. Т-ва була перервана переслідуваннями польської поліції, а її голова, Михайло Левенець на першому році теології у Львові — арештований.

В Бродах дуже гарно розвивався хор і оркестра «Боян» під проводом відомого диригента і музика, о. М. Осадци, який був катехитом муж. і жін. гімназій. Після іспиту зрілості учні українських родин ставали членами студентського Т-ва «Смолоскип». Праця їх була дуже замітна і високоцінена за їхню діяльність не тільки між студентами, але й на провінції, бо кожної неділі після Служби Божої ждали біля церкви фірманки, які забирали студентів до довколичних сіл з доповідями в Читальнях Просвіти і Рідної Школи.

Парохом церкви у Бродах був о. дек. Микола Демчинський, а його сотрудником о. Лабінський. Катехитом нар. школи був. о.

**о. Михайло Левенець —
в студентському віці
в Бродах.**

Зафійовський, відомий український громадський діяч, дуже добрий педагог, і соліст хору «Боян» та визначний український патріот. Слід тут згадати ще одного великого українського патріота — посла Вислоцького, основника Товариства п.н. «Сокіл» в Бродах, Лешневі, Корсові й інших більших селах Брідщини. За його ініціативою висипано в Бродах біля церкви високу могилу з хрестом.

В. Сірський

БРІДСЬКИМИ ШЛЯХАМИ, 1938-1944

Місто Броди побачив я вперше літом 1938 року, куди потягнула мене цікавість побачити на сцені Стефу Стадниківну. Від осені 1939 року до вересня 1943 року ходив у Бордах до середньої школи, до Вицої Торговельної Школи та вкінці, працював в Українському Допомогову Комітеті як культурно-освітній працівник. Із Бродів у вересні 1943 року пішов я у ряди Дивізії «Галичина», а вже літом 1944 року як вояк згаданої повище формациї боронив я брідські та золочівські села перед більшовицькою навалою. В цих п'ятьох роках довелося мені побувати майже в усіх селах Брідщини, де я мав змогу запізнатися з усіма проблемами нашого народу, створеними жорстокими більшовицькими та німецькими наїзниками.

Осінню 1939 року, після більшовицького «визволення» Галичини з-під польського ярма, вступив я у Бордах до української середньої школи. Директором цієї школи був жид Швадрон, а його заступником — також жид Вурм, незвичайно гарна людина. Жид-учитель Осія Маркусович учив нас географію, а місцевий жид комуніст Мараш учив історію. Учителем математики також був жид, дуже справедлива людина. На жаль, не пригадую собі його прізвища. Марія Демченко з Києва вчила нас української мови, Надія Микитенко була вчителькою зоології та ботаніки. Лекції співу провадила вчителька Н. Жолкевичева. У найвищій восьмій класі цієї середньої школи навчалося п'ятнадцять учнів: десять жидів, трох українців та двох поляків. Учителька Марія Демченко була дуже строгою і вимагала від нас пильного вивчення української мови. Зрештою я і так мусів бути відмінником, бо ж проживав у студентському гуртожитку нарахунок стипендії, которую дістали тільки найкращі учні.

Осінню 1940 року я став об'єктом усіх напастей зі сторони вчителя історії Мараша. Під час кожної години свого навчання Мараш викликав мене до таблиці та й мучив безконечними цитатами з творів Леніна-Сталіна. В січні 1941 року, коли Мараш під час такої лекції історії почав називати мене «петлюрівцем», я не витримав і вдарив його книжкою в лиці. Моя справа опинилася в НКВД, агенти котрого обшукували кожного дня мою кімнату в бурсі. Тоді в місті Бордах, завдяки усім Марашам, арештовано десяток середньошкільників, а поміж ними моїх близьких приятелів Петра Якимчука та Зоню Павлюк. Усі вони пропали без сліду. Мое життя врятувала тоді, правдоподібно, Надія Микитенко та її чоловік, начальник місцевого відділу освіти. Як згадував мені директор сусідньої середньої школи І. Сеник, чималу ролю у моєму «спасенні» зіграв начальник міста Бродів М. Олекрюк, знаний

комуніст із села Поникви, в котрого ще живою була українська совість.

Першого травня 1941 року відбулася у Бродах велика партійна парада, у котрій брали участь численні відділи червоної кінності. Середні школи також мусіли брати участь у цій параді. Під час дефіляди середньошкільників трапилася маленька комедія: учень Гунька, котрий проводив колону середньошкільників, не дійшовши ще до трибуни, нагло й несамовитим голосом заревів «Гур-р-ра!» Ми розміялися на цілий голос. Як я довідався пізніше, це була спроба нашого підпілля зірвати святкування першого травня.

Десятирік Української
Національної Армії
В. Сірський.

Місто Броди почуло про вибух Другої світової війни вже в ранніх годинах 22 червня 1941 року: німецькі літаки дощенту знищили тоді всі машини «сталінських орлів». За кілька днів на всіх шляхах Брідщини горіли відступаючі совєтські танки. При кінці червня місто Броди зустріло на своїх вулицях нових німецьких наїзників.

Німці поводилися у Бroдах не краще від росіян. Російські окупанти все таки дозволили відкрити для місцевого населення середні школи. Німці, для цілі Галичини, дозволили відкрити лише десять середніх шкіл. У Бroдах відкрито тільки дворічну «Випу Торговельну Школу». Директором школи був Степан Орицин. Учителями в цій школі були: Михайло Шунь (географія), В. Дутчак (економія), Бурачок (машинописання), Б. Чума (стенографія), С. Орицин (книговодство), В. Сакалюк (товарознавство), Цінцірук (німецька мова), о. В. Жолкевич (релігія). При школі був гарний хор, котрим диригував о. В. Жолкевич.

Після закінчення школи доручив мені С. Орицин працювати в місцевому Українському Допомоговому Комітеті. В серпні 1941 року Комітет вислав мене на шістьтижневий курс «Культурних Працівників Галичини» в Брюховичах. На курсах викладали інтелектуальні «аси» тодішньої Галичини: Шлемкевич, М. Кушнір, М. Добрянський, С. Волинець, Терлецький та інші. Два-три рази наші курсанти мали змогу відвідати львівський Оперний Театр. Незабутні вражіння на всіх курсантів зробила Косачева «Облога». Під час одних відвідин Львова я побачив на львівському ринку жахливе видовище: на балконах будинків висіли трупи сорок вісімох жидівських поліцистів. Усіх їх повісили німці з помести за одного вбитого німця.

Після успішного закінчення курсів я став працівником Культурно-Освітньої Підреферентури в Бroдах, котру очолював о. Зофійовський. Почав я відразу нав'язувати контакти з колишніми управами «Просвіт», перезваними тепер із наказу німців на «Українські Освітні Товариства». В терені я зустрінув активну допомогу наших священиків, котрим лежало на серці добро наших сіл: о. І. Нагаєвський (Білявці), о. Г. Цюпка (Берлин), о. Л. Куссий (Пониковиця), о. Микитюк (Заболотці), о. Р. Мисевич (Корсів), о. М. Маркевич (Гаї Старбрідські) та багато інших. В першу чергу почав я організувати по селах протиалькогольні гуртки, щоб не дозволити наїзникові деморалізувати алькоголем наші села. В скорому часі вдалося мені зорганізувати двадцять таких гуртків, котрі разом начислювали майже тисячу членів. Багато часу забирала в мене підготовка до конкурсу хорів, котрий організував о. Жолкевич. Після піврічних поїздок у терен мені вдалося відновити також культурно-освітню працю в усіх селах Брідщини. Тепер кожного місяця управи Освітніх Товариств приїздили до Бrodів на відправи.

В часі німецької окупації Український Допомоговий Комітет був центром, котрий керував усіма справами повіту. Приходили сюди наші селяни зі скаргами: в когось там німці забрали останню корову, чи вивезли одинокого сина на каторжну працю до Німеччини. Голова УДК С. Орищин і організаційний референт А. Турчин завсіди були готовими полагоджувати подібні справи. Правда, після відходу С. Орищина до Дивізії та виїзду А. Турчина з Бродів деякі працівники УДК з погордою дивилися на нашого селянина та часто його зневажали.

В Комітеті збиралася часто на спеціальні наради весь провідний актив міста. Тут можна було зустріти посадника Бродів Букса, д-ра А. Жуковського, д-ра Коцюбу, магістра С. Борща, адвоката Дутчака та багато інших. В Комітеті стрінув я вперше д-ра Ю. Вассіяна, котрий пізніше вчив мене приватно німецької мови. Дивлячись на сувере лицезрів Вассіяна, я завсіди порівнював його з гетівським Фавстом. В Комітеті побачив я вперше пор. Германа, котрий наложив головою у бою під Бродами.

У Бродах був я свідком двох німецьких протижидівських акцій. В часі одної такої акції сорок п'яних гестапівців гнали на страту тисячі жидів. Що кілька хвилин поодинокі гестапівці виймали зі своїх кишень пляшку з горілкою та додавали собі відваги. Можна було догадатись, що навіть такі відлюдки як гестапівці, мали клопіт зі своєю совістю та пробували втопити її в горілці. Під час іншої протижидівської акції я бачив, як жидівська міліція ладувала на вантажні авта нещасних мешканців гета. Тут і там на голови приречених на смерть жидів сипались ударі таки своїх братів. Цей негідний поступок жидівської міліції мене так обурив, що я занехав плян рятування кільканадцятьох жидівських дівчат. Плян цей був придуманий Ю. Кушпетою: я мав викрасти з канцелярії УДК кільканадцять посвідок, виписати фіктивні імена та вислати жидівські дівчата на працю до Німеччини. Була тільки одна небезпека: я мусів підписати всі ці посвідки та на випадок всипу мене чекала смерть.

В місяці лютому 1943 року німці влаштували на вулицях Бродів ловлю людей, призначених на каторжну працю до Німеччини. Голова УДК С. Орищин припоручив мені організувати харчі для зловлених людей. Коли я тільки вийшов з Комітету на вулицю, мене також задержали гестапівці та й кинули за гратеги. На щастя, рішуча акція Комітету приневолила німців звільнити всіх зловлених людей.

Час від часу Комітет мав клопіт із нашими революціонерами. Був навіть випадок, коли революційний лідер вдарив у лицезрі одного працівника УДК. В селі Дуб'ю під час театральної вистави «артисти» послуговувалися правдивими крісами та стріляли правдивими набоями. А було ж відомо, що німці, знайшовши в селі навіть один набій, не вагалися розстрілювати на «пострах» і

невинних людей. Я мусів їхати до Дуб'я та спам'ятати гарячих патріотів.

Але, загально беручи, по селах Брідщини не було такої партійної ненависті, як це мало місце в сусідній Золочівщині. Тут холодний розсудок брав верх над емоційними необдуманими вибухами.

В Комітеті рішалося питання, куди нам іти: до Дивізії, чи до УПА. Більшість середньошкільної молоді, за прикладом С. Орищина, В. Сакалюка та ще декількох колишніх вояків українських армій, пішла до Дивізії.

Проголошення про створення Української Дивізії «Галичина» відбулося в місті Бродах 28 квітня 1943 року. В залі «Сокола» зібрався ввесь актив Брідського повіту, репрезентований головою УДК С. Орищином; Український Центральний Комітет прислав свого представника сот. Кvasницю, а німецьку владу репрезентував представник Вайс. Наради проходили під кутом турбот за долю нашої молоді, яку вже тоді висилано насильно на невільничу працю в Німеччині, або вербовано до місцевого «Бавдінту». Розуміється, що на першому місці знаходилася проблема творення майбутньої нашої армії, існування якої диктували бурхливі світові події. Вже тоді, після сталінградської поразки, ніхто не вірив у перемогу гітлерівської Німеччини. Зрештою, цієї перемоги ніхто з нас не бажав, бож перед очима всіх стояла варварська поведінка німців в Україні. Також нікому не приходило на думку, що обдерта Червона армія, котру примушено наганом боротися за сталінську тюрму народів, зможе здобути Берлін. В повітря пахло розвалом двох нелюдських імперій, котрі ще зараз роздирали живе тіло нашої батьківщини. В такій ситуації потреба власної збройної сили була імперативною. Прігадаймо собі, що про ці події говорив проф. В. Кубійович, на плечах якого лежала відповідальність за створення Дивізії. Він писав:

«За активну участь українців в організації дивізії та за співвідповідальність українських кіл промовляли такі моменти: ми хотіли творити українську збройну силу, і треба було використати вигідний час, ураховуючи весь ризик. Дивізія „Галичина“ постала б і без нас, але тоді український чинник не мав би впливу на її характер і на захист інтересів українського воятства. Дивізія скріплювала наш стан посідання в Галичині та могла його зміцнити і на інших українських землях. Тільки в складі німецьких збройних сил могло постати регулярне, добре вишколене й узброєне велике українське з'єднання, яке при сприятливій для нас ситуації могло стати зародком української національної армії, без якої не могла б існувати українська держава; можна було мати деяку надію, що цією сприятливою ситуацією буде хаос, що постане на українських землях після програної німцями війни. Завдяки дивізії українська справа виходила деякою мірою на міжнародну арену». (Мені 70, стор. 59-60).

В ім'я правди треба сказати, що в Бродах були також і непримиренні противники будь-якої співпраці з німцями. Одним із них був о. Сірко (помер недавно в Клівленді), який виступив із гострою протинімецькою промовою під час проголошення вістки про створення дивізії. З балькону «Сокола», з молитовником у руках, він пригадував присутнім про недавні німецькі варварства. «А хто ж нам воскресить постріляних німцями полтв'язнів у Львові, Луцьку, Києві? Хто нам заплатить за десятки спалених сіл на Волині? Хто поверне нам пограбовані національні скарби із наших святынь і музеїв?, і т. д.».

Розуміється, що о. Сірко говорив гірку правду, але тверда дійсність вимагала діл, а не самих патріотичних слів. Першими в ряди дивізії зголосилися такі визначні люди Бродів чи Брідщини, як голова УДК в Бродах С. Орищин, адвокат Дутчак, Чехут, учителі В. Сакалюк, Ломиківський та інші. За їх прикладом пішли середньошкільники та студенти. Цікаво згадати, що тоді пішли до Дивізії спольщени Свенци та Устінови. Вони й вславилися у брідських боях, особливо тоді, коли 8 сотня тяжких скорострілів під командою сот. Яськевича відбивала численні наступи більшовиків на командний пост II Куреня 29 полку в околицях Поникви. Я бачив на власні очі ці подвиги брідських «батярів», які пізніше в більшості загинули в нерівних боях.

Треба дати відповідь на конкретне питання: Чому молодь Брідщини пішла в ряди дивізії? На це склалося багато причин. Треба пам'ятати, що вже в місяці лютому 1943 року німці перевели в Бродах першу ловлю людей, котрих готовили відіслати на невільницю працю до Німеччини. Отже, треба було щось робити. Першими зголосилися до дивізії колишні вояки української армії а недалека Волинь вже боролася збройно з німецьким окупантом. Вже із двох цих причин молоді не личило сидіти бездільно вдома. Правда, були голоси, щоб йти в ряди волинських повстанців, яким уже в той час висилано час від часу конечні ліки. Але цю думку відкинено. Здається, що житомирські події, як також і жорстоке вбивство П. Желеха та Ковальчука в Бродах насторожило брідську молодь і посіяло серед неї зерно недовір'я до революційного проводу, який у той час на Волині «об'єднував» повстанські ряди. А щоб цю молодь не осуджували нащадки за це, що в критичні для нашої батьківщини часи вона вагалася заризикувати власним життям, то всі пішли в ряди дивізії.

Немалу роль зіграв також і психологічний момент. Для тодішньої галицької молоді, яка виростала у ворожому ярмі, не було надійної перспективи на майбутнє. А вона рвалася до лету, хотіла спробувати свої сили. А може й грала ролю тут козацька кров? Коли прийшла війна, то молодь негайно шила собі однострої, голосилася в легіони, марщувала в похідних групах, а навіть і самопасом поповняла ряди німецьких формаций, щоб тільки щось робити. Навіть і боротися у рядах одного ворога проти другого,

більш небезпечного. Отже, не дивно, що в короткому часі зголосилося до дивізії 80.000 добровольців.

Щодо мене, то я зголосився до дивізії тому, що колись, маючи всього десять років, запитав свого батька: «Тату, де Ви були в 1918 році, коли наші сусіди вмирали за Україну?» Це розумне питання застрияло навіки в моїй і батьковій пам'яті та згодом я мусів боронити свій дитячий принцип.

Але зголошення до дивізії врятувало мене від певної смерті в липні 1943 року. Гестапо тоді наскочило на друкарню в Бродах і хотіло арештувати полк. Дмитра Гонту, директора друкарні, який зі своїм тестем-фельдшером поїхав у той час на Волинь лікувати поранених повстанців. Я потелефонував до волості в Лешневі та попросив, щоб хтось остеріг Д. Гонту, коли цей вертатиме з Волині домів. Коли я пішов на Львівськувулицю, де жили Гонти, попав зразу в гестапівську засідку. В цей момент надійшло й вантажне авто з Гонтою та його тестем, яких на місці арештували гестапівці. На допитах я твердив, що особисто Гонти не знаю, але зайшов до нього тому, щоб перед своїм відходом у ряди дивізії забрати в нього книжки випозичені в бібліотеці УДК. Гестапівець, котрий говорив по-польськи, тричі настоював перед своїм зверхником, щоб в моєму помешканні перевести ревізію. А в мене тоді гостила узброєна по зуби бойківка бандерівців, яка йшла на Схід. Коли я показав посвідку про зголошення до дивізії, старшина-гестапівець повірив мені, звільнив мене та заборонив агентові робити обшуки моєї квартири.

* * *

При кінці червня 1944 року, як вояк Штабової Сотні 29 полку піхоти, я знову опинився в околиці Бродів. В суботу 1 липня, о годині 6 ранку, моя сотня почала вивантажуватися на станції Ожидів. Негайно впав наказ маршувати в північному напрямі, в лісисті околиці лісничівки Мостки. Назустріч нам вилетів більшовицький літак, котрого ми належно привітали скорострільним вогнем. Цілий день сотня відпочивала в лісі. Вечером через Юськовичі-Олесько-Підгірці-Ясенів сотня дійшла до села Дуб'є. На другий день, в неділю, сотня входила до Ясенова. Багріли заквітчані червоними маками вояцькі шоломи, дзвеніли бойові пісні, ясенівці зі слезами в очах кидали нам, дивізійникам, під ноги квіти.

Кілька днів сотня перебувала в Ясенові, а потім розтаборилась у лісі на схід від села. Розпочато негайно копати оборонні бункри на схилах височин, звідки можна було добре бачити автостраду в напрямі на Броди. Піхотинська чета постійно повнила службу при штабі 29 полку, телефоністи розбудовували зв'язок із сотнями висуненими на схід від Ясенева, кінна чета перебувала в постійних розвідках, піонери будували оборонні становища. В кожну вільну хвилину підстаршини Штабової Сотні вишколювали

членів УПА в Ясенові. Тоді ж і прийшло до двостороннього договору, на основі якого всі молоді з будь-яким військовим вишколом мали негайно поповнити ряди УПА, а невишколені — поповнити ряди Дивізії. Одного тільки дня в штабі 29 полку зареєстровано 197 добровольців, котрих видіслано на вишкіл в околицю села Красного.

В понеділок, 17 липня, о год. 1-ій по півдні, наступив алярм. Довідуємося, що ворог вдерся в оборонні становища 2-го куреня, котрі знаходилися на схід від Гаїв Дубиських. Завданням нашої сотні було очистити більшовицькі вломи. За кілька хвилин відходимо в противаступ. По дорозі зустрічаємо вози з убитими та раненими вояками. Але настрій цілої сотні був бадьорий. Ми хотіли дуже стрінутись із ворогом. В наших думках майоріли брами золотоверхого Києва... В міжчасі більшовики ввірвалися аж до оборонних становищ штабу ІІ Куреня. Критичне становище рятує пор. Яськевич, який на чолі 8-мої тяжкої сотні відбиває ворожий наступ. А в цій сотні одна чета вояків із Бродів. Стрічаю там Яська, Заяця, Базька та інших «бродягів» із півпольськими прізвищами. Який гордий був я в цю хвилину!

За кілька хвилин виходимо на край ліса. Заходяче сонце багряними проміннями освітило велику поляну, де кінчився нерівний бій поміж невеликим відділом І. Куреня та двома-трьома сотнями більшовиків. Із криком «у-р-ра» наступали п'яні більшовицькі лави одна за одною, не зважаючи на великі втрати. Підпускаємо ворога на близьку віддаль, несподівано для них, відкриваємо вогонь із кільканадцятьох скорострілів. За пів-години більшовицькі сотні перестали існувати. Це був перший і останній переможний бій Штабової сотні.

В міжчасі зайшло сонце і настав вечір. Вже в темряві ми стрінули ад'ютанта І-го Куреня, котрий сказав нам, що в горбовинній частині ліса, на схід від Жаркова, перебуває сотня пор. Германа, з якою за всяку ціну ми повинні нав'язати зв'язок. Пробираємося обережно крізь корчі з добру годину та підходимо нарешті під горб покритий високим збіжжям. Повземо на животах далі вгору. До моїх вух доходить підозрілий шелест. Повземо ще з десять метрів і на землі розпізнаємо сліди коліс більшовицького «Максима». Сотенний каже мені кричати по-українськи до пор. Германа. Кричу: «Поручник Герман!» Нараз з усіх боків розриваються над нами більшовицькі ракети та починається скажена стрілянина. Повземо на животах ще зо сто метрів і знову повторюю голосно «Поручник Герман!» Тоді вже почали стріляти до нас більшовики з віддалі кількох метрів. Відступивши взад із двісті метрів, сотенний Вайс наказує чотовому піхотинської чети хор. Васканові (буковинець) вкопуватись до оборони, сам пише звідомлення до полку, з котрим висилає свого «пуцера» Соловея. Потім, наказавши хор. Васканові боронити позиції, в трійку, Вайс, курінний І. куреня і я, вибираємося в пошуках за сотнею пор.

Германа до Жаркова. По дорозі надибуємо віз із канцелярією, мабуть 5 сотні пор. Зінкевича. Підкрадаємося до крайньої хати Жаркова та обережно стукаємо до вікна. Ніхто не відповідає. Недалеко від хати відкриваємо замасковане вантажне авто з відзнакою дивізійного лева. Заледве виліз я на авто, як з лівого боку почулися кроки і декілька соковитих московських слів. Залягаємо за колесами авта з готовими до стрілу автоматами. У віддалі яких двадцять метрів від нас пройшов відділ більшовиків і подався в село. Вертаємо до чоти Васкані. Сотенний Вайс дає наказ пор. Васканові лишитися з чотою в околицях Жаркова та лишивши решту сотні під командою хороборого, але недосвідченого дес. Ю. Левка бере тільки мене для охорони та спішить до Ясенева. В лісі коло Гайв Дубиських, де раніше стояв обоз І-го куреня, надибуємо при апараті одного з телефоністів. Пор. Вайс наказує йому кидати апарат та іти з нами. Телефоніст відповів, що його зобов'язує тільки наказ свого власного зверхника, і що він буде тут чекати на цей наказ. Змучені доходимо до нашого обозу. Пор. Вайс каже чотовому телефоністів Тіфенбахерові, що в околицях Гайв Дубиських є багато полішених тачанок. Цей бере старшого стрільця Криська і обидва вирушають «організувати» тачанки. Пор. Вайс сідає на коня та іде до штабу 29 полку. За доброї півгодини він вертає назад і зі словом «шайсе» лягає в бункрі спати. стягнувши навіть чоботи.

Пройшло ще з пів-години. Перебираюся в чисту сорочку. парадний однострій і сухі черевики. Приблизний час 5.30 ранку. На південному краї Ясенева починається завзята стрілянина. Витягаю за ноги з бункра сплячого пор. Вайса. Він бере для охорони кільканадцятьох вершників та іде до Ясенева. Пройшло зо три чверті години, а пор. Вайс не вертався. Питаюся бунчужного Масляка, чому не відступає наш обоз. Цей відповідає, що немає наказу. На власну руку беру зі собою групу стрільців під проводом молоденького Крася і поспішно відходимо до штабу полку розвідати, що сталося із командиром сотні. Над полями залягла густа мряка, так що не можна було далі бачити як на три-чотири метри. В такій мряці натрапляємо у вивозі коло Ясенева на більшовицький танк. Занимаємо позицію на краю вивозу з наміром знищити танк. Однаке, мабуть зі страху, стрільцеві панцирного п'ястука губиться при ладуванні половина запальника. Рішаемо непомітно відв'язатися від ворога і біgom вертаємо до обозу. Двома словами повідомляємо бунчужного Масляка: «В штабі більшовики!» Масляк сідає на коня і втікає у сторону Кадлубиськ.

Між полішеними стрільцями паніка, бо не було кому командувати. Старший віком десятник із піонерської чоти радить відступати на південь. Витягаю револьвер і наказую всім відступати в сторону Кадлубиськ. Молоденький гікавий стрілець-гуцул Слизюк пробує рятувати сотенну канцелярію, которую повинні

були спалити в такому грізному положенні відповідельні за це люди, і на схід від Ясенева, заїздить просто більшовикам у руки. А на возі потрійні списки кожного члена сотні, місце й дата народження, близькі інформації про рідню.

Зрошеними полями доходимо до автостради, та одинцем, поміж кулями більшовицьких кулеметів проскачуємо її, щезаючи в густім збіжжю. Добиваємося до південного краю села Кадлубиськ. Затривожені мешканці виносять нам збанки з молоком та водою. Знайомий мені дядько показує нам широку стежку, що вела в напрямі села Цішки. Незадовго попадаємо під перехресний вогонь більшовицьких і німецьких кулеметів. Недалеко Цішківпадає підкошений більшовицьким кулеметом стрілець Смік, котрий тільки перед трьома тижнями зголосився до Дивізії, де вже перебував його старший брат Євген. Німці пізнали нас нарешті та перестали стріляти до нас. Разом ми відкрили вогонь по більшовиках, що хмарою сунули зі сторони села Чехи. Відбивши наступ більшовиків, я запровадив свій відділ аж до Олеська.

В пошуках за сотенным Вайсом я опинився разом із маленькою групою вояків в околицях Білого Каменя. Нав'язуємо контакт із відділом Вермахту, що боронив від більшовиків східні околиці Білого Каменя. Пропонують нам долучитися до їхнього відділу. Тому що надходила ніч, я радо прийняв їхню пропозицію. Цілу ніч ми провели на найдальше висунених до ворога стійках, два-три кілометри від села Ушні. Над ранком я забрав свою групу та попрямував на Білий Камінь, а звідти до Почапів.

Була прекрасна сонячна погода. З Почапів, як на долоні, можна було бачити залізничний насип, село Княже та горби Вороняків, на котрих окопалися більшовики.

В Почапах зустрів я товаришів із колишньої вишкільної 2-го сотні. Всі вони зараз «піхотинські гармаші», бо вистрілявши всю амуніцію та висадивши в повітря свої «зенітки», вони готувались до пролому з крісами в руках. Бунчужний батерії зеніток Кульчицький відбирає в німецького вояка скоростріл та ладує мені на плечі. Хтось здалека дає наказ: «Скоростріли вперед!» Перекидаю через плечі кілька «гуртів» амуніції й біжу вперед. За мною поспішає моя група, рештки Штабової сотні. Рівнина поміж Почапами та селом Княже поорана тисячами вибухів. Коли ми тільки минули почапські лани збіжжя, то побачили кілька сотень полонених Червоної армії, котрих тепер уже ніхто не сторожив. Декілька з них прилучилися до нашого гурту та попрямували з нами до пролому. Я дивувався: вояки переможної армії ідуть добровільно у наш полон! Але в тому не було нічого дивного — хто ж хотів воювати за славу ката-Сталіна?

Доходимо до залізничного насипу, добрих триста метрів від села Княже. До нас долучається гурт вермахтівців із панцерним возом. Вермахтівський старшина звертається до нас: «Панове,

наше положення є дуже паршиве, але не безнадійне. Давайте разом штурмувати Княже!»

Вискаю на залізничний насип та зі скоростріла стріляю до спантеличених червоноармійців, що окопались на краю Княжого. Вояки моєї групи з криком «Слава!» вдираються до перших хат села. Стріляючи зі скоростріла, я навіть не помітив, як ворожий снайпер одним стрілом убив вермахтівського старшину, того, що перед кількома хвилинами так оптимістично говорив до нас. Накриваю його скривлене лице шапкою та біжу до своєї групи. Тут і там ще вперто відстрілюються червоноармійці, але скоро вони щезають у корчах. Робимо коротенький відпочинок на першому горбі Княжого. З моєї групи маємо чотирьох ранених, а німці мають двох. Робимо перев'язку ран. В цім моменті десь із корчів виїхало відкрите німецьке авто, а в ньому тільки вермахтівський капітан і його шофер. Підходжу до капітана, здоровлю його та рапортую, що ми маємо шістьох ранених вояків. Без зайвого слова цей старшина вискачує з авта та помогає нам садовити в авто ранених. Скоро авто щезає на дорозі до Майдану Гологірського. Ми поспішаємо за автом. Нараз на наші голови посипався град вибухів більшовицьких гранатометів. Одне стрільно вибухає під ногами моого сусіда та відриває йому обидві ноги. Я здираю зі себе сорочку та пробую бандажувати його смертельну рану. На жаль, за хвилину на мене вже дивилися великі очі дуже молоденького трупа. Ще добру годину зводимо з ворогом бій у лісі, відступаючи поспішно на Майдан Гологірський.

По дорозі стрінули ми невелику групу наших вояків, а між ними командира 29 полку полк. Дерна. Короткий відпочинок, обміна думок і поспішно відходимо в напрямі села Жукова. До Жукова дійшли ми вже при заході сонця.

І знову короткий відпочинок — вояки виснажені до краю. Скидаю зі себе зброю та інший вояцький виряд, і в однострої скачу в бочку з дощівкою. Ще маю досить сили вилізти з бочки та викрутити руками однострій. Потім паду коло бочки та з місця засинаю мертвим сном. Дев'ять безсонних ночей і постійні розвідки та бої у знайомих мені околицях забрали в мене останню силу.

І знову відхід на Дунаїв. Мене спочатку несли товариші, а потім тягнули за ноги за собою. Добре, що в мене на плечах ще була «рама» зі штурмового виряду, бож вона хоронила мене від ударів гострих грудок чорнозему. Я чув як пахла подільська гречка, але відчинити очей не мав сили. До Дунаєва приволоклись ми десь над ранком і відразу всі заснули на сіні в одній стодолі.

Коли сходило сонце, нас розбудили стріли — більшовики пробували накрити нас у стодолі. Висуваємося на двір, я здержує ворога скорострільним вогнем, а решта групи відступає. Потім мене криють вогнем і я рапчує зі скорострілом назад. Над самою Золотою Липою я, востаннє, здержує більшовиків скорострільним вогнем, а

бійці моєї групи перепливають ріку. Більшовики почали обходити мене з боків, хотячи, мабуть, зловити мене живим. Зриваюся на ноги, відаю кілька стрілів до ворога та пробую перескочити Золоту Липу. Плавати я не вмів, але якимсь чудом опинився на другому боці ріки, хоч і без скоростріла, котрий опинився на дні ріки. Ворожі стріли косять перед моїм носом траву. Але мене щастя не опускає. Бачу, нараз, як до мене гальопують два коні, з передньою частиною воза на двох колесах, а розвора волочиться по землі. Стрілою кидаюся на розвору та втікаю від ворожих стріл. Проїхавши на розворі зо два кілометри, прошу властителя воза зупинити коней. Він був бійцем татарського відділу, котрий у боях поніс великі втрати. Незадовго надіхав німецький панцерник і забрав нас обидвох зі собою. Мені дали німці скоростріл і в околицях Перемишлян я знову мав змогу обстрілювати ворога. Більшовицькі кулі відбивались від залишеної гарматньої вежі, за якою я розмістився зі своїм скорострілом.

Але Перемишляни, це вже не брідська земля і не брідські шляхи й пора кінчати наші вояцькі пригоди. Колись, при нагоді, розкажемо Вам це про безконечні шляхи, котрими з-під Бродів маршували вояки Дивізії.

Євгенія Заяць-Барицька

МОЇ ШКІЛЬНІ РОКИ В БРОДАХ

(Дівоча гімназія ім. Елізи Ожешкової)

Лину думкою в те овіяне чарами місто, де провела я свої дитячі й молодечі роки. Скільки б не пройшли ми доріг, скільки б не бачили міст, містечок, сіл, а завжди те місце, де перейшла наша молодість, залишає найглибший, найвиразніший і найцінніший спомин в історії нашого життя.

Дитячі роки пройшли скоро, прийшов час, коли треба було рішати, куди прямувати далі. Після закінчення 7-мої кл. початкової школи (видлівки) коло парку Райківка, були дві можливості: вступити до 5-річної учительської семінарії при вул. Окружній або до 2-річної торговельної школи. Я вибрала семінарію, бо любила вчитися, хотіла бути учителькою і мої батьки вписали мене до семінарії в 1928 році. Була в нас і державна гіназія, до якої на протязі кількох літ приймали юні дівчат. Але від 1924 року скасовано коeduкацію; гіназію поляки перевели на чисто хлоп'ячу і дівчатам, які плянували вступити до гіназії, не залишалось нічого іншого, як іти в семінарію.

Всі середні школи в Бродах у той час були польські. Українці добились тільки того, що українську мову викладано як предмет 2 рази в тижні по 1 годині. Моя наука в семінарії тривала точно 1 рік, бо в 1929 році польська шкільна влада учительську семінарію закрила, з невідомих мені причин. Кількасот семінаристок і між ними я опинились у поганій ситуації — не було виглядів у Бродах для дівчат навчатись у середній школі крім торговельки. Деякі з семінаристок, що не мали матеріальної зможи іхати на науку до інших міст, залишили науку, а деякі іхали до Жовкви, Золочева, Тернополя чи деінде, щоб там продовжати освіту. З українок пригадую со бі декілька, як Маруся Чума, Марія Заяць, Стефа Захарчук, Е. Луців, що покінчили семінарії і поздавали матури (іспити зрілости) в інших містах. Їх було більше, але прізвищ не пам'ятю.

Деякі батьки тих семінаристок, що залишилися у Бродах, робили старання, щоб їхні дочки могли вчитися в приватній гімназії для дівчат ім. Е. Ожешкової, яку в міжчасі зорганізував А. Левін якийсь час після того, як державну гімназію в Бродах перемінено на виключно хлоп'ячу. Її так і називали «гімназія Левіна». За старанням батьків ця гімназія зорганізувала в 1929 році вакаційні підготовні курси для кол. семінаристок, щоб підготовити їх у латині і інших предметах, вимаганих від 4-тої гімназійної кляси. Початкових кляс там не було, бо її організовано для тих учениць, що мали тільки семиклясову початкову школу. Я

і кілька десят моїх товаришок із семінарії вписалися на ті курси і цілі вакації 1929 року добре впрівали, поки опанували потрібний матеріял і здали іспити до 5-тої кл. Ті, що не здали, а хотіли вчитись, ішли до 4-тої кляси. Старші товаришки, які мали по 2 або 3 роки семінарії, втратили 1 або 2 роки, бо попали також до 5-тої кляси, але не було ради.

Наша гімназія ім. Елізи Ожешкової дістала повні права прилюдності в тому таки 1929 році. Директором був кол. директор державної гімназії в Бродах, Францішек Неволяк. Багато вчителів учили і в нас і в державній хлоп'ячій, та яких 2 км. відстані між обома школами покривали «на піхоту» чи часом бричкою.

Вчителем української мови був д-р Лопатинський, а ввищих клясах Лукія Гумецька, дбайлива і добра вчителька. Я вдячна їй за її вимогливість, бо таки нас багато навчила. І хоч ми були офіційно «русінки» та вивчали «рускі ензик», однак усі знали, що ми є свідомі українки, і навіть п-ні Гумецька-русофілка вчила нас про українського а не руского Шевченка.

Наша гімназія містилася на краю міста, на т.зв. Підзамчу, почерез дорогу від замку. Замок містився в огороженні, зарослі парку, далеко від брами. Ми нераз ставали коло брами і дивилися з цікавістю, але ніколи не замітили там ніякого руху. І досі дивуюся, що нас ніколи не повели зі школи оглянути замок, ані нічого про нього не розказували. Між іншим проф. Бернгавіт-історик розповідав нам про назву вулиці Юридика, яка нас цікавила. Мешканцям цієї вулиці було надано колись деякі шляхотські права, — отже назва пішла від латинського слова юс-юріс-Юридика.

Попри нашу школу і замок ішла дорога, яка почерез багнища і гребельки та село Смільно вела в сторону Львова. Нею — розказували — провадив свої полки Богдан Хмельницький на Львів.

Катехитом української католицької релігії був в обох гімназіях о. Михайло Осадца. Релігія була двічі в тиждень по 1 годині, в кожній клясі окремо, а в неділю перед дев'ятою ми мали «екзорту» — коротку науку релігії в державній гімназії, звідкіля парами йшли до Великої церкви Різдва Пр. Богородиці на читану Службу Божу. О. Осадца провадив теж гімназійний хор, який виступав деколи на концертах, а часом співав на «дев'ятці». По Службі Божій ми звичайно йшли до будинку «Основи», де була добра українська бібліотека. Там ми позичали книжки і доповняли наші українознавчі знання.

Православну релігію навчав о. Борецький, православний катехит. Було в нас кільканадцять православних учениць-українок, які щодня приїздили до школи з Радивилова на Волині, містечка, віддаленого від Бродів 7 км. Жаль, що не було між нами майже ніякого зближення поза чисто шкільними справами. Один раз були ми на похороні учениці нашої школи, внучки

православного протодиякона, пароха Радивилова, майже цілою школою. Це була для нас, молодих дівчат, надзвичайна подія, щось інше, але дивно близьке — православна Служба Божа, інші напіви, відкрита домовина молоденької 14-літньої дівчинки, яку несли хлопці на рушниках, коливо на кладовищі, якого ми не могли їсти з жалю за помершою.

Проходять думкою ті всі події — незабутні проби шкільного хору, «маївки» впродовж місяця травня, симпатії взаємні або ні, невинні «рандки», літом прогулянки до Берлина, Поникви, Лешнева чи Корсова, щоб скupатися в річці чи ставі, бо в Бродах того не було. Даліші прогульки возами чи поїздом на Білу Гору, Підлісся, Пліснесько, Козацькі Могили в Берестечку, до Почаєва тощо. Молодечий запал, радість життя, винахідливість дозволяли нам, помимо матеріальних труднощів, знайти завжди спосіб поїхати кудись, побачити щось вартісне, пізнати історичні пам'ятки нашого славного минулого, а ми ж — мої ровесниці й ровесники — творили чудову групу, по-товариськи споєну, живучу одним духом, одними ідеями.

Я здала матуру вже з молодшими товаришками в 1935 році, бо з причини поважної хвороби мусіла перервати навчання. Це був останній або передостанній рік існування старого типу гуманістичної гімназії. Новий тип середньої школи творив загально-освітню 4-річну гімназію після 6-тої кл. народної школи, а потім мали бути дворічні учительські, торговельні, промислові і інші ліцеї, де студенти мали б підготуватися до відповідних професій. Але до ліцеїв не дійшло, бо війна перекреслила всі пляни польської влади.

В 1939 році нова советська влада замінила державну хлоп'ячу гімназію на коeduкаційну 10-річку, до якої ходили українці і жиди, а в «гімназії Левіна» залишилися польки й поляки. Не знаю, чому був такий поділ і до якого часу це тривало. За німців усі гімназії зліквідовано, існувала лише торговельна школа, до якій вчашало багато учнів, бо інших середніх шкіл не було.

Оцей жмут споминів нехай буде квіткою на далекі від Рідного Краю могили моїх двох добрих шкільних товаришок, з якими мені прийшлося здавати матуру одного дня, а саме: Фуньки (Стефанії) Осадци-Колодницької, яка померла в 1984 році в Дітройті, ЗСА та Ірені Степанини-Галайчук, що померла в Аргентіні в Буенос Айрес із початком сімдесятих років (1972 або 1973).

Ярослав І. Чумак

САНТИМЕНТАЛЬНИЙ СПОГАД ПРО БРОДИ

*Присвячую землякам з нагоди 3-їїзди
16 i 27 травня 1984 р. в Торонто*

Згадка про старі, добрі часи має завжди сантиментальну закраску. Старі напевно, але чи справді добрі?

Броди як і інші галицькі міста були півторіччя тому глухою провінцією провінціональної Польщі. Тут, як і скрізь, бушувала «кресова» шляхетчина і, живучи до кінця свого світу ненависницькими творами Г. Сенкевича, будувала в українських селах замки на льоді і костелки «ад майорем Полоніє глоріям», школи ТСЛ (Товариство Школи Людовей), наче б то державні школи замало польонізували автохтонів, сільські польські кооперативи для послаблення українських, вигадувала якусь пляхту загродову», щоб ділити без кінця і панувати.

В її монопольному віданні була вся влада: державна, комунальна, судова, шкільна і військова адміністрація. Командантом місцевої залоги був ген. В. Андерс).

Але перше місце щодо кількості населення і економічної сили займали в Бродах, як і в більшості галицьких міст, жиди. До них насувало насмішливе визначення етнічно-економічної ранги Львова: «Рускі Львув, польське уліце, жидовске каменіце». Те саме було й з Бродами, що на ділі з 75% жидівського населення творили якийсь малий Єрусалим. Уся торгівля, банки, невелика індустрія млині, тартаки, гарбарні, оліярні тощо були доменою жидів. Недурно один з них перехваливався: «Я є пан Цверлінг. Знасте, хто я такий? Скажу вам прикладово: у кожному селі в повіті є українська кооператива, часом навіть дві. Але вартисть усіх цих кооператив я маю в одній малій кишень моого вбрання, а всіх кишень я маю одинадцять». П. Цверлінг мав рацію. Тільки треба її доповнити: Крім Цверлінга, були ще Люстіги, Ваксмані і інші. До них належала також вся професійна еліта: лікарі, адвокати, аптекарі, інженери.

Зовсім на маргінесі на нашій не своїй землі були українці. Жменька, а до того ще й поділені. Тільки в Бродах була Бурса ім. О. Єфіновича, колись розсадник московільського руху, тільки у Бродщині вибрали послом перед Першою світовою війною Маркова, ненависника України. Тільки в Бродах не було місця на Народний дім.

Та не зважаючи на всі злигодні, на дні народної душі жеврів - богонь любови до свого й рідного. Богонь цей підсичували великі події відродження 1917-1920 років і дорогі та любі сусіди. Недалеко

була Волинь зі знаменитим Дерманем, що викохав Уласа Самчука і княжий Остріг, де пишною павою по княжій емалі проходжувалась незрівнянна О. Лятуринська. Ми з подивом дивились туди, і разом із Самчуковим Володьком питали: Куди пливе річка нашого життя?

Доповнювало цю історичну географію недалечко Берестечко, місце смертельного спротиву насильству й прообраз нових Тернопілів, що збулися триста років пізніше на кривавих полях Ясенова і Жаркова в Брідцині.

Зерно впало у родючий ґрунт. Товариство «Основа», хоч яке незначне і невидне, об'єднало коло себе всіх земляків, на зразок бджолиної матки. Ще більшу роботу виконала Бурса ім. М. Шашкевича. Збираючи під свої крила молодь — показувала шлях у майбутнє. Шлях цей ні простий, ні легкий, але ми ним мандрували, бо так підказувало і серце і розум.

Цього не знали і не хотіли знати родичі Заглоби. Один з них, Мончак, учитель місцевої гімназії, якось перепитував хто, де, що і як. Зайшла мова про українців. «Такої нації нема на світі!» сказав авторитетно пан професор. «Добре, нехай буде по вашому», відповів один з першунів-українців, «але в такому випадку запишіть мене й моїх колег до нації, яка не існує».

Крім учнів-патріотів було в нас чимало визначних і світлих людей. До них в першу чергу треба б зачислити о. М: Осадцу і о. А. Зафійовського.

Перший був перш за все музикою, а потім священиком, отже диригентом хорів, симфонічної оркестри, взагалі організатором музичної культури на такому рівні, що його не мало не раз і велике місто. Концерти о. Осадци перевищували всі мистецькі заходи місцевих поляків і жидів, дарма, що одні й другі розпоряджали далеко більшими людськими і матеріальними засобами. Особливо вдалою була музична містерія «Вифлеємська Ніч», що надовго полонила наші серця незвичайним змістом і мистецьким виконанням.

О. Зафійовський був зразком священика і громадянина, доброго вчителя і джентелмена. По селах було багато видатних людей: селян, священиків і учителів, але в короткому спомині усіх не згадаеш. Хіба прикладово тільки три прізвища: ген. М. Тарнавського, Гр. Германа і Н. Назаревича.

Начальний Вождь УГА доживав свого віку в Черніці. Роки, здоров'я і польські політичні злідні не дозволяли йому брати активну участь у громадському житті, але свідомість, що недалечко проживає людина, яка очолювала Галицькі Збройні Сили і боролася за свою державу, підбадьорювала всіх, особливо молодь.

Гр. Герман був виїмковим учителем. Хоч мав німецьке прізвище, був беззастережним українським патріотом. Здібний учитель, музика, автор кількох книжок і маляр, за австрійської

влади був викладачем вчительської семінарії. Польська кураторія його здеградувала і кидала з місця на місце.

Тут варто б згадати трагікомічну постать Гершка. Він був водоносом і мабуть найбіднішою людиною в Бродах. До того мав якусь психічну виразку, що проявлялась у нападі шалу, коли хтось навмисне чи мимоволі в присутності Гершка насміхався з нього. Штубаки з нижчих класів гімназії і їхні ровесники з публічної школи при кожній нагоді провокували Гершка. Він відкидав тоді геть коромисло і гнав щосили за провокатором. Хто виходив переможцем, неважко догадатись. Історія повторялась на іншій вулиці. Край жорсткості штубаків клали, на щастя, шкільні зайняття та й страх перед учителями.

Але не брідські штубаки заїздили Гешка, а більшовики. У вересні 1939 року вони «визволили» і Броди. Здавалося б, що для такого бідолахи як Гершко настануть кращі часи. На ділі настали гірші. Гешко, як і загал людей, не міг призвичайтися до нового ладу, чи радше неладу. Все його дивувало своєю незвичайністю і балаганом. Але найбільше нова пропаганда, досі нечувана і небачена. Портрети Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна на тричі більші від природної величини порозівшувано на головній вулиці, Золотій, що залежно від політичної погоди називалась Улануф Креховецьких, Гітлерштрассе або вулицею Леніна.

Гершко дивився на нових газдів, на їх «пророків», багаті на обіцянки кличі і пусті крамниці, не знаючи, що таке дипломатія, голосно сказав: «Був уже нераз цирк у Бродах, але такого ще ніколи ніхто не бачив. До того цирк цей триває вже шість тижнів». Ще тієї ночі Гершка не стало. А кривавий цирк триває в Бродах і в половині Європи вже сорок років.

Були в Бродах і інші менш драматичні події. Але час і Друга світова війна приспали їх звичайним людським забуттям. Маю на думці дивовижні появи духів, жахливе вбивство з приводу нещасної любові у відомій українській родині, трагічну смерть двох хлопчиків-братів від розриву гранати. Як скрізь, і в нас з журбою радість ішли впарі. Аж до страшного початку страшної війни восени 1939 року.

До тієї пори Броди нагадували гоголівський Миргород. Життя пливло спокійно, одноманітно, аж нудно. На щастя щопонеділка були тут ярмарки, в березні шевченківська академія, на вакаційні місяці припадали студентські вечорниці і прогулянка на Підлісцецьку гору. Ці оживлені дні закінчувались Різдвяними Святами і Колядою. Про ці віймкові нагоди скажім хоч кілька слів.

На шевченківські поминки збиралася вся Україна, не знати де її стільки набралось у тих мізерних Бродах. «Заповіт» витискав слізози, будив надії і випростовував зігнуті плечі.

Про студентські вечорниці і прогулянку на Підлісся треба б написати окремий фейлетон. Головною фігурою тут був арбітер шику і елегантності наш любий колега Юрко Чубатий. Він один вмів

по-мистецьки керувати танцями і створити таку милу атмосферу, що нею жили, мріяли і за нею тужили всі, що були молодими.

Нарешті про св. Миколаївський вечір. Він основно різнився від гостини св. Миколая нпр. в Торонто. Тут обдаровують тільки дітей. У нас колись усі обдаровували всіх. Чим хата багата. Іноді було багато сміху, бо хати особливо учнівські, були багаті на вигади і витівки.

«All said and done», Броди були начебто звичайним, пересічним, галицьким містом, але для нас, мешканців, Броди були надзвичайні і непересічні. У цьому місті ми провели найкращу частину нашого життя: без журне дитинство і неповторну молодість. Про них тужно співає прекрасна галицька пісня: «Родимий краю, село родиме, вас я вітаю: місця любимі, зелені ниви, ліси, могили, щасливі з вами дні ми упили».

Д-р Павло Дубас

ВІД АВСТРІЇ ДО УКРАЇНИ

29 травня 1918 року мій 90-ий полк (кадра Ярослав) був перенесений з Одеси до Кривого Рогу. Полк польський. Командантом був знімчений чех, полковник фон Ганак. Старшини — поляки. Українців двоє: я і Петро Ган з Боратина біля Угнова.

В Кривому Розі взірцевий порядок. Молодь «катається на лодках» по ріці Інгулець, полкова оркестра влаштовує концерти в саду «Просвіти», Поштова вулиця аж кишить від закоханих пар, навіть наш старий полковник походжає з якоюсь дамою попід руки. З Катеринослава приїздить театральна група з виставами, влаштовують різні імпрези «в пользу подкидишай» (підкинених немовлят). Пам'ятаю знамениту виставу «Война» — Арцибацева. Хто в таких обставинах, крім верхівки, гризеться тим, що Австрія ось-ось розлетиться, і що на це нетерпляче чекає більшовицький ведмідь.

Я мав призначення команданта «чоти охорони полкової команди». Як же я здивувався, коли ранком 24 жовтня не стало кого охороняти, бо командант фон Ганак та його адьютанти капітан Клоцман і пор. Піхль десь вночі зникли. Сполучення з дивізією в Херсоні перервалось. Старшинський збір призначив одного капітана, поляка, за команданта, і рішив перенестись з полком до Єлисаветграду.

У Єлисаветграді я замешкав на Дворецькій вулиці у кондиторській Посєздніка. Напроти дому майдан, де вправляють якісь маленькі відділи Української Армії. Заходжу з ними в розмову. Вони чули, що у Львові українці зробили переворот і що вже починаються бої з поляками. Дома застаю полковий приказ ч. 9: «90-тий полк виїжджає транспортом 14 листопада до своєї кадри в Ярославі». Цього дня виїхав я з першим транспортом, дуже довгим потягом з двома льокомотивами в напрямі на Прокурів. В поготівлі і повнім вирядженні. Завважую по дорозі, що поляки старшини мене ігнорують, не остентаційно, але і не дуже спритно. Перед Прокурівом мій колега Станіслав П. втасмничує мене в такі вже вироблені пляни: в Остріві транспорт виладовується, переходить Збруч коло Гусятина, пробивається попри Бурштин, Ходорів, Комарно до лінії Перемишль-Львів, де сполучається з поляками.

В Прокуріві я секретно представив цілу справу стаційній команді. В порозумінні з командою в Волочиськах вирішено, що транспорт від'їздить без зупинки до Волочиськ, машиніст дістане сигнали, де потяг задержати, а решта буде приготоване. Так воно сталося. Потяг спинився, коло кожного нашого вагона появився стрілець з ручною гранатою і наказом: «По одному виходити і

складати зброю на землю». Розброєння перейшло швидко і без спротиву.

Зголосився я в команді як українець і попросив дозволу носити зброю. Несподівано дістав я відзнаку і такий наказ: «Від нині Ви є на службі в Українській Армії. Маєте 2 револьвери і 2 кріси і перебираєте команду над транспортом до Тернополя. Там перебере його хтось інший, а Ви зголоситеся в Бродах». Це був мій перший наказ від української влади. Дивно: я думав, що з упадком Австрії моя військова кар'єра закінчилась, а тут побачив, що вона починається цілком новою фазою.

Перебираю відповідальність над транспортом уже в Підволочиськах. Все було в порядку, крім одного випадку, який наробив трохи сорому перед моїми довголітніми колегами-поляками. По дорозі до Тернополя потяг став серед поля під ліском і якісь чотири озброєні особи вийшли з ліса і почали стріляти понад вагонами, жадаючи, щоб з них повикидали особисті речі. Що робити? Українська влада відібрала все, що мала відібрати, то чому ж робити таке серед поля? Це мусять бути бандити. Взяв я на мушку одного, а решта повтікали. Заявив я про цей випадок на команді в Тернополі, а мене ще й вилаяли: «Чому ж ви всіх не вистріляли, це ж бандити!?

18 листопада я приїхав додому, в село Ражнів, біля Бродів. Тількищо попоїв і дав розпорядження, щоб мене не будили, бо хочу спати, приходить наш війт, о. Лев Сілінський і каже: «Якраз відходять підводи з новобранцями до Бродів. Маєте оце список і завезіть їх на місце». Це був мій другий наказ від української влади. Питаю о. Сілінського, де його донька красуня Ольга, а він тільки накивав пальцем: «Спішіть, спішіть! Тепер нема часу думати про дівчата. Бачите, що у Львові ся діє?»

Пізніше мама оповідала: «Знаєш, він дочекався свого. Вісімнадцять літ говорив у церкві на кожній проповіді про Україну. За те ми його зробили першим українським війтом. Пам'ятай, що це він нас намовив, щоб ми тебе до гімназії послали, а пізніше вирвав тебе з рук кацапів і примістив в українській бурсі».

Мій перший і другий наказ від української влади — виконано.

Анатоль Радванський

МІЙ СПОГАД ПРО БРОДИ

Броди — невелике місто, положене в прямій залізничній лінії, 96 км. на північ від Львова. Історію цього міста написав цікаво і вичерпно священик Ст. Клепарчук, а я лише додам деякі події зі життя та його культурний розвиток. Історії міста Бродів в польських школах народніх чи середніх не розказували, хоч там народився відомий польський письменник Юзеф Коженевовський, якому навіть виставлено пам'ятник на малому сквері «Райківка».

Броди — кільканадцяти тисячне місто, в історії зовсім незамітне, лиш звісне нам із нещасливого бою нашої «Дивізії», що її німці залишили напризволяще. Це місто пережило чимало катаклізмів, найзів татар і всяких грабіжників нашого народу, бо до сьогодні залишилися виразні сліди оборони — вали і великий замок з мурами та казематами. Після розбору Польщі в ХУІІІ ст. вся Галичина були приділена Австрії, лиш на віддалі кількох кілометрів між Бродами і Радивиловом на Волині проходив кордон між Австрією і Росією. Тут і почалася Перша світова війна, і перші артилерійські стріли впали на наше місто. Між Бродами і Радивиловом в той час процвітало — пачкарство. Наші пачкарі пачкували туди горілку і міняли її на тютюн. Як розказували мої батьки, вождем пачкарів був Степко Гроболітка, а його заступником — Лапайтюта, як їх на Фільварках прозивали. Зрештою, на тому передмісті кожний мав якесь прізвище, як: Скақун, Галавай, Редзідона, Молоточок, Мишиним і багато інших. Там саме я народився, виховувався і провів свою незавидну молодість.

Під польською займанчиною нашу Галичину поляки назвали «Малопольська», і, як в одній статті в щоденнику «Америка», автор слушно пише, тому назвали «Малопольською», — бо мало там було поляків. Як ця нещасна Польща прийшла до влади, то як би не американська поміч, був би голод. Ми школярі ходили до школи з горнятками і там діставали сніданок: какао з булкою, а потім риж з молоком.

Цікаво теж згадати околиці Бродів, а саме на віддалі около 30 км. на Волині знаходиться містечко Почаїв, із своїм славним монастирем, збудованим в стилі барокко. Туди спішли маси народу на прощу, не тільки православні, але й католики-галичани; водила і мене туди моя покійна матуся. Там відбувалися прегарні архиєрейські богослужіння при співі знаменитих хорів. Там також спочивали моці св. Йова. Коли відомий композитор Леонтович скомпонував популярний кант про Почаївську Божу Матір, його виконували майже всі наші хори. В такій же віддалі, як Почаїв, лиш більше на захід є місто Крем'янець. Згадую це тому, що там народився славний польський поет — Юліан Словацький, вчислений

до «трійці» найбільших в польській літературі: Міцкевіч, Словацкі і Красінські. Він написав цікаву сценічну поему «Мазепа», де зображене молодість нашого великого Гетьмана. Цікаво, що цей великий поет в своїй літературній творчості брав лише чужу тематику, за що польська шовіністична критика назвала його «Святынею без Бога».

Анатоль
Радванський
«Лев з Абесінії».

Слід ще згадати і село Черницю, недалеко Бродів, бо там проживав на своїй батьківщині, відомий з Визвольних Змагань нашого народу — генерал Мирон Тарнавський. З поблизу сіл біля Бродів, було багате село Гаї Старобрідські, національно свідоме, що видало чимало інтелігенції. Як розказували мої батьки, Броди відвідав наш великий поет-Каменяр Іван Франко, а також і актор Іван Рубчак, названий товаришами «Рубцю».

З моїх хлоп'ячих років залишилися в моїй пам'яті дві жахливі події. Одна з них, це залізнична катастрофа; зудар двох поїздів, що спричинив багато людських жертв. Друга — це жахлива трагедія в родині відомого поляка Веста, власника книгарні, при вулиці Золотій в середмістю. Їх молодших син нав'язав романсь з красунею українкою, донькою убогої вдови-зарібниці. Коли прийшла на світ дитина-дівчатко, його батьки приняли її на своє виховання, а матері дитини дозволяли лиш час до часу на відвідини. Однак цей

романс не припинився, а продовжувався дальших п'ять років до часу, коли син на бажання батьків дав згоду одружитися з невродливою, але багатою польською аристократкою. В зв'язку з тим, одного дня несподівано з кімнати молодого вчулися стріли, а після них віднайдено молодих батьків вбитими, дитину пораненою. Слідство виказало, що першим з револьвера був убитий батько дитини, опісля зранено дитину, а вкінці — самогубство поповнила нещаслива матір. Ця понура трагедія жахом сколихнула ціле місто, та ще довгий час була темою розмов.

Політичний характер нашого народу в тому часі — це завзяті русофіли (москальофіли) підсилювані та фінансовані царською Росією. Провідником цього утопійного політичного руху уважали філантропа Качковського. Його іменем русофіли називали свої читальні та деякі установи. При вулиці Лешнівській, напроти великої церкви, довго виднів напис на поверховому будинку: «Бурса ім. О. Єфимовича». Чи цей патріот свого народу та жертводавець був русофілом? — дуже сумнівне. На жаль, не довелось мені вивчити його біографію. Пам'ятаю лише, що хтось присвятив йому цей вірш:

Пропор Руси повіває,
Синьо-жовтим златом тканий,
І на нем зазив блестає
Нашим обществом ізбраний:
Гей молися і учися
І трудися, тверезися,
Тот прапор, що в гору в'ється,
Качковського прапор зветься.

Байдуже, а навіть вороже наставлення наших русинів до України виявилось особливо тоді, коли наш Головний Отаман в'їздив із своїм почетом до нашого міста. Я тоді був ще дитиною, але добре пам'ятаю цей момент, як вийшли наші русини як барабани й кричали: «О, Петлюра іде!» — Так вітали цього незламного борця за волю України наші збаламучені люди. Як латинська пословиця каже: «Темпора мутантур», так воно і сталося, бо вже нова генерація, тобто діти батьків русофілів стали вже національно-свідомими українцями.

Перша половина двадцятих років відзначала пожвавленням культурного життя в нашій спільноті. З приїздом о. М. Осадци, воно ще більше оживилось. Маючи непересічний музичний талант, о. Осадца зорганізував славний мішаний хор «Боян», бо не бракувало серед наших громадян добрих голосів. З-поміж них визначався тенор адвокат Сірко, який пізніше став солістом славного хору Котка. Також була зорганізована симфонічна оркестра з участю нашого симпатика, найкращого тоді пляніста в Бродах Розенблюма: до речі, походження — жидівського. Дирігентом оркестри і хору був о. Осадца, а їх виступи були на

високомистецькому поземі її прикрашували академії і інші патріотичні свята.

Друга половина двадцятих років позначилась небувалим досі розвитком культурного, особливо театрального життя, бо прибуло тоді до нашого міста двоє професійних акторів: Клявдія з Радванських і Лавро Кемпє. Вона, уроджена і вихована в Бродах, відзначалась неабияким сценічним талантом. Клявдія грала головні ролі в театрі Карабіневича, Стадника і Тобілевича. І так з ініціативи о. Осадци, постало Музично-драматичне Товариство під мистецьким проводом актора Лавра Кемпі, а музичним — о. Осадци.

Почалася тоді інтенсивна праця над опереткою Котляревського: «Наташка Полтавка», відіграна пізніше з великим успіхом.

Друга вистава, цікава своїм змістом та народніми піснями, це драма в трьох діях Старицького «Ніч під Івана Купала», з участю в головних ролях Клявдії і Лавра Кемпів, іншу головну роль Галі в цій драмі грала талановита з гарним голосом та приемним обличчям, студентка Дутчаківна. Ця вистава відбулася в найбільшій польській залі Сокола. Чисельно зібрана публіка ентузіастично оплескувала виконавців. Ця вистава була справжнім мистецьким тріумфом режисера Кемпі та музичного керівника о. Осадци, як також театрального Ансамблю українців містра Бродів. Була також виставлена музична комедія «Трійка Гільтайв», і ще одна комедія, назву якої я призабув.

В пізніших роках про мистецьку діяльність Театр. Ансамблю мені не відомо, бо звідти я вийхав і пізніше був лиш гостем у Бродах.

На згадку особи о. Осадци, цього невтомного діяча музичної культури, який був душою культурного життя міста Бродів, з пошаною клоню голову.

СПОГАД ПРО БРОДИ

За моєї пам'яті в Бродах і околиці аж поза Підкамінь завжди кипіло громадське життя. За України ми мали свого команданта міста в особі д-ра Ярослава Олексишина. Ми мали в Бродах патріотів отців, як парох о. М. Демчинський, отці М. Зофійовський і М. Осадца, Е. Лабінський. Ми мали там хлоп'ячу бурсу при вул. Бзовій, якої співосновниками були, мій покійний дідусь отець Михайло Олексишин, який дав багато грошей з

маєтку своєї дружини на бурсу та о. Михайло Дуткевич, парох Цішок. Ці два отці вели боротьбу з московофілами в цілій Брідщині, а в селі Суховолі, де мій дідусь був парохом понад 40 літ, заложив читальню «Просвіта», дав свій дім на «Просвіту» і заложив Касу Райфайзенку. Село Суховоля було одно з найбільших свідомих сіл Брідщини і моя родина працювала там суспільно понад 50 літ.

Селяни Брідщини це не були затуркані раби, а свідомі члени своїх читалень «Просвіти». Вони мали запреноумеровані свої журнали і цікавилися подіями, які були на часі в цілому політичному світі. Передову працю в Брідщині вели ідейні священики, патріоти, які крім голошення в церкві слова Божого, голосили патріотичні проповіді, якими усвідомлювали селян, брали самі активну участь на різних Загальних Зборах наших установ у Бродах і до цих зборів заохочували своїх свідомих парафіян. Вони були живчиком і серцем праці села.

З моїх спогадів виринає старший віком довголітній парох Підкаміння о. Михайло Ваврик, його наслідник молодий, але дуже енергійний отець Андрій Іздрик, якого вивезли більшовики разом з о. Іваном Татаринським і слід за ними пропав. Отець Степан Клепарчук, парох Черниці, отець Люtosлав Куссий, о. Фенчинський, о. М. Павула, який молодий помер, о. Юліян Рудкевич, о. Прокопчук, о. Антін Федорук, о. Михайло Гаврилюк і багато інших були громадськими діячами. Студенти, члени дуже активного товариства «Смолоскип», кожного понеділка відвивали свої ділові сходини, на яких відвивалися патріотичні реферати, цінні дискусії, огляди політичних подій, читання важких політичних статей з різних журналів і т. д. Кожної неділі члени товариства, більше активні, роз'їжджали по селах з рефератами на різні актуальні теми. Не один студент за приналежність до Студ. Т-ва «Смолоскип» попадав за Польщі до тюрми, або до Берези Картузької. Але праця в Бродах завжди йшла пожвавлена. Був і Союз Українок на чолі з панею Сірко, дружиною лікаря, жінки дбали про обіди для політичних в'язнів:

Дуже гарно розвивалося т-во «Просвіта», якого довголітньою головою була дружина місцевого адвоката, якого теж більшовики вивезли, пані Марія Жолнівчук. За моєї пам'яті відвився в Бродах 25-літній ювілей заснування Т-ва «Просвіта» в Бродах, а на «майдані» за містом стануло 600 дівчат до вправ зі серпами під проводом моєї пок. сестри Галини Столляр, яка два місяці пішки ходила від села до села, і по читальннях вечорами вчила дівчат ці вправи. Ціле свято дуже величаво відбулося і поляки були лихі, що позволили загалом на ювілей «Просвіти». Розвивалося і Т-во «Рідна Школа», яку очолював основник парох Старих Бродів отець Мих. Гаврилюк. Його заходом було основано в Бродах «Курс вишколу садівничок» під проводом фахової учительки зі Львова

Марії Несторенко. Садівнички літом роз'їжджали по селах і вели дуже дбайливо дитячі садки.

В Бродах роками дуже дбайливо розвивалося товариство «Боян» під вмілим проводом довголітнього диригента і музики отця Михайла Осадци. Хор «Боян» дав безліч високомистецьких концертів у Бродах. Виступав також на Білій Горі в Підлісся. Були там добре солістки, як п. Стефа Захарчук і Геня Андріїшин та піяністка п. Стефа Осадца Колодницька.

Розвивалося теж Т-во «Сільський Господар», до якого приїжджала інж. Харитя Кононенко, яка позакладала в Брідщині по селах курси ручних робіт і куховарства, а агрономи іздили теж по селах з господарськими порадами по читальнях.

Молочарню основано заходом моого покійного батька отця Теодора Столяра, о. Ст. Клепарчука і посла Олекс. Вислоцького в Суховолі, яку провадив фахівець інж. Роман Шумський. З часом цю молочарню перенесено до Бродів, і вона розрослася у велику районову, яка піднесла дуже економічно наших селян, рівно ж молочарня мала свій власний склеп у Бродах. Не можна забути, що Броди мають і своїх геройів і геройінь студентів, як Микола Матвійчук, Петро Якимчук, Уйо Гошко, Реплянський, Дунько Павула, Мирося Домбровська, Галина Столяр, Дарка Рудкевич, Ірка Шуст, Зоя Павлюк, сестри Онищук. Всі вони згинули геройською смертю з рук большевицьких наїзників.

Була в Бродах і Народня Торговля і кілька українських приватних крамниць, а найбільша з них текстильна — п. Орицина і м'ясарня Гриця Швалюка, якого більшовики ув'язнили й вивезли до Золочева і там в тюрмі замучили. Про них згадую, бо були це свідомі купці, які жертвенно підтримували народні цілі.

Була в Бродах і каса «Самопоміч», яку дуже старанно провадив довгі роки Гриць Павлюк, який опісля за німецької окупації пропав під Бродами. Повітовий Союз відіграв теж важливу роль, з якого рамені сіткою кооператив були покриті наші села. За моїх часів управителем Повітового Союзу були інж. Юрій Чубатий, вроджений купець, п. Захарія та інж. Гриць Реплянський, який живе в Торонті і про Повіт Союз міг би сам написати.

Не маємо права перечеркти працю наших дідів і батьків, які в поті чола за різних наїзників працювали для Брідської землі. Багато з них, це наші герої, які гинули по тюрмах, або шибеницях таки на ринку в Бродах, бо не пощащав іх наїзник. А ще перед ними їх працю працю свою кров'ю зливали поля під Берестечком за гетьмана Богдана. А скільки їх полягло за наших часів під містом Бродами.

Всі, що походять з Бродів і брідського повіту, повинні залишити спогади в пропам'ятній книжці про Броди. Ми повинні створити свій комітет, комітет міста Бродів.

Ліда Лугова

М. Завадівська

НИКОЛИ НЕ ЗАБУДУ НАШОЇ МОЛОДОСТИ

Не можу забути головних діячів нашого міста: о. А. Зафійовського, п-ва Жовчнірчукувів, посла Вислоцького і інших подвижників культурного життя Бродів.

На першому місці треба б згадати Т-во «Боян».

Докладної дати його постання я не знаю. Пам'ятаю тільки, що коли у вересні 1925 року я приїхала до Бродів, Товариство «Боян» вже існувало. Зорганізовано його, мабуть, на початку 20-тих років, в 1925 році хор «Боян» співав вже під час богослужень, відбувалися вистави і концерти. Броди ожили українським життям! Треба подивляти, що одна людина, о. М. Осадца, диригент хору, зуміла до тієї міри вплинути на розвиток культури Бродів.

о. М. Осадца був катехитом в гімназії і учительськім семінарі, але водночас непересічним знавцем і любителем музичного мистецтва.

**Маруся Чумівна
1937 р.**

В обидвох школах молодь горнулася до свого духовного учителя в «Бояні», він був просто незаступний.

О. Осадца дбайливо підготовляв усі імпрези. А було їх чимало! Під час відзначування ювілею «Бояна» стіни залі Музичного Товариства, де відбувалися наші імпрези, були обліплені афішами з відбутих концертів і вистав.

Концерти відбувалися з нагоди різних релігійних, національних свят та ювілеїв. Ними вшановували ми пам'ять Т. Шевченка, І. Франка, класиків європейської музики. Крім цього ставили ми також добре підготовані вистави: «Наталку Полтавку», «Майську Ніч», «Вифлеємську Ніч» і інші.

Цих імпрез ніколи не забуду, та й думаю не раз, яке щастя мали ми, тодішня молодь, виростаючи в такій культурній атмосфері.

Наше життя проходило від концерту до концерту, від вистави до вистави і було ними виповнене. Ми не мали часу на дурниці.

Нашим головним зайняттям поза науковою була підготовка до імпрез та й думка про виступ на сцені, звичайно в чудових костюмах, добром освітленні та при звуках нашої оркестри.

Не забуду вистави «Майська Ніч», режисером був наш незрівняний актор — мистець, Лавро Кемпе, а головну роль виконувала його талановита дружина, Клявдія.

При збірних діях на сцені було 20-30 хористів. Сольові партії виконували: брідський соловейко, soprano: Ірка Дудчаківна, альти: Софія Захарчуківна і Ліда Фединишинівна, тенор д-р І. Сірко, а барiton — С. Балота.

Успіх цієї вистави був такий великий, що ми повторяли її кількаразово, при численно виповненні залі, крім українців були також поляки й жиди.

Подібно було з виставою «Ніч Вифлеємська». В кожному акті при збірних діях на сцені було понад 30 хористів. Хор мирян, хор пастирів, хор дворян, всі в прекрасних стилевих одягах.

В кінцевій сцені виступив з'єднаний хор понад сто співаків. Коли при звуках оркестра ми виконали колядку «Дар нам нині превеликий із небес зійшов» враження було таке могутнє, що оплескам не було кінця. Поміж публікою були, як звичайно, поляки і жиди. Вони говорили:

«Гляньте, що ті українці потраплять! Який це чудовий хор і оркестра. Де той Осадца набрав стільки добрих співаків і музикантів? Постягав шевчиків і кравчиків і трохи студентів з Фільварок, і поставив хор, помішав жидів з українцями і створив оркестру».

О. Осадца справді вмів співжити з людьми. Свої його любили і доцінювали, а чужі шанували. З усіма вмів дати собі раду. Поляки йому не шкодили, а жиди радо співпрацювали. Постійним піяністом нашого хору в цьому часі був український жид, учасник визвольних змагань, Розенблюм, в оркестрі також були жиди.

Багато уваги присвячував о. Осадца релігійним і національним святкуванням, з яких Йорданське Водосвяття було одним з важніших. Пам'ятаю його так добре, наче б то було вчора. Після вроочистої Служби Божої ми уставлялися чвірками і марщували завзято під звуки наших чудових колядок. Хор начисляв понад сто молодих, здорових голосів і звучав могутньо. Місто прибирало тоді зовсім наш рідний, український характер. По всіх вулицях чути було здебільша українську мову. Люди в піднесенім, святковім настрою. А ми хористки скріплени тим настроєм марщували і колядували вулицями Лешнівською, Ринком, Костельною, попри парк Райківку, на розі якої відбувалося Водосвяття, тоді верталися вул. Золотою і Лешнівською до церкви. Звичайно, переходячи попри станицю Поліції чи Староства ми співали колядку: «Просимо тя Царю, просим Тебе нині, даруй щастя, волю й долю нашій славній Україні».

Такі то величаві святкування св. Йордану переживали ми, мешканці Бродів в 1922-1934 роках. Потім все змінилося. Поляки забули, що недавно самі були в неволі, на кожному кроці давали відчути, що ми поневолені, а вони пани на нашій землі.

Зачалися переслідування, утиски, заборони, арешти.

Пам'ятаю одно з Листопадових Свят. Після панаходи святочна процесія з хором і оркестром мала йти головними вулицями до Малої Церкви, на площі якої мала відбутися Святочна Академія. Але поліція заборонила нам йти головними вулицями, а дозволила йти малими, вузькими й брудними. Святкування закінчилося арештами наших студентів.

Такі історії повторялися щораз частіше.

В 1938 році готовились до святкування 950-ліття ювілею хрещення Руси-України. о. Осадца постійно пригадував нам про важливість тих святкувань.

Ми вже були майже готові до виступу та заздалегідь ним радили. Аж тут, як грім з ясного неба, прийшла заборона. Поліція не дозволяла, щоб ми хоч на сцені відтворили наше славне минуле.

Це був жахливий удар, який викликав в наших душах біль і гіркість та притаєнний бунт проти ворога.

Спомини ожили.

о. А. Зафійовський — наш катехит.

Вперше зустріла я о. Зафійовського, як учениця 6 класи народної школи, куди післиали мене мої батьки після закінчення сільської школи в Берліні. Я його дуже боялася! Він видався мені суровим, гострим, неприступним... Та з часом, як я краще пізнала о. Зафійовського, мое відношення до нього змінилося. Я побачила, як діти горнуться до нього та й сама відважилася підходити ближче.

о. Зафійовський умів здобути собі дитячі серця. Постійно гуртував нас при різних нагодах, щоб розвинути в нас релігійно-національні почуття. Посіщення — Пресвятої Євхаристії, Святі Години, Сходини Братства Апостольства Молитви, години релігії в школі чи підготовка до імпрез, виховували нас на добрих членів своєї церкви й народу. О. Зафійовський дав нам солідну підставу релігійно-національного виховання, воно витримало всі життєві бурі, всі його учні були і залишилися добрими християнами і українцями. Згадую його, як зразкового священика та й гарну українську людину.

Діяльність Товариства «Просвіта»

Першими просвітніми діячами в нашему повіті були п-во Жолнірчуки. Д-р Жолнірчук мав адвокатську канцелярію, допомагала йому його дружина. Хоч праці в канцелярії було багато, то вона не перешкоджала Марії Жолнірчук присвячувати багато часу й уваги в розгорненні діяльності Т-ва «Просвіта».

В тому часі читальні «Просвіти» брідського повіту проявляли оживлену діяльність. Організували бібліотеки, хори, оркестири, драм. гуртки, різнопородні курси тощо.

Тією працею вміло проводила Марія Жолнірчук. Мені добре відома була її діяльність, бо я довший час була секретаркою Повітової Управи.

Марія Жолнірчук присвячувала багато уваги не тільки просвітянській праці, вона займалася також виховною роботою.

Пам'ятаю, збирала нас дівчаток та підготовляла до різних імпрез. Мені було тоді 12 років і я тільки розпочала свою брідську едукацію. Мої шкільні товаришки запрошували мене на пробу до п. Жолнірчук.

Мені не треба було два рази говорити. Я побігла з ними. І не завелася!

П. Жолнірчук привітала нас привітною усмішкою, погостила сливками і солодким та почала підготовку до якоєсь імпрези. Ми поласувавши завзято вправляли блакитно-жовтими прапорцями та виспівували: «О Україно люба Ненько», «Гей не дивуйтесь добрі люди».

Наша виховниця з великим вдоволенням слідкувала за нами. Не мала своїх дітей, тож допомагала чужим виростати на свідомих українців.

Крім цього обидвое Жолнірчуки були дуже жертвенні. Звичайно, на всіх збіркових листах, їхнє прізвище було на першому місці.

Цікаво пригадати, що п. Жолнірчук була з польського роду. Жертвенністю дорівнював їй Гриць Швалюк. Коли п-во Жолнірчуки давали на якусь добродійну ціль показну суму, то Гр. Швалюк давав подвійно.

Гриць Швалюк без жодної допомоги від батьків пішов у світ. Самий, у власних силах здобув фаховий досвід та й став першим у Бродах підприємцем. Був найбагатішим серед нашої громади.

Та гроші не здеморалізували його, не викривили його душі. Він вміло ними користувався та найбільше з усіх жертвував на релігійно-національні потреби. Був великим українським патріотом.

На нього напевно мала великий вплив його дружина, розумна, підприємчива людина, яка йому у всьому допомагала.

Загинули обидвою Жолінічки і Швалюки трагічно, в більшовицьких казаматах НКВД.

Ніщо нам лихо, ні пригоди

Недалеко Бродів, в Гаях Старобрідських, вчителював В. Мурський, чужий нам, далекий і незнаний. Аж раптом він зорганізував у Бродах перші пластові гуртки і від тієї пори став нам близьким приятелем.

Ми пізнали, що в ньому криється неабияка духовна сила.

В. Мурський зорганізував брідську Пластову Станицю в 1928 році. Незабаром поліція Пласт розв'язала.

Для замаскування Кошові сходини називали ми всякого рода «пікніками», «іменинами», забавами, збирними лекціями.

Ми сходилися по приватних домах.

В. Мурський передавав нам виховні матеріали н.пр. «Життя в Пласті» і ми ними користувалися. Не мали ми виховників. Самі собі взаємно допомагали, самі себе по-пластовому виховували.

Всією прихованою роботою керував незабутній друг Муртика-Мурський. Він звичайно давав інструкції кільком довіреним пластунам, а робота проходила організаційною сіткою до поодиноких гуртків.

Треба дивуватися- що ми, тодішні юнаки, від 14-18 років життя, могли подолати ті всі труднощі і без належної опіки старших, досвідчених пластових виховників, користали з тієї молодіжної організації.

В 1931 чи 1932 році ми зібралися в лісі біля Великих Фільварків, щоб провести Свято Весни. Пам'ятаю, що друг О. Панасюк відкрив свято, а я почала декламувати І. Франка:

О, прийде, настане той час,
Що ми відпічнемо від мук,
І скинем кайдани важкі,
Із втомлених, змучених рук.

Тоді побачила я з страхом, що серед жита виблискують гудзики однострою.

«Поліція!» Всі поглянули на поле. Не було сумнівів. До нас зближалася людина в поліцейському однострою.

Дівчата, Люба і Мирося Домбровські та їй інші, швидко кинулися до валізки з харчами. Розстелили обрус, поклали канапки, солодке, а ми всі спонтанно почали співати «І шумить і гуде». Людина в однострою зближалася до нас. Кольор мундира не був поліційський, темно синій, тільки сіро-зелений. Незабаром все вияснилося. Влодко Дудчак, що був на відпустці з війська, довідався, що ми відзначаємо Свято Весни, прийшов до нас і страху нам нагнав, бож жили ми в ненормальних умовинах поліційної держави.

Пам'ятаю весною 1931, мій брат, Богдан, та його 13 товаришів складали письменну матуру. Всі ми турбувалися долею гімназистів. А тут поліція попала на наші пластові сліди. Розпочалися ревізії.

Одного дня така ревізія відбулася в нашему домі. Трьох польських поліцістів кілька годин перетрясали і перешукували цілий дім. Заглядали в кожний куток, провірювали кожну книжку. Але надармо, протидержавної лектури не знайшли, за бомбами даремно шукали, витрачуючи час коштом наших нервів. Ми всі були книголюбами, а не заговірниками.

В таких то умовинах проходило наше пластове життя. Не забуду дня, в якому ми, перші брідські пластуни, складали пластову присягу. Довго ми до неї готовилися, але не знали, де найбезпечніше її провести. Найкращим місцем був би ліс, але ліси довкруги Бродів були під опікою польських лісничих і гаєвих, а ті могли б нас віддати в руки поліції. Добрим місцем міг бути також дім священика, але ніхто з наших ровесників не належав до священичої родини.

Тоді на пропохицію моого брата, Богдана, ми погодилися відбути пластову присягу в домі моїх батьків, в селі Берлин. Вибір не був щасливий, бо мій батько, директор народної школи, був на державній роботі, до того напроти нашого дому жив тайний поліційний агент, В. Гощньовський, який нас постійно слідив.

Цього дня ми пережили зворушливі хвилини. З Бродів до Берлина йшли ми пішки. З нами були наш провідник В. Мурський і д-р Є. Врецьона, спеціяльний відпоручник зі Львова, що мав проводити складання присяги. — Не забуду зворушливих слів присяги:

«Вкраїні обіти складаю отсі: Плекатиму силу тіла й духа, щоб нарід мій вольний, могутній раз став.

Щоб тиха, журлива, невольнича душа замовкла, а гордо, щоб спів наш лунав».

Вражіння було велике й незабутнє.

Присяга відбулася. Ми мріяли про час, в якому ми могли б явно-славно в пластових одностроях з пластовим прапором працювати для свого народу і рівночасно не дrijжати зі страху перед польською поліцією за «злочин».

«Не зломимо своїх присяг, веде нас гордо рідний стяг, до щастя, слави й свободи»...

Наш острах не був безпідставний. Пластуна Волод. Мурського «за кару» перенесено до корінної Польщі. Можна уявити собі, як гірко йому, великому патріотові, прийшлося жити серед чужого довкілля.

«Сільський Господар» по-господарськи

Приємно згадати наше тодішнє організаційне життя. В тридцятих роках дуже рухливим було товариство «Сільський Господар», якого головою був о. Л. Куссий, а його «правою рукою» агроном, інж. В. Коропецький. Вони енергійно працювали над піднесенням господарського рівня та культури наших сіл. По селах відбувалися господарські курси, з'їзди, наради, не тільки чоловіків, але й жінок.

Інж. Коропецький заангажував мене до тієї праці. Таким чином я стала пionеркою і сповняла обов'язки повітової освітньо-господарської інструкторки.

Праця ця була мені по душі. Я знала сільське середовище, його проблеми, журбу і радість, я жила його життям.

В першу чергу я вирішила зорганізувати господарські курси. Це була добра нагода до близького, безпосереднього контакту з жінками, що, як відомо, тримають три вугли хати, та й виховують в додатку дітей.

Першими селами, де відбувалися господарські курси, були Гай Старобрідські і Берлин. В Гаях проживали такі гарні родини як Реплянські, Кушпети, Камінські і інші. На кожному кроці було видно їх вплив на село. Там гарно проходила просвітнянська праця, була добре зорганізована кооператива, багато родин передплачували наші газети й журнали. Подібно було теж в нашому селі, Берліні. Тож і робота на господарських курсах проходила добре. Дівчата й молодиці вчилися модерного домоведення, тобто шити, краяти, вишивати, гачкувати, пекти і варити. Крім цього в програмі курсів було городництво, садівництво, птахівництво, тваринництво, а наді все виховання дітей. Курсантки робили собі потрібні записи, зберігали кухонні приписи. Вечорами я виголошувала відповіді для всіх. Головною метою цих доповідей було піднесення освіти селянського загалу.

Курси були двомісячні. На закінчення зорганіховано виставку ручних робіт, шиття, крою і гостину підготовану курсантками, була спільна світлина, концерт, роздача посвідок. Настрій курсанток і гостей був бадьорий і після нього можна було оцінити успіх курсу.

Черговий курс мав відбутися в Чехах, зголошених було 60 курманток. Та виринула неприємна несподіванка. Я перетягнула струну. Працюючи інтенсивно, я занедужала.

Ситуація була важка. «Сільському Господареві» залежало, щоб цей курс відбувся і тому я зібрала всі сили і поїхала туди.

В Чехах мабуть любили паради, на мій приїзд вийшла оркестра. Я не знала, що це має значити, попала в добрий гумор. Зіскочила з саней. Підійшла до великого гурту людей, місцевих діячів. Але й відчула в їхніх очах якусь нехіть. Пізніше я довідалася в чому діло.

Тут діячі не мали досі нагоди мене бачити й думали, що то буде «вособа» старша, поважна, а тим часом я виглядала на студентку. Тут було джерело їхнього недовір'я.

Оркестра далі грас. Формується похід, машеруємо до церкви, де о. Феденишин має відправити молебен. Відбувається парадне відкриття курсу. Є чимало промов. Забираю слово і я про ціль і програму курсу. Старалася говорити просто й щиро, без зайвої фразеології, так просто від душі. Після моого слова: перші льоди проламані.

Але працювати не було легко. Тут мали вплив комуністичні агенти і не раз треба було з ними зводити тяжкі розмови — дискусії.

На закінчення курсу відбулася виставка, стільки було зразків праці курсанток, що тяжко їх розмістити навіть у великій залі. Була й мистецька частина і гостина.

Вчителі і директор польської державної школи з Олеська ніяк не хотіли повірити, що ми в такому короткому часі зуміли те все зробити. Вони не знали, що з нашими людьми можна доконати чудес. Треба тільки знайти дорогу до їхніх сердець.

Закінчення курсу було величаве. Була делегатка зі Львова, інж. Х. Кононенко та інж. І. Лапчук з Бродів о. Л. Куссий, інж. В. Коропецький, були представники всіх товариств зі сусідніх сіл. багато гостей і мої батьки. Було багато оплесків, гратуляцій. захоплень. Мої курсантки були щасливі. Я раділа їхнім почуттям добре сповненого діла.

Кілька слів про посла О. Вислоцького

Ми, молодь, цікавилися українським політичним життям та до певної міри брали в ньому участь. Читали газети, ходили на віча. а перш усього допомагали у виборах. Пам'ятаю, мені тоді не було більше як 16-17 літ і я з М. Струминським таємно розносila по селі українські виборчі картки.

В нашему повіті послом був довгі роки О. Вислоцький. Він, звичайно, був на всіх наших релігійно-національних святах та виголошував там промови.

У виборах він ніколи так завзято не працював, як наприклад працюють канадські чи американські кандидати. Вибори, так би сказати, проходили самочинно. Всі свідомі українці знали, що треба вибрати посла зі своєї партії, і вибрали. Запродани:

лакомилися на т.зв. «виборчу ковбасу» а збаламучені на комуністичні обіцянки голосували на польських чи комуністичних кандидатів. Пам'ятаю поставу наших селян до таких типів. Приїхав був раз, перед виборами, агент сель-робів (комуністичної партії) до нашого Берлина. Вийшов на сцену, агітував, будував замки на льоді. Тоді «старший брат» з нашої церкви, Сафат, встав, звернувся до людей і сказав: «вогори, вогори, а з того й так ніц не буде». Це найкраще зображення опінію українського села до чужих зайдів...

Дещо про «Молоду Громаду»

Вона об'єднувала наших студентів високих шкіл. В Бродах вони виступали зорганізовано і брали живу участь у всіх національних імпрезах.

Довгі роки у проводі «Молодої Громади» були Ю. Чубатий і Ю. Герман. Студенти радо горнулися до своєї організації і старалися в ній зробити завжди щось корисного для свого народу. Пам'ятаю з діяльності «Молодої Громади» виставку книжки, наради, прогулянки до Берестечка, на Підлісся, забави, драматичні вистави і концерти. Звичайно голова «Молодої Громади» запрошуєвав якийсь драматичний гурток до Бродів. Раз запросили наш берлинський діточий драм. гурток. Пам'ятаю, що я привезла тоді до Бродів сім возів дітей. Вони мали відограти п'есу «Червона Шапочка» і «В Чужому Пір'ю». Все до виставки було готове. На костюми я видала багато, як на ті часи — 35 зл. Пережили ми тоді велике розчарування, бо поліція в останній хвилині дозволу відіграти казку «Червона Шапочка» не дала. Сміх та й стид, поліція побоялась дитячої байки. Товариство вчителів також залишилось у моїй пам'яті.

Взаємна Поміч Українського Вчительства

Українських учителів було небагато. Поляки знали, яку важливу роль сповнюють учителі в громаді і тому не давали українцям праці. Хто мав особливе щастя її дістати, не міг працювати в громаді, бо над ними висів меч Дамокля, втрата праці. В найкращому випадку міг проявляти деяку діяльність в професійній організації: Взаємній Помочі Українського Вчительства.

До найстарших учителів в Брідському повіті належав мій батько Льонгін Чума. Він був великим українським патріотом. Ще в гімназії в Тернополі разом з В. Підгайним, Бігусом і Г. Германом належав до гуртка українських народовців і ціле життя боровся з московофілами.

1910 року перед виборами до Галицького Сойму поляки :рештували батька за його працю для кандидата Е. Петрушевича. Мама пішла до старости й домагалась, щоб тата звільнили з

тюрми. На те староста сказав: «Дуже дивно, що Ваш чоловік бавиться в політику замість глядіти таку гарну жінку і родину». Виходить, що тільки поляки мали привілей «бавитись» політику.

Батько розказував нам не раз, як він по упадку Австрії допомагав перебрати зі своїми хлопцями владу в Бродах в імені Української Держави.

За часового вчителювання наш батько багато дечого зробив. Організував кооперативи, Просвіти, був звичайно головою Сиротинної Ради, був членом Управи Вчительського Товариства.

До найстарших учителів Брідчини належав також мій вуйко Г. Герман. За Австрії він був професором Учительської Семинарії в Сокалі, а за Польщі директором школи в Старих Бродах. Він був надзвичайно спосібним і працьовитим учителем, членом Кваліфікаційної Комісії. Грав прекрасно на скрипці і добре рисував. На цілу Галичину був експертом птахівництва, і членом Управи Сільського Господаря. Написав дві книжки «Годівля курей» і зробив до них вдалі ілюстрації. Був активним членом нашої громади.

До визначних учителів нашого повіту належало подружжя Капіїв. Вони були молодші, мали відвагу бути активними членами нашої громади. Завжди приходили на всі наші релігійно-національні святкування. Були великими українськими патріотами.

До таких не належав на жаль перекінчик шкільний інспектор Л. Пиж, що вирікся свого роду, пішов всеціло на співпрацю з поляками.

Пам'ятаю, як ми в Бродах відзначували ювілей Вчительського Товариства. Після вступного слова, що його мав мій батько, та відчиту про історію Товариства Гр. Германа, я продекламувала поезію «Євшан Зілля». При словах:

Україно! Ненько мила,
Чи не те з тобою сталося,
Чи синів твоїх багато,
Вірними тобі зсталось?

Де ж того Євшану взяти?
Цього зілля привороту,
Що на певний шлях направить,
Шлях у край свій повороту?

при цих словах я вперто подивилася приявному на залі інспекторові-перекінчикові просто в очі. Всі приявні звернули на це увагу. Л. Пижеві мабуть відізвалася совість і він вийшов негайно зі залі.

* * *

Багато організацій в цьому все таки щасливому для нас часі діяло в Зах. Україні. Про все не спишеш, усього не спам'ятаєш.

Особливо з жахливих часів Другої світової війни, з якої здавалось нема ні виходу, ні порятунку.

Але, хоч вдергатись не було сили багатьом нашим рідним і дорогим — все таки залишились тут і там свідки, щоб посвідчити правду про нашу землю, про наш народ, зокрема про той куточок України, де прожили ми найкращий час, хоч не раз і захмарений: нашу молодість.

МІЙ СПОГАД ПРО МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ БРОДІВ

В 1921 році поселився в Бродах о. Михайло Осадца і став катехитом в державній гімназії. Йому завдячують українські мешканці Бродів оживлення співучого і музичного життя.

О. Осадца дуже музикальна, здібна і працьовита людина, зразу заложив гімназійний хор, незабаром ми співали в церкві на Службі Божій для учнів. Згодом заложив мішаний хор «Боян», дуту і симфонічну оркестри. Двічі в тижні переводив проби з оркестрами і хором в тов. «Основа». Сам за власні гроші купував ноти і розписував на різні інструменти. По двох роках праці Симфонічна оркестра давала щомісяця концерти симфонічної музики, були це овертюри з опер і легкої музики, в тому і українських композиторів. Хор «Боян» співав на всяких українських імпрезах, Шевченківські конценти були величаві. На один з таких концертів о. Осадца запросив композитора і диригента хору «Боян» зі Львова, Сяся Людкевича, і диригента «Сурми» Охримовича. Оба вони були захоплені концертом.

Маруся Павула-Кузів
— вчителька.

Хор «Боян» співав завжди на Листопадовій Панаході за поляглих героїв, хор і дута оркестра брали участь в Йорданськім Водосвятті. Посвячення води відбувалося на вулиці Золотій, коло водограю. Крім цього хор і оркестра «Бояна» відограли «Вифлеємську Ніч» в найбільшій залі Бродів. Проби на цю виставу — ораторію відбувалися цілий рік. Участь брали всі свідомі мешканці Бродів. Пам'ятаю досі величаві сцени — на дворі Короля Ірода, і молитву ізраїльського народу зіслати Месію. В ухах до сьогодні звучать мені слова пісні молитви «Отвори небо, подай надію, Боже Єгово, зішли Месію» неначе бачу і чую сцену з пастушками і сольо Ірки Дутчаківни. У неї був дуже ніжний ліричний сопран, вона співала: «Від дитинства в полонині при отарі виріс я, наді мною небо сине, ліс розлогий, ціль моя»...

Ось хор ангелів і сцена у вертепі. Пригадую, що ролю Матінки Божої грала Христина Волинець, жінка судді, а св. Йосифом був нотар Володимир Рудницький. До всіх сцен були відповідні декорації. В повтореній виставі Матінкою Божою була Ева Левицька, жінка адвоката, хто був св. Йосифом не пам'ятаю. На виставу прибуло дуже багато людей з брідського повіту, не стало квитків, і люди відійшли розчаровані домів, виставу по якомусь часі повторено.

Дохід з цих вистав був кілька тисяч золотих, по оплаченні видатків, гроші зужито на закупно музичних інструментів, та на добродійні цілі. «Боян» поставив також «Ніч під Івана Купала» в залі «Сокола». Цю виставу теж повторено.

«Боян» організував фестини, де пригравала до танків дута оркестра. Тому що в оркестрі не було досить своїх сил, о. Осадца ант'ажував чужинців і мусів ім платити з каси «Бояна».

В 1941 році помер о. Осадца на атаку серця. На похороні співав його «Боян» під диригентурою о. В. Жолкевича.

Марія Павула-Кузів

ВИДУМАНИЙ ЕПІЗОД

«Свобода», 1966

У «Свободі» з 23 грудня м. р. з'явився спогад про Івана Франка письменника Володимира Хроновича під заг. «Тільки мамі цілуй руки». Цей спогад розповів Вол. Хронович письменникові Олексі Гуреєву в Києві, після чого був він надрукований у «Літературній Україні» з 24 вересня м. р.

Вол. Хронович розповідає про те, як в Бродах, в хату гімназійного професора і префекта української бурси д-ра Василя Щурата, покликала його служниця професора. Бурса містилася тоді при Музичній вулиці недалеко хати його мачухи. В хаті В. Щурата зустрів Хронович старенького дідуся і з ним розпочав

розмову, а що той дідусь не володів руками і хотів пити, Хронович напоїв його. Пізнавши в старці Івана Франка, Хронович розплакався і став цілувати його руку. Тоді Франко сказав: «Тільки мамі та ще коханій дівчині цілуй руку».

Цей епізод з Франком в Бродах видуманий.

Вол. Хроновича я добре знаю з його юних літ. Я його ровесник, часто з ним зустрічався і бував у його хаті. Я мав тоді 12 літ, вчився в німецькій гімназії і мешкав в українській бурсі. В першій класі вчив мене української мови д-р Василь Щурат. Він належав до засновників бурси і був, мабуть, першим її головою. Спочатку містилася бурса при Львівській вулиці, а в 1903 році перенесено її на Музичну вулицю, де мешкав Вол. Хронович. В тому часі Іван Франко мав 47 літ, був здоровий, а його хвороба почалась щойно наприкінці 1908 року.

Головою бурси був уже гімназійний катехит о. Софрон Глібовицький, а префектом п. Осінчук. Д-р В. Щурат мешкав десь у місті, а в 1904 році відійшов з Бродів. В бурсі мешкало 15 учнів. По році перенесено її за річку Суховілку в південну частину міста. Там префектом був Євген Чижада, професор виділової школи. Відтак о. С. Глібовицький вибудував поверхову бурсу на Великих Фільварках недалеко гімназії. Там було вже коло 40 учнів. Префектором бурси був гімназійний професор Мелянко.

Іван Франко відвідав нашу бурсу, мабуть, 1907 року в товаристві Модеста Левицького, який жив тоді в містечку Радивилові, зараз за австрійським кордоном. Говорили, що він вертався з України.

Гостей привітав теплими словами Мелянко. Бурсацький хор відспівав «Многая Літа», «Не пора, не пора» і «Ще не вмерла Україна». Франко цікавився нашим бурсацьким життям та подіями в Брідському повіті. Цей повіт був тоді закацапщений, і Франко радів, що національна свідомість росте, і що в бурсі вже є таке велике число учнів.

Це заслуга катехита о. Софрана Глібовицького, який прочистив московофільство серед гімназійних учнів.

Ми, бурсаки, відпровадили Франка на залізничну станцію. Там вже зібрався гурток українців.

Коли Іван Франко всів до вагону, бурсацький хор скріплений учнями з-поза бурси, заспівав «Многая літа» і національний гимн. Під час співу учень з московофільської бурси Лагода молодший крикнув: «Ганьба!» і втік.

Катехит о. Софрон Глібовицький розповів про це директорові гімназії Шірмерові. На професорській конференції ухвалено Лагоді обнизити ноту з поведінки і покарати карцером. Йому особисто заявив о. катехит С. Глібовицький: «Сину, можеш уже пакувати свої манатки і йти з Бродів, бо ти тут гімназії не скінчиш». По вакаціях Лагода уже до гімназії не прийшов.

о. Степан Клепарчук

Лідія Лугова

ЛЮБИЙ СПОГАД ПРО БРОДИ

У місті Броди проминула безтурботно частина моїх молодих літ. Хтось написав: «Броди — мале жидівське місто», але для мене воно було дуже дорогое. Мене жили не обходили зовсім, їх повно було в кожному галицькому місті. За моїх часів, хоч ми жили під Польщею, громадська, культурна й релігійна праця дуже добре розвивалася. Ми мали в Брадах «Союз Кооператив», Українську Касу «Самопоміч», Маслосоюз, Товариство Просвіта, Рідну Школу, Союз Українок, Студентське Товариство «Смолоскип», Спортивне Товариство «Богун», Народну Торгівлю і кілька приватних українських підприємств. В Брадах був чудовий хор «Боян», яким диригував о. Михайло Осадца, а також Володимир Чубатий.

Галля Столляр

Були дві укр. церкви. Багато було ідейної молоді. Була велика гімназія і багато молоді по матурі, себто з середньою освітою. В Бродах були гарні панночки, як Заяцівні, Павули, Павлюки, Чубаті, Осадци і інші. Не можна забути Марусі Табанович, одруженої з мгр. Захарчуком. Важко було молодим одержати працю. Заходом Товариства «Рідна Школа» в 1934 році відкрито Курс для провідниць «Діточих Садочків». Головою «Рідної Школи» був Северин Левицький (не пластун), а властиво всю організаційну працю виконував молодий і енергійний парох Старих Бродів, — о. Михайло Гаврилюк. Допомагав йому, як секретар мгр. Степан Горпенюк. Вони спровадили зі Львова фахову учительку Марію Несторенко й почали Курс Діточих Садочків. Курсанток зголосилося 30.

Ми, з моєю сестрою Галею, були вже по гімназійній матурі, а я ще й доповнила педагогічну освіту, але ми теж вписалися на цей Курс. Винаймили ми собі одну кімнату в бурсі при вул. Лешнівській з панною Ясеною Пампух. Ми всі дуже годилися і ходили разом на Курс, на виклади. Виклади були дуже цікаві. Ми записували віршики на різні свята, інсценізації і т.д. Пані Несторенко казала нам провадити показові лекції. Загалом, пані Несторенко була знаменита учителька, якої не можна забути. З приходом до Бродів більшовиків, на жаль, я з болем серця, мусіла мій зшивток з викладів спалити, а як би він був мені придався під час моєї учительської праці дома, чи тут в Монреалі.

Сестри Лідія Лугова і Галина Столляр — на веранді приходства в Суховолі в 1936 р.

При кінці Курсу ми мали попис і цей попис притягнув велике число публіки, а з його доходу були заплачені кошти організації Курсу.

При допомозі Товариства «Просвіта» наладнано по селах підготовку до Дитячих Садків. Учасниці Курсу роз'їхалися по селах провадити Садочки. Я провадила Садочок в Суховолі, в парафії моого батька. Діти дуже любили різні забави й гри. По закінченні Садочка в читальні «Просвіти» відбувся попис. В тім дні був на залі п. Андрій Качор зі Львова, який приїхав до Маслосоюзу, а опісля написав гарну статтю в газеті «Новий Час» про цей попис. Сестра Гая не працювала у Садочку як провідниця, вона була зайнята молоддю, вчила вправи на фестини у Підлісся, куди ми щороку великою масою їздили кількома фірами.

З Бродів і околиць вийшли геройні, як Мирося Домбровська, Ірина Шуст, Соня Павлюк, Гая Столляр, і герої: Ійо Гошко, Микола Матвійчук, Петро Якимчук, Володимир і Михась Онищук та його дві сестри Оленка і Юля. Отже ми горді за наше місто Броди. Напевно ще більше є геройнь і героїв, а між ними о. Татаринський, вивезений на Сибір і за ним слух пропав. Був це дуже ідейний священик.

Цей мій малий спогад присвячує нашим героям, які загинули за Україну.

Т. Богдан

МИСТЦІ СЦЕНИ З НАШОГО МІСТА

Населення міста Бродів складалося з різних категорій людей. Нації люди визначалися особливою працьовитістю і побожністю. Корисно і спільно працювали для добра своєї громади і культури, та старались, щоб іхні діти наслідували їх, та чимсь вибились, не змарнувавши свого Богом даного таланту.

Отаким багатством феноменальних здібностей визначалася родина Радванських. Непересічні голоси батьків і прекрасні

**Артистка Клявдія Радванська
в ролі «Дзвінки» в Довбуші.**

дзвінкі їхніх дітей творили нераз родинний хор і домашні концерти. Ще й досі у віддалі кілька десяти років, причувається мені пісня в їх виконанні:

Родимий краю, село родиме,
Вас я вітаю місця любимі,
Зелені ниви, ліси, могили,
Щасливі з вами дні ми упили.

Своїми гарними голосами вони прославляли Господа в церковних хорах, брали участь в сольових виступах світських установ, в аматорських гуртках, а опісля в мандрівних театрах, які часто відвідували Броди. Доњка Надія — мелодійне сопрано, вступила до хору Котка. Клявдія — «альт», з акторським хистом, до театру Стадника, а відтак в інших театрах виступала в головних ролях. Молодша Елісавета — або як звали її Ліза — також виступала в співучих ролях. Анатоль — баритон, соліст в різних хорах, відомий актор і гуморист, виступав в ролі Галафатюка із своїм власним текстом про різних підміських брідщан, про їхні реакції на тодішні події, як собі їх по своєму толкували і як перекручували на свій лад. Наймолодший Зеньо, який від 14-го року життя належав до товариства «Луг», в часі Другої світової війни опинився в Українській Повстанській Армії, де і загинув геройською смертю.

В 1944 році під час бою під Бродами, багато цивільного населення німці вивезли до Перемишля, де їх поголовно знищили, особливо старших. В отому німецькому таборі опинились батьки Радванські. Завдяки добром людям, вдалося їм якось звідтам видістатись і переїхати до Львова, де жила їхня найстарша доњка Наталя. На жаль, не довго довелося їм втішатися життям. Захворівши на тиф, відвезені до шпиталя, якось дуже загадочною смертю в одному дні померли. Поховані на Личаківському цвинтарі у Львові.

Їхня внучка Віра Ке, відома журналістка «Нового Шляху» із своєї жіночої сторінки порад, рецензій гумору і сатири та з сценічних виступів в ролі конферансье — також обдарована непересічними здібностями. Дві доњки Віри виховані в національному і релігійному дусі, прекрасно володіють українською мовою. Старша з них Уляна, бере активну участь в житті Студентської Громади міста Торонто, в панелях молоді і в молодіжній організації МУНО.

Талант, це Божий дар, не кожному він дається. Він стає збросю в руках того, хто вміє ним орудувати. Талант творить духові вартості в серці того, хто вірить в невмирущість духа свого народу.

Адріян Блюй

УКРАЇНСЬКЕ СПОРТОВЕ ТОВАРИСТВО «БОГУН»

Майже в кожному місті і містечку Галичини були засновані спортивні клуби, які молодечча генерація культивувала інтенсивно, змагаючися за першенство в поодиноких містах. В основному, помітний і розповсюджений був спорт «копаного м'яча». В 1926 році в місті Бродах було засновано спортивне товариство копаного м'яча під назвою «Богун». Вже від самих початків свого існування товариство виявило себе гідною і вартісною одиницею, побиваючи майже всі спортивні клуби, яких в Бродах було декілька. В 1932 році, коли «Богун» змагався з військовою командою 43 відділу піхотинців в Бродах, вив'язалася непердбачена ситуація, де по змаганнях, військові власті, до яких той майдан належав, заборонили «Богунові» змагатися на тій площі. Після цього інциденту, товариство рішило закупити площу в Липках, в Старих Бродах. Площа була нерівна, а до спортивних змагань «А» кляси майже не надавалась. При допомозі приятелів клубу «Богун» та самої управи клубу, при інтенсивній праці вдалося удосконалити майдан, загородити високим парканом і почати змагання на своїй власній площі. Нашу площу винаймали також інші спортивні клуби на пробні змагання копаного м'яча. На гідну увагу слід підчеркнути, заснування в 1932 році другого нашого спортивного товариства «Луг» — у Фільварках Великих. Дружина «Луг» виявилася гарно здисциплінованою із добрими успіхами у змаганнях, однак вже в першому році свого існування змушена була припинити свою діяльність, з огляду на владу тодішньої Польщі, яка причинила до розв'язання товариства. Залишилося нам лиш одно Українське Спортивне Товариство «Богун». Кожного року тренувалися в ньому нові грачі з надією на нові успіхи: ввійти до «Ліги», та воєнні дії і більшовицька займанщина припинила всю діяльність «Богуна». Щойно за німецької окупації діяльність знову відновилася, лише товариськими змаганнями час до часу, бо наші спортивні не були на одному місці, порозіздилися, а деякі ввійшли в склад військової одиниці. Залишками ми вдержали товариство «Богун» до кінця 1943 року, бо нові воєнні події вже ніяк не дозволили на дальнє існування і діяльність нашого Українського Спортивного Товариства «Богун».

В. Сірський

ПОКОЛІННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мабуть ніякій іншій молоді на світі не довелося зазнати жорстокіших ударів долі від тої, що її зазнала під час Другої світової війни українська молодь: насильна служба в окупаційних ворожих арміях, нищення Москвою мільйонів українського народу тільки тому, що вони народилися українцями, арештування та фізичне нищення студентів брідських шкіл, масові могили золочівських мучеників і вивози на Сибір кликали до неба о помсту. У такій ситуації українці готові були заключити союз навіть зі самим дияволом, щоб тільки позбутися «обіймів» старшого брата.

Прихід німців не приніс нам полегші: гітлерівська Німеччина зі своїм нелюдським кличем «Нур фюр Дойче» маршувала на Схід... по українських трупах. Розстріли наших людей у поблизькому від Бродів містечку Соколівці, шибениці у Станиславові та масове нищення політичних в'язнів у місті Луцьку розбило рештки пронімецьких надій навіть і найбільшим оптимістам.

А все таки молодь Західної України воліла йти з німцями, тому, що ці зовсім відкрито називали нас «унтерменшами» й за будь-яку провину розстрілювали наших людей прилюдно — на очах нашого стероризованого громадянства.

«Старший брат» зі Сходу любив нас тільки в день, а ночами бушував всевладно «чорний ворон», і за день-два, наш подіравлений кулями в потилицю труп спочивав спокійно під міськими квітниками. В липні 1944 року червоноармійці розстріляли в Соколівці моого старшого брата-каліку, котрий не хотів ім віддати останньої корови. А гітлерівці моого брата не чіпали.

У такій несамовітій ситуації виростала з-під землі УПА й родилася Дивізія «Галичина». Хоч наші політичні організації по-різному ставилися до творення Дивізії і Сталінградська катастрофа не віщувала нічого доброго, молодь мусіла кудись іти. Розлучлива дійсність підказувала ставити на карту того ворога, котрий давав нам у руки зброю і дозволяв на створення окремої військової одиниці. Можливість навчитися військового ремесла, щоб уже першій нагоді використати його в боротьбі з окупантами, була найважливішою причиною, що спонукувала нас голоситися добровільно у ряди Дивізії. Із тої самої причини формувалися багато раніше легіони «Нахтігаль» і «Роланд».

Другою причиною, що спонукувала нашу молодь іти до Дивізії, були наші внутрішні чвари, викликані роздвоєнням ОУН: сини того самого народу, вчораши найближчі друзі, почали себе

взяємно поборювати, і то так жорстоко, що й доходило до братобивства.

Проголошення самостійності України у Львові в 1941 році захопило всю молодь. Але коли Гестапо арештувало деяких членів Українського Уряду, ніхто не кликав цієї молоді боронити новонароджену самостійність. А молодь була тоді готова на найвищу жертву крові, бож непохитно вірила, що збройна боротьба на вулицях Львова в ці пам'ятні дні, була б найкращою відповіддю німецьким загарбникам. І з певністю можна думати, що після такого збройного зудару з німцями, не існувала б ніколи Дивізія «Галичина». Коли ж це не сталося, наша молодь чекала на наступну нагоду, щоб вірно послужити своїй батьківщині. Творення Дивізії являлося для нас якраз такою другою нагодою.

Тут напрошується думка провести хоч би фіктивну паралелю поміж геройськими й не менш трагічними часами Листопадового Зриву з 1918 року та диявольськими часами, коли родилася Дивізія «Галичина». Трагедію покоління Червоної Калини дуже влучно описав Василь Стефаник у своїх «Синах»: обидва герой-брати, Андрій та Іван, гинуть на полі слави; їхня мати з розпухи вмирає на вороттях, а самітний батько Максим оре дальше рідну ниву та процесується з Богом і його святыми за вищий принцип батьківської жертви: «Господи... Ти мав сина... Ти свого воскресив, кажуть. А я Тобі не кажу: воскреси їх, я Тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них». А Божій Матері Максим пригадує: «Ти дала сина одного, а я двох».

Куди гірша доля судилася дивізійному поколінню: мати дивізійника не могла вмерти на рідних вороттях, бо їх розібрали червоні наїзники; сама вона згинула десь у сибірських снігах шукаючи своїх синів і свого Максима. А Максим, без своєї землі, без своїх коней і без своєї рідні після довгої-довгої каторги пропадав безслідно в концтаборах Червоного Сатани.

Розуміється, тут не можна поминути долі галицької молоді, яка опинилася у рядах ОУН. При кінці 1939 року у моєму містечку (три тисячі населення) тільки 15 людей були членами ОУН чи Юнацтва. Після розколу організації, почалось масове вербування у члени рев. ОУН і тоді вона збільшилась на додаткових 16 членів. Отже разом 31 членів ОУН на три тисячі населення. Очевидно, що більшість галицької молоді формувала свій національний хребет в «Просвіті», «Рідній Школі», в «Лузі», «Соколі», чи в релігійних організаціях. Начитавшись «Літопису Червоної Калини» ми ставали «На струнко» перед самою шапкою-мазепинкою, пошитою у Львові руками воєнних інвалідів, бо це для нас був символ недавньої державності. Нас тоді не захоплювала дуже строга поведінка ОУН-івських зверхників, котрі не дозволяли нікому на будь-яку, часом і слушну критику. Також, деякі заповіді «декалогу» ішли в розріз із принципами, котрі панували в нашій хаті. Наша мати, наприклад, напоминала нас: «Якщо не можете

допомогти другій людині в тяжкій потребі, то бодай не шкодьте їй». І цього принципу моєї матері я держався у всіх ситуаціях. Часті «всипи» членів ОУН також мав вплив на негативне ставлення до цієї формaciї.

Турбувало мене нераз, що деякі члени ОУН занедбували часто шкільне навчання через організаційну «роботу». А в нашій хаті панувала пошана до науки й книжки. Часами не було соли в хаті, але книжка для дітей мусіла бути.

Восени 1939 року мене прийнято до середньої школи в Бродах і я ввесь час присвятив науці, як також і на заробіток, бо ж жив тоді самостійним життям. Арештування учня 10 кл. Петра Якимчука зимию 1941 року відштовхнуло мене остаточно від тодішньої ОУН. Два червоноармійці, з насадженими на крісах штиками, вели нещасного Якимчука до залізничної станції, віддаленої від Бурси (коло Коцяна) на три четверти кілометра. Я мав надію, що друзі з ОУН-івської боївки визволять Якимчука. На жаль так не сталося і в цьому випадку я бачив зраду організаційного побратимства. Після житомирських подій у 1941 році я мусів скласти присягу своїй матері, що ніколи не поповню братовбивства та що не братиму активної участі у праці розколеної ОУН.

Приходиться мені згадати, що багато членів рев. ОУН пішли також у ряди Дивізії, тільки за вишколом. В Штабовій Сотні 29 полку, в піхотинській чоті, був підстаршиною Євген Смик. Під час наших розмов він цілком відкрито говорив, що по вишколі, при першій ліпшій нагоді, він перейде до УПА. Свою обіцянку він сповнив: після брідської баталії він подався у рідну Рогатинщину, де під псевдом «Вій» доказував чудес в рядах УПА. Загинув Євген у бою з ворогом ц 1947 році, пізніше став героєм повісті радянського письменника, опублікованої в журналі «Жовтень».

Молодший брат Євгена, Мирон, зголосився до Дивізії в 1944 році кілька днів перед від'ездом Дивізії під Броди. Свій перший військовий вишкіл переходив Мирон на площаці поїзду, що виїздив із Нойгамеру в напрямі Бродів. Він загинув у брідському котлі під час пролому першого більшовицького кільця в околицях Кадлубиськ.

Не можна поминути зв'язків і взаємин бійців Дивізії з бійцями УПА. Ще літом 1942 року у Бродах кружляли фантастичні поголоски про подвиги відділів от. Бульби. Посилювали ці поголоски наші шкільні колеги з Волині, котрі приїздили до Бродів за ліками для УПА. Розуміється, ми постачали ім усе те, що могли купити на чорному ринку від німців, або що давали даром наші лікарі.

У Бродах, серед середньошкільників й університетських студентів йшли гарячі дискусії куди нам іти, до УПА, чи до Дивізії. Дуже часто шукали поради в старшого громадянства. особливо кол. учасників і творців української держави, 1918-20

років. Д-р Ю. Вассіян нам тоді говорив: «Ми не сміємо попасті під колеса більшовицьких чи німецьких танків, бо вони роздавлять нас. Мусимо зберігати своє життя до кінця війни, а тоді побачимо, що робити». Наші батьки не радили нам іти до УПА, тому що обидва окупанти — більшовики й німці — завели бандитський закон спільнної відповідальності: за одного вбитого більшовика, чи німця, платило своїми головами ціле наше село.

Наведемо один приклад цього драконського закону. У 1946 році група упівців з околиць Берліна коло Бродів вирушила в Карпати, де попала у більшовицьку засідку. Вернулись у Бредницу тільки недобитки з завиненими в онучі ногами замість чобіт. Морозенко був ранений вкоротці коло Гайв Дітковецьких. Його мати викопала на полі серед купи гною криївку, де кілька тижнів переховувався Морозенко. Пізніше він опинився в бункрі, але незадовго більшовики «накрили» нещасних упівців. Вперто боронились бійці УПА і в кінці загинули від ворожих гранат. Вбитих у бункрі упівців «посадили» наїзники коло мурів брідського ратуша, на пострах населенню.

Родичів Морозенка й сестру вивезли більшовики в Сибір, де вкоротці батько помер. Сестра ще й до сьогодні карається в околицях Свердловська. Хрушчов звільнив матір Морозенка зі Сибіру. Коли повернула вона до рідної хати, застала там чужих людей. «Вони спали на моєму ліжку, а мені з милостині, постелили солому, на підлозі біля печі» — розказувала мені мати Морозенка. І ніхто й досі не знає де спочило тіло геройського Морозенка.

Олесь Кірик і Володимир Сітка (із Заболотець) — провідні члени рев. ОУН у Бродах намовляли нас іти «в ліс». Літом 1944 року обидва вони опинилися в Карпатах, але не витримали сурового повстанського життя й пробували перейти на Словаччину. Їх обидвох переловив Кирило Якимець (загинув геройською смертю в околицях Буська) і поставив перед повстанський суд. Обидва викрутись якось із прикрої ситуації й при першій нагоді таки подались на Словаччину, а потім на Захід. О. Кірик розповів мені про цю свою пригоду в Карпатах і стрічу з Якимцем (зі звена таки самого Кірика) і оправдував свій поступок безнадійною ситуацією.

Опинившись під Бродами, у знайомих мені селах, і де я мав багато приятелів, я декілька разів мав нагоду зустрічати майбутніх вояків УПА. Це були патріотичні сільські хлопці й дівчата, котрі сліпо вірили своїм провідникам «що Німеччина вже війну програла, а Совдепія ось-ось сама розлетиться». Перебували ці ідейні люди по сільських хатах, маючи при собі різну зброю, але мало амуніції. Їхній вишкіл також був дуже слабий, бож де можна було перевести гостре стріляння, чи кидання гранат, коли всюди вешталися німці? На прохання Районового Ю., з котрим я був знайомий з праці Українського Освітнього Т-ва в Ясенові, я завербував дес. Є. Сміка та дес. Красія вишколювати упівських

новобранців. В той час в околицях Гавареччини та Брахівки знаходився досить добре вишколений і доволі чисельний упівський відділ з Волині. Одержанували від нас тоді упівці зброю й амуніцією, которую нам вдалось якось зорганізувати. Взаємини поміж бійцями УПА й Дивізії були якнайкращі, бож ми були свідомі, що вони й ми опинились без повороття там, де за свої переконання треба було платити життям. Цікаво, що в той час ніхто з дивізійників не збірався переходити в ряди УПА. А до Дивізії почали голоситися сотні молоді із Брідщини. Стрункі ряди дивізійних grenadiers зачаровували тоді всю нашу молодь.

Опинившись під Бродами, ми рвалися до бою. Мені здавалося, що за місяць часу ми опинимося в Києві (дехто й опинився, але в більшовицькому полоні). В першу неділю липня 1944 року Штабова Сотня 29 полку входила в село Ясенів. З червоними маками на наших шоломах ми співали бойові пісні, а місцеве населення плакало на вид рідного війська та обкідали нас горами цвітів. За такий момент можна й пожертвувати своїм молодим життям. А потім прийшли криваві бої. Приходила в цей час на думку наука дес. Оброшенка, котрий вишколював нас в Другій Сотні Особливих Завдань: «За всяку ціну задержати в бою рівновагу духа, бож пропаде той, хто першим попаде в паніку».

Пригадалась і дискусія над проблемою «Останній набій собі». В цих дискусіях ми вирішили, що куля собі в лоб не є гідним вчинком модерного вояка. Вояк мусить боронити свої позиції аж до останнього набою; коли не стане амуніції, є ще приклад кріса, або й ручна лопата, котрою можна здолати ще одного ворога. Стріл у власний лоб, це капітуляція перед ворогом, зневага непокірної Батьківщини й образа Божого Закону. І ворожий полон це ще не кінець боротьби: є ще на небі Бог, є добрі люди на світі, та й може усміхнутися вояцьке щастя. Саме тому в боях під Бродами було дуже мало самогубств: попрощались зі своїм життям кількох безнадійно ранених дивізійників, щоб скоротити собі невиносимі муки. Більшість із них не забули взяти зі собою «на той світ» кількох ворогів, що загинули при розриві гранат дивізійників.

Що ж думає і як поводиться людина в бою, особливо тоді, коли ворожі скоростріли з літаків косять їй перед самим носом траву? Звичайно, панує загальний страх, котрий треба в собі самому опанувати думкою, що тут йдеться не про власне життя, але життя народу. Почуття обов'язку завсіди переможе в людині відчуття страху. Я ніколи в боях не мав страху. Але що ж думав я, коли смерть ставала мені перед очі? В ці останні, здається секунди моого життя, я робив іспит совісти й дуже жалів, що я не полішив за собою сина. Мене також прямо розпирала цікавість, як виглядатиме «тамтой» світ. Страх опанував мене перший раз в життю в містечку Середньому на Закарпатті, коли я робив списки поворотців із брідського котла. Коли я побачив на листі, що із 275 бійців Штабової Сотні 29 полку вийшло з окруження тільки сімох

бійців, мене опанував якийсь незрозумілий страх. Я думав, що смерть із косою чекає на мене за найближчим плотом і тому через довгих два тижні не виходив після заходу сонця із хати. Після виїзду з міста Середнього страх мене зовсім несподівано покинув.

Звичайно, на психологію вояка впливає спосіб вишколу та ступнєве призвичаєння до дійсної стрілянини. Вишкіл у Дивізії «Галичина» був дуже інтенсивним: за кілька місяців постійних вправ ми перемінились у бойових автоматів, готових виконати будь-який наказ своїх зверхників. Ступнєве впровадження вояка у бої, це одинокий спосіб вишколу модерного вояка. Спочатку показати йому малі сутички з ворогом і то переможні. Після кількох переможних боїв, вояк призвичається до стрілянини та набере непохитної віри в перемогу своєї зброї. Трагедією Дивізії було те, що вона попала відразу в таку вогневу ситуацію під Бродами, що її не опанували б навіть досвідчені бійці.

Взірцева поведінка вояків Дивізії під час вишколу в Польщі і під час побуту в Чехословаччині, Австрії та Югославії викликала признання для нас навіть серед чужинців. Кожний дивізійник згадує з теплом на серці ласкаву Словаччину, котра прийняла нас як рідних синів.

Розуміється, життя в Дивізії і побут у полоні з cementував нас в одну Дивізійну Родину. Чи ж не гордимося вчинком «англійських» дивізійників, що за свої тяжко запрацьовані гроші купили оселю для наших інвалідів? А як виглядав би мій побут у Мюнхені після втечі з Рімінського полону, без активної допомоги дивізійної «форкоманди» у складі Лотоцького, Лущака, Ліщинецького та Сороки?

Одного великого гріху не можу простити дивізійникам: після створення УНРади у 1948 році, обов'язком усіх нас вояків було боронити один Державний Центр, а не ити в найми усяким таборовим партіям.

Це «фантастичне» завдання міг би був перевести в діло мабуть тільки один сотник Дмитро Паліїв, котрий, на жаль, лишився на вічній стійці під Бродами.

Наши нащадки не згадуватимуть у майбутньому великих перемог залізних grenadiirів Дивізії «Галичина», бо їх не було; але вони мусітимуть низько склонити свої голови в пошані до самопосвяти покоління Другої світової війни, котре в безнадійний час не вагалося ні на хвилину класти свої голови на жертівник Батьківщини.

В. Сірський

КУДИ ПРОЙШЛИ ГУРАГАНИ ВІЙНИ

(До історії містечка Соколівки)

Про трагедію чеського села Лідіце, яке в 1941 році начислювало 471 мешканців, знає цілий світ, але про трагедію соток і тисяч наших українських сіл, з яких кожне постраждало більше як Лідіце, мало хто згадує. Взагалі мало написано про жертви, які поніс український народ за часів Другої світової війни, не кажучи вже про жахливі роки голоду і більшовицького терору у тридцятих роках. Мало того, замість об'єктивних стверджень і документації про ці жертви, деякі наші таки журналісти і псевдожурналісти впевняють нас, що жертви УПА були дуже незначні у порівнянні зі стратами ворога. Приклад містечка Соколівка вказує однак, що було якраз навпаки і тому я спробую докладніше описати ці жертви прямо як історичний документ боротьби нашого народу з наїзниками. Подані тут інформації про Соколівку відносяться до подій відомих мені особисто, або перевірених достовірними свідками. З уваги на те вони, мабуть, не покривають тої трагедії повністю. Варто, щоб ті, які знають більше чим тут подано, доповнили ці відомості.

Написати цю статтю заставив мене збірник «Золочівщина, її минуле і сучасне», що з'явився в Торонті в 1982 році. У цьому збірнику про Соколівку написано, що «у початках німецької окупації гестапівці розстріляли 16 українських націоналістів у наслідок доносу польського священика. Відтак винищили жидівське населення 157 осіб та арештували тих, які переховували жидів» (стор. 139). Не багато згадано і про учасників Визвольних Змагань, 1918-1920 років. Правда, між поляглими згадується ім'я Михайла Моравецького (стор. 446), але не згадується про тих, які служили в українській армії, а зокрема тих, які пішли в ряди УГА добровольцями, як Іван Сірий (Штудер), Іван Видрівський, Василь Шенгера, Микола Кузик, Іван Лех, Григор Покровецький, Михайло Черкас, Іван Проць-Василенко, Петро Юськів (живе в Торонті) та інші, яких імена не збереглися у своїй пам'яті. Тут проживав також Олександер Лисюк, директор школи, кол. старшина Січових Стрільців.

Соколівка має за собою довгу й цікаву історію. Перша письмова згадка про Соколівку сягає 1644 року. Тут від непам'ятних часів відбувалися славні ярмарки. Містечко лежить в історичному трикутнику — Берестечко - Пліснесько - Підлисся. подій котрих мусіли не раз зачіпати й Соколівку. Тільки десять кілометрів від руїн княжого Пліснеська лежить соколівське Замчище, яке, як це підказує сама назва, мусіло бути колись

княжою оборонною станицею, на що вказують сліди оборонних валів. Назви присілків Соколівки, такі як Вірлів, Сохіл і Підсокіл також не випадкові. Чи часом в соколівських лісах не полювали на соколів княжі дружинники з Пліснеська?

Через Соколівку проходили козацькі полки в дорозі на Берестечко. На шляху Соколівка-Ожидів, ще й досі зберігся престарий дуб, під яким мав би відпочивати гетьман Б. Хмельницький. Тут у 1655 році помер польський гетьман Стефан Чарнецький, поранений у бою з полк. І. Богуном.

Після розбору Польщі Соколівка опинилася під австрійською окупацією. Знесення панщини в 1848 році не помогло багато Соколівці — кінець 19 та початок 20 століття застав містечко зруйнованим матеріально й духовно, бо тут всевладно панували москвофіли та алькоголь. Треба було довгої та впертої праці о. Володимира Кальби, щоб викорінити із Соколівки москвофільство та пияцтво.

В Соколівці жило близько 3.000 людей з того 2200 українців, бл. 200 поляків і понад 600 юдеїв, які займалися торгівлею (за віймком одної родини). В часі Визвольних Змагань декількох юдеїв служили добровольцями в Українській Галицькій Армії. В серпні 1941 року після встановлення Дистрикту Галичина, соколівських юдеїв німці перевезли до юдейського гетто у місті Броди, де їх згодом розстріляли.

Окупувавши в 1919 році Галичину, поляки намагалися здушити кожний вияв національної свідомості серед української громади. На початку 30-х років прийшов до Соколівки молодий польський священик, який, замість християнської любови близнього поширював ненависть поміж місцевими українцями й поляками. Одної неділі, для прикладу, коли автор цих рядків вертав із церкви, на нього напав син польського м'ясара Мікульський та батьковою палицею розбив голову. Цей «подвиг» молодоно Мікульського похвалила реготом вся група поляків (між ними згаданий священик та батько Мікульського), що після богослужіння в костелі стояла на розі нашої вулиці. Не раз, через грубі мури будинку польської поліції можна було почути розпачливі голоси арештованих українців із села Переволочне, яких катували польські жандарми.

Крім brutальності сили поляки пробували купувати соколівчан пустими титулами «шляхти загрідової», але ніхто не зловився на цей гачок. Кожного року тут відбувалися злети «Стжельцуф», ціллю яких було скріпити польський елемент. Тож не диво, що коли прийшла Друга світова війна, майже всі мобілізовані до війська соколівчани, пішли в ліс, щоб не воювати за польські справи. Мало того, у вересні 1939 року, у розгарі війни, соколівські хлопці при допомозі сусідніх сіл зорганізували напад на польський потяг, який віз на фронт воєнний матеріал. Тоді в Соколівку попало чимало польської зброї — крісів, скорострілів і револьверів.

Помимо польських переслідувань у Соколівці існувала Просвіта, Рідна Школа, Сільський Господар та Т-во Сокіл. Містечко славилось добрим хором, котрим диригували Іван Сірий, Іван Почапський, Ярослав Кузик і Михайло Козловський. До Соколівки заїжджали часто наші мандрівні театри та хори. Т-во Сокіл організувало прогулянки до Берестечка, Почаєва та на Білу Гору. Культурним центром була хата письменника Володимира Супранівського та місцевого дяка Петра Кузика, який постійно читав щоденник «Діло» та був представником українського асекураційного товариства «Дністер».

Першу більшовицьку окупацію 1939-1941 Соколівка пережила без більших втрат у великій мірі завдяки помочі жида, шевця Копеля. Він як член комуністичної партії та колишній підпільник, завсіди давав поради, як треба плавати серед жорстоких хвиль советського терору. Так само голова сільської ради Антін Гніт («Молоток») давав про інтереси соколівчан.

Зимою 1940 року соколівчанин — член ОУН, застрілив коло цвинтаря Логвина, голову сільради з Переволочна, який занадто щиро працював для червоної влади. З вибухом німецько-советської війни у 1941 році розпочалися трагічні дні і для Соколівки. В Золочівській тюрмі знайдено близько 600 закатованих органами НКВД трупів політичних в'язнів, а між ними і Ярослава Кузика з Соколівки. Також у Львівських Бригадах знайдено закатованих більшовиками рідного брата Ярослава, Осипа Кузика та Мирона Дендюка.

Тиждень після проголошення державності 30 червня 1941 року у Львові відбулося таке ж проголошення і в Соколівці. Перевели його місцеві члени ОУН, котрі ще не знали про розкол в ОУН, на вітальній брамі видніло вже ім'я Степана Бандери. Але ще перед проголошенням державності новозорганізована міліція палила на ринку совєтську пропагандивну макулатуру, а коло вогнища із червоними прапорами в руках стояли «на встид» голова сільради Гніт та жид Копель. Побачивши як морально карали цих двох невинних людей, які зберегли Соколівку від советських нещасть, я вирвав з їх рук червоні прапори і кинув у вогонь. За цей спонтанний крок довелось мені пізніше відповісти перед новою українською владою.

Тут варто було б сказати дещо і про творців акту 30 червня. До війни у Соколівці було сім членів ОУН і сім членів юнацтва. Весною 1941 року почалося масове вербування нових членів. Провідником звена був Матвій Почапський, людина з трьома клясами народної школи, але з гарним голосом-тенором. Коли організувалась УПА він до неї не пішов, але вийхав на еміграцію і остаточно опинився в Канаді. Освіта інших членів була така сама як у Почапського. В Соколівці було дуже мало інтелігенції. П'ять народніх учителів: М. Андрушів, Я. Козловський, І. Почапський. Моравецький і директор школи О. Лесюк (походив із Ражнева) та

священик о. Сенишин. Ярослав Кузик закінчив торговельну школу в Бродах і працював у Золочеві. До цього ще треба додати ще 4 учнів гімназії. Помимо низької освіти соколівська молодь була готова стати в обороні прав свого народу.

Дійшовши до влади в липні 1941 року ОУН-СД (так тоді називалася ОУН під проводом Ст. Бандери «Самостійників-Державників»), пригадали собі насильства поляків і вирішили відплатитися за них, розстрілюючи сімох поляків, а між ними Нунька Мікульського, який з польськими уланами паціфікував недалеке село Кадлубиська в 1930 році. Zumів викупитися від заслуженої кари польський священик, який утік до Бродів і зголосив у гестапо, що в Соколівці більшовицькі партизани розстрілюють невинних людей. Небаром Соколівку оточили тісним перстнем гестапівці, розставивши скоростріли що 200 метрів. Вони мали наказ містечко спалити, а всіх жителів вигубити до ноги. Від цього нещастя врятував Соколівку директор школи О. Лесюк, який володіючи добре німецькою мовою, переконав гестапівського старшину, що соколівчани це мирні люди і з розстрілами поляків нічого спільногого не мають. Але не обійшлося без жертв, бо гестапівці зразу ж таки забрали сім закладників і розстріляли їх в лісі коло Брахівки.

Тоді загинули під Брахівкою Демчук Іван, Дендюк Дмитро, Зробок Михайло, Коваль Микола і Куляба Микола (оба з Підсокола), Мамчур Василь і Носан Микола. Під час розстрілу Василь Мамчур пробував по-геройськи рятувати своїх товаришів, заявляючи німцям, що це він самий постріляв поляків. Після цього деякий час був спокій.

В день празника св. Петра й Павла, 1944 року підпільна «влада» мобілізувала всю соколівську молодь у ряди УПА. В місцевій Читальні ціле пополудне лунали бойові пісні. Попільвиховники переконували: «Німці вже війну програли, а більшовики самі розлетяться!» Старі, досвідчені батьки остерігали своїх синів перед загрозою певної смерті. «Що ж можете вдіяти ви, цивілі, проти тисячі німецьких і більшовицьких дивізій?» — питали вони своїх синів. Дорого заплатила Соколівка за цей крок головами своїх синів. Ось неповний список соколівчан, які загинули в рядах УПА, або відбули десятилітнє заслання у Сибір:

Біда Петро (Басій замучений кагебістами
Брочковський Степан замучений кагебістами
Васьків Степан (із Гадилова) загинув у рядах УПА
Видрівський Іван і Юлія з трьома синами вивезені у Сибір
Видрівський Ярослав (син) помер із голоду на Сибірі
Гайвас, Чорнота Іван загинув у рядах УПА
Грищенко Осип (син) загинув у рядах УПА
Гловацький Михайло (слюсар) загинув у рядах УПА
Демчук Іван, розстріляли німци

Дендюк Мирон (Бекас) закатований у Львові, 1941
Дендюк Дмитро, розстріляли німці
Залотоцький Михайло (з Грабини), розстріляло СБ
Збанок Андрій (Москалишин) загинув у Сибірі
Зробок Михайло, розстріляли німці
Зробок Семен загинув у Сибірі
Коваль Адам вбитий червоними бандитами в Донбасі
Коваль Федір загинув у рядах УПА
Коваль Анна (жінка Федора) загинула в Сибірі
Коваль Микола, розстріляли німці
Козловський Іван загинув у Сибірі
Козловська Анна (жінка) загинула у Сибірі
Козловський Михайло (чоловік Ксени) загинув у рядах УПА
Козловський Іван (зі Сокола) загинув у Сибірі
Коваль Микола, розстріляли німці
Колодка Григор (Путь) загинув у Сибірі
Колосовський Микола (з Лабача) загинув у рядах УПА
Кузик Володимир (Микитів) загинув у рядах УПА
Кузик Осип (Дяків) закатований у Львові, 1941 р.
Кузик Роман (Микитів) загинув у рядах УПА
Кузик Ярослав (Дяків) закатований у Золочеві, 1941 р.
Куляба Микола (з Підсокола), розстріляли німці
Ладика Андрій загинув у рядах УПА
Ладика Остап загинув у Сибірі. В його хаті,
осінню 1952, загинула остання група УПА
Левко Володимир (Іськів) загинув у рядах УПА
Лех Михайло загинув у похідних групах
Левко Гориня та Марія загинули в лісі від куль КГБ
Маліцький Василь загинув від куль КГБ
Маліцький Володимир (син Василя, закатований КГБ
Мамчур Василь, розстріляний німцями в 1941 р.
Мельник Володимир (син Матвія) загинув у рядах УПА
Мельник Михайло (син Матвія, загинув у рядах УПА
Носан-Гогоша Володимир загинув у рядах УПА
Носан Микола, розстріляний німцями, 1941
Папірник Василь загинув у Донбасі
Почапський Володимир (Кумик) загинув у рядах УПА
Почапський Микола (з Підсокола) загинув у рядах УПА
Почапський Михайло (Дзьома) загинув у Сибірі
Рокита Василь загинув у рядах УПА
Рокита Петро (Фаринка), закатували кагебісти в тюрмі
Сасовський Володимир загинув у рядах УПА
Сірський Михайло, інвалід, закатували кагебісти
Сірський Семен, закатували місцеві стрибки
Стус Іван, полонений дивізійник, закатували КГБ,
липень 1944 р.
Стус Степан (брат Івана) загинув, мабуть, у рядах УПА

Стус Михайло (батько) загинув у Сибірі
Стус Анна (мати) загинула у Сибірі
Супрановські брати (Галапії) загинули у рядах УПА
Супрановський Володимир (письменник), повісило СБ
Тиховецький Андрій (Рижани) загинув у рядах УПА
Тиховецький Василь загинув у рядах УПА
Чабера (Микола Паламар) загинув у рядах УПА
Шах Мирон загинув у Сибірі
Якимець Кирило (Римпало) загинув у рядах УПА
Якимець Микола (Драла) загинув у рядах УПА
«Федик» загинув у рядах УПА
Ференц Володимир, помилково застрілило СБ, під час засідки на місцевого стрибка Жуля (з Лабача)
Ференц Іван (Макух), арештований КГБ

До цього списку втрат ще треба додати 12 осіб, що загинули безслідно на війні, 84 особи засланих на Сибір та 25 осіб, котрих покарало СБ за непослух, чи співпрацю з ворогом.

В боротьбі з УПА кагебісти вживали всяких хитроців. Одного дня, для прикладу, в Соколівку прибув великий «волинський» відділ УПА і привіз зі собою закутого в кайдани «спеца по боротьбі з бандитизмом» Коваленка, котрий не раз дуже знущався над полоненими упівцями. Два дні цей Коваленко лежав у болоті на соколівському ринку, а «волинські» упівці вперто шукали за зв'язком із місцевими відділами УПА. На щастя, одна дівчина підслушала «волинських» стійкових, котрі хвалилися, що незадовго попадуться, бандьори». Ця дівчина повідомила місцевий відділ про небезпеку, але кагебістам таки вдалося тоді зловити станичного «Гендзура». Тоді в перестрілці з кагебістами загинув Василь Рокита та «Федик».

Кагебісти арештували дівчину В.С. за співпрацю з УПА. Після жорстоких катувань і допитів у Золочеві, кагебісти вкинули її до авта, кажучи, що поїде вона до Львова. По дорозі, авто це здобувають «упівці», звільняють ув'язнену дівчину та везуть її до свого бункра, прикрашеного портретами Петлюри та Коновалця. Почалися для дівчини «приятельські» допити про різні соколівські справи. На щастя, дівчина догадалася, що це підступ і нічого не виявила кагебістам. «Упівці» обіцяють дівчину завезти додому. По дорозі її знову «визволяють» кагебісти.

Осінню 1945 року відділи УПА звели жорстокий триденний бій з елітарними частинами Советської армії, з трагічними наслідками. В одній тільки братній могилі похоронено 189 вояків УПА, уродженців Соколівки та довколишніх сіл. Одного тільки вечора привезли селяни на соколівський цвинтар 40 своїх поляглих у бою синів.

В часі нападів на Соколівку кагебісти поводилися не краще від польських уланів під час пакифікації наших сіл. Рабували

вони все, що тільки попало під руки й брудними чобітьми топтали знищенні образи та вишивки. Не краще пописувалися й місцеві стрибки, котрі багато причинилися до ліквідації УПА. Хату Шаха «Жуля», знаного стрибка, ще й досі бойкотують непокірні соколівчани.

Першу окупацію Галичини Червоною армією у 1939 році Соколівка пережила у великій тривозі, але без людських втрат. Розумна «сільрада», котра складалась по-половині з жидів і українців, відчуваючи що можна сподіватися від московських окупантів, дуже вміло лягірувала серед червоних хвиль і врятувала мешканців містечка від більших нещасть. Вдруге окупували більшовики Соколівку в липня 1944 року після звісної брідської баталії. Свідки бачили, як політруки на вулицях містечка розстрілювали тяжко ранених дивізійників, котрі попали в полон. Містечко в розпуці чекало непевного завтра.

В січні 1950 року в Соколівці закладали колгосп. Ніччю, при помочі учителів, політруки закликали соколівчан до колишнього «Кулка Рольнічого» та силою заставляли їх підписувати заяву «добровільного» вступу в колгосп. Розуміється, що соколівчани ставили розлучливий опір. Політруки відповіли на цей спротив жорстоким терором. Паламар Мирону (Збанкову) довго мутили, щоб вона вступила до колгоспу. Коли Мирона категорично відмовилася підписати заяву добровільного вступу в колгосп, тоді політруки насильно підписали таку заяву пальцем Мироніної ноги. Але завзята Мирона ні один день не працювала в колгоспі. Відмовився також працювати в колгоспі бондар Левко Степан (Рудий).

В подібний спосіб змушувано соколівчан підписувати «добровільно» позики на державні п'ятилітні пляни. Сіра Софія (Пилипова) рішуче відмовилася підписати таку позику й за це заплатила своїм життям — вона померла після нелюдських знущань. Козловська Катерина кинулась боронити свого чоловіка, якого били політруки за відмову підписати позичку, й за те кати вирвали її статеві органи.

Кагебісти заставляли соколівчан розібрati дзвіницю. Соколівчани відмовились. Тоді дзвіницю розібрали стероризовані школярі. Стуса Миколу заставили кагебісти знищити фігуру Ісуса Христа на одному із роздоріж, але цей селянин рішуче заявив: «Беріть мене на Сибір, а фігури я знищити не можу, бо вона для мене свята». Це тільки поодинокі приклади опору соколівчан червоному теророві, бож і не менш геройчно ставило визов жорстоким наїзникам ціле містечко. Правда, таки знайшлося кільканадцять «стрибків», котрі ще до сьогодні оминають Соколівку, боячись помсти, чи прямо не можуть подивитися соколівчанам в очі.

Як же сьогодні живе Соколівка? Відповідають соколівчани: «Та їсти вже не хочемо». За тридцять років московської окупації це не

великий успіх колгоспної господарки. За цей самий час майже усі босоногі африканські племена стали державними народами, а соколівчани й дальше живуть колоніальним життям. Наведемо приклад: в 1970 році, зараз по жнивах, соколівчани здали окупаційній владі визначений контингент збіжжя. Два тижні пізніше прийшов із району наказ ще того самого дня доставити до Ожидова додаткових 800 центнерів збіжжя. Що ж тоді мають їсти соколівські колгоспники? Або, наведемо ще один приклад колоніального здирства: під час сінокосів колгоспниця заробляє аж один рубель в день, а звичайна хустина в кооперативній крамниці коштує 15 рублів. П'ятнадцять днів мозольної праці за одну мізерну хустину! Чи це не пахне колонією?

Правда, коли ходить про освіту, то тут зроблено чималий прогрес у порівнянні з часами польської окупації. Але за цей прогрес соколівчани платили тяжко своїм потом і кров'ю.

В Соколівці існує зараз одна середня школа, одна восьмирічна та дві початкові школи. В усіх цих школах навчає 45 учителів. В 1948-1970 роках

Закінчило середню школу	889 учнів
Вищу освіту здобуло	181 студентів
Середньо-спеціальну освіту	268 студентів
Технічну школу закінчило	574 студентів

Розподіл по спеціальностях:

Вчителів	95
Лікарів	6
Зоотехніків	6
Геологів	5
Юристів	2
Інженерів	27
Агрономів	9
Офіцерів	7
Ветлікарів	3
Викладачів вузів	11
Закінчили аспірантуру	10
Одержані наукове звання та ступені	8

Всі ці статистичні інформації відписано із таблиці, яка висить у вестибулі соколівської школи.

До 1975 року приймали до вищих шкіл усіх здібних соколівчан. Але вже в 1973 році прийнято тільки двох студентів. Дехто інформує, що за прийняття в університет треба платити 5.000 рублів «калиму». Коли ж ходить про початкову школу, то тут пахне катастрофою через брак дітей. Минулися добрі часи, коли в Соколівці родилося 5-7 дітей у родині. У 1972 році на параду «першокласників» з'явилося тільки 7 дітей. В родинах родиться 1-2 дітей.

В Соколівці майже немає молоді. Поголовно вона пішла здобувати Львів, котрий сьогодні являється українським містом.

Ранком соколівчани працюють на свої присадибних городах і щойно коло полудня ідуть у колгосп відробляти колгоспну панщину. Брак будь-якого ентузіазму до праці, бо «працюй - не працюй, більше рубля не заробиш».

Є. Радванська-Мусій

ДЕЩО ПРО МОЇ БРОДИ

Броди — місто моого дитинства і юних літ,
Там вперше я зустріла світ!

З найперших років моого дитинства ввійшла в мою пам'ять особа пані Жовнірчук, яка провадила дитячий гурток, давала різні вистави, як: «Червона Шапочка», «Коза Дереза» і багато інших, в яких і я брала участь. Панство Жовнірчуки — ідейні і діяльні люди. Крім виховної праці в дитячих гуртках, пані Жовнірчук була довголітньою головою «Союзу Українок» у брідському повіті. В кожному містечку і селі наше вміло зорганізоване жіноцтво провадило свою корисну працю. Творилися різні курси, як: вишивання, шиття, трикотарства, куховарства і культурно-освітні. Адвокат Жовнірчук, великий український патріот і добра людина, нераз безплатно провадив справи незаможним громадянам. З приходом більшовиків його арештовано, і доля його невідома. Це сталося із Г. Швалюком, власником мясарського підприємства, який затруднював багато наших людей, навчав їх ремесла, опікувався сиротами і був завжди жертвенним на релігійні і народні цілі. Кара зустріла його за те, що вітаючи червоних «визволителів», на бальконі свого поверхового будинку вивісив синьо-жовтий прапор.

Катехитом нашої Вселюдної Школи був о. А. Зафійовський, люблений всіми учнями катехит. В Гімназії і Учительській Семінарії катехитом був о. М. Осадца, шляхотна і ідейна людина, професор, музиколог та диригент оркестри і хору «Боян». Проби відбувалися завжди в приміщенні товариства «Основа». Святочні концерти, різного рода імпрези, як: «Шевченківське Свято», свято «Крут» і інші, завжди мали величезний успіх. Солістами хору були: Адвокат Сірко — гарний «ліричнийтенор», який пізніше вступив до хору Котка. Сопрани: Надія Радванська і Геня Андріїшин. Альт: Стефа Захарчук, яка також брала участь, як скрипачка в оркестрі. Солістів було більше, однак прізвища їх затерлися в моїй пам'яті. Свого часу в Бродах перебував актор Лавро Кемпе, який зорганізував театральний гурток і давав

вистави з піснями і танцями, як: «Ой не ходи Грицю», «Наталка Полтавка», «Лісова пісня» і багато інших, з музичним оформленням о. Осадца. Молодь радо горнулася, із задоволенням брала участь у всіх виставах, а вислід був надзвичайно успішний.

У церквах також звучали гарні хори. Диригентом були музикальні дяки, як: Проказюк і Тиблючинський. В Бродах існували дві церкви: т.зв. Велика Успення Божої Матері і Мала св. Юра. Велика церква була розмальована такими мистцями, як: Осінчук і Анатоль Яблонський. Парохом Великої церкви був о. М. Демчинський. За його душпастирської праці сталася афера з духами у зв'язку із смертю його улюбленого сина Василька. Опісля вийшла з друку книжка під заголовком: «Поява духів в Бродах» пера о. Г. Костельника. Парохом церкви св. Юра був о. проф. М. Осадца.

Єлісавета Радванська-Мусій
в ролі Оксани
в «Запорожці за Дунаєм».

В середмістю Бродів був малий Парк званий Райківкою. За пам'яті, там відбувалися величаві Йорданські Водосвятія. Близькі процесія з костьола брала в них участь.

Околиці і краєвиди Бродщини побільшості кольоритні, ліктані зеленню. Розлогі шпилькові ліси простягалися до

Радивилова, в глибину Волині. У соняшному сяйві літньої днини, золотом виблискували пшеничні і житні колоски заквітчані червоними маками. Білі селянські хати замасні вишневими садами на весні пишалися своїм білим квітом. При сході чи заході сонця із рівнини Дітковецьких доріг, здаля майоріла височінь із золотими банями Почаївської Лаври. Дороги обсаджені паухучими липами, а подекуди запашними акаціями. На передмістях Бродів в недільних пополудневих годинах відбувалися фестини з виступами молоді і старших.

Пригадалися мені також і круте брідські вали, що були атракцією Бродів. По них приємно було пройтися, чи відпочати на давочці, споглянути на розцвілий квіт каштанових дерев, та подихати свіжим рідним повітрям, якого нам тут так дуже бракує.

Багато гарного навіянного давніми спогадами можна б відтворити, однак, як каже приповідка, на брак розуму ніхто не скаржиться, лиш на брак пам'яті, яка з кожним днем меншає, але на згадку рідних сторін воскресає на мить і з тugoю згадує те, що дороге і ніколи не забуте.

Д-р В. Сірський

ЧОМУ МИ ЙШЛИ В РЯДИ ДІВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

«То як же ви на смерть отут стояли?!

Стоять на смерть — це ж треба бути живим!»

Ліна Костенко: «Чигиринський колодязь».

Майбутнім нашим поколінням і дослідникам жорстоких подій на наших землях у часі Другої світової війни не легко буде зрозуміти, чому аж 80.000 української молоді зголосилися добровільно в ряди Дівізії «Галичина». Як можна було тоді зважитися на співпрацю з гітлерівською Німеччиною, коли від найзницьких запальних бомб горіли вже стріхи волинських сіл, коли тисячі наших братів гинули в гестапівських катівнях і коли мільйони нашої молоді депортовано на невільничі роботи до Райху? Дехто з-поміж наївних дослідників може навіть і запитає, чому ми вибрали собі за союзника якраз гітлерівську Німеччину, а не червоного «визволителя» Галичини із 1939 року. Відповідь буде дуже проста: червоні «визволителі» називали нас в день «єдинокровними» братами, обіцяли нам рай на землі, а ніччу приїздив «чорний ворон» під вашу хату, вас забирали до катівень і пострілом нагана в потилицю скороочували людське життя. За день-два ваше подіравлене кулями тіло закопували в парку, садили на могилах квіти й за вами пропадав слід. Коротко кажучи, ваше життя й ваше мертвє тіло перемінювались у «квітучу» Україну.

Німці поводились в Україні «гуманніше»: Німці поводились в Україні брутално, але цієї своєї бруталності не закривали так, як більшовики. Вони вважали нас за худобу, за будь-яку провину розстрілювали тисячі наших братів таки на наших очах і не маскували мученичих могил розкішними парками, так як це робили «єдинокровні» брати зі Сходу. Весною 1943 року, після сталінградської катастрофи, ніхто вже не вірив у німецьку перемогу, не було навіть мови про якусь там пронімецьку орієнтацію. Вже в перших тижнях Другої світової війни німці показали нам своє справжнє обличчя: арештування українського уряду у Львові, розстріли політичних закладників і в'язнів у Соколівці, Станиславові, у Луцьку та нелюдяне трактування полонених українців, бійців Червоної Армії, могли викликати в нас лише погордзу й ненависть, а не симпатії.

В такій жорстокій ситуації, поміж червоним молотом і гітлерівським ковадлом, довелося нам вибирати менше зло: гинути на невільничих роботах у Райху, ждати на «єдинокровного» кровожадного визволителя зі Сходу або йти в ряди Дівізії «Галичина». Ми вибрали Дівізію. Чималу ролю тут зіграв патріотичний момент: колишні старшини українських армій

зуміли переконати галицьку молодь, що Дивізія, так як колись Українські Січові Стрільці, у сприятливій ситуації може стати ядром майбутньої української армії. Цього самого переконання був також наш великий Митрополит А. Шептицький.

Але найбільшим поштовхом до організування Дивізії був таки страх перед більшовицьким, другим «визволенням» Галичини. Тоді ще свіжко стояли в нашій пам'яті більшовицькі звірства у львівських Бригідках, Винниці, Золочеві, Бroдах. Тисячі-тисячі по-звірськи закатованих наших братів! І цей страх перед «другим визволенням» Галичини Червоною Армією у 1944 році показав нам свої жорстокі зуби: тоді тільки в одному моєму містечку загинуло від більшовицьких куль три сотні молодих людей, а поміж ними мій старший брат-інвалід Михайло.

Може ще хтось спитати: «А чому ви не пішли тоді в ряди УПА?» Нас переконали колишні вояки українських армій, що в лісі регулярної армії створити не можна. Особливо в умовах, коли всю зброю і амуніцію муситься здобути від ворога. А ворога не завжди можна несподівано заскочити. Що воно так було, показав осінню 1944 року великий бій двох-трьох тисяч упівців із відділами Червоної Армії в трикутнику Тур'є - Переволочна - Соколівка. Цілих три доби билися по-геройськи воїни УПА, а потім їм забракло амуніції. В додаток більшовики ввели у бій велику кількість артилерії і гранатометів і тоді нерівний бій перемінився в масакру.

Літом 1972 року я відвідав братську могилу двох сотень УПА, поляглих у згаданому бою, що спочивають у сусідстві пам'ятника о. Володимира Кальби на соколівському цвинтарі. Дві сотні знайомих мені очей дивилися на мене з того світу. Останній раз бачив я їх ще живими в день празника св. Петра й Павла, перебуваючи як вояк Дивізії на однодневній відпустці. Саме тоді соколівська молодь ішла в ліс.

Треба також пам'ятати, що бійцям УПА довелося воювати в атмосфері ворожого закону спільноти відповідальнosti: за одного вбитого німця гестапівці нищили дощенту ціле село; за одного вбитого москаля енкаведисти депортували на Сибір ціле напів село. В таких умовах партизанска війна на двох фронтах видавалася нам недоречною. І тому ми вибрали менше лиха — Дивізію.

В Дивізії зберегли своє життя майже п'ятнадцять тисяч молодих людей; із 50-тисячної УПА на Захід пробилися Божим чудом тільки три сотні геройських упівців.

Жорстокі це були часи! І не легко було нашому поколінню рішати, котре лихо менше, бож кожне вело нас тільки в одному напрямі — в могилу.

СЕЛО СУХОВОЛЯ

«Не забудь юних днів,
Юних днів, днів весни,
Путь життя, темну путь
Проясняють вони».
(І. Франко)

Село Суховоля в брідському повіті розложене над річкою Сухолівкою, що є допливом ріки Стир. Суховоля віддалена від міста Броди 10 км. гостинцем, а 8 км. пільною дорогою т.зв. «Долинками» через Гаї Старобрідські. Радянська Енциклопедія подає, що перша згадка про село Суховолю відноситься до 1598 року. До Суховолі належали присілки Салашки, Залісся, Соснина, а дочерна мурована церква була в селі Бучина. Бучина сусідувала вже з Волинню. Вигляд села Суховолі був дуже мальовничий, бо біля села було два ліси: Громадський і Черницький, а також горбки й долини, де були квітники. На т.зв. «Березині» господарі мали велиki сади, що приносили добре прибутки з продажу ранніх черешень, в лісах були гриби, сунці, малини, які продавались по добрій ціні в Бродах.

Село Суховоля для мене найкраще село на світі, воно для мене, як писав Т. Шевченко:

«Село і серце відпочине,
Село на нашій Україні,
Неначе писанка село».

Там я прожила мої дитячі й юні роки. Дитячі в домі моого дідуся, проха Суховолі, Михайла Олексишина й незабутньої бабуні Анни з роду Островських.

Мій дідусь помер в 1929 році, а після його смерти завідателями Суховолі були різні священики. Парафіяни Суховолі мали з ними багато клопоту, тому поїхали до Львова в делегації просити митрополита Андрія Шептицького, щоб іх парохом був зять покійного отця Олексишина, о. Теодор Столляр, тобто мій батько. І дійсно, мій батько став парохом Суховолі в 1933 році. Там я провела мої найкращі роки, і там в Суховолі, в церкві на високій горі, повінчав мене о. Ол. Чубатий і о. Степан Кленарчук, дня 8-го жовтня 1937 року з Ярославом Луговим, з яким я прожила сорок шість років щасливого життя. На превеликий жаль, нитка його життя ненадійно вірвалася дня 31-го січня 1983 року і я, дарма, що маю дітей, почиваюся більше чим самітною, а мої спогади летять до незабутньої Суховолі.

Село Суховоля не тільки своїм природним положенням було чудове, але були там свідомі й мудрі люди, зразково організовані й

цікаві, що діялося в світі. Були це наслідки ревної виховної праці моого дідуся, о. Михайла Олексишина, який довгі роки був парохом Суховолі. Перед його приходом на пароха до Суховолі розвивалося там московіфельство. Мій дідусь був українським патріотом, він усе життя працював для свого народу. Дідусь жив у великій приязні з о. Томою Дуткевичем, парохом Цішок, і вони обидва вели завзяту боротьбу в брідському повіті з московофілом о. Еффіновичем. Вони їздили по селах і закладали Читальні «Просвіти». В Суховолі дідусь заложив Позичкову Касу т.зв. Райфензенку, в якій парафіяни за малі проценти могли позичати гроші. Його заходами було побудоване просторе приходство з різними господарськими будинками й все гарно вдержане й обсаджене. Заходами дідуся і о. Томи Дуткевича, як також учителя гімназії і поета Василя Щурата, побудовано в Бродах Хлоп'ячу Бурсу для незаможніх хлопців, які вчилися в гімназії. В Суховолі дідусь купив простору хату з городом і по смерті бабусі в 1928 році подарував її на «Просвіту», де за часів моого батька, пароха Суховолі, містилася молочарня. З доходів маєтку бабусі дідусь давав по 1000 і 2000 корон на різні народні цілі. Бабуся щедрою рукою помагала бідним і сиротам в Суховолі. Літом на приходство в Суховолі, як за моїх дідусів так за батьків, з'їжджалася родина й молодь.

Пишучи про Суховолю, не можу забути, що заходами посла Вислоцького, о. Клепарчука й моого батька основано в Суховолі Молочарню. Це дуже піднесло добробут села. Техніками Молочарні були Степан Стефанівський, Шумський, Любко Крохмалюк. Працював там також д-р ветеринарії Сось, але яку ролю він там мав, не знаю. Мабуть, лікував худобу. Згодом Молочарню перенесли до Бродів, але сметанку далі збирали в селі і відвозили до Бродів.

Ми жили в Суховолі з людьми як одна родина, ділили з ними радощі й горе. В Суховолі моя рідня оставила по собі незабутню згадку, бо люди ще досі пишуть до нас зі Суховолі. Кожна пора року в Суховолі мала свій чар. Весною приходство тонуло в квітах з дерев акації і бузку, а наша мати старанно садила різні квіти за хатою.

На Зелені Свята з'їжджалася молодь з Бродів возами під проводом Юрка Чубатого. В Читальні ми давали вистави, з яких пам'ятаю: «Трійка Гультайська», «Украдене Щастя» та інші. Опісля моя мати гостила всіх, бо любила молодь, а ми забавлялися майже до білого ранку. Студенти йшли спати до стодоли на запашне сіно, а дівчата приміщувались в хаті. Через цілий рік Божий кожного понеділка ми їздили до Бродів до Студентського Товариства «Смолоскип». Як члени того товариства, ми їздили в неділі по селах з рефератами на різні теми. По стільки десятках років, як на яві пам'ятаю наших добрих людей в Суховолі, мені здається, що чую їхні голоси, і бачу гарні рум'яні дівочі личка. Тямлю досі такі прізвища в Суховолі: Адамусь, Баб'яки, Гудими.

Грицини, Гутяки, Купчинські, Круки, Козодої, Лисаки, Молінські, Паньковецькі, Сірі, Притули, Ходоровські, Хомичі, Тимусі, Яськевичі, Гнищукі, Острі, а багато призабулося.

Тямлю теж наших дяків: старенького піддячого Максима Стасюка, з довшим сивим волоссям як апостол, Нечуйвітра, співака псалмів, старого Ходоровського, що співав усі відправи з пам'ятою. Його дочка Геня мала чудовий сопран і була диригенткою церковного хору. Якби була вчилася співу, могла бути світовою співачкою. Вона дуже працювала над своїм знанням. Найбільше пам'ятаю елегантного красуня Василя Тимуся, який мав кілька гімназійних кляс, а брат його, Андрій Тимусь, був священиком в Теребовельщині. Родина їх, як подає син Василя, Євген, походила з Литви. Василь Тимусь був багатий, мав величезний сад і велику господарку, тому мусів залишити школу й господарити. Його син Славко одружився з Генею Ходоровською й їхні діти покінчили вищу школу. Син Василя, Євген, теж закінчив школу, одружився з учителькою Славцею Романюк з Бродів, яка померла в Америці на удар серця. Замітним дяком був Максим Онищук, діяльний і свідомий громадянин, який брав участь у Загальних Зборах «Просвіти». Мав більше дітей. Моя мала сестра, Марійка, товарищувала з його дочками, Оленкою і Юльцею. Оленка чудово співала. Мій батько приготовив їх до гімназії, і вони ходили в Бродах до школи. На жаль, за більшовиків у рядах УПА померли в лісі голодовою смертю, а їх брата, Михася, свідомого хлопця, більшовики замучили, дочку Ганю так били, що вона лежала 20 літ спаралікована й померла. Осталася ще неодруженна найстарша дочка Маруся. Максим Онищук дожив глибокої старости, помер по смерті його дружини Юлії.

Літом в Суховолі було розкішно їздити кіньми в поле й виносити женцям т.зв. полуденок і повернати домів на снопах.

Кожного року з'їздилася до нас родина: сестри моєї матері з чоловіками, як: Анна Чубата, лікарка дитячих недуг, а вуйко, її чоловік Владко Чубатий був кооператором. Друга тітка, Марія Попель-Олеськович була якийсь час учителькою німецької мови в Золочеві, а вуйко Семен був лікарем ветеринарії. Великою розрадою була їхня мила доня, Дануся Чубата-Вілсон, яка зараз є інженер-електриком в Торонті. Вона посвятила своє життя батькам, бо держала їх хворих аж до їхньої смерті. Тепер таких літей дуже мало. Мої тітки і вуйки дуже любили літом в нас перебувати, любили моого батька, якого кликали «Дорцьо». З ним грали в шахи, карти чи круглі. Кожного місяця липня ми виїздили фірами раненько з молоддю до села Підлісся, де народився Маркіян Шашкевич. Тут в його пам'ять на Білій Горі був високий пам'ятник, біля якого з'їжджалася молодь з усіх сторін. Моя сестра, Галя, виводила там вільноручні вправи з дівчатами.

Літом під громадським лісом в Суховолі відбувалися фестини, де молодь виводила різні вправи під керівництвом моєї сестри Галі,

а я їй допомагала. Одного літа я вела в Суховолі Дитячий Садок-опісля був попис в Читальні. Всі зароблені гроші фестивалями ми відсилали до Львова до Рідної Школи.

Пам'ятаю докладно день 30 червня 1941 року, тоді в Бродах проголошено вільну Україну. Мешканці Бродів і сіл йшли чвірками в поході, молодь в українських народних строях. Похід вела моя сестра, Галя, а я йшла в першій чвірці з донями нашого дяка Онищук. Світило ясне сонце, а ми йшли горді, радісні, що ми йдемо по своїй вільній землі. Такої радості її такого піднесення духа я ніколи в житті не пережила. Похід опинився на площі, де відчитано Акт Незалежності України. Тож ніяк не розумію, чому дехто цей акт заперечує, а він справді був і учасники його ніколи не забудуть.

Зимою йшла пожвавлена праця. Ми ходили на проби хору, який провадив Івась Бугай, він змінив своє прізвище на Чернецький, був дуже музикальний. Одної зими за стараннями моего батька панна Марійка Козел зі Самбора вела курс ручних робіт і плетення волічкою на дротах. Опісля, при кінці курсу було прийняття. Жінки в Суховолі вміли добре пекті всякі ласощі, вони це вивчилися від моєї незабутньої бабусі. На приходстві вчили ми молодь народних танців, був також курс для неграмотних, було їх небагато, але як навчилися письма, були вдячні. Неділі завжди в Читальні відбувалися якась вистава або реферат. Приїздили з Бродів доповідачі на громадські або рільничі відчiti. Я залюбки виголошувала реферати на літературні теми. Моя сестра Галя була спортивною референткою, вона вчила вправи або розказувала про гігієну тіла. В Бродах мала вечір гумору цілу програму сама підготовила. Яка школа, цю молоду і ідейну студентку, мою сестру Галю Столляр, в молодому віці знищили німці в тюрмі св. Александра в Берліні, навіть її гробу немає. Про Галю я вже більше написала в моїй книжці «Стежками Минулого», тож не хочу повторятися. — Якби була вільна Україна, її пам'ятник родина поставила б в Суховолі або в Бродах, вона працювала в цілій Брідщині.

В Суховолі є тепер за більшовицької влади сімклясова школа, а також ветеринарне училище.

Мені неначе ввижається Суховоля з її різними назвами: Лисаки, Березина, — де був польський костел, але всі латинники по-українськи говорили. Під громадським лісом був т.зв. «Гулярад», а властива назва «Гуляйгород», Залісся, всі хати були побудовані в лісі, хати родини Назаревичів і Маретів були поверхові. Там я любила їздити до моєї подруги Зіни Назаревич, де був неначе рай на землі в деревах і квітах.

Деякі Суховільці живуть поза межами Суховолі. Найзамітніший є Мирон Ходоровський, який постійно живе в Бельгії. Мав своє підприємство електричне в Брукселі, а тепер опікується Сумівською Оселею «Франкополе». Ходорівський був її

головним будівничим. Я була в нього в гостині в 1985 році. Біля Ціріху живе з ріднею Іван Хомич, але ми давно не бачилися. Він не такий сердешний, як Ходорівський. В Англії живе син Василя Крука Дібрового, Василь. Є ще наші Суховільці в Польщі, Канаді і Америці.

Празник в Суховолі був 21 вересня на т.зв. «Другої Пречистої». Відбувався празник величаво. На празник мій батько запрошував сусідніх священиків на Службу Божу, приїздили люди зі сусідніх сіл, а всі дуже гарно святочно одягнені. Дівчата в Суховолі ходили неділями вдягнені дуже елегантно, дорівнюючи панночкам з міста, або одягалися в народні строї. Дбали теж про чистоту своїх хат.

По гімназійній матурі були: Івась Рогоцький і Микола Баб'як. Учителем в гімназії був Омелян Назаревич в Яворові. При Січових Стрільцях по гімназійній матурі загинув Гриць Марет, красунь, рідний брат пані Марії з Маретів-Чехут. Обое Чехути спочивають вічним сном в Монреалі на цвинтарі. Їх син Ярослав скінчив виці студії, одружений з Олесею Руснак, живе в Монреалі. Одна дочка Зеня одружена з мгр. Миколою Мартинюком, живуть в Америці, а молодша дочка Ірка одружена з Антоном Доманчукуком, визначним громадським діячем в Монреалі. І так доля нас розкинула по цілому світі.

В Суховолі був жидівський фільварок, але жадних спорів між ним і робітниками не було, а якщо було, то жид-власник завжди просив нашого батька справу полагодити. Перед приходом німців виїхав в невідоме. До двора належала теж цегельня.

За Польщі в селі була польська поліція, але прикрих випадків не було. В Суховолі було багато ремісників: ковалів, ткачів, які ткали з льону дешеві полотна. З льону і конопель після відповідного приготування на терлицях діставали прядиво, зимою жінки пряли на кужілях нитки, з яких ткачі виробляли полотна, а з сім'я витискали олію. Також були шевці, кравці, кравчині, мулярі, столярі, які робили вози, або будували хати. Вони мали навіть осібне приміщення на свої знаряддя. Були теж музики, що складалися з скрипок, цимбалів і бубна. Я бачила по хатах дуже гарні килими з крашеної вовни або одної краски т.зв. «рядна». В Суховолі плекались гарні коні, корови, вівці, гуси, качки й кури, головно жовті «кармазини». З гусячого піря робили подушки й перини. Зимою сходилися господині дерти піря, а при цім співали гарні пісні, або розказували різні пригоди. Звісний був різник Матвій, його чомусь називали «Трамбас». Він мав дуже зелені, бистрі очі й ми зі сестрою Галею його дуже боялися.

Млина в селі не було, то всяке збіжжя возили господарі молоти до Бродів. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, багато гречки, з якої бджоли збирали мед. Також вирощували чудовий льон на полотна. Садили різного роду картоплі: білі, сині або

рожеві, а всі вони були дуже смачні. Жінки біля хат плекали різні квіти, а на городах ярину.

Гарно розвивалася Кооператива в домі «Просвіти». В селі була т.зв. «Дебра» — дві стрімкі гори, які належали до свідомого газди Василя Крука, а раніш до його батька, і від цієї дебри називали його сім'ю Дібровими. За селом, яких 4-5 км. була гора т.зв. «Макітра», де росли рідкісні квіти, з яких на свято Спаса крім овочів святили зілля в віночках. На цю гору приїздили природничі експедиції й розглядали, звідкіля походять ці рідкісні квіти? Гора справді мала вигляд переверненої макітри. Ми з сестрою Галею залюбки ходили туди по квіти.

До панського двора належала ґуральня, але вона згоріла і її не відбудували.

Нарід в Суховолі був багатий, бідаків майже не було. Суховольці любили співати при різних нагодах. Моя бабуся, Анна Олексишин, навчила мамів співати дуже сумну колискову пісню, чомусь як я її чула, хотіла плакати, а вона сповнилася. Подаю її зміст:

Ой, як лишила, ой як лишила
Перепілонька діти,
А сама пішла, а сама пішла
В пшениченьку сидіти.
Ой не журіться, ой не журіться
Наши мамуню нами,
Підростутъ крильца, підростутъ крильца,
Розлетимося самі.
А як ся розлитем, а як ся розлитем,
То вже ся не зайдемо,
А вже у купі в однім гнізді
Сидіти й не будем. (2 рази)

Моя бабуся була дуже щаслива, веселої вдачі, вона любила сама співати й других вчила. Вона була зразкова дружина священика. любила господарку, любила людей, любила помогти кому треба своїм досвідом. Біля неї по церковній відправі громадилися жінки й довго гуторили.

Пишучи про Суховолю, не можу забути, як гарно на Великденъ молоді дівчата й хлопці виводили гаївки біля церковного подвір'я. Пам'ятаю тільки одну гаївку, а їх було багато.

Чом ти Галю не танцюєш, Галю наша, панно наша?
Я не маю черевичків, кавалере, кавалере.
А я тобі Галю, черевички справлю, справлю,
Галю наша, панно наша.

Також пам'ятаю одну весільну пісню, як молода дівчина по шлюбі від'їздила від своїх батьків:

Я в своєї мамуненьки гуляла, співала,
Червоная калинонька в воротах стояла.
А як мене від мамуні до свекрухи взяли,
То червону калиноньку в воротях зітяли.

Молода звичайно плакала, бо не знала, яка доля її чекає.

В селі були замітні три криниці з високими журавлями. Також багатші господарі мали свої криниці т.зв. студні. Носили воду з криниць в т.зв. путнях, або коновках, які вже без води були важкі на т.зв. коромислах. Іноді щупла дівчина причеплені до коромисла з двох сторін коновки зручно завдавала собі на рамена. Я ніколи не змогла тієї штуки втяті. У нас на приходстві була криниця, з якої валком на ланцюзі спускали велике відро на воду, а як вода набралася, з боку крутили корбу й витягали дуже студену воду. З цього часу, як я росла безтурботно в Суховолі, минули десятки важких літ на чужині, а мої спогади летять завжди до незабутньої Суховолі, де я прожила мою молодість.

Видатні люди

ВОЖДЬ СТОТИСЯЧНОЇ АРМІЇ

(Життєпис генерала Мирона Тарнавського за книжкою
«Українська Галицька Армія», Вінніпег, 1950 р.)

Генерал Мирон Тарнавський

Генерал Мирон Тарнавський прийшов на світ у селі Барилові, радехівського повіту, Сх. Галичина, 29 серпня 1869 року в старій українській священичій родині, близько спорідненій з родиною Маркіяна Шашкевича.

Після закінчення гімназійних студій в Бродах відбуває однорічну військову службу і голоситься добровільно до активної австрійської військової служби та посвячується військовій карієрі.

Вибух Першої світової війни застає його вже в ранзі капітана. Зараз віходить на російський фронт і бере участь у цілому ряді боїв, за що одержує високі бойові австрійські і німецькі відзнаки.

Завдяки старанням Бойової Управи УСС у Відні призначено його з кінцем січня 1916 року комендантом вищколу УСС, який мав свій осідок з початку в с. Свистільники (пов. Рогатин), а потім в Розвадові, біля Миколаєва над Дністром. В тому часі піднесено його до ступнія отамана (майора). Від 15 вересня до 15 грудня став комендантом Легіону УСС, який тоді був на фронті над Збручем.

Привід до відіbrання от. Тарнавському команди над УСС дали його часті виступи в обороні стрілецької честі перед командою бригади, та ще й те, що от. Тарнавський підтримав своїм підписом прохання УСС до корпусу, щоб їм дозволено святкувати проголошення Універсалу Української Центральної Ради про Самостійність Української Держави.

Австрійська військова влада добачала у цьому проханні нельояльність супроти Австрії, заборонила святкування, а от Тарнавського перенесла назад до 35-го полку на комandanта куреня.

На наддніпрянській Україні виконував майор Тарнавський спершу функції референта українських справ при штабі одної з австрійських дивізій, відтак завідує цивільними справами міста Жмеринки, а після розвалу Росії, і на початку творення Української Держави, стає комandanтом тaborу поворотців з полону в Дарниці, коло Києва. На цьому пості віddaє велику прислугу не Австрії, а своїй Батьківщині, бо опікується зокрема Усусусами, які були в тaborі, і ними скріплює ядро нової української армії, київських Січових Стрільців. Ale це не сподобалося австрійському комandanству і воно незабаром здіймає його з цього посту. В ранзі підполковника перебирає команду одного з австрійських полків піхоти, розташованого на Наддніпрянщині. В листопаді 1918 року після розвалу Австрії, вертає з рештками цього полку до Захід. Галичини і відси передирається до Львова, щоб якнайскорше вступити в ряди своєї армії. Ale тут попадає в руки поляків і до тaborу полонених в Домбю. Відси вдається йому, через Віденсь і Будапешт, дістатись вкінці до Станиславова, де й голоситься в Державному Секретаріаті Військових Справ ЗОУНР. Стaє комandanтом «Групи Схід», а відтак II Галицького Корпусу. З того часу проводить боями свого корпусу під Львовом, в часі першого віdstупу УГА на схід, в часі оfenзиви ген. Грекова, та в часі другого віdvороту аж до половини липня 1919 року. Тоді був іменований Начальним Комandanтом Української Галицької Армії і переводить її за Збруч, на Наддніпрянщину.

Тут переживає він всі дні тріумфу й трагедії УГА. Це під його проводом УГА — рам'я об рам'я з Дієвою Армією — йде переможним походом проти більшовиків і здобуває Київ, веде бої з Добрармією ген. Денікіна, а коли вже обезсилена до краю армія не має змоги дальше боротись, він одинокий має сміливість взяти на себе всю віdpovідальність за армію та за те, що з нею станеться, і нав'язує переговори з Денікіном. «Не дописав політичний провід — залишився сам Генерал, як Мойсей на пустині тоді, як політики видвигнули концепцію замирення з Денікіном, самі віdsунулись в тінь». За цей вчинок диктатор ЗОУНР усунув його із становища Начального Комandanта і поставив під військовий суд «за державну зраду». Ale суд звільнив заслуженого генерала.

Після звільнення, і в часі хвороби тодішнього Нач. Комandanта УГА ген. Микитки, виконує знову деякий час функції Нач. Комandanта, аж поки більшовики, — УГА була вже тоді у злуці з Червоною Армією — не усунули його з комandanування. Відтоді, після короткого перебування в Балті, ховається в Києві аж до віdvороту Дієвої Армії і польських військ з Києва, в липні 1920

року. Тоді долучається до т. зв. Ліквідаційної Комісії УГА і разом з нею подається на захід — в сторону Галичини. Дня 16-го липня 1920 року, тобто рівно в рік після того, як перевів УГА на Наддніпрянщину, переходить Збруч з думкою дійти до Карпат і перейти в Чехословаччину, де в таборі в Німецькому Яблінному перебували інтерновані частини УГА. Та його задум не вдався. Дня 21 липня 1920 року арештували його несподівано поляки в одному селі біля Рогатина, вивозять спершу до Львова, відтак до Варшави, а врешті до табору полонених в Тухолі. П'ять місяців просидів він в полоні, бо аж до кінця грудня 1920 року. Звільнений з полону, вертає до родини, до Золочева, і тут живе в дуже важких матеріальних умовах.

Це його тяжке життя дещо поправляється, коли Центробанк у Львові почав парцелювати свій маєток в с. Черниця, коло Бродів. Тоді переїздить він до Черниці і тут поселяється на постійне.

Генерал вже довше хворів на шлункові виразки, але лікувався, і здавалось, що стан його здоров'я поправляється. Аж нагло прийшла катастрофа. Дня 28 червня 1938 року треба було нагло перевезти тяжко хворого до лічниці до Бродів, а відси до Українського шпиталю у Львові, де він ранком 29 червня помер.

Похований у Львові на Янівському цвинтарі, серед стрілецьких могил «своїх хлопців» з УГА.

Подав **Михайло Войтович**

Андрій Турчин

СПОМИН ПРО ГЕН. ТАРНАВСЬКОГО

Коли згадуємо про визначних жителів Брідщини, то, очевидно, годиться в перше чергу згадати про ген. Мирона Тарнавського, начального вождя Української Галицької Армії. Дехто пише про нього, що він народився у радехівському повіті, але фактично ген. Тарнавський від самого народження був мешканцем Брідщини. Аджеж прийшов він на світ 29 серпня 1869 року, коли радехівський повіт ще взагалі не існував. Село Барилів, де його батько Еміліян був парохом, належало ще довгі роки після народження Мирона Тарнавського до брідського повіту. В Бродах ходив Мирон Тарнавський до гімназії і там здавав матуру. В Бродах кінчив він однорічну військову службу після закінчення старшинської школи у Львові. Коли ж створено радехівський повіт, Мирон Тарнавський був уже в активній службі при війську. В Бродах був він у 1912 році, коли Австрія проголосила частинну мобілізацію, сподіваючись війни. До Бродів вислано його зі сотнею після вибуху Першої світової війни й він звів перший бій з москалями під Радивиловим. Недовго після звільнення з

польського табору полонених у Тухолі, ген. Тарнавський знов мешкав таки у Брідцині, де жив до своєї смерті. Як бачимо, ген. Тарнавський був таки рідним, а не адоптованим сином Брідцини. Щоб не переповідати вже написаного іншими про ген. Тарнавського, тут буде загадка про нього тільки з часів його побуту в Черниці, ріднім селі автора цих рядків.

На північно-східнім узгір'ї Черниці були колись двірські будинки, а недалеко від них на схід, в одній з найкращих закутин села, пишалась одноповерхова палата з коринтськими колоннами. Яких сто метрів від неї на північ був ставок та великий парк дідича, прикрашений статуями, привезеними сюди з городу олеського замку.

В часі Першої світової війни дідича в селі не було. В палаті приміщувались старшини та санітарна частина одного з відділів російської армії. Пізніше палата зазнала знищення. Розпарцельовуючи добра дідича Ковнацького, Крайовий Союз Кредитовий приділив знищенну палату, з якої уціліла тільки частина партеру, та біля щість моргів землі, включно зі ставком і парком, ген. Тарнавському, що недавно повернувся був з польського табору полонених у Тухолі й мав заняться парцеляцією в Черниці.

Генерал замешкав в одній великій кімнаті, до якої йшлося через іншу велику кімнату, що служила всяким домашнім потребам. Генерал жив у Черниці сам. Його дружина мешкала в Золочеві, де їх діти ходили до школи. В часі вакацій діти, а пізніше також і внучки приїжджали до Генерала у відвідини. Одного літа оба його сини, Богдан Гошовський та ще кількох їх товаришів зі золочівської гімназії влаштували собі пластовий табір у парку.

Генерал жив скромно. Мав кури, корову та город з яриною. Деякі конечні послуги виконував йому його сусід за домовленням. Страви Генерал варив собі сам. Пив дуже міцний чай, майже саму есенцію, до якого треба було брати яких чотири-п'ять кісток цукру.

Генерал любив полювати, але полював радше для спорту. Раз перед ним в лісі вискочила серна й неначе оставила. «І як на неї стріляти, коли вона дивиться на мене своїми мицими очима» — оповідав він мені опісля.

Щоб бути в формі, робив руханку, рубав дрова. Був скромною, надзвичайно чесною та наскрізь шляхетною людиною. Хоч сам схилявся до дейзму, був дужеуважливий до релігійних почувань других. В товаристві був приемний і до всіхуважливий, але більшого товариства радше уникав. У гостину їздив рідко, переважно в часі великих свят, чи чиїхось іменин. Любив заграти в тарока із-за самої гри, а не виграншу.

До Львова їздив рідко — звичайно на 22 січня, Зелені Свята, чи 1 листопада, але мав постійний зв'язок з товариством українських комбатантів — «Молодою Громадою», яка, здається,

деякий час підтримувала його фінансово. Польща довший час не виплачувала йому належної пенсії австрійського підполковника нібито з причини занедбання Генералом деяких формальностей. Ситуація змінилась щойно після смерти маршала Пілсудського, коли ген. Тарнавський у порозумінні з «Молодою Громадою» вислав до Варшави кондоленційну телеграму. Польський уряд нібито ще раз розглянув справу й почав виплачувати йому пенсію.

Як військовик, ген. Тарнавський держався засади безпартійності. З деяких зглядів у 1928 році пропоновано ген. Тарнавському кандидатуру на сенатора з УНДО, але він від неї відмовився.

Пару разів ген. Тарнавський їздив у Карпати, будучи запрошеним (полк. Мельником) на лови, як також у гостину до Слуги Божого Андрія в Підлютім. Між братами Шептицькими — митрополитом Андрієм й ігуменом Клементієм — почувався, як мені говорив, неначе між старозавітними пророками. Тепло згадував жартівливого єп. Будку. Часами з'являлися гости і в Генерала, як от Роман Купчинський зі Львова, але було це дуже рідко. Якщо не помиляюсь, раз відвідав ген. Тарнавського Олександер Бохенський (рід Бохенських мав маєток у сусідній Поникові), поміркований поляк, що був за польсько-українським зближенням, який пізніше, як мені здається, помістив про це репортаж у двотижневику «Бунт Молодих», що виходив у Варшаві в рр. 1929-1937.

Старший син ген. Тарнавського — був з батьком за Збручем і перейшов у Балті недугу тифу в 1920 році, коли УГА опинилася під більшовиками. Пізніше він знов опинився під більшовиками, але від 1931 року ген. Тарнавський не мав жодної вістки від нього й числився з найгіршим.

Молодший син «Звомко» студіював техніку в Брні. Пізніше він одружився з місцевою учителькою — Ярославою Щуст, родина якої жила в Бродах. На жаль, їх синочок помер немовлям. В часі німецької окупації вони обє жили в Бродах, де інж. Тарнавський був директором електрівні, а його дружина вчила в народній школі. Як старшина дивізії «Галичина» попав він під Бродами в більшовицький полон і був засланий на Сибір. Його дружина емігрувала разом зі своєю родиною на Словаччину, де злодії її важко побили й вона там померла. Мабуть інж. Тарнавському заборонено було повернутись в Україну й він залишився у Сибірі й там одружився вдруге.

Старша донька ген. Тарнавського — мабуть Марія, яку кликали «Людка», студіювала медицину в Празі й вийшла заміж за лікаря Степана Коцюбу, який пізніше мав свою канцелярію в Бродах. Обі їх доні жили переважно в бабці в Золочеві. Д-р Степан Коцюба став комуністом мабуть ще в часі своїх студій у Празі. Фактично він був націонал-комуністом. Був чесною людиною, заробляв небагато й жив скромно. В 1939 році був він членом

ревкому в Бродах, але не поводився як жадний влади комуніст. Ночуючи в нього, я не боявся говорити з ним отверто, як і раніше. Пізніше він був директором лікарні в Бродах і за німців врятував мені, разом з Д-ром А. Жуковським, життя, коли я від полонених набрався недуги тифу. Д-р Тарнавська-Коцюбова була за німецької окупації директором лікарні в Радивилові — нинішньому Червоноармійську й часто приїжджала до Бродів. При нагоді одних таких відвідин, д-р Коцюба таки добре настрашив жандармів місцевої військової командатури, що зайшли до нього на чарку. Коли його дружина застукала до дверей, д-р Коцюба вийшов з кімнати і, повертаючись по хвилині до жандармів, сказав: «Масмо Гестапо», а коли побачив переляк на їх лицеях, додав: «Так зву я свою дружину».

Була вістка, що більшовики заслали д-ра Коцюбу на Сибір і що він помер в дорозі додому. Була також поголоска, що його дружину та обі доњки вбили польські партизани на Лемківщині, але, на щастя, так не сталося. Здається, що й д-р Тарнавська-Коцюба була репресована більшовиками, а пізніше мала дістати працю в поліклініці в Олеську. Її дочки мали бути у Львові, й одна з них мала оборонити могилу ген. Тарнавського перед знищеннем, коли більшовики руйнували стрілецькі могили на Янівському цвинтарі.

Була в ген. Тарнавського ще друга доњка — «Нуся», що студіювала право на львівськім університеті та часом приїжджала до батька у відвідини. Пригадується мені одна, незручна для ген. Тарнавського ситуація, коли раз Нуся «сповідала» при нас двох свого гостя й родича — поляка з корінної Польщі за кривди, що їх поляки робили українцям. Мабуть за більшовиків вона вийшла заміж, але її мужа мабуть замордували більшовики у в'язниці в Золочеві.

Будучи мешканцем Черніці, я зблизився до ген. Тарнавського та його родини, а особливо до його сина «Звомка». В часі вакацій я відвідував Генерала, розмовляв з ним на різні теми, слухав його споминів, а часом і в карти заграв. Особливо в останніх роках моїх студій я прямо відчував потребу зайти до нього, бо відчував, що Генерал був радий бачити мене в себе.

В 1938 році, коли я вже кінчив Богословську Академію у Львові, наш покійний Патріярх Йосиф, тодішній ректор Академії, запросив багато наших духовних і світських достойників на празник. Був це день Зіслання Святого Духа — храмове свято Духовної Семінарії. Погода була непевна. Всі боялись дощу, але наш «Татуньо» (так ми звали нашого Ректора) заризикував і казав приготувати столи до обіду в городі семінарії. На щастя, дощ не падав. Я дуже зрадів, коли між присутніми побачив ген. Тарнавського. Була це перша й остання його гостина в кругу студентів Богословської Академії. Після обіду ми зустрілися і Генерал, усміхаючись, сказав: «Як довго будете ще в цих мурах? Кидайте їх і приїжджайте додому. В нас тепер прекрасно!»

Пізніше я мав ще змогу говорити з Генералом після Панахиди на стрілецькій могилах на Янівськім цвинтарі. Побачивши мене, Генерал перепросив своє товариство, й ми оба йшли аж до брами цвинтаря, де сказали собі «до скорого побасення в Черниці».

Приїхавши додому, я негайно відвідав Генерала. Ми довго говорили, сидячи під липою біля його хати. Пізніше Генерал мене ще відправив до рогу вулиці й, прощаючись, сказав: «Заходіть частіше, самому скучно».

На жаль, саме тоді мій парох — о. Степан Клепарчук постановив відвідати своє рідне містечко Лешнів і швагра — о. Юліяна Рудкевича й просив мене заопікуватись приходством. Саме тоді волосний уряд у Суховолі закладав картотеку волости й жадав від населення достави посвідок від парафіяльних урядів про дати народень поодиноких осіб. Такі посвідки мав я виставляти, а що було ще літо, то люди приходили до парафіяльного уряду у всякій порі й годі мені було знайти відповідний час на відвідини Генерала. Так минув мені майже цілий тиждень і я, знаючи, що Генерал встає раненько, постановив заскочити до нього зранку, щоб хоч сказати про ситуацію, яка не дозволяла мені відвідати його скоріше. На жаль, Генерала я вже не застав дома. Його сусід сказав мені, що з Генералом щось погано й його недавно перед моїм приходом візвезли до лікарні в Бродах. Показалось, що Генералові тріс боляк у шлунку. До Бродах приїхав з Народної Лічниці хірург д-р Малис і ствердив запалення очеревної. Рішено візвезти Генерала до Львова тягаровим автом нашого м'ясара Швалюка, якого пізніше знищили більшовики.

Генерал вже раніше плянував перенестись на постійне до Львова, але ця справа якось затягнулась. Тепер привезли його до Львова, але вже не жити там, а вмирати. Операція була вже неможлива. Розпрощавшись зі сином «Звонком» та з присутніми там визначнішими старшинами кол. української армії, генерал Тарнавський помер о годині 9:50 рано дня 29 червня 1938 року. Так то я вже не побачив ген. Тарнавського живим. Вложивши в різьблену касетку трохи землі з-під його хати, де ми ще так недавно розмовляли, поїхав я до Львова, щоб взяти участь у величавім похороні, який відбувся в суботу 2 липня, та кинути черницьку землю на його труну на Янівськім цвинтарі. Ген. Тарнавський спочив між своїми стрільцями.

Д-р Василь Ящун

Д-Р ЮЛІЯН ВАССИЯН

Серед постатей українських Бродів в першій половині 20-го століття унікальне місце займає д-р Юліян Вассиян. Це постать, що своїм значенням виходить за межі льокального освітньо-культурного й громадського життя Бродів та навіть за межі українського націоналістичного руху. Його постать охоплює собою широкі виднокруги життя української нації взагалі. Він бо не тільки ідеолог організованого українського націоналізму, але й один із найвидатніших мислителів сучасної України, визначний публіцист і автор численних суспільно-політичних, ідеологічних, історіософічних і літературознавчих статей і есеїв, переважна більшість яких, на жаль, залишилась ще в рукописах.¹

Ю. Вассиян народився в 1894 році в с. Колоденце, жовківського повіту, з батьків Івана і Вільгельміни з д. Урбан. Батько його був учителем народніх шкіл. По закінченні Академічної гімназії у Львові, в 1913 році, вписався на філософічний факультет Львівського університету. З вибухом Першої світової війни вступив до УСС-ів, відтак до УГА, брав участь у численних боях, пережив чотирикутник смерти, тиф і табір полонених на еміграції. В 1922 році вписався на студії філософії в тайному Українському університеті у Львові і включився активно в студентське життя, займаючи становище університетського референта в Українській Крайовій Студентській Раді. В 1924 році, після ліквідації Українського університету, виїхав на філософські студії до Праги. Там працював в журналі «Національна думка». В 1927 році брав участь у 1-ій Конференції Українських Націоналістів, відтак працював в офіціозі Проводу ОУН «Розбудова Нації», де помістив свою статтю «До головних зasad націоналізму». Перший Конгрес Українських Націоналістів у Відні в 1929 році, на внесок полк. Євгена Коновалця, іменував його членом ПУН, і ним він залишився до кінця свого життя.

Закінчивши університетські студії в 1930 році, Вассиян вернувся до Галичини і став редактором «Українського голосу». Та вже в наступному році польська влада його арештувала за участь у 1-му Конгресі Українських Націоналістів, і він відбув чотирирічне ув'язнення в львівських і дрогобицьких в'язницях. По виході з тюрми перебував у батька, в Бродах. Там його знов ув'язнили і вивезли до Берези Картузької. По упадку Польщі, в 1939 році, опинився в Krakові і працював в Українському Центральному Комітеті, а через два роки, по звільненні Галичини від більшовицької окупації, вернувся до Бродів і працював як перекладач в УДК. В кінці 1943 року його арештували в Сяноці.

вивезли до Брец, відтак звільнили, і він лікувався в Лібен, на Шлеську. Після вилікування перенісся до Діллінгену, в Австрії, там учителював у таборовій гімназії, а в 1950 році виїхав до Америки і опинився в Чікаго, де, живучи в важких матеріальнích злиднях на важкій праці, умер на серцевий удар 3 жовтня 1953 року. Похований на парафіяльному цвинтарі св. о. Миколая в Чікаго.

Філософія Вассиянового націоналізму — це не фашизм і не гітлеризм, дарма що деякі провідники українських політичних партій і їх середовища іноді утотожнюють український націоналізм з цими західніми рухами. Вассиян розбудовував основи української нації, вказуючи на їх самобутні елементи і на потенційний зміст їх росту в різновидних аспектах життя нації. Знавець західноєвропейських філософічних систем, зокрема німецьких, він зовсім вільний від епігонства. Філософії, притаманній психологічно-соціальним, культурним і національним особливостям чужих націй, він не перещеплює безкритично на ґрунт української нації; він її оцінює критеріями української духовності та мірилом її життєдайності й росту на українському ґрунті. В цьому світлі його філософія, можна сказати, є оригінальною призмою багатогранної композиції української національної духовності.

Будова Вассиянового світогляду ієархічно струнка і тотально завершена. Вона збудована на сильних, непорушних підвалах примату духа над матерією і на пропорційному поєднанні вартостей, що випливають з духа й матерії, в гармонійну ілісність ідейно-творчого світогляду. Тому ділянки його

Д-р Юліян Вассиян

засікавлення, студій і дослідів охоплюють не тільки стислу філософію, але й історію, політичні науки, соціологію, літературу і ін. Щоб написати рецензійні статті на його 20 філософських трактатів, уміщених у 1-му томі його *Творів*,¹ та на 17 статей, уміщених у 2-му томі його *Творів*,¹ треба б посвятити кількасот або й більше сторінок друку, бо багато думок Вассияна в цих трактатах вже самі собою можуть бути темами до великих статей і есеїв. Тому в цій статті я наведу лише деякі з них з трикутника: Бог - людина - нація.

В осередку всіх питань і реляцій Вассиян ставить людську одиницю. Вона є рушійною силою і рішаючим чинником всякої здійснення (М. Антонович, Т. 1, 17). Творча людина «власним тільки зусиллям здійснює свій щораз вищий духовий ріст, який не може відбуватися без впливу на оточення» (М. Антонович, т. 1, 30). Якісна творчість одиниці підносить її на вищий психологічно-соціальний рівень і тим чином твориться ієархія творчих якостей, які запевняють суспільнству його духовно-культурний ріст і силу, що її не може дати статистика масової рівності. Історичні процеси формуються самосвідомістю одиниці, її соціальною свідомістю та її волею і етичним активізмом.

Вассиян вірить в одного Бога, Творця всесвіту. У нього релігія — це найінтимніша форма зв'язку індивідуальної душі з душою світу, з Богом» (т.1,208). Це «подвиг духа, його злет, його безконечне прямування до безконечної досконалості» (т.1,210). Вассиян вірить у доцільність молитви: «Пряма розмова з Богом віддає найкраще релігійний настрій душі» (т.1,208). Тому він не визнає потреби посереднього члена в такому відношенні. «Бога треба здобувати в царстві сатани» (т.1,208), а не серед віруючих, побожних людей. «Найбільшим ворогом Бога є (релігійна, В.Я.) байдужність» (т.1,208). «Треба бути індивідуальністю, щоб хотіти вийти поза її межі та увійти в зв'язок з Абсолютом» (т.1,212), тобто, хто не є індивідуальністю, той не може свідомо вийти поза себе, піднятись у вищу сферу, щоб прямувати до абсолютноного джерела добра й любові. Він буде в застійній позиції, намагаючись зберегти лише себе. Вассиян уважає, що «дорога до Бога веде через Батьківщину. Однак зв'язок з Богом можливий тільки безпосередньо між Ним і душою людини (тут Вассиян має на думці інтимний зв'язок). Поминути Батьківщину, найвищу дійсність реального світу, значить, боротися з нею, як із злом, відрікатися її в ім'я хибно зрозумілого Бога. Бог не жадає від людини самогубства, а таким є заперечення своєї найвищої, національної індивідуальності» (т.1,228,230). «Людина і Батьківщина — це цілість, не фізична, буквальна, а духовна». «Людина й Батьківщина стоять до себе в відношенні іманенції, а Бог супроти них має цілком своєрідну форму відношення: одночасної іманенції і трансценденції» (т.1,234).

Для Вассияна головною є сутністю цінністю християнства є проповідь любові, яка є «єдиним можливим противником зла, але її властиве царство не має умов здійснення на землі» (т.1,220). Згідно з бажанням Христа людина повинна «створити в собі небесну природу ціною найбільшого зусилля і найвищої жертви» (т.1,220). На канві порівняння сутніх рис античної релігії з християнством, Вассиян у висновках дає зasadничу перевагу цьому останньому, бо воно «промовляє до людини в тих ситуаціях її долі, що однакові для всіх людей» (т.1,224). Християнство перевищає всі інші релігії своєю універсальністю і одночасно своєю народністю, бо воно «здібне опанувати різні народи і бути для них викладником їх релігійного етосу» (т.1,223).

Явища соціології Вассиян розглядає з погляду глибинного духового зв'язку одиниці з суспільністю, а не з погляду її механічно-нумеричної пов'язаності. Найглибше, найтривкіше пов'язує одиницю з суспільністю *національність*. «Національність — це найглибша, найзагальна й найтривкіша підстава людської соціальнності» (т.1,123). «Без національної основи як духового кореня індивідуального життя, стає людська одиниця відриваним атомом, рамки її духового досвіду замикають овід її назверхнього життя, зміст її свідомості — конгломеративний, її досконалість технічна. Така одиниця дотикає поверхні збирного життя площею свого фізичного розміру, а її значення є здебільшого тільки безвладністю її маси» (т.1,124).

За Вассияном «нація — це людський твір природного розвитку, в якому найбільша різнородність форм зв'язана в той спосіб, що суцільність частин цієї суцільної величини найбільше зближена до стану органічної взаємозалежності» (т.1,118). «Нація є величиною органічного стану, що виключає можливість нашеплення на її дереві чужородного насіння...», бо «кожний світогляд, навіть із можливо найширшою підставою, є своєрідний і заоднобічний, щоб можна було зробити його внутрішнім добром якоїсь національної системи, що сама не приймала в його творенні безпосередньої участі». «Кожна нація підноситься до культурного стану тільки шляхом відосереднього здвигу, і в цьому міститься динаміка її характеру» (т.1,155).

«Націоналізм розбудовує свою програму методично, т.з.н., не за абстрактними засадами філософії, моралі, соціології, уложеними в схему, але відчитанням потреб нації з безпосереднього наглядання її життя та визволенням засобів енергії, необхідних для її здійснення. При ламанні опору безвладних мас має обов'язувати правило: не *нищенням* будувати, але *будуванням* нищити — усувати все, що зраджує нахил зберігати стан сучасної нашої відсталості» (т.1,116). «Націоналізм не знає диктатури окремого інтересу, що встановлює режим частини над цілістю» (т.1,117). Вассиян визнає демократичний націоналізм. В ньому кожна одиниця має бути творчою в міру своїх спроможностей і

соціального стану, і її праця є чеснотою. Вассиян дивиться на націоналізм як на «зісуцільнювання різного при помочі доповнення й синтези, а не упрощення його шляхом виключення й негації. Це інтегральний націоналізм» (т.1,117). «Як найперше завдання висуває український націоналізм створення української держави. Державність для нації є найпершою передумовою можливого її росту в усякому її відношенні. Тому для політично поневоленої нації власна держава — це перший, прямий і абсолютний наказ, що його треба здійснити якнайскоріше, безпосередньо та з вкладом усіх родів сил» (т.1,135).²

«Не хліб, не інтереси будня, але споконвічний дух рідної землі, не програми, партії і групова дисципліна сект, але Бог, нація і мораль віданості ідеї мають в'язати українських людей в лицарські когорти тих, що повинні ще раз стати на Київських горах і проголосити заповіді людського життя» (т.1,41). «Про моральну силу, духову дозрілість народу рішать не її геніяльні одиниці, але проникнення культури в життя всієї спільноти». «Ідея духової соборності українства — це вихідна органічна передумова для всіх існуючих і можливих форм життєвого єднання українців. Вона із свого джерела посилює живим змістом і рушійною силою чолову політичну ідею державності, сьогодні вже загально визнавану і гонощену» (т.1,46).

Дуже влучно вказує Вассиян на негативні риси української людини в минулому й сучасному: «Сварливий, недовірливий, анархічний українець розбиває кожну спробу на велику міру закроєного єднання і внівець обертає випадкові осяги геніяльних імпровізацій своїх велетнів. Їхні великі діла тануть в огні його пекельного заколоту — крамоли, мстивої зажерливости, непогамованої заздрості і братовбивчої гризні». «Основна риса української історії: імпровізована вибуховість, хвилевий підйом і... довгий мертвецький сон духа» (т.1,51-53). «Український індивідуалізм не знає межі, тому він анархічний і в боротьбі з колективістичним духом північної орди мусів програти. Українець індивідуально перевищує пересічного москаля, поляка, в деякому відношенні навіть німця, але в громаді він значно уступає цим народам, бо не тільки не працює для скріплення соціальних форм, але, навпаки, з природи своєї діє деструктивно і послуговується навіть зрадою» (т.1,269). Про українську еміграцію Вассиян висловився об'єктивно так: «вона виказує велику різноманітність психологічних типів, світоглядових зразків, рівнів політичної культури, національної свідомості та життєвих і програмових настанов. Можна сказати, що це багатий світ, який, загально беручи, відчуває вже внутрішню потребу зформуватися в життєву систему з власним спільним сонцем у своєму осередку, але гін до форми окремих силових потуг ще надто відосередній, радикально індивідуальний і особистий, хаотичний і самоцільно змаговий. Все, що намагається стати ближче до осередку, близькіть яскравим

полиском загальної ідеї, але наввипередки проголошує догматично і виключно себе самого отим сонцем, що завтра повинно вийти у величі на обрії історії і почати літопис нової доби» (т.1,39-40).

Вассиян проти детермінізму в питанні життя і росту нації, проти насаджування на національний ґрунт чужих світоглядів, проти беззастережного культу традиції, але й проти футуризму, який заперечує всяку традицію взагалі.

Вассиян — послідовник норманської теорії про творення Київської держави. Він гадає, що сильніший наплив волевої і активної раси варягів на степові простори міг тривало рішити питання психічного типу Київської Руси в її користь та «устійнити в Києві політичний осередок Сходу» (т.1,93). За такого типа Вассиян уважає Святослава Завойовника, але й вказує на низку його провалів, серед яких головним лихом було його зосередження уваги на простори поза межами рідного Києва і бажання створити собі осередок у Болгарії, а не в Києві. Однак і в варяг, при їх агресивно-завойовницькій вдачі, не було ідеї великороджавності, бо їх «розслабила і розм'якшила степова анархічна розчуленість» (там же).³

Будучи в польській тюрмі в Седльцях, Вассиян написав в 1934 році трактат «Простір між Москвою і Візантією» (т.1,81-106), в якому він розглядає причини упадку Київської держави і добачує їх у тому, що той «період України не витворив ідеї Київської великороджави, перед маєстатом якої мовкли б усякі особисті-партикулярні амбіції», та в браку її органічного характеру, тобто в її «тільки номінальній, поверховній цілості», подібно, як це було з твором Карла Великого. До цього немало причинилась різниця між римським і візантійським християнством. «Рим був — каже Вассиян — у відношенні до варварської півночі передусім культурною, цивілізуючою і дисциплінованою силою. Християнство взяло власне з того світу його найздоровішу частину: організаційний досвід Риму і право. Завдяки релігійно-християнській вищості Рим «відновив у себе (втрачений) патос всесвітнього імперіялізму старого Риму». Значить, західне християнство, що йшло з Риму до північних народів, мало в собі значно більше прагматизму, ніж християнство Сходу, яке, замикаючись «в абстракції, контемпляції, аскетизмі, втечі від життя» (т.1,87), в конгломераті різних народів з їх різними культурно-суспільними традиціями, не могло впливати на витвір органічної цілості цих народів. Християнство у візантійському цісарстві «сталося зовнішнім додатком до зрошені самоцвітами корони візантійського цісарства, бо внутрішньо воно відступило на трансцендентні позиції й самообмеженого соліпсизму з його прерізними відтінками нездорового тісного маніяцтва» (т.1,90). На Сході, де панував цезаропапізм, Церква стала підвладною прибудівкою держави і не могла виконувати тієї ролі відносно держави, яку виконувала західня Церква.

Розглядаючи причини упадку Київської держави і пов'язані з ним нещастия України, Вассиян засуджує зрадництво серед своїх жертвами якого впали гетьмани Хмельницький і Мазепа. Московський імперіалізм, який «виріс як законний син Джінгісанового духа, ковтнув Україну через нікчемність провідної верстви, що залізний твердості московських завойовників протиставила оборону дрібних особистих справ, честолюбства, слави і почестей і ніколи не вміла відповісти на ідею — ідею, на месіянізм — месіянізмом, на жорстокість — жорстокістю» (т.1,53-58).

Оце подав я коротко деякі головніші думки і ідеї Вассияна, опрацьовані ним широко й глибоко в головніших його статтях і есеях, уміщених у 1-му томі його *Творів* з підзаголовком «Степовий сфінкс». У 2-му томі *Творів* з підзаголовком «Мистець з землі зроджений», у 17 статтях, Вассиян дає характеристику оповідань Василя Стефаника. Ця характеристика оригінальна, глибока і, так би сказати, унікальна, бо Вассиян опрацював її не в рамках аналізи, загально прийнятої в літературно критичних розвідках. Він доходить до самого dna мистецького вислову Стефаника, шукаючи психологічно-філософських критеріїв його творчості. В цьому шуканні він бачить і підкреслює головну рису цієї творчости, а саме, інтимний зв'язок між героями Стефаникових оповідань і їх автором та землею, з якої зродились обидва типи індивідуальностей — Стефаник і його герой. Вассиян відкрив у Стефаника те, чого не було й немає в інших письменників українського селянського побуту, а саме, моральну, здорову духовість селянського люду, яка домінує над його соціально-економічною нуждою.

«У Стефаника земля є тією центральною реальністю поза людиною, яка корелює з людською духововою індивідуальністю, пронизує її істотно своюю природою, бувши, найперше, вирішальним опірним моментом для моральної рівноваги людини в життєвій боротьбі, а далі — джерелом позитивного пожитку, вираженого почуттям самопевної, неумовної душевної радості». «Стефаник перший в українській літературі насправді визволився з пут поверховного етнографізму, заяложеної побутовщини та розніженої, неглибокої сантиментальності тільки в силу наявної в ньому найглибшої духової стихії рідного села, що його він власне відкрив у своїй творчості на інший новий лад найбільш йому притаманної характеристики».

Вассиян — глибокий аналітик буденних і небуденних явищ в житті одиниці, народу і держави. До всіх питань підходив з філософським поглядом. Свої думки викладав спокійно й переконливо, не намагаючись накидати їх своєму співрозмовникові. Він радше будував осудні думки, залишаючи самому співрозмовникові завершення силогізму висновком. Проте нерідко в процесі розмови поширював свої твердження і докази до

такої міри, що вони набирали виду довгих монологів. Був знаменитим промовцем, дарма що пересічний слухач, навіть із середньою освітою, не завжди міг успішно слідкувати за ходом усіх його думок, бо він викладав їх переважно високим стилем, забарвленим абстрактними висловами і поетичними образами (метафорами, персоніфікаціями, метоніміями і т.п.). Це і є, мабуть, головною причиною того, що український загал його не зовсім розумів і не розуміє, не оцінював його належно за життя і відсутність ширшого й належного його цінування тягнеться й до сьогодні.

Громадська праця в Бродах не була, бо й не могла бути, безпосередньою сферою його діяльності; проте був він частим дорадником в справах культурно-освітніх імпрез, особливо під час німецької окупації.

Вассиян мав кристально чистий характер. Ненавидів фальш, лукавство, неправду. Самодисципліну, правдомовність, любов до своєї батьківщини та максимальний для неї труд вважав за найвищі чесноти людини. Був урівноважений і вирозумілий для інших. У товариському спілкуванні був взірцевим джентельменом. У вільних годинах любив пограти в бріджа, що найчастіше мало місце в гостинному домі д-ра Антона і Святослави Жуковських, де крім нього звичайно бували д-р Степан Коцюба, директор лікарні в Бродах, Андрій Турчин і я.

Доля не була ласкова для Вассияна. Далеко від рідної Батьківщини, в злиденних матеріальніх обставинах, урвався його тернистий, але творчий шлях життя. Залишив по собі скарб великої вагомості: величезну кількість рукописних праць, з яких «Євшан-зілля» видало згаданих два томи і приготовляє до друку третій том. Треба надіятися, що запропоноване видання усіх 10 томів буде здійснене за допомогою української суспільності і служитиме виявом її признання і віячності своєму великому мислителеві, який віддав себе цілого на службу Українській Нації.

Примітки

1. Джерела до цієї статті: мое особисте знайомство і часті зустрічі з д-ром Ю. Вассияном у Бродах в 1941-1943 роках; друковані *Твори Ю. Вассияна* в 2—х томах: т.1, «Степовий сфінкс», 1972, 288 стор., т.2, Мистець з землі зроджений», 1974, 127 стор., вид. обидвох томів — «Євшан-зілля», Торонто; В. Шемердяк, «Вже десять років...», *Українське життя*, ч. 42(354), 1963; Ю. Клиновий, «Творець із землі зроджений», *Новий шлях*, чч. 42-43, 1973; В. Соханівський, «Степовий сфінкс», *Новий шлях*, чч. 18-19, 1974; «Різдвяне привітання», *Українське життя*, ч. 1, рік XX, 1974; Б. Гошовський, «Хто ж автор нової концепції українського національного прапора?», *Альманах «Нового шляху» на 1985 рік*; М. Антонович, «Історіософія Юліана Вассияна», *Д-р Юліян Вассиян, Твори*, ч. 1, стор. 26-38. Сторінки довідок і цитат з *Творів Ю. Вассияна*, включно з статтею М. Антоновича і передмовами до *Творів*, подано в дужках у контекстах статті, а не в виді окремих виносок під текстом статті.

Складаю цириу подяку пані Святославі Жуковській за надіслання мені статей Ю. Кленового, В. Соханівського, В. Шемердяка та «Привіт рідної землі», що його прислав Вассиян д-рові А. і Святославі Жуковським замість Різдвяних побажань у 1945 році; цей «Привіт» поміщено в *Українському житті* п.заг. «Різдвяне привітання» в 1974 році.

2 Вассиян є автором концепції нового загальнонаціонального українського прапора: чорний трикутник — символ землі, на ньому червоний хрест — символ крові, у перехресті хреста блакитне поле — символ духа, а на ньому золотий тризуб (див. Богдан Гошовський, «Хтож автор нової концепції українського національного прапора?», *Альманах «Нового шляху» на 1985 рік*).

3 Треба підкреслити, що Вассиян мав на увазі лише політично-державницький аспект творення Київської держави, а не аспект творення культурних цінностей, бо такі цінності автохтоні Київської Русі були вже витворили.

Д-р Василь Ящун

ОТЕЦЬ МИХАЙЛО ОСАДЦА

У кожної людини є свої спогади. Громадяться вони на довгому шляху її життя. Одні з них фіксуються в пам'яті глибше, живіше і яскравіше, інші поступово покриваються мряковинням квоління і бліднуть, а ще інші розпливаються в хвилях часу і відпливають в річище забуття під напором хвиль злободення. Найживучішими залишаються, мабуть, спомини про нашу юність, в якій передове місце займають звичайно шкільні роки. До них належать мої гімназійні літа в Бродах (1925-1933) та студентські роки в Греко-Католицькій Богословській Академії у Львові (1933-1938) і в університеті ім. Карла Франца в Грацу (1945-1948). На мережці моїх споминів з гімназійних літ яріє постать моого катехита в брідській гімназії бл.п. о. Михайла Осадци.

Вперше зустрів я його в 1925 році, коли мені було десять років і я вступив до 1-ої класи тієї школи. Це була польська гімназія ім. Юзефа Коженьовського (української гімназії в Бродах тоді не було), в якій вивчання української мови і літератури було обов'язковим предметом для українців. Ця зустріч мала місце в шкільному будинку, в першу неділю вересня, на першій екзорті. Близько 80 українських учнів (в тому лиши кілька учениць) вісімох клас зібрались у великий залі на першому поверсі. Дижурний професор (тоді кожного вчителя називали професором) відчитує в азбучному порядку присутніх. Через кілька хвилин після цього входить о. Осадца з палицею (з нею він ніколи не розставався), високий, кремезної будови і помітної ваги, з великою лисиною, що охоплювала майже всю голову, залишивши кругом її долішньої частини лиш вузький вінок темнопопелястого волосся. Молитвою «Отче наш» починається 10-12-хвилинна гомілетична екзорт, оперта на євангельській «Притчі про сівача».

Слухав я цю гомілію раз у своїй сільській школі, коли мені було, здається, сім років, але майже нічого сутнього з неї не залишилось у моїй пам'яті, бо «сівач», «зерно», «камінь», «добра земля» і т.д. — це все тоді асоціювалося в мене з конкретною картиною сіяння зерна, що її бачив я кожної весни на прикладі моого батька. Я бачив, як він сіяв жито й пшеницю на своєму полі, але зерна завжди падали на зорану й збороновану пухку землю, а не на обліг і камені, як про це говорить Христос у своїй притчі, тому я й не дуже морочив собі тоді голову тією притчею, будучи вдоволеним, що під час сівби в моого батька таких некорисних випадків не бувало. Тепер, на екзорті, я вперше зрозумів правильно глибину алегоричного змісту цієї чудової притчі і мав з цього повне вдовolenня та намагався застосовувати її зміст на моєму, Богу дякувати, вже 10-літньому життєвому шляху, до себе,

о. М. Осадца

моїх кількох сотень учнів і студентів та до більчого й далішого оточення в різноманітних обставинах.

Побудова екзорти була ясна, логічна: о. катехит прочитав притчу із св. Письма, відтак пояснив добре її зміст і на прикладах застосував її до практичного життя гімназиста. Молитвою «Богородице Діво» закінчено екзорту. За більш-менш такою схемою побудовані були щонедільні гомілетично-дидактичні екзорти, що я їх слухав впродовж мого восьмирічного навчання в брідській гімназії, і вони мали безсумнівний вплив на формування моєї юнацької душі.

У тому самому часі, тобто в 8-ій год. ранку, в іншій кімнаті мав екзорту для учнів-поляків ксьондз Козачевський.

Після екзорти ми і поляки уставились окремо парами перед шкільним будинком порядком 1-ої до 8-ої клас і під звуки гімназійної оркестри, що нею диригував чех Ляхета, маршиували на Службу Божу. Польська колона в супроводі тієї оркестри поверталася на вул. Золотій і краю «Райківки» до костела, а наша йшла до церкви Пресв. Богородиці, при вул. Лешнівській. Цю Службу Божу, тиху, називали популярно «Дев'яткою» або «Дев'ятівкою», бо відправлялась о год. 9-тій. У інші свята екзорту мали ліпп ми, українці, і ця ж оркестра іноді (не завжди) супроводила нас аж під церкву, звідки сама верталась до шкільного будинку.

«Дев'ятку» відправляв переважно сам катехит, о. Осадца, а служили два учні вищих клас. Під час Служби Божої співали ми разом з учнями 7-класової міської школи, т.зв. «Виділівки», під проводом їх катехита о. Адріяна Зофійовського. Співали на самоїлку: «Слава... Єдинородний», «Святий Боже», «Іже Херувими», «Свят, свят, свят», «Тебе поєм», «Отче наш» і наприкінці «О спомагай нас, Діво Маріє» або «Боже вислухай благання» чи «Боже великий, єдиний». На «Дев'ятку» звичайно приходила місцева інтелігенція, і дехто з неї приїдувався до нашого співу. Іноді співав хор о. Осадци; тоді Службу Божу відправляв один з отців брідської парафії, звичайно о. декан Демчинський або його сотрудник і зять о. Лабінський.

Крім екзорт кожна кляса мала тижнево дві години науки релігії в окремій невеликій кімнаті на другому поверсі шкільного будинку. Стіни кімнати були прикрашені багатьма гарними біблійними образами, між якими була карта подорожей св. Павла. Ці подорожі мусів кожний з нас добре вивчити. Програма навчання включала: Старий Заповіт, Новий Заповіт, Утреню, Літургію, Історію Церкви, Етику і Догматику. Отець катехит в основному держався підручників, але часто робив корисні відхилення в виді пояснень, прикладів і доповнень. Оцінки давав переважно на основі дворазового опитування учня в кожній четверті року. На оцінку «дуже добре» треба було здавати окремо більші частини вже пройденого, а часом і нового матеріялу. Ці лекції релігії давали нам корисну поживу, хоч іноді ми натрапляли в них на деякі важко сприйнятливі твердження, чи пак догми. В таких випадках ми задавали о. катехитові питання і він на них відповідав, відмічаючи при цьому, що глибини правд віри природним розумом збагнути не можна; це й і суть християнської віри та віри взагалі, бож при повному розумінні і знанні чогось не потрібно вже в те щось вірити. Перед Великоднем він сам давав нам кількаденні реколекції і ангажував сповідників, щоб приготувати нас належно до зустрічі найбільшого християнського свята — Христового Воскресення.

Отець Осадца вчив нас у першій клясі також української мови, вживаючи підручника Степана Смаль-Стоцького, згідно з яким її треба було писати не лише після голосних (напр., поїхав), але й після м'яких приголосних (напр., поніс). Крім граматики ми читали (назви читанки не пригадую) та вивчали напам'ять поезії Шевченка і інших поетів. Першим віршем, що його кожний з нас декламував у клясі, була Шевченкова балада «Тополя». (Після цього української мови вчив проф. д-р Зенон Лопатинський, а по його відході на пенсію — проф. Ілля Цінцірук).

Широким полем зацікавлення й праці о. Осадци була музика. Він був знаменитим музикою і диригентом хору «Боян», що його він зорганізував в 1922 році. Диригував також симфонічною оркестрою. Усі концерти хору і оркестри, що їх він давав малощо

не кожного року, були, в опінії тодішньої інтелігенції, на високому рівні і давали публіці, що кожноразово заповняла віщерь залю Музичного Товариства, справжню насолоду. В хорі було чимало справжніх співацьких талантів, наприклад: адв. Ізидор Сірко, Степан Балюта, Н. Карпенко, Стефа Захарчук, Євгенія Андрішин, І. Вербицька, Степан Букса, о. Адріян Зофійовський і ін. Сам диригент посідав гарний баритон. Звичайним собі членом «Бояна», з пересічним баритоновим голосом, був також я в 7-мій і 8-мій класі. Фортепіановий акомпаніамент виконувала часто донька о. Осадци (популярна Фунька). В оркестрі крім українців грали також жиди, з якими о. катехит був завжди в добрих стосунках; говорили, що часом навіть розмовляв з ними по-жидівськи. Проби хору й оркестри відбувались у приміщенні «Основи». Там теж була бібліотека, спонсором якої був о. Осадца, а її солідним бібліотекарем до 1925 року був Михайло Ящун.

Коли я був у нижчих класах гімназії, о. катехит, користаючи з моого таланту до каліграфічного писання, іноді просив мене особисто або через Олексія (поп. Сяня) Гарасимова, учня вищих класів гімназії і члена «Бояна», переписати йому з партитури ноти для хористів і оркестрантів (ксероксових машин тоді ще не було). Цю роботу для свого катехита я радо виконував. Тут пригадується мені малий епізод, пов'язаний з цим переписуванням і одним із концертів. Я був у 2-тій класі, було мені 11 років. Отець підготовляв концерт симфонічної оркестри і просив мене скопіювати хоч кілька примірників кількасторінкових нот, підсилюючи своє прохання заохотою більш-менш такого змісту: Ви почуєте (малював цю картину для цілої класи) на цьому концерті дію морської стихії. Спочатку — тихе, спокійне море, потім зірветься буря, море почне шуміти, хвилюватись, і хвилі з плюскотом будуть розбиватись об берег. Це буде подібне до опису морської стихії, що його дас Шевченко в своїй поезії. Ідіть усі. А мені, після цієї заохоти, сказав, що я матиму «вільний вступ» на концерт за переписання нот. Мене ж заохотив не так «вільний вступ», бо для студентів вступ коштував лише 50 грошей, як мрія слухати й переживати ту звукову стихію моря, що її о. катехит малював нам на годині релігії. Взяв я оригінал нот з собою до бурси і кожного дня, після вивчення лекцій на наступний день, переписував ноти.

Очікуваний день прийшов. Питомці бурси перенесли важкий фортепіян з «Основи» до Музичного Товариства, де мав відбутися концерт. Більшість питомців, особливо зо старших класів, і я, пішли о год. 8 ввечері на концерт. При вході на залю стояв незнаний мені старший мужчина, і його вигляд відібрав мені й так малу охоту сказати йому про мою прерогативу мати вільний вступ. Отож я купив білет, увійшов на залю і зайняв перше місце з самого заду під стіною, щоб, заслухавши стоячки морської стихії, я міг відпочити, спершись об стіну. Заля виповнилась віщерь.

Розсувается завіса, на сцені оркестра в повному складі, виходить імпозантна постать диригента з батутою в руках, о. Осадца. Концерт починається. До моїх вух вливаються гармонійно приманливі потоки скрипок, віольончель, флейт, баса, бубна і фортепіано. Солодко пливуть ці потоки і розпливаються по цілій моїй хлоп'ячій істоті. Пригадуються мені почування, трохи подібні до цих же, які родились у мені раніше, і то досить часто, коли я сидів над берегом річки, що випливалася з синіх криниць за моїм селом. Тепер я чекаю нетерпеливо на бурю, на забурені морські хвили, на їх шум і плюскіт, бо над морем я ще ніколи не був і хотів знати, яке враження зробить на мене саме розгнівана морська стихія в музиці. Чекав я, чекав — і не дочекався. Мене збудив шум, але не моря, а публіки, що виходила по закінченні концерту додому. Концертова стихія моря обгорнула мене солодкою дрімотою, підперши мене стіною залі. На наступній годині релігії о. катехіт питав, чи ми чули морську стихію на концерті. Хтось сказав, що чув, хтось помимрив щось під носом, хтось не чув добре питання, а я мовчав, як закам'янілий; не хотів розповідати про те, що я чув і бачив у небажаній, але солодкій дрімоті.

Музикальний талант о. Осадци сягав також композиційного поля. Скільки й що він поклав на нотний папір як власну креацію — не знаю. Я лиш тямлю його бравурне й інспіруюче «Вниди, вниди, вниди, срею! Вниди, вниди в церков святую, жертву приносити о людей твоїх...», що хор під його диригуванням співав на «Дев'ятках» в ті хвилини, коли священик ішов від проскомидійного стола до головного престола правити Службу Божу.

Ініціатива або організування щорічного представлення гостини св. Миколая, 19 грудня, були теж заслугою о. Осадци. Бувало, під час такого представлення чорт, пописуючись своїм хистом лукавства, переступав значно межі пристойності і дарував від себе або своїх чортів-сотрудників своїм немилим присутнім на залі аж надто образливі дарунки. Отець домігся того, що такі дарунки «небесна канцелярія» перестала приймати.

Атрактивною частиною культурно-розвагового життя брідшан були фестини, головним промотором яких був також о. Осадца. Він сам і його оркестра в значній мірі причинилися до їх успіху.

Як видно, о. Осадца своїм багатогранним талантом, працею і енергією живив головні артерії культурного життя міста Бродів.

Так було до 1939 року, до першої більшовицької окупації Галичини. Під напором атеїстичної, антинаціональної і антикультурної комуністичної влади це життя спинилось і завмерло. Викинули Бога з гімназії, зірвали релігійні образи зо стін кімнати, в якій відбувались години релігії, сум розсівся в «Основі», замовкла оркестра, замовк «Боян», замовк о. Осадца. Восени того року я зустрінувся з ним в домі Гошків після похорону їх старенької мами. Смутком покрите було його лице. Говорив

мало, уривчасто. Та віри в Божу поміч не тратив. «Я вірю, — говорив, — Бог нас не опустить; ми були й є з Ним, Він буде з нами».

Через два роки руїнницьку силу більшовизму зміняла поступово нищівна сила нацизму. Я зустрінув о. Осадцу в приміщені новоствореного Українського Повітового Управління, очоленого проф. Степаном Орицином. Отець Осадца зробив на мене й усіх, що його бачили, пригнобливе враження. Десь поділась його раніша вага тіла, запалось бліде лице і покрилось глибокими фалдами, рухи сповільнились, отяжіли і відбивали помітне безсилля. Було видно, що якась поважна недуга забирала в нього життя. Через два місяці рознеслась по місті сумна вістка, що о. Осадца помер.

Жалоба покрила місто. Вся українська громада прощала його на вічну дорогу. Труну несли до означеного місця його колишні учні — Степан Борщ, Андрій Турчин, я, мабуть Ярослав Дацьків і ін. На цвинтарі прощав Покійного Андрій Турчин, май гімназійний одноклясник і товариш студентських років, і о. Адріян Зофійовський. Відійшов у вічність молодо, бо лиш у ранній п'ятдесятці життя. Залишив опечалену дружину, знану зо своєї доброти, милої вдачі і культури, дві доньки — Стефу і Марту та двох синів. Мабуть Бог хотів зберегти його перед новими стражданнями, що внедовзі буревіними хвилями почали котитись на нашу землю.

Хай жмут цих споминів буде скромною китицею квітів на давню в часі, але свіжу в пам'яті, могилу моого колишнього незабутнього гімназійного катехита, о. Михайла Осадци, ревного священика і доброго, з батьківським серцем, виховника молоді, талановитого музики й диригента та широкого українського патріота. Цю китицю квітів я кладу також від усіх своїх гімназійних товаришів, колишніх учнів Покійного. Хай брідська земля, в якій він вічно спочив, буде йому легкою, а рідна Церква і рідний Нарід, що їх він безмірно любив і їм усе своє життя служив, діждуться волі, про яку він мріяв і з тugoю за нею відійшов перед престіл Всешишнього по вічну нагору!

О. ТИМОТЕЙ БОРДУЛЯК, ПИСЬМЕННИК з с. Бордуляки

Тимотей Бордуляк, письменник, народився 2 лютого 1863 року в селі Бордуляки, біля Бродів, над рікою Стиром. Основником села був його предок. Початкову школу скінчив у Станіславчику. Академічну гімназію у Львові і богословські студії там же. Помер як священик в селі Ходорків-Великий 16 жовтня 1963 року.

Замолоду писав вірші, які були друковані в «Зорі», «Батьківщині», «Зеркалі» між роками 1887-1892. Відтак писав оповідання з сільського життя як: «Самітна Нивка», «Перший Раз», «Близні» і інші. Останнє з них «Ювілят» було поміщене у збірнику «Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменницької праці 1814-1914». Сов'єтський журнал «Жовтень» ч. 9 за 1957 рік надрукував досі незнані ново-віднайдені його твори «Татари», «Батюшка Стиродіон», «Вірочка» і «Іван Бразілієць».

На сторінках американської «Свободи» друкувалися його оповідання в 1895 році. Його оповідання: «Куди ми підемо, небого», «Бузьки», «Для хорого Федя», порушували емігрантську тематику. Свої твори поміщував під псевдонімом Т. Ветлина.

У 1933 році Львові виникла думка пригадати громадянству, що в Галичині живе забутий письменник Тимофій Бордуляк, автор цілої низки оповідань з народного життя. Я звернувся до письменника з проханням, щоб він прислав головні дати своєї біографії. Бордуляк відповів: «Я знаю, що кожний ювіляр повинен мати якусь імпозантну біографію. На жаль, я не передбачив цього і за таку біографію не подбав. Будьте добрі, коли вона вам конче потрібна, напишіть її самі, я буду вам дуже вдячний і з присміністю прочитаю, коли вона буде цікавою».

Михайло Рудницький

(«Вісті з України» 11 вересня 1969)

ЯКІВ ГОЛОВАЦЬКИЙ

Яків Головацький, член т.зв. «Руської Трійці», до якої ще належали Маркіян Шашкевич і Іван Вагилевич, народився 17 листопада 1814 року в селі Чепілі, біля Бродів. Зібрав чотири томи пісень галицької і угорської Русі, був першим професором української літератури на ново-створеній катедрі українознавства при Львівському університеті (1848). На жаль, пізніше підпав під вплив московофільства і перенісся до Вильна.

Перехід Галичини під владу Австрії в 1772 році був початком українського ренесансу. Започатковано школи для сільських дітей і середні школи для здібніших дітей та впроваджено поступенно «місцевий» язик для навчання.

Новий випуск священиків з вищою освітою «пішов в народ» як о. Йосиф Левицький (1801), учитель українського письменства, поет, перекладач, автор граматики, о. Микола Устянович, о. Антін Могильницький, о. Іван Вагилевич, о. Маркіян Шашкевич, всі чотири в року 1811, поети і письменники, що започаткували т.зв. відродження Галицької Русі.

ОТЕЦЬ ІЗИДОР НАГАЄВСЬКИЙ

Отець д-р Ізидор Нагаєвський був парохом в селі Білявці, біля Бродів. Під час Другої світової війни був капеляном Української Дивізії Галичина, а відтак був парохом в різних місцевостях ЗСА. Визначний дослідник джерельної літератури до історії України і минулого Церкви.

В 1953 році одержав докторат філософії на Українському Вільному Університеті в Мюнхені.

Його книжки і праці: «Гісторія оф Україна» (в англійській мові), «Америка», 1962, «Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні» (оо. Василіяни), «Рим і Візантія», («Добра книжка», Торонто, 1956), «Стародавня Україна» (Логос, Йорктон, Канада, 1961), «Рівноапостольська Свята Ольга-Олена» (Філадельфія, 1955), «Батьки і Діти», світла і тіні модерного виховання, «Нарис Історії Галицької Митрополії», «Гісторія оф де модерн Україніен Стейт» (в англійській мові), «Історія Римських Вселенських Архиєреїв» з піднаголовком «Українська Церква на світовій арені» у другому томі, який вийшов в 1967 році.

ІВАН СОЗАНСЬКИЙ

Після відходу д-ра Щурата, науку української мови перебрав проф. Іван Созанський, знаменитий педагог, солідний, вимогливий знатець мови і гарячий патріот. Помер передчасно і похоронений в Брадах. Навіть природа зі зливним дощем плакала за ним. Пам'ятник на його могилі якийсь злодій вкрав (був ненарушенний ще в 1945 році), лишилась тільки огорожа. Для тих, що бажали знати українську мову, це була велика втрата. (Автор цих рядків сповняв почесну службу при його домовині і плакав разом з його гарною, молоденькою жінкою Марусею).

Проф. Созанський студіював україністику ґрунтовно, вишукував історичні джерела і передавав їх у своїх писаннях. Він впливав на творчість члена «Руської Трійці» о. Івана Вагилевича, який при кінці життя перейшов в польський національний табор і навіть працював як кустос польської бібліотеки Оссолінських. Проф. Созанський написав про Івана Вагилевича більшу студію п.н. «До біографії і літературної діяльності Івана Вагилевича», Записки НТШ, том 69-70 і окремою відбиткою. (Д-р Василь Щурат, який був професором української мови в гімназії в Брадах перед Созанським також писав в «Неділі» в 1912 році в статті п.з. «З недрукованих творів Івана Вагилевича» про вартість його творів).

Найважнішим джерелом до оцінки праці о. д-ра Григорія Гинилевича в обороні української справи на всеслов'янському з'їзді в Празі в 1848 році є студія Івана Созанського п.н. «До історичної участі галицьких русинів у Слов'янському Конгресі у Празі в 1848 році» (Записки НТШ том 72). На тому Конгресі «домінуvala

постать», пізніший анархіст, Бакунін, предложив свій проект конституції для слов'янської федерації в межах австрійської монархії. Цей панслов'янський конгрес був скликаний за почином чеських науковців і політиків в червні 1848 року.

Делегація Головної Руської Ради (Іван Борисикович, Григорій Гинилевич, Олекса Заклинський і Адольф Добрянський з Карпатської України), мали доволі клопоту з другою «українською» делегацією під проводом Лева Сапіги, яку вислали поляки з створеного ними т.зв. Руського Собору. Було багато резолюцій, які однак не ввійшли в життя, бо навіть Конгрес розлетівся з причини бомбардування Праги австрійською армією 12 червня 1848 року.

Іван Созанський написав також коротку історію міста Бродів на підставі магістратських архівів, ця історія була передрукована між роками 1930-1936 в часописі «Брідські Вісті». Пишуть, що в музеї у Львові є один примірник. Наголовок: «Із минувшини міста Бродів» видання 1910 року.

В своїх загальних статтях, брошурах та книжечках він залишив цікавий і дуже важливий матеріал для майбутніх істориків нашого національного відродження.

В клясі часто переривав ученикам — «де твоя логіка» — і це хлопців іритувало, але вони в цій самій хвилині відчували його провідну добру волю і любили його як приятеля, бо поза шкільними годинами був товариський і «як один з нас». Приємні черти лица і коротко піdstрижене волосся як щітка на голові відрізняли його від всіх.

Коли одного разу бурсакам забаглося влаштувати якусь примітивну дитячу виставу «За вовка помовка, а вовк в хату» в бурсацькій кімнаті з занавісою з рядна, проф. Созанський тільки одинокий зі всіх професорів українців був присутній, підбадьорював «акторів», а навіть gratulував. Як же можна було не любити таку гарну людину, мимо того що в науці вимагав, а навіть легенько картав.

Раз викликав він мене перед клясу декламувати вірш «До дуба».

«Нехай гнететься лоза, куди вітер погне
Не обходить вона ні тебе ні мене.
Нехай гнететься лоза, а Ти дубе кріпись!»

Тут застряг і ані руш. Професор застидав мене такими словами: Твоє назвище походить від дуба і ти повинен кріпитися, але як я бачу ти виглядаєш як зігнута лоза.

МИХАЙЛО ГНАТИШИН

Після смерти проф. Івана Созанського навчання української мови перебрав проф. Михайло Гнатишин. Щира, добрача людина і приятель молоді. В науці терпеливий, тому цю терпеливість

використовували і надуживали кацапи і вставляли в шкільні композиції російські слова. Нераз говорив: «Будьмо терпеливи, терпеливість оплатиться, чи не так?» Ми не відповідали, бо в тому часі були переконані, що його добра вдача терпеливості (кацапам) була неоправданою толерантією і надужиттям, як говорив Ціцерон проти Каталіни. При іспиті матуральному в 1914 році був для українців добродієм, діставав питання і виносив матуристам пів години наперед на коридор.

В часі Першої світової війни учителював в приватній гімназії для виселенців з прифронтових околиць в Галичині, в Гмінді, Австрія.

В січні 1920 року в часі денкінської окупації переходив піхотою з Камінця Подільського через Мінківці до Нової Ушиці, де мав призначення на учителя. Його учень з гімназії в Бродах, тоді при команді 6-тої стаційної команди в Мінківцях, занявся транспортом на місце призначення для свого дорогого учителя. Яка доля цього щирого, сердешного професора-патріота, невідомо, бо в невдовзі окупація змінилася на польську аж по містечко Кодиму.

ГЕНЕРАЛ МИРОН ТАРНАВСЬКИЙ

Начальний вождь Української Галицької Армії, генерал Мирон Тарнавський (народжений 29 серпня 1869 в селі Барилів, Радехівського повіту, помер 28 червня 1938), скінчив гімназію в Бродах і початково служив в брідському 30-му батальйоні стрільців. На склоні життя генерал Тарнавський був призначений Центро-Банком у Львові до переведення парцеляції банкового маєтку в селі Черниця, біля Бродів. В коротці після цього генерал тяжко захворів, був перевезений до лічниці в Бродах, звідси до української лічниці у Львові, де помер і похоронений на Янівському цвинтарі серед стрілецьких могил.

Мирон Тарнавський був високим старшиною австрійської, а згодом української армії. В часі боїв за Львів між Українською Галицькою Армією і поляками, ще як полковник, командував II Галицьким Корпусом. Дня 12 червня 1919 року був іменованний генерал-четарем, а в часі наступу на Київ, літом цього ж року, став Начальним Командантом УГАрмії, під його наказами пішли в бій всі три Галицькі Корпуси.

Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА, звик був при найтяжчих бойових ситуаціях успокоювати своє оточення цитатою римського класика: «Ребус ін ардуіс серваре еквам ментем» (В труднім положенні пам'ятай заховати рівновагу духа).

Як відомо, московсько-окупаційна влада почала заорювати цвинтарі, в тому теж і стрілецькі могили, бажаючи таким чином змазати з пам'яті людей, зокрема молоді, визвольну боротьбу Західньої України.

Мюнхен 1969. Тижневик «Шлях Перемоги» подає за швайцарською газетою «Дер Бунд», що недавно населення Львова виявило свої опозиційні настрої до режиму масовими демонстраціями на могилі кол. Головнокомандувача УГА ген. Тарнавського.

ІВАН ТРУШ, ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Артист маляр Іван Труш (1869-1941) був народжений в селі Висоцько, біля Бродів, недалеко від залізничної стації Заболотці і села Ражнів, де проживала його родина. Він скінчив гімназію в Бродах в 1889 році і був одружений в 1904 році з Аріядною Михайлівною Драгоманівною.

Великий маляр, Іван Труш, що його картини є тепер справжньою цінністю, коротко перед смертю опублікував цю розповідь про своє життя. («Ми і Світ», січень 1962).

Народився я в 1869 році. Мій батько замолоду працював на своєму господарстві, зрідка приробляв кравецтвом, якому пізніше віддався цілковито, і працював дома або по хатах. В селі його мали за тихого, чесного, працьового чоловіка і доброго кравця. Пізніше я помітив, що він у своїм ремеслі був художником. Пошитий ним одяг не псував постаті, а всякі прикраси укладалися ритмічно, розміщені де треба. На лацканах жіночих убрань поміщував батько — і це була його спеціальність, — по сокирці або по дві сокирки, виконані зі смаком, як вишивки.

Раз в теплий травневий день вивів мене тато за село на ясніючий свіжою зеленню луг. «Поглянь, — промовив до мене, — аж мило подивитися! Прийди на це місце за місяць, побачиш, як тут розцвітуться всякі квіти, тоді... рай небесний!» Ми пішли далі. Тато зупинився і почав розказувати: «Давніми часами, яких в селі ніхто не пам'ятає, стояла тут церква. Вона запалася. А ось тут, де сторчить високий гранчастий кам'яний стовп, похилений до села, спочивають великі скарби під землею. Одна наша висоцька лідичка наказала розкопувати тут землю, щоб дібратися до них. Як люди почали копати — відняло дідичці ноги. З того вона видужала аж тоді, коли розкопаний діл засипали землею. Це місце зветься церковище. З другого боку села видно широкий горб, теж історичне місце. Тут я раз бачив на ріллі близьку фосфоричне світло — vogник, який раптом п'єз».

З цих місць повіяло на мене дивним, незнаним мені подихом. Тут зродився в мені пізніше розвинений, а подекуди перенесений у мене мистецтво, романтизм, слідний на початих картинах у моїй робітні, який, проте, й досі не дав поважних художніх результатів.

В 1881 році зупинився я в брідській реальній гімназії. До Бродів завіз мене батько. В чотирьох нижчих клясах гімназії в Бродах учили мене рисувати і малювати акварелею спершу з

готових узорів, а пізніше з гіпсовых фігур. Тут я був найліпшим учнем в клясі; до навчання припав я з усім запалом молодого хлопця, який мав вже сяку-таку підготовку з Висоцька, зі школи і з дому. У вищій гімназії починається перший занепад моого таланту: щоб заробити гроші на одяг і на всякі дрібні видатки, почав я продукувати портрети з фотознімок, за які мені платили гумористично низькі гроші, і займатися всякими лекціями. Студії в гімназії розвинули мої духові здібності до значних меж, до чого причинялася у високій мірі і домашня лектура. Тоді я збагнув від відомого автора Корнелюса Непоса, яке велике значення мають в розвитку людства енергійні, розумні і чесні індивідуальності. Тут вперше зродилася у мене гадка — своїми силами підносити культуру мого народу, що, на жаль, мені тільки в мінімальній дозі вдалось зробити.

Першим моїм лісовим мотивом, намальованим в Бродах в часі гімназійних студій, був пень. До пнів вернувся я пізніше, після світової війни, і намалював їх цілий цикль — 70 етюдів.

Замиливання до сосен, як до малярського мотиву, походить з часу моого хлоп'ячого побуту на селі, але вже не у Висоцьку, а в сусіднім Ражневі, де жили мої свояки. Туди вабили мене старі соснові ліси і зруби, а це більше сунниці, чорниці, ожини, малини і гоззи, яких там було вдостатъ.

Портрет Івана Франка, намальований Іваном Трушем, був перший раз виставлений на сцені під час першого ювілею в честь Івана Франка, влаштованого молоддю з академічної громади в залі Поштового Клубу дня 30 жовтня 1898 року в наміренні відзначення 25-річчя його літературної діяльності. Під час того концерту співав хор під диригентурою самого композитора 18-річного Станислава Пилиповича Людкевича пісню-гимн «Вічний революціонер». Цей ювілей збігався з 50-ми роковинами скасування панщини і 100-літніми роковинами української літератури. З цієї нагоди молодь закупила збірку поезій «Мій Ізмарагд» за 200 корон і зібрала дарунок в сумі 2000 корон, які вручено Франкові під час ювілею.

До артистичної діяльності молодого Труша Франко поставився дуже прихильно: «Труш — артист зовсім нового у нас типу, далекий від усякої артистичного циганства і псевдогеніяльної зарозумілості. Се чоловік серйозний, що ненастально працює над собою, пристрасно шукає краси й правди і силкується розширити обсяг своєї штуки».

1905 року художник разом з композитором Станиславом Людкевичем на власні кошти здійснює видання першого в Галичині українського мистецького журнала «Артистичний вісник». І. Труш прагне до тісного спілкування з видатними діячами культури, художниками Придніпрянської України. У Львові відкривається «Виставка українських артистів» — перша спільна виставка творів київських та львівських художників.

В 1911 році Труш намалював портрет Маркіяна Шашкевича на замовлення Головного Виділу «Просвіти», але тільки на основі опису Якова Головацького, бо правдивого знімка не було. Знімок його сина, Володимира, подібного до батька, є прийняттій загально до історії.

Перша виставка його творів відбулася в 1899 році. Друга в 1901 році у Львові.

В 1898 році Іван Труш зорганізував «Товариство для розвою руської штуки», а в 1899 році почав видавати на спілку з Володимиром Охримовичем і Євгеном Левицьким часопис «Будучність», суспільно-політичного напрямку. Іван Труш захоплювався військово-революційним рухом серед молоді середніх шкіл і січовиками з «Молодої Січі» в 1912 році в українській гімназії в Рогатині. Цей рух піддержав «січовий батько», Кирило Трильовський, з Коломиї, а також приятель Івана Труша, митець-маляр Фотій Красицький з Києва.

Аріядна Труш, дочка видатного українського мистця-маляра І. Труша, у статті «Крізь серпанок років», що надрукована в газеті «Літературна Україна» ч. 30, 1966 і журналі «Ми і Світ» (липень 1966) пише:

Десь у другій половині цього року на полицях книгарень з'явиться монографія наукового працівника Музею українського мистецтва у Львові Я. Нановського про І. І. Труша (1869-1941). Наша громадськість матиме нагоду докладніше познайомитися з творчістю мистця, громадського діяча, автора численних статей з питань мистецтва і літератури. А тим часом я обмежуся скромними спогадами про батька, двадцять п'ять років від дня смерті якого минуло цієї весни.

Найдавніша згадка сягає часу, коли наша родина мешкала на другому поверсі в будинку тодішнього Наукового Товариства імені Т. Шевченка. Батькова робітня містилася на третьому поверсі.

Ще малою дівчинкою, коли мама була зайнята і не помічала мене, я вибігала з помешкання і навшпиньки заходила до робітні. Батько стояв перед мольбертом і малював. Він часто відходив до вікна і збоку дивився на свою працю, потім наблизався до мольберта й обережно торкався пензлем полотна. Мене те вабило й зацікавлювало. Перша батькова робітня була обставлена дуже гарно, зі смаком. Були там твори народного мистецтва, килими, гапчан, покритий гуцульською тканиною, різьба в дереві М. Шкрибляка, полтавські і татарські рушники, довершенні картини, а також ескізи... Ту робітню й батька і нині бачу, ніби крізь прозорий серпанок.

Незабутній для мене той день 1910 року, коли ми переїзджали в власний будинок на вул. Обвід, яка сьогодні має назву Івана Труша. Для нас, дітей, мешкання в своїм будинку було великою радістю, бо там зеленів гарний сад. Як тільки починалася весна,

ми просили дозволу ходити босоніж. І ніхто із нас, малих, не знав, скільки турбот має тато із тим новим помешканням.

Будував його довго, рятуючись численними позичками в банку.

Для докладності хочу зазначити, що батько деякий час викладав у школі М. Мурашка в Києві.

Його робітня у власному будинку мала зовсім інший вигляд, ніж перша. Два мольберти, столик, крісло-гойдалка, шафа для фарб. Нічого зайвого. На одній із стін трохи несподівано як для нього — репродукція картини Бекліна «Острів померлих» та два пейзажики, які малювала Людмила Драгоманова, батькова теща.

В літературі і в спогадах часто згадується про дружбу І. Труша та І. Франка. Так, вони втримували добре стосунки. Тоді ми, діти, були ще малими, і тато на відвідини І. Франка нас не забирає. Але пам'ятаю візити І. Франка до нас. Переважно він заходив просто до робітні, і там вони розмовляли довго, деколи й до ночі. А літом сиділи в садку, а потім пили чай на веранді. Нам завжди наказували триматися здалека, щоб не заважати розмові. Ми сперечалися, хто понесе чай на веранду, бо кожному хотілося прислужити нашому гостеві.

Пам'ятаю одного разу батько фотографував Івана Франка під акацією в нашому городі. Лавочку, на котрій вони вдвох сиділи, батько потім намалював.

При цій нагоді хочу згадати дві батькові статті про творчість В. Стефаника. Одна з них була друкована в журналі «Будучність» 1 липня 1899 року, друга — в «Україніше Рундшau», число 5 за 1909 рік. Обидві статті актуальні й по сьогоднішній день, і їх предруковують.

Часопис «Прапор Комунізму» з дня 16 січня 1969 року на стор. 3-тій пише: «Завтра минають 100 років з дня народження талановитого нашого земляка, видатного українського художника. Івана Івановича Труша.

«Ім'я Івана Труша золотими літерами вписане в історію українського мистецтва. Він займає одне з найпочесніших місць серед класиків українського мистецтва — видатних майстрів пейзажу та портрета першої половини ХХ століття.

Іван Іванович Труш народився 17 січня 1869 року в с. Висоцьку в сім'ї незаможного селянина. Щоб поліпшити матеріальні умови родини, батько почав заробляти кравецтвом, а згодом зовсім віддався цій професії і досяг слави доброго майстра. Вихованню дітей батько приділяв багато уваги, покладав надію на старшого сина, прищеплював йому любов до рідного краю, до народу. Ці дитячі враження, любов до краси рідної землі І. І. Труш потім відобразив у своїх полотнах.

Помітивши здібності сина, батько, не зважаючи на тяжкі матеріальні умови, віддає Івана до гімназії в м. Бroдах, де навчання проводилося німецькою мовою. Тут Іван Труш

ознайомився з класичною літературою, природничими науками, багато уваги приділяв малюванню. Згодом виявив себе одним з найкращих учнів і твердо вирішив стати художником.

У 1881 році Труш виїжджає до Krakova — в Академію Мистецтв, де знайомиться з творами видатних майстрів польського малярства, з класичними творами світового мистецтва.

Поглиблював свої мистецькі знання художник і у Відні та в Німеччині. Навчаючись у Krakові, Труш зблизився з демократичними колами молоді, став членом товариства «Громада», заснованого українськими студентами, що вчилися або проживали у місті. В цей період формується і демократичний світогляд молодого мистця, у зміцненні якого відограло важливу роль знайомство з Василем Стефаником, з художниками Олексою Новаківським, Осипом Куриласом, а також з Драгомановим, Іваном Франком, Лесею Українкою.

В 1897 році Іван Труш закінчує Академію і осідає на постійне проживання у Львові, де розпочинає широку мистецьку та громадську діяльність. Цей перший період творчості Труша — час творчого формування та швидкого розквіту його таланту, коли мистець утверджує себе як чудовий пейзажист-лірик, своєрідний співець рідної природи, майстер психологічного портрета і побутового жанру.

За цей час художник створює ряд портретів, пейзажних полотен, пише сцени з життя рідного села Висоцька, Бірдчани, організовує виставки своїх картин.

В 1900 році художник іде на Придніпрянську Україну — до Києва. Про таку подорож він мріяв уже давно, палко прагнучи налагодити тісні контакти з тутешніми художниками, ознайомитись з їх мистецтвом. Тут художник близько познайомився з Лесею Українкою, Миколою Лисенком, Павлом Житецьким, художниками Мурашком та Красицьким. Перебування на Придніпрянській Україні збагатило Івана Труша новими враженнями, чудовими образами, які вилилися у цілу серію картин, серед яких є «Дніпро біля Києва», «Могила Шевченка», «Пам'ятник хрещення Русі», «Самітня сосна» і багато інших.

Значне місце у творчості Труша належить жанровим картинам з життя гуцулів. Це — «Гаївки», «Дві гуцулки», «Трембітарі» та інші. Образи гуцулів-трембітарів, наприклад, окреслені з етнографічною вірогідністю, уособлюють праґнення художника до вияву духовної сили народу.

Подорожі Труша у Крим, в Італію, до Єгипту дають матеріал для нових картин. Збагачений життєвим досвідом, визрілою, творчою методою, у 20-30 роках Іван Труш плідно працює і збагачує свій доробок великою кількістю картин.

Окрім того, здійсненням віковічної мрії, Труш з молодечим запалом поринає в культурно-громадську і творчу діяльність.

На жаль, персональна виставка, до якої так готувався художник, була відкрита вже як меморіальна. Бо 21 березня 1941 року великого трудолюба не стало.

Підсумовуючи свою довголітню працю, Труш зазначав: «Солідних картин намалював я кільканадцять. Етюдів мого пензля випродукував я на протязі 42 літ по скінченні Академії, близько 6000. Річ природна, що не зачислено сюди яких 300 фальсифікатів, підписаних моїм іменем.

Крім того, маю близько 400 етюдів з природи мальованих в останніх 20 роках».

Іван Труш, як художній критик, є автором багатьох літературно- і художньо-критичних статей, як-от: «Василь Стефаник», «Іван Франко і наша суспільність», «Маллярство в житті Шевченка» та багато інших.

Така велика спадщина нашого видатного художника і земляка.

Твори Івана Труша — перлини у величезній скарбниці українського мистецтва. Своєю правдою і чарівною красою, близькістю до народу і рідної землі вони завжди хвилюватимуть покоління. Іван Труш гаряче любив рідну Батьківщину і народ. Їм віддав він свою палку любов, своє життя, найциріші думки і пориви, свій багатограничний талант.

Ось чому вдячні земляки не забувають, цінять і гордяться талантом великого художника, який він віддав служінню народові.

В. Корольчук»

Гордимось земляком

Багата талантами українська земля — майже в кожнім селі є свої самобутні мистці: різьбарі по дереву, вишивальниці, килимарі і ін. Їх поетів, музикантів, співаків знають в кожному куточку. В когорті видатних людей є і наш земляк, який народився у Висоцьку — Іван Труш.

Гордість охоплює кожного, коли чуємо про його творчість, його славу мистця. Її він заслужив своїм талантом художника, талантом художнього критика.

Ім'я нашого земляка тісно пов'язане з іменами Івана Франка, Василя Стефаника, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Миколи Лисенка, і інших діячів української літератури і мистецтва. З ними І. Труш був особисто знайомий, з ними брав участь в суспільно-громадському житті.

Сьогодні, коли відзначатимемо сторіччя з дня народження І. Труша, ми, земляки художника, горді, що він високо ніс знамено українського мистецтва.

С. Борецька

З Парижа повідомляють, що Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) також відзначає 100-річний ювілей мистця Івана Труша.

Корнеля Дубас-Савула з Бродів пише в листі з Дня 17 січня 1939: «Посилаю Тобі вирізку з газети, де є загадка про життя сусіда твоєнника Твого тата, Івана Труша. Після Першої світової війни проживала у нас в Ражневі його мама, а я в їх домі у Львові була кілька разів, возила продукти, бо він з родиною дуже бідував. Під час війни ніхто картин не купував, сам знаєш». (З листа до Павла Дубаса).

Картини Труша різноманітні, як: Дніпро біля Києва, Могила Тараса Шевченка, Пам'ятник Хрищення Русі, Андріївська Церква, Ставок між кущами, Володимирівська гірка, Портрет Лесі Українки, Портрет Івана Франка, Гаївки, Великоднія Процесія, Захід сонця в місті, Кипариси, Село у місячну ніч, Ставок у ночі, Млин у ночі, Грембітарі, Портрет доночки Аріядні і інші.

ОРИЩИН СТЕПАН

Народився 1-го січня 1898 року в Пониковиці Малій коло Бродів.

Народну школу і гімназію закінчив в Бродах.

В часі I світової війни брав активну участь на обох фронтах — австрійському і російському.

В 1918 році був організатором Листопадового Зриву в Бродах. Після закінчення війни вступив на Університет у Львові, де познався зі своєю будучою дружиною — Оленою. Одружився в 1926 році і замешкав в Бродах, продовжуючи дальнє студії у Львові. По закінченні студій відкрив в Бродах склеп з матеріалами і інтенсивно працював над розбудовою українського промислу і торгівлі під гаслом: «Свій до свого по своє».

Від 1939 року працював як учитель Торговельної Школи в Бродах, а відтак на еміграції в Німеччині.

В 1944 року з огляду на війну був змушені покинути рідний країні і з дружиною і дітьми виїхати на Словаччину, а опісля до Німеччини.

До Америки приїхав з цілою родиною в 1949 році і замешкав в Акройті.

В 1953 році переїхав з родиною до Денвер, Колорадо, де брав активну участь в церковному і громадському житті.

Помер 8 жовтня 1987 року і похований в Денвері.

Степан Орищин

ОТЕЦЬ СТЕПАН КЛЕПАРЧУК

(8. XII. 1890 — 23. UII. 1984)

За панування Австрії на наших землях, священик і український учитель, будучи єдиними інтелігентами на селі, були з природи речі провідниками села й його дорадниками. Коли ж польська окупаційна влада значно зменшила число українських учителів і всякими засобами виселімінувала українського вчителя від громадсько-культурної праці в користь українського народу, роля українського священика на селі ще збільшилась. Добрий священик став душою села, його провідником, дорадником і оборонцем.

Таким провідником села й його оборонцем був о. Степан Клепарчук, довголітній парох Черниці й визначний активіст Білорусі в міжвоєнних роках. Будучи селянського походження, він знав потреби села й усі його болі. Ставши священиком, він робив все, щоб наше село піднести на вищий культурний й економічний рівень. Народився він у Білорусі й там провів більшість років свого життя. Будучи активним у багатьох товариствах, знав він не тільки актив цих товариств, але й усі села Білорусі та їх провід.

Народився о. Степан Клепарчук 8 грудня 1890 року у Лешневі, де його батьки — Степан і Меланія — були рільниками. Батько його належав до свідоміших селян Лешнева. Закінчив він дяківський курс, знав ноти й, будучи дяком, провадив церковний хор.

Малий Степан мав щастя ходити до української народної школи, де вчили його добре учителі — директор Секунда й учителька Пліс. Крім учителів, великий вплив на учня Степана мав місцевий парох — о. Євген Лотоцький, який навчав релігії, та його зять — о. Юліян Дзерович, учитель гімназії в Бродах, який приїжджав на вакації до Лешнева. Тому, що Степан виказав здібності й охоту до науки, батьки віддали його, після закінчення чотирьох клас народної школи в Лешневі, до гімназії в Бродах.

В часі навчання Степана Клепарчука в гімназії в Бродах, викладовою мовою була там німецька мова. Щойно в 1907 році почали вводити там, від першої кляси почавши, польську мову як викладову, внаслідок чого остання матура в німецькій мові була в 1914 році. А все таки навіть і тоді, коли німецька мова була викладовою, гімназія в Бродах фактично не була німецькою. Коли Степан Клепарчук був учнем гімназії, директорами гімназії були поляки: Станислав Лібревський (1896-1903) і Едвард Шірмер, спольщений німець (1903-1916). Польська мова та польська історія («краївка») були обов'язкові для всіх учнів тоді, коли українська мова була обов'язкова тільки для українців, включно з москофілами. Також більшість учительського збору творили

поляки, які часто зле відносились до українських учнів і давали їм злі оцінки. Але якраз оця несправедливість, яку відчували наші учні, багато причинювалась до того, що вони ставали українськими патріотами. Добрий вплив на Степана Клепарчука мали українські учителі, як д-р Василь Щурат, Василь Санат, Іван Созанський, о. Юліян Дзерович, та катехит — о. Софрон Глібовицький. Не без впливу залишився також побут Степана Клепарчука в «Бурсі ім. Маркіяна Шашкевича» в Бродах, яку відвідував в часі канонічної візитації в Бродах в 1904 року Митрополит Андрій, а кілька літ пізніше Іван Франко з Модестом Левицьким, мешканцем Радивилова.

Молодече зацікавлення запровадило Степана Клепарчука до тайного українського соціалістичного гуртка учнів гімназії, який він скоро залишив. Боротьба з москофілами та культурно-освітня праця по селах в часі вакацій вироблювали молодого гімназійного учня на свідомого й активного члена українського народу. Роки студій богословії у Львові завершили формування його світогляду й характеру. В часі російської інвазії на Галичину в 1914 року Степан Клепарчук, студент теології, який раніш часто виступав проти москофілів, мусів укриватись, щоб не бути арештованим на донос москофілів. Після залишення Галичини москалями, він знову зголосився у Духовній семінарії у Львові, щоб закінчити свої студії. Коли ж прийшли роки наших визвольних змагань, Степан Клепарчук бере участь у закріплюванні нашої влади, працюючи в Повітовім комісаріяті та у військовій канцелярії залізничої станції в Бродах.

В 1920 році Степан Клепарчук одружився з Марією Вислоцькою, яка походила з Лемківщини, а два роки після одержав срібельські свячення. Першою його парафією було Висоцько (тепер Висоцьке), пов. Броди. Пізніше призначено його до Серетця, пров. Зборів. Як парох Серетця завідував він також парафіями Кутищі й Яснищі, які належали до брідського повіту й були опановані москофілами. В 1927 році призначено о. Степана Клепарчука парохом Черниці, пов. Броди, де він пробув 16 літ. Пізніше короткий час був він парохом Задвіря, а опісля прийшла довга мандрівка на захід, яка остаточно запровадила його з дружиною та донькою Лідою до робітничого табору та тяжкої праці в фабриці в Трайзені, Австрія.

Живучи короткий час у Відні при кінці 1944 року, я відшукав місце побуту о. Клепарчука, моого колишнього пароха, й відвідав його в таборі (крадъкома!). Повернувшись до Відня, я зайшов до уряду праці в справі звільнення з праці його та його родини. Пачка папіросів, яку я роздобув у моого приятеля й передав працівниці нібито від знаного їй о. Мирона Горникевича, пароха церкви св. Варвари, помогла.

Після звільнення з праці у фабриці, о. Клепарчук з родиною залишив робітничий табір і сповняв душпастирські обов'язки в

Австрії, а пізніше в таборах переміщених осіб у Травнштайні й Ділінгені в Німеччині. Приїхавши до ЗСА в 1950 році, працював він сотрудником у Пасейку. На жаль, єтративши слух, мусів він обмежити свої священичі функції. Пізніше перенісся до Глен Спей і замешкав при родині. Там відправляв він богослужіння для нашої громади, яка з віячності відзначила дев'ятдесятиліття його життя. На жаль, недуга й смерть його дружини 4 листопада 1983 року некорисно вплинула на його здоров'я. Помер він 23 липня 1984 року на 94-тім році свого трудолюбного життя й спочив біля своєї дружини на цвинтарі св. Духа у Гемптонбургу, Н.Й.

Отець Клепарчук був добрим священиком і тому дістав він крилошанські відзнаки ще в 1934 році. Його праця виходила далеко поза межі його парафії. Його знав і цінував увесь брідський повіт, як і він знову кожну місцевість у своєму повіті. Не дивно, отже, що його, пароха села, віддаленого 17 км. від Бродів, вибрали головою філії «Просвіти» в Бродах. Коли ж для більшого успіху праці рішено в початках тридцятих років створити філію «Просвіти» для Підкамінеччини, яка обслуговувала б читальні «Просвіти» в південно-східній частині брідського повіту, першим її головою вибрали знов же о. Клепарчука.

Мабуть не було в Бродах ні одного товариства, чи установи з повітовим засягом праці, щоб о. Клепарчук не був у їх проводі та не вложив у них своєї праці. Майже кожного понеділка, коли до Бродів з'їжджалися люди на ярмарок, можна було побачити там о. Клепарчука, що мав якесь засідання, нараду, чи збори. Вийшовши зі села, він розумів його й для нього жив. Він дійсно був тим Франковим каменярем, що лупав скалу на шляху до крашого завтра його таки ще досить темних тоді братів. У церкві, в школі й культурно-освітніх товариствах старався він виховувати молодь на добрих християн і свідомих українців. Він хотів, щоб гасло «Бог і Україна» не було лише святочною фразою, але щоб воно нормувало ціле наше суспільне життя.

Літні садочки для дітей, гуртки «Рідної Школи», читальні «Просвіти», «Сільський Господар», «Луг», кооперативи, молочарні, будова народних домів — ось його журба та поле його позадушпастирської праці.

Живучи далеко від культурного центру, о. Клепарчук старався все бути в курсі справ дорогою особистих контактів, книжок і преси, яку щедро піддержував.

Будучи священиком і членом Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), о. Клепарчук був прихильником організованої праці й легальної боротьби за права українського народу. Виступаючи проти деяких зasad ідеології націоналізму, о. Клепарчук все таки мав зрозуміння і для підпільної боротьби, вважаючи, що обі тактики боротьби — легальна й нелегальна — повинні себе доповнювати. У своїм поступуванні був прямолінійним і не любив людей, що говорили

одне, а думали й робили щось інше. На жаль, його відвертість часами спричинювала йому особисті непорозуміння й небажані наслідки.

Очевидно, що праця о. Клепарчука для добра нашого народу не була до вподоби нашим ворогам. Поляки переслідували його, нанесли йому багато шкоди в часі пакифікації Черніць й арештували його, а більшовики мали його вже на списку на вивіз.

Ворог фальшує нашу історію і з перевертнів робить визначних людей, а дійсно визначних людей називає ворогами народу. Тому українська громада в ЗСА, а особливо колишні мешканці брідського повіту, є вдячні о. Клепарчукові за його спомини «Дорогами і стежками Брідщини» (Торонто: «Родина», 1971), які являються поважним причинком до регіональної історії України й доповненням збірника «Брідщина».

Великою підпору в праці о. Клепарчука була його дружина Марія, кузина Олександра Висоцького, кол. посла Брідщини, зліквідованого більшовиками. Власною господаркою о. Клепарчук мало займався. Була вона в руках його дружини, яка також багато свого труду вкладала в підготовку різних імпрез місцевих товариств.

Мав о. Клепарчук три дочки — Дарію, Ліду й Любу, які ходили до гімназії СС. Василіянок в Яворові. Найстарша дочка — Дарія вийшла в листопаді 1939 року заміж за Ярослава Сірка, абсолювента Богословської Академії у Львові, який при кінці грудня 1941 року став священиком і завідателем парафії Гаї Дітковецькі. Пізніше були вони на Лемківщині, в Словаччині, Австрії, Німеччині, Франції, Аргентині й остаточно замешкали в ЗСА. Від 1971 року жили вони в Пармі, де о. Сірко був парохом церкви св. Йосафата й деканом. Помер о. Сірко 6 жовтня 1979 року, а його дружина живе разом зі сином Ігором у Глен Спей, Н.Й.

Друга дочка о. Клепарчука — Ліда, здається, закінчила гімназію у Львові вже за німецької окупації. Пізніше студіювала медицину й вийшла заміж за Євгена Грабарчука, що тепер є лікарем у стейті Нью Джерзі. Наймолодша дочка — Любка залишилась в Україні. Мабуть була вона в підпіллі й пізніше відбула заслання на Сибір. Тепер живе у Львові.

ОТЕЦЬ СТЕПАН КЛЕПАРЧУК

Автор книжки «Дорогами і стежками Брідщини».

Глен Спей, Н.Й. — Тут у понеділок, 23 липня ц. р., після довгої недуги помер на 95-му році життя емеритований священик о. Степан Клепарчук. Його похорон відбувся в суботу, 20 липня ц. р.

Бл. п. о. Степан Клепарчук народився 8 грудня 1890 року в містечку Лешневі, Брідського повіту. Після закінчення початкової школи в родинному містечку вчився у гімназії з німецькою мовою

в Бродах, а пізніше став студентом богословії у Львівському університеті.

Брав активну участь у будові Західно-української Народної Республіки, а після окупації Галичини поляками, єпископ Йосиф Боцян висвятив його на священика 9 березня 1922 року. Спочатку він був адміністратором, а пізніше парохом у різних місцевостях, а також присвячував час праці у «Просвіті» та був активний у кооперативному житті. Був арештований і сидів у тюрмі в Золочеві. Деякий час перебував у Чернівцях.

Був організатором з'їзду «Українська Молодь Христові» у Підкамені, вів широку громадську діяльність, а за заслуги на церковному полі Слуга Божий Митрополит Андрій надав йому крилошанські відзнаки.

Перебувши першу окупацію Галичини більшовиками та окупації німців і перебування в Австрії, переселився до ЗСА в 1944 році. Замешкав у Пассейку, Н.ДЖ., і там був сотрудником у парафії св. Николая до часу відходу на пенсію на 75-му році життя.

З архіву д-р П. Дубаса.

Д-р Василь Ящун

МИХАЙЛО ЯЩУН

У моого дідуна, Йосифа Ящуна, заможнього хлібороба в с. Шнирів, п. Броди, було п'ять синів: найстарший Степан, мій батько (1885-1975), другий — Іван, третій — Михайло (1896-?), четвертий — Олекса і наймолодший — Яків (1908-). З вибухом Першої світової війни австрійська військова команда покликала до війська моого батька і двох дядьків — Івана і Олексу, а Михайло, не закінчивши гімназії, на заклик Бойової Управи при Головній Українській Раді вступив як доброволець в ряди Українських Січових Стрільців. Вперше побачив я його по закінченні війни. два роки після того, як ми щасливо вернулися до Шнирева: дідуньо з бабуною і синком Яковом та моя мама з моєю старшою сестричкою Теклюсою і мною — з табору евакуйованих у Гмінді, к. Грацу; батько з д. Олексою — з італійського полону, д. Іван — з російського, а д. Михайло вернувся останній з українського війська.

В селі на місці передвоєнної хати були лише руїновища. Австрійсько-російський кордон проходив недалеко за селом, і артилерійські стрільна обидвох воюючих сторін розвалили зовсім хату, стайні і стодолу. За допомогою синів дідуньо нашвидку поставив тимчасову колибу для себе і нежонатих синів, а мій батько — колибу для нас четверо. При нашій колибі дядько Михайло відкрив крамничку з артикулами першої хатньої потреби

— сіллю, милом, нафтою, цукром тощо, але село було надто мале, приблизно 600 душ, і це «торговельне підприємство» не могло не тільки розвиватись, але й існувати. В тому часі він з односельчанином Теофілем Лисиком, абсолвентом брідської гімназії, який також служив при українському війську, почали розвивати в селі національне освідомлючу працю і активізувати в ній свідоміших селян з метою викорінити московільський дух, який просякав ментальність частини селян. Їх праця мала гарні виліди. Село підносилось, активізувалось і взялось до будови дому «Просвіти», який у розмірно короткому часі поставлено і засновано в ньому кооперативу. Це приневолило місцевого жида Іцка, який продавав горілку, нафту, сіль, перець, мило і т.п., виїхати до Бродів, бо селяни почали ці речі купувати в своїй кооперативі.

Згодом, близько 1921 року, д. Михайло перенісся до Бродів і там разом з Олексою Качором, з містечка Лешнів, п. Броди, абсолвентом брідської гімназії, відкрили крамницю «Базар» з шкільним приладдям та невеличкою українською книгарнею. Та й тут доля не була для них обидвох ласкавою. Польські і жидівські учні гімназії і сімклясової виділової школи оминали «Базар» і купували таке приладдя в польській крамниці Веста, при вул. Золотій, або в крамниці Коціяна. Такими ж покупцями були учні московільської бурси ім. Ефіновича, при вул. Лешнівській. Їх, щоправда, було дуже мало, приблизно 8-10, але, купуючи речі в «Базарі», а не в вищезгаданих місцях, вони могли б бути трошки його підтримати матеріально й морально. Головними покупцями були переважно питомці бурси ім. Маркіяна Шашкевича, яких ширічно було приблизно 35, та українські учні, що мешкали приватно, більш-менш 45, хоч не всі з них і не завжди користали з можливості робити закупи в українській крамниці. Клич «свій до свого» ще не діяв як слід. До того ж неприхильне, а то й вороже наставлення польського уряду до української торгівельної ініціативи і до українства взагалі створили в уяві дядька перспективу безвиглядного життя в Польщі. В той же час у Східній Україні діяла НЕП (Нова Економічна Політика), з розмірно країнами виглядами не тільки на економічний розвиток України, але й на розвиток її національної культури.

Порівнявши в роздумі обидві перспективи, він рішив виїхати в Україну. Про це я, очевидно, нічого не знав, бо дядько напевно уважав (і зовсім правильно), що я, десятилітній хлопець, ще не поріс до того, щоб такі справи як слід розуміти. У першому тижні вересня 1925 року, ввечері, прийшов він до мене до бурси, питав, як я почиваюся, як мені йде наука й т.п. Наприкінці обняв мене, поцілував тричі в лиці і сказав: «Учися, Васильку; гадаю, з тебе будуть люди. Як виростеш, працюй для свого народу. Бувай здоров». Я гадав, що дядько попрощав мене «на добраніч».

На третій день, по науці, я зайшов до «Базару», щоб позичити у нього сім золотих на т.зв. «гри і забави», шкільну оплату, що її

треба було до тижня дати на руки учителя-господаря кляси, але дядька я не застав. О. Качор сказав, що він поїхав зробити закупи для крамниці і ця справа потриває довший час. Та цей «довший час» простягнувся в нескінченість. Я дядька вже ніколи не побачив.

По двох місяцях дідунь отримав від нього листа з Харкова. Його подорож туди через Львів-Варшаву-Ригу-Москву тривала один місяць. В Харкові замешкав він при вул. Клочківській 14. Скорі завершив свою середньошкільну освіту, вступив до вечірньої технологічної школи і, працюючи вдень, учився вечорами. Покінчив цю школу та став інженером на машино-будівельному заводі. Писав три-чотири рази в рік та час від часу присилав по 10 карбованців. Цікавився мною і моїм поступом в науці. З листів видно було, що був вдоволений працею та НЕП-ою. Писав, що українське життя розвивається. Одружився з учителькою середньої школи, доњкою священика, і Бог благословив їх гарною донечкою, Олею. Восени 1930 року, коли я був у 6-тій гімназійній, дядько писав, що має намір відвідати нас усіх, своїх рідних. Це був його останній лист. За ним наступила мовчанка, спочатку нам незрозуміла, та згодом її причина стала ясною.

Москва зліквідувала НЕП і зробила тотальний наступ на Україну. Голодовою обlogoю нищила її головну економічну силу — селянство, яке протестувало проти колективізації, а тюрмами, засланнями на Сибір і розстрілами ліквідувала українську інтелігенцію, творчу силу української національної культури. Батьки дядька і вся рідня «надіялись проти надії» побачити його в 1939 році, коли розпалась Польща і Галичину зайняли більшовицькі війська та встановили радянську владу. На жаль, ця павутинна надія себе не виправдала. Ми його вже ніколи не побачили. Руйнницька машина московсько-советського комунізму напевно ковтнула його молоде життя в 1932-1933 роках.

У мене гарний спогад про моого дядька; спогад про розумну людину і вірного сина України. Таким він залишився теж у спогаді моого колишнього катехита, бл.п. о. Михайла Осадци, який говорив мені, що дядько, живучи в Бroдах, провадив гарно «Базар». бібліотеку «Основи» та був активним в українському громадському житті міста. Я часто думаю про нього та про його долю й недолю.

Українські діти — наше майбутнє.

СЕВЕРИН ЛЕВИЦЬКИЙ («СІРИЙ ЛЕВ»),

Северин Левицький (1890-1962) народився в с. Щуровичі (біля Львова), де його батько о. Михайло був парохом. Він є братом Ольги з Левицьких Басараб, замордованої поляками в 1924 році в поліційній тюрмі у Львові. Абсолювент гімназії в Бродах, брав участь в організаційному, культурному і політичному житті міста і повіту, був першим командантом міста Броди в часі українського зrivу в 1918 році і продовжував свою діяльність в часі польської окупації. Був учителем середніх шкіл і працював в системі УЦК (Об'єднання праці учителів — виховання молоді).

Він займає поважне місце в організації українського Пласти. За його почином була основана перша клітина українського Пласти в 1911 році на взір світового пластового руху «скавтінг», який почався в 1908 році в Англії за почином Льюїса Бейдена Повела. В основу цього руху покладено виховання: чесної, сміливої, корисної і справедливої людини. Перший правильно оформленій гурток українських юнаків у Львові зложив пластову присягу 12 квітня 1911 року; перший допис про український Пласт був надрукований в часописі «Діло» 2 грудня 1911 року. (Тверду основу під український Пласт поклав в 1913 році проф. Олександр Тисовський /«Дрот»/ виданням пластового підручника «Пласт», накладом «Вістей із Запоріжжя». Тисовський помер у Відні 29 березня 1968 року на 82-му році життя).

В часі окупації Галичини поляками пластова організація була об'єктом переслідувань з боку влади і була навіть припинена.

Северин Левицький є заслуженим пластуном і в історії Пласти має називу гідності «Начальний Пластун», а навіть «Верховний Пластовий Отаман», бо заложив перші клітини українського Пласти. Він описав історію початків Пласти і діяльність в цьому напрямі основоположника українського Пласти д-ра Олександра Тисовського (Дрота) в своїй книжці: Северин Левицький — «Український Пластовий Улад в роках 1911-1945 у спогадах автора. Причинки до історії Пласти». Видання «Молоде Життя», Мюнхен 1967.

Після Другої світової війни Левицький співпрацював з д-ром Олександром Тисовським (Дротом) у Відні у віднові пластової організації. Левицький помер в 1962 році. Товариш брідської гімназії о. Василь Максимець (помер 23 липня 1965 року в ЗСА) говорив д-рові П. Дубасові, що проф. Северин Левицький написав історію Бродів, але вона залишилась в рукописі десь на руках родини.

Дня 26 травня 1968 року в годині 1-ї пополудні на пластовій оселі в Клівленді, Огайо, відбулося посвячення Курінного Пррапора.

Ще сл. п. Начальний Пластун, проф. Северин Левицький, сказав: «1-ий Курінь Українського Пластового Сеньйорату ім.

Олександра Тисовського, заснований 15 квітня 1930 року у Львові, дав початок Пластовому Сенйоратові, повинен мати свій прапор».

Цю думку здійснюється тепер. Проект прапора виготовив член куреня пл. сен. М. Борачок.

Двадцять років від заснування Пластової Станиці в Нью-Йорку, ЗСА, Іван Серант, член Пластирияту пригадує в січні 1969 року:

А при цьому скільки то сантиментальних спогадів батькам наводить пластиування наших дітей. Як різко в нашій уяві пересуваються картини давніх Свят Весни, що в них ми самі брали участь. Як нині бачу я Сірого Лева, що відбирає звіт на Святі Весни у тридцятих роках на підльвівській «Сагарі».

Северин Левицький був Головою Верховної Пластової Команди (1924-1934), один із основників Пластового Сенйорату (1930) і його голова (1949-1952). В 1945 році виїхав на еміграцію до Німеччини, а відтак до ЗСА (24 жовтня 1949).

ВАСИЛЬ ЩУРАТ

Видатний вчений і поет

Академіка Василя Щурата, 100 років від дня народження знають в нас і за кордоном як поета, перекладача, видатного вченого, педагога, видавця, організатора науки і громадського діяча. Більш як півстоліття не покидав він пера, збагативши українське красне письменство і літературознавчу науку значною кількістю поетичних, перекладничих творів, а особливо наукових праць, краці з яких і нині не втратили свого історико-літературного значення.

На зламі двох епох і в перші повоєнні десятиріччя В. Щурат, активно виступаючи з критичними статтями й рецензіями, заглибллючись в історію рідної літератури й культури загалом, був у центрі літературно-суспільного руху. Разом з своїми друзями і колегами по перу О. Маковеєм, В. Стефаником, А. Крупельницьким, Ф. Колессою, І. Свенціцьким, І. Трушем, К. Студинським, М. Возняком та іншими діячами він вів постійну боротьбу проти національного поневолення Західної України.

Народився Василь Щурат 24 серпня 1871 року в селі Вислобоки на Львівщині, в родині вчителя. Рано втративши батька, Щурат виховувався серед «чужих людей», бо мати поневірялася по наймах, заробляючи на прожиття. В 1879 року вона вдруге виходить заміж за Миколу Семкова, людину розумну, чуйну і добру серцем і переїзджає з сином на Тернопільщину, батьківщину чоловіка. Там, в типовому подільському селі Кобиловоки, що біля Теребовлі, Щурат і розпочав у 1879 році шкільну науку. Мальовничий подільський край, чудові люди, багата історія

справили на юнака незабутнє враження, що пізніше перелилося в поетичні рядки, повні сердечності і душевного тепла. Через рік вітчим продав нехитрі мастки і переїхав до Львова, де влаштувався дрібним службовцем університетської бібліотеки. У Львові Щурат навчається спочатку в школі — львівській гімназії.

Д-р Василь Ящун

ОТЕЦЬ АДРІЯН ЗОФІЙОВСЬКИЙ

Популярною постаттю і помітною своїм вкладом в церковно-релігійне і культурне життя брідзан у 20-тих, 30-тих роках і в першій половині 40-вих років був о. Адріян Зофійовський. Був вдовіцем, мав одного сина.

Знав я його від того часу, коли став носити гімназійний темносиній кашкет з білим орликом на вершку, з чорним блискучим дашком, обрамованим білою сталівкою і нашитим одним коротким пасочком на передній частині кашкета, тобто від коли став учнем першої кляси польської гімназії в Бродах. Отець Зофійовський був катехитом для української молоді в сімклясовій школі в Бродах, що її популярно називали «Виділівка». Тому то я як гімназист не мав з ним таких безпосередніх і частих зустрічей, як наприклад, із своїм гімназійним катехитом о. Михайлом Осадцю. Проте невелике місто та не надто широкий круг персональних стосунків у ньому дозволили мені пізнати його добре в релігійно-церковному і культурно-національному руслі впродовж моїх гімназійних років і пізніше під час німецької окупації.

Отець Зофійовський був високого росту, атлетичної будови, із здоровим, рум'яним лицем. Голову покривала зачіска до заду з прорідженої сивавого волосся, а на очах під високим чолом і густими бровами сиділи темно обрамовані окуляри. Для вигоди носив палицу.

о. Адріян Зафійовський
1877 — 1931

Був взірцевим священиком та щирим патріотом і такі ж прикмети характеру намагався розвивати в своїх учнів і учениць. Кожної неділі приводив їх, звичайно в супроводі учительки, до церкви Пресв. Богородиці, при вул. Лешнівській, на Службу Божу, що її переважно відправляв о год. 9-тій гімназійний катехит о. Михайло Осадца і на яку приходили теж учні гімназії та чимало мешканців міста, особливо інтелігенції. Отець Зофійовський мав гарний голос, сильний бас з широкою скалею. Тримаючи співанник у руках, він починав пісню і давав одночасно знак головою й рукою, щоб усі тягнули за ним; співали на самоїлку. Ми, гімназисти, приєднувались до наших молодіжних братчиків і сестричок у Христі і співали разом з ними. Цей пісенний репертуар складався з таких пісень: «Слава... єдинородний», «Святий, Боже», «Іже Херувими», «Свят, свят, свят», «Тебе поєм», «Отче наш» і наостанці: з популярної тоді пісні «О спомагай нас, Діво Маріє або «Боже, вислухай благання» чи «Боже, великий, єдиний». Отець старався зактивізувати в співі всіх своїх учнів і учениць. Тож, коли доглянув хлопця або дівчину з пасивними устами, або гадав, що хтось із них ніби співає, але не віддано, а от-так собі, щоб «відробити панщину», літаючи одночасно думками кудись далеко, зближався до нього поволі й з повагою, нахилявся над його головою, підсилював свій і так уже сильний голос на даному пасажі пісні і добивався успіху: пасивні уста учня чи учениці відчинялися і з їх грудей підносився спів, а якщо думками літали вони десь далеко, то вертались назад до церкви, спускали свої крила і зосереджено включалися в потік пісні.

Здавалось би, нічого надзвичайногут не було. Так, дійсно, може комусь здаватись. Та треба тямити, що праця звичайна, постійна і прямолінійна, оперта на ґрунті церковно-релігійних вартостей, до яких належать богослужби і церковний спів, є важливішим і ціннішим компонентом народного добра, як те, що його іноді називають «надзвичайним», але в основі якого лежить утилітаристично-матеріалістична настанова. Систематичне й постійне здорове виховання шкільної молоді було в центрі уваги о. Зофійовського. Цій меті він посвятив головну частину свого трудолюбивого життя. В цьому його непроминальна заслуга перед Богом і українським народом. Я бачив в Бروдах чимало дорослих мужчин і жінок, колишніх учнів о. Зофійовського, які хоч і не мали середньої освіти, були віруючими, чесними і корисними членами української церковно-релігійної і національної спільноти.

Отець Зофійовський був знаменитим проповідником. Особливо його проповіді на молебнях до Пречистої Діви Марії в травні були чудові і притягали численних вірних до церкви. Вони були короткі, вільні від стереотипної релігійно-дидактичної фразеології, їх зміст був завжди свіжий і життєвий, і проповідник виголошував їх гарною мовою й дикцією. Видно було, що до них солідно підготовлявся.

Був солістом у хорі «Боян» і членом цього хору від його заснування аж до ліквідації, тобто від 1922 до 1939 року. Давав реферати в «Основі» і ангажував доповідачів.

В часі моїх гімназійних і бурсацьких літ о. Зофійовський був головою управи Української Повітової Бурси ім. Маркіяна Шашкевича, настоятелями якої були — спочатку гімназійний проф. Іван Юрійчук, математик, а після нього проф. Іван Сеник, математик, який з приходом більшовицької влади в 1939 році обняв пост директора української середньої школи в Бродах. За головства о. Зофійовського та за його діловою співпрацею відбулася в Бродах в 1931 році візитaciя митрополита Андрія Шептицького. Вітали його священики зо своїми парафіяльними представниками майже усіх сіл брідського повіту. Головна привітальна зустріч мала місце при церкві Пресв. Богородиці. Митрополит відвідав теж українську бурсу, благословив питомців і окремо розмовляв з кожним, хто цього бажав. Опісля задокументовано цю подію спільною світлиною.

Як голова Управи бурси о. Зофійовський часто приходив до нас, вів з нами гутірки на принагідні теми, цікавився нашими юнацькими проблемами, заохочував до читання корисних книжок. напр., книжки адв. Охримовича «Чому я навернувся» і т.п. Учнів 8-ої кляси в тому ж мене, заохочував поїхати до Львова на З'їзд Української Молоді Христові в 1933 році. Часто натякав на те, щоб не набути звички курити тютюн і пити алькоголь, бо це найбільший ворог людського здоров'я. Мабуть це він запросив був в 1927 році п. Ярослава Чумака, тоді студента Львівського університету, дати нам доповідь на цю тему. Цю доповідь ми заслухали з великою цікавістю, ставили доповідачеві різні питання і, можливо, вона залишила певний відгомін, якщо не в багатьох, то напевно в деяких із нас, в виді рішення бути abstinentом усе життя.

Під час німецької окупації о. Зофійовський працював віддано як культурно-освітній референт в Українському Допомоговому Комітеті при допомозі студента Василя Сірського. В тому часі за його ініціативою та при його діловому вкладі встановлено академію в честь Тараса Шевченка з багатою і вдумливою програмою. Він був також духовним опікуном сиріт у сирітському притулку, що його вели сестри Служебниці під патронатом і на здережанні Українського Допомогового Комітету.

Востаннє бачив я його наприкінці 1943 року, за кілька місяців до початку великого «Ісходу». Він мешкав тоді в сільській хаті на Великих Фільварках, передмісті Бродів, недалеко від української бурси. Там він був парохом уже довгі роки. Уже тоді, в 1943 році, підували на здоров'я, так що в листопаді того року не міг, хоч і хотів, поїхати до Шнирова (10 км) на похорон мого вуйка-дідуна, і Максима Панасюка. Міг бути тоді в ранній 60-ці життя. У моїх зустрічі з бл.п. митрополитом філядельфійської архідієцезії

Константином Богачевським у 1956 році я дізнався, що о. Зофійовський помер. Та дати, місця смерти й вічного спочинку митрополит не знав. Недавно моя землячка, пані Стефа Захарчук Генгало, яка живе в Монреалі, повідомила мене, що о. Зофійовський під час другої горезвісної окупації Галичини більшовиками переїхав до Львова (мабуть до сина) на постійний побут, там ще довго жив і там помер. Однак коли помер і де похований вона теж не знає.

Помер ревний священик і педагог, любитель молоді, культурно-освітній діяч і щирий патріот. Помер зо смутком і болем, що їх переживали наша Церква і Нарід під більшовицьким режимом.

Отець Михайло Осадца і отець Адріян Зофійовський — це визначні постаті Брідцини 20-го століття. Вони бо на всюму шляху свого життя посвячували свої високоякісні таланти і фізичні сили постійній, запопадливій і успішній праці для добра нашої Церкви і нашого Народу.

ЛИСТ О. Г. ГРУШКИ

З приводу 20-літньої річниці «Свободи» надіслав був о. Грушка зо старого краю привіт, якого висилка через недугу автора припізнились, і тому він видрукуваний уже по його смерті як голос зза могили. Сам о. Грушка затитулував привіт словами: *Думай і ділай*. Читаємо там між іншим таке:

Свобода — це клич, котрий від сімох віків гомонить по цілій європейській Україні; свобода — це бажання, котрим живуть українці в Америці.

Свобода, цей гармонійний звук поневоленого народу, скликує вже двадцять літ українських переселенців до гурту, до громадянської праці культурної посеред себе і для себе.

Двадцять літ — то замала, навіть дуже незначна доба часу в розвою народу, але щодо переселенців, то це шмат часу, в котрім можна пребагато корисного здійснити для добра іміграції.

Успіхи цеї праці дійсно поважні: це розбудження народніх українських почувань серед бідних наших робітників, котрі пішли далеко за океан і незнану чужину шукати щасливішої долі для себе і своїх родин, покидаючи і родичів і братів і сестер, близьку і дальшу родину, громаду знайомих і приятелів, однак несучи в своїм серці спомини жалю і розпуки, що на рідній батьківщині, на рідній материнщині зазнали неволі духа і браку праці, хоча земля рідна широка й багата і хоча мали і добрий дух і сильні до праці руки.

Ця розпуха, цей жаль за втратою рідної вітчизни спричинили, що наші переселенці бажали самі себе згуртувати, нову Україну оснувати і діло своє почати з Богом, ставляючи всюди, де була

більша громада, величні церкви, де могли почути і слово рідне і де могли знайти розраду в серцях у неодних зліднях.

Якась туга, якийсь сум стискав серце, коли українець з браку своєї газети довідувався про себе самого чи то з польських чи словацьких газет, де наші справи нераз дуже брехливо представлювано.

Отже в тих обставинах зродилася в мене мрія видати власний часопис, писаний українським серцем, українською мовою, навіянний українським духом.

Не зважаючи на всякі труднощі й перешкоди, постановив я видавати українську газету, називаючи її «Свобода», бо український нарід від віків бажає свободи. Врадуваний, що маю вже назву газети, замовив я в фабриці за 25 долярів наголовок «Свобода», котрий до тижня мені зладжено і віддано. Але що далі почати? І знову тяжкий сумнів упав на мою душу, що не дам собі ради з таким поважним ділом. Нова розпушка, що зачата робота скінчиться нічим, що заслабі мої сили довершити задуману ціль. Але тоді прийшов мені несподівано з поміччю п. Дионісій Салай, котрий як знавець завів мене до торговлі друкарських причандалів, де за 100 долярів за його вказівкою справив я все потрібне до друкування газети. При тім наче Робінсон з великою втіхою вернувся я до своєї домівки в надії, що вже всупереч усім перепонам мій план таки здійсниться. Бог поміг, статті знайшлися, а п. Салай, як перший складач «Свободи», уклав черенки і так вийшло перше число «Свободи», яке майже вмить переселенці розібрали, даючи тим наглядний доказ, що українська газета була дуже потрібна.

З піднесеним чолом, з подвійною витривалістю видавав я дальші числа «Свободи». Небавом прийшла радісна новина, що гурток священиків і декотрих освічених і свідомих робітників задумав оснувати свій народній «Союз», бо наші братства церковні і хмара поодиноких робітників належали до словацьких сполків. єднот і т.д., і в цей спів підпомагали свою кервавицею чужинців. нераз настроєніх проти українців дуже ворожо. Ах! Як це легко задумати свій «Союз», зав'язати, але як тяжко, як трудно діло зділати!

Тут мала «Свобода» вдячне поле до праці і з молодечим серцем і гарячим запалом поперла гарні змагання основників «Союзу».

Судилося «Свободі» боротися зо своїми рідними ворогами, але вона вийшла переможницею, бо ідейну, чесну працю мусить окращати явна слава як найпевніший вузол у суспільній діяльності.

І тому «Свобода» торжествує заслужений свій празник, ювілеїм двадцятилітніх відповідальних трудів у заморській країні при зичливім узnanні всього українського народу. А ті короткі спомини з недавньої минувшини хай будуть милою заохотою, щоб у кожній

українській хаті була своя «Свобода», щоб кожний українець в Америці був членом свого «Союзу».

Підписано: о. Григорій Грушка, парох Пеняк.

СВЯЩЕНИК В БРОДАХ — ПРЕДТЕЧА О. МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

Таким уважають о. Юліяна Добривоського ЧСВВ, який був парохом (чи сотрудником) в Бродах від початку 1797 року. Так пише о. проф. Іриней Назарко ЧСВВ в католицькому місячнику «Світло» (грудень 1966). (Стаття частинно передрукована в «Америці», 26 листопад 1966).

Майже сорок років перед виступом о. Маркіяна Шашкевича, себто в 1794 році, з'явилася в Почаєві книжка «Науки парохияльния», що іх «із славеноруского на Посполитій язик руській» переклав о. Юліян Добривоський. Появилися також друком дві його пісні: «Дай нам, Боже, добрий час» і «Станьмо, браття, в коло». В хроніці підгорецького монастиря за роки 1763-1802 д-р Василь Щурат вичитав, що «До нашого монастиря ще принадлежить о. Юліян Добривоський ЧСВВ в Бродах, проповідник у парафіяльній церкві». Під датою 5 січня 1800 року хронікар записав, що «дотеперішній проповідник в Бродах о. Юліян Добривоський виїхав до Львова». Жив він між роками (роки нечіткі 1758-). Добривоський писав поезії поправною українською мовою ще перед Маркіяном Шашкевичем. Повного видання його поезій нема, але в примірнику в центральній бібліотеці оо. Василіян у Львові було около 20 його поезій у народній мові. До деяких його пісень уложенено музику і співали їх при різних нагодах. Деякі його пісні були перекладені на польську мову і видані у Львові, Вильні і Кракові. У списку видань почайської друкарні, виготовленим митр. Іларіоном, який між роками 1924-1925 працював над стародруками Національного музею у Львові, в розділі: «Книги церковні» є подано: «Науки Парохияльния 1794 року. Це друге видання бесід парафіяльних 1794 року уже простим и посполитим язиком руским» (Гляди: Свята Почаївська Лавра — накладом Товариства «Волинь»).

ОО. ЛОТОЦЬКИЙ, РИБАК, ЯРЕМА, ДОЛИНСЬКИЙ, ЗАФІЙОВСЬКИЙ

Під кінець 19-го століття був парохом в Бродах о. Лотоцький, а його сотрудником був о. Амвросій Рибак, який був також катехитом мужеської і жіночої виділових шкіл. (Його син д-р Микола Рибак живе /1966/ у Філадельфії). Після відходу о. Рибака

в 1893 році його обов'язки перебрав о. Ярема. Після смерті о. Лотоцького був парохом о. Анастасій Долинський, один з організаторів Листопадового перевороту (1918). Він переводив присягу лояльності до Української Народної Республіки від цивільного і військового персоналу. Катехитом жіночої і торговельної школи був о. Зафійовський, який навіть під час більшовицької окупації приїздив регулярно до Бродів в пам'ять своєї матері, похороненої в Бродах.

З архіву Д-ра П. Дубаса.

ОТЕЦЬ ВАСИЛЬ ПАВУЛА

Одним з перших у кожній ділянці громадського життя Брідщини двадцятих років був безсунів о. В. Павула. Відзначувався милою, усім прихильною вдачею, завжди коректно якщо не елегантно одягнений, постійно зрівноважений у всіх життєвих ситуаціях, вірний Христовий священик і беззастережний український патріот, посвятою і жертвою таких як він розвивалось українське життя в придушеній московофільством Брідщині.

Отець Павула, завжди приязно усміхнений, був, так усім здавалось, зразком фізичної сили і здоров'я. Щодені проходи зі Смільна до Бродів і впорядковане життя тільки скріплювали вроджену тугість і енергію. Тим часом десь глибоко в організмі, мабуть ще із страшних воєнних часів, загніздилася недуга серця. Воно не раз тривожилося на вид погромів українства під кормигою Сов'єтів і від сваволі польської шляхти. Але ніхто не сподівався катастрофи. А вона прийшла, як то часто буває, як злодій в ночі. 1931 року о. Павула помер, маючи всього 54 роки.

о. Василь Павула

Не було української людини, що не пережила б тоді важко цю болючу втрату. Дві тисячі народу зійшлися прощати дорогоого отця в далеку дорогу, десятки священиків плакали над могилою свого брата, але найтяжчий біль і хрест залишився при родині покійника: четверо дітей, дружина і дальші своїки не знали межі жалю і розпуки.

Матеріально зовсім незабезпечена родина знайшла тимчасовий притулок у Домі для вдів, єдиній тоді установі соціальної опіки, звідки незабаром прогнали її більшовицькі окупанти. Розсіяна по світі родина, вірні і приятелі о. Павули згадують добрим словом не раз цього незвичайного батька, священика і патріота.

Яр. Чумак

ОЛЕКСАНДЕР ВИСЛОЦЬКИЙ

Олександр Вислоцький народився в Гаях Дітковецьких в 1897 році в селянській родині. Арештований більшовиками в 1940 році, пізніша його доля невідома. Правдоподібно знищений в більшовицькій тюрмі, або загинув на засланні в Сибірі.

О. Вислоцький брав участь у визвольних змаганнях як старшина УГА. По війні був дуже активним громадським і політичним діячем в Білорусі. Відзначався сильним характером, був добрым промовцем і організатором.

В 1928 році вийшов послом до польського сойму від партії Українського Національного Демократичного Об'єднання (УНДО).

Посольські віча віdbув він майже в кожному селі білоруського повіту, а також їздив по інших повітах і Волині. В своїх промовах громив сильно польську поліцію за її шикани над українським народом, та польський уряд, за його шкідливу політику супроти української нації. Заступався за православною церквою в селі Жабче, на Волині, яку польська влада замкнула, та з доручення українського посольського клубу їздив до села Жабча, щоб на місці справу прослідити.

Брав він також участь в масовім здvizі нашого народу на зборівських полях, де в місяці серпні 1649 року гетьман Богдан Хмельницький розгромив польські війська. Там він промовляв разом з іншими українськими послами.

Польська влада за протипольські виступи посла Олександра Вислоцького на вічах оскаржила його перед судом у Львові, а осібно на Волині. У Львові добре зізнання українських свідків, а передусім священиків допомогли, Олександр Вислоцький був звільнений, а на Волині був засуджений на 5 літ тюрми. Суд віdbувся по скінченій посольській каденції, бо як посла суд не міг потягнути до віdpovіdalності. В 1939 році О. Вислоцький був вивезений до Берези Картузької і звідтам вийшов по розвалі Польщі.

В ганебний час паціфікації українського населення в Галичині в осені 1930 року польськими військовими і поліційними відділами наш посол був арештований.

Нижче подаємо протокол із побуту у військовій тюрмі в Бересті, підписаний послом О. Вислоцьким.

Проти ночі 10 вересня 1930 року коло першої години збудив мене крик «отвіраць» і рівночасно сильний стукіт до вікон і дверей мого дому на селі в Гаях Дітковецьких. Думав я, що це бандитський напад, крізь вікно побачив я людей із револьверами в руках у цивільних, військових і поліційних мундурах. На мій запит — хто вони і чого вночі хочуть — відповіли: — «Поліція. Не гадаць, тільки отвіраць, бо джві виважими».

Коли я відчинив двері, ввійшли до хати: комісар поліції, 3-ох поліцай, 2-ох цивільних і 1 жандарм. Поліцай приказав моїй жінці встати з ліжка, а до мене: «збераць сен і пуйдзеш з намі. Юж сконьчилося вишнєко, служей Маршалек Пілсудські церпєць вас не бендзє». Коли я запитав, чи я заарештований, і попрохав мені показати наказ про арешт, він одповів гостро: «збераць сен є не гадаць. Пуйдзеш пан з намі, то там пану покажеми що з панем бендзє». Я збирався поволі, тоді комісар скочив на мене: «ежелі пан єс убеже сен до двух мінут, то тутай пана застшелен як пса». Одягнувшись, хотів я з жінкою попрощатися, бо був певний, що мене десь уб'ють (поліцай не мали чисел на шапках і не були з місцевого постерунку). Але попрощатися комісар мені не дозволив, і мене брутально силоміць із хати випхали. Жінці не дозволено вийти з хати.

На дворі прилучилося ще двох поліцай — отже, разом їх було 9 чоловіка. Вели мене два кілометри до авта, яке там чекало. Дорогою і комісар, і поліцаї вигукували різні образи, глузували з мене та поштурхували мене. Наказу про мій арешт мені не показано. Посадили мене до авта, і в 2 год. приїхали ми до Бродів. Тут змінили авто. Зі мною сіли до авта: комісар із шофером, по один бік мене поліцай, а по другий жандарм. Вікна в авті були позаслонювані, світло згашене, число авта закрите. З Бродів виїхали ми на Радивилів (Волинь) через Крем'янець, Дубно, Ковель, до Берестя. Дорогою запитав я, куди мене везуть, на що мені відповіли, що до Варшави до розпорядження Пілсудського, а він що схоче, то зі мною й зробить. Коли ми приїхали до твердині Берестя, я побачив, що мене везуть до слідчої військової тюрми, бо такий був напис.

10 вересня ц. р. я опинився в канцелярії тюрми в 6 год. вечера. Тут, у присутності двох офіцерів, жандарм брутально перевів у мене особисту ревізію, силоміць здираючи з мене убрання і штурхаючи кулаком. Присутні офіцери з того посміхалися. По списанні генералій один із них одчинив двері й гукнув: «марш, свіньо українска!» — і пхнув мене у двері. Привели мене до пустої келії. Цілий день ні в авті дорогою, ні в тюрмі не дали мені істи.

По кількох годинах самітнього сидження в келії перевели мене до келії ч. 7, де застав я посла Вітоса. Цей сидів блідий і зденервований. Він розповів мені історію свого врешту, під час якого з ним не крапце поводилися. За хвилю відчинились двері келії і в них з'явився капітан жандармерії зі словами: «Віtos, браць кібель і виходзіць». Я, як молодший, узяв кібель і хотів іти, але капітан крикнув остро: «повідзялем Віtos, то Віtos!» Віtos забрав кібель і вийшов. За хвилю почув я крик з виходка — «файдани» і другі назви. Коли Віtos вернув, то розповів мені, що капітан лаяв його і хотів бити, коли ж Віtos на це сказав йому, що він безборонний, то той його не вдарив. Була вже пізня ніч. Обидва ми з Віtосом полягали спати, бо були змучені і не спали попередньої ночі. Тоді вбіг капітан із жандармом і почав кричати, мовляв, хто дозволив нам лягати. Відтак наказав нам встати й одягатися, а коли ми одяглися, то він наказав: «розбераць сен і спаць!» Сказав, що ми в військовій тюрмі, все чисто мусимо робити на наказ.

Другого дня, коли ми вже поклалися спати, збудив нас десь кого 11 год. ночі офіцер, а жандарм постягав із нас коци; наказав вдягатися й по одинці відводили нас до канцелярії, де був суддя, прокуратор та кілька офіцерів. Суддя спитав мене, чи признаюся до вини: «одерваня ченсці од цалосьці». По повороті до келії наказав нам офіцер іти спати. За яку годину знову нас збудили й наказали вдягатися. За хвилю ввійшли до келії — суддя, прокуратор, полковник і офіцери та доручили нам «постановене арешту тимчасового» з підписом судді Деманда. Знову казали нам іти спати, а за годину знову збудили нас утретє і наказали доручені нам «постановеня» віднести до канцелярії, де повідбирали їх од нас капітан жандармерії. Носили ми їх поодинці.

Ось так минали дні. Робили ми все на команду. Перед офіцером мусіли ставати «на бачносьць». Наша кімната мала 2х3 метри. Ліжко було одно над одним, у два поверхі. Вікна не вільно було відчинити, хіба на команду раз на день, коли ми виходили на півгодинний прохід. Часто прохідки не було. Одного разу, коли полковник приходив питати нас, чи не маємо якої просьби, я попрохав, щоб дали нам трохи повітря крізь вікно. Він відмовив. І так сидів я в тяжкому повітрі і смороді від кіблія, нарешті мусів був зголоситися до лікаря, бо дістав страшні болі і завороти голови. При огляді лікар заявив мені, що біль голови не хвороба. При тім був полковник. Коли мене вели від лікаря, то вартовий капітан почав мене на коритарі штурхати й бити револьвером по плечах, вигукуючи: «ти, съвіньо українска, скурви син, файдан, я ці помаркєруєн». А потім сказав ще жандармові: «вахмістшу, дайце му так, ажеби венцей не зглашал сен до лекажа, аби тутай здехл в кримінале». Вже біля келії жандарм почав мене бити, а ключник витягнув револьвер і сичав «ціхо». Коли я прийшов до келії, то розповів про це Вітосові.

Що-кілька днів припадало кожній келії замітати маленькою щіткою на кучках коридорі, чистити виходки й мити плювачки, що були для вжитку офіцерів і тюремної служби. Така робота була тяжка, втомна і огидна. Одного разу чув я, як посол Прагер мусів був замітати коридор кілька разів, при чому жандарм брутално гукав і лаяв його. Коли Прагер прохав офіцера дозволу трохи відпочити, то той не дозволив. Така робота тривала понад дві години.

Страва наша складалася з четвертини кгр. черствого хліба, обід найчастіше з напізвареної моркви, буряків, або капусти та трохи пісної бараболі, вечеря з бараболян' зупи або ячмінної каши та сніданок з гіркого чаю. Що-тижня відбувалися ревізії.

В сусідній кімнаті сидів Целевич і Цьолкош. Одного разу чув я з Вітосом, як капітан забрав Целевича до темниці за те, що дивився крізь шпару у дверях. Капітан лаяв його при тім: «бидлен, файдан, скурви син» і т.д. У дальшій кімнаті сидів хворий Ліберман. Чув я, як він просився кілька днів до рапорту й до лікаря і довго не міг допроситися. Потім чув я вже, що лікар ходив до нього. По виступі Пілсудського у пресі, почали офіцери підлещуватися до Вітоса. Давали йому в канцелярії читати те інтерв'ю, а полковник казав, що тільки його одного і хвалить Пілсудські та пропонував йому поєднатися з Пілсудським.

Через місяць забрали від мене Вітоса. Його посадили з Керніком, щоб порозумівся з ним щодо зренчення кандидатури. Мене забрав жандарм і привів до канцелярії до вартового майора, а цей сказав, щоб мене відвів на долину до келії і взяв другого заарештованого з пивничної келії — ми обидва мали почистити всі кіблі в келіях у пивниці. Коли ключник і жандарм привели мене на долину, там з одної келії вивели посла Корфантого. Він був дуже блідий, зденервований та мав спухлу ліву щоку. Обидва ми повиносили по 20 кіблів по жовнірах на гору до виходка, помили руками кіблі, які страшенно смерділи. Відтак обох нас посадили до келії ч. 17. Тут розповів мені Корфанті, що капітан жандармерії побив його по лиці в виходку, копав ногами, а до того на ніч посадили його до келії в пивниці.

По двох днях в 12 год. в ніч збудив нас вартовий офіцер, одвів до келії на долину, де брутално переведено ревізію. До келії впускали по одному, і там один жандарм, без свідків, переводив ревізію-екзекуцію. По ревізії переведено нас вже до келії ч. 6, і там наказали нам спати на чужій брудній постелі. Я спав тепер на постелі Керніка, а Корфанті на постелі Бацьмаги. По 5-ох днях забрали від мене Корфантого, а дали Путка, який сидів із Ліщинським. Він оповідав мені, що його намовляли офіцери, щоб погодився з Пілсудським, а коли він одмовився, то всадили його на два дні до зимної келії і пивниці, де він і захворів.

14 жовтня забрав мене вартовий офіцер і привів до канцелярії до полковника. Цей спитав мене при кількох офіцерах, чи я хочу

кандидувати до сойму і на якому списку. Я відповів, що хочу на список українсько-білоруський. Тоді дав він мені підписати декларацію і заявив: «маршалек Пілсудські згодзіл сен допусьціть Вас до кандидовання». Підписану декларацію лишив я в канцелярії. Потім одвели мене до келії ч. 2, де сидів посол Попель по своїм побитті. Він розповів мені, що його побив капітан, і я сам бачив на його тілі знаки від побиття. Він говорив мені також про побиття Лібермана, з яким він сидів. Коли я сидів з Попелем, то ввечері, по одній ревізії, яка відбувалася в пивничих келіях, побив мене капітан по лиці і копав ногами. Бачив це Попель, як мене копано у дверях келії. Ввійшовши до середини, той самий жандарм спитав мене, чи я не Кернік. Окрім нас двох у келії більше нікого не було. При ревізії штурхав мене кулаками, посміхався, прозивав, роздягнув догола, і я мусів у холодній келії стояти перед ним напозір. Коли виходив уже з келії, то другий капітан пхнув мене сильно у плечі.

З Попелем я сидів коло місяця. Під час описаної вище ревізії побито теж Керніка, про що він мені оповідав.

15 листопада по ревізії забрали мене до авта і разом із Ліщинським вивезли до Львова. Іхали три авта з українськими послами. В Раві Руській поліція, на чолі зі старостою, здергала авта, бо вони були без ліхтарів, а числа позаслонювані. Наша сторожа не хотіла легітимуватися, кажучи, що їм цього не вільно робити. По довших короводах виїхали ми далі до Львова.

Бригідки, 20 грудня 1930 р.

Матеріали зібрали: Юліян Чорній

Бібліографія:

1. Енциклопедія Українознавства, том 5.
2. о. С. Клепарчук. Дорогами і Стежками Брідщини, Торонто 1971.
3. На Вічну Ганьбу Польщі, Прага 1930.

Василь Ящун

МІЙ ЖИТТЄПИС

Народився 24 січня 1915 року в с. Шнирів, п. Броди, Західня Україна. Мої батьки, Степан Ящун і Анна з д. Панаюк, були середньозаможними хліборобами. Одружився в 1948 році з Марією Богн-Маховською. Маємо дві заміжні доночі: Ірина Богданна і Ольга Марта.

Освіта: Народну школу покінчив у родинному селі, гімназію з матурою в Брадах у 1933 році, а п'ятирічні філософічно-богословські студії в супроводі деяких курсів із слов'янської і української філології в Греко-Католицькій Богословській Академії у Львові в 1938 році.

Мене завжди цікавила філологія. Тож у 1944 році вийхав я до Грацу, Австрія, на студії славістичної філології в університеті ім. Карла Франца. Моїми професорами були д-р Г. Ф. Шмідт і дшр Й. Матль, а доцентами — д-ри Л. Садник і Г. Лужницький. Крім цієї головної ділянки студіював я філософію і сучасну історію як побічні ділянки (у професорів П. Радаковича і Бірцелле та доцентів Попелки і Новотного). Ці студії покінчив і після оборони дисертації «Культ св. Миколая в українському фольклорі і церковній літературі. Впливи Заходу і Сходу» та видержанні докторських іспитів отримав науковий ступінь «Доктора слов'янської філології» в 1948 році.

До ЗСА прибув у 1949 році. Незнання англійської мови було перешкодою в отриманні професійної праці в університеті. В 1955-56 рр. на основі «докторського привілею» був вільним слухачем кількох курсів у німецькому і слов'янському департаментах Пенсильванського університету. З власної охоти приступив до аспірантського іспиту з німецької літератури в професора Йокерса і здав з відзначенням.

Педагогічна і науково-педагогічна праця:

1939-1940: Учитель української мови і математики в неповносередній школі в містечку Лешнів, Західня Україна.

1940-1941: Директор тієї школи.

1957/58: Учитель латинської мови в середній школі в Філадельфії North East Catholic High School).

1956-1959: Лектор Пенсильванського університету, Філадельфія. В 1958 році вів 6-тижневий курс українського правопису для студентів філадельфійських університетів і коледжів (в курсі брали участь 38 студентів).

1959-1960: Доцент (Assistant Professor) Стейтового університету Айова.

1960-1961: Доцент (Assistant Professor) Пітсбурзького університету.

1961-1965: Надзвичайний професор (Associate Professor) Пітсбурзького університету. В 1962 році отримав постійне назначення (tenure).

1965-1980: Повний професор (Full Professor) Пітсбурзького університету.

1981-: Професор емерит (Professor Emeritus) з сертифікатом заслуг у науково-педагогічній і науково-дослідницькій праці та з призnanням услуг для громади.

За 25 років праці в вищезгаданих трьох університетах викладав 29 різних курсів слов'янських мов, лінгвістики і філології: 13 нижчих (undergraduate) і 16 аспірантських (graduate). До програми аспірантських курсів входили: праслов'янська фонологія, старослов'янська мова (історія, фонемика й морфонемика, дериваційна й інфлексійна морфологія, синтакса), лінгвістична аналіза старослов'янських текстів і їх переклад на англійську мову, порівняльна граматика слов'янських мов, історична граматика польської мови, історична граматика російської мови з включенням історії української і білоруської мов, різні курси російської лінгвістики (фонологія, словотвір, інфлексійна морфологія, вища синтакса, діалектологія), нарис польської літератури, нарис української літератури, семінари з порівнялької фонології і морфології російської, української і білоруської мов, реконструкція праслов'янських словоформ на основі текстів *Повісти временних літ*, самостійно-контрольна аспірантська праця над літературними творами українських класиків. Керував магістерськими працями і докторськими дисертаціями в Слов'янському департаменті та був членом численних комітетів для докторських дисертацій у різних департаментах: слов'янському, німецькому, англійському, еспанському і в департаменті мистецтва.

Наукові монографії:

1. *Релігійне й морально-етичне обличчя Тараса Шевченка*, Осередок НТШ, Філадельфія, 1959.
2. *Судова розправа Гедеона Балабана* (факсиміле, переклад і опис мови юридичних документів 10-го століття), Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 181, 1961.
3. *Phonetic, Morphological and Lexical Peculiarities of the Snyriv Dialect*, Ukrainian Free Academy of Sciences, Winnipeg, 1964.
4. *The Term and Name «Brody»*, Ukrainian Free Academy of Sciences, Winnipeg, 1965.
5. *Говір Брідщини*, Наукове Товариство ім. Шевченка, Бібліотека Українознавства, т. 36, 1972.
6. *Культ св. Миколая в українському фольклорі і церковній літературі. Впливи Заходу і Сходу* (монографія готова до друку).

Педагогічні книги:

1. *Russian Pattern Drills* (for the classroom and the language laboratory) (coauthor), Prentice Hall, Engliwood Cliff, 1965.
2. *A Dictionary of Russian Idioms and Colloquialisms* (coauthor), University of Pittsburgh Press, 1967.
3. *Короткий словник синонімів української мови*, П. Деркач, 2 вид. поправлене і доповнене (мовний дорадник), Науково-Дослідне Товариство Української Термінології, Нью Йорк, 1975.

Продовжую працю над книгою: *Історія української літературної мови*.

Наукові статті:

Науково-дослідні філологічні статті надруковані в ювілейних збірниках Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ), Українського Вільного Університету (УВУ), в Анналах Української Вільної Академії Наук в ЗСА (Ан УВАН), в ювілейному збірнику Українського Католицького Університету (УКУ), в журналах *Слово на сторожі* (СнС), в випусках «Мова про мову» в *Свободі* (МПМ), в *Дзвонах* (Дзв), в *Світильнику істини* (СІ), в паризькому *Українському слові* (УС), в *Свободі* (Свб) і *Америци* (Ам):

1. Шевченкова любов до України (УС, 1958).
2. Vowel/Zero Alternations in the Nominal System of Contemporary Standard Ukrainian (УВУ, 1971).
3. Слово «дивитися» в сполученні з додатком у сучасній українській літературній мові (СнС, 1971).
4. Дещо про творення неологізмів у сучасній українській літературній мові (СнС, 1973).
5. Безнаросткові іменники на -а, корелятивні зо сприrostкованими дієсловами в сучасній українській мові: описова аналіза (НТШ, 1976).
6. До питання правопису німецького и її українській емігрантській пресі (СнС, 1977).
7. Хрещення чи хрещення (Свь).
8. Рідна мова — національний скарб (Ам, 1980..).
9. Шевченкові постуляти в будові її розбудові нації (Свб, 1980).
10. Культура народу — творчий чинник його історії (Свб, 1980).
11. Історичність особи св. Миколая (Дзв, 1980).
12. «На Україні» і «на Україну» чи «в Україні» і «в Україну» (БПВ, 1981).
13. The Effect of Ivan Franko's World-View on His Aesthetic Principles (НТШ, 1981).
14. Ідеї Шевченка на тлі загальнолюдських ідей (Свб, 1981).
15. Aus dem Nikolauskulte in der folkloristischen und religioesen Literatur in der Ukraine (НТШ, 1982).
16. Шевченко в світлі індивідуалізму і персоналізму (Свб, 1982).
17. До питання сполучень прийменників «в» і «на» з назвами гір (МПМ, 1982).

18. Універсальність культу св. Миколая (СІ, 1983).
19. Прикметники «святковий» і «святочний» у сучасній українській літературній мові (МПМ, 1983).
20. English Loanwords in Modern Ukrainian (УВУ, 1983).
21. До генези культу св. Миколая в Україні (УВУ, 1984).
22. Deverbal Suffixless Masculine nouns in Modern Ukrainian (Ан УВАН, 1985).
23. Мирон Кордуба, «Михайло Грушевський як учений», *Український Історик* (переклад з польської м. В.Я., 1984).
24. Д-р Юліян Вассиян (Збірник — Броди й Брідщина, 1986).
25. Слово й назва «Броди» (варіантний абстракт частини англомовної монографії, див. Монографії. Збірник — Броди й Брідщина, 1986).
26. Іменники з флексією -у в родовому відмінку однини в східнослов'янських мовах (НТШ, в друку).
27. До проблеми твердости-м'якості губних приголосних фонем у східнослов'янських мовах (НТШ, в друку).
28. Доля билин Київської Русі (НТШ, в друку).

Рецензії на філологічні праці:

1. Проф. Василь Сімович, *Українське мовознавство. Розвідки і статті*. Упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельова. 451 стор. (МПМ, 1984).
2. Проф. Іван Зілинський, *Фонетичний опис української мови*. Англ. переклад, доповнення, коментарі і вступ проф. В. Жили. IX, 212 стор. (Свб, 1983).
3. Проф. Василь Лев, *Життя і творчість Богдана Лепкого*. 399 стор. (Свб, 1983).
4. Д-р Павло Сениця і редколегія — проф-и Я. Чумак, А. Турчин, о. В. Жолкевич, *Світильник Істини*, 960 стор. (Свб, 1983).
10. Рецензії на книги в американському науковому журналі *Slavic and East European Journal*.

Науково-популярні статті:

1. Раса чи аристократизм. Галицьке духовенство в переломовій добі (Ам, 1951).
2. Уніяни і католики (Ам, 1951).
3. Напередодні Берестейської Унії (Ам, 1952).
4. На виховно-педагогічні теми (Ам, 1957).
5. Шевченкові чотири наріжні камені (Самостійна Україна, 1958).
6. *Voice of Truth, America*, 1963.
7. Коли голос народу є голосом Бога (Дзв, 1980).

Белетристика:

1. *Чия вина*, оповідання, Ам, 1957.
2. *Дійсне і мрійне*, поезії- 1981, 72 стор.

3. З доріг і нив життя, поезії, 142 стор. (збірка, готова до друку).

Дописи:

Численні дописи в українській пресі, переважно в *Свободі*, про культурне життя української громади в Пітсбуржчині.

Наукові доповіді:

Дав наукові доповіді на філологічні теми в таких установах, з'їздах і місцевостях:

1. Осередок НТШ, Філадельфія, 1958.
2. Пенсильванський університет, Філадельфія, 1958.
3. З'їзд Асоціації сучасних мов, Пенсильванський відділ, Пітсбург, 1962.
4. З'їзд Американської Асоціації назозванувців, Нью Йорк, 1964.
5. Ширше коло студентів Пітсбурзького університету, 1967.
6. Симпозіум про Івана Франка, Пітсбург, 1976.
7. З'їзд Американської Асоціації народних культур, Пітсбург, 1979.
8. Конгрес НТШ, Нью Йорк, 1973.
9. Перша Ювілейна конференція НТШ у 120-ліття народження і 60-ліття смерті Івана Франка, Нью Йорк, 1975.
10. Друга Ювілейна конференція НТШ у 120-ліття народження і 60-ліття смерті Івана Франка, Нью Йорк, 1976.
11. Творчість Яра Славутича, Пітсбурзький університет, 1980.

Отримав наукові стипендії від Пітсбурзького університету в 1963 і 1969 рр.

Громадсько-культурна праця:

На рідних землях. Будучи учнем 7-ої і 8-ої

класі тімназії, співав у хорі «Боян» в Бродах, а під час літніх вакацій був співорганізатором драматичних гуртків у своєму й сусідньому села та брав участь у виставах п'ес із побутової культури українського народу. Будучи студентом львівської Богословської Академії, під час різдвяних і літніх вакацій давав у цих селах доповіді про Маркіяна Шашкевича, Просвіту, Перше Листопада, Крути тощо. У 1938/39 рр. провадив хор у парафії моого вуйка о. М. Панасюка, в Ушковичах, п. Перемишляни.

В Грацу. Був активним членом студентського товариства «Січ». В останній каденції його ісування був головою Контрольної комісії. Дав дві доповіді для української чисельної громади Грацу на академіях, присвячених Першому Листопаду (в 1946 році) та Двадцять Другим Січня (в 1948 році). Тоді теж студенти прочитали з загальним признанням приявних мої два вірші, присвячені тим подіям. Їх теж читали на цих святах у таборах у Віллясі і Юденбурзі. Після покінчення студій у Грацу, в 1948/49

рр., був головою Українського Комітету в Трофаясі, де дав багато доповідей на ідеологічні й суспільно-культурні теми. Там же написав п'єсу *Гостина св. Миколая*, яку таборяні відіграли з успіхом і признанням.

У Філадельфії. В 1957-58 рр. дав доповіді на теми: «Наша школа ї ми», «Реалізація ідей Шевченка по його смерті». В 1958 році опрацював монтаж із доповіддю в честь Симона Петлюри і Євгена Коновальця, і цей монтаж передали на недільній українській радіопрограмі Євдокія Дичко Блавацька і Галина Зайкан. У тому ж році дав другу доповідь про Петлюру і Коновальця для української громади в Ньюарку. В 1959 році був командантом хлоп'ячого тaborу на оселі Ольжича в Лігайтоні, де перевів чимало гутірок про визначні дати історії України, про 250-ліття бою під Полтавою, про Олену Телігу, Ольжича і ін. та про українську культуру.

В Пітсбурзі. Впливув на рішення університетської адміністрації впровадити в Слов'янському департаменті курси української мови. Для українців Пітсбуржчини дав 11 доповідей про національно-історичні і церковно-релігійні події українського народу та про українську культуру, в роках: 1961, 1964, 1965, 1966 (2 доповіді), 1978, 1979, 1981, 1983, 1984 (2 доповіді). Організував двомісячну виставку творів Івана Франка в Пітсбурзькому університеті в 1976 році. Виставку супроводила низка його кличів, перекладених на англійську мову.

Знання мов:

В слові і письмі: українська, польська, російська, англійська, німецька; пасивна: білоруська, словацька, чеська, сербохорватська, болгарська, старослов'янська, церковнослов'янська, давньоукраїнська, латинська.

Професійне членство:

Наукове Товариство ім. Шевченка, дійсний член; Українська Американська Асоціація Університетських Професорів; Американська Асоціація Викладачів Слов'янських і Східноєвропейських Мов; Українське Історичне Товариство; Почесний член Американського Товариства Чужих Мов; кол. член Американського Товариства Назвознавців (1963-1975); член Сенату Пітсбурзького університету (1961-1981); член Університетської Ради для підвищування рангів викладачів і уділювання «теньюр» (1978-1980).

Біографічні дані про мене поміщені в міжнародному бібліографічному довіднику *International Who's Who in Education*, в американських довідниках *Directory of American Scholars; Who's Who in the East*, та в українських — *Огляд праці Осередку у Філадельфії і Ukrainians in North America*.

М. Завадівська

ЗГАДУЮЧИ ДОБРИМ СЛОВОМ БРІДСЬКИХ ГЕРОЇНЬ

Довгі роки бореться наш нарід за слухне право бути господарем на своїй землі і складає великі жертви у цій нерівній боротьбі.

Наше місто Броди не було останнім і також склало багато таких жертв. Було їх немало в часі останньої війни.

Годі ту згадати всіх. Згадаю тільки тих, з якими я співжила і співпрацювала: Миросю Добровольську, Галю Столлярівну, Стефу Шустівну, Ірку Павлюківну.

Всі вони найкращі з найкращих. Ідейні, молоді, повні любові до свого замученого народу в тих грізних часах не боялися ризикувати здоров'ям а навіть життям, і на заклик «Ставайте до боротьби» — стали в рядах руху опору.

Але ворог старався за всяку ціну викрити цей рух. Добре зорганізована шпигунська сітка попала на слід. Розпочалися арешти, вивози.

Нашим містом сколихнув страшний жах. Люди принишкливі, причаїлися, місто перестало жити нормальним життям. Плакали матері за своїми дітьми, призначеними на муки, тортури, плакало з ними ціле місто, наче одна, велика родина.

Пам'ятаю і ніколи не забуду того дня, коли заарештували Миросю Домбровську, загально знану і люблену. Всі ми її цінили, як велику українську патріотку, а при тім дуже добру подругу. Ми, її близькі приятели, не могли собі місця знайти, чи взятися за якунебудь роботу. Не знали, що зі собою зробити. Пішли відвідати її родину.

Мама Миросі була зразком української матері. Після смерті свого чоловіка, директора школи, мала неабияке завдання. Сама, в дуже тяжких умовинах мусіла зайнятися вихованням немалої родини. Мала п'ятеро дітей, які виховала зразково. Всі її діти здобули освіту і в наших організаціях належали до найбільш активних членів. Всі їх любили і шанували.

Арешт Миросі п. Е. Домбровська пережила надзвичайно мужньо. Пригадую собі, як ми прийшли її відвідати і розгубилися. Не знали якими словами її привітати чи розрадити. Були наставлені на сцену розпуки і відчаю. Тим часом мама Миросі була опанована і навіть спокійна, тільки мала невимовно великий біль в очах. Я його ніколи не забуду. Ми стояли зніяковілі, а вона сказала: сталося! Мирося не перша і не остання. Багато, багато буде ще жервт, але нарід наш здобуде волю.

Галя Столлярівна приїхала до Бродів вже як абсолвентка гімназії і зараз включилася в зорганізоване життя нашої молодої

громади, де звичайно займала визначне місце. Була великою патріоткою і дуже рухливою народною діячкою. Ввічлива, приятельська, легко нав'язувала з дівчатами і хлопцями дружні зв'язки. Любили її молоді й старші. Під час арешту була у Львові та Брідщані хоч в Бродах не перебувала довго, дуже боляче прийняли вістку про її арешт, бо уважали, що вона є однією з нас.

Зі Стефою Шустівною як з Миросею ми близько співжили. Пам'ятаю її ще зі кільних часів. Весела щебетушка, де тільки з'являлася приносила зі собою радість життя і так якось добре людина почувалася в її товаристві. Була дуже активна в житті нашої молодої громади, на кожному кроці свого молоденського життя проявляла скрізь відданість своїй батьківщині. Арештовано її в 1940 році.

Іриця Павлюківна ідейна, мабуть наймолодша. В часі арешту мала 17 а може 18 років, але вже тоді була духовно вироблена. Ставчи в лаву борців за краще завтра свого народу напевно знала, що її чекає, а проте погодилася, не вагаючись ні хвилинни.

Усі вони, любі, відважні, незабутні пішли шляхом Али Горської і Володимира Івасюка.

Нехай світляна пам'ять про них ніколи не погасне в наших серцях.

СТЕФА ЗАХАРЧУК-ГЕНГАЛО

Ще як колишня абсолювентка Учительського Семінара в Бродах, була відома як непересічно талановита одиниця в музично-мистецькому житті нашого міста. Її альтові і скрипкові соля ще й досі не затерлися в пам'яті брідських земляків. Вони прикрашували хор і оркестру «Боян» під мистецьким керівництвом о. М. Осадці і церковного хору під орудою Е. Тиблючинського.

В літньому вакаційному часі Стефа була виховницею Дитячих Садків, а пізніше — учителювала в Дітківцях, поблизу Бродів. Крім того, свою невтомною працею допомагала Українській Захоронці і люблені всіма. На еміграції, де б не була, всюди брала активну участь в ділянці нашого музичного життя. В Монреалі, крім учительської праці в Рідній Школі при Філії УНО, своїм могутнім присміним голосом збагачувала славетний хор «Україна» під мистецьким керівництвом проф. Нестора Городовенка, а в Торонто — жіночий хор «Арфа» під диригентурою о. В. Жолкевича.

Своїм музичним знанням і хистом зуміла створити Дівочий Квартет, який свого часу був невід'ємним чинником розваг в монреальському культурному українському житті.

В Монреалі Стефа одружилася з Павлом Генгалом, відомим суспільно-політичним діячем в Україні і на еміграції.

Стефа Захарчук-Генгало

ВОЛОДИМИР ЧУБАТИЙ — ОДИН З ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ БРІДЩИНИ

Те, що під польською владою по селах, містечках і передмістях Брідщини велася жвава культурна та просвітнянська діяльність, було звичайно заслугою кількох ідейних місцевих осіб. Ці люди, що не жаліли ні часу, ні зусилля на громадську діяльність, наражуючись часто на переслідування польської поліції, були справжніми провідниками своїх місцевостей.

Прикладом такої місцевості може бути передмістя Бродів —

Фільварки Великі. Розташоване на схід від цього історичного міста, воно різнилося від нього тим, що коли місто мало жидівсько-польсько-українське населення, на Фільварках мешкали з діда прадіда майже самі українці. Тим то, не зважаючи на польську владу, кілька зайдлих польських родин передмістя не пробували навіть дістатися до громадської управи. Передмістя, очевидно, тяжіло до Бродів. Численна молодь Фільварків Великих училися там у народних та середніх школах, старші громадяни співали у брідському Співчному Т-ві «Боян», брали участь у міських імпрезах.

Але фільварчани не занедбували й самодіяльності. При місцевій церкві засновано церковний хор, створено відділ крайового Т-ва «Просвіта». Одне і друге було заслугою одної особи — Володимира Чубатого, який, хоч і не уродженець передмістя, від 1920 років там проживав. Заснувавши читальню «Просвіти», він відмовився від почесті стати її головою (в користь старшого та загально шанованого Івана Суховича), але ніколи не відмовлявся від громадської праці. За свідченням його колишніх хористів, В. Чубатий не обмежувався Фільварками Великими, але їздив також по різних селах Брідщини, де організував читальні «Просвіти», а також спортивно-виховні організації «Луг».

Отець Осип Панаєюк, який разом з Чубатим співав у брідському «Бояні», так про нього згадує:

«Пан Владзьо» (бо так ми його всі кликали) став душою читальні і провідником молоді, яка його любила і шанувала. Він зорганізував хор, підбирає для нього музик, диригував, виучував партії. Він організував фестини, забави, товариські прогулянки. Хор співав не лише в місцевій церкві, але й давав концерти. Ми, молоді мали собі за честь співпрацювати з паном Владзьом. Аж тоді, коли я став священиком і перенісся на Поділля, наші дороги розійшлися. Знаю, що він вів свою діяльність аж до початку Другої світової війни.

Другим після хорового мистецтва замиливанням В. Чубатого була фотографія. На доручення церковної влади він розіїздив на ровері по селах Брідщини та фотографував місцеві церкви та родини тамтешніх священиків. Велика шкода, що у воєнній хуртовині ця історичної вартості колекція у вільному світі, мабуть, не збереглася.

За свою громадську діяльність прийшлося Чубатому покуштувати польської тюрми. Бачачи, що можливість дальшої громадської праці на терені Брідини буде для нього тепер обмежена, він перенісся недовго перед війною до Городенки, де згодом і одружився. З вибухом німецько-советської війни Володимир Чубатий перейшов разом з дружиною і двома малими синами всі страхіття воєнного та труднощі повоєнного життя, аж поки не опинився в 1951 році на вільній землі Вашингтона.

Але й на новому поселенні він не покинув громадської та культурної діяльності, чи було це диригування хором у Бетлегемі в Пенсильванії, чи довголітнє головування у Відділі УККА в Бриджпорті в Коннектікат. Коли він помер в 1965 році, проживши 69 років, у вічність відійшла скромна людина, невтомений працівник на громадській ниві та полум'яній патріот. Він — приклад оцих часто призабутих будівничих українства у Брідцині та на інших землях Галичини, що ставили громадську працю вище свого матеріального добра й забезпечення, бо ніколи не йшли на компроміс із нашим ворогом.

А. Вовк

ОТЕЦЬ ТЕОДОР СТОЛЯР

Народився Теодор Столляр 1 березня 1885 року в Жужелі, повіт Сокаль, як син Григорія і Марії з дому Мигаль. Дитячі його літа проходили над рікою Бугом з молодшим братом, пізнішим вчителем. Скінчивши вселодну школу в Сокалі, вписався до академічної гімназії, де великий вплив на його молоду душу мав покійний професор І. Боберський, який по іспиті зрілості, радив йому студіювати чужі мови, але молодий абсолювент на бажання матері вибрав науку теології.

о. Теодор Столляр —
парох Суховолі

Покійний був диригентом хору теологів, бо природа обдарила його не тільки сильною будовою, але й прекрасним баритоном. В 1910 році був висвячений на священика Митрополитом Шептицьким. Оженившись з дочкою о. Михайла Олексишина — Ольгою, переїхав на священичу працю в Бойківщину в село Топільницю. Після зłożення іспиту на катехита був ним довший час, а також був сотрудником о. Володимира Громницького в Тернополі. Коли російські війська вивезли о. Громницького в глибину Росії, заступав його в Тернополі в т.зв. «Середній церкві» при вулиці Руській.

В 1918 році, на власне бажання переїхав на пароха села Хмелівки, Теребовельського повіту. З села Хмелівки виїздив до Зарваниці з проповідями і тоді митрополит Шептицький наділив його крилошанськими відзнаками.

Покійний о. Столляр працював в читальні «Просвіта» в селі Хмелівці і за його ініціативою громадяни того села розпочали будову читальні, а заходом його дружини зорганізовано в селі аматорський гурток, який давав часто вистави, а прибутки йшли на будову читальні.

В тому ж селі відвідував його часто теперішній Кардинал Йосип Сліпий, який був тоді ректором Духовної Академії у Львові і збирав цінні, старі ікони для музею. В Хмелівці була старенька церква, збудована з дерева, правдоподібно в козацьких часах і мала досить цінних ікон.

В 1930 році переїхав над Дністер в село Німшин-Різдв'яни на пароха але громадяни села Хмелівки запросили о. Столяра на посвячення укінченого будинку на читальню і не могли ніяк зрозуміти, чому о. парох покинув їх. Причиною було те, що дружина о. Столяра Ольга не була сильного здоров'я і подільське повітря шкодило їй.

В селі Німшин-Різдв'яни був парохом три роки, і коли помер його тестъ о. Михайло Олексишин, переїхав на бажання людей до Суховолі, повіту Броди, і остав там десять років. Це був час його інтенсивної праці. Працює він як парох Суховолі і Бучини, в читальні «Просвіта», де був головою, а також в «Сільськім Господарі» і «Рідній Школі».

Під час свого життя зазнав він чимало горя, а найбільше тоді, коли його дочку красуню Галю засуджено в Берліні на смерть. Вона попала була до процесу 59-тъох. Згинула вона як героїня, не зрадивши нікого. Тоді ж гестапо повідомило покійного, що його дочка вмерла на запалення легенів. Смуток цей і горе ніс він замій, не кажучи про це нікому з рідні.

Коли прийшли перший раз більшовики, тоді голова сільради викинув покійного з приходства на вулицю, але о. Столляр врятував голову сільради, коли прийшли німці.

В 1943 році утратив дружину. Вона була вбита відламком гранати, а він сам був важко ранений і вивезений до Києва.

Там перебув важку операцію, а коли вийшов зі шпиталю, сам прав білля в Дніпрі.

Повернувшись назад до Суховолі, не застав на приходстві нічого, бо наїздники вивезли меблі і інші речі, хто зна куди.

«Страшно бути бездомним» — писав до дочки. В Суховолі казав відкопати тіло покійної дружини і переніс його до родинного гробівця і сам відправив над могилою похорон.

Остався душевно зломаним, а потім день за днем на допитах НКВД, але не піддався. Тоді ж мали його розстріляти, але кухар зі Суховолі випросив його до помочі в кухні.

Коли прийшли хлопці «з лісу», перейшов з ними в зелені Карпати, які так дуже любив.

Своїм дочкам дав найкраще образування, яке тільки міг — вплюючи в їх душі любов до свого народу.

Лікував людей зелами, і навіть написав лікарську книжку п.н. «Як лікувати зелами».

Був священиком 55 років. Умер 5 червня 1965 року. Ціле своє життя посвятив він для своєї рідні і для своїх парафіян.

Хай рідна земля буде йому легкою, яку так дуже любив.

С. К-ів

Лідія Лугова

МІЙ БАТЬКО О. ТЕОДОР СТОЛЯР

Писати про моого батька мені дуже важко, бо мені здається, що мій батько був виїмково добрий і він через ціле своє життя тільки й думав, як би то комусь стати в пригоді. Парохом Суховолі батько став по смерті нашого дідуся о. Михайла Олексишина і був там від 1933-1943 року. Митрополит Шептицький дуже любив батька, бо він як студент належав до т.зв. «пістнадцятки», що їздила з Митрополитом святити церкви, або виступати на концертах. За чудові проповіді в Зарваниці Митрополит наділив батька канонічними відзнаками. Цих відзнак, як дуже скромна людина, він не одягав, хіба виїмково. Голос мав чистий, тенор, тому часто о. Демчинський, декан Бродів, запрошуав батька на спеціальні Служби Божі, а хористи казали, як легко з отцем співати. Батько мав добру вдачу, люди, де він був парохом, поважали його і любили.

Ми удержувалися в школі з маєтку мами. Як якійсь жінці помер чоловік, а мала дітей, то батько не казав платити за похорон, але звичайно просив «Колись нам щось помогіте», але її помочі ніхто не бачив. Нашого батька не любив наш декан. Він казав: «Отець Теодор, граблі від себе». Найважніша праця батька була разом з о. Ст. Клепарчуком і послом Вислоцьким. Засновано в Суховолі Молочарню, яка містилася в домі «Просвіти». Молочарськими співробітниками були Петро Стефанівський,

Степан Шумський, Любко Крохмалюк і д-р Сось. Деякі з них відносилися до нас дуже прихильно, але були і невдачні. Дуже велику працю для молочарні вложив Іван Яськевич, який фахово вів книги.

В часі окупації більшовиків батька викинули з приходства і переслідували, мовляв, він «настоящий бандеровець». Великої зневаги зазнав батько від молодого зайди, голови сільради.

За німецької влади батько повернувся на приходство. В разомові з німцями довідався, що того колишнього голову сільради мають розстріляти. Батько якось вимкнувся з хати і поза село в зливний дощ пішов його остерегти. Він впав на коліна перед батьком, просив прощення і дякував, що зберіг його від неминучої смерті. Німці почали слідити батька, а мати була у Львові, возила речі для Галюсі, але передати їй до тюрми не змогла. В Суховолі українське підпілля діяло з батьком. Німці з приходства перенеслися на т.зв. «Березину». Підпільнники сходилися до нашої стодоли на організаційні зустрічі, а батько завжди був з ними, бо був їхнім дорадником.

В другій половині 1942 року Гестапо викрило в Берліні й взагалі на терені Німеччини мережу ОУН. В руки Гестапо попала наша сестра Гая, студентка дентистики в Мюнхені, якій закинули, що вона є кур'єркою ОУН. Її закатував на допитах в Берліні шеф слідчого відділу Гестапо Віллі Вірзінг. До батька вислали повідомлення, що Гая померла на запалення олегочної. Батько ні кому з нас про це не сказав, бо хотів матері заощадити терпіння. Сам він дуже важко переживав втрату любої і многонадійної доні. Співпрацював ще ревніше з нашим підпіллям. В ночі хлопці стукали до вікна батька, а він передавав їм запаси вати, бандажів, які достачав йому знайомий лікар. Іншим разом батько спішив серед дощу й громів на умовлене місце. Ми тоді нічого не знали, я жила в Тернополі, а сестра Марійка — член ОУН у Львові.

В липні 1944 року під час боїв під Бродами, наша мати загинула, маючи всього 53 роки трудящого й важкого життя. Вояки поховали її при дорозі. Батькові припала дуже сумна доля. Того дня, коли загинула наша мати, граната поранила батькові ногу. Військо санітарне завезло батька до Києва, де його приодержали в шпиталі 3 дні, а тоді казали приходити, що другий день на перев'язку. Не маючи де приміститися, батько переводив дні в голоді. Якась старенька жінка приносила йому часом сухарі. Спав на гірці біля пам'ятника св. Володимира. В Дніпрі прав собі свою одиночку сорочку, бо любив чистоту. Такий стан не міг тривати довго, в шпиталі діставав юшку й кусок хліба. Хворий з боліючою ногою пустився з кустаром в дорогу до Суховолі і часто просив в людей кусок хліба. Зарослий, обдертий, хворий добився до Суховолі до нашої помічниці Іванки, яка як рідна дочка заопікувалася ним, а люди вітали, як воскреслого з гробу.

Перша річ, що зробив батько, то переніс тлінні останки мами до родинного гробівця, де спочивають наші прадіди і дідуся. Вістка про батька дійшла до більшовиків і він мусів хоронитися. Переодягнений за селянина йшов селом, а на конях надіхали більшовики й питали: «а ти, старичок, не знаєш, де живе піп?», його дочки втекли в Германію, а ми з нього випустило дух. «Нічого не знаю!» Тож довше в Суховолі батько не зміг бути. В селянському одязі виїхав до Львова, до родини, а від них подався в Станиславщину до села Бистриці, яку переіменували на Підгіря, відтак добився до кузинки, яка ним заопікувалася аж до смерті. Лічив зелами, опісля був священиком. Як я довідалася про батька, висилала йому пачки на інше прізвище, а батько писав мудрі листи. Не мала я тоді грошей відвідати батька й боялася йому пошкодити.

Помер після застрику алергічного на 80-му році трудолюбивого життя, а 55 років священства. Для нас дітей він наче б не помер, а живе з нами в наших душах, завжди як найлучший батько, сивий з чуприною дідусь, патріот, заслужений священик для своєї нескореної України. Ховало батька сім священиків, а люди мені писали: «це не помер тільки Ваш батько, а батько наших сімох сіл!» За мій пакунок люди виставили йому гарний пам'ятник на Підгір'ю в Станиславівщині, в селі Підгір'я.

Голосить вітер край могили:
«Прощай наш Батьку, навіки прощай!»

ЛЕВКО БОРЩ

*Хоч і помер, а йдеш із нами,
Бо Ти постав із наших лав...*

Дня 18 травня 1984 року відійшов несподівано у вічність Лев Борщ — провідний член ОУН і організації Визвольного Фронту, мистець-маляр, залишивши в смутку дружину Ірину з дому Канторек.

Похоронні відправи відбулися в Нью-Йорку, при співучасті приятелів, членів Визвольного Фронту, з жалобними промовами і стрілецькою піснею «Видиш, брате мій», що прощаю покійного Сина України на довгу дорогу вічності.

Молоді літа провів покійний у рідних Бродах, де народився 10 січня 1914 року і де закінчив гімназію іспитом зрілості. Тоді заарештували його польська поліція, за розповсюдження летючок, проти колонізації України Польщею, у Берестечку, на «Козацьких валах». За приналежність до ОУН відсидів три роки в'язниці, в Луцьку і Сандомирі, був позбавлений прав на студії у Польщі.

Малярства вчився з молодечих літ у маляра Федюка і був його асистентом при малюванні церкви в Бродах; приятелював із

знаним малярем Новаківським. Був переслідований польською поліцією, яка вдруге арештує його і відсилає його до тюрми в Тернополі, де його секретно судять, але він через щасливий збіг обставин виходить з тюрми — з приходом більшовиків у Галичину.

Переслідований більшовиками, виїжджає з Бродів, за наказом Організації, з групою націоналістів на Холмщину. Там проходить вишкіл і Організація призначає його до рейду, однак німці покликали його до німецьких летунських частин, при нищенні мін. Тут відморожує ноги і його перевозять на лікування до військового шпиталя в Любліні, звідки втікає, щоб не вертатися на фронт.

В 1942 році одружується і виїздить із Бродів на роботи до Німеччини, де ми заприятелювали, перебуваючи довший час разом.

Левко був непересічною людиною. Мовчазний, з усмішкою, товариський, словний, включно з посвятою особистої безпеки...

Такий був покійний Левко, стихійно відданий Організації і її революційній боротьбі за кращу долю народу.

В Америці був п'ять літ головою Відділу АБН у Нью-Йорку.

Від імені дружини Ірини складаю всім найцінішу подяку за участь в похоронах і за вислови співчуття, а за спокій душі Покійного молюся, щоб Бог Україні дав кращу долю.

Володимир Корчинський

Інж. О. Мазурок

1. О. проф. д-р Йосиф Застирець.

До перших професіоналістів з села Конюшкова належить Покійний о. проф. д-р Й. Застирець. Родовід Покійного походить з литовсько-української родини Патрицьких. Один із предків Грицько заснував в 17 віці село Грицеволю над Стиром і тому прозвався Застирець. Нащадки його відтак поселились на хуторі Романці біля Конюшкова, інші в селі Берлині, Лагодові, де кожний з них мав свій хутір. Ще інші з нащадків були священиками в Суховолі, Золочеві і Мозолівці, де й померли. Один з синів Застирця, який був аптекарем в Городку Подільськім, пішов до козацького війська і був генералом, беручи участь в походах через Молдавію на турків. (Кінець 18-19 ст.). Знову інший із Застирців був директором гімназії в Керчі над Чорним морем. Родовід Застирців в Конюшкові почався від 1749 року, коли то народився Ілля Застирець, який був мельником в млині на Романцях, і помер в 1829 році на 80 році життя. Дід Покійного о. проф. д-ра Й. Застирця Василь, мав закінчені богословські студії, однаке не висвятився на священика з причини любові до природи свого хутора на Романцях, він мав 115 моргів землі та ліса, так званий Застирців Гай, гарну пасіку та млин, які притягали його своєю красою та яром річки на тому хуторі. Річка, яка випливала з

джерела біля теперішнього кладовища і плила на Романці, дістала назву від Застирцевого млина назву «Застирець», а також частина села дістала назву «Застир», тому, що ця частина села була за річкою «Застирець».

На тому хуторі в Романцях народився Покійний о. проф. д-р Йосиф Застирець 15. УПІ. 1873 року. Будучи ще дитиною на 7-му році життя, бачив як дідич села Конюшкова узбройв біля сотні своїх двораків та післав на Романці силою забирати млин, або його знищити. Як та подія відбувалася, як млин підступом розібрали, описав Покійний о. Й. Застирець у драмі «Млин», під псевдомом Патрицький.

Батько Покійного о. Й. Застиреця Яків і мати Олександра, яка була родом з Берліна (зараз називається Хмелеве), померли в 1911 році і поховані на кладовищі в Конюшкові. Покійний о. Йосиф мав одну сестру Марію, замужну за механіком в млині Іваном Помисом, який походив зі села Малиничі біля Підкаміння. З вибухом Першої світової війни в перших днях серпня 1914 року австрійці забрали Івана Помиса на форштанд і він пропав безвісно. Марія залишилася вдовою з двома дітьми Анною і Володимиром Помисом, який оженився з Зосею з Берліна та мають одну донечку Любку, яка зараз учителює в Брідпіні. Від Володимира забрали весь маєток 35 моргів, а його призначили в колхозі пасти телята і лошата, а жінку його призначили дояркою.

Покійний о. Йосиф Застирець був учителем Академічної Гімназії у Львові, перевидав Русалку Дністрову та багато інших праць. Робив старання о приділення премії Нобеля Іванові Франкові. Помер о. д-р Йосиф Застирець 15. I. 1943 року у Львові і похований на Личаківському кладовищі.

Дружина Покійного о. Застиреця — Емілія була з роду о. Олександра Глібовицького, пароха з Накваші біля Бродів. Померла в Мюнхені в Німеччині в 1956 році і похована на Вальфрідгофі.

2. Григорій Мазурок — Лесеньків.

По закінченні німецької державної школи ім. Франца Йосифа в Бродах, ще перед Першою світовою війною 1914 року емігрував до Франції, а відтак повернувшись працював завідующим фільварку в Ражневі біля Бродів.

3. Інж. Василь Вишницький.

Родом з Конюшкова. Працював в лісах біля Долини і Ліска. Близчин даних не маємо.

4. Микола Мазурок — Феденьків.

Закінчив Торговельну школу в Бродах перед Першою світовою війною. Покликаний до австрійського війська з розвалом австрійської імперії вступив до української армії, пережив її упадок. По звільненню з табору поступив до молочарської школи в Кримеріжі на Чехах, яку закінчив зі званням «Молочарського

техніка». По повороті до Галичини спершу працює начальником відділу Маслосоюзу в Перемишлі, відтак в Самборі та Львові. Від 1929 року викладав молочарство в Сільсько-Господарській школі в Милуванню. Помер 13 травня 1964 року в Станиславові і там похованний. Залишив жінку і двоє дітей, діти працюють лікарями.

5. Інж. Осип Мазурок — Феденькового Гриця.

Вчащав до польської гімназії в Бродах, відтак три річна молочарська школа з державними правами при Маслосоюзі в Стрию. По закінченні школи з званням «молочарського техніка» приділений на директора Районової Молочарні в Турі Великій біля Долини. По закінченні Технікуму Сільсько-Господарської Промисловості, закінчив факультет агрономічний на Українському Технічно-Господарському Інституті в Регенсбурзі. Зараз працює відповідальним за якість штучних погноїв у фірмі Шеррітт Гордон в Алберті.

6. Д-р Стефан Воляник — правник (Шнирівський).

Закінчив українську гімназію в Станиславові, а відтак правничі студії. В місті Клівленді-Америка, викладає на університеті.

По Першій світовій війні учителювали в селі такі учителі.

1. Від 1921 року по 1926 рік, Марія Сидор, родом зі Старих Бродів.
2. Від 1926 року, п. Іван Батюк, родом з Холоєва, помер в Конюшкові, правдоподібно 1939/40 року.
3. П. Емілія Бацик, від 1928 до 1930 року. Відтак вийшла заміж за п. д-ра Стефана Воляника і учителювала в селі Шниреві. Зараз живуть в Америці.

Підприємці.

1. Теодор Швабінський і Роман Савчук, — фабрика дахівок і бетонярня в селі Конюшкові. Відтак Теодор Швабінський мав пекарню в Бродах.
2. Роман Воляник, по фаху пекар, зараз має свою пекарню в Клівленді.

о. Степан Клепарчук з Лешнева, син дяка, матура в Брідській гімназії 1914 року.

Осташевський — Брідський гімназист — з Лешнева. Нариси історії міста Бродів Вікентія Ф. Барнича. З минувшини Бродів Івана Созанського.

о. Семен Білецький з Ясенова, до 1914 року мешкав у Бродах. Після осів у Львові, був катехитом на філії ч. 2 (у Львові). Син його Ярослав після матури на філії ч.2 в 1926 року студіював

математику у Львів. Ун-ті, але по смерти батька вступив на теологію, здобув докторат, помер в першому дні Другої світової війни.

Лев Гнатишак — учитель української мови в Брідській гімназії. В 1919 році (за укр. влади) був директором української гімназії в Золочеві. Син його Микола по війні перебував в Чехії, звідки повернувся з докторатом з ділянки літературознавства і був діловим редактором «Мети» (у Львові). Помер в Чехії в часі 2-ої світ. війни.

Юрій Гладилович найстарший син Філіярета Гладиловича (- 1933). 1913 року перенісся до Львова. Загинув як УСС на галицькому Поділлі.

Василь Андрійв з Білявець закінчив студії матурою. Був на Львів. ун-ті і там закінчив студії докторатом з ділянки соціальної економічної теорії. Дисертація про зміну краєвиду Великопольщі в ХУ-XIX ст. Редагував гетьманський «Хліборобський Шлях», а згодом фірмував пресу «Справа у Національній Єдності». В 1933 році вивчав журналістику в Берліні. Загинув на засланні більшовицькому.

Филимон Мельник учитель класичної філології (Броди) до 1914 року був наставником бурси, а префектом Микола Хаба з Дмитрова (коло Радехова), учитель вселюдної школи — загинув на італійському фронті.

Юліян Хвостинишин учитель історії, географії і нім. мови, наставник москвофільської бурси ім. Єфимовича. Помер у Талергофі.

Степан Олексюк залишив брідську гімназію з приводу суперечки з дир. Едв. Фішером за вишивану сорочку. Матуру здавав в ч. 2 у Львові. Брат його Микола Олексюк ученик Брідської гімназії.

Микола Кологан — учень Брідської гімназії.

Іван Андрушів помер, як полонений укр. вояк у Кракові.

Семен Придиба і Паньків з Дуба — укр. Бр. гімн. Придиба помер в ЗСА.

Фед' Юрків з Ясенева (ученик 5-ої кл.) згинув старшиною у часі укр. облоги Львова.

Михайло Перетятко вступив до монастиря оо. Редемптористів у Збоїсках (під Львовом).

Марет Абсолювент Бр. гімн., римокатолик, був укр. старшиною при облозі Львова, а Андрій Дідик і Панаюк поручниками УГА в 4-тій Золочівській бригаді.

Згадані вже Олексюк Степан повернувся з Придніпрянщини з дружиною і був на удержанні брата — судді в Золочеві. В часі університетських студій (у Львові) зорганізував при «Студентській громаді» гурток «соціальних проблем» (комуністичний), а його поплечником був Хаба Іван, брат згаданого вже префекта бурси Хаби Миколи. Олексюк Ст. закінчив студії докторатом. Редактував журнал «Вікна» під псевд. Степан Тудор.

Олексюк Мирон депутат Бродиціни — загинув в СССР.

Шавлюк Микола.

Ляшкевич Василь помер 1913.

Шах Микола.

Лагола Ілько — матура в Золочеві 1913 р.

Лагола Андрій (старший) матура 1910 р.

Івахів Петро матура 1910 р.

о. Софрон Глібовицький — катехіт (1910 р.).

В. Р. Вавриків з Ясинці (абс. Бр. гімн.).

Андрухів Михайло з Переворочни 7 кл. 1914 (старшина австр. армії), укр. служба в Золочеві. Помер в тюрмі в Києві.

Іван Івахів — сестрінок о. Петра Івахова, кум Дмитра Івахова, сестрінок Антона Лагоди, ранений під Бродами, загинув з рук більшовиків.

Степан Лялька, перш. школа — держ. гімн. у Львові.

ТУРКЕВИЧ ЛЕВ
(1901-1961)

Диригент родом з Бродів (Галичина); учився в Музичному Інституті ім. М. Лисенка і консерваторії у Львові, в Музичній Академії у Відні і Віденському університеті. У 1920-тих роках диригував хорами «Боян» і «Бандурист» у Львові. 1929-1941 — диригент опер у Бидгощі, Варшаві й Познані. 1941-1944 — муз. керівник Оперного Театру в Львові і диригент симфонічних концертів. На еміграції 1945 року організував хор «Ватра», з яким концертував у Швайцарії, Австрії, Німеччині. З 1950 року в Канаді (в Едмонтоні й Торонто), диригував хорами, симфонічними концертами, операми. Гармонізував і аранжував численні народні пісні та інші твори.

ФЕДЮК МИКОЛА
(1885-1962)

Маляр-реаліст родом з с. Голубиця на Львівщині; вчився у Krakівській і Мюнхенській академіях мистецтв. Портрети, пейзажі та дереворити: «Кипариси», «Каплиця в Львові» (1910), «Автопортрет» (1915) та інші; автор статтей на мистецькі теми.

Інж. Осип Мазурок

ЮРІЙ К. ГОВОРУН

Юрій К. Говорун, народився 24 квітня 1882 року, в селі Рубежівці, київського повіту, в безземельній родині. З браку заробітків на прожиття, батьки залишили село, та переселились до малого містечка Брусилова, радомиського повіту, де підростав і ходив до школи молодий Юрій.

По закінченню народної школи поступив Юрій в учительську семінарію, яку закінчив з дуже добрим успіхом, а відтак почав учителювати. По короткому часі учителювання, заощадивши трохи грошей, залишає учителювати та поступає на вищі курси асекураційні до київського комерційного інституту, який в роках 1903 на 1904 закінчує з дуже добрим успіхом, та доброю рекомендацією на працю до київського «Судозберігательного Товариства», яке звалось в скороченню «Общество». По трьох місяцях праці завідатель «Общества» побачивши ідейність та завзятість до праці, приділяє його до Комітету другого київського «Судозберігательного Товариства». Підвищення до члена Комітету по так короткому часі, ще більше піднесло Юрія на дусі, та підбадьорило до праці, якій віддавав весь свій вільний час, чим

дав можливість Товариству піднести рівень понад інші Товариства, в Києві. За несповна два роки громадської праці та за його здібності пропонують вже з початком 1906 року поступити в члени «Старої Української Громади» в Києві, а по кількох місяцях затверджують його дійсним членом.

«Стара Українська Громада» в Києві, провадить свою традицію ще з давніх часів т.зв. «Української Думи». Вона була заснована в 1860 році основоположником проф. Володимиром Антоновичем, якого спонукала до цього польська студентська корпорація, бажаючи викликати революцію проти Росії. Бачучи цей польський підхід, виступили з корпорації Володимир Антонович, Кость Михальчук та багато інших і заснували «Стару Українську Громаду». Такі обставини були в той час в корпорації, Кость Михальчук, якого батько був поляк а мати українка, не погоджувався з польською студентською корпорацією і залишив її, як і інші студенти, та працював з Антоновичем.

По ліквідації південно-західного відділу російського географічного Товариства в 1786 році, багато українських діячів повернулися до «Старої Української Громади», підійняли її з упадку і приєднували чимраз більше молодих науковців. Коли тільки в 1861 році знесено кріпацтво в Росії, щораз більше членів прибувало до «Старої Української Громади» включно з українськими поміщиками. Рік 1875 був багатим роком, за резервовані фонди закуплено часопис «Київський Телеграф», плянуючи поміщувати в ньому всякі новинки з українського життя. Не подобалося це царській Росії, що український народ пробуджується з кріпацької неволі, вже 1876 року уряд забороняє, щонебудь друкувати українською мовою, а тим самим вдарив по «Старій Українській Громаді» в Києві, яка саме в той час купила друкарню.

«Стара Українська Громада» всякі труднощі поборювала і вже в році 1906 була одною найсильнішою громадою на Україні, згуртовуючи біля себе 60 діячів-українців. Друге місце по «Старій Українській Громаді» в Києві, була «Стара Українська Громада» в Одесі начислювала 17 членів. Завданням тих громад було усвідомлювати українське населення, що українцям не до співіпраці з москалями. Використовуючи дозвіл царської Росії з 1905 року, що можна друкувати українською мовою, почато наново по тридцятірічній перерві наново все проробляти, доказуючи молодому поколінню, що ми українці, а не москалі. В той час Юрій Говорун іздить постійно по селах і місточках з усвідомлюючими рефератами, доказуючи, що українці повинні організуватися і засновувати чисто українські установи.

З бігом часу Ю. Говорун організує споживчі кооперативи в селах: Корнин та Липки на Сквирищині, а згодом по інших селах київського повіту. Ревізійна Комісія Споживчого Товариства «Самопоміч» в Києві доцінює організаційний хист і покликає Юрія

Говоруна в члени Ревізійної Комісії другого споживчого Товариства «Самопоміч» в Києві на Демедівці, а згодом обирає його відпоручником асекураційного Губернського Земства. Користуючись з частіших виїздів в справі асекурацій, менше уваги присвячує на асекурацію, а більше часу присвячує справам заснування нових споживчих кооператив.

Щойно в 1808 році царський уряд перевів нармалізацію статуту для сільсько-господарських товариств, надаючи значні полегші для заснування споживчих кооператив. В той час і губерніальне земство почали вже включатися в допомогу при розбудові споживчих кооператив. Треба признати, що завдяки губернаторським земствам, зроблено великий перевищокіл працівників для споживчої кооперації, а тим самим приєднано більш свідомий український елемент до кооперації. В той час досить поважну допомогу давало губерніальне земство для своїх агрономічних станиць і інструкторського персоналу, а в деяких справах допомагало фінансово. Цілу акцію перевишуку працівників переводить Ю. Говорун за губерніальні фонди земства. Одним з найкращих років в кооперації був рік 1908, тоді значно поширилася система кооперації, число споживчих кооператив збільшилося на 410, та в тім році засновано Київський Союз Споживчої Кооперації.

Царська Росія, бачучи великий розвиток української кооперації, почала повільно робити незначні перешкоди українській кооперації. Помимо перешкод, українська споживча кооперація в роках 1909-1910 була на першому місці не тільки на Київщині, але на цілій Україні, чим саме перевищала всю споживчу кооперацію в цілій царсько-московській державі. Це не подобалося москалям, і вже від половини 1910 року, московський союз почав провадити на пів явну конкуренцію проти Українського Союзу Споживчих Коопераців в Києві, підтримуючи його фінансово. Бачучи московський союз, що Український Союз Споживчих Коопераців має фінансову проблему, уділює йому позички на покриття страт, а тим самим перебирає контролю над ним і доводить до того, що Український Союз Споживчих Коопераців по двох роках перестає вести свою діяльність, а всі агентури перебирає московський союз. Щоб показати українцям, що нібито московський союз дбас за розвиток українських коопераціив, засновує в Харкові «Потребительное Общество Юга Росії», яке мало сповнити функції Українського Союзу Споживчих Коопераціив.

По цілковитій ліквідації Українського Союзу Споживчих Коопераціив в Києві 1913 року, покликають Ю. Говоруна на організатора і члена управи Білогородського Кредитового Товариства, а також на члена управи «Старопетровського Потребительного Общества». Не дуже вдоволений Говорун з праці, бо це вже не є чисто українська кооперація. В короткому часі Юрій

переконує себе, що він не працює для розвитку московської кооперації, а тільки для добра свого народу, та всіма силами змагає до відновлення української кооперації. Він бачить, що українці захоплені досягненнями кооперації, не можуть її забути, а дух відновлення української кооперації по всіх селах і містечках живе. Працюючи членом управи Білогородського Кредитового Товариства, використовує всякі можливості поширити і відновити українську споживчу кооперацію. Відданість Юрія для української кооперації зауважила управа Буярсько-Будайовського Судозберігального Общества, і покликала його на працю члена управи та організатора. Вдоволений, що може працювати над розвитком сільсько-господарського життя, він береться до праці і організує млин, пекарню, розроблення лісних робіт, склади насіння та штучних погноїв, а вкоротці організує споживчу кооперативу в Білогородську та стає в її проводі до часу відновлення Української Державності в 1917 році.

З відновленням Української Держави, в дні 6 березня 1917 року, Українська Національна Рада покликує Говоруна на предсідника так званої продовольственої Земської Управи та кооперативної курії, а також на члена Управління Головної Команди Військ УНР. Тут він вже не жаліє труду над розбудовою української кооперації, засновує нові кооперативи, відновлює старі. Переирають московський споживчий союз для української споживчої кооперації і надають йому назву «Дніпросоюз», а директором вибирають Дмитра Колиуха. З початком 1918 року Юрій з Колиухом організують Всеукраїнський Кооперативний Асекураційний Союз (зраз по третьому Всеукраїнському Кооперативному З'їзді почав діяльність цей союз), а в місяці травні стає членом його проводу. Та не довго довелося Говорунові працювати в цій ділянці, в час гетьманського перевороту в місяці червні 1918 року, на донос несвідомих одиниць, які обстоювали московську кооперативну систему, арештують його німці, обвинувачуючи в підривній роботі проти гетьманського руху і німців. Не маючи достовірних закидів супроти нього, звільнняють його з тюрми, він повертається до тої самої праці в союзі. По так званій «Любарській Катастрофі» 20 жовтня 1919 року, іменують Говоруна інспектором споживчої кооперації, де працює до 20 червня 1920 року, коли то більшовики окупували українські землі.

Ю. Говорун бачить більшовицькі розпорядки та переслідування українців, залишає свої рідні сторони і виїздить до Галичини, де вже застає другу окупаційну польську владу, яка його інтернує у збірному пункті в Каліші, в корінній Польщі. По звільненні з табору за дозволом польської влади виїздить на Волинь, щоб бути поблизу до своїх рідних сторін. В початках працює фізично, щоб тільки заробити на прожиття, щойно в травні 1927 року, одержує працю крамаря в містечку Радивилів, за дуже малу платню, яка не вистачає на прожиття. Але Говорун не

зневірюється, він вірить, що це початки, завжди трудні, а праця в кооперативній системі є його життям. У вільних днях з праці в кооперативі він ходить по дооколишніх селах, доказуючи селянам, яку то користь приносить кооперація і приеднус нових членів. По кількох місяцях праці в кооперативі в Радивилові, значно збільшилося членство, були поважні успіхи, отже на одному засіданні Надзвірної Ради обирають його в члени управи. Пригадую, як одного дня під час жнив, в дощеву погоду прийшов Говорун до Конюшкова, брідського повіту, де вже кооператива «Сила» відновила свою діяльність. Вечером повчив він членів управи, як мають вести кооперативу, дав вказівки крамареві, як обслуговувати членів, вечером заночував в мене в дома і відтоді наше знайомство почалося.

Розголос про Ю. Говоруна, як доброго організатора та інструктора споживчих кооператив дійшов до Районового Союзу Кооператив в Бродах, зацікавився ним тодішній директор згаданого союзу п. Роман Кочержук, і в травні 1928 року, покликав його на організатора-інструктора для споживчих кооператив в брідському повіті. Поновно він ходить по селах, де вже є кооперативи, там він провіряє та навчаче, як правильно вести, а де нема кооператив там організує. З днем 15 серпня 1928 року поширює терен діяльності споживчої кооперації, поза брідським повітом на частину повіту Дубно, всі споживчі кооперативи прилучує до Районового Союзу Кооператив в Бродах. Згодом польська поліція арештує Говоруна на Волині, садовить до тюрми в Дубні і забороняє споживчим кооперативам Волині належати до Бродів.

З початком 1931 року, Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові, перемінює назву брідського Районового Союзу Кооператив на Повітовий Союз Кооператив та іменує Ю. Говоруна його люстратором. Коли вже вся праця в повіті була наладнана, Говорун перебирає книgovodство в ПСК Броди, запроваджуючи поазбучний порядок сіл, а в міру потреби виїздить на села для провірки кооператив, складає річні баланси і т.п.

З початком 1934 року РСУК у Львові почав реорганізацію Повітових Союзів, на Повітові і Окружні Союзи, доручаючи Говорунові переїхати з брідського повіту до Золочева і там організувати Окружний Союз Споживчих Кооператив і брідський ПСК підпорядкувати Золочівському ОСК, і як здисциплінований кооператор переїздить до Золочева і там організує Окружний Союз Кооператив, а в другій половині 1934 року стає директором того союзу. Під час своєї праці в ОСК в Золочеві, написав дві книжечки під загол. «Торговельна Кооперація», яку поширило по п'ять примірників на кожну споживчу кооперативу в повітах: Броди, Золочів, Перемишляни, Чортків. Перед виbuchом Другої світової війни 1939 року даними книжечками користувалися на курсах споживчої кооперації при РСУК у Львові. Зараз всього два

примірники, як подав мені Ю. Говорун, зберігаються у вільному світі, а то: один в бувшого ревізора РСУК по споживчій кооперації п. Любачівського в Чікаго, другий в п. Д. Янківського в Міннеаполісі.

З виbuchом Другої світової війни в 1939 році, та приходом більшовиків до Галичини, Ю. Говорун залишається в Золочеві. На початку більшовицького володіння назначують його пляновиком по статистичному відділі бувшого ОСК, а згодом переіменовують ОСК на Районовий Обласний Союз, порядковують йому Районову Молочарню перемінивші її назву на Маслозавод. Відтак поновно змінюють назву Районово Обласний Союз на Районово Споживчу Спілку, а Говоруна приділюють до маслозаводу провадити книговодство.

Із зударом Німеччини зі СССР в дні 21 червня 1941 року, та приходом німців до Золочева, Говорун повертається назад до споживчої кооперації відновлюючи ОСК в Золочеві, де працює до 1944 року, як головний директор. В половині 1944 року, коли наблизався більшовицький фронт, залишає Золочів і виїздить на еміграцію до Німеччини.

По розвалі Німеччини 8 травня 1945 року, зупинившись в таборі для переміщених осіб в Карльсфельді біля Мюнхену, невдоволений опікою американської організації УНРА, приседнавши до себе других активних людей, а то: Віктора Филиповича і Дмитра Янківського, почав організувати тaborову кооперативу, яка не тільки, що обслуговувала тaborовиків, але прилучила молодь до кооперативної праці. Початки були дуже тяжкі. Восіннє лихоліття, програна війна, привело до цілковитого занепаду Німеччини. Всеж таки ентузіясти кооперації зуміли тaborову кооперативу вдержати, забезпечуючи тaborовиків деякими продуктами першої потреби. При ліквідації тaborу в травні 1946 року, коли переселювали людей з Карльсфельду до тaborу в Міттенвальді, перевезено також і цю кооперативу і пристосовано до вимог тaborового життя. Табір в Міттенвальді значно збільшився людьми з тaborу Карльсфельд, при тій злукі двох тaborів, надано кооперативі назву «Єдність», тобто з'єднання двох українських тaborів в один великий табір. Згадана кооператива під солідним проводом проіснувала до 1951 року, до цілковитої ліквідації тaborів та переселення людей до заморських країн.

Не пощастило Ю. Говорунові виїхати до заморських країн, хоча робив різні старання. При комісії до Америки визнано його стан здоров'я заслабий, всього на 30% працездатності. В той час кожна країна приймаючи скитальців, чи так званих американцями «Ді-Пі», вибирала людей сильних та здорових, які не були б тягарем для держави, а тільки приносили їй користь. Не маючи жадних можливостей на виїзд за океан, Ю. Говорун був змушений перейти на німецьку допомогу, тобто перейти на

постійне життя до німецького старечого дому в місті Дорнштадт коло Ульму, Баварія. Обставини життя в тому старечому домі, дуже сильно впливали на нього, не маючи жадного заняття, дні ставали роками. Пробуючися пристосуватися до умовин старечого німецького дому та знайти собі будь-яке заняття, почав вчитися різьби. Ця праця хоч заповнила весь вільний час, але і виснажувала з перемучення, не даючи жадних фінансових успіхів. Отже залишає ту працю, а береться за вишивання.

Старість, як кажуть, то не радість. В 1960 році, маючи 78 років життя, відчуваючи легкі болі серця з перемучення, залишив вишивати, і знову почалась бездіяльність ще більше пригнічувати.

Щоб заповнити вільний час, почав ходити по шпиталях та відвідувати своїх побратимів-стариків, потішаючи їх, подаючи новості чи українські часописи.

Часто відвідували Говоруна визначні чужинці.

В неділі чи будні дні, коли тільки була яка відправа в церкві. Юрій служить до Служби Божої, а згодом зорганізував церковний комітет і в ньому бере активну участь. Полюбив Юрія і священик, щоб допомогти йому доручив йому писати таблички на хрести по померлих, а також робити написи на стяжках біля вінців, за скромну винагороду дві німецькі марки та ширу подяку від українського суспільства.

Хто тільки мав можливість запізнатися з Покійним Говоруном. той полюбив його за прихильність та поведінку. Хоча проживаючи в злиднях, ніколи на нікого не нарікав, а постійно в листах писав «я є українець, а кожний українець знає нашу стару приповідку, якось то буде, ще так не було, щоб якось не було».

Помер Юрій Кузьмович Говорун 12 січня 1966 року, в Дорнштадті біля Ульму, Баварія, на 84 році життя.

Нехай чужа німецька земля буде Йому легкою, а пам'ять про нього як кооператора нехай залишиться між нами.

СУДДЯ ІГНАТ ПАНАС

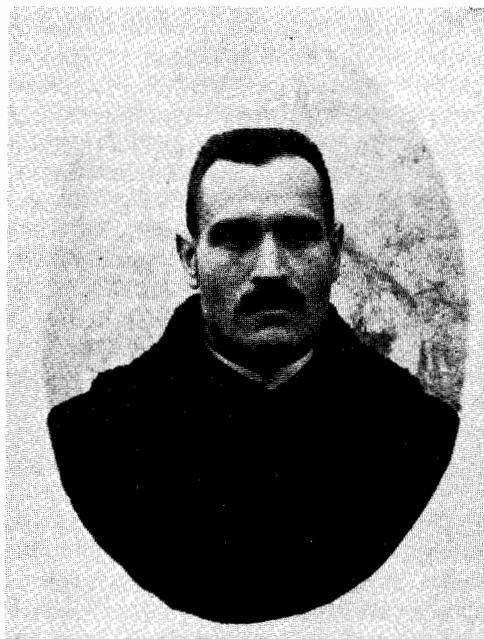
Ігнатій Панас народився 1 січня 1878 року в селі Голосковичах, повіт Броди. Середню школу (гімназію) закінчив з відзначенням в місті Броди, а правничі студії у Львові. Був суддею в Бережанах, потім в Борщеві і Бroдах. В часі перебування в Бережанах був головою Т-ва «Сокіл» і організував «соколів» в селах бережанського повіту.

В час Першої світової війни, як старшина австрійської армії, перебув облогу Перемишля і опинився в російському полоні в Челябінську і в Уфа. В 1919 році став посадником міста Бродів. Як представник уряду Західної Області Української Народної Республіки, брав участь в проголошенні Соборності УНР в Києві. Після програної війни, поляки арештували його в Бroдах і інтернували в Krakovі через пів року, а потів звільнили.

Перебуваючи в Бroдах був членом хору «Боян» і був у його заряді, та один рік був головою музичного Т-ва «Боян». І. Панас був довголітнім головою Т-ва «Рідна Школа», опікуном української бурси для студентів, і дівочої бурси в домі п-ва Казанівських для студенток учительської семінарії. Він був також головою Т-ва «Основа», місце зустрічі сусільних працівників. Він був членом ОУН і зв'язковим зі Східними областями України.

Одружився з Єлісаветою Іваницькою в Бroдах. Бог поблагословив їхнє подружжя п'ятьма донями: Анна-Лідія, Ірина-Оля (ця померла в 1922 році), Дарія-Олена, Володимира-Марія й Александра-Емілія. Дружина судді І. Панаса Єлісавета була активним членом «Союзу Українок». Звичайно, головою була пані Марія Жолнірчук, дружина адвоката Теодора Жолнірчука, а пані Єлісавета Панас була містоголовою.

У 1930 році, в час паціфікації І. Панас був звільнений з праці, як і майже всі судді українці. В 1978 році переїхав жити до Львова, щоб дати дітям нагоду вчитися в українських школах, а опісля вернутися до своєї хати в Бroдах, але Друга світова війна перекреслила всі плани. 9 квітня 1940 року москалі-більшовики арештували його і зразу держали у в'язницях Львова, а в січні 1941 року перевезли його до Києва; а дальше до копалень золота в Свердловську. Він пропав: загинув від важкої праці або розстріляли його в тюрмі.

Суддя Ігнатій Панас

Дружину Ігнатія — Єлісавету Панас вивезли москалі разом з трьома донями Дарією (17 років), Володимирою (15 років) і Александрою (8 років) дня 13 квітня 1940 року в Казахстан. Там перебули вони на тяжкій фізичній праці в голоді, холоді, в недугах шість років. В 1946 році, поворотним транспортом завезли їх на «зем'є одзискане» над море до міста Слупська. Єлісавета Панас померла 25 квітня 1971 року в Любліні і там похоронена.

Василь Мудрий

ЮЛІЯН ПАВЛИКОВСЬКИЙ

(У п'ятиліття смерти)

Дня 28 грудня 1954 року минає п'ять літ від смерти Юліяна Павликівського. Цього дня замкнув на віки очі на чужині, столиці Баварії Мюнхені, один із найвизначніших українських громадських діячів на західніх українських землях. Юліян Павликівський визначився головно в діяльності нашого господарського і кооперативного життя. Не чужими були для нього й інші ділянки українського національного життя, а в тому й політична.

Юліян Павликівський народився 20 липня 1888 року в селі Синькові, радехівського повіту, де його батько був священиком. Хоч дуже рано втратив батьків і його вихованням зайнялась найближча родина, то все таки одержав незвичайно старанне виховання й освіту. Середню освіту здобув у німецькій гімназії в Бродах. Правничі студії покінчив у Львівському університеті. По цих студіях вступив у Відні до високої агрономічної школи (Академі фюр Боденкультур), яку покінчив з найкращими успіхами. Завдяки таким комбінованим студіям став відразу в українському громадянстві поважним і безконкуренційним фахівцем. Це сталося не тільки завдяки студіям, бо можна закінчити три і більше факультетів і розпоряджати енциклопедичним знанням, але не надаватися до ніякої відповідальної громадської праці. Юліян Павликівський належав до тієї категорії високоосвічених людей, що мали природний нахил до громадської праці і вміли все своє знання зужити для загального добра українського національного життя.

Вже за Австрії крім праці в «Сільському Господарі» (від 1915 року) Юліян Павликівський розвивав поважну діяльність на становищі члена Крайової Ради для відбудови Галичини, а далі на становищі члена Державної Ради Харчування у Відні (1917-1918). В тому часі доводилося йому взяти участь і в політичній праці, бо в 1917 році він став членом Ширшого Народного Комітету Української Національно-Демократичної Партії. Від політичної праці не відійшов уже до кінця свого життя.

По наших визвольних змаганнях довелося Ювілянові Павликівському відіграти незвичайно особливу роль у віднові та перебудові нашого господарського та економічного зорганізованого життя на західніх українських землях. У найкритичніших часах для українського народу в Галичині в роках 1919-1923 був він членом Колегії референтів при українській Міжнародній Раді у Львові. Був головою Надзвірної Ради Ревізійного Союзу Українських Кооператив без перерви від 1921-1939 року. Крім того був головою Надзвірної Ради Молочарського Союзу «Маслосоюз» від 1926-1939 року, а далі членом Надзвірної Ради «Центрбанку» від 1925-1939 року у Львові, членом Бюра Волинської Кооперативної Крамниці від 1921-1927 року і членом головної Ради Волинської Кооперації в Луцьку від 1927-1929 року. Велику працю вложив покійний у «Народну Торговлю» у Львові, що в новому кооперативному пляні стала централею союзу міських споживчих кооператив. Від 1920-1923 був членом Народної Ради цієї установи, від 1923-1933 був членом Дирекції «Народної Торговлі», а від 1933 до 1939 року начальним її директором. Довгі літа був головою Т-ва «Сільський Господар» у Львові.

Крім організаційної праці Юліян Павликівський віддавався постійно науковій праці на господарські теми. Його велика праця «В обороні рідної землі» з'явилась у 1925 році накладом Видавничої Спілки «Діло» у Львові. Довгий час вона була єдиним джерелом інформації про економічне положення українського селянства у Сх. Галичині і про польську колонізацію, а далі праці «Карпатські полонини», «Причини павперизації українського селянства в Галичині до 1849 року і після знесення панщини», «Історія Української Кооперації» (у когось на руках в рукописі), «Розвиток ідеологічної кооперації» (теж у рукописі). Покійний опублікував десятки солідних, джерельних статей на господарсько-економічні теми в українському щоденнику «Діло», а далі в «Господарсько-Кооперативному Часописі» та в місячнику «Кооперативна Республіка». Оба останні часописи були органами «Ревізійного Союзу Українських Кооператив» у Львові. На численних кооперативних з'їздах виголошував зразкові доповіді на ідеологічні кооперативні теми, а на міжнародних кооперативних з'їздах інформаційні доповіді про українську кооперацію та про економічне положення українського народу в Польщі. В часах війни від 1939-1941 очолював його в «Генеральному Губернаторстві», а в роках 1941-1944 в Галичині за німецької окупації, і, накінець, від 1944-1949 у Західній Німеччині.

Немало уваги присвячував і педагогічній праці. За мирних часів викладав на різних кооперативних курсах про теорію кооперації і про структуру української кооперації. Довгий час був постійним викладачем в однорічній вищій економічній школі Т-ва «Просвіта», а пізніше «Рідної Школи». В часі еміграції викладав в

Українському Технічно-Господарському Інституті в Регенсбурзі і в Українському Вільному Університеті в Мюнхені. На львівському українському тайному університеті викладав кооперативне право.

Велику працю вложив покійний у наше матірне Т-во «Просвіта», де довгі роки був членом Головного Виділу, а крім того був організатором ІІ конгресу «Просвіти» в 1924 році, на якому виголосив знамениту доповідь про кооперацію її культурно-освітній праці.

В політичній ділянці відіграв Ю. Павликівський теж поважну й передову роль за польських часів. Вже в 1925 році ввійшов до Екзекутиви Українського Национально-Демократичного Об'єднання (УНДО) у Львові. Згодом став членом президії й одним із заступників голови УНДО. В 1930 році у сенаті відігравав поважну роль як талановитий господарський та економічний фахівець не тільки на пленарних засіданнях, але вдало більшій мірі у бюджетовій та господарській комісіях сенату. Тому нічого дивного, що покійного запрошували як великого фахівця на члена Державної Кооперативної Ради в Варшаві (1924-1939), на члена Державної Хліборобської Ради в Варшаві (1935-1939). Крім того був він членом податкової комісії при міністерстві скарбу в Варшаві (1930-1935), а далі членом комісії водного господарства у Львові, членом Наукової Комісії провірки карпатського дослідництва і плянування карпатського господарства у Львові. Поважну роль відіграв покійний у Львівській Хліборобській Палаті, де був головою клубу українських членів палати.

З усього вище сказаного наглядно видно, яка вийнятково талановита та небуденна постать економічного фахівця крилась в особі Юліяна Павликівського. Незвичайна працьовитість та солідність знаменувала його всюди. Крім того Ю. Павликівський мав велику особисту культуру та вмів з'єднувати собі прихильників не тільки між чужими взагалі, але й між нашими національними противниками. Серед українців тішився загальною пошаною та мав широку популярність завдяки своїй праці та своїм гідним виступом. Не можна поминути й того факту, що Ю. Павликівський мав і противників, яких було щоправда небагато, але які, не мігши йому ніяк дорівняти, намагались робити йому прикрощі, щоб таким чином дати вияв своїй заздрості та нетаєній злосливості. Та вони не змогли нарушити в очах українського загалу його гідності, ні поваги, ні величезних заслуг для українського народу.

ЯКІВ ГОЛОВАЦЬКИЙ

(1814-1888)

Яків Головацький народився 20 жовтня 1814 року в с. Чепелях брідського повіту в багатодітній родині священика. Навчався спочатку у так званій нормальний школі, а в 1825-1839 роках у гімназії та університеті у Львові. Національно-визвольні ідеї М. Шашкевича, «Енеїда» І. Котляревського та збірки народних пісень М. Максимовича запалили Головацького до активної громадської та фольклористичної роботи. Збираючи пісні, описуючи мову і побут народу, він обійшов пішки Галичину, Закарпаття, бував на Буковині і в Угорщині.

Починаючи з 30-х років, Я. Головацький листувався з М. Погодіним, О. Бодянським, Я. Колларом, К. Запом, П. Шафариком та іншими славістами і діячами слов'янського відродження. За участь у виданні «Русалки Дністрової» і зв'язки з культурними діячами слов'янського світу перебував під наглядом поліції і посаду священика зміг дістати лише 1842 року. Спочатку жив у с. Микитинцях на Станиславівщині, а з 1846 року у с. Хмелевій тодішньої Чортківської округи. В цей час Головацький видав «Галицькі приповідки, зібрані Ількевичем» (1841), важливу працю «Становище русинів у Галичині» (німецькою мовою, 1846), два збірники «Вінок русинам на обжинки» (разом з братом Іваном; ч. I - 1846; ч. II - 1847).

В 1848 році Головацький був активним учасником з'їзду українських вчених, на якому виступив з доповіддю «Розправа о язици южноруськім і его нарічіях», став професором, а в 1864 році і ректором університету, в якому викладав українську мову і літературу. В цей час видав свої праці «Три вступительній предподаванія о руській словесності» (1849), «Граматику руського язика» (1849) та ін.

Під впливом М. Погодіна, Д. Зубрицького, Головацький в 50-х рр. перейшов на реакційні позиції московофільства, відшурався народної мови. В 1867 році за участь у Московській етнографічній виставці був звільнений австрійським урядом з посади в університеті і виїхав до Росії. Не одержавши університетської катедри, Головацький працював в археологічній комісії у м. Вільно (Вільнюсі), займався етнографією та фольклористикою. Заходами О. Бодянського в 1878 році було надруковано цінне чотиритомне зібрання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким».

В останні роки життя Головацький стояв остоною української літератури, не поділяв передових поглядів щодо її розвитку. Літературною працею займався Головацький в 30-40-х роках, пізніше виступав як учений. Велика наукова спадщина Головацького досі не зібрана і не вивчена.

Помер Я. Головацький 13 травня 1888 року у м. Вільно. Крім власного прізвища, свої твори підписував псевдонімами і криптонімами: Гаврило Русин; Балагур Яцько; Галичанин; Г-кій; Головацький Ярослав.

ІЛЛЯ ПАНЧИШИН — родом з села Літовищі, а від 1924 року мешканець села Пеняки, визначний суспільно-громадський діяч, служив в австрійській армії, був членом ОУН. Працював перекладачем української і німецької мов. Дружина Анна, уродженка Пеняк, була учасницею Листопадового Зриву у Львові 1918 року, працювала у військовій кухні і допомагала раненим воякам. У 1942 році Ілля з дружиною і двома синами подалися на захід. Як відпоручник Українського Комітету в Відні заступав українські справи. Після війни перебувала родина Панчишинів у франц. зоні в таборі УНРА — в Ляндеку. Згодом переїхали до Венесуелі і замешкали в столичному місті Каракас, де включилися в українське громадське життя. Ілля був членом ініціативного комітету для названня одної з вулиць «Україна», де родина Панчишин стала першим мешканцем. Збудували дім, в якому дали приміщення для СУМ. У 1958 році переїхали до США і там включилися в громадську працю. Сини Осип і Евстахій були засновниками СУМВ — у Венесуелі. Під сучасну пору беруть активну участь у всіх ділянках нашого суспільного життя в Чікаго. Ілля Панчишин помер в 1976 році, а його дружина в 1979 році.

ДУШПАСТИР КАПЕЛЯН О. М. ЛЕВЕНЕЦЬ

Українське громадянство, а передусім парафіяни кафедрального храму св. Володимира у Парижі відзначають 70-річний ювілей свого улюблена пароха, заслуженого українського патріота, колишнього політв'язня й вояка, о. шамбеляна Михайла Левенця.

Усе своє трудолюбиве життя Шановний Ювілят присвятив служінню Богові, своїй Церкві та усьому українському народові. У тридцятих роках, будучи студентом філософії у Львові, за свою патріотичну діяльність кілька разів був арештований окупаційною польською владою та був суджений лавовою присяжних у Дубні за націоналістичну діяльність на Волині. Незабаром після звільнення з польської тюрми покликають його до польського війська, де він з успіхом кінчає старшинську летунську школу в Познані. Поляки вимагають від молодого здібного старшини зміни метрики — з греко-католицької на римо-католицьку, що фактично означало зміну національності. Категорична відмова приспішила звільнення М. Левенця з польського війська.

Після звільнення з армії Левенець знову включається в суспільно-громадську працю, організує курси культурно-освітніх діячів «Просвіти», очолює студентську групу в Академічному домі у Львові, вийздить з доповідями в терен.

У 1933 році Михайлів Левенцеві вдається поступити екстерном до Богословської Академії у Львові, яку він успішно закінчує, а 12 червня 1938 приймає з рук Митрополита Андрія Шептицького священня у духовний стан. Молодий священик добровільно вибирає для своєї душпастирської праці скомунізоване передмістя — Гаї Старобрідські, повіт Броди. У скорому часі, завдяки наполегливій душпастирській праці о. М. Левенця на цьому терені — були дуже гарні успіхи. Колишні комуністи стали зразковими християнами й свідомими українцями, а про комунізм згадували, як про велике нещастя для українського народу. Згодом о. М. Левенець переходить до Любеня на сотрудника о. д-ра Ігнатія Негельського. Прихід московсько-більшовицької орди на західно-українські землі в 1939 році застав о. М. Левенця у Любені Великому, з якого мусів утікати, бо більшовики від самого початку почали його переслідувати як священика-патріота.

Через границю о. М. левенець перейшов під німецьку купацію й поселився в Сяноці, працював сотрудником о. Гащака у Балигороді та провадив, як директор, 7-класову школу аж до звикання його до Львова після початку німецько-більшовицької війни на одного з настоятелів Малої Духовної Семінарії.

У 1943 році о. М. Левенець голоситься нести духовну опіку над військами Першої Української Дивізії «Галичина». Проходить каштанський вишкіл, отримує ступінь лейтенанта і іде на фронт.

У важкому становищі під Бродами, де німці Українську Дивізію «Галичина» залишили напризволяще, о. М. Левенець не тільки несе душпастирську опіку, але як добрий і відважний старшина зберігає холоднокровність, виявляє воїцький хист, багато українців рятує від смерти чи більшовицького полону. За свої заслуги отримує не тільки признання й подяку від своїх братів українців, але також високі воєнні нагороди. Треба підкреслити, що велику бойову відвагу о. М. Левенець успадкував по своєму батькові, який був старшиною австрійської армії. Наприкінці війни, коли Дивізія «Галичина» була перейменована на Першу Українську Дивізію Української Національної Армії, знову опиняється на фронті в Стирії, Австрія.

Після закінчення війни о. М. Левенець з ген. П. Шандруком опинився в таборі полонених, де продовжує духовну опіку над товаришами недолі. На прохання духовної влади його звільняють з полону і він стає канцлером Апостольського Візитатора у Мюнхені. Прийшлося о. М. Левенцеві 40 днів бути інтернованим у таборі полонених в Італії, де й далі не залишає своїх вояків без духовної опіки.

За згодою духовної влади о. М. Левенець організує в Німеччині, в замку Гіршберг, Духовну Семінарію, стає заступником ректора о. д-ра Василя Лаби. Прийшло до конфлікту з мадярами, урядовцями ІРО, вони кривдили українських студентів, за яких заступався о. М. Левенець. Його звільнили і на його місце прийшов о. Малиновський. Згодом семінарію перенесено до Кулембергу в Голландії.

Щоб обмежити кошти видавання «Християнського Голосу», о. М. Левенець основує в Мюнхені друкарню «Логос», яка існує донині.

У 1952 році на доручення Кир Івана Бучка о. М. Левенець переїздить до Парижу на становище канцлера Апостольської Візитатури і члена Церковного Суду. Згодом є духовним опікуном профспілкової організації ОУРФ і молодечої СУМ. Під свою опіку перебирає Четверикову школу, яку веде з Сестрами Служебницями. Став активним членом Відділу НТШ в Сарселі та членом Відділу КоДУС-у.

1961 року новоіменований Апостольський Екзарх Владика Володимир Маланчук назначує о. М. Левенця парохом катедрального храму св. Володимира в Парижі. У 1962 році Владика іменував його протопресвітером, а 1963 Папа надає йому звання Монсіньйора-Шамбеляні.

Отець шамбелян М. Левенець великий приятель молоді, постійно турбується її долею, наділяє її всебічною допомогою, старається, щоб з неї виховалися правдиві християни, добрі українці, свідомі свого українського призначення. Шановний ювілят є генеральним капеляном Спілки Української Молоді, який від самого початку її відновлення на чужині приділяє багато уваги, опіки й допомоги.

Отець шамбелян М. Левенець український душпастир, талановитий проповідник, глибокий знавець теологічних наук, великий соборник, людина доброго й лагідного серця, справедливий і об'єктивний в обороні Христової правди і своєї Батьківщини багато разів наражував своє життя на смертельну небезпеку. Усе тверде життя ювілята це служба Богові й Україні.

КАМІНСЬКА МАРІЯ

Народилася 24 травня 1886 року в Старих Бродах. Вже змалку наділена побожністю, глибокою вірою, любов'ю до Бога і свого поневоленого народу.

З Відродженням Української Державності, як ідейна патріотка, добровільно голоситься на службу медсестрою до військового тифозного шпиталя (у лісі коло Лешнева), рятуючи життя нашим воякам до часу, коли тиф не підкосив і її здоров'я, залишаючи наслідки на ціле життя.

В пізнішому особистому житті, Марія переживала чимало родинних трагедій, а в наслідок воєнних подій, опинилася на заході в Німеччині, а відтак в Торонті, де знесилена, з підірванним здоров'ям відійшла у вічність в 1962 році, залишивши у глибокому смутку дві доньки: Надію і Віру.

Марія Камінська

ІВАСЬ КАМІНСЬКИЙ

(1912 — 1941)

Народжений в Старих Бродах, на передмісті Бродів. Вже від наймолодших літ відзначався добротою серця й великою любов'ю до своєї церкви і народу. Незвичайно скромний і ввічливий, з'єднував симпатії кожного, та завжди втішався ними поміж друзями-студентами.

Як колишній абітурієнт брідської гімназії та щирий український патріот, був переслідуваний окупаційною владою й позбавлений прав на будь-яку працю. Лиш приватними лекціями студентам здобував матеріальні засоби на прожиток.

Як і багато інших подібних їому, Івась плекав у своєму молодому серці самостійницькі ідеали і глибоко вірив у їх здійснення.

В Бродах належав до товариства «Основа», де збиралася майже вся українська патріотична молодь. Був членом хору і оркестри «Боян» під мистецьким керуванням о. М. Осадци.

Маючи непресічні мистецькі і організаційні здібності, Івась включився в освітньо-культурну працю в товаристві «Просвіта» в Старих Бродах, де став диригентом церковного і світського хорів, творив аматорські драматичні гуртки, влаштовуючи різного роду імпрези і святкування, як: Свята Шевченківські, Листопадові. Крут, організував церковні і національні п'еси і концерти.

З приходом сталінської влади у 1939 році Івась став управителем Народної Школи в Гаях Старобрідських, де здавалося знайшов своє місце, та ненадовго... Саме в цій школі його арештовано і запроторено до Львівських Брігідок, де й загинув в 1941 році, маючи зaledве 29 років життя.

Своє коротке творче життя він повністю посвятив для добра свого поневоленого народу.

Іван Камінський

*Поезія,
літературні записи
і нотатки*

Василь Щурат

О, Богородице, любове
І золота моя надіє,
І сонце днів моїх чудове,
І джерело життя, Маріє!
Всім ласки з рук Твоїх пливуть,
Благослови мій земний путь!

В. Щурат

ГИМН АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Далека Ти, а близька нам,
Кохана Вітчино!
Як сонце з неба Твоїм ланам,
Ти світиш нам водно.

Світи нам, Вітчино, світи,
Кохана Україно,
Щоб знали ми, куди нам іти
У слухнувшу годину —

У бій, у бій
За світлий прapor Твій,
За Тебе, Україно!

НА ВЕЛИКДЕНЬ

Злинуть воскресні пісні,
Сядуть на наші поля;
Вже у весняному сні
Чує їх рідна земля.

З гір їх несе вже струмок,
Шум їх вітає в гаях;
Дай їм крилець ластівок,
Весно, дай соняшний шлях!

Чусте, браття, вже дзвін,
Дзвін Великодніх пісень?
В гурт один кличе нас він,
День Воскресення — наш день.

Василь Ящун

МОЄ СЕЛО ШНИРІВ

Сидить на колі барвних нив,
Обплетене вінком лісів, —
Чистенькі, білі хатинки
Стоять — у вишні хтось заплів.

На ледь помітному горбку
Трибанна церковка стоїть,
Сховавшись між високих лип
З минулих тих десятиліть.

На церковці високий хрест,
Рамена давши у боки,
Роботу вдень і сон вночі
Благословить селу роки.

При церкві кілька могилок,
Тендітні хрестики на них,
Ніхто не знає, хто там спить
З часів далеких, не нових.

Від церкви кроків двістіvbik —
Біленька школа край села.
Там років п'ять навчався я,
Там книжка радістю була.

I ще великий гордий дім
«Просвіти Матері» стоїть;
Він кличе юних і старих:
Знання, розраду тут беріть!

На пастівні, в густій траві,
В криниці синій дідько звивсь.
Чортівська сила з неї б'є,
В ній пан з каретою втопивсь.

Вона в гостину просить всіх,
Що в спеку жито жати йдуть;
Її водичку, як сльозу,
Корови й коні вдячно п'ють.

Мабуть ніколи ще вона
Покрита льодом не була:
Йому на злість у зимну лютъ
Теплом і парою пливла.

Її рукав в'юнкий, вузький,
Бліскуч, мов сталь, в яскравий день,
Пливе мрійливо на Волинь
Під ритм повітряних пісень.

Із півдня шум сосон несе
Розмай розмасний до хат;
Там тіні предків рік—у—рік
Привіту ждуть: Зелених Свят.

При роздоріжжі довгих піль
Ставна могила й сірий хрест;
Там кості славних козаків —
Богданів панцині протест.

В могилі дух завзятий їх
Дрімає легко, щоб почутъ
Синів дорослих спільній клик
І їх вести на кращу путь.

1937

Василь Ящун

ПІД БРОДАМИ

(1944)

«Мій рідний краю, люба батьківщино,
З стрічками в сонці зрошеніх полів,
З блакитним небом — зоряним, гостинним,
З піснями струнних трав, лугів, лісів!

Додай мені наснаги вогняної
Палити смертний виклик сатани,
Щоб не душив в дітей душі святої,
Не гнав братів у далеч чужини.

Веди мене на шлях, Пречиста, Божа Мати,
Нести звитяжно жовто-синій стяг
За рідний край, за долю немовляти;
Благослови святий за волю змаг!»

Гуркочутъ танки, б'ють гранатомети,
Кипить червоний, смертоносний млин —
Все близче й близче... Грають кулемети,
Палає бій. В бою Вкрайни син.

Василь Ящун

ХОТІВ БИ Я НА КРИЛАХ БИСТРОГОСНИХ

(Моєму дядькові Михайлові Ящунові)

Хотів би я на крилах бистроносних
Полинуть там, де палко ти трудивсь,
Де силу всю наснажував в змаганні
За НЕП і волю з гаслом «Вір, держись!»

Хотів би я твої сліди відкрити,
Де діяв ти і снів про долю всіх —
Сльозаві дні застиглого облогу
Обмить в ясному сонці трудовтіх.

Мені ввижається далекий Харків,
Блакитний фон твоїх рожевих дум,
Багряна кров твоя й ворожа куля, —
Натуга сил добра і пекла глум.

О, як бажав би я хоча б побачить
Твою могилу серед страдних нив,
На ній поставить хрестик—символ віри
В воскреслий день убитих перспектив!

Та знаю я: могили там немає,
Диявол правді шани не дає.
Твій слід заріс гидкими бур'янами
Або його ковтнув сибірський щем.

Чи в чинній боротьбі упав ти, дядьку,
Чи в смертному підвалі ГПУ,
Чи з голоду в насильницькій облаві,
Чи в тундрі десь в сибірському снігу?

Я низько голову свою схиляю
Перед величним духом мрій твоїх
І шлю молитву до небес з благанням
Тебе в хороми взяти пресвяті, —
Ти чесно клав в будову батьківщини
Цеглини волі — мрії вікові.

Василь Ящун

ДАЛЕКО ТИ, ЗА МОРЕМ

О земле брідська! Земле чарівлива!
Красо подільських соняшних ланів!
Давно лишив я килим твій манливий,
Сади вишневі і шовки гайв.

Далеко ти, за морем, ген, скарбнице
Моїх батьків, дідів з прадавніх літ,
І в юніх днях моїх зростань теплице
Під вдячний ритм наролюбних віт.

Та голос твій — в моєму серці, земле.
Його я не лишив; з собою взяв.
Живе він в мене свіжо, спадкосмно,
Його плекаю тонами октав.

Політі кров'ю лісові повалля,
Зариті чорним трактором кістки
Борців за волю — все живе печально,
Та гордо в думах про твої віки.

Вони торкають спраглі струни серця
Й приносять гомін слави давнини:
«Не жаль за волю глянуть в очі смерті!» —
Бували здиги... зрив до боротьби...

О земле брідська! Звабна — та сумлива, —
В ярмі твій колос сонячних ланів...
Тебе ношу я в серці голубливо,
На канві моїх дум і частих снів.

Ольга Павлюк

ПОЛЯГЛИМ ПІД БРОДАМИ

Ні могил, ні хрестів в сірій далі
На підбрідських розлогих полях...
Лиш плаکучі верби і тополі
З буйним вітром над ними шумлять.

Сумом вкрилась вояцька слава...
Кулемети задимлені в млі...
Кров юнацька застигла у травах
Творить перли у ранній росі...

Кров'ю й потом освячена воля
В нерівному бою, у брідському кітлі:
Тисячі безіменних полягло героїв
В обороні рідної землі.

Ні могил, ні хрестів в сірій далі
На підбрідських розлогих полях...
Їх квітчають лиш маки багряні
І молитву — жита...

МОЯ БАТЬКІВЩИНА

Так часто мрію про ці дні,
А в них усе — Вона
Заквітчана, пшенична в млі —
Батьківщина моя.

У ній: дитинство, юні мрії,
Лани, поля, луги, гаї,
Чарівна пісня солов'їна,
Квітучі липи запашні.

Берези плакучі в дібровах,
Шумлять смереки у лісах,
Кувалась доля в темних борах
У геройчної УПА.

В боях, у тюрмах, Сибірі
Мільйони віддали життя
За тебе рідна Україно!
За твою волю і права!

Ім'я твое благословляли
Найкраці дочки і сини.
В тортурах, муках умирали
З ім'ям твоїм, щоб жила Ти!

Верталися Стрільці Січовії
На наші підбрідські поля,
Ішла у бій за Україну
Дивізія — Галичина

В кривавий бій! — на смерть—життя...
Багряним квітом зацвіли

Лани пшеничні і жита
На крові тих, що полягли,
Що юне й молоде життя
Принесли в жертву вітчини:
На полі слави БРІДИЦІНИ.

НОВІ НАДІЙ

Країно слави і руїн
Народу мого! — з сліз—перлин,
Із кров'ю зрошеніх могил
Підводяться нові надій —

Святої волі — сонця промінь...
Встають з могил великі дні:
Пісні замучених в просторі
ДзвеняТЬ, голубляТЬ молодих.

З—поза залізних ґрат слова
Займаються над вільним світом,
ЗапалюЮТЬ братні серця—
Безсмертним смолоскипом!

А ворог топче честь народу,
Знеславлює козацький рід,
Змагання наші за свободу,
Любов до рідної землі,

Що кров'ю молодих героїв
Зацвіла маками в жилах,
І освятила наші БРОДИ —
Жертовним стягом їх звитяг.

На боєвиці — мертвaтиша...
У болю, смутку вся земля...
На попелиці — іскра дише!
Живий вогонь — сердець краса!

У єдності, братній любові,
Він стане зброєю в руках
Новітнім лицарям—героям,
Неприможним у боях!

О КРАЮ МІЙ!

О Краю мій! — садів вишневих раю!
Гаїв розспіваних у трелях солов'їв,
Вершин карпатських і степів безкраїх,
І чорнозему золотих ланів.

Заквітчаних полевим віттям
В червоні маки й сині волошки,
Огрітих сяйвом соняшним Поділля —
Пшениці ярої і житніх піль.

О краю мій! Найперший ти на сході
У княжій славі із знам'ям хреста,
Підніс культ духа нашого народу
У Київській Русі і на водах Дніпра,

Із світлом правди Христової віри
У золотоверхих святинях своїх,
Із величчю духа, творчості і сили,
Змагом до чину, геройства і жертв.

О краю мій! — Надхненням духа свого
Створив ти пісню нашу чарівну,
Танок наш, писанку, красуню—вишиванку —
Землі своєї гордість і красу.

З гордою піснею верталися з походу
Лицарі, гетьмани, Січові Стрільці...
І пісня стала душою народу
Руси—України, нашої землі!

На сторожі Європи, християнства,
Стояв лиш ти на схрещених мечах,
Могутній, сильний і незламний
Перед ордами степових навал.

Мазепи дух, Богданова булава,
Славетна Січ, Шевченка Заповіт
Зродив героїв Крут, Базару, Листопада,
УПА і Бродів легендарний міт!

Хоч сила—зла топтала святі душі,
Топила в морі крові чергі поколінь,
Руйнує їй досі тисяч—літній подвиг
Великих князів, гетьманів, вождів.

Та ти жива, безсмертна Україно,
В серцях народу, у давній красі,
Ти розкуєшся духом Прометея —
Вільною станеш на своїй землі!

Ольга Павлюк

РЕФЛЕКСІЙ

Схід сонця — велич і краса...
В блакитнім сяйві — небеса.
Проміння—золотий алмаз
Кидас в ранній час рясно
На сонну землю,
На поля,
Золотить скарб наш
В колосках!
Чарує всесвіт...
І душа —
Підноситься у небеса...

Сонце чарує проміннями світ...
Розцвілий бузок, пахощі п'янки
Вкладає в дихання весни.
Теплий вітрець серця твого
Обвіяв мене чарами любови.
Я пригортую ніжний квіт
Конвалій і лілей струнких
До юности моєї...
І в траві я чую слід
Кроків твоїх.
Мої слова
Цілунком
Скотиляться у глибину
Очей твоїх —
Весняним подарунком.

Я бачу вже ї... Вона
Іде до мене в гості.
Це — туга, жалібниця моя.
Он, лист паде! — зів'ялий лист...
Здаля —
Несеться спів;
Ще й досі у серці — спогад...
Я люблю
Цю музику, її акорди
Й осінь!

З тugoю горе я зап'ю
В тумані — сірій млі...
З тugoю, наче в mrї,
В nїй —
Я бачу юні дні давнїй,
На шляху
Загублених надій...

Ольга Павлюк

СТЕЖИНА

Розійшлися стежини в світовому вирі...
Доля простелила кожному свій шлях;
Ta в гнізечко рідне кожна думка лине,
На крилах несеться, неначе той-птах.

Є rіznі стежини: прямі і крутії,
Килимом барвистим встелений розмай,
Бур'яном покриті, болотні—важкії,
Ta найбільш терниста — стежка у мій край.

Заросла хащами і терням колючим,
Повисла над нею — непроглядна тьма...
Моя Україно! Мій краю співучий!
Нам тепер до тебе — стежини нема!

Степан Любомирський

БРОДИ

Мовчать поля під хмарним небом,
Навколо тиша — тишина,
Старі траншеї, ржава сталь —
Розбитий танк... A в сіру даль
Кладеться зелень без життя,
Знедолена, сумна.

Гармата з вирваним замком,
Загрузла в землю звиж коліс,
Зламаний дуб, шматки гранат,
Від диму чорні рештки хат,
Туманом вкритий темний ліс.

І тут же таки, серед трав
Горбок малий, ледве помітний,
Шолом прострелений наскрізь.
Це знак —
що ту загинув непохитний
на провесні свого життя юнак.

Це поле битви. Брідське поле,
Закляте в мертвій тишині,
Сумне, мовчить.

А дні були — далекі, злі,
Коли залізна пісня зброї,
Вогненний рев гарматних дул,
Виття розриваних набоїв,
Машин звірячий, дикий згул
Створили пекло на землі.

У ранішній росистій млі,
Прийшли полки, здорові, свіжі,
З собою юність принесли.
До бою в землю залягли,
Зустріть огнем навали хижі...

Стискає кожний кріс в руках,
І думка, як тривожний птах:
Чи стримаєм? Чи переможем?
О Боже...

Стримали. Перемогли. І юним квітом полягли
На Брідськім полі, полі бою —
Ось тут, де я, тепер, самітний стою
Й дивлюсь. Із б'ючим серцем та без сліз
На ці могилки, на поля, на ліс...

Мовчать лани, вітри ущухли —
Навколо тиша — давня мла.
Дивлюсь — і я вже знов з Тобою,
Мій Брате з Брідського кітла.

Ніхто не зна і я не знаю,
Де Ти заліг в останній раз —
Я думав: хоч запам'ятаю,
Та стрільна зрив розкинув нас
І коли дим розтав між гонів
Тебе не стало. Лиш в руці
Тепло з Твоєї ще долоні
Й довкола скошені бійці...

Побратими, спокійно спіть,
Про долю—волю тихо сніть,
Вас не забули.
Софії перший вільний дзвін
Приречений Вам у поклін,
Вам вічне полум'я у славі
В окупленій Вашим життям Державі.

Василь Де-ву

БРІДСЬКА ЕЛЕГІЯ

Болота... Болота... Скрізь могила одна.
Куди ступиш — то гріб, гробом кожний окіп, гробом кожний
ручай...
Де ж це так?!...

Не питай... Гробом села, городи...
Гріб на гробі... це БРОДИ.

З Гути чайка летить і квилить, все квилить,
Серце нені в одчаю, бо в окопі конає із раненим стрільцем
Часянятко мале —

в крові сонця доходить
Проклинаючи БРОДИ.

Мамо, сина не жди, під Пеняки піди.
Здави сльози в душі, не порушуй тиші, хай Твій син кріпко спить
Про майбутні хай снить

Юних Львів легіони,
Що ПРИЙДУТЬ ще під БРОДИ!...
Біdnі Ви Матері, від зорі до зорі
Із судьбою змагались — часяняток ховали... Аж шуліка примчав,
На гніздо чайки впав...

I в нерівному бою
БРОДИ вмилися Кров'ю.
Спіть, БРАТИ, сном благим.

Автоматом стальним

плонем в очі катам.

Бо присягу ми ВАМ

в ніч пекольну склали:

Стати кріпше скали

І крізь бурі—негоди

ЗНОВ ПРОБИТИСЬ ПІД БРОДИ...

Василь Де-ву

ПІД БРОДАМИ

Синь у очах і сонця жар у серці,
Віра у своє неслась із махом рук.
Ще стук юнацьких ніг, мов клич на герці,
Ще... нитки срібла лиш пряде павук.

Під Бродами зазолотівся верес,
Горячим макам став в осінню зміну
І шепче синь — очам і золоту — серцям
Про неньку, про дівчину.

Під Бродами зазолотівся верес,
Співа Стрибог, як дяк, надгробні псалми.
І снять волошки дві засохлі у траві
Про давні сальви...

о. М. Шашкевич

ПІДЛІСЄ

Шуми, віltre, шуми, буйний,
На ліси, на гори,
мою журну неси думку
На підліські двори.

Там спочинеш, моя думко,
В зеленій соснині;
Журбу збудеш, потішишся
У лихій годині.

Там ти скаже дуб старенький
І оден, і другий,
Як там жив-єм ще маленький
Без журби, без туги.

Там ти скаже та соснина
Й всяка деревина,
Як там грато серце мое,
Світала година.

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденські.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне;
Не так щастя, як той води
Моя душа прагне.

Підлісецька горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько!
До серця съ припала;
Душа тебе, як милого
Мила, забажала.

Там–то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любоцах
Вік би ся прожило!

(1837–1838)

Яр. Чумак

НОТАТКИ І ЗАПИСКИ ВЕЛИКІЙ ЮВІЛЕЙ ХРИСТИЯНСТВА

Тисячу років прожити переходить людські можливості. Індивідуальні люди живуть виїмково до ста років, на пальцях почислити понад столітніх. Деякі дерева і держави живуть довше, але тисячі років малохто доживає у світі воєн, революцій, природних катаклізмів, людської злоби і дурноти.

Христова церква пережила в Україні першу тисячу років в крайнє непригожих обставинах. Історично український народ був тією чайкою, що вивела часятаок при битій дорозі. Східні орди і західні напасники — лже-візволителі толочили українську землю і її культуру, в тому і релігійну, від споконвіку. Батиєва навала знищила тільки в одному Києві кілька десятків церков, її сов'єтські переємники продовжують далі цю руїну до наших днів.

В таких нелюдських умовинах, що повністю нагадують джунглі, живе наш народ і його церква довгих тисячу років по сьогодні.

Поет каже: Іноді легше написати книжку як прожити один день. Українська церква прожила безліч таких днів продовж свого першого мілленію. На дивне диво: без дивізій, танків і ядерної зброї.

Єдиною обороною і притягальною силою християнства, в тому і українського, є його благовість, нова заповідь любові і вічного життя. Наш народ радо пішов за покликом основника християнської віри, Ісуса Христа, і в його інституції, церкві, добачував здійснення своїх релігійних прагнень. Саме тому українська церква стала першим прицілом ворогів. Вони її нищили на всі способи і нищать досі, а вона всупереч всій логіці визнавців насилия — живе і далі голосить заповіти свого основника про те, що перш за все треба шукати Божого царства.

Царство те є в нас самих.

А шляхом до нього є нова заповідь любові.

Несумісно звучать ці заповіти з вимогами сучасної політики, економії і безпеки. Але ці вимоги хоч дуже вчені і раціональні є актуальними і важними тільки на короткий час, не зважаючи на всі міжнародні договори, силу війська і поліції. Християнство і його церква, фізично безоборонні, але живі духом в Україні, де безуспішно сконцентровано проти нього всі сили пекла. Бож сказано:

І врати адова не одоліють її (церкви).

Дві притчі яскраво ілюструють драму українського християнства. У першій побита церква мало-помалу оживаває в чужій гостинниці і глядить з тугою за нагодою-порою, коли буде змога повернутись в рідний край. Друга, про блудного сина, є

прообразом-символом кожного з нас, але й нашого народу, що під впливом чужих лже-наук вряди-годи відріався батьківського роду і поклонявся чужим божкам. На щастя запоморочення не тривало довго. Настав час противезіння, рефлексії і повороту: Отче, я згрішив на небо і перед тобою, і вже недостойн зватись твоїм сином. Прийми мене хоч за свого слугу».

З оновленими душами вступає наш нарід у друге затъмарене ї непевне тисячоліття. Серця українські не тривожаться. Перед нами знак Хреста, знак перемоги і бадьорі слова Христа: Я переміг світ.

ПОМІЖ ПОЧАЄВОМ, ПІДЛІССЯМ І БЕРЕСТЕЧКОМ

Броди в останній війні сталися українськими Тернопілями. До тієї пори ніхто про Броди не писав похвальних пісень, бо поправді не було за що їх хвалити. Посол Марков, Бурса о. Єфіновича. Малоруський інститут для дівиць, а навіть появи духів не приносили Бродам особливої честі.

Справу рятували сусіди. Почаївська Божа Мати нераз подавала помічну руку монастиреві й Україні, Підлісецька Біла Гора постійно пригадувала

«Серце ми вирвеш,
але віри не вирвеш»,

а черепи на полях Пляшови під Берестечком вказували шлях до волі.

До тих трьох вогнищ живої традиції і віри безупину спішли всі, хто вірив у Бога, особливо молодь. А що недовірків не було, то до тих чистих джерел безупину ми мандрували продовж усього року з виїмком зимових місяців. Звичайно пішки треба було йти 30-40 км нераз у спеку і непогоду. Всі невигоди і недобори такої важкої прощі вирівнювали молодість і радість, що й в нас, покривдженіх долею, є ще моральні джерела, де можна скріпити зів'ялі сили-надії на краще завтра.

У змінених обставинах прощі Брідшан мабуть не йдуть ні до Почаєва, ні на Білу Гору, ні на Берестецькі поля. Новий зайнанець ще дужче намагається вирвати і серце і віру народу. Але дарма. Його доглядає Почаївська Божа Мати. Та сама, що завжди рятувала монастир і Україну. Нехай буде прославлена навіки в молитвах і в прощах наших сердець.

Броди і Брідщина сусідують з трьома визначними місцями української історії. Під Берестечком в 1651 році збулася жорстока битва в обороні України.

— Ой чого ти почорніло
Зеленеє поле?
Почорніло я від крові
За вольную волю.

Кругом містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні Запорожці
Своїм трупом вкрили.

Т. Шевченко

Почаїв від 16 ст. був центром релігійного і культурного життя. Відома на всю Україну Почаївська Лавра була осередком, де сходилися прочани з усіх усюдів, і місцем спеціальної прослави Божої Матері. Коли турки напали на монастир «Мати Божа кулі вертала, монастир рятувала».

Почаївська Лавра

Біла Гора була посвячена о. Маркіянові, просвітителеві Галицької України. Там щороку з'їздилися тисячі його земляків, щоб пригадати собі Маркіянів заповіт.

З такими визначними місцями і заповітами сусідували Брідцани на свята і на будні. Та їй згідно зі законом психічної осмози уподібнювались до свого довкілля. В 1944 році під Бродами збулося нове Берестечко, чи може нові Тернопілі. Тоді Українська Дивізія загородила новим татарам похід на Україну. Повторилася трагедія. Знову гори жертв і мук.

А з-поза них визирає занедбане досі місто, наше місто Броди, як символ, чи поклик «нон омніс моріяр» (я погиб, але не безслідно).

Історично українські Броди не були замітні до 1944 року. Зате наші сусіди були славні на всю Україну.

На перше місце кладемо Почаїв. Від 16 сторіччя почавши звідсіль боронила нашу землю єдина, чиста і благословенна почаївська Божа Мати. Не тільки на заклик о. Заліза, але завжди і безупину відвертала вона кулі від манастиря, Волині, Галичини і всієї України. Ось чому постійно йшли безупинні прощі, а вже найбільше з нашої Брідщини, що межувала з Почаєвом.

Перед у прощах вела, розуміється, молодь. Цікавість, потреба руху, зміни і пізнання людей і релігійна туга заставляли нас йти на Почаївську гору. Дорога не була ні легка, ні важка, всього 20-30 км, але в горяче волинське літо ця мандрівна була якимсь подвигом і маленькою жертвою.

Лавра захоплювала красою літургійних відправ, незвичайним хором і величчю своєї архітектури, що від останньої четверті 18 сторіччя милувала око і підносila душу до престола Почаївської Богородиці.

Тому то ми не зважали на залишки московофільства підсичуваного польською політикою *divide et impera*, не брали занадто до серця клімату набридлого московофільства, що тут ще покутував від царських часів. Ми знали: Мати Божа звикла до зліднів, а ми до розмови з нею по-своєму, по-українськи. Це не було в смак тимчасовим газдам Лаври. Разом зі своїми протекторами вони були переконані, що Господь Бог розмовляє з Христом по-польськи (або по-московськи), з Матір'ю Божою по-церковно-слов'янськи, а з дідьком по-українськи. З такою «побожною» поставою довели до того, що в Почаївській Лаврі господарюють тепер атеїсти.

На іншому місці нашої книжки є тепла згадка І. Парандовського про Почаїв. Прочитайте її. А тим часом ми їдемо на Підлісецьку Гору, до другого серця галицько-волинської землі.

Маркіянову гору знала вся Галичина, але Брідщина, особливо молодь, нею жила. Щорічна проща була просто всенародним празником. Там, в часі Служби Божої і проповіді Єп. І. Бучка, ми учасники підносились духом до Маркіянових вершин і набирали

сили до нерівного змагу — боротьби з чорними силами зла й ненависті, прикритих фарисейською маскою польського псевдокатолицизму.

«Серце ми вирвеш, але віри не вирвеш». Тією вірою надихані Брідщани платили дорогу ціну за вірність своїй Ботьківщині.

Химерна, несправедлива й жорстока історія виставила нам найбільший рахунок в липні 1944 року. Разом з усією Галичиною Брідщани заплатили його таки на своїх рідних полях. Видно мало було вирваних сердець по московських Гулагах і польських Березах.

Завернім тепер нашу мандрівку до Берестечка, де зелене українське поле також почорніло. Разом з козацькими черепами.

Ніхто іх тепер не доглядає, ніхто не дбає, щоб зберегти цей заповідник з минулих 1650 років жахливих змагань не на життя, а на смерть. Поляки хотіли, щоб пам'ять про Берестечко зникла і пропала, сучасні загарбники активно змагають до цього ж і затирають кожний слід української збройної боротьби за свою державу.

Ми брідські студенти кожного року відвідували Берестечко. Молилися за козацькі душі і питали самі себе: доки чорнітиме українське поле?

ЯНКО МАРЕТ

...«Пливуть літа рікою». Але глибоко закарбовані в пам'яті люди і події, живуть неначе б ми бачились вчора. Такою твердо закарбованою людиною залишився І. Марет. Не знаю навіть добре його імені, ми кликали його Янком, він був молодший від мене і вчащав до тієї кляси, в якій були Юрко Чубатий, Ромко Туркевич і мій брат, Владко. Але знаю його непохитний і твердий характер, перлину, що рідко, дуже рідко трапляється між людьми, до того дуже ще молодими.

Ми жили під тиском польської окупації. Польща домінувала скрізь, на кожному кроці відчувалась тверда лапа займанця, що prawem i lewem або ogniem i mieczem проводив свою польонізаційну політику в надії і в розрахунках: за 25 років повністю знищити українців.

Польонізаційний тиск відчували ми особливо в польській державній гімназії ім. В. Коженьовського. Вчителі і програма навчання постійно вмовляли в нас, учнів, вищість польської культури, виїмковість польського народу (аж смішно сказати: його месіянство), незвичайні перспективи культурні і історичні, що стелилися перед його молоддю.

Наши колеги, поляки, гордо поводились, простувались і самопевно задирали голови вгору, всі, крім одного Марета. Він, хоч і латинського обряду, почував себе українцем, дарма й навіть тоді, коли українство було проскрибоване і засуджене на загибель.

Польський катехит, о. Козачевський, мав з Маретом багато клопотів. Він казав просто з мосту: «Янку, ти не думаєш як треба, коли тримаєшся українства. Перш за все ти латинник, отже принадлиши релігійно до нашого роду. Крім того польщина отвірає перед тобою всі двері, скрізь де поступиш чекає тебе світла карієра». о. Козачевський мав повну рацію. Українець не міг і мріяти про військо, адміністрацію, закордонну службу. Навіть учителем не дозволяли йому працювати.

На всі репліки, намовлювання і аргументи Марет мав одну відповідь: Так я є українцем латинського обряду, залишіть мене в спокої.

Таке чудо-диво діялось у брідській гімназії, де Мриглодовичі, Станьки, Станґрети і Дуди покидали наш рід і нашу віру, щоб триматись польської ласки. Марет не дивився на других. Він мав свою чисту совість і свій непідкупний розум.

Хто був Марет, з якого роду, хто були його батьки? Прізвище не українське, нагадує визначну поетку, Оксану Лятуринську, діди й батьки якої були французами. У свій час я про це не знав, просто сприймав Я. Марета як звичайне хоч дуже цікаве і цінне явище. Тепер хотів би дізнатись більше, але вже пізно, запізно.

Все таки з віддалі часу і простору поздоровляю його шляхетний характер і кличу: «Янку, яка шкода, що таких як ти так мало є на світі!»

НАРІД, ЯКОГО НЕМА

Толеранція, як і розум, добра річ, треба тільки її мати. Не видно її в сьогоднішньому світі, не було її у вchorашньому. Гомоміні люпус — чоловік - чоловікові вовком.

У брідській гімназії було ще пів біди. Директор Ф. Неволяк мав усі прикмети доброго виховника, отже назагал під його кермою не вилазило польське шило з шовіністичного мішка. Але траплялися прикрайки.

П. Мончак, учитель географії, любив підкреслювати при кожній нагоді свою національну нетерпимість особливо проти українців. Одного разу він збирав у класі статистичні інформації. отже числив скількість учнів, поляків, жидів і українців. Коли прийшла черга на останніх, він заповів: «Нехай русини стануть». Але ніхто не став на учительський зазив. Збентежений і видимо поірітований Мончак поспітав першого скраю: «Чому ж ти не став?»

Учень схвильовано відповів: «Я не русин, я українець».

Учитель гостро скартав його піднесеним голосом: «Такої нації нема». Учень — оборонець народу закінчив словний двобій так:

«В такому випадку прошу записати мене і моїх товаришів до народу, якого нема».

Що діялось в душі «вчителя» Мончака ніяка хроніка не подає. Легко догадатись, що його брала лиха година. А тисячі Мончаків спричинили м. і. що й поверсальську Польщу стрінула та сама доля, що й народ, якого він не хотів призвати.

ОСНОВА — ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В БРОДАХ

Місцеві поляки мали свій величавий будинок СОКІЛ положений коло гімназії і суду, дім Жидівського Музичного Товариства мав гірше положення, але був просторий і більш-менш надавався на всякі імпрези, не тільки музичні. За добре гроши наші люди винаймали залю Музичного Товариства на забави, політичні віча, театральні вистави з простої причини, що не було свого Народного Дому. Сусідні міста: Радехів, Кам'янка, Золочів, Зборів мали свої домівки. Броди пасли задніх і вдоволялися комірним і рудерою, що крім бундючної і позиченої назви «Основа» не мала жодних кваліфікацій бути осередком українського життя. Найбільша її кімната мала не більше як 40 метрів кв., положення — якнайгірше, у вузькій вулиці — дірі, серед дешевих мешканських домів — халабуд.

Досі не знаю, чому Броди і Брідцина не спромоглися на якусь приличнішу домівку. Чимало наших земляків, американських чи канадських емігрантів, були б зложили свої жертви. Увесь повіт, 60 сіл, понад 80,000 людей повинні б були подумати також про свою громадську хату. Але не подумали. Чому?

Багато говорити, а мало слухати. Причин було багато. Перш за все: національний роздор і поділ на патріотів - народовців і відступників - московофілів. Потім загальна вбогість і матеріальні недостатки. Поля люди не мали багато, а те що мали, були неврожайні піски. Заробити не було де. По дворах платили 1 золотого за день праці (10 годин). За фірчину дров платилося 3-5 зл. (дрова треба було купити в панському лісі, заготовити, відвести до міста, те все за марні 3 зл.). Отже в таких умовинах нелегко було братися до такої великої справи, як будова Народного Дому.

Але приклад інших міст а навіть сіл повчає, що й вони жили під важкою політичною і економічною неволею, що земля їх також була скуча, невеличка і не найкраща, але й в найгірших умовинах вони вміли подумати про загальне добро.

З того можна б мабуть зробити такий висновок: не так тій воріженьки, не так матеріальні злідні, як нестача проводу заважила її тут на нашій відсталості. Іншими словами: не було людей, щоб взялися до такого діла.

Може хтось сказати, що всі наші громадські надбання і так стались жертвою нового загарбника. Це гірка правда. Але правдою є, що продовж трьох генерацій від часу знесення панщини в нашому місті українці не мали де зйтися в хвилинах радощів і

смутку. «Основа» за моїх часів була свідоцтвом нашого вбожества. Все таки згадую її мило, бо наша молодість затирала всі сліди і недостатки цього вбожества. Слідом за Дон Кіхотом я радо пішов би до тієї бідної і опущеної «Основи». Але ввесь труд був би даремний. «Основи» нема. На її місце загарбники збудували модерний Клюб трудящих, в ньому чужа мова і чужий нам дух. За «Основою» шукаймо в наших спогадах та у візії завтрашнього дня.

БРІДСЬКА КНИГАРНЯ Ф. ВЕСТА

На Золотій вулиці велике місце займала елегантна польська книгарня. Не знаю, чи її власником був спольщений німець, чи жид. У всякому разі ця книгарня була зразком польського походу на схід, бизнесового хисту і неабиякої ініціативи.

Великі вікна — вітрини були прикрашені естетично дібраними, виключно польськими книжками. Дуже часто між ними були книжки неприхильні нам, а навіть ворожі. Пам'ятаю напр. таку книжку п.з. «Рускі месонці» (про українсько-польську війну). Але Ф. Вест не переймався почуваннями автохтонів. Він вірно сповняв роль розсадника польського «дранг' нах остен» і видно давав собі бизнесово раду, бо книгарня мала крім великого льокалю двох продавців.

В Бродах в моїх часах була гімназія державна, вчительська семінарія, публічна школа, староство, виділ повітовий (адміністративні уряди) і полк польського війська. Всі вони, разом зі жидами творили велику меншість, приблизно 15-20% усього населення повіту. Але якраз ця меншість надавала культурне тавро містові, підсилювала її нездорові національні амбіції і хворобливі фантазії про польську місію на сході, ганебно здійснювану жалюгідними нащадками Заглоби.

Книгарня Ф. Веста не була одиноким промотором польонізації. У сусідньому Золочеві було велике польське видавництво А. Цукеркандля, у Львові М. Бодек і інші книгарні на вул. Баторія сповняли таку ж роль розсадників польщини.

Українські книгарні майже не існували. У Львові, в Ринку, була книгарня «Просвіти», на вул. Руській книгарня Ставропігії, в Коломиї книгарня Я. Оренштайна — і тільки всього.

Економічні злидні були мабуть рішальним чинником цієї великої нестачі. Другою і не менш важною причиною була культурна відсталість, неминуча послідовність довгих років неволі.

Гурток учителів разом із активом молоді (Ліщинська, О. Качор, М. Ящун) намагались по Першій світовій війні зорганізувати Кооперативну книгарню, але вона довго не проіснувала. Монополь далі мав Ф. Вест.

ПСАЛОМ П'ЯТДЕСЯТИЙ

Неодна згадка, добра й зичлива згадка, є в нашій книжці про о. М. Осадцу.

Я також хочу докинути й своє слово про цю добру людину. Але моя згадка має зовсім інший характер. У більшості його згадують як непересічного музику і організатора культурного життя в Бroдах. Але водночас о. М. Осадца був добрим гімназійним катехитом і виховником молоді. Тут він також заслужився немало у формуванні характерів наших душ.

Пригадую такий випадок: о. Катехит заповів нам, учням п'ятої кляси, що оцінку «дуже добре» з релігії на річному свідоцтві одержить тільки той, хто вивчить напам'ять п'ятдесятій псалом.

Як відомо, це один з великих покаянних псалмів. Має собі, нівроку, 19 розділів, 250 слів (молитва «Отче наш» має всього 35 слів, отже багато разів коротша). Але яких слів: беззаконіс, ісон, кости смирення, всесоженіс, созиждуться, всесожегасмая, аж лячно їх вимовити. Всі вони подібні до страшого слова «Дондеже», на звук якого жінки на Бойківщині хрестилися, як оповідав Єп. Ів. Бучко.

А тут на світі травень, усе пахне бузком, черемховою, теплом і красою, українська весна! Треба б піти на майку, або принаймні заграти в кічку, що в порівненні до «всесожегасмая» була просто викликом і нагодою до незвичайних переживань. Единим виходом було відкладання науки псалма на завтра. (морген, морген, нур ніхт гойте). Але завтра минало дуже швидко, ще швидше як сьогодні і кінець травня вже було видно не тільки в календарі. Треба б рішити: пан чи пропав. Вирішено: ставати о п'ятій годині, коли ще пам'ять свіжа і спокійно у Бурсі, немов у монастири.

По двох, трьох пробах штука вдалася, я вмів цей дивний мені тоді 50-ий псалом напам'ять.

Досі не жалую ні часу, ні труду, і благословлю о. Осадцу за його виховний хист. Справді, цей псалом не тільки значний вершиною поетичного натхніння, він водночас є коротеньким викладом теології. Не можу тут його повністю переписати. Але один, два вітмки аж проситься:

Сердце чисто созижди во мні, Боже, і дух
прав обнови в утробі моєй.

або:

Жертва Богу - дух сокрушен, сердце
сокрушенне і смиренне Бог не унижить.

Наш катехит хотів озброїти нас на важкий час, «Штурм унд Дранг» періоду і справді дав нам першорядну зброю тоді ще радше прочувану як зrozумілу.

Нехай пам'ять про о. М. Осадцу буде завжди живою серед наших Брідщан, а особливо серед його учнів.

ПАН ЦВЕРЛІНГ'

Англійська приказка каже: «Не суди книжки по обкладинці». Іноді варт пристосувати її і до людей. Зокрема до п. Цверлінга.

Якось відвідуючи Броди я познайомився з Цверлінгом, зовсім незамітним місцевим жидом. Він був низького росту, дуже твариський, такий собі брідський Закхей, ходив у чоботах, як його конфратри — ганделеси, не мав краватки, а вбрання, якийсь довгий халат, було чисте, але з дешевого матеріалу. Ви сказали б: «типовий галицький жидок - міняйло». І ви грубо помилилися.

Так, Цверлінг був галицьким жидом і водночас брідським мільйонером. Він звик казати: «В Бродах є Союз Кооперитв, а в повіті є десятки кооператив: споживчих, кредитових, молочарських. Всі вони вартоють великі гроші. Але п. Цверлінг має іх усіх в одній своїй кишені, а всіх кишень він має одинадцять». Це не була пуста хвалиба. Пан Цверлінг дійсно був дуже багатою людиною, мільйонером у бідній Польщі, де 100 кг. пшениці коштувало 15 зл., а вчитель заробляв 135 злотих місячно. До того Цверлінг не був одиноким. Уся торгівля, ремесло, індустрія і банки були жидівським монополем. В Бродах було 19 лікарів — жидів, 16 адвокатів — жидів, чотири аптеки — жидівські. Крім Цверлінга великими магнатами були Вакс, Люстіг, Калір і інші. Всі вони багатіли в бідному назагал і господарськи занедбаному повіті. Чи ви чули, щоб хтось чинив жидам якісь пакості-клопоти? Я нечував. Який же дідько підказав Візенталеві горлати про український антисемітизм?

В Бродах жиди мали свою школу ім. барона Гірша, 15 синагог, в тому одну на 1000 лідей, свою вулицю Макавеїв, солідних багатіїв — Цверлінгів, безліч професіоналістів, купців, ремісників і підприємців, Музичне Товариство — все те серед моря «українських антисемітів». В Єрусалимі наш землік Диба побудував пам'ятник жертвам нацизму, але й цей манісенький слід українства «культурні» жиди знищили, щоб догодити кремлівській кліці і своїй жажді помсти за вигадані кривди. Хто справді був покривдженій — скаже ще колись справжня історія. Ця таємна і підкупна бреше тим часом як скажений пес. Пане Цверлінг, не слухайте того белькоту.

НАШІ СУСІДИ: ПОЛЯКИ

Доля сплела наше життя з поляками, що іноді важко встановити межу: де мое а де твое. У такій ситуації треба б величного розуму і такту, щоб наладнати якесь можливе співжиття. Живуть же разом і живуть непогано німці, італійці і французи в Швейцарії, в Канаді теж є Вавилон, але ніхто нікому не видирає очей за національну окремішність і принадлежність до тієї чи іншої

групи. Поляки по виграній війні з українцями постійно виrivали нам і очі і серця, собі і нам на шкоду.

Приказка: «де двох б'ється, там третій користає» є очевидним доказом, кому на добро вийшов польський похід на Схід, на «Креси».

Приготувляючи книжку про Броди, я написав до моого колеги Октавіяна, поляка зі старих Бродів, (там також був шматок старого Риму) і просив його написати про польсько-українські стосунки в нашому місті. Мій колега відмовився писати, мовляв, нема про що розводитися, все було якнайкраще, «ви возились зі своїм Шевченком, мали свої товариства, бесідували своюю мовою. Mein Liebchen, was willst du noch mehr?»

Не знаєш, колего, про що писати, то поспітай послідовників Юліуша Мерошевського, чого нам ще треба крім хліба насущного? Але з листа Октавіяна виходить, що madry polak po szkodzie, це дуже перестаріла приповідка. Коли б була змога він далі проводив би пацифікації, вводив би «нумерус клявзус» у все громадське життя, насаджував би колоністів на землю Брідщини і інших повітів. Заглобу номінував би воєводою Галичини і Волині і хвалив би себе перед світом: za wasza i nasza wolnosc. Бодай Ти скис, Октавіяне!

ХРИСТИТИСЯ Є КОМУ

Не пам'ятаю вже, як називалась та самітня бабуня і не знаю багато про її життєву долю. Жила вона одним-одна в нашему селі в хаті, подібній до тієї з байки. Стіни її не були обкладені медівниками, але були чисті-чистенькі, наче б їх хтось добув з нової скрині. Вікна і двері також блистіли, було приємно дивитись на бабунину хатку.

Подвір'я біля хати заросло зеленою муравою, бабуня доглядала її також, як ока в голові.

Але найбільш клопоталась статую Розп'яття, що звернена до вулиці стояла недалеко від огорожі. Бабуня щодня гляділа на її підставу, звернені вбік і вгору рамена, відцвілими очима провір'ювала читабельність напису, свіжість і якість фарби, чи вапна.

З вдоволенням годилася, усе в порядку, нема чого ні нарікати, ні поправляти. Мало того, в порівнання з іншими фігурами, її була безсумнівно першою.

Те саме мабуть думали сусіди, і не тільки сусіди.

Але на тому не дуже білому світі навіть Розп'яття буває причиною непорозуміння.

А може годі тут говорити про непорозуміння, а просто про смішну людську вдачу.

Так чи інакше одного погожого дня верталися женці з поля. У більшості молоді хлопці і дівчата. Гомоніли безконечні пісні і

жарти. Дожинкові, любовні, стрілецькі, тужливі і веселі, незрівняні українські пісні.

Цей незвичайний хор зрівнявся з хатою нашої бабуні, що, почувши відомий добре спів, вийшла з хати поглянути хоч в думках на свою молодість, що проминула як сон. Жаль стиснув серце, хотіла щось сказати хоч до себе, але слова десь загубились в зів'ялом горлі, непрошені слози з'явились в куточках пригашених очей, і бабуня розгублено розвела руками, мовляв, ви навіть не прочуваєте, що і я була колись молодою, такою як ви.

Але на довгі розмови навіть в думках не було ні часу, ні місця, женці і їхній хор проходили байдоро попри бабусину хату, от-от її проминуть. Здалека видно було як хористи хрестилися згідно зі звичаєм наче поздоровляючи Розп'яття і далі заливались співом, що наповнював красою увесь світ.

Наша Бабуня помалу поверталась думками на землю. Солодкий спогад про нечувану молодість відлетів у давні закамарки приголомшеної пам'яті. Його місце зайняла гірка дійсність: опущення, самота, неспані ночі, недостатки і слабкі руки, що ледь-ледь, з бідою, недавно помазали вапном статую Розп'яття.

Бабуня якось дивно усміхнулась. У цьому сміху був жаль, смуток, скарга і резигнація. Розвівши безрадно руки, вона сказала:

— Христитися є кому, але білити статуй нема кому!

Женці почули цю скаргу, але не мали ні часу, ні змоги на відповідь. Їх пісня далі гомоніла на все село.

Бабуня сама залишилась зі своїми спогадами і жалями.

Женці тепер мабуть вже так не співають, як колись і явно-славно не христяться як бувало. Все минулося. Залишилися тільки спогади.

СЛІПИЙ КЛІМ В РОЛІ ДЕНТИСТА

Згадую Корсів, село де я прожив дитинство, як найкраще місце на світі. Його люди, діти, ріка і забави не мають і досі собі рівні. Таке там було все чарівне, таке принадне, таке свіже, пахуче, добре, зичливе, якесь не з того світу. Наша сусідка Вовчучка варила найкращі страви, дядько Кіт розказував хвилюючі байки, а з колодязя коло Михасьчих можна було витягнути скільки хочеш джерельної води (за яку в Торонті треба солоно платити), тільки добре вважай, цямбріна невисока, а на біду багато не треба.

Але навіть в тому земському раю трапилося мені лихо: розболів зуб і болить без кінця, вдень і вночі. Не дає спокою. Кожна мама знається на медицині, отже й моя мама лікувала мене як могла, прикладала тертий часник, обклади з оцту, вигрівала хвору щоку теплими хустками, але зуб далі немилосердно болів, затруював мені життя і не давав спокою моїй мамі. Треба було стосувати фахове лікування, домашня медицина видимо не

помагала, але легко сказати, а зробити було тоді просто неможливо. Корсів лежить у віддалі 20 км. від міста. Комунікації з Бродами не було. Ми не мали коней, ні грошей, у нашому досі спокійному світі шаліла війна, батька забрали до війська боронити ц.к. монархію, отже не було кому боронити його дітей. Одним словом, про лікування в професійного дентиста й мови не було. Але ж і домашнє не помагало. Що робити?

Вирятувала справу добра сусідка, Рудницька. «Нема ради», казала вона, треба покликати Кліма. «Як він не поможет, ніхто не поможет».

Клім був сільським знахором. І якоюсь нещасною і покривджененою долею людиною. Жив сам один на краю села, як йти до Лешнева, в старій, дуже опущеній і занедбаній хаті. Де поділась його родина, здоров'я і життя? Хлопчина восьмилітній не турбувався чужою нещасною долею, особливо коли страшенно болить його зуб. Не знала мабуть багато про нього й моя мама, хіба те, що Клім крім знахорства займався жебрацтвом, суспільної опіки тоді не практикували, перед голodom хоронила вбогих інституція прощеного хліба. Бідняга йшов від хати до хати, а люди давали йому хліб, огородину, а дехто навіть гроши.

Такого якраз прошаку, до того тільки з одним оком (тому то звали його Сліпим Клімом), порадили нам взяти в ролі дентиста. Мама довго не хотіла погодитись на такого «доктора», бож то й проти глупду і якось не годиться вчителеві давати приклад віри в забобони, але не було іншої ради.

Клім прийшов до нас і всі домашні наче розгубились з дива і з тієї незвичайної події. Диво ще зросло, коли Клім повелів усім, з віймком хворого, тобто мене, залишити кімнату. Тоді посадив мене на крісло, і заляканого немов зайця в нагінці, погладив по голові, успокоїв лагідними словами кажучи «не бійся, синочку, все буде добре, Господь ласкавий, ти будеш здоровий, біль піде геть від тебе».

Я далі не знов, що думати і казати, таке то все «лікування» було дивне і незвичне.

Тим часом Клім почав скидати всі хустки з моєї голови, якими мама «стремувала» біль моого зуба. На вигріте обличчя вдарило холодне хатнє повітря. Але це був тільки початок. Незабаром сталає далеко гірша «операція». На виніжнену щоку мій «доктор» поклав зимне лезо кухонного ножа і водночас почав відмовляти якісь тільки йому відомі молитви. Не пам'ятаю імен святих, ні його закликів, ні благань. Знаю що по відмовленні молитов Клім мене знову погладив, успокоїв і ще раз сказав: «Все буде добре, біль піде геть, у безвість».

Вірте мені, що так і сталося. Клім залишив хату і разом з тим я наче віджив: зуб перестав зовсім боліти. До справжнього дентиста я пішов за добрих десять років.

Будьте суддею і скажіть: гіпноза чи чудо?

НЕСПОДІВАНКА НА РІЦІ

Продовж довгого українського літа Корсівська річка була центром нашого життя. Тут ми проводили довгі години дозвілля, купались, плавали, ловили рибу, відкривали нові тайни природи і хоч спеціально не вилежувались на сонці, були подібні до мешканців Уганди.

Найцікавішим зайняттям була, розуміється, ловля риб. Тут поєднувався інстинкт здобування з практичним підходом до життя. На диво ми тодішні дітлахи були вже дуже практичні, а в порівнання до сучасних канадських дітей, просто виймково підприємчиві і зарадні. Мама не раз нам згадувала про важкі часи, що настали разом з війною. Батько пішов до війська, пенсії не було, а велика родина: п'ятеро дітей, якось мусіла жити. Справу рятувала корова, що кожного дня давала нам 5-6 літрів молока. До того ми мали свою картоплю і ярину. М'яса не було, хіба часом пощастило зловити рибу.

Ми ловили рибу ятірем, клімлею і вудкою. Але найчастіше вудкою, бо клімля й ятір здебільша були нам недостурні, коштовні, та й малохто вмів їх спорядити.

Найчастіше ми ловили малі коблики, зрідка плотиці, а про щупака то тільки могли мріяти. Він хитрун живе на глибині і опушкати його пробитим хробаком не легко.

Але раз трапилася нам, братові і мені, велика несподіванка. Ми пішли до млина, щоб там у ставі пробувати свого щастя. Всупереч рибацьким звичаям ми опинились над водою під полуцен (риба бере досвіта або вечером), закинули вудку і пильно дивились на поплавець, що раптом щосили пірнув десь у глибину води. Це був очевидний знак, що треба тягнути вудку до берега. Але вудка почала кидатись і сюди і туди, вправо і вліво, вперед і назад і ніяк не давала собою керувати. Ми догадувались, що мусіла зловитись не перша-ліпша риба, а якийсь солідний сом, а може й щупак. Маневри тривали досить довго, помалу жертва, видимо вже втомлена даремною боротьбою за життя, успокоїлась і зрезигновано чекала своєї долі. З великим трудом ми обережно витягнули на берег величезного щупака.

Але ту постав новий клопіт. Ми не мали на нього посуду. Невеличка бляшанка добре служила на невеличку рибу. Але де подіti велетенського щупака?

Рада в раду і ми вирішили піти до хати (добрій шмат дороги) і принести сітку чи мішок, на вже зловленого щупака і на всі інші, що зловляться до вечора.

За годину брат приніс велику торбу, ми ще ловили рибу до самого вечора, але нічого більше не зловили. Щастя усміхнулось нам тільки один раз.

МІЙ ПЕРШИЙ ГОДИННИК

В добі лейсерів і комп'ютерів годинник найбанальніша річ. Можна її тут в Канаді купити за центи і подарувати дворічній дитині, бо вже триріччя оглядається за більш складним механізмом.

Колись, скажім п'ятдесят років тому, було інакше. Годинник, а ще до того швайцарської марки Омега, був недосяжною мрією неодного студента університету. Він частенько не мав грошей на вечірку, що ж говорити про люксус годинника.

По роках ощадності кожного гроша мені пощастило. Я купив срібний годинник за 75 злотих, на нинішні гроші то мабуть більше як тисячу доларів.

Врешті було чим пописатись (яка смішна людська натура!). Та й не треба було вже вгадувати пори дня. Годинник достойно сповняв ці дві функції на велику мою радість і втіху.

Але на світі все має свій край. Ненадійно скінчилося також мое годинникове щастя.

Якось в середині літа, я йшов (єдина комунікація) з Бродів до Берліна. Був нестерпно гарячий полудень. Ніде ні живого духа, отже я скинув сорочку і насолоджувається легкістю вітерця, що ніжно прохолоджує моє тіло. Раптом я зупинився, щоб глянути на годинник, причеплений до кишени сорочки. На мое неописане горе слід по годиннику застиг.

Я вернувся тією самою дорогою добрих 3-4 км, але надармо. Була така альтернатива, хтось його знайшов або годинник так глибоко пірнув у сипкий пісок, що безслідно загубився. Сяк чи так, годинник пропав.

У пізнішому житті я тратив дорогих і любих мені людей і сподівання та навіть ґрунт під ногами. Я почав привикати до цих втрат, як до невід'ємної частини людської долі. В порівненні до пізніших нещасть (смерть батьків, втрата батьківщини), згуба годинника була банальною і не вартою мабуть і згадки. Коли ж все таки про неї тут згадую, то лише тому, бо вона була першою і важливою лекцією: жити на світі — то постійно бути готовим на все, навіть на втрату... годинника.

ХОЛЕРА БРОДСЬКА

В ХУІІ і ХУІІІ і XIX сторіччях Броди були великим містом, другим по Львові, столиці Галичини. Річний торг доходив тут до 10 мільйонів корон. У Бродах мали осідок московський і німецький кунсулу. До Бродів приїздили купці зі своїми товарами зі Сходу (арабських країн), Туреччини, Московщини, Персії а навіть Індії і зі Заходу (Німеччини, Австрії, Франції, Голландії).

У половині ХУІІІ ст. східні купці привезли до нашого міста бакцилі страшної недуги, холери. Кілька тисяч людей впало її

жертвою а страшній спогад про це нещастя залишився на довгі роки.

Наши люди по селах вживали слово «холера» в таких висловах «дівка як холера», «кінь як холера», «гешефт як холера», «життя як холера». Було в тих словах звичайне перебільшення, але наїзи, окупації і пасифікації інноплеменників затруювали українське життя наче ця страшна недуга.

ЗАЛЮБЛЕНІ БРІДСЬКІ ДІДУГАНИ

Амор нападає іноді старих людей і таке трапляється не тільки в Бродах. Але в нашому місті цей залютний божок накоїв багато лиха у двох знаних загально випадках.

Першим був ще при кінці ХУІІ ст. шляхтич Браніцький. Не зважаючи на свою 80-ку він вирішив одружитися з молодою 20-тилітньою кріпачкою-красунею. Щоб хоч трохи вирівняти різниці віку, пан Браніцький шукав поради в знахарів і лікарів. Вони порадили, але напиток-лік був або заміцний або серце заслабе, так чи сяк Браніцький нагло помер і нішо не вийшло з того недоречного подружжя.

За наших часів подібний випадок трапився вдруге (?) в Бродах. Молодий знову мав 80 років а молода 20. Він вимагав небагато тільки вірности і любови, вона його грошей. Легко догадатись, хто вийшов переможцем з того нерівного бою: Дівка як холера.

«ФЕМІНІЗМ» В МОЄМУ СЕЛІ

Не безглуздий фемінізм «мейд ін Канада і ЗСА». А звичайне людське пошанування жінки і її важкої праці. От що було і є на потребу. Але чоловіки не завжди вміли оцінити працю жінок, не завжди їй допомагали. Прикладом може бути Ілько, мій сусід. Якось ми говорили про це і те, Ілько своє, я своє, а його жінка, хоч не брала участі в розмові, слухала її пильно і, не погоджуючись з чоловіком, сказала членно свою думку. Показалось, що вона мала рацію. Але Ілько не зносив ні жінчиної рації, ні її голосу, до того в приязві чужого чоловіка. Віддавна звик до ролі малого диктатора, а може навіть тирана. Не зважуючи на обставини, глянув на свою дружину по-злому, підніс голос і закричав на всю хату: «Гапко, я вже казав тобі не раз і кажу ще й тепер: Твоя робота і діти, а мос говорення».

Ілько мабуть не дожив пори, коли жінки керують державами, департаментами поліції і говорять, говорять без кінця.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТ І УЧИТЕЛЬ НЕ ОТ МИРА ЦЕГО

Галицькі учителі поруч священиків були піонерами українського відродження. Як скрізь, так і в Брідщині, були між ними різні цікаві люди.

Не можна забути двох. Перший ще не старий, десь під п'ятдесятку постановив вивчити всю енциклопедію напам'ять. Легко сказати — тяжко зробити. Вивчиш сто гасел, а залишається ще десять тисяч, запам'ятаєш факти з літератури, а вже забув усе з фізики. Возився з тією науковою наш енциклопедист щось пів року, а далі покинув. Нехай енциклопедію займаються французькі енциклопедисти.

Ще цікавішим був старий учитель — музик з-під Станиславчика. Його школа була знана в усій околиці з віймково-доброго хору. Коли настала Польща, шкільний інспектор поїхав на візитацію до нашого вчителя-музикі. Все пішло гладко, а спів випав найкраще, як можна було й сподіватися. На післявізитаційній конференції інспектор висловив своє вдоволення з успіхів школи, але додав тактовно: *Na drugi raz prosze w czasie wizytacji nie wlaczac do programu hymnu «Szcze ne wmerla Ukraina». Teraz tutaj jest Panstwo Polskie.*

Наш педагог був дуже здивований культурою свого наставника. Таких білих круків не було багато в тодішньому світі.

БУРСА о. ЄФИМОВИЧА І ВУЛ. МАКАВЕЇВ

Броди мали опінію міста жидів і москвофілів. Перші мали монополь в торгівлі і ремеслі, вели перед в професійних фахах, другі обурені на зловживання місцевої польської адміністрації з тugoю гляділи на схід, на православного царя, що колись принесе визволення з польської неволі.

Але між одними і другими була велика ріжниця. Жиди постійно зростали в силах, а «кацапи» з дня на день маліли і розпливались в українській стихії.

Жиди в Бродах становили три четверті населення, економічно і культурно займали безсумніву перше місце (мали свою школу, Музичне Товариство, свою друкарню), чотири аптеки, кілька млинів і тартаків, всю торгівлю, ресторани (крім крамниці Коціяна, Народної Торгівлі і ресторану Іваницького), малошо не все ремесло. Послідовно, займали поважне місце в міській раді, в місцевих школах і державній адміністрації. До автохтонів-українців ставились з резервою, ні зле, ні добре, радше по-діловому, купи, що тобі треба і будь здоровий.

Але були війми від того правила. Н. Розенблюм був учасником УГА і завжди маніфестував свій український патріотизм. В оркестрі «Бояна» брав участь добрий десяток жидів. У школі ми близько товаришували з жидами, хоч не знаю випадку сердечної жидівсько-української приязні. В Галі Ладнюківній, українській красуні, любилися усі, отже і жидівські хлопці.

РІЗДВО В КОРСОВІ

Що пам'ятає дитина з перших років свого життя? У Корсові, де мій батько вчителював, я мав уже добрих 6-7 років і з того часу пам'ятаю кілька фактів-подій, вартих мабуть короткої згадки.

Перш за все дуже довгі відправи в зимній церкві або над рікою на свято Йордану. Не зважаючи на те, в церкві було повно дітвори, без порівнання більше як в тутешніх огрітих церквах. Не мали ми й такої теплої одежі, ні чобіт з футром, але була жива традиція: в неділю а тим більше у велике свято треба йти до церкви.

До різдвяних звичаїв належала коляда. Діти ходили з «Дивною Новиною» від хати до хати, і звичайно під вікнами співали коляди, а коли вийшов господар, то «вінчували»: дай вам, Боже, ліпше як торік, а коням обрік.

Але однією з найбільших атракцій Різдва в учительському домі було дарування вечерями. Був такий звичай: хто мав дитину в школі, приносив своєму вчителеві вечерю на дарунок. Ця вечеря складалась з книша, бубликів, пирогів, медяників, яблук і горіхів. Корсів — велике село. В школі було 120-150 дітей, отже вчитель одержував приблизно сто таких вечер. Ціле щастя, що в Бродах була бурса. Бурсаки мали що їсти і Божі дари не пішли намарне.

Тим часом батьки приймали гостей по-святочному. У великій шкільній залі засідало до столу сто або й більше народа. Оркестра грала колядки в часі трапези, потім йшли побажання святочні, а на кінець всі хором співали про нову радість і дивну новину. Під ясним небом і в такт гарячих сердець співам не було кінця. Нема його і в моїй крихкій пам'яті.

БАЛАКИМ

Не знаю, скільки в тій історії правди, а скільки фантазії. Може вона вся вигадана? Розказували її нераз в нашій хаті і тут я хочу повторити історію Балакима. Не знати добре хто він такий. Всі знаки показують на емеритованого вчителя. Але він міг бути також ще іншим диваком, наприклад вдівцем, старим парубком, колишнім банковим урядовцем.

Сяк чи так, Балаким жив в нашему повіті, але ніхто докладно не пригадує собі де, в котрому селі, і коли. Зі скупих історичних відомостей виходить, що місцем дії були Броди, а порою були старі, «добрі» часи перед Другою світовою війною.

Балаким був старшим чоловіком, між 70-80 роком життя. Як відомо, ті роки принадлежать старості-нерадості. Балаким одержував невеличку пенсію, не здався сенійором просто тому, що такої професії тоді ще не було. Жив бідно, як усі його ровесники, але на свою долю не нарікав. Все життя жив скромно і звик до твердого життя. З одним тільки не міг собі порадити: з пам'яттю, що з кожним днем тратила свою силу, потужність і виразність.

Балаким просто усе забував: де поклав гроші, в котрій кишені залишив ключі, в котрій годині правиться Служба Божа, в кого позичив книжку. Ці ніби то дрібні справи забирали йому багато часу на шукання, нервували заниканням, нестачею, здавалось завжди доброї пам'яті і постійно пригадували, що він стається старою людиною. Але ця свідомість не була ще найгіршим лихом. Практичні наслідки слабкої пам'яті, ось що догризalo Балакима.

Уявіть собі: треба вийти з хати, а ключ не знати де дівся? Насправді не дівся, але Балаким його десь так запроторив, що треба дві години шукати. Як шукати, коли не маєш часу, ні нервів.

Балаким почав енергійно думати про вихід з зачарованого кола. І видумав. Просто сказав собі: нема ради, мушу все записувати. Це найпевніший спосіб зберегти лад у пам'яті і в житті.

Кожного дня поставав реєстр нотаток про всі важні справи, події, пляни: занести листи на пошту, купити хліб, відвідати хворого сусіда, направити собачу буду. Але одного дня чи радше вечора, Балаким сам собі навдивовижу записав на карточці, де поклав свій одяг, сорочку, черевики і інші речі своєї гардероби. На кінець додав: а Балаким у ліжку.

Ця остання нотатка була мабуть недоречна, бож годі порівнювати людину із шкарпетками. Але її несумісність показалася щойно на другий день. Балаким встав рано з постелі, все знайшов в порядку як записано крім одного. На картці було: Балаким у ліжку, а тим часом ліжко було порожнє.

I. ФРАНКО: НОБЕЛІВСЬКИЙ КАНДИДАТ

Прохання о. проф. д-ра Йосифа Застиця, уродженця хутора Романців, приналежного до села Конюшкова біля Бродів, до Королівської Академії в Стокгольмі, о приділення нагороди Нобеля д-рові Іванові Франкові.

Нешодавно я одержала з Швеції листа про те, як кандидатура Івана Франка була висунута на здобуття Нобелівської премії.

Серед кандидатів на премію Нобеля в 1916 році був і Іван Франко. Його кандидатуру висунув у Відні о. доктор Йосиф Застирець. Підтримав його шведський історик доктор Гаральд Гирне.

Нижче публікуємо текст рекомендації доктора Застирця. Документ має такий заголовок: «Шведська Академія Нобелівського комітету Но. 10». На стор. 5-7 читаємо:

«Но. 4. Іван Франко.

Високоповажаній Королівській Академії, Стокгольм.

Так як український університет для 35-мільйонового населення не відкритий в Галичині у Львові, ані в Східній Україні, наслідком цього не існує Академічна колегія, яка могла би представити найбільше та найбільш заслужених людей народу Королівській Високоповажаній Академії, тому я дозволяю собі звернути увагу Високохваленій Академії, що найбільший український і одночасно слов'янський поет і учений живе у Львові в нужді, но зі свіжістю юнака високо держить прapor боротьби за свободу, прогрес і загальнолюдські ідеали, на протязі половини сторіччя...

В 1893 році захистив докторську дисертацію у Віденському університеті на „відмінно” під керівництвом відомого професора університету Ягича, але через політичні умови його не допустили до університетської катедри. Він працював без перерви на ниві поезії, прози, як критик, історик літератури, етнограф і т. д., так що зовсім втратив своє здоров'я. Майже шість років диктував він свої твори, він був спаралізований, повні весни та свободи дійсні перлині поезії свого народу, які дістали загальне признання, як творіння загальнолюдської вартості. Він є величезний національний поет свого народу, який глибиною та діяпазоном думок, красотою мови значно більше перейшов найбільшого поета нації Шевченка. Його останні твори вказують на філософську резигнацію.

Бібліографічний список його творів українською, німецькою, російською, польською, чеською та іншими мовами становить колосальні томи. Він є дійсно найвизначнішим письменником сучасної Європи.

Погане становище нації не дозволило великому письменникові стати доступним широким культурним масам.

В 1914 році він одержав поздоровлення від широких кругів свого народу, своїх друзів та недругів з нагоди 40-літнього ювілею своєї літературної творчості.

Тепер він лежить три чверти року тяжко хворим. Від голодної смерті його рятують тільки допомога студентів.

Тому, що він є надто великий як поет, його вороги подібно, як колись Толстого, понижують.

Цей великий поет і письменник, якого пісні стали національним скарбом, цей великий Провідник свого народу і міжнародний геній заслуговує, щоб славна Королівська Академія нагородила його Нобелівською премією. Я підкреслюю при тому величезне політичне значення такої нагороди для національних змагань старовинного культурного народу, який тепер бореться за свою свободу, який від довшого часу бореться за відкриття свого університету.

Нагородження доктора Івана Франка Нобелівською премією буде мати велике значення не тільки для самої України, але також для Східної і Західної Європи.

Відень, 26 листопада 1915 р.

о. професор і доктор філософії Застирець Йосиф».

Віра Франко

ЛЕСЯ УКРАЇНКА У БРОДАХ

Мешканці Бродів повинні гордитися тим, що їх місто було добре відоме Лесі Українці, що вона в ньому була не один раз.

На основі архівних документів установлено, що Лариса Петрівна Косач у супроводі своєї матері (письменниці Олени Пчілки) на початку лютого 1891 року їхала з Луцька через Львів до Відня, щоб там лікувати хвору ногу. Отоді Косачі й побували у Бродах. Цьому місту випала честь першому на галицькій землі зустрічати Лесю, божі Броди були колись ніби ворітами до Галичини, на шляху до Львова з Волині або Києва.

У Бродах мандрівникам з Росії доводилось спинятись на кілька годин, бо тут недалеко проходив кордон між двома державами, кордон, який штучно розділяв українську землю, український народ. Тут треба було пересідати з поїзду російського на австрійський, щоб їхати до Львова чи й далі.

Дехто може запитати: була Леся тільки на станції чи й у самому місті Бродах? Напевно, була вона і в місті. Пасажирам, які

змушені були робити пересідку, доводилося чекати поїзду іноді кілька годин. Леся Українка любила подорожувати, вона цікавилася містами і селами, пам'ятними місцями в рідній стороні і на чужині. Тому не могла вона не поцікавитись Бродами, де також були архітектурні пам'ятки.

Коли письменниця в 1895 році поверталася з Болгарії, то з Бродів 19 серпня вона написала листа до М. Павлика. Звідси ж вона відправила посилкою книги І. Франкові, які забула лишити у Львові, коли там зупинялась.

Про цікаві факти ми довідуємося з листа Лесі Українки, написаного 28 серпня 1901 року в Буркуті (Гуцульщина) до відомого етнографа В. Гнатюка, який тоді мешкав у Львові. В листі, зокрема, писалося: «...листа від п. Питляра з Бродів я отримала, тільки він не дає точної адреси..., тож не відомо, де його в Бродах шукати; чи не будете ласкаві написати мені се. Також прошу Вашу приватну адресу у Львові, бо я хотіла б телеграфувати до Вас просьбу вислати книжки до Бродів, до п. Питляра, як тільки отримаю звістку, що там вже є кому ті книжки забрати».

З цього листа можна зробити висновок про те, що Леся Українка мала тісні стосунки з Бродами, що тут був важливий пункт перевезення забороненої літератури через кордон на Україну, що брідщани брали активну участь у цій важливій справі.

Та треба сказати, що до приїзджих зі Східної України, зокрема до тих, хто став на шлях боротьби з гнобительським ладом, ставлення було різне. Чиновники брідської митниці прискіпливо перевіряли речі прибулих, шукаючи небезпечної для них літератури. Поліція, шпигуни пильно стежили за ними, негайно доносили львівській поліції небажаних гостей зі сходу.

А трудівники — галичани (русини, як їх тоді іменували) радо вітали своїх братів з Великої України, старалися всіляко допомогти їм. Так було, коли Леся Українка перебувала у Бродах, так було і раніше, коли ще її дядько М. Драгоманов переїзджав кордон. Леся, коли була ще малою, чула розповіді про добрих русинів-брідщан.

Вшановуючи пам'ять видатної дочки українського народу, друга робітників, вдячні нащадки з захопленням читають її безсмертні твори, вивчають її творчий шлях і громадсько-політичну діяльність, досліджують ті місця, які сходила Леся своїми хворими ногами.

Брідським краєзнавцям треба б глибше вивчити питання про зв'язки Лесі Українки з містом, дізнатись про те, хто ті брідщани, які допомагали видатним людям у їхній благородній справі.

П. Боднар

ВАСИЛЬ ЩУРАТ І ВІДВІДИНИ ІВАНА ФРАНКА В БРОДАХ

Українську мову в гімназії в Бродах вчив до року 1907 д-р Василь Щурат, поет, лірик, літературознавець, фолклорист, голова Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові 1919-1925, академік з 1929 року, ректор Таємного Українського Університету за Польщі, дослідник творчості Шевченка, Котляревського, Федъковича, Франка, Самійленка, перекладач «Слова о полку Ігоря», «Нібелюнгів», «Пісні про Ролянда», дослідник старовини, дійсний член Академії Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки, створеної 11 лютого 1919 року на наказ Нар. Ком. Освіти України.

Народився в селі Вислобоки (Камінка Струмілова), студіював у Віденському, Львівському і Черновецькому університетах. Народився в сім'ї учителя 24 серпня 1871 року, помер 27 квітня 1948 року.

В науці української мови впоював патріотизм і любов своєї мови і літератури. Літературу пояснював зрозуміло на тлі історичних подій і своїх історично-літературних досліджень між роками 1901-1907.

В. Хронович пише у своїх спогадах:

«Письменника Василя Щурата пізнав я в Бродах під час літніх вакацій. Він був тоді викладачем німецької гімназії, а рівночасно і префектом української бурси, яка була близько нашої хати.

Я скінчив уже тоді видлову школу і постановив першого вересня вступити до учительської семінарії в Сокалі. В тому часі на сусідній вулиці будували великий дім, де мав бути український клуб і банк. Щоб заробити собі кошти на подорож до Сокала і на перші дні прожитку в ньому, я впросився на мулярського помічника при будові того дому. Носив цеглу, пісок, вапно, воду, за що діставав щодня одну корону.

Минуло два роки. Я скінчив уже другий курс української семінарії в Сокалі і приїхав на літні вакації до мачухи. Другого дня впопудне прийшла до нас служниця Щурата:

— Ходіть, пане Володзю, до бурси — доктор Щурат вас кличе. До них приїхав якийсь знайомий дідусь і їм конче треба помочі другої людини, а я кінчаю варити обід і ніяк не можу відірватися на довше від кухні. Ходіть, Володзю, ходіть, дуже вас прошу.

Я послухав і пішов з нею до бурси, але дуже нерадо. Там в просторій кімнаті я й справді застав якогось старенького дідуся у вишиваній сорочці. Він сидів за столом зі спущеними руками. Спочатку я думав, що це певно Щуратів старший брат, а може, й батько. Вклонився йому, привітав добрим днем і запитав, де доктор.

— Він зараз прийде, почекайте трохи, — відповів дідуся тихо.

За хвилину справді прийшов Щурат, поставив на столі кошик з яблуками і грушками, а мені дав порожній сифон і два крайцари.

Я побіг, трохи забарився, бо в кіоску застав чергу. Коли повернувся, знову не було господаря. В кімнаті сидів той самий дідуся у незмінній позі. Він, здається, боявся поворухнутися. Я поставив перед ним сифон.

— Налий мені, хлопче, води, тільки до половини склянки, — попросив дідуся тихо.

Я це зробив.

— Поможи ще й напитися.

Мене це здивувало.

— Чи ви самі не можете цього зробити? — відказав я невдоволено.

— Не можу, — якось сумно відповів він. — Моя хвороба заatakувала мене сьогодні чогось сильніше і я вже від години не можу піднести жодної руки.

Мене за серце взяв жаль.

— Хто ж ви будете? — запитав я майже пошепки.

Очі в дідуся були сумні та ледь усміхнулися.

— Не пізнаєш?

Я придивився, і раптом в уяві постав образ дужого каменяра з молотом у руках, якого знов з різних фотографій, але далеко молодшим. Це був Іван Франко.

Важко передати, що зі мною тоді діялося. Сліз вже годі було стримати. Плачу я, мов дитина, схопив його за руки, цілую. До рідного батька не виявляв такої ніжності. Франко болісно зморщився.

— Тільки мамі руку цілуй, — мовив він. — У тебе є мама?

— Не маю, я круглий сирота.

— Так можеш цілувати руку колись ще й коханій дівчині, а більше ні кому.

Підніс йому склянку до губів, а рука моя тремтить, мушу її підтримувати другою.

Так залишилася в моїй пам'яті на все життя ота сцена. Мов зараз бачу перед собою ту кімнату, стіл і нашого Каменяра.

Франко побув у Щурата тоді три дні. Весь цей час я кілька разів забігав до бурси і там, якщо треба було, йому залюбки послугував».

Стільки пише Хронович.

Варт відмітити, що в часі свого вчителювання, д-р Щурат віднотовував тодішні патріотичні події в Бродах і робив записи з історії організацій.

Наприклад: В часописі «Світ» з дати 24 лютого 1907 року поміщені його записи п.з. «Церква гр.-кат. парафії в Бродах».

В час. «Руслан» (1900) поміщений його допис п.з. «Вечір в пам'ять тридцятdev'ятих роковин Тараса Шевченка в Бродах».

Вже в 1895 році друкувалося оповідання д-ра Щурата п.з. «Орлине гніздо» в американському час. «Свобода», а в 1913 році д-р Василь Щурат написав «Гимн Американських Українців», до якого музику склав С. Людкевич. Цей гимн написаний за спонукою Крайового шкільного Союзу у Львові, щоб віддячитися українцям в Америці за щедрі жертви на потреби Рідної Школи. (Делегатом до Америки для збірок на Рідну Школу був д-р Семен Демидчук (походив з Буська над Бугом, помер 20 вересня 1965 року в Брукліні, Н.Й.). Д-р Щурат був членом Тіснішого Комітету Крайового Шкільного Союзу.

В. Т. Купчинський

ЧОТИРИ РОДИ ДОКТОРІВ

(Образок з життя пок. д-ра Василя Щурата)

Зимова пора. Надворі завірюха. Десь коло 11 години. Д-р Щурат пішов уже спати. Я сиджу над «улюбленою» грекою, приготовляючись назавтра до школи. Хтось застукав у задні двері. «Влодку, піди подивися, кого там принесло». Виходжу, відчиняю двері. Переді мною засніжений селянин з батогом у руці. «Ци тут є пан доктор Щурат?» — «Тут, відповідаю, — чого хочете?» — «Хочу, щоби пан доктор їхали зі мною до Білявець, і то раз-два. Наши їгомосць дуже просять і прислали своє велике футро».

Я переказав слова селянина д-рові Щуратові. Вбралися, вийшов він до кухні і запитав селянина: «Що сталося, чи їгомосць хворі, чи може яке нещастя в родині?» Селянин лише повторив, щоб д-р Щурат їхав, бо справа дуже важлива і їгомосць дуже просили. Я нагрів чай, але селянин не торкнувся його, бо треба було поспішати. Поїхали.

По дорозі селянин розговорився, але не про ціль подорожі, а про інші справи. «Знають пан доктор, що є різні доктори, я чув, що є доктори від чоловіків і є доктори від бабів. І хоч вони всі вчаться з дуже грубих книжок, то я таки найбільше шацунку маю до докторів від худоби, бо завше таки христінин, як піде до доктора і доктор запитається, що вам бракує, то христінин пальцем тикне ци в живіт, ци в груди, ци в ногу, ци в голову — і для доктора вже пів роботи. Але як прийде доктор до худоби, ну, питайся її, що тебе болить, — вона раз що пальця не має, а друге, що по-нашому не розуміє, хібащо заговорить на Святий Вечір, але тоді доктора нема. То треба вченого над вченими, щоби знати, що худобині бракує».

До Білявець з Бродів коло двох миль, тож наші подорожні за півтори години дісталися туди. Д-р Щурат бував не раз в о. Герасимовича, тож здивувався немало, коли біля тополів фірман

не скрутів наліво до плебанії, а поїхав далі гостинцем. На запит доктора сказав, що візьме його до себе на пару хвилин, а потім поїде до ксьондза. Зайжджають на сільське подвір'я. Зі стайні виходить жінка з ліхтарнею, а за нею два чоловіки. «Максиме, ти дурно пана дохтора трудив, вже всю добре, хвалити Бога, маєш ялівочку, як золото. Мучилася бідна корова, але Панько помогли». — «Що це значить?» — питав доктор Щурат. — «Та я тепер признаюся, прошу пана доктора, наша корова не могла зйтися з телям, а пан доктор знаєть, що значить корова для хрисцінина, то я відважився, дістав від ігомосця адресу і футро та поїхав. Я заплачу, що пану докторові належиться, і дуже вам дякую». — «Чоловіче, — каже д-р Щурат, — я не є ніяким доктором від корів, я є доктором від студентів».

Зайшли на плебанію, збудили п-во Герасимовичів і при каві сиділи до 5 години ранку. Повертаючи до Бродів тепер о. Герасимовича кіньми, наш селянин повторяв кілька разів: «Чотири роди докторів: від чоловіків, від бабів, від худоби, ну і що я нігде не чув, — доктори від студентів».

Праці В. Щурата: «Літературні начерки» (1913), «Шевченко і поляки» (1917), «На досвітку нової доби» (1919), «Мої листи» (1898), «На трембіті» (1904), «Історичні пісні» (1907), «Вибір пісень» (1909), «Збірки поезі» (1895), «Із глибини возвах» (релігійні пісні) (1900).

В. Щурат був також директором гімназії СС Василіянок у Львові.

Після смерті д-ра Василя Щурата, його літературознавчу спадщину упорядкував його син, Степан, випускник української Академічної Гімназії з 1917 року, також автор ряду праць літературного значіння.

В 1963 році вийшов збірник Щуратових праць в Києві п.з. «Вибрані праці з історії літератури». У вступній замітці до цього збірника пишуть, що «вибрані праці Щурата розраховані на літературознавців, критиків, викладачів літератури у вищих і середніх школах, на студентів та всіх, хто вивчає історію української літератури». Тираж малий, бо тільки 1500 примірників. (Як критика, Щурата критикував д-р Іван Франко в своїй новелі Ліппезнайко).

З архіву д-ра П. Дубаса.

Д-р Юліян Вассиян

СТЕПОВИЙ СФІНКС*

Багаті дари природи і неба спливли на українську землю: гаряче сонце півдня скупало її промінням життєтворчої погоди, природа простелила розкішні килими заквітчаних лугів і розлогих збіжжевих ланів, закосичених мережами лісів і гір.¹ Благословення великої святої ріки споконвіку розливається миром цілющих вод і насычена генієм життя земля цвітує і тоне в неозорому багатстві своїх овочів. П'янкий хміль космічної стихії сплітає її вузлом любосного шалу, вона без спочину наливається вагітним насінням життя і родить, родить. Могутній подих творчої снаги стримує на всіх кінцях нашої землі, рвучко б'ють усі джерела неба, природи й землі та своїм невгамовним рухом закликають людину до великого життя. Бо все тут дане їй, щоб вона велично проявила свою волю і потвердила історичними подвигами відвічний закон панування духа на землі.² Але настирливий заклик *стихій* української природи не збудив сильних і тривких зворушень в українській душі. Джерело сильної української людини не вдарило піднебесним струменем — воно замулене і ледве сльозить.

**Юліян Вассиян,
нар. 12 січня 1894, помер 3 жовтня 1953.**

Людина нашої землі не відчула в собі покликання статися *Прометеєм* власної долі і дати щедрій природі гідну відповідь самостійного творця. Вона не викресала із себе вогню титанової гордості, що винесла б її на верховини слави і величі. Скупі діла української людини не змогли навіть станути гідно поруч краси й багатства її землі, а невмирущих творів її генія, що виросли б понад природу — майже не видно. Мандрівник, що проходитиме українською землею, подивлятиме різноманітність її природної краси, та одночасно буде збентежений враженням слабкого прояву нетлінних пам'яток людського духа. До рясно розсипаних багатств природи людина додала від себе мало, лише де-не-де блідиться слід її існування.

Українська земля багата минувшиною, але в ній мало історії української людини. Як степова Гелляда скупана вона в золоті сонця і синяві неба, та її історичний небосхил безнастанно тъмарився від куряви налітаючих орд і потопав у пурпурі пожеж. Безконечною чергою наступали ворожі стихії на нашу квітучу землю, щоб за кожним разом залишати за собою згаряща, руїни і невільницькі ридання придушеного люду. Суворий присуд долі видав її нещадному праву чужого меча і сталася наша Батьківщина — як сказав чужинець — *Campus Martius*. Меч і кров, плуг і плач — такий слід історії позначив сторінки нашого літопису.

Сила української природи, зазначена в багатствах земного краєвиду, не знайшла потрібного доповнення з боку української людини. Буйна природа — як усе є усюди — домагалася формуючої, дисциплінуючої і пануючої сили людського духа, але та сила приходила до нас від чужих племен і народів. Їх манили пахучі лани української рівнини і вони спадали туди хижими ордами, розбивали ледачий місцевий люд та упродовж століть панували над ним. Бо історія, подібно як і природа, не терпить безладдя, порожнечі і кволости. Мужня рішучість є засадою її добірних-селекційних нахилів, тому віддає вона володарський скіптр у руки найдужчих і найсміливіших, що таким чином увіходять у життя як провідна сила і творять з нього історію. Цен почин вирішного впливу на історичне діяння, за малими винятками, був на нашій землі правом чужих народів, а вони взяли собі його простим актом перемоги дужчого над слабшим.

УКРАЇНСЬКА ЛЮДИНА (негативна характеристика)

У цьому світлі багате українське минуле є духом не-українське, бо українська людина не зуміла сама статися джерелом власного історичного розвитку, вона скорилася наказам чужої волі, і хоч згодом розрослася числом до значних розмірів, то ще і сьогодні не має достатньо міцних внутрішніх основ, щоб здобути

собі позицію історичного підмету. На що здалася сповидно стилева легенда про Україну, як «Campus Martius», коли її фактичні висновки звертаються проти української людини, її вдачі, характеру та історичної ролі. Сварливий, недовірливий, анархічний українець розбиває кожну спробу на велику міру закросного єднання і внівець обертає випадкові осяги геніяльних імпровізацій своїх велетнів. Їхні великі діла тануть в огні його пекельного заколоту — крамоли, мстивої зажерливості, непогамованої заздрості і братовбивчої гризни. Хвороблива боротьба проти братніх успіхів творить душевне підsonня для прозябання трійливого зілля, що галапасливо шириться довкола, пошестно затроює життєве повітря, в якому передчасно гинуть багатородні квіти моральної сили, духової чистоти і гордої самопевності вільної людини.

Природне суперництво і життєва боротьба людей між собою посиlena в нас окремими душевними пристрастями заїлого ворогування, що нечувано виснажує органічні життєві сили і засліплює здоровий інстинкт самопочуття аж до повної затрати природних расових і суспільних почувань. Опір середовища новим починам геніяльних вибранців переростає в нас нормальний рівень того оборонного самозберігання, що його протиставить життя спробам зміни на основі звичайного свого гону до тривання, — але цей опір переходить із постави безвладності у стан чинного, доцільного поборювання. Те, що всюди бувас випадковим вийнятком, стає в нашому житті правилом конечної закономірності. В нас велика людина бореться самітно й безнадійно проти *засадничої нехоті і спротиву* своїх власних земляків, і тут саме наочно пробивається основна риса української історії: імпровізована вибуховість, хвилевий підйом і... довгий, мертвецький сон духа. Бо як переломові дії, так і поява великих людей у нас — рідке явище випадкових імпровізацій, що їх не сприймає органічно народній дух *в основу* свого *непроривного історичного розвитку*. Велика людина і її твір не були для українців предметом *сильної волі й чинної віри*, але хіба тільки зринали перед їх зором як неясний привид-мрія, що розвівалася за першим подувом вітру життя. М'якосердя поневоленого і пониженої тануло в почутті власного безсилля і шукало порятунку в химерних сподіваннях приходу спасителя чи чудотворця, що в чудесний спосіб перемінить твердий устрій життя в без журній, щасливий рай. Не велич *саму по собі*, а тільки як засіб до кращого життя вбачали замріяні очі нашої людини, що *безпосередньо сама* не хотіла, не прямувала і не творила. Мотив *безособовості* і якогось мимовільного, безнапрямного пропливу життя, що пульсуює не знати звідки й не знати куди, порушуючися силою космічної безвладності — такий мотив прикметний нашій українській сутності. Органічної волі вперед, угору, змислу величі і напряму живучого життя в нас нема. *Послаблена воля* при

надмірній перевазі *почуття* проявилася в нас як пасивний, існувальний тип людини, що в умовах природного багатства своєї землі цілком піддався стихійній, майже анімальній формі життя, не проявляючи ніяких вищих завойовниcko-панівних нахилів. Так постав відомий український тип *хлібороба*, глибоко зв'язаного зі своєю землею, миролюбного й обмеженого до своїх вузько-особистих, родинних і побутових вітально існувальних справ.

Надзвичайно вкорінена осілість українця не тільки спутала його розрісні-експансивні гони, — крім чисто біологічного, розмежового, — але засудила його до вічної оборонної, отже, апріорно слабшої і некорисної ролі *зберігання* свого *стану посідання*. Не диво, що народ плужників завоював великі простори, розорав цілинні степи, але залишився наймитом у неволі чужих наїздників — владик. Де душі бракує засади руху — волі, там неможлива ніяка правдива історія, переткана мережею великих імен і славних подвигів.

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

(короткий перегляд)

Похмурий образ української минувшини не має провідних ліній суцільної епопеї. Це ряд дій, не зв'язаних спільним мотивом героїчних зусиль, — тому й найбільші катастрофи нашої історії не прокидають враження трагічної глибини. Кожна велика історія у своїй основі трагічна, бо напруга вольового зусілля — хоч би воно кінчилося й найбільшим успіхом — мусить ламатися, щоб з невдач черпати сили до ще болісніших напружень. Велич поляглих титанів так само безумовна-абсолютна, як і їх переможців, коли цей упадок стається після найбільшого зусилля.⁴ Де ж бракує особистої волі, буде й найбільше страждання тільки проявом фізичного болю, що для нього маємо багато співчуття, але мало подиву. Об'єктивні розміри страхіт і лихоліть, що упродовж віків спадали на українську землю, може не мати рівноважних прикладів у цілій світовій історії. Однаке, їм часто бракує основного моменту моральної величини, що її дає прийнятій змаг з викликом долі, розколений у бою шоломом і геройська смерть на бойовиці. Бути битим шляхом для степових навал, що лиховісною чергою простували углиб сонячної країни, щоб принести загладу квітучим її городам, ставали на сторожі християнської Європи і боронили перед наступом азійства святощі східно-римської цивілізації — яка почесна роль припала нам присудом історії! Для тієї справи поклав український народ гекатомби жертв майна і крові, а проте, тим його подвигам забракло тривалости, завзяття і свідомої ідеї історичного підмету. Ми дозволили видерти з наших рук криваві трофеї перемог і затерти сліди багатьох бойовиць, де кривавилася у смертній судомі княжа рать наших хоробрих предків. Згодом хвиля історії викидає нас на берег забуття і ми

зникаємо на цілі сторіччя з арени дійових сил, наче б ми там ніколи й не були. На наше місце вриваються сміливіші народи і владно хапають у свої хижі руки керму подій.

Нетворчий час ялового животіння швидко зарівнює плястичні і яскраві колись пам'ятки давньої слави і по літах... знову стелиться паухучим килимом зелена рівнина, проткана тендітними нитками польових доріжок. Ніякого сліду з великої драми воєн ні на землі, ні в пам'яті майбутніх поколінь. Пропаший час, забуття і довга степова ніч... Безпам'ятний сон стулив знову на цілі сторіччя сонні повіки українця і він несподівано прокинеться з нього у хвилині, коли чигиринський сотник за особисту образу розбурхає степове море і пірве за собою стихійну лявіну *народного гніву*. Випадково воєнний і політичний геній Великого Гетьмана близкачицею освідомить собі великі наслідки химерного початку, оформить хаотичний живловий рух у національно-політичну ідею і на протязі кількох літ створить українську державу. Велич Богданового духа і його твору перевищує всі інші досягнення в нашій історії. Це найгеніальніша українська імпровізація, бо відбулася вона буквально в кількох роках і виявила при своїй яскравій революційності такий високий рівень оформлення національної ідеї і таку міру конструкційності в державному будівництві, що заслуговує на тривалий подив усіх майбутніх українських поколінь. Одночасно дає вона близкуче свідоцтво на те, що в нашому народі дімають великі творчі сили, та вони, на жаль, пробиваються назверх випадково, спадають немов могутні метеори з небесних висот і потім вітряють забуті під впливом нетворчого часу.

Хмельницькому не пощастило завершити свої володарні задуми у формі міцної, упорядкованої держави. Він упав поражений ударом зрадницького ножа в спину. Вістка про зраду свого полковника⁵ викликала в ньому таке сильне потрясення, що навіть його великий дух подався перед тим черговим виступом найбільшого українського зла — зради. Причина смерті Хмельницького глибоко символічна для характеристики українського середовища, що в ньому зрада була прокляттям злого духа, що одним потайним ударом нівечив досягнення невисипущих зусиль. Це напевно не вперше вжалило Богдана гадюче жало зради, він мусів важко і часто переживати в собі оцей проклін непевної крові своїх, коли вістка про зраду вдарила його громом і передчасно звалила найбільш кремезного дуба в лісі української минувшини.⁶

Не одним самоцівтом характеру, геройства і посвяти заблісла козацька Україна після Богдана, однак столітній період української державності був на ділі тільки довгим епіЛОГОМ короткого ренесансу справжньої самостійності за панування Великого Гетьмана. Політичний відступ, корчення державних кордонів — Руїна. Наочний спад організаційної напруги,

скривлення первісної будівельної форми, заламання основних ліній монументально задуманого пляну. В добі після Богдана суворий своєю простотою і рішучістю стиль його творчого почину щораз більше підлягає розкладовому впливу назріваючого хаосу. Україна живе і тримається силами, що їх черпає із здорового вкладу Богданового чину, однак він мусить вичерпуватися тим скоріше, що бистріше поступає внутрішній розклад козацької нації, розточуваної з основ лихими інстинктами української душі.⁷ Повторюється давній образ заколотів, кирині, підступів і братовбивств. Боротьба за владу не перебирає в засобах, не гребе і національною зрадою на користь сусідів-ворогів.

Ролю давньої татарської орди переїмає монголо-фінська Москва, скріплена на традиції жорстокого азійського деспотизму, що ним вона донині скувала Батьківщину мрійливих хуторян. У той час, як попередні набіги азійських орд виснажували свою ударну енергію в безнастannьому бойовому русі, пролітали буревієм над просторами культурних країн і, вичерпавши всю свою стихійну лють, зникали з поверхні історії як нагло розтаяний сніг, — московське плем'я створило міцну державну організацію, переїнявши основні психічні первіні жорстокого азійського деспотизму і неприборканого завойовницького гону. Постійність території запевнила тривкість основи, цієї елементарної умовини історичної тягlosti⁸ етнічної форми, що в злуці з динамікою заборчих інстинктів монголо-татарського духа зродила страховище московського імперіялізму. Він виріс як законний син Джінгісханового духа, переїнявши у спадщині його зажерливу жагу простору і жорстоких форм панування. Україна сталася його головною жертвою виключно завдяки власної провідної верстві, що заліznій твердості московських завойовників противставила оборону дрібних особистих справ, честилюбства, слави і почестей і ніколи не вміла відповісти на ідею — ідею, на месіянізм — месіянізмом, на жорстокість — жорстокістю. Тепер у друге почався винародовний процес серед українських верхів, а історія цього явища належить до найбільш прикрих і принизливих картин української історичної самосвідомості.

Знесилена, позбавлена власного імені, покинута своєю провідною верствою, що покірно схилила чоло і переїшла тілом та душою на службу до ворога, вступила країна «рабів незрячих, гречкосіїв» у пороги XIX століття, помазані червоним миром великої революції. На всіх кінцях Європи grimіли бойові сурми Наполеона, за їх гомоном пливла його велика армія в безмежні простори імперії білих царів, — але тим разом найбільша драма європейської історії не доторкнулася нашої Батьківщини. Славетний «Campus Martius» мовчав, немов заворожений, заклятий лицар, що його не збудив буревій наполеонських громів. Не забриніла ні одна струна на золотій арфі пшеничних ланів України. Нечинна постава українського народу в найбільшій

хуртовині історичних подій проречисто промовляла, що рівень національної свідомості впав на саме дно, що нація — не жила. Літопис величної кривавої епопеї ні словом не згадує нашої Батьківщини, бо вигорів вогонь воєнного козацького запалу і не стало гордої колись провідної верстви українських варягів, щоб у годину велетенського змагу народів і держав підняти вгору прапор самостійної України.

У сивому попелиці минулої слави догасали останні іскорки активного духа і над плесом українських рівнин простягалася темна ніч упадку, забуття і кволого сну. Незабаром український народ сплющився і вирівнявся в одну масу кріпаків, по коліна вбитих у землю, що її вони благословили, проклинали і в поті свого чола орали чорними, дужими руками невільників-злідарів. Заник внутрішньої ієрархії свідчить, що народ не жив, як нація, а зіштовхнений на найнижчий щabel' животіння утратив цілком почуття історичної свідомості, не проявляв ніяких відродних політичних прямувань, не бажав, не чинив, не боровся. Під порогом історії було його життя біологічним процесом анімальних інстинктів, що стихійно розростався, як росте ліс, степ, тваринний світ. Україна ХУІІ і XIX століть відступила з історичного кону і знизилася до форми села, сталася однородною масою, етнографічним явищем, примітивом, фольклором. У цій формі заніділи остаточно історіотворчі сили і висохли джерела політичної волі. Відземні виростові гони вгору перемінилися в поземій і площинний дух розросту, що просторився довкола як трава, і вкривав зеленню життя все даліші й нові загони землі. Життєва енергія народу тісно переплелася із землею,⁹ і наслідком цієї одномірної функції була велика перемога українського плауга, що завоював для українського народу великі нові території.

Україна була перед віками золотим степом і сталася потім бліскучим чорноземом. Це єдиний тривалий чин української людини, хоч істотно цивілізаційний, є в дійсності не історичний осяг. Він у цілості доконався у сфері природи, це чин неособової стихії життя, що вкорінене у плідну землю розросталося, здобуваючи для себе відповідний ґрунт. Глибока взаємність української людини і землі не є вислідом її культури волі, що шляхом постійного зусилля витворила окрему форму розвитку. Ця взаємність зачата в духовних глибах духової природи українця і з априорним засновком його душі. Своїм почуттям приявна вона в землі, а не опановує її волею, як зовнішній предмет. Наочно переконує про те ліричний тон цього містичного зв'язку із землею, що місцями підіймається до висоти палкого еросу, любовної пісні, елегійного смутку. Звідсіль непоборна туга до землі,¹⁰ що причарувала до себе українця на все, оформила його душу вродженого хлібороба і наповнила її вщерть своїм п'янким пахом. Гіпноза землі на людську душу досягнула в нас нечуваної сили — так, що треба говорити про підданство українця землі, що під її

неписаними законами й наказами стелиться шлях його життя. На цьому шляху він два рази загубив свою державу, призабув вікопомні діла своєї історії, але знайшов своє призначення, свою відвічну мрію — землю.

ЗЕМЛЯ — МІТ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ

Відродження

Земля — міт українського життя. Його сила проявилася в добі найбільшого занепаду, коли народ утратив форму підмету своєї історії, а сам розлився і приліг чорною масою до рідної землі. Самозбережений відрух життя закріпив вузли: *кров-земля*. З подружнього зв'язку цих обох елементарних-первоочергих сил народився для України її пророк-віщун, обновник і геній Шевченко¹¹ — кріпак, самоук, син українського села, притяг серцем до української минувшини, підняв її бойові прапори, що упродовж віків лежали в безодні забуття і неволі, підніс їх великим і жертовним зусиллям свого духа вгору — щоб невпинно маяли вони над українським чорноземом. *Із землі прокинувся дух, розгорнув крила і піднісся над землею* — у вільний простір життя. Містерія українського відродження взяла свій початок з української природи, випрямила вгору духовий зір українця і проламала безвладну кригу стихійного животіння. Шевченкове слово має вагу начального¹² чину, що зрушив українське життя з мертвіцької точки безвольного горіння і дав його річищу напрям творчого пориву. Заклик до визвольного чину вніс в українську душу *первень мужеської сили*, а з нею віджили в ній завмерлі струни чинної волі і знову загомоніли величними тонами воскреслого гимну.

Вони до коріння потрясли деревом українського життя, минулого й сучасного, і в пошумі його віття дух українця прокинувся з довгого задубіння і почав поволі перегортати лист за листом української історії і здивованими очима жадібно відчитували запорошені картки власного літопису.

Шевченко привернув українській душі почуття її історичної особовості та своїм заповітом показав шлях її прийдешнього діяння. Закон боротьби освятив і підніс його на найвищий щабель національної моралі. «Здобути боєм волю» — наказав і цю заповідь виписав огненними буквами на пам'ятнику свого життя. Словеса рішучі, як помах меча, ясні, як правда, виразні, як день. неухильні, як поклик життя. Ними промовив загублений на бойовищах лицарський еtos наших предків-варягів і від чару тих владних слів стало світати на розлогих просторах української ночі.¹³ *Із світлом ранньої заграви знову вступила в свої права мужня правиця людської душі: воля та із цією хвилиною почав рости давно не огляданий у нашій дійсності новий світ самоцільної підметовості українського життя.* Нитка історичної тягlosti.

перервана зником субстанціального вольового чинника душі, знову випрямлюється і таким чином установлює нормальний стан життя, що в його образі є всі основні риси живої душевної цілості. Прометейська енергія Шевченкового духа вибухає саме в моменті, коли в джерелах українського життя, здавалось, загинули сліди і навіть пам'ять про героїчну минувшину, а про наявні безпосередні історіотворчі сили української душі не можна було й мріяти.

Цілим своїм коротким життям мученика, повним чеснот, і своїм прометейським чином увійшов наш геній у нечисленну родину українських героїв духа, що їхня поява завжди підіймала питомий тягар України, і навпаки, що їх відсутність постійно спричинювала занепад і неволю. Цей психічний тип людини знайшов у Шевченкові самовідречного речника, що з безприкладним завзяттям ніс на кріпацьких плечах тягар сурового присуду долі, що каже своїм вибранцям без нарікань іти крізь бурю і вогонь, боротися, падати і вмирати без каяття. *Не піддатися і тим перемогти*. Шевченко сповнив своє призначення і виріс у очах грядучих поколінь на велетня, на досконалій образ-зразок *характеру*, що його українцям бракувало в усіх часах їхньої історії.

Враження появі Шевченка — глибоко *містичне*, як самим своїм фактом, так і силою і далекосяглістю тривалого свого впливу. Однаке, містерія національного відродження залишилась би надалі незрозумілим причиново актом якоїсь іраціональної основи, якщо б уважніше не взглянути в суцільну взаємність різних чинників українського історичного розвитку. Українська дійсність після упадку гетьманської України є прикладом природного існування,¹⁴ де не діють формотворчі сили історії,¹⁵ тому життя сліпо тримається власної органічної поверхні, проростає невпинно в земний ґрунт, розгортається простірно,¹⁶ але навіть при найбільшій своїй животворчості не виявляє означеного, доцільного спрямування, не є матеріялом, в якому і з якого живе *конкретна історична ідея*. Людина тут занадто є предметом природи, щоб мала силу заявлятися підметом історії. Саме існування без панівної і керівної волі¹⁷ є причиною нашої історичної безіменності у століттях після упадку гетьманської держави.

Найпекучіше питання вольової слабосильності української людини поставив знову в актуальну площину Шевченко, і то на органічному ґрунті українського життя. Воно впало в цілості до форми села, тому виключно із цієї форми, як із природного підґрунтя, міг зродитися ренесанс української нації як історичної ідеї. Від коріння, із селянської гущі, що зрослася із своєю землею в органічну цілість, виріс міцний паросток, що йому призначено статися могутнім деревом нового життя. Так освітлена містичність пророчої сили національного генія поволі виступає із сутінних опон таємничості на яву і приймає прозорі форми логічної закономірності. Стaє ясно: великий українець вийшов з

українського села, бо тільки в ньому зберіглася жива сила української душі, хоча ще несвідома ні себе, ні своїх хотінь, ні духовних можливостей. Після відпаду, заник і відступ провідних верстов народу, його життя обмежилося до спіднього, немов підземного проростання, укорінювання у ґрунт, завернулося до первісної основи, щоб по роках вирости з неї вгору, зацвітувати і родити величні духові овочі. Походження Шевченка символічне в найвищій мірі для факту української національної одновимірності, що з неї колись наступить розгалуження і зрізничкування.¹⁸ Водночас можна з найбільшим, власне, правом на українському селянському народові потвердити думку, що невичерпаним, вічно живим джерелом сили нації є спідня селянська гуща, що з неї вона постійно тягне свої життєві сили, а в добах занепаду — єдину надію воскресного дня своєї майбутності. Аристократична природа селянства виступила разюче на яву головно в нашу сучасну добу, коли великі націоналістичні рухи сперли свій рзмах власне на непохитній корінній силі селянина. Українському селянству припадає подвійна важна й багата роль в українському ренесансі, щоб його виявити, широко розгорнути та ідейно оформити, і це є передовим завданням наших днів.

ШЕВЧЕНКО — І УКРАЇНЦІ

Століття Шевченка дало багато, коли мірити величину загального осягу катастрофальним положенням нації до нього, але мало, дуже мало, коли за мірило взяти енергію духового розвитку інших народів і суворі вимоги сучасної доби збройних перегонів та шалених досягнень модерного духа. Українство прийняло Шевченка по лінії найменшого опору і переробило його на подобу своєї слабосилої душі. Сантиментально-миролюбні течії XIX століття розслабили до решти вже й так з природи mrійницьку. пасивну українську душу, якій забракло гарту, самоопанування. щоб узяти із Шевченка вогонь його прометейських ідей, патос пророчих візій, бойовий запал революціонера і тими рушійними силами обновити свою химерну хуторянську душу та зробити її засадою боротьби нації за власну велич і владу.

Ні, до героїчної сутності¹⁹ свого генія нарід мирних гречкосіїв не докопався, на це треба було мати в жилах кипучу кров, а в душах голос гордої раси предків-варягів, а не рабів землі з чорними руками і з чорними думками в тяжкодумній голові. Власна духовна активність, що хоче знайти дорогоцінний скарб — ось ключ, що відкрив би отвором Шевченкову кринцю-скарбницю. Та не той ключ знайшовся в руках українства, воно не пішло до Шевченка шляхом власних шукань і зусиль, ні, воно залишалося²⁰ непорушно на своєму духовому перелозі,²¹ заслухане в монотонний, повільний тakt пісні своєї буденної безпросвітності животіння.

А пророк міряв важким кроком ширінь своєї землі, кликав з канівської могили під рев Дніпрових хвиль вогненним заповітом і надслухував серед тиші степу відгомону власних слів. Ні тупіт копит, ні брязкіт зброй, ні тріумфальний хід переможного лицарства ніразу не перервав лиховісної глуші, що осіла на полях предківської воєнної слави. Замогильна трагедія канівського самітника продовжується донині, і вона припиниться лише з моментом, коли українська нація переродиться духовно і дозріє до виконання Шевченкового заповіту *власними силами*.

Многословний культ Шевченка серед українців багатомовний на некористь земляків, що своєю малодушністю до непізнання заплямили портрет поета. Наша сучасна доба гостро відчула злочинні експерименти на постаті Шевченка і стала визволяти його з рідної неволі²² та привертати його обличчю його оригінальний первісний *пророчий* вигляд. Бо українці затратили всяке почуття міри і пристойності у відношенні до свого генія. Немилосердно надужили його великого імені до злобденних справ буденщини, і хоч половину століття декламували його твори — вислід виявився марний. Замало ствердiti, що пробудження національної свідомості сталося виключно завдяки Шевченковій творчості. Українська національна свідомість — пасивна, поверховна і зовнішня. Усенаціональність Шевченка, ширина культу і легендарна популярність стоять у відворотній пропорції до глибини відчуття, внутрішнього переживання, енергії душі та її чинної здібності.²³

Шевченко пробудив національні почування українців, на жаль, українці не видобули із себе достатньо міцного співчуття його ідеям, закликам і заповітам. Вплив Шевченка в них не йшов хвилюю найновішого піднесення творчих духових сил, тільки вдаряв у струни *ліричних* почувань, розчулував, роззброював і заколисував до мрійного сну. Дощем ридань і лірницьких нарікань спливали розслаблені душі, і цей *помінковий* настрій устійнився згодом як всенародня форма Шевченкового культу. Його вистачало, бо він заспокоював прокинені емоції м'якого українського серця, дозволяв прослезитися і давав нагоду помріяти про прийдешню волю, або літати уявою про країні давні часи. Хвилина святочного спочину душі, що до нічого не зобов'язує. Шевченкові свята ввійшли інтегрально в український національний *побут*, сталися народною «неділею», вільним від праці днем, суворо періодичним явищем, звичаєм. Поет-лірик беззастережно переміг пророка, борця, бо народня душа здавенлавна жила піснями і не була настроєна до бойових гімнів. Ще раз потвердилося відоме правило нашої історії: чергова імпровізація українського духа розплівляється, як усі попередні, в сонних водах степового плеса. Великий майстер задумав передати в тонах геніяльну драматичну поему: йому пощастило з народної арфи видобути тільки супровідні тони — головний мотив твору зустрів

опір з боку матеріалу і не стався криштально-чистий. Хто мав би відвагу відзначити цей факт, як неуспіх композитора, коли сам твір понад усікий сумнів доскональй і чекає тільки на відповідний собі музичний інструмент.²⁴

УКРАЇНА В ХХ СТОЛІТТІ

Невідома, без признатого імені, із похиленим до землі чолом вступила Україна на сцену історії в момент найвищого напруження сил.²⁵ Хоч погляд несміливий і боязкий, а крок непевний — вона переступила поріг велетенської арени світових ігрищ і ввійшла. В розгарі змагу її приявности не завважили, а велич видовища ледве торкнулася її дитинної душі. У шаленому крутеці перевалювалися події, в румовищах розліталися старі імперії, а на загарищах війни лютував огонь червоної революції і розливався довкола безмежним пеклом заглади. Українську землю знову сповила курява диму, спалахнули під небо стовпи пожеж і сонна степоватиша роздерлася від вереску ворожих полчищ. Із півночі і сходу насувалася остання, червона орда. Від віків та сама, незмінно дика, жорстока і численна, ступала під проводом нових, московських ханів, щоб затопити в крові зелену Аркадію південних орачів.

І сталося, як написано: «збудять її в огні». Безрадна Україна метнулася і вхопила загублений придорожний меч у свої незвичні руки плугатаря. І від одного рішучого руху пішов по жилах гарячий струм молодої крові та розлився умлівіч по зів'ялих судинах цілого тіла. І була б доповнилася містерія лицарської обнови і були б руки утримали меч і був би тріс надвое низький череп московської гидри, коли б у вирішну хвилину не впав проклін первородного гріха української душі — *легковірної, продажної і слабосилої*. М'яке серце не витримало напруги бою, забракло віддиху і з охлялих рук висунувся визвольний меч і глухо впав на землю. І знову український Аріман-раб переміг українського Ормузда-лицаря, знову зрадила непевна кров своїх і знову віддалася розслаблена, жіноча душа заборчому, владному духові чужинця. Пішли в найми, бо панувати не звикли. Та швидко промінув отруйний хміль зрадних приман і вінок рожевих сподівань безжурного раювання розсипався, розвіявся на вітрі дійсності і розплівся, як блудний привид. Тверезий день, твердий, залізний день настав!

«Земля і воля» — старе, заповітне, гасло українських мас золотим вужем виблискувало на прaporах України вчорашнього дня. Загіпнотизована з'явою легендарного вужа, утопилася Україна в запашному міті хліба і не підвела зору від чорнозему, що осліплював її масним полиском. А однак ні земля, ні хліб, ні багатство, ні щастя не дають чарівної сили визволу, і хто записав

їм свою душу — не ввійде до царства золотої свободи. Пролетарські ідеали голодних розпалюють великий вогонь низьких пристрастей, тому із цього вогню дух не виходить очищений і міцний. Тваринний тип існувальних зворушень не в силі підняти людини до ролі будівничого історії, її законодавця та організатора. Нація, що дозволила елементарним, примітивним потребам життя запанувати над собою і пішла в полон ідеології «гнаних і голодних», підписала смертний присуд під ідеалом своєї самостійності. Голодні не бачать далі хліба, а незрячим не світить сонце волі!

Драматичний епізод українських визвольних змагань закінчився погромом великої справи, що змишавала в руках слабодухих гречкосіїв, які надіялися всіх чудес від землі, а ніяких від себе.²⁶ З декретом червоного диктатора прийшла обітана земля, а за нею на багнетах червоної гвардії «брать»-пролетарів залопотіла воля, що від неї відразу погасло державне сонце України і потемніло в очах «визволеного» народу. «Було літо, була осінь, настала зима...» північний мороз льодом скував південну душу і в морозній завірюсі почався дикий тан ошаліої московської орди. Прийшла весна, забаграна росою червоних зір і з кривавої безодні випливло лячне сонце пролетарського раю. Повіяв з нього ярий пал, пекельний жар топив лани олов'яного неба й змивав нашу землю вогненним дощем. Судний день, страшного суду день настав! Ледяніла в морозі, деревіла з ляку, попеліла в огні українська душа. Не ронила сліз, бо чистильний вітер висушив багаті джерела почувань, і не знайшла тепер в собі сили навіть гірко заридати.

Чорне лихоліття саваном смутку покрило нашу землю. Глуха могильна тиша! Україна без Вождя, без Бояна, без Єдиної Ідеї! Морозний подих смерти. Примара страшних днів погому прилягла щільно до чорних скиб і чекає свого літописця. Хто знайде відвагу і рівновагу духа, щоб співом і спокійним словом передати епопею страхіть земного пекла, коли дійсність далеко переросла найвищій лет уяви! Найсміливіші її помисли мусять збліднути перед лиховісним мовчанням руїн. Український літописець мусить знайти в собі відвагу Данте, щоб зійти в підземний льох недавньої минувшини і по черзі записати дії її страшної правди. Але водночас він мусить скупатися у глибинах Шекспірового духа, щоб змалювати нелюдські обличчя гробокопателів України і будівничих її нової домовини. Розрита могила і домовина чекають і від нас залежить, хто в них спочине — ми чи вони.²⁷

У пороги залізного двадцятого віку вступила Україна випадково, мимоходом. Свої пояди на овіді великого життя не скріпила вона, як лицювало, аргументом великої людини, геніяльного провідника забракло якраз у переломову добу. Вимова

тієї безплодності нації характеристична як документ моральної її кволості: *життя стає великим через особовий вираз*, яким є все особа, велика людина, що оформлює розпорощений, хаотичний стан почувань у єдність окресленого почуття, що стоплює мерехтливий світ думок у сонце одної ідеї, що зосереджує шляхи розбіжних хотінь в єдиний струм волі, яка дістасе виразний напрям до означеної мети.

Згаданої єдності усіх трьох стихій в душі в особовості геніяльної людини Україна не виявила і ця її внутрішня неготовість вирішила про від'ємний вислід її останнього визвольного почину. Він мусів заламатися об опір внутрішнього хаосу розбіжних сил, почувань, суперечних думок і взаємно ворожих цілей. Зовнішню, номінальну тожсамість ідеалу розсаджували із середини темні сили української душі, яким переможно протиставитися зуміє щолиш новий тип українця, що виросте на традиції лицарських цінностей духа і зіltre голову степової гидри. Тоді політичні ідеали ростимуть і житимуть соками душі і не буде небезпеки, що вони ще раз упадуть, підточені в коріннях кертичними ходами мстивого Арімана. Уже більше не відкриє він на всі сторони брам України, щоб впустити до власного дому чужі полчища і на спілку з ними глибоко зранити світлого Ормузда.²⁸ Останній то раз пощастило йому затіяти на велику скалю підступний плян розвалу української ідеї ізсередини. Троянський кінь московського більшовизму серед диких вигуків розгнузданої юрби в'їхав на українських плечах у мури святого міста і з тієї хвилини почався розклад національної душі струєю всього зла, що зродилося із сатанічної душі червоної орди та виллялося у сморідному підсонні злочину, бруду, жорстокости і нахабства. Не забагнули тупі голови малоросіян-яничарів, який плід зросте із посіву на гидному пометі потвори. Від початків свого існування не бачила Україна більше жахливого жнива, як смута, що її нині переживає. Червоні спасителі вивласнили народ від землі, щоб вирваний з корінням, немов мітичний Антей, утратив свою життеву силу і зів'яв від спраги й голоду в пустельній спеці неволі. Розірвати насильно святий споконвічний зв'язок землі і крові, розклести здорову душу опієм утопії і перемінити людину із суверенної істоти в повільне знаряддя, в невільника — ось головний задум, яким червоний сатана відповів на найвні українські сподівання землі, волі і справедливости з рук влади «робітників і селян».

Не снилося ніколи нашим світовим миротворцям, що не нові закони вільного життя, але присуд ганебної смерти випише меч наїздника- переможця на плечах переможених рабів. Крізь тумани своїх оманних мрій не добачили невільницькі очі хижих кігтів ненаситного страховища, якому не досить самих достатків, багатства і землі, бо його мучить туга за видом шматованого тіла і

хмільним запахом пролитої крові. Бліда, безкровна уява не проникнула у сферу найближчих можливостей, вона піддалася сугестії власних химерних засновок і повірила, що людським світом кермує розумна ідея вселюдської любові, братерства і миру, що людина поступає наперед шляхом соціальної справедливості, що до оборони життя непотрібний меч, бо вистасить словна проповідь єдиноспасенних доктрин і зasad. Автім, промовила дійсність суворими словами відвічної правди про незламні закони життєвої боротьби, про незмінні основи людської природи, що на всіх щаблях розвитку проявляє свою однакову душу особистого творчого поривання й індивідуального успіху. Щобільше: практика червоної революції не тільки знахтувала й цинічно перекреслила банальні гасла чоловіколюбного талмуду українських хуторян, але дала досадні докази, що досвід української історії повторився в сучасну добу із здвоєною силою виразу: фіно-монгольська Москва не тільки не ослабла в собі устроєніх первнів своєї душі, але скріпила їх енергію і свідомо завернула до джерел своєї духової пранатури. Ожили і яскраво спалахнули традиції Золотої Орди, і цей рецидив — «ренесанс» вибухнув стихією такого знищення, що перед ним зблідли найгрізніші образи татарського лихоліття.

Стоймо нині у стані людини, що їй прочитали смертний присуд і вона чекає помилування суверена. Майно і кров забрали, а свободу духа знищили. Видано український нарід на загладу: він повинен щезнути з лиця землі, умерти. Усіх родів смерти вжило опричницьке плем'я Москви: червоної, білої, чорної. Тортурі і розстріли у підвалах, сибірських тундрах і цар-голод. Останньому дали в руки скіптр найвищої влади: призначили йому перемінити Україну в безмежну могилу-цвинтарице. І цар голод володарив. Мільйони його підданих голодні заснули чорним сном і вже не встали. Хто де впав — там і знайшов свій гріб. Як довга й широка, покрилася Україна дорогими трупами своїх дітей і не співала над ними похоронних псалмів та не присипала грудкою землі. Лише рідний степ шумів буйними травами колискову пісню до вічного сну і молитовно хилив до безіменних мільйонів пахучі келехи лугового квіття. Земля цілуvalа зчорнілу рідну кров.²⁹ Доці часу полоще розкинені білі кості і чекає хвілі, коли прийде нове покоління, зроджене з любові і помсти. Воно збере кості замучених, збуде з них велетенське вогнище і запалить, щоб стало ясно на землі і в небі. Нічіх костей не помине ціlopальна жертва народнього вогню, усіх поляглих пом'яне гомін визвольних сурм, щоб із пороху вікового забуття прокинулись і встали всі жертви української крові на воскресне свято державної України. Тоді скінчиться її неволя безіменного життя, у якій без сліду пропадали гекатомби жертв, і почнеться новий заповіт, писаний нетлінним письмом творчого чину, і не пропаде з нього для майбутності ні одна буква. Український дух буде невпинно писати святу книгу життя української нації.

ДУШЕВНА ПОСТАВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

З якими думками і почуваннями дивиться сучасна Україна у той день своєї прийдешності?²³⁰ Чи вона безвольно, збоку чекає його, чи повна сили, віри і тривоги зусильно намагається приспішити його настання? Як переживає страхіття червоного Вавилону? І чи прокинулися вже в її душі занеділі первні мужеської сили до нового життя? Які запити поставила сама до себе і чи глибоко устромила ніж критики у власне тіло? Яка звичайна правда прояснила темряву її історії та якими рішеннями відповіла вона наяву нового самопізнання?

Не сталося нині нічого основного, що помітно зрівноважило б тягар сучасного українського лихоліття. Самі рефлекси, проблиски без джерела постійного внутрішнього вогню, відрухи короткого запалу без тривалого руху наперед — ось способи, що ними народня свідомість реагує на болісний зовнішній натиск, постійно смертельний. Умови середовища затверді для організму без окріплого хребта, тому кожний натиск деформує податне, м'яке тіло, залишаючи на ньому щораз нові сліди каліцтва. Український народ ніколи не був спільнотою з усіма нормально розвиненими органами життя і тієї закінченості бракує йому нині на кожному кроці. Перебільшено вибуяла в його душі вітка почуття з наслідком неактивності інших основних паростків, що ниділі і карлуватіли щораз більше. Відома пасивність української людини обмежила обрій її духового внутрішнього життя до чуттєвих переживань і то одного лише типу: розчуленого нарікання на свою лиху долю. Не диво, що з душевного підложжя з безумовною-абсолютною перевагою почуття виросла буйно розкішна квітка української пісні, якою жив, відчував і думав народ упродовж століть свого неісторичного існування. Хоча пісня зберегла народну особовість-окремішність дуже вірно і яскраво, але перевага почуття — пісні спричинила застій духового життя в ціlostі. Зокрема недоріст інших духових ділянок — інтелектуальної і вольової.

Правдивим у проявах українського духового життя є все почуття, що переливається і виступає з берегів форми і тим часто нищить її естетичну рівновагу. Звідтіль наша приказкова «щирість», заголовна чеснота української етики сантименту, якою величаємося без міри і якої вживаемо в ситуаціях, що не потребують її, ба навіть явно її суперечать і роблять поставу «щирого» українця гумористичною. Натомість оригінальна творча думка є в українській духовій культурі рідким, спорадичним явищем, акценти волі звучать попросту сумнівно і підозріло. Невблаганне призначення, присуд долі, виписаний на дні української душі, стягає її в застійне становище чуття, скільки разів вона намагається поплисти випрямленим струмом волі або злетіти вгору золотим роєм думки. Фатальна неспівмірність

основних душевних чинників заважила долово на структурі української історії, що її сонне плесо проломлюють наглі вибухи — імпровізації, за якими тягнуться довгі часи лихоліття і духового застою. Чергу періодичних невдач документує наша історія багатою скарбницею народньої словесності з її провідним мотивом невільницьких плачів. Україна не діяла і не наступала, але все боронилася і реагувала на сторонні, чужі наступи юдиною тільки зброєю — *почуттям*. Це було чисто внутрішнє переживання долі, що, вилившись в пісні, хололо в існувальному триванні. Психічний цикль починається і кінчався в одній душевній категорії, з якої не було переходу до інших основних форм духового життя — думки і чину.³¹ Великі органічні сили спалювались і попеліли в горнилі почуття і коли зривався вітер життя, з українського вогнища сипалися самі тільки іскри геніяльної пісні і мрії. Безвольна душа не могла *із себе* вилонити вольового ідеалу, тому оспіувала вона в піснях минулу славу і волю, загублену в безкраїх степах, немов якийсь матеріяльний скарб. Його треба безупинно *шукати*, — його можна *знайти*. Який абстрактний, який далекий він, коли про нього говорять, як про втрачений *предмет розшукувік*.³² Не *в собі*, але десь *поза собою*, назовні росте чарівний квіт української волі і треба великого щастя, щоб людське око відкрило заздро захованний квіт папороті. Містичний настрій давніх міркувань, що вилився багатою мережею чарівної народньої поезії, панує неподільно на всіх царинах українського духовного життя. Навіть про свою політичну волю думає народ поетичними образами *основних первнів* своєї душі, що в ній переважає сприймально-існувальний мотив.

Щасливому збігові обставин доручає душа вирішення кардинальних питань свого життя. В назверхній сфері невимірних можливостей, сліпого випадку чи вередливої гри долі лежить тягар найреальніших потреб, що на їх здійснення треба терпеливо *чекати*. Ідеали блукають в неозначених просторах уяви самовільно, немов блудні вогні, не зв'язані ніяк з рідною стихією душевного ґрунту. Наша сучасність дає досхочу прикладів розірваності між поодинокими силами душі. Чуттєво вона глибоко вкорінена у свою минувшість і не тратить нічого на силі чуттєвого виразу. Натомість вольово вона занадто абстрактна і неіндивідуальна. Ідеали — це теоретичні схеми, яким бракує власного питомого тягару тому, що вони є химерними творами буйної уяви, а не прямим виливом цілої душі, тому цей їх чисто теоретичний характер є показником їх життєвої слабосилості. Українець розуміє своє сучасне національне положення лише з від'ємного боку, тобто настільки, наскільки відчуває в собі брак будівних-конструктивних сил, потрібних до опанування хаосу творчим чином.

Теоретично вже всі признають об'єктивні риси і вимоги нової доби та вирішну в ній ролю *мужеських чеснот* людини, однак, на

жаль, суб'єктивно мало хто спрямовує згадані вимоги безпосередньо до себе, т.з.н., щоб самому стати підметом їх появи, розвитку і життєвого здійснення. *Не думаємо так, як почуваємо, і не хочемо так, як думаємо*³³ — ось форма українського душевного неладу, що його причиною є саме згадана перебільшеність почуття, що створила сприймально-існуувальний людський тип, який нездібний перемогти власну безвладність динамікою волі, як способом чинного життя. Вияви волі не діють прямо, як тривала енергія душі, але відрухово, переривно, без внутрішнього зв'язку із життям. Ім бракує керівного осередку, підмету, автора. Вони, неначе безіменні і недоцільні фантоми, не вказують ні на свій рід, ні на своє метове призначення.

Не мавши власних розвинених *мотивів*, чуттєва природа українця шукає свого доповнення в *теоретичних формулах*³⁴ недостатнього змісту, а вони — зрозуміло — своюю формальністю не можуть дати потрібної життєвої вартості. Звідсіль механічний спосіб думання, податність на впливи крикливих теорій, постійна зміна «світогляду», закоханість у різного роду утопіях і всяких інших химерах вередливої людської уяви. Почуттям переживає українська душа реальний стан свого життя, а його змінити могло б тільки *органічне вольове зусилля* та, на жаль, воля не діє в ній прямо, як пробоєва сила, але виступає посередньо в формі мінливих уявлень, мрій. Коли воля сама не є джерелом руху, підметом чину — вона мусить із конечності статися предметом думки чи уяви, скільки разів душа гостро відчуває потребу її життєвого прояву. Тільки *серцем* переживала Україна свою історичну долю і цей нечинний та однобічний спосіб душевного життя замкнувся у якесь заворожене коло призначення, з якого вона ніколи не знайшла виходу у вільний світ повного вияву своїх сил на ввесь зриг.

Де бракує волі, там нема історії, що є в першу чергу маніфестацією *характеру*. З волею даний конечно характер, як її *оформлений стан*, чи радше як особова готовість *означеного діяння*. Безхарактерність однозначна з безформністю, браком виразу, акценту. Історія є драматичним змагом людських сил за почин і право творити і формувати життя. Щолиш факт влади відкриває можливість згаданого почину, і боротьба за владу мусить кінчитися перемогою одних сил і зламанням других. Драматична дія історії з конечності позначена трагічними інтервалами зламів і в цьому власне, як у перемозі, так і в упадку діяльних сил виявляється формуюча роль характеру. Як уже сказано, недраматичність українського життя стоїть у прямій залежності від вольової слабосилисти українця, що зробив своюю історію *феєрією*, а не тим, чим кожна історія завжди була, є і буде — *трагічною боротьбою*, що *приносить своєму творцеві високу честь лицарської смерті*. Гіркий досвід усіх українських смут промовляє голосом великої розпуки над трьома домовинами

української державності і звертається нині із категоричним закликом до всіх живих українців обновити чистильним вогнем духа цукровату свою кров і воскреснути зрілими до небувалого ще піднесення української ідеї. Бо над викопаним гробом уже чекає четверта домовина, і цим разом гра йде не за саму державність, але за «бути чи не бути» цілої української нації. Кого туди покладуть — залежить виключно від нас. Вибору нема!

ВИРІШНИЙ МОМЕНТ

Час пробудження українського сумління прийшов. Внутрішня хвиля основного пережиття цілої своєї минувшини від темрявих джерел праисторії аж до сучасності — на черзі дня. Суцільне самопізнання перестає тут бути звичайним історіософічним питанням, але воно набирає значення глибокопідметового творчого акту, в якому *національна* душа прояснюється з небувалою силою самосвідомості назад аж до найглибших основ власної природи, щоб з відчуття цілого свого буття вилонити сили до величного творчого руху наперед. Містерію духового переродження мусить попередити прежиття *природи* української душі так, як вона історично проявилася, коли цей акт найповнішої самосвідомості має стати основним законом нового життя.

Стоймо нині перед *найбільшим* завданням нашої історії, перед переломовим зворотом нації від стихійного існуваньального типу природного життя до свідомого ставання у повній формі руху історії. Момент такого ґрунтовного переустрою буває тільки *єдиний* раз — і він вирішає про долю цілої будучності нації. Відповідальність за цей вирішний крок мусить бути безумовна, абсолютна і взяти її на себе можуть тільки ті, що мають непомильну певність своєї ідеї і абсолютну віру в її життєву перемогу та безсумніве творче уміння. Подих таємничого чекання огортає душу перед кожним черговим днем нашої сучасності. Найвищу напругу чинної волі пронизує трепет релігійного прочуття чогось великого, як об'явлення, і могутнього, як доля. Во переходимо від дитинства у мужеський вік зрілості і ця внутрішня зміна відбувається серед небезпечних потрясень, вона повна недобачних засідок природи, її супроводять туманні сні минулого та оманні привиди майбутнього. Прожита доба наївності кінчиться під гомін великого зриву життя до нової форми — процес тієї найбільшої революції зберігає єдність душі непорушною, стає органічним вузлом «учора і завтра». Але, коли бурхливим дозріванням організму людини кермує підсвідомий геній життя, то подібний природний перехід у межах великої історії відбувається при найсильнішій співчинності свідомої волі духа. *Самотворна свідомість життя* означає тривалий, суттвий первенець мужеської зрілости, і з цього випливають для мужчини неминучі світоглядові засади. На чільне місце з-поміж них

висувається в здоровій мужеській свідомості *самопошана* — постійний чинник внутрішньої рівноваги, без чого не можна собі подумати сильного особового самопочуття, а вслід за тим моральне право вирішно сягати в житті світу. Хто не може себе шанувати, той ніколи не оцінить правдивої вартості свого оточення і буде будувати на помилкових засновках. Самообманне перебільшування спричинює недоцінок у зовнішньому світі і навпаки, самопринизливий душевний комплекс мас свій наслідковий відповідник у переоцінку середовища. В обох випадках взаємини між людиною і світом укладаються не як вислідна реальних сил, але в кривому дзеркалі фікції, що спричиняє стан постійного заплутання і безцільних конфліктів. Самопошана діє в душі немов сочка, де збігаються, як у своєму рівноважнику, всі промені душевного життя і, переломившись, грають барвною веселкою у вільному просторі. Але не можна шанувати себе, бувши свідомим своїх первородних хиб і не мавши почуття зусильних перемог над самим собою.

Чинне життя на тернистому шляху невдач, упадків і злетів, уперте прямування наперед, що не знає над собою мстивих богів призначення — ось той клімат, в якому росте міцне дерево гідного життя. *Відвага жити, вирішати і творити є даром сильних і ніяка проповідь заперечних зasad скептичної моралі не змінить цього найприроднішого ладу в світі людського життя.* Дурман заспокійливих утопій сповиває кволу душу, що втікає від життя, є тільки хвиленім забуттям, бо щоранку встає сонце дійсності і безслідно розвіває своїм сяйвом химерні примари сонної ночі. Життя — це день, а день відкриває виразні форми істот, речей і дій, що у взаємному змаганні боряться за свою індивідуальність. Щоб не пропасти — треба перемогти, а перемога — це воля. Безвольне життя, як застояна вода, що в неволі постійного місця загниває у мертвецькому спокою і перетворюється в трясовиння, що над ним тяжить туман багонних випарів. Тільки живий струм у невпинному бігу вперед перемагає твердий опір матерії і вижолоблює собі власну поточину. Він рухом борониться перед смертоносним розкладом спокою і так зберігає свою свіжість. Кристальної чистоти могутня ріка життя ніколи вже не осягне, бо непорочно чистою була вона тільки на світанку свого життя, подібно, як людина в дитинстві.

Розгорнене життя є сплетом усіх сил космічної дійсности, ростових і розкладових, темних і світлих, геройчно-лицарських і тваринних і один закон зобов'язує всі життєві можливості: закон живого (конструктивного) руху. У якому напрямку простує цей рух, чи його самобутній життєвій стихії притаманна окрема вища мета — залежить уже від свідомого духа, що має єдиний у своєму роді дар творчого почину. Не сама первісна динаміка життя, тобто його стихійна сторона, вирішає про творчі вияви, безпосередньо з ним зв'язані, але спосіб життєвого руху до окремої мети, що має

всі ознаки життєвої основи, однак у цілості з нею не тожсама, бо творить своєрідну цінність, уявляє собою в ієрархії життєвих форм найдосконаліший, духовий овоч.

Українська нація опинилася сьогодні якраз у стані очікуваного «рушення з місця» свого довголітнього застою. Свідомість такого переломового кроку висловлюється в найрізноманітніших формах теорій, світоглядів, доктрин, тактик, одиничних гасел, що серед ярмаркового галасу взаємно себе заперечують і собі суперечать, а в хаосі метушливої ненависті та в самоцільному засліпленні не мають перед собою вже більше ніякої мети, хіба тільки, щоб взаємно себе загризти на смерть. Їх виключність, нестерпність і скрайність не пливуть із глибокої віри в їх спасенну силу, ні з творчої снаги їх творців, але із тупого честилюбства малодушних ненависників, що під прaporами ідей прикрили заздрий інтерес власної малодушної особи. У кого з них на вустах нині не ялозиться верескливий вигук «Україна — це я», хто з них не вагається підносити маловажну особисту справу до значення всенародного питання або робити святотатський замах на маєстат нації? Непогамована сваволя гієн жируге галапасливо на безборонному організмі нації, шматуючи її оголене тіло і знетворюючи до непізнання його людський вигляд. В домі, над яким завис проклін безладдя, усе дозволено. *Безкарність* — катастрофальне слово, що в ньому ввесе трагічний глузд лиховісного положення народу, без стійких основ національної чести, моралі і характеру. І саме нині, в добу загального залому старого ладу і велетенського зрушения людських пристрастей, коли з руїн «учора» підноситься сувора постать сучасної людини, кована незвидною рукою нових ідей, — українська думка, борсаючись у безпросвітнім трясовинні минулого, не може остаточно одним рішучим поривом цілком визволитися з гіпнози його примарних утопій та суверенно поглянути наперед до назріваючих дій завтрашнього дня.

А його вимоги жорстоко щирі і непохитні. Перед ними не втекти ні кому в затишне запілля сповидних теорій, бо вони звернені прямо до кожної людини — невід'ємного члена цілості — і жадають повної участі її у поставі фронтової готовості. Ні вибору, ні викруту не буде. Занадто рішуча хвиля, щоб служити нараз двом богам і коливатися нерішено в блудному колі дуалізму теорії і практики тоді, коли логіка подій ставить усе на одну карту: цілком недвозначна вимова прямувань нашого географічного оточення не сміє довше залишатися без української відповіді, що мусить відкрито бити згадану карту історії. Протягом роздумування, діялектика світоглядових турнірів, заворотна аритметика політичної шахівниці гльобальних можливостей, цілий хлам нашого ідеологічного гетта разом з безконечною нудьгою української балакучости — усе те мусить зникнути раз на все із кругозору нашого життя та прочистити поле під посів

здорового українського зерна. Не пора на завзяті спори про стиль шпихліра та форму чи смак хліба, коли вирішується основне питання, хто і що має сіяти. Дорогий час спішного орання і виполювання ґрунту ми тратимо на довжелезні дискусії про вигляд і красу овочів, поглиблюючи перспективу своїх весняних робіт кудись у безконечну далечінь, — у часі, коли розтанули сніги і покрушилися льоди, а небом прокотилися перші громи, провісники бурхливої весни. Ні, не час мозолитися над чаюдійними формулами розв'язки української проблеми, бо Україна — це не математичне завдання і політичний ребус, але жива ідея, що в густому лісі народів пнеться угору, до сонця, і мусить власною силою прорігти крізь гущавину галапасів у соняшний простір вільного життя.

На національну неволю, на хворобу недержавності не поможуть ніякі *вигадані* мудрощі теоретиків, ані міражі позасвітнього життя, ні таємничі закляття чарівників, ані ліки захарапів, ані зашпітування ворожок. Поза нацією розпростертається тільки великий, чужий і ворожий світ постійних небезпек, підступу й сили. Шукати в ньому рятунку — це божевілля, суперечне з очевидними законами життя. Лік слабої нації — в ній самій, тобто в напрузі її життєвої волі, що є єдиною оздоровною силою. Нація — дерево мусить *випрямитися*, поширити свої *стиснені*, засохлі жили і перелити в них нові соки життя. Обновлене допливом свіжих сил національне дерево мусить *буйно рости*, коли грядучі жнива мають видати здорові й великі овочі замість дотеперішніх карлуватих.

Три основні сили доцільно співдіють для здорового життєвого росту: родючий ґрунт, живе і здорове тіло, соняшне небо. Тільки органічна співдія усіх трьох витворює живу форму дійсности, наділену зароднями творчої снаги до нескінченного тривання. Цю основу неодмінного ладу великого світу відкриваємо на всіх щаблях і виявах життя, а зокрема людської історії, як провідний мотив могутньої симфонії цілого діяння. Тож туди, до самих глибин життя, до його елементарних сил треба відкликатися у *трудну хвилю* смертельної небезпеки і звідти, з найперших джерел зачерпнути чистого й надійного струменю для скріплення охляялого тіла. Бо не йдеться тут про хвилеву підтримку погасаючого життя для одноразового успіху, але про остаточне оформлення духа нації на міру довгого історичного віддиуху.

* Ця праця писана взимі 1935-36 рр.

1 На маргінесі рукопису варіант цього першого речення: «Ми мали багату землю, ми щодня оглядали блакитну баню неба, купалися в промінній повені сонця і впивалися паходами буйно квітучих лугів».

* У дужках автор подає німецький термін: das Gesetz der Macht.

3 У дужках: історії.

4 У дужках: по-німецькому: denn ihr Sturz folgt auf die hoechste Anstrengung.

5 На маргінесі рукопису замітка автора: Дивись записи з історії Грушевського, 8 том.

6 У дужках: історії.

7 На маргінесі рукопису: Замало взято до уваги важкі зовнішні умовини.

8 У дужках по-німецькому: der historischen Kontinuitet.

8 У дужках: всякла в ґрунт.

10 На маргінесі замітка автора: Дивись — Стефаник!

11 На маргінесі замітка автора: Шевченко — плід землі і крові.

12 У дужках по-німецькому: urspruenglich.

13 На маргінесі замітка автора: Ціла творчість Шевченка є ілюстрацією до цього одного заповіту. Нав'язати до окремої статті про Шевченка.

14 У дужках по-німецькому: des naturhaften Daseins.

15 У дужках по-німецькому: gestaltende Geschichtskraefte.

16 У дужках: екстенсивно.

17 У дужках по-німецькому: man will zu wenig.

18 На маргінесі замітка автора: ієрархічне верствування розвитку.

19 У дужках: субстанції.

20 У дужках: бовваніло.

21 У дужках: на сірих скибах духового перелогу.

22 У дужках: з неволі у своїх.

23 У дужках: здібності до чину.

24 На маргінесі рукопису варіант: тільки чекав хвилини, коли народня арфа самочинно відізветься ясним крицевим звуком.

25 Годі точно відчитати в рукописі: «виступала», «виступила» чи «вступила Україна на сцену». Подаємо останню форму.

26 У дужках: з крові і духа.

27 У дужках: наші вороги.

28 На маргінесі у дужках замітка автора: Ормузда, що склонився в «святая святих» національного храму і звідти розпічне переможний наступ на здобуття свого царства.

29 На маргінесі замітка автора: Знову тільки природа.

30 Тут вважаємо потрібним нагадати, що ці рядки писав автор на переломі 1935-36 р.

31 У цьому місці на маргінесі рукопису автор поставив знак запиту і помітку: Не цілком відповідає правді!

32 На маргінесі рукопису автор подає, як ілюстрацію, строфу пісні:

Вже більше літ двісті, як козак в неволі,

Понад Дніпром ходить, викликає волю.

33 На маргінесі в дужках: українець що інше думає, що інше говорить, а що інше робить.

34 На маргінесі замітка автора: XIX вік і почаси сучасний світ української демократії, клерикалів та ін.

СЛОВО Й НАЗВА «БРОДИ»

а) Етимологія назви «Броди»

Назва «Броди» походить від праслов'янського слова *brodu* (*brodos*), яке було є спільною основною формою для всіх слов'янських мов: української,¹ російської,² білоруської,³ польської,⁴ чеської,⁵ словацької,⁶ горішньолужицької,⁷ долішньолужицької,⁸ болгарської,⁹ македонської,¹⁰ сербохорватської¹¹ і словінської.¹² Лексичне значення цього слова в усіх цих мовах таке саме або дуже подібне, а саме: мілизна в ріці, озері, багні тощо, через яку можна перейти без допомоги греблі, човна і т. п.; умовина для броду така: для піхоти — не глибше, як по пояс, а для кінноти — по стремена (Ф. Павленков). В македонській мові семантика цього слова охоплена також слово «човен», в сербохорватській мові — «човен», «пароплав» і «місце, де можна ловити рибу», а в словінській мові — «пором», «пароплав» і «судно».

В сучасній українській мові слово «брід»¹³ має майже таке саме значення, як і в літературних пам'ятниках Київської Русі, з цією різницею, що в тих пам'ятниках його семантика трохи ширша. За І. І. Срезневським слово «бродъ» означало «мілину, прохід».¹⁴ До цих двох синонімічних значень у тих пам'ятниках слід додати ще таке окреслення: місцевість або ґрунт, менше водянистий чи багнистий, ніж суміжний терен. Це доповнення оправдане змістом такого тексту:

Володимир же (поиде) противу имъ (Печенігомъ) и оусріт я на Трубеши на броду. кді ныні Переяславль... (Разбивъ ихъ) Володимир радъ бывъ. и заложи городъ на броду томъ и нарче и Переяславль.¹⁵

У цьому контексті «бродъ» означає місцевість, менше багнисту, ніж прилеглий терен, і тому відповіднішу для будування домів, споруд і т. п.

А ось інший текст, в якому «бродъ» має подібне значення:

Придоша (король угорський и Изяславъ) к ріці к Санови... король нача ставити полки своя на бродіхъ, Галичане же противу ставляху своя полки... а Изяславъ поиде своими полки горі на броды и тако шедъ ста выше короля на другомъ броді, инии же полки угорстии мнози идоша мимо Изяслава, выше Изяслава на броды.¹⁶

Отож називний множини «броди» означав: а) більше, ніж одно мілководне місце; можливо, багато таких місць, тобто місць, через які можна було перейти пішки або переїхати верхи; б) ґрунт, менше водянистий чи багнистий, ніж суміжний терен, і тому відповідніший для будови на ньому домів. Загальне значення «бродів» *mutatis mutandis* перейшло, власне, на назву міста «Броди». Значить, назва «Броди» відображає категорію лексично-

семантичного словотвору. Первісна площа, яка була найперше населена і на якій були побудовані доми, найправдоподібніше простягалась з заходу на схід. Доказом цього може бути те, що ця площа нині трошки вища і порівняно сухіша від суміжного терену.

Завдяки своєму положенню на торговельному шляху з Заходу на Схід — з Регенсбургу до Києва через Прагу, Krakів і Львів — населена місцевість «Броди» почала рости й поширюватись на північ і захід. Цю нову дільницю поселення називали також «Броди», а первісну населену місцевість — «Старі Броди». Визначити докладніше, в історичному аспекті, початок цього розрізнення дуже важко, бо нова частина з назвою «Броди» значно переросла «Старі Броди» і історія реєструє лише цю першу назву без супровідного прикметника «Старі». Броди стали ремісничим і торговельним осередком, а Старі Броди прийняли (чи зберегли) вид села, і хліборобство з городництвом стало головним зайняттям їх мешканців.

б) Перша поява назви «Броди»

Вперше назву «Броди» зустрічаємо в «Пооученьї» Володимира Мономаха, що його він написав приблизно наприкінці першої чверті 12-го століття. Однак події, в контексті яких ця назва згадується в цьому документі, відбулись значно раніше, в кінці третьої і початку четвертої чверті 11-го століття. Перелічуючи деякі із своїх 83 походів, Володимир Мономах (1113–1125) згадує також Броди, куди він їздив з метою з'єднатися з Ярополком:

и на ту весну. къ Ярополку
совокуплятися на Броды.¹⁷

І ще в іншому місці:

на ту зиму идохомъ къ Ярополку
совокуплятися на Броды, и любовь
велику створихомъ.¹⁸

Історія подає першу подію під 1084 роком. Володар Ростиславич перемиський і Василько Ростиславич теребовельський вигнали Ярополка Із'яславича з Володимира Волинського. Київський князь Всеволод Мономах велів своєму синові Володимирові вигнати цих двох Ростиславичів з Володимира Волинського і повернути Ярополкові його тамошній пост. Для виконання цієї місії Володимир поїхав до Ярополка «на Броды».

Друга подія мала місце в 1086 році. Підо впливом злих дорадників Ярополк хотів іти війною на Всеволода Мономаха. Всеволод післав свого сина Володимира проти Ярополка. Ярополк утік до Польщі. Володимир взяв Ярополкову жону, матір і маєток. Тоді Ярополк вернувся з Польщі, а Володимир пішов «на Броди», щоб з ним зустрінутись і вони заприязнилися.

Як видно з тексту пам'ятника, назва «Броди» була вже в той час власною назвою міста, а не загальним іменником. На це вказують два факти: а) ця назва написана з великої літери; б) говорячи про свою подорож до Ярополка через Броди, Володимир Мономах лише згадав цю назву без будь-якої інформації про її географічне розміщення, що було б доконечне, якщо б він мав на увазі «броди», тобто терен, менше багнистий, як навколошній ґрунт, бож були й інші «броди» з цим самим лексичним значенням. До того ж «Пооученьє» було призначено не лише для дітей Володимира Мономаха, але й для громадян Київської Русі взагалі, і для них така інформація була б потрібна.

в) Контекстуальний зворот «на Броди» в «Пооученьї» Володимира Мономаха

Прийменник «на» після дієслів «ходити», «ити», «устрімтися», «послати» і їм подібних у сполученні зі знахідним відмінком назви міста і давальним відмінком другого міста або особи з попереднім прийменником *къ* (к) або без нього) означав «шлях» здійснювання дії, а кінцевою метою суб'єкта було прибути до того другого міста і його захопити або прибути до даної особи. При назві другого міста в давальному відмінку міг бути або не бути прийменник *къ(к)*, а при особі в цьому ж відмінку цей прийменник мусів обов'язково бути, наприклад:

...а Всеволоду Ольговичу повелі ити
с своею братьєю на Стріжевъ к Борисову.¹⁹

Цей уривок говорить про Мстислава Володимировича, який велів Всеволодові Ольговичеві поїхати до Борисова через місто Стрежев. Кінцевою метою Всеволода було прибути до Борисова.

У контексті цитованої фрази в «Пооученьї» Володимира Мономаха «(язъ, азъ, я ходихъ) на ту весну къ Ярополку совокуплятися *на Броды*» зворот «на Броды» можна розуміти двояко: «через Броди» і «в Броди» (або «до Бродів»). І в першому, і в другому випадку кінцевою метою Володимира Мономаха була зустріч з Ярополком. Вона могла відбутись у Бroдах, звідки обидва відправились до Володимира Волинського, або Володимир зо своїм військом пішов через Броди і з'єднався з Ярополком деінде, можливо щойно в Володимирі Волинськім. Загадкою, саме, є промовчання Володимиром назви місцевості цієї зустрічі. Та ця загадковість призводить одночасно до думки про можливість зустрічі вищезгаданих історичних осіб у самих Бroдах, тобто до думки, що зворот «на Броды» у згаданому тексті відповідає зворотом «въ Броды», або «къ Бродомъ», або «Бродомъ». Винятковий вжиток прийменника «на» в поєднанні зі знахідним відмінком назви Бродів і утотожнення цього звороту з вищезгаданими зворотами має своє віправдання.

Цей прийменник спочатку вживався з загальним іменником «броди» (грунт, менше водянистий, багнистий, ніж суміжний терен) і означав напрям дії на поверхню бродів, а не всередину бродів. Висловом «на броды» зо значенням загального іменника уявлювано швидше відкриту і відносно необмежену географічну поверхню, ніж адміністративну обмежену місцевість, характеристичну, наприклад, для міста. Для зображення першого уявлення вживано прийменника «на», для передання другого уявлення — прийменника в(въ),, або къ(к), або давального відмінка назви прийменника къ(к): ити, пойти і т. п. «на броды», «на море»,²⁰ «на поле»,²¹ «на Сулу»,²² і т. п. Коли загальний іменник «броди» стали вживати як власну назву міста Броди, традиційний вжиток «ити на броды», «пойти на броды» і т. п. *mutatis mutandis* перенесено на сематичне утворення «ити, пойти на Броды» зо значенням «ити, пойти в Броды (або к Бродомъ)». Коли Володимир Мономах писав своє «Пооученье», цей традиційний вжиток у новому семантичному сформуванні був явно дуже сильний.

г) Висновок

Хоча перша згадка про місто Броди відноситься до 11-го століття, можна припустити, що воно існувало вже значно раніше, бо а) було розташоване на дуже давньому й важливому торговельному шляху Регенсбург — Київ; б) в той час, коли Володимир Мономах писав своє «Пооученье», Броди не могли бути незнаною назвою для його дітей і широких кіл громадян Київської Руси. Це вже мусіла бути населена місцевість з видом і значенням міста, яка представляла собою певну стадію довгого попереднього розвитку.

ПРИМІТКИ

1 J. B. Rudnyckyj, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, v. 3, Winnipeg, 1964.

2 АН ССР, *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1, Москва-Ленінград, 1950; Ф. Павленковъ, *Энциклопедический словарь*, 5 изд., С.-Петербург, 1913.

3 АН Беларускай ССР, *Беларуска-рускі слоунік*, Москва, 1962.

4 K. Bulas and F. J. Whitfield, *The Kosciuszko Foundation Dictionary, Polish-English*, New York, 1962.

А. Т. Павлович, *Чешско-русский словарь*, Москва, 1959.

6 Julia Vilikovska, *Slovensko-anglicky slovník*, Bratislava, 1959.

7 Josef Pata, *Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský*, Praha, 1920.

8 Bogumil Swjela, *Dolnoserbsko-nemski słownik*, Budysyn, 1961.

9 М. И. Йотов и Н. Н. Пономарева, *Краткий болгарско-русский словарь*, Москва, 1960.

10 Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, *Речник на македонскиот јазик 1*, Скопје, 1961; Horace G. Lunt, *Grammar of the Macedonian Language*, Skopje, 1952, p. 193.

- 11 Vuk S. Karadzic, *Srpski rječnik*, rep. Beograd, 1935.
- 12 Janko Kotnik, *Slovensko-angelski slovar*, DZS, Ljubljana, 1962.
- 13 У кожній з цих мов в кінці слова *brodъ* був зредукований голосний звук *ъ*, який, будучи в слабкій позиції, занепав — в одних мовах раніше (напр., у староболгарській уже в 10 стол.), в інших — пізніше. В українській мові цей звук як самостійна фонема існував ще в 11 стол. і в першій половині 12 стол. Після занепаду *ъ* в українській мові фонема *о* в закритому складі через стадію дифтонгів (13-17 стол.) перейшла в *i*; звідси **brodu* » брод » брід. Зміну о » і пам'ятки реєструють уже з 16-17 стол.
- 14 I. I. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 1, С.-Петербург, 1893, Москва, 1958.
- 15 Там же. «Повість временних літъ, 6500 г., по Ипат. списку». Переклад: І Володимир пішов війною на печенігів і зустрінув їх над трубешським бродом; там, де нині місто Переяслав... Володимир радів з перемоги, заснував на тому броді місто і назвав його Переяслав.
- 16 Там же. (Ипат. літопись, 6600). Переклад: Угорський король і Із'яслав прибули до ріки Сяну... Король почав шикувати своє військо *на бродах*, а галицьке військо шикувалось на протилежному боці... Із'яслав пішов зо своїм військом вище, *на броди*, і, ідучи, став *на другому броді*, вище (від розташувань) короля; а інші численні угорські війська обминули Із'яслава і пішли *на броди* вище (розділувань) Із'яслава... (В джерельних текстах збережено їх текстовий правопис).
- 17 АН СССР, «Лаврентьевская летопись по академическому списку», *Полное собрание русских летописей*, т. 1, Москва, 1962, стор. 248. Переклад: І тією весною (я єздив) через Броди до Ярополка, щоб з ним з'єднатися.
- 18 Там же. Переклад: Тією зимою ми їздили до Ярополка через Броди і дуже заприязнилися.
- 19 АН СССР, «Лаврентьевская летопись по академическому списку», *Полное собрание русских летописей*, т. 1, Москва, 1962, стор. 297, 298.
- 20 I. I. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 2, стор. 260 (Повість временних літ).
- 21 Там же, стор. 261 (Новгородская 1 л. 6666).
- 22 АН СССР, «Лаврентьевская летопись по академическому списку», *Полное собрание русских летописей*, Т. 1, Москва, 1962, стор. 248.

Василь Ящун

Д-р Василь Ящун

**«БРОДІВСЬКИЙ» чи «БРІДСЬКИЙ»
мовна дилема**

Відносний прикметник *бродівський* (район) як вивідна словоформа від назви міста *Броди*, що її тепер вживає радянська влада, замінивши нею традиційну форму *брідський* (*повіт*), *не має віправдання з мовознавчої точки зору*.

Відносний прикметник *брідський* утворений від безнаrostкового і безприrostкового слова *Брод-и* з допомогою наростка *-ськ-* і закінчення *-ий* (з переходом *o* » *i* в закритому складі). Так твориться велика кількість відносних прикметників. Кореневе слово править у них за твірну основу. Відносні ж прикметники, які в своїй будові мають складений наросток *-ів-ськ-* (*ий*), напр., *шевченківський*, *франківський*, *андріївський* і т.п., утворюються від присвійних прикметників, *саме*, *з перших із цих наростків*, *тобто з наростком -ів-*, напр., *Шевченків* «Кобзар», *Франків* «Лис Микита», *Андріїв* дім. Легко помітити, що твірні основи цих присвійних прикметників — це *Шевченк-о*, *Франк-о* і *Андрій-*, *тобто іменники*, що означають особи, а не місце чи місцевість, як це помічаємо в іменнику *Броди*. Радянський прикметник *бродівський*, мабуть, утворили неправильно за аналогією з прикметниками з наростком *-івськ-*; неправильно, бо він не має співвідносного присвійного прикметника *Бродів*, утвореного від назви якоїсь особи *Брід?* з допомогою наростка *-ів-* (з переходом *i* » *O* в відкритому складі). Не слід його теж утворювати за аналогією з відносними прикметниками *львівськ-ий*, *кijвськ-ий*, *харківськ-ий* і т.п., бо ці прикметники утворені від кореневих основ *Львів-*, *Кijв-*, *Харків-*, в яких елемент *-ів* не має значення присвійного наростка. Це не наросток у синхронічній аналізі будови слів, а інтегральна частина кореня. У діяхронічному аспекті цей елемент міг колись бути наростком у деяких із таких форм (порів., легендарний *Kij-iv*), але він злився в далекому минулому з коренем в одну суцільну кореневу морфему і тепер вже не виділяється як окрема суфіксальна морфема. Отож форма *бродівський* не відповідає законам діреваційної морфології української мови ні на минулому, ні на сучасному етапі її розвитку. Сьогодні існують кореневі слова *Бродів* і *Бродово* як географічні назви (див. *Етимологічний словник української мови*, Я. Б. Рудницький) і вивідний від них прикметник буде *бродівський*, але такий прикметник не може бути від назви *Броди*.

Прийняти форму *бродівський* від назви *Броди* означало б прийняти і другу вивідну від неї назву території *Бродівщина*, яка може бути тільки від вищеподаних назов — *Бродів* і *Бродово*, а не

від назви *Броди*. Від цієї останньої назви території — *Брідщина*. Отож правильні форми, вивідні від назви міста *Броди* — це *брідський* і *Брідщина*.

МОВНІ ЗРАЗКИ БРІДЩИНИ

З народніх новель. Запис О. Роздольського з 1894 року в селі Берлині, північна Брідщина. (Етнографічний Збірник, т. 8, Львів 1900, стор. 25).

Було три брати — два було ныбі так усыцьви, а їден був дуже злодай великий. Пішли уони сибі під лыс і веде чоловік короуу, а він каже: «Я і украду, ту короуу».

Каже: «Ягже ж ти украдеш їму з рук, як він веде за мотузок?»

А він ка: «Украду».

Взяв він побі наперед, скинув чобіт, взяв той чобіт заваляв і покинув на дорозі. Той хлоп веде ту короуу і дивить си: чобіт лежить іно тілько їден, і той завалений. І каже: «Взяй би я його, але шо я буду робити з їдним чоботом?» Взяв їго і покинув, і пішов.

А він побі наперед і взяв другій кинув на дороу. Той прийшов до друго тоо чобота і ка: «Ов, шкода, жибим був взяй тамтой, бувбим мав два! І так мини тре вернутись по тамтой чобіт.

Злодай прийшов, короуу взяв тай повів до лыса. Завів у такоий гущак великий, дав тим двом: «Озъміть, кае, і заріти і шкіру здеріть, і мясо беріть, печіть, будем їсти». Взяли короуу зарізали, взяли і шкіру здерли, взяв голову відрізав і заньіс у багно, фстромив і сам вийшов на дорогу. Іде той хлоп плаче.

«Чо ви, дятьку, плачти?»

«А кажи, сину, вівім короуу і здибауйм перше їден чобіт і я його покинувім, потім якім здибав другій чобіт, шкода мини зробилось і вернувсیм по той чобіт, короуум привязав і хтось мини украв».

«Ой, каже, дятьку, я видывонде у багні, нотілько голова з вашої корови...»

Хлоп прийшов...: «Биню моя, чо ти там зайшла!» — Як взяв за роги, як теньго хтыв потягнути тай сам упав у болото с твою головою. Тай виліз тай кае: «Но то корова зісталася си у багні, а голова відірвалася...»

Д-Р ПАВЛО ДУБАС

Розділи-статті праці д-ра Павла Дубаса про Броди.

(Рукопис переслав для перегляду д-р Павло Дубас п. інж. О. Мазурикові дня 14.11.1968 року. П. О. Мазурик, перечитавши працю, відписав лише заголовки статей і повернув рукопис д-р П. Дубасові. Перепис статей машинкою виготовив Юліян Чорній).

Вступне слово.

Вірш Миколи Лебединського: «І знов пожовкливий Листопад».

1. Слов'яни.
2. На границі між Галичиною і Волинню.
3. Волинь в передісторичних часах.
4. Волинь в новіших часах.
5. Кельти (Волохи) перед Дулібами.
6. Дуліби (Бускани), Лускани, Волиняки.
7. Київська Русь, Галицько-Волинське Князівство.
8. Броди (село) вже важне в добі Київської Русі.
(Князь Володимир Мономах був два рази в Бродах).
9. Татари.
10. Кінець Галицько-Волинського (Держави) Князівства і 4-літня війна.
11. Литва, Польща і Русь.
12. Жиди в Бродах, створення релігійної громади «Хуситів» (жидівська школа).
13. Звідки і коли прийшли жиди до нас.
14. Жиди в Київській Русі.
15. Жиди в опінії поляків, 426 років пізніше (1966).
16. Під Польщею (1340-1772), жахливий деспотизм.
17. Зі сходу повстанці як протинаступ польським наджиттям.
18. Релігійні рухи в часі оснування міста Бродів.
19. Проповідь Пйотра Скарги.
20. Оснування міста.
21. Збіг обставин.
22. Конецпольські, Соб'єські, Потоцькі та Жулкевські.
23. Почаїв і Підкамінь.
24. Підгірці (Фільваркова система).
25. Географічне положення.
26. Вільне місто (та округа вільного міста).
27. Мешканці.
28. Торгівля і промисл.
29. Упадок економіки після повстання Хмельницького (та викуп).
30. Герб міста Бродів.
31. «Потоп» і Руїна (1657).
32. Костел і його власні села як Язловець і т.п.

33. Церква.
34. Вірменська Церква.
35. Священик в Бордах як предтеча о. М. Шашкевича.
36. о.о Лотоцький, Рибак, Ярема, Долинський.
37. Воз'єднання галицької Митрополії з московською православною Церквою.
38. Парох села Ражнів на соборі воз'єднання.
39. Синагога.
40. Конфіската дібр церковних і монастирів.
41. В часах перед і після бою під Полтавою (1709).
42. Під Австрією (1772-1918).
43. Польські загарбування прав під Австрією.
44. Протинаступ.
45. Москвофільство.
46. В часі Наполеона.
47. Чума, вогонь і холера (чума в ХІУ ст.,
вогонь 3 рази, холера 2 рази).
48. Жиди — втікачі з Росії.
49. Опис Бродів мандрівним німцем (1798).
50. Мешканці і їх національний, релігійний і соціальний склад.
51. Політичні, економічні і судові установи.
52. При кінці 19-го ст.
53. Об'єкти в Бордах.
54. Комунікація 18-го ст.
55. Австрійські цісарі в Бордах (Йосиф II і Франц I).
56. Гоноре Бальзак в Бордах.
57. Бердичів.
58. Залізниця, електрика, телеграф, банк, пошта.
59. Перше Кіно.
60. Заздрість.
61. Школи.
62. Ц.К. Державна Гімназія ім. Рудольфа.
63. Мій вступний іспит до гімназії.
64. Абсолювенти гімназії.
Генерал Мирон Тарнавський.
65. Іван Труш.
66. Северин Левицький (Сірий-Лев, пласт).
67. Степан і Мирон Олексюк.
68. Микола Тих.
69. Вихованці московофільської бурси.
70. Студенти.
71. Професорський склад гімназії.
Едвард Шірнер — директор.
72. о. Софоній Глібович.
73. Едмунд Бернгард.
74. Василь Щурат і відвідини Івана Франка в Бордах.

75. Іван Созанський.
76. Михайло Гнатишак.
77. Юліян Кунтинович.
78. М. Кохман.
79. Філемон Мелянко.
80. Василь Санат.
81. Інші професори українці.
82. Спольщення гімназій.
83. Російська окупація.
84. Український період гімназії.
85. Польський період гімназії.
86. Радянський період гімназії.
87. Московщення гімназії, шкільництва, мови, назв і зовнішнього вигляду.
88. Українська бурса.
89. Українці в Бродах і повіті, гутництво.
90. Тимотей Бордуляк, письменник з Бордуляків.
91. Яків Глощацький з села Чепелі.
92. о. Ізидор Нагаєвський, письменник парафії села Білявці.
93. Село Ражнів.
94. Весна народів.
95. Товариство «Просвіта».
96. Товариство «Основа».
97. Афіші говорять.
98. Український театр.
99. Вулиця Тараса Шевченка.
100. Український священик патріот.
101. о. Лев Сілінський.
102. Як українізували московіфільські села.
103. Як вміло діють патріоти.
104. На сторожі австрійсько-російської границі (Йордан, Боже Тіло).
105. Війна в 1914 р.
106. Українські Січові Стрільці.
107. Австрійці і німці в Україні.
108. Евген Петрушевич (був вибраний з округи Сокаль - Радехів - Броди до галицького сойму 7 травня 1910 р.).
109. Період Української Народної Республіки.
110. Петрушевич і Тарнавський в політичному розумінні.
111. Відступ з Бродів.
112. Більшовики в Бродах.
113. В поверсальській Польщі.
114. Хор «Боян».
115. о. Михайло Осадца, о. Софійовський, Ольга Басара.

116. Німці, більшовики, поляки і ми у війні (1939-1945).
117. Українська Повстанча Армія.
118. Українська Дивізія «Галичина».
119. Поляки про Дивізію «Галичина».
120. Броди в Укр. Радянській Енциклопедії та Британіці і т.п.
121. Як виглядають Броди тепер (1957).
122. Броди в часописі «Вільна Україна» 1963.
123. Музей в Бroдах.
124. В незабуту пам'ять.
125. Жидівський цвинтар.
126. Броди в історії міст і сіл УРСР.
127. Державна приналежність села і міста Броди.
128. Джерела.
129. Мапи і ілюстрації (45 сторін).
130. Індекс (число означає розділ і сторінку в будучій книжці).
(768 гасел).

Замітка:

Доля рукопису незнана. Д-р Павло Дубас мав дентистичну практику у Філадельфії. Там же помер він в 1972 році. Правдоподібно залишив жінку і сина, яких місце перебування незнане.

Проситься всіх заінтересованих робити розшуки за спадкоємцями д-ра Павла Дубаса, а тим самим за рукописом так старанно опрацьованої історії Бродів.

Всякі інформації про вище згадану справу проситься подавати до членів редакційної колегії, або на адресу представника Комітету Брідцан Юліяна Чорнія.

По довгих заходах рукопис д-р П. Дубаса знайшовся. Використовуємо його частинно в нашій книжці. Коли б була змога, варт видрукувати його окремим виданням

Редактор

БРІДЩИНА

ВСТУПНЕ СЛОВО — ПРИСВЯТА

Дехто думає, що регіональні історики — «то якісь невинні диваки». Але ці «диваки» збирають зерно по зерні з нашої історії, наших традицій і таким чином пропагують любов до своєї батьківщини.

Не тільки історія міста чи повіту, але навіть історія одного дому у всіх своїх життєвих деталях людей, які в ньому перебували, їх характери і всі подробиці подій дають цікавий зміст до новель для письменників.

Мертві речі про себе не говорять, люди з минулих поколінь, які історію творили, часом були недбайливі і про себе не говорили, тому приходиться їх наслідникам утривалити їх діло на письмі для майбутніх генерацій.

В тому розумінні писана ця історія міста Бродів і повіту зі згадкою про людей, які цю історію творили або які з брідської землі вийшли.

Парох села Ражнів у роках 1901–1919, о. Лев Сілінський, священик патріот, застав у селі заялозену кацапщину, виховав продовж 18 років нову генерацію в українському дусі і защепив у селі український патріотизм.

В незабутню пам'ять присвячую йому цю історію, з додатком історії села Ражнева, в якому він працював разом зі своєю дружиною, Євгенією.

В місяці грудні 1967 року
Філядельфія, Па., ЗСА

Д-р Павло Дубас

На межі між Галичиною і Волинню

Географічно Броди належали до Волині, Австрія прилучила Броди до Галичини в 1772 році при першому розборі Польщі. Границю між Галичиною і Волинню творили гори Вороняки між Ляцьким і Почаєвом, звідки випливають ріки Буг, Стир, Іква і Серет.

На високій горбовині північного пасма Вороняків, яке творить тут природну границю між Галичиною і Волинню, збереглося досі княже городище поміж двома дебрами, що його оспівує «Слово о полку Ігореві». В ньому сниться київському князеві Святославові мутний сон, як «усю ніч звечора бісові ворони крякали коло Пліснеська на оболоні, були в дебрі Кисані й неслися до синього моря...» Тут за вікодавнім переданням, записаним на вступних сторінках цінного монастирського літопису з 1499 року, кн. Олена, донька Всеволода Белзького, побудувала Святоспаську церкву в 1180 році, коли то на головах руського народу сяли княжі митри». Після знищення Пліснеська під час татарського нападу 1240 року,

з усього княжого городу мала залишитись тільки ця церква у лісовій пущі, куди в ряди—годи запускалися мандрівні ченці—самітники, доки зовсім не розпалась у 1706 році.

Гори Вороняки обнижаються в сторону Волині ступенем 175 метрів. На півдні від цього пасма лежить Поділля. В цьому куті між Бугом (Буськ), Гологорами — Вороняками, лісами і багнами в районі Бродів аж по Почаїв жили на переломі 18-го і 19-го століття представники старої, української еліти і звідси з т. зв. «історичної Русі» почалось національне відродження. Ця земля видала в історії Галицької України багато визначних людей: Як поіменно незнаного автора «Слова о Полку Ігоря», Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Євгена Петрушевича, ген. Мирона Тарнавського, Івана Труша і багато інших. (Про це гляди: I. Шах — «У 150-ліття уродин о. Маркіяна Шашкевича», Мюнхен 1961). Коли вже тут мова про Гологори як природну границю між Поділлям і Волинню, то варт згадати про знахідку в селі Гологори.

Після ретельного дослідження руїн колишнього костьолу знайдено надгробні пам'ятники ХVI століття: дві плити і дві скульптурні постаті. На одній плиті стоїть дата — 1545 рік. Це найдавніший датований пам'ятник на Львівщині. Скульптурні постаті чоловіка і жінки зображують Андрія Сененського та Софію Вольську — його дружину, що панувала в Гологорах у другій половині ХVI століття. Гологори тоді були живавим центром торгівлі.

Пам'ятники являють собою круглу скульптуру натуральної величини. Висічені вони з піщаниця. Постаті положені горизонтально в нішах обрамованих пілястрами, за традиціями надгробних пам'ятників того часу. Постаті перебувають у стані відпочинку — сну. Чоловік одягнений у лицарський обладунок. Ця скульптура може вважатися найкращою з відомих кам'яних скульптур ХVI століття.

На торговельному шляху з заходу на схід, а саме з Регенсбургу через Прагу і Krakів до Києва місцевість Броди набирала стратегічно-торговельного значення.

За княжих часів Київської Русі було побіч теперішніх Бродів велике село, яке і до сьогодні має називу «Старі Броди». Про цю місцевість згадується в історичних джерелах, як місце стрічі для охотників на полювання в лісах і озерах, яке тоді тягнулося від Бродів до теперішнього села Берлин, якого назва вказує на поселення колоністами над річкою, яка також звється Берлинкою.

В хроніці Нестора пишеться, що дуліби брали участь у поході князя Олега на Константинополь у 907 році. «Дуліби же живаху по Бугу, гді нине велиняне. В літо 6415 (907) — иде Олег на Гроски — по їх же — и хирвати и дуліби». (Повість временних літ, Лихаєв, 1, стор. 1). Це є доказ, що Волинь уже тоді належала до Київської Русі. (Гляди: о. д-р Ісидор Нагаєвський: Стародавна Україна, 1961, стор. 142).

Границею між Польщею і Київською Руссю була ріка Буг, яка випливає в південному заході від Бродів, коло Сасова. Над цією рікою польські королі починали свої наїзди на Русь і тому Волинь переходила з рук до рук (Мешко 981 р., Болеслав Хробри 1018 р., Болеслав II 1076 р.).

Броди (село) вже важне в добі Київської Русі.

Вел. Князь Володимир Мономах бував в Бродах два рази.

Броди (село) існувало з давніх часів. Історія його губиться в глибині віків. Назву прийняли від того, що до села треба було переходити «в брід» через лісисті багна по берегах озера, яке називалося тоді «Коптант». Тепер з озера лишилися тільки мочари, покриті високою травою.

В історичних джерелах Броди згадуються вже в 11-му столітті. В тому часі Броди мусіли вже бути знані як місцевість добре розвинена, бо можна припустити, що початок заложення села був сотки років передтим.

В книжці д-ра Мирона Кордуби п. з. «Історія Холмщини й Підляшшя» і в книжечці Василя Ящуна п. з. *The term and name Brody* згадується перша дата 1084. В тому році «Володар Ростиславич Перемиський і Василько Ростиславич Теребовельний вигнали Ярополка Із'яславича з міста Володимира Волинського. Київський Князь Всеволод Мономах приказав свому синові Володимирові вигнати обох Ростиславичів з Володимира Волинського і всадити там Ярополка. В виповненню цьої місії Володимир пішов до Бродів стрінути там свого кузина Ярополка.

Другим разом в 1086 р. Ярополк під впливом злої ради виступив проти Всеволода Мономаха. Всеволод післав свого сина Володимира проти Ярополка, який втік до Польщі. Володимир забрав Ярополкову жінку, матір і маєток до Києва. Це змусило Ярополка повернутись домів і стрінувшись з Володимирою в місті *Бродах*. Там вони стали добрими приятелями і Володимир віддав своєму кузинові місто Володимир Волинський.»

Великий князь Володимир Мономах (1113–1125) любив ходити на лови, а перед смертю написав для своїх дітей «Поучення».

Навчаючи своїх дітей уму–розуму, Володимир Мономах розповідав їм і про те, як на полюванні його двічі «тура... метала на розех». Словами про неабиякі випробування князя з його «Поучення» майже через тисячу літ проілюстрували малярі.

Тури, за свідченням літопису, розгулювали колись по всій Європі.

Спомин про них залишився тут у піснях, думах, у назвах річик, сіл: Тур'я, Турів, Турівка тощо.

Вимерлих тварин–турів нагадує худоба сірої української породи. Селекціонери використали її для ведення чернігівських сименталів. Тури уособлювали силу й могутність. Це засвідчено не

лише в «Поученії» Мономаха, але й у славнозвісному «Слові о полку Ігоревім».

Текст «Поучення» взято з книги «Монумента Польонія Гісторіка», що вийшла у Львові в 1864 році та була видана у Варшаві в 1960 році. Це «Поучення» переклав Володимир Мацьків і воно було поміщене в час. «Америка» 31 березня 1976 року.

В цім «Поученні» читаємо про Броди в таких місцях: «А і я говорю Вам, мої діти, про труди мої, що я трудився тринадцять літ, відбуваючи подорожі та лови... що я любив їх з моїм батьком, всяку звірину... Два тури носили мене на рогах з коней, а оден олень колов мене рогами, а два лосі, один топтав ногами, а другий колов рогами. Дикий кабан зірвав мені меч, медвід відкусив підклад, а Бог охоронив мене від шкоди.

Ішов я до Переяслава до батька, а по Великодні до Володимира на границі творити мир з Ляхами. Та післав мене Святослав в Ляхи, ходив я за Глогів до Чеського Лісу і цього літа вродився син мій найстарший, новгородський.

А до Вячичів ходив через дві зими і в Кордну ходив першої зими. І знову за Із'яславичами ходив за Микулин і не застав іх.

А на ту весну до Ярополка скупатися на Броди.

А це осени ходив з Чернігівцями і з Половцями з Читеєвич до Мінська, об'їхавши город, не оставил ані челядника ані тварини.

Цеї зими ходив до Ярополка злучитися в Бродах і велику приязнь (любов) створив.

(Щоби вдергати цілість київської держави, великий князь Володимир Мономах їздив два рази до Бродів у справі полагодження спорів о принадлежність Галичини між кн. Ярополком з Волині і Ростиславичами з Перемишля, Звенигороду і Теребовлі, бо наслідники Мономаха з Галичини не могли жити в згоді з наслідниками Мономаха з Волині).

Князь Володимир Мономах, внук кн. Ярослава Мудрого, син Всеволода і Візантійської принцеси, зять англійського короля Гарольда — був в Бродах два рази. Після смерті Гарольда під Гейстінгом, його донька Гіта втікла з Англії, одружилася з кн. Мономахом і з цього подружжя виводить свій рід у 32-ох поколіннях сьогоднішня Королева, Єлісавета (Гляди Альманах «Добрета» 1967).

Татари

В 13-му столітті наші землі були нищенні нападами татарів (монголів). В 1240 році татари знищили Київ, вимордували населення і рушили на захід т. зв. татарським шляхом. Після татарського відвороту над Волгою, татари поділили т. зв. Евразію на три зони. Перша зона над Волгою була окупована, друга сягала по Дніпро, третя була на захід від Дніпра. На третю зону робили терористичні напади, нищили, забирали молодих до татарського

війська, а невільників продавали в ясир. Князь Данило Галицький благав помочі західних християнських держав, але тільки князь Витовт Литовський обіцяв допомогу. Броди і Володимир Волинський дуже потерпіли. Волинь зазнала чимало татарських нападів. Особливо пам'ятними є 15-те і 16-те століття. У 1537 році татарські орди забрали з Волині 15,000 полонених. Ці події віддзеркалюються в народніх піснях. Одну таку пісню записав у Клебані на початку 19-го століття Доленга-Ходаковський. Пісня описує татарський полон дівчини з Волині: «Із-за гори, гори, зза темненького лісу».

Броди і Володимир Волинський терпіли від страшних татарських знущань. (У Володимири Вол. народився в 1580 році Іван Кунцевич, пізніший св. Йосафат). На старій карті в московському історичному музеї є між роками 1260–1399 зазначений тільки один татарський напад на Москву, а не менше як шість нападів т. зв. татарським шляхом на захід, на Україну. Москва піддалася цілковито татарам, московський князь одружився з сестрою хана, а в приданім дістав ярлик з титулом «Князь всієї Русі». Іван Калита був агентом татарським, збирав для них данини і нічим не різнився від татарів. В пізніших часах наші землі терпіли від нападів «кримських татарів», які були частиною Золотої Орди після розламу. Між роками 1544–1646 таких нападів кримських татарів і турків було найменше вісім.

Найгірше потерпіли Броди в 1696 р. Цю дату історик відмічує так: «Коли татари і турки вдерлися на Волинь, ограбили Броди і забрали звідтам великий ясир.»

Іван де Пляно Карпіні, папський емісар до татарського хана, описує свою подорож в 1246 році через Русь до Києва: «Наше щастя дане від Бога, що ми запізналися з князем Васильком з Русі, який якраз був у відвідах у Конрада (Мазовецького). Від Василька ми багато довідалися про татарів, бо він вислав післанців до них, щоб забезпечити подорож князя Данила до Хана Батія. Василько радив нам приготувати багато дарунків, бо вони тільки на то чекають. З Васильком ми приїхали до його краю, а по кількох днях гостини і відпочинку, він приклікав всіх своїх єпископів і ми їм прочитали піslання від Папи і висловили своє бажання, щоб вони злучилися зі святою матірною церквою. Тому що князь Данило Галицький, брат Василька, був тоді в дорозі до хана, відповідь в цій справі мусіла бути відложеня на пізніше. Князь Василько дав нам своїх проводирів аж до Києва. Ми однак були вічно в небезпеці, бо тоді по Русі бушували литовці. А що більшість населення Русі татари вимордували або забрали в полон, ми не могли дістати помочі від населення. Завдяки однак проводирям від Василька ми щасливо дісталися до Києва. Там казав нам капітан «тисячун», що наші коні в дорозі згинуть, бо вони не знають як шукати трави під снігом, як коні татарські, а інших харчів як соломи і сіна татари не мають. Київляни дали нам

інші коні і проводирів до дальшої дороги. В Каневі префектом був якийсь селянин називськом Михайло, а був це дуже хитрий чоловік, щукав як би то обдурити і виманити від нас дарунки. Наступна місцевість, Корезна, вже була на татарській території. Багато місяців пізніше ми вернулись тою самою дорогою. Київляни вітали нас так як би ми воскресли з мертвих, Князі Василько і Данило держали нас як гостей аж вісім днів, скликали знову своїх єпископів і вислали до Папи письмо і своїх послів.»

Кінець Галицько–Волинського Князівства і сороклітня війна

В 1323 році вигасла лінія Романовичів зі смертю Андрія і Лева, синів Юрія (1301–1315). Лишилося підозріння, що їх отруїли татари. Оба володіли згідно, титулуючись «Божою ласкою князі землі руської Галича і Володимира». Лишили тільки сестру Марію, яка була одружена з польським князем Тройденом. Їх син Болеслав — Юрій перебрав володіння Галицько–Волинського Князівства від 1323 до 1340 року. Галицькі бояри були з нього невдоволені і його отруїли. Галицькі бояри визнали своїм князем Дмитра–Любтарта Гедимовича, який був одружений з доночкою Юрія II. Волинь була під його володінням. В його імені правив Галицько–Волинським Князівством боярин Детько. В 1349 році зайняв більшу частину Галицько–Волинського Князівства польський король Казимир під претекстом, що Юрій Тройденович був з ним посвоячений. Рівночасно він представлявся як оборонець заходу перед татарами і дістав від Папи Римського благословення до війни, яка тривала сорок років і продовжувалася до 1366 року.

Через загострення внутрішніх суперечностей з Золотої Татарській Орді, ханська влада над українськими землями значно послабла і завдяки тому литовський князь Ольгерд вирушив в 1362 році у похід в сторону ріки Бога. Тут при Синіх Водах (нині Синюха) татари були розбиті. Відтоді східні українські землі включно з Києвом були включені до Литовської держави.

Витовт, великий князь Литовський, почав усувати від влади найнебезпечніших противників і звернувся про військову допомогу до польського короля. Приязнь не тривала довго, бо поляки почали втручуватися в литовсько–руські справи.

Розпочалася довга і уперта боротьба між Польщею та Литвою. Польща з мадярами з одної сторони, а Галичина, Волинь і Литва з другої перебирали владу як рукавички.

При мировому закінченні в 1434 році Польща забрала землі на захід від ріки Збруч, містечка і міста Збараж, Крем'янець і Олесько, а Литва забрала землі на захід від ріки Стир та містечка на східному березі ріки Стиру, між іншим Броди.

В архіві Санґушків зі Славути є грамота цього розподілу під наголовком: «Ксенга грамот Князюоф Острог'скіх» в руській мові.

Литва, Польща і Русь

Землі прилучені до Польщі як «воєвідство руське» король Казимир сколонізував німцями і жидами, які користувалися за його правління великими привileями, завдяки тому, що одна з його жінок, Естер, була жидівка, з якою він мав двох синів. Жиди так розбагатіли, що на весілля Казимираїї внучки, Єлизавети, один жид з Krakova дав як весільний подарунок 100.000 фльоринів в золоті.

Жид Левко (таке ім'я! примітка П.Д.) був головним банкіром короля Казимира, збирачем податків і управителем монетної відливарні. (Навіть одна вулиця в Krakові мала називу — вулиця Левка).

Лікарями на королівському дворі з часів Ягеллонів і короля Степана Баторія (ініціатора заснування міста Brodi) були жиди. Д-р Фітель, лікар короля Зигмунта Старого, був одружений з жидівкою, яка була прислугою королеви Boni.

Таких прикладів багато.

Король Казимир відібрав українським боярам землю, а українських хліборобів закріпощив як хлопів на ріллі.

Історія розрізняє в цьому часі такі періоди:

1. Литовсько–Руський Союз (1387–1401), номінально в злуці з Польщею, але незалежний адміністративно.
2. Польсько–Литовсько–Руський Союз (1401–1569). Унія в Любліні 1569 року положила кінець цьому союзові і українські землі перейшли під володіння Польщі до 1772 року.

В тому часі в Острозі була знана родина Острожських. Один з них, Федір Данилович Острожський, перебрав Остріг від батька кн. Данила і король польський Володислав Ягайло затвердив це грамотою, але поставив його (Федора) в васальну залежність від Дмитра Любарті. Важне для нас є те, що грамотою з 19 грудня 1390 року король Ягайло дає кн. Fedorovi Brodi (також Заслав і Брацлав). А грамотою з дня 3 липня 1396 великий князь Витовт «затверджує» кн. Fedora в Lut'uku і дає йому знову Brodi (також Oзеряни, Свіщево, Radosolyci, Городницю і Два Ставки). Ці грамоти писані руською мовою, а лише деякі латиною. Князь Федір помер в 1440 році.

До половини 16-го століття староукраїнська мова була панівною мовою Литви, а навіть пізніше мала рівні права з польською і латиною. Аж «славетна конституція» з 3-го травня 1792 року, якою так гордяться поляки, зліквідувала право руської мови в межах тодішньої Річі Посполитої. (Петро Шумівський: Остріг, Вінніпег 1964).

В 1441 році польський уряд приділив село Brodi до великих посілостей Oleśnickих Янові з Сена. Після поділу маєтків село перейшло на власність Янові і Войтехові Kam'єнецьким, які в 1580

році продали село Станіславові Жолкевському, воєводі белському. (Адміністративно Броди належали тоді до Палатинату Белз).

Архів князів Санґушків надзвичайно вартісний для дослідників історії України, особливо козацької доби. Князі ці не жалували грошей на купівлю пам'яток старовини, а маєтки їх були велики, дорівнювали поверхні Сербії перед балканською війною. Їх головний замок був у Славуті, 80 кілометрів від Кременця, а 120 кілометрів від Бродів в північно-східному напрямку. Тепер лежить на залізничному шляху між Рівним і Шепетівкою біля Острога.

Останнім представником роду Санґушків був Остап, який перебрав музей і архів князя Романа Санґушка. Цього спольщеної магната українця замордували солдати 216-го піхотного запасного полку в 1917 році, а замок спалили разом з архівом. Для нас найбільшою болючою втратою, що з цим архівом згорів архів князів Острожських, в якому було листування князя Острожського з Ватиканом, Константинополем і іншими осередками в справі Берестейської Унії.

Родина Острожських займала в політичному житті важну роль. В часописі «Америка» з дня 16 грудня 1969 року Н. Полонська-Василенко, обговорюючи статтю о. Іринея Назарка п. з. «Іпатій Потім», пише:

Автор подає цікаве свідоцтво з меморіалу Горація Спанокі. За його словами, після смерті короля Степана Баторія було 16 місцевих кандидатів на королівський престол, і перший з них був князь Константин Острозький.

Але головною перешкодою була його православна віра та побоювання, що він готовий стати католиком, але зі збереженням грецького обряду. Віра й обряд лякали католиків латинського обряду. Цей приклад кн. К. Острозького підтримує автор покликом на іншого магната, Миколу Сапігу, який (хоч кальвініст), готовий був зректися кальвінізму й перейти на православ'я під умовою, що Православна Церква визнаватиме примат Папи. Такими прикладами підкреслює автор, що не самі владики прагнули унії, бо цього самого бажала українська світська верхівка.

12. Жиди в Бroдах, створення релігійної громади Хуситів

Передше було сказано, що Казимир Великий сколонізував Галичину і Волинь німцями і жидами. В різних розділах цієї розвідки говориться про жидів, бо властиво Броди були жидівською централею, принаймні в початках міста. Різні голоси різно говорять. Наприклад, жидівський письменник Хаїм Поток у своїй книжці: *The chosen*, Fawcett Crest Library, N.Y. 1968 пише про створення жидівської громади Хуситів започаткованої в Бroдах. Історія оповідає, що 1700 року народився недалеко Бродів хлопець на ім'я Ізраїль. Своїм розумом, любов'ю природи і студіями

вибився на учителя і став гідним за згодою головного рабіна з Бродів Абрахама Германа (Гершина) звінчати його доньку, Ганну. Молода пара поселилася в Бродах, але скоро мусіла перенестись на село, бо Ізраїль не годився з інтерпретацією свого тестя деяких наук Талмуда. Він почав проповідувати свої власні пояснення, з'єднав собі щораз то більш вірних його ідей і в короткому часі його приклонники уважали його «добрим майстром». Він вчив, що Бог є всюди і в кожному аспекті життя, Він справедливий і прощає провини. Вкоротці він перенісся на постійно до Бродів і переконав рабинів, що його пояснення Талмуду є правильні. Після його смерті перед кінцем 18-го століття, половина східніх європейських жидів прилучилася до громади Хуситів з назвою «побожних». Хусити носять пейси. Історично, секта Хуситів виникнула з нахилу до віри в таємниче і надприродне (містичка), яку проповідував український філософ Григорій Сковорода (1722–1794), а з ним славний єврейський містик Ізраїль Баль Шом Тоб (1700–1760), який походив з Поділля, подорожував в Галичині і Волині і проповідував свої езотеричні науки, знані між жидами як «кабали». (Звідсіль приговір: «викладати кабали»). Жиди вважали Баля за пророка. Він вчив, як вдергати присутність Бога в душі своїй через емоцію радості, доброго діла для ближнього і любові, подібно як проповідував і вчив Сковорода. Наука Баля розійшлася з уст до уст, з генерації до генерації, аж до постання секти Хуситів. (В Бродах було багато місць, де жиди «викладали кабали»).

Оба, Сковорода і Баль вчили людей бути добрими і прийняти Бога до свого серця, яке треба наповнити радістю і свідомістю ваги добрих діл.

Брідські жиди вивели від себе кілька славних письменників, науковців і філософів, як Назман Крохмаль (1785–1840), філософ з титулом «Принц галицького гаскаля».

Ісаак Бер Левінсон (1788–1860), науковець, творець словників мов на мову гебреїську, — і інші.

Звідки і коли прийшли жиди до нас

Після нападів татар головні міста були знищенні і більшість населення загинула або пішла до неволі. Король Данило після повороту з Польщі почав відбудовувати міста і колонізувати їх людьми з Вірменії, Греції, Польщі і Німеччини. Між колоністами найбільше було жидів, яких переслідували в інших країнах. Король Лев також держався політики колонізації міст жидами.

До Європи прийшли жиди з близького сходу.

Авраам, що жив у 18-му ст. перед Хр., мав сина Ісаака, від якого жиди виводять свій рід. Але Авраам мав ще другого сина Ізмаїля, від якого араби виводять свій рід. На цій підставі ѹ жиди ѹ араби мають претенсії до землі Канаану і за цю землю нащадки двох братів до сьогодні воюють.

Від 8-го до 6-го ст. перед Хр. Асирія і Вавилон знищили державу Ізраїль і Юдею і спричинили розсіяння жидів по діяспорі, тобто по цілому світі. Перси наново заснували жидівські громади в Єрусалимі в 5-му ст. перед Хр., а в 191 році маккавеї відновили жидівську державу, якою опісля заволоділи римляни.

У 7-му сторіччі над Палестиною запанували мусулмани. Давніми предками єврейських жидів були, як історики доказують, десять єврейських родових громад, які десь заховались разом з невільниками-втікачами від асирійського і вавилонського полону після підбою Юдеї між роками 733–605 перед Христом, і пізніше втікачі від терористичних погромів в конфліктах між Єгиптом, Ассирією і Вавилоном.

Жиди втікачі з римського полону втікали до західньої і північної Європи після погрому і розбиття жидівських міст в Палестині на наказ імператора Нерона в 67 році та перед переслідуванням мусульманським. Переслідуванням жидів немає ані початку ані кінця. Вже тисячу років перед Христом на орнаментах в гробах єгипетських фараонів є ілюстрації, як то фараони б'ють або відтинають голови «семітам, бородатим жовнірам і торгівцям, які зайшли зі сходу і поселились над Нілом».

З Німеччини і Чехії жиди втікали на схід від погромів.

Під час страшної епідемії чуми в 1346 році німці обвинувачували жидів в затруюванні води в криницях, хоча від чуми гинули так християни як і жиди. Жиди втікачі принесли цю страшну пошесть з Німеччини до Галичини і Волині в 1349 році. Напередом 15 і 16 сторіччя численні жидівські скитальці приходили з Іспанії і Португалії як втікачі від переслідувань.

Жидівський часопис «Морген Журнал» (11. 5. 1966) в окремій статті Ефраїма Авербаха відзначив з жидівського погляду тисячоріччя християнства в Польщі:

«Жиди прийшли до Польщі ще в 10-му сторіччі, тобто в часі, коли якраз зорганізувалась польська держава. Натомість інші думають, що Жиди прийшли до Польщі пізніше десь на 200 років.

«...Мені здається, що жиди прийшли раніше зі Сходу з тих країн, які тепер мають назви, як Україна, Кавказ, Запоріжжя. Якщо Жиди з ізраїльських земель досягнули через Малу Азію країну Кавказу, а звідтам дійшли до берегів Дніпра, то немає причин не припускати, що вони могли досягнути і берегів Висли. Тим більше, що вони мали близький зв'язок з державою Хозарів...

«...Але, точна історія знаходить перший слід жидів у Польщі в 12-му сторіччі і то слід дуже сумний. Ця вістка каже, що в 12-му сторіччі була в Польщі визначена особливо важка кара за вбивство Жида і за напад студентів на жидів. Тут є вже сліди боротьби між державною владою і католицькою Церквою в Польщі щодо жидів. Ненависть до жидів принесла католицька Церква. Цікаво, що між двома світовими війнами, коли Польща була самостійною, повторювалося те саме явище: студенти нападали на жидів, але в

передвесній Польщі за це кари не було.

«Вище я сказав, що колись у Польщі була боротьба між католицькою Церквою і державною владою з приводу жидів. Чи польські володарі були тоді філосемітами, щоб сваритися з приводу жидів з католицькою Церквою? Правдоподібно — ні.

«Мотиви сумнівного їхнього філосемітства були цілком практичні. Їм жиди були потрібні. Більшість Поляків тоді була неграмотна, не маючи найменшого зрозуміння для світової торгівлі, яка тоді в Європі поширювалася. Польська шляхта, яка фактично була державою, потребувала жидів на те, щоб упорядкувати торгівлю і упорядкувати грошеву систему...

«Жиди були упривілесні, але основним іхнім привілеєм було те, що польська шляхта дозволяла їм збагачувати земельних власників. Жиди зв'язували Польщу з Європою. Жиди здобули для Польщі також східні країни.

«За той привілей жиди дуже дорого заплатили. Можна сказати, що не матеріальне багатство тягнуло жидів до Польщі, але можливість жити вільним жидівським життям, основувати жидівське шкільництво згідно з Мойсеєвим законом і продовжувати життєвий стандарт, який вони мали в Західній Європі. Не можна забувати про цей стандарт у Польщі. Але ціна за нього була багато разів дорожча. Танець маюфес, то трефна дитина Польщі....»

«Маюфес і медвежий танець у шляхетській Польщі виглядав так: Пан-шляхтич для забави покликав місцевого жидівського орендаря або іншого підданого, перебирає його на медведя і казав йому танцювати під відповідну музику.

«Оскільки я знаю історію жидів в Європі, то навіть у найгірших країнах Західної Європи не було такої зневажливої панської забави, як маюфес і медвежий танець. Польський шляхтич жадав від жида проводити його торгівлю, і двір, навіть церкви, але одночасно він його зневажував, як ніякий нарід у світі.

«Напевно, зараз мене будуть питати: А Гітлер? Моя відповідь на це: Гітлерівська Німеччина вимордувала жидів як ні одна держава в світі. Але так не зробила ні одна держава, чи добре чи зло — з жидівським медвежим танком. Жид під гітлерівським режимом не міг викупити своє життя.

«Жиди в Польщі мали свою добу вивищення і упадків на протязі тисячиріччя, але крім Еспанії не було такої країни, щоб упадок був такий кривавий. Коли Хмельницький зробив повстання, то його козаки гонили жидів. Але, що зробили Поляки тоді, коли воювали проти Шведів і коли мали невдачі. Вони також чинили погроми над жидами і виправдували це тим, що жиди винні в їх невдачах, бо передали Польщу в руки Шведів.

«Коли Польща була під російської владою, то поляки не робили погромів. Це робили росіяни. Але, коли поляки скинули з себе

російське ярмо і Росіян, тоді вже не було кому громити жидів, то Поляки робили те самі...»

Жиди в Київській Русі

Польські королі не були перші, що знали про сприт жидів у грошево-фінансових маніпуляціях. Київський князь Святополк спровадив в тих цілях жидів до Києва, а що вони вкороті загарбували політичні привілеї, київляни після смерті Святополка (1113) зробили повстання і князь Володимир Мономах був змушений видалити жидів з цілої Русі.

Жахливий деспотизм під Польщею (1340–1772)

Після злуки Польщі з Литвою і відірання Червоної Русі від Мадярщини, Польща сягала до Чорного моря і начисляла 11 мільйонів населення. Після бунту Свидригайла надано боярам руським герби і привілеї литовські (1432). Від того часу почався великий зрост можновладців і духовників. Шляхта дістала право недоторканності особистої і маєткової (1433), почала боротьбу з можновладцями і як вислід виборола для себе політичні привілеї і гарантію своїх власних постанов у справах податкових і військових (1454). Шляхта збільшила свій вплив через організацію земських соймів, виключення міщан від духовних і світських урядів і привласнення привілеїв вивозу і привозу (без мита) сирівців (1565). Шляхта прибільшувала свої посіlostі в некористь селян, розширявала панщину і обмежувала селянські вольності.

Такі порядки (властиво непорядки) були в Польщі в часі постання міста Броди. Коли додати до цього порожню державну скарбницю, заставлені державні добра, слабеньке військо і розбиту адміністрацію — образ роз'яснюється ще краще. Шляхта так розпаношилась, що історія приписала про них приповідку: «Щляхціц на загродзе рувни воєводзє». Найгірше потерпіли від шляхти українські селяни, яких шляхта як «простих хлопів» всіляко кривдила.

Повстанці як протинаступ польським надужиттям

Українські землі належали номінально до Польщі, але варшавський уряд не мав поняття, чи та земля заселена, яка вона велика і т. п., тому земля переходила під владу місцевих магнатів. Козаки спершу робили порахунки з ними, а згодом заключували навіть угоди з заграничними володарями, як з цісарем Рудольфом (1593). Козаки вели також внутрішню політику. Козацький ватажок Христофор Косинський виступав проти Януша, сина Василя Острожського, якого тоді вважали як «стовпа оборони українців і мецената української культури». Северин Наливайко (родом з Гусятина) був близький до кн. Острожського. Під час

Берестейського Собору Наливайко мав зв'язок з галицьким магнатом Андрієм Тарнавським і ставав в обороні православних. Не обходилося при тому без кровопролиття, Наливайко оперував в околицях Луцька і Слуцька та велів навіть називати себе титулом «цар Наливай». (Тема драми Пантелеймона Куліша п. н. «Цар Наливай»). Жолкевський, основатель міста Броди і Огінські остаточно розбили повстання після десяти днів тяжких боїв і облоги козацького табору під Лубнами (1596). В тому бою брав участь гетьман Іван Кароль Ходкевич. Козаки під проводом гетьмана Грицька Лободи видали Наливайка полякам згідно з жаданням Жолкевського, за що облога мала бути закінчена. Однак після схоплення Наливайка війська Жолкевського вдерлися в табір і вирізали 10,000 козаків, їх жінок і дітей, які були в таборі. Цей чин Жолкевського навіть польські історики називають ганебним. Наливайко був пізніше суджений і четвертований у Варшаві (11 квітня 1597). В варшавському соймі в 1596 році, коли було ухвалене право екзекуції над козаками дане гетьманові Жолкевському, кн. Константин Острожський заложив своє «вето» і тим зірвав сойм. Недаремно поляки ще довгий час називали православних «наливайками». (І. Левкович: Нарис історії Волинської землі, Вінніпег 1953). (Петро Шумовський: Остріг, Вінніпег, 1964).

Косинський оперував на Волині. Шляхта Володимира Великого константує, що козаки Косинського «обичаєм неприятельським замки і міста так його Королівської Милости, як і шляхетскі посідають і людей забивають і мordують, палять і пустошать і до присяги на послушенство своє примушають». (Архів Юго.-Зап. Росії ч. 3, Т. 1, Ч. 16).

Такі соціальні відносини були в часі оснування міста Броди.

Релгійні рухи в часі оснування міста Броди

1. Унія православної церкви з Римом

Під напором Польщі «щоб православна церква в Польщі не попала під вплив московського патріярхату, створеного в Москві» започатковано злуку православної церкви з Римом. Приготування до Берестейської Унії (1596) викликували гарячі дискусії, дебати, аргументи, опінії і ворожнечі між світськими і духовними провідниками.

2. Реформація

Західня реформація (Гус, Лютер, Кальвін) діставалася до Польщі і викликувала гарячу релгійну полеміку зі сторони католицької контр-реформації. Єзуїти закладали школи, які польонізували дітей української шляхти, що масово переходила на латинський обряд.

3. Аріянізм

На Волині велику роля відігравав аріянізм.

Ця ересь зародилась під впливом Арія, єпископаalexandrівського в 4-му столітті і сперта була на т. зв. неоплатонізм жида Філона з Александрії. Аріянізм дістався до Польщі в 1558 році, а першими пропагаторами цеї науки на Русі були Фр. Скорина, Ю. Немирич і П. Сенюта. Аріяни виступали енергійно проти неволі селян, проти панщини, проти лихварства, визиску і шахрайства. Тому аріяни прилучилися енергійно до руху Хмельницького. На Волині в районі Бродів були їх громади в селі Бабич (1630), яке є зазначене на мапі Бопляна (француз) з 1665 року і з якого пізніше виросло село Ражнів в лісах над рікою Стирем. Були також їх громади в Острозі (1617), в Староконстантинові (1617), і в Берестечку (1630). Там біля Берестечка праворуч шляху, що веде в село Кутрів, стоять висока й формі піраміди споруда — 16-метровий цегляний обеліск, відомий у жителів міста під назвою: «муріваний стовп». Тут похований Луцький староста, капелян Олександер Пронський, який помер в 1631 році. Цей рідкісний, єдиний на Волині аріянський нагробник є цікавим і своєрідним історичним пам'ятником.

В часі інтерреґnum після смерті короля Зигмунта Августа в 1572 році магнати і шляхта скликали в січні 1573 року репрезентантів всіх територій Польщі і на т. зв. Варшавську Конференцію і тоді перевели ухвалу, яка гарантувала свободу релігії і відбирала право урядовцям переслідувати громадянина за визнавання релігії, яка би вона не була. Це уважали в тому часі за найбільше толерантний акт в Європі 16-го століття. Але, як звичайно в Польщі, акт лишився актом лише на папері без практичного значіння, бо вже тільки 85 років пізніше, а саме в 1658 році Польща прогнала аріян до Амстердаму (Голландія). Були між вигнанцями також українці. Власник Бродів Станіслав Конецпольські свідчив в судовому процесі проти аріянів.

Проповідь Петра Скарги

Реформація і війни релігійні викликали католицьку контрреформацію. Орден Єзуїтів заснував в 1569 році у Вильні свою колегію, а першим ректором був єзуїтський проповідник Петро Скарга. Він боронив селян, але в релігійних справах був фанатиком. У своїй першій книжці «О єдносці косцьола», яку по дурному присвятив кн. Острожському, нападає на все що руське, мову і віру. «Бож прецінь такою хлопською мовою не личить Богу молитись. Русь дурна і то все».

Основання міста

Станіслав Жолкевські купив село Броди в 1580 році від Каменецького. Він звернув увагу, що тамтуди провадить головний

шлях на Поділля, Волинь і Східну Русь. Він побачив, що село Броди лежить на «татарському шляху» і має природні склони, які надавались би для охорони мешканців і оборони перед ворогами. Не зволікав довго і почав будову замку і костела св. Станіслава.

Замкові укріплення почала Польща будувати зараз після упадку Галицько-Волинського Князівства для оборони перед нападами зі сходу і для закріплення польського панування на наших землях. Ті укріплення були в трьох лініях. Найдальше на схід укріплення опиралося на Тернопіль, середнє на Крем'янець, а Броди лежали на третій лінії — Берестечко — Броди — Поморяні.

Жолкевські заложив початкові основи для будови замку і міста на острові озера «Копань» в мокляках і надав їм назву «Любіч» від свого гербу. Історики оповідають, що цю назву для свого гербу він взяв з легенди про заснування Києва, як то записав батько української історіографії, Нестор Літописець: «То було три брати, одному ім'я Кий, а другому Щек, а третьому Хорив, а сестра їх Лебідь». Цю історію переповідають польські хроніки і додають, що на четвертій горі над річкою Лібедою Лебідь збудувала селище і замок Лібец або Любач. Цю легендарну назву присвоїв Жолкевські для свого гербу.

Тому, що Жолкевські дав початок для міста Броди, може буде добре запізнатися вкоротці з його особою.

Станіслав Жолкевські (1549–1620) жив в часі контрареформації в періоді, коли ідеї і напрями ренесансу були здушувані в хаосі релігійних воєн. Він був секретарем короля Степана Баторія в канцелярії канцлера Замойського. Після смерті короля Баторія підтримував кандидатуру шведського королевича Зигмунта Вази проти австрійського Максиміліяна з Габсбургів. У війні з Австрією вславився під Бичною (1588) і за це король Зигмунт надав йому титул каштеляна Львівського.

Станіслав Жолкевські, польський гетьман та канцлер, побив козацька війська під проводом Северина Наливайка (помер 1597) під Солоницею в 1596 році та жорстоко покарав учасників повстання. Самого Наливайка страчено у Варшаві. В 1614 році належав він до комісії, яка розглядала в Житомирі козацькі справи. З огляду на протести Туреччини Польща старалася дещо стимати козаків у їхніх походах на турецькі землі. В 1619 році Жолкевські обступив козацький табір над річкою Раставицею (біля міста Паволочі) та примусив козаків скласти умову підписану гетьманом Сагайдачним про зменшення чисельності козацького війська до 3000 та про припинення їхніх походів на Чорне море.

Після смерті російського царя Бориса Годунова поляки під проводом Жолкевського заняли Москву, місто спалили і держалися в Кремлі через 18 місяців. Піддалися в листопаді 1612 року і так плян передати царський престіл синові короля Зигмунта не вдався. Московські бояри вибрали царем Михайла Романова в 1613 році і звідси походить династія Романових, яка перетривала

до 1917 року. Більшовики вимордували царську родину 16 липня 1918 року при участі мадярів, австрійських воєннополонених, які голосно виявляли свою радість з приводу нагоди пімsti за втручування царського війська при здушуванні мадярського повстання в 1848 році.

Бердичів

В історії Бродів місто Бердичів займає важне місце — його називали філією Бродів. Бердичів був першим етапом у торгівлі зі сходом і служив за посередництвом Бродів як підслухове вухо в політичній розвідці. Звідтам проривалися московські агенти до Галичини для московофільської пропаганди.

Цісарева Марія Тереса інтересувалася цим важним етапом і пильно слідкувала його справи. Виринула справа звана «Бердичівські Ісповідники». Після здавлення москалями селянського повстання (Коліївщина) генерал Кречетников наповнив бердичівську тюрму уніяцькими духовними. На гостру інтервенцію цісаревої, Марії Тереси, в Петербурзі цих духовних звільнено.

Д-р о. І. Нагаєвський подає в «Америці» з дня 9 серпня 1969 цікавий документ в цій справі з того часу:

Про переслідування й мучеництво українських католицьких священиків був дуже добре поінформований папський нунцій Йосиф Гарампі в Варшаві, а через нього папи Климент XIII і Климент XIV.

Відписуючи на листа українських священиків-в'язнів з тюрми в Бердичеві, Нунцій Гарампі, заадресував його: «До Уніяцьких Ісповідників Христових і Вірних Священиків у Бердичівській Тюрмі» (8 квітня 1773 року). Він писав їм: «Зрозумійте якою великою потіхою в Господі був для мене Ваш цінний лист і як ряснно діє в Вас Божа благодать. Вона є цінніша за золото й дорогі жемчуги. Як лише той лист, підписаний Вашими руками, я прочитав і зросив рясними слізами і не надумуючись я цілавав імена, що записані в книзі життя і сказав: „Ось вони вчислені між Божих синів і святою є їх доля”...»

Коли ж Нунцій Гарампі писав так про живих ще Ісповідників, то без сумніву, замучені наші священики за Христову правду досягнули найвищої святості за словами Христа: «Немає більшої любові, як хто душу свою положить за друзів своїх».

Політичні, економічні і судові установи

Після приолучення до Австрії в 1772 році Броди були осідком уряду циркулярного, який в 1787 році перенесено до Золочева. Броди залишилися осідком дистрикту, а від 1866 року осідком повітового староства і повітової ради. Від 1787 року Броди були осідком суду меркантильно-векслевого (торговельного), який в 1854

році перенесено до окружного суду в Золочеві. В Бродах лишився суд повітовий.

В 1811 році встановлено в Бродах Комісаріят поліції і інспекторат митний, в 1830 році окружний доказовий суд, в 1856 році повітову скарбову дирекцію для округи в Золочеві, в 1850 році палату торговельну й промислову для золочівського, тернопільського, чортківського і бережанського повітів. Палата була активна аж до року 1929.

В Бродах були консуляття російський і німецький (прусський). Довгий час Броди були найбагатішим містом після Krakova і Львова. Російський консултат зліквідований в 1905 році.

При кінці 19-го століття

Поляки заложили товариство «Сокул» (1891), «Гвоздя» (рік нечіткий), «Товариство школи людовей» (1902), «Младзеж Польська» (1907), «Дружини Бартошеве» (1908).

В тому часі українці видавали три рази в місяць часопис «Галичина», посвячену науці і громадським справам.

Вже перед роком 1880 діяли в Бродах 13 гуманітарних інституцій. Найстаршою був християнський шпиталь (1831), який став міським шпиталем (1861); жидівський шпиталь (рік нечіткий), дім для калік під зарядом римо-католицького костела, дім для жидівських сиріт (1865), дім для хворих жидів (1868), поміч матеріальна для студіюючої молоді (1870), кухня для бідних (1878).

Товариство Музичне (1855) провадило музичну школу. До залі цього товариства приїзджав щороку Львівський театр під дирекцією Стадника. В Бродах була від 1862 року місцева театральна група Лабойки, але не просперувала через брак гроша.

Властитель книгарні в Самборі від 1848 року Ян Розенгайм заложив філію в Бродах в 1862 році, яку отримав в 1872 році з друкарнею. Його зять Фелікс Вест перебрав це підприємство від 1886 року. Від 1902 року Фелікс Вест видавав твори польських і інших письменників під фірмою «архітвори польських і чужих письменників».

Готелі в тому часі: Готель Одеса, Гранд Готель і Готель Брістоль.

Ресторани: Бар Окоцім, Бобера, Европа, Цукорня Маєрановської.

Кіна: «Паляце» при вул. Руській і «Сокіл» при Валах.

КОМУНІКАЦІЯ В 18-МУ СТОЛІТТІ

Перед залізничним отриманням головною артерією комунікаційною була камінням вибита дорога Броди - Суходоли - Дуб'є - Ясенів - Підгірці - Сасів - Золочів.

Крайові дороги:

1. Броди - Накваша - Підкамінь - Залізці - Тернопіль..
2. Броди - Лешнів - Клекотів - Митниця.
3. Найдавніший шлях на захід:

Броди - Пониковиця Мала (через багна) - Соколівка - Чехи - Олесько - Глинняни. Тією дорогою приїхав до Бродів цісар Йосиф II в липні 1783 року.

Залізниця, електрика, телеграф, банк і пошта

Кілько років тривало від першого поїзду до Галичини (Бохнія) до першого поїзду до Бродів? — 33 роки.

Концесію на це колосальне підприємство — будову залізничного шляху з Відня до Бохнії (Галичина) виконав банкір Соломон Ротшільд в першій мірі для перевозу до Відня соли з Бохнії. Лінія, яка дісталася назву «Північна залізниця ім. імператора Фердинанда», була відкрита літом 1839 року.

До Львова залізничне сполучення почалось в 1861 році, до Чернівець в 1865 році, до Красне-Тернопіль в 1870 році і в 1872 році до Красне-Броди. Брідська лінія мала назву «ім. Короля Людвіка», брата цісаря Франца Йосифа, а батька Франца Фердинанда, який був замордований в 1914 році в Сараєві. (Головна вулиця у Львові мала також назву «вулиця Короля Людвіка»).

Австрія продовжила залізничну лінію до Радивилова в 1873 році.

Росія провела залізничну лінію з Радивилова до Бродів в 1873 році, але широку, тому то коли московський губернатор у Львові граф Г. Бобрінський арештував Митрополита Кир Андрія Шептицького в суботу 19 вересня 1914 року, його під гострою ескортною перевезено автом до Бродів, а тільки звідтам широкою залізницею до Києва.

- Електричне освітлення впроваджено в Бродах в 1911 році.
- Телеграфічну станцію заложено в 1856 році.
- Перший банк — повітову касу ощадності засновано в 1891 році.
- Рух поштовий на лінії Львів-Броди почався в 1809 році — достави поштові п'ять разів в тижні збільшено в 1825 році.

Першу кореспонденційну картку (в світі) впроваджено в Австрії 1 жовтня 1869 року.

Перші поштові марки були знані в 1850 році.

Дня 4 березня 1966 Австрія віддала в обіг свою нову поштову марку з номіналом 1.50 шилінга, присвячену 100-літтю Генеральної Дирекції Пошти і Телеграфу.

Першоднівки цієї марки касовано спеціальним штемплем німецькою мовою на пам'яткових конвертах, на яких наліплено фотографію іконостасу (34x84 міліметрів) з церкви св. Варвари та

описом червоним кольором в німецькій мові: «Св. Варвара, українська католицька церква, Віденська Постштрассе 8, в будинку Генеральної Дирекції Пошти і Телеграфу» та слова «Австрія» і «Першоднівка» англійською, французькою і німецькою мовами.

В центрі коверти відбито чорну округлу печатку парафії св. Варвари українською мовою з дворядковим написом і хрестом.

Церкву св. Варвари дарувала українцям цісарева Марія Тереса (1717-1780). В каплиці колись лежала труна з мощами св. Йосафата, а після перенесення мощів до Риму, в церкві залишилися пам'ятки, як труна і ризи. Церкві подарувала цісарева Євангеліє, інкрустоване дорогоцінним камінням. За панування цісаря Йосифа основано першу поза межами рідного краю українську католицьку парафію в 1784 році, Братство св. Варвари в 1862 році і його статут затвердив Львівський митр. Спиридон Литвинович, колишній парох церкви св. Варвари у Відні.

Українські туристи у Відні вступають до величавої церкви св. Стефана, щоб помолитися перед українською чудотворною іконою Преч. Діви Марії, вивезеної сюди, щоб забезпечити її в часі татарських нападів.

Перше кіно

Одного дня 1912 року великий афіш прив'язаний до камениць поперек Золотої вулиці оголошував вульгарною польською мовою, що заходом ветеранів буде щось нове — рухомі образки. Оголошено: «Перше представене кіноматографічне — театр съмешни фест» і т. п.

Перша виставка в Бродах: Кілька рядів сиджень, один ряд вищий від другого (амфітеатрально). Глядачі оглядали щось дуже жахливе сумне, бо слізози з їх очей котилися як з відра. Плач, слізози, дорікання глядачів, це таке трагічно-комічне, незабутнє, колosalне... Ну, смішний фест, «та й юж!»

Заздрість

Доки Броди мали привілей вільного міста з приділенням околиці по шляху Лешнів-Підкамінь і доки в Бродах приміщувалися адміністраційні уряди, Броди могли хвалитися індустриальним розвитком і матеріальним добробутом. Це викликало заздрість інших галицьких міст, які почали серйозно протестувати наперед в місцевих урядах, відтак в галицькому соймі, а в кінці в віденському парламенті. В 1873 році галицький сойм прийняв резолюцію, щоб цей привілей Бродів скасувати. Посол Каллір (Броди) зрезигнував зі свого посольства, як протест проти такого «дикого рішення». Справа перенеслася до Ради Держави, де справу реферував посол Отто Гавснер (Самбір, Стрий, Дрогобич). Піддержував його посол Едвард Сохор (Сохар?) (Броди, Золочів). Всі заходи не помогли і привілей для Бродів знесено в 1880 році. Відтоді Броди були в конкуренції з іншими містами.

Школи

Коли папа Климентій ХІУ буллою «Домінус ак Редемптор» з дня 21 липня 1773 року скасував чин єзуїтів, прийшло в короткі до ліквідації чинів: Піярів і Домініканців. (Чин Єзуїтів був оснований в 1539 році). Австрія в виповнюванні шкільної прогалини прийняла свої шкільні реформи, не тільки сільських, але також середніх шкіл.

Середні школи: 1) Реальна Школа була основана 1817 року, переорганізована на гімназію в 1855 році.

2) Школа Видлова в дільниці Підзамче, сімклясова, приготовляла до учительських семінарій. Будинки були помальовані на помаранчево зі спеціальними удогідненнями для науки рисунків. Катехитом в тій школі був пізніший о. радник митрополичної консисторії, катехит, директор української вчительської семінарії і член професорського збору Богословської Академії у Львові, о. Юліян Дзерович. Він помер за часів німецької окупації і є похований на Личаківському цвинтарі.

3) Школа для дівчат, заложена в 1786 році.

4) Школа Нормальна, жидівська, приватна.

Ц.К. Державна гімназія ім. Рудольфа

Після резигнації губернатора Галичини, Стадіона, його наступником був поляк Вацлав Залеський, який добився до того, що декретом міністра освіти з дня 29 серпня 1849 року тільки польська мова була обов'язкова у всіх школах в Галичині. На протест Головної Руської Ради цей декрет скасовано, але українська мова не була обов'язкова аж доти, доки не будуть вишколені українські вчителі, надруковані українські книжки і зреформується українська мова.

Вийшла сприятлива ситуація політична, коли то засновано покищо дві гімназії в Галичині, а саме у Львові і Бродах з німецькою викладовою мовою і катедру української мови і літератури при Львівському університеті.

Мешканці, їх національний, релігійний і соціальний склад

Можливості заробітків в торгівлі і індустрії притягали людей до міста. Зріст мешканців представляється так:

Рік 1778 —	10.887 мешканців
Рік 1799 —	16.378 мешканців
Рік 1820 —	18.471 мешканців
Рік 1830 —	19.478 мешканців
Рік 1840 —	18.419 мешканців
Рік 1851 —	17.714 мешканців
Рік 1880 —	20.071 мешканців
Рік 1890 —	17.475 мешканців

Рік 1900 — 17.361 мешканців
Рік 1910 — 20.309 мешканців
Рік 1921 — 10.867 мешканців
Рік 1931 — 17.905 мешканців

В австрійській монархії найбільше жидів було в Галичині, бо 11%.

На основі австрійської статистики з 1900 року тільки 5% жидів подавали українську мову як свою розговірну, польську 76% і німецьку 17%.

Згідно з польською енциклопедією з 1936 року повіт Броди мав 1054 кв. кілометрів і 78.803 мешканців, в тім 26.792 поляків. Число населення в місті змінялося в відношенню до зовнішніх подій, як війни, відкликання привілеїв вільного міста, заразливі недуги, голод (1846-1847) і російські прогібційні укази. Після 1890 року багато мешканців перенеслося на села або виїхали до Америки (телефонічна книжка міста Філадельфії в 1967 році має 125 прізвищ «Броди», які мають міські телефони). В тому часі міста: Тернопіль, Коломия, Тарнів і Перемишль займали перші місця.

В нижче поданій статистиці жиди (мойсеєвого віровизнання) змінювали свою національність куди вітер віяв, раз німці, раз поляки, а раз ніщо.

За віровизнанням мешканці ділiliся в роках:

	1880	1890	1900	1921	1931
Римо-кат.	3128 - 16%	2988 - 17%	3317 - 19%	2340 - 22%	5
Греко-кат.	1453 - 7%	1754 - 10%	2092 - 12%	1295 - 12%	4390 - 24%
Жиди	15316 - 76%	12751 - 73%	11912 - 69%	7202 - 66%	8288 - 48%

За національністю:

Поляки	3183 - 16%	3752 - 21%	6412 - 37%	7047 - 65%	8031 - 45%
Українці	951 - 5%	1027 - 6%	1721 - 10%	727 - 7%	3548 - 20%
Жиди	-	-	-	3082 - 28%	6266 - 35%
Німці	15231 - 76%	12108 - 80%	8369 - 48%	-	-
Інші	706 - 3%	588 - 5%	-	59 - 0.3%	-

Ремісники:

	1806	1840	1860
Християн	228	171	121
Жидів	418	527	170

В 1875 році було в Бродах 3 броварні і 1 гуральня.

В 1864 році було в Старих Бродах фабрика руму, гаряку і лікерів, паровий млин і фабрика свічок.

1 Оця розвідка написана головно на основі рукописного матеріалу, т.зв. війтівських і консулярних протоколів та «вічних книг», що покищо переходяться в архіві місцевого ц. к. суду повітового. Всіх книг (форм. мала й вел. 4⁰) мав я під рукою зверх 30, число однаке не можна точно подати, бо не всі збірки тримаються купи, дещо в переплеті, але немало порозриваних та запитих кимось у нехронологічнім порядку. Зазначу, що використав я лише нь рукописний матеріал із ХУІІ в., не брався натомість до кількох збірок із ХУІІІ в. На цьому місці складаю цири подяку д. В. Бережанському, судді та д-ру Ст. Дроздовському, судовому радникові, першому за те, що звернув мою увагу на акти, другому, що позволив їх використати. Загальні замітки написані на основі У і УІ тт. «Історії України-Русі» проф. М. Грушевського, де читач знайде зібрану всю відповідну літературу.

2 Привілей вільного міста Броди дістали ціарським декретом у 1779 р. Найважніші точки цього привілею подані в творі: St. Schnur-Peplowski, *Z przeszlosci Galicyi*. T. I, стор. 35-36. Основно переходить усі постанови привілею х. S. Baracz, *Wolne miasto Brody*, стор. 114-118.

3 По останній (з 1900 р.) конскрипції місто числило жидів 11.912, римо-католиків 3.317, гр.-кат. 2.092, мешканців іншої віри 40, разом 17.361 (в тім 888 вояків).

4 Крім вісток винятіх з рукописних актів пор. Tymoteusz Lipinski, *Miasto Brody z dawnemi przynaleznosciami*. Biblioteka Warszawska 1851, Т. 1, ogoln. zbioru T. XLI, стор. 435-44.; Baracz Sadok х., *Miasto Brody. Lwow* 1865; В. М. Площанського, Галицко-руссій тorgовельный городъ Броды. Науковый Сборникъ Галицко-руссской Матицы, 1868. В. I и II, стор. 56-69, III-IV, стор. 273-288. Це експерт монографії. *Slownik geograficzny*, Т. I, стор. 372-75; Br. Sokalski, *Rys geograficzno-statystyczny zloczowskiego okregu szkolnego*. W Zloczowie 1885, стор. 235-38; *Wielka encyklopedia powszechna ilustr.* Warszawa 1893, Т. IX, стор. 470.

5 Baracz, op. cit. стор. 177-178.

6 «Mieszanin y obywatel kazdy miasta Brodow w dochodzeniu sprawiedliwosci w sprawie swojej niema sie wprzod uciekac do zamkowego urzedu, ale ma podlegac urzedowi mieyskiemu wedlug nizey opisanego sposobu y porzodku, y skoro sie skonczy y odprawi proces u Urzedu mieyskiego, dopiero do ostatniego decretu a principali negotio ferowanego in ocluso rotulo appellowac mu wolno».

7 Із-за цих причин на війтівськім уряді бачимо заєдно тих самих людей, напр. Томаш Жито в 1623 р., Марцін Пленардовіч у 1629, 1632-1637, 1639-1642, 1644, 1648 рр., Анджей Кусемецький у 1630-1631, 1638 рр., Тома Фармакополя у 1643, 1649, 1650 і 1651 рр.

8 У «Protecollon consulaire» з 1695 р. написано: «Przy szczesliwie zaczetey elekciey in praesentia Imm. P. Guber., quae felix faustaque sit te obrani sa... i t. d. In crastinum iako docet Prawo et Consuetudo post electionem supra Urzedu B.R.B. Woit. obrani przysiezni przez Urzad Burm. Rad. Br. ad praesentia P. Woita zgodna y z obopolno rada...»

9 Пор. цю записку: «Taxa pospolstwa miasta Brodow in praesentia slawetnych panow lakoba Bogdanowicza, woita, Iana Ryndziuka, Stephana Michalowicza, Iana Rawskiego, Marcina Kaczorowskiego, burmistrzow y wszystkich przysieznych brodzkich tudziesz y calego pospolstwa in anno 1733 die 13 Februarii postanowiona».

- 10 Baracz, op. cit стор. 14.
- 11 Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce, t. V, стор. LXIII.
- 12 Sprawozdania dla badania historyi sztuki w Polsce, T. IV, стор. LXVI-VII; T. V, стор. LXIII i LXXXI; Baracz, op. cit., стор. 17.
- 13 Sprawozdania... t. V, стор. LXIII.
- 14 Sprawozdania... t. IV, стор. LXVII i т. V, стор. LXXXII.
- 15 Sprawozdania... t. IV, стор. LXVII-VII.
- 16 Sprawozdania... t. V, стор. LXXXI.
- 17 Sprawozdania... t. IV, стор. LXVI-VII.
- 18 За час від 1633-1648 р. акти називають оцих купців-шкотів: Tomasz Niwin, Ioannes Sterkin (1633), Andreas Arbochnet, Petrus Mantif, Jakob Boel (1634), Gaspar Watsen, Ioannes Stuarth, William Roborcan, Petrus Bron, Ioannes Pox (1635), Ioannes Kier, Jakob Pikien, Richard Wilemson (1636), Ardys Innes (1637), Hanusz Herman (1638), Jakob Kamerarius, Gaspar Boel, Fridrich Bem (1640), Ioannes Dzimison, Gaspar Chalmeron, Ioannes Kochron (1641), Ioannes Horry, Walter Ramsa, Dawid Rodzier, Robert Boel, Petrys Gutrie (1642), Augustinus Karmichel (1644), Petrus Porterson (1647), Alexander Walkier (1648).

19 Wladyslaw Lozinski. Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie 1902, стор. 266 і дальші.

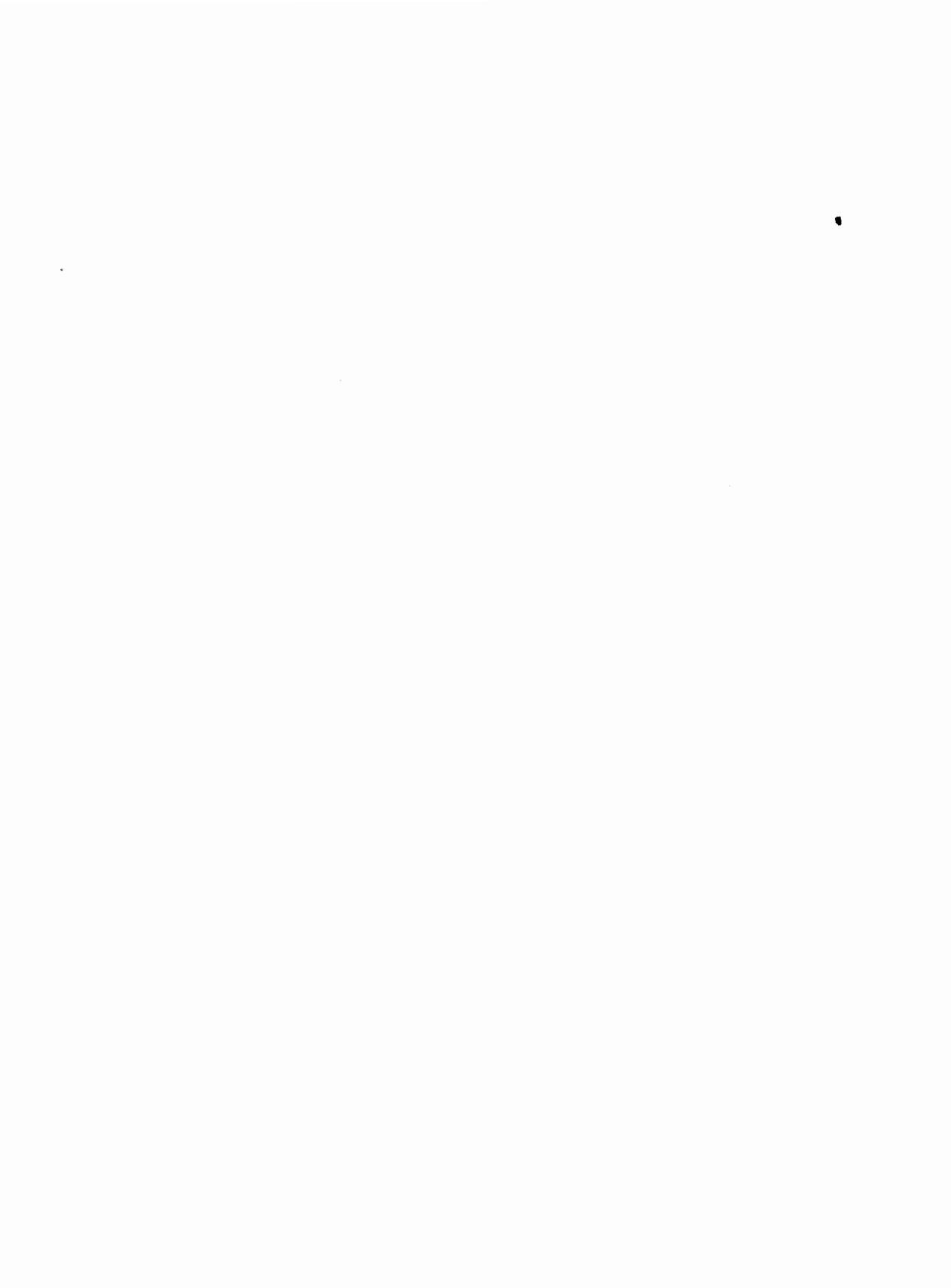
20 Ця грамота гетьмана Станіслава Конецпольського втягнена в міські книги ззвучить: «Stanislaw na Koniecpolu Koniecpolsky Casztellan Crakowsky, Hetman Wielki Coronny, Buzky, Barsky, Kowelsky, Ploskirowsky starosta etc. Oznaimuie komu to wiedziec nalezy, wszem wobex y kazdemu zosobna iz wzialem w protectia moie slawetnych Marka Serhiowicza y Mikolaja Zachariasza Markowiczow y onych za slug swoich rekodajnych przyjalem, dawszy im to zlecenie, aby ludzi kupieckich takze Rzemiesnikow rozmaitych, roznych narodow, do Miasta mego dziedzicznego Brodow zaciagli, w którym wszystkie wolnosci y praerogatiwy Miastu temu powaga seimowa nadane sluzyc beda. Zadam tedy W. MM. abyscie onemu w sprawach sobie przez mie zleconych idacemu y wracajacemu sie, takze y tym, ktrych on do Miasta mego Brodow zaciagnal, bezpieczenstwo drogi warowali, y wolno wszedzie z domostwem, kupcam, y z sprzetem do Rzemiosla nalezaczym zadnego na nich nie wkladajac ciezaru przepuszczali. A dla lepszej wiary przy podpisie reki moiej, Pieczec zwyczajna jest przylozona. Dat. w Usciu die 11 Ianuarii 1638. Stanislaw Koniecpolski L. S.».

21 Baracz, op cit. etop. 69-70.

22 Пор. оцей документ, який виймасмо з актів: «Ad praesens venies personaliter Famatus Zachariasz Armenus civisque iuratus Brodensis patefecit ac praebuit literas a Dno Ioanne Grabinsky protunc subcapitano Brod., in quibus consensus pertrahendi extraneae nationis tum etiam variae religionis homines ad civitatem Brodi., petens illas actis suscipi et inferi, quarum tenor talis. Wszystkim wobec y kazdemu zosobna, komu to wiedziec bedzie nalezano, wiadomo czynie, mianowicie panom Ormianom takze y innym stanom religiej rozney: iz daie ten uniwersal moy Slawetnemu Panu Zachariaszowi Markowiczowi, Ormianinowi, mieszczanowi y kupcowi brodzkiemu iako czlowiekowi z cudzoziemskiemi ludzmi zyiacemu, aby we wszystkim ludzi tych ubezpieczywszy imieniem moim, ktorzybykolwiek zaciagnieni byli przezen dla mieszkania do Brodow, ktorym ia obiecuie we wszystkim praw tych nie naruszyc wedlug wolej y rozkazania Iasnie Wielmoznego Iego Mosci Pana Alexandra na Koniecpolu Koniecpolskiego Chorazego Coronnego, Pereiaslawskiego, Koronskiego, Ploskirowskiego etc. Starosty, ktore sa nadane Brodom od Przodkow I. K. M. y teraz potwierdzone przy szczesliwej Coronatiej I. K. M. y nadane sa niektore puncta potrzebne kazdemu stanowi kupieckiemu nalezace. Do tego ieszcze to obiecuie ze tych Panow kupcow, ktorych zaciagnie Pan Zachariasz dla mieszkania do Brodow, biore ich w opiece pod ramie zamkowe, zeby nie byli podlegli zadnemu prawu pospolitemu ale w krzywdach ich powinien bede ich bronic y rozsadzac. Na co dla lepszej wiary y pewniejszego swiadectwa pieczec z podpisem reki mojej przyciskam. W Brodziech 10 Iulii A. D. 1650. I. Grabinsky».

23 Цей лист королевича до губернатора брідської твердині наводимо в цілості, бо представляє цікавий причинок для історії передусім міста. Лист датований із Жовкви дня 1 січня 1694 р., а адресований до Яна Крушиньского — так звався губернатор. «Supplikowali do nas Mieszczanie Brodzcy ze wielkie cierpia uciemiezenie od przechodzacych poslow kozackich nalezy tedy abys WM. Pan tego dozierał, zeby kozacy nic sobie nadto wiecy nie pozwalali tylko co usus kaze y Miasto z dobry woli swoiej wyswiadczy. Strony zas Ormian ktorzy gaudent immunitate tych dobr na ktorych in primordiis zescia z Podola swego osadzenu sa, ale ze wiecy domow sobie przykupili iuz cum onere zwykłych podatkow mieyskich z tych tedy tenentur przykładac sie do mieiskich expensow powinni. Supplikowali y o tym ciz Poddani Nasi ze niektorzy Ichm. w Brodach albo w sasiedztwie mieszkaiacy czynia sobie sprawiedliwosc z Poddnych naszych brodzkich to osobiwie WMM. zalecam abys omni modo tego przestrzegal y nie dopuszczał wszak kazdemu bedzie satiaktia z zamkowy sprawiedliwosci. Domy takze mieyskie aby takze w długach nie byli oddawane post excusationem Imm. concreditoribus przezco mieyskie podatki upadaia pilno zalecamy moze byc insza droga kozdemu sprawiedliwosc. Uskarzani sie naostatek ze nieiaki pan Kotelnicki tam mieszkaiacy intriguie sie w rozne interessa a nie z pozykiem Miastu y oprocz tego wiele roznych kupcom winien został doirzyc tedy WM. masz aby tego wiecy nie bylo y co komu nalezy aby byla satiaktia za czym P. Bogu Wm. oddaie. WMP. zyczliwy wielce Iakub Ludwik Krolewic».

24 Baracz, op. cit, etop. 93-94.

В очах чужинців

АВСТРИЙСЬКІ ЦІСАРІ В БРОДАХ (ЙОСИФ II і ФРАНЦ I)

Про свій намір виїзду до Галичини, цісар Йосиф II мав таку розмову з його матір'ю, цісаревою Марією Тересою:

— Йосиф: Я прийшов просити В Маєстат про відпустку.

— Марія Тереса: Відпустку, мій сину? Чи ти думаєш знову подорожувати так скоро?

(Йосиф II любив подорожувати інкогніто і слухати «що люди говорять». Їздив до Франції, щоб перестерегти свою сестру, Марію Антонетту, не дразнити французів своєю поведінкою і порадити її мужеві, королеві Луї XVI, як любитись, бо вже сім років після шлюбу з такою гарною дівчиною, а король не здібний постаратися про сина наслідника. То щось в невпорядку — казала Марія Тереса).

— Йосиф: Я мушу подорожувати. Я мушу відбути подорож до Галичини, щоб запізнатися з нашими новими підданими.

— Марія Тереса: Можливо, що то добре з нашої сторони показати їм в тому часі трохи доброї волі. Я вже думала про це, але мені сказали, що Галичина є ще досить некультурна країна і що люди до нас ворожко наставлені.

— Йосиф: Ми не можемо вимагати, щоб вони любили своїх гнобителів.

— Марія Тереса: Ні, але то є жахлива країна. Нема доріг, нема зайніших домів, милі і милі незалюднених лісів переповнених розбишаками. О, мій сину, відложи свою подорож на кращий час, бо я буду тремтіти за твою безпеку.

— Йосиф: Нема ніякої небезпеки.

— Марія Тереса: Але ніякий віз не може там їхати під цю пору.

— Йосиф: Я поїду верхи конем.

— Марія Тереса: А що будеш їсти і де будеш спати?

— Йосиф: Я буду спати там, де мене застане ніч, в селі, на коні або на землі. Коли є харчі для наших людей, то дещо знайдеться і для мене. Коли нема, то правильно я поділюся з іх терпіннями.

— Марія Тереса: Так їдь мій сину. Чи ти чув, що княжна Анна Вельопольська поповнила самогубство з душевного пригноблення після розбору Польщі? Завтра похорон. Тобі треба бути на похороні. (Анна Вельопольська це вдова, яка вже кілька років перебувала у Відні, відколи її муж пірешого у Вислі після викриття його змови проти короля Станіслава Августа (Joseph II and his Court by L. Muehlbach, D. Appleton Co., N.Y. 1867, page 187).

Таке поняття про українців-галичан в тих часах виробила собі Марія Тереса зі звітів свого намісника в Галичині, як про це пише Григор Лужницький в «Америці» (1 жовтня 1966).

Дуже односторонні австрійські джерела з цього часу, як напр. першого австрійського намісника для Галичини, визнавця модного тоді напрямку раціоналістичного графа А. Пергена, вважають тодішнє галицьке населення «темною масою людей, які за постами, празниками та церемоніями не знають справжньої релігії». (А. Фінкель, Меморіал Ан. гр. Пергена, перашого губернатора Галіції о стані краю, — «Квартальнік Гісторичний», 1900, XIV, стор. 24).

А по суті галицькі українці 1772-1848 років зовсім не були такою «темною масою», як їх хотіли бачити графи Перген, Краттер чи інші тогочасні австрійські дипломати. У «Сводній літописі» крилошанина львівського о. А. Петрушевича (роки 1772-1800, стор. 124) читаємо дослівно: «Коли Лев III Шептицький, по смерті київського (католицького) митрополита Филипа Володковича (рік 1778, тобто ледве шість років від прилучення Галичини до Австрії), став галицько-київським митрополитом і урочисто в'їзджав у Львів, катедральні польські вікарії кинулись на почет Митрополита й хотіли о. Протанському, який іхав на переді (походу) на коні з архиєпископським хрестом, вирвати хрест, але о. Протанський відогнав їх гарапником», — тобто, уже тоді, 1778 року свідомість галицьких українців не була така слаба. Доказує цього теж і зарядження цісаревої Марії Тереси з дня 28 липня 1774 року, силою якого синам українських галицьких бояр і священиків був відкритий доступ до всіх урядів і звань тодішньої австрійської монархії, включно з дипломатичною школою у Відні.

А коли в дуже цінній праці львівського крилошанина й видатного українського діяча о. Т. Войнаровського («Das Shiksal des ukrainischen Folkes unter polnischer Herrschaft», Віденсь 1921, стор. 99) читаємо, що в 1843 році в Галичині було 921 українських парафіяльних шкіл (тоді звались вони дяківськими школами), то хіба це свідоцтво «темної маси»?

Під час відвідин ціс. Йосифа II відбулось «колльоквію» і тоді Епископ Максиміліян Рило інформував цісаря про основні справи греко-католицької церкви в Галичині.

Цісар Франц (1792-1835) братанок Йосифа II також приїхав до Бродів тою самою дорогою. Після відвідин різних об'єктів (жидівських) мав висловитися перед своїм секретарем: «Не дармо мене звати Королем «Єрусалиму...».

ОНОРЕ БАЛЬЗАК В БРОДАХ

Тією дорогою вертав французький письменник Оноре Бальзак до Франції після свого шлюбу в Бердичеві з Евеліною Ганською, вдовою по землевласнику на Волині (село Верхівня). В Бродах Бальзак захворів якоюсь незнаною недугою і вже з неї не вилікувався і помер (1850). Про свою подорож ще міг Бальзак написати в листі до своєї матері.

«Треба було цілісінський місяць на те, щоб добитися сюди. Не раз, але сотки разів наше життя було в небезпеці. Частенько приходилося так, що нам мусіло помагати 15-16 людей, які витягували нашу карету з ям повних гразюки. Та ми нарешті добилися сюди, і все ще живі, хоч утомлені та хворі. Така подорож робить людину старшою на десять років». (Stefan Zweig — «Balzac», Viking Press, N.Y. 1946).

Дім в Верхівні радянська влада відреставрувала і приспособила як цікавий об'єкт для відвідувачів-туристів (1976).

Іван Франко в своєму пляні написати епопею галицького суспільства на взір циклю Баальзака, здійснив цей плян багатьма оповіданнями і новелями, які виявили, парофразуючи Баальзака, «галицьку людську трагедію».

МАНДРІВНИК НІМЕЦЬ 1798 РОКУ ОПИСУЄ БРОДИ

В книжці Станіслава Шнір-Петровського (1902) «Цудоземці в Галіції 1787-1841» є уривки опису Бродів з іншої книжки, якої автором є Кароль Боронеуш Фаерабенд, німець, автор і мандрівник, який описував міста Галичини, Волині, Литви і України. Його опис Бродів такий:

«Броди видалися нашому туристові в 1798 році гарним містом. Не мали великих палаців, але не бракувало порядно збудованих домів з гарним фронтом. Навіть домики дерев'яні, будовані на передмістях, вирізнювалися корисно від хат, які він стрічав в інших містах. Костели не блицали пишно, але презентувалися добре. Вулиці середньо широкі, не були бруковані, але завдяки пісковатому теренові навіть під час дощу були легкі до переходу. Ринок великий, нерегулярно зарисований мав по одній стороні брук і гарні domi. Друга сторона ринку гірша, бо забудована нужденними хатами. Ратуш не грішив вищуканою архітектурою. В його будинках урядував магістрат, який від початку дуже гарно обходився з нашим автором і турбувався полагоджуючи безконечно формальності пашпортові. Про свободу торговельну не виробив собі Фаерабенд доброго поняття. Однак докладно описує нам розрухи, які мали місце серед жидів брідських в 1797, на вістку про набір до війська. Страх перед французами, якихуважали за людоїдів був головною причиною опору, який жидівські мешканці Бродів ставили місцевій військовій залозі з приводу набору рекрута. Залога, досить слаба, мусіла після короткої бійки уступити від значної юрби узброеної в коли і дручки. Повстанці переконані, що виграно битву, вернули до своїх звичайних торговельних зайнят. Тим часом спроваджено батальйон війська зі Львова. Жиди початково не піддавалися, згуртувалися в громаду і задумували вступити в бій. Однак жовніри не жартували, вдарили в гурт, який розбігся на всі сторони. Втікачів

вилапали, молодих забрали до війська, а старих до арешту. Після перепровадженого слідства менше винних випустили, а провідників злупили нагаями прилюдно на ринку. Від того часу нікому зі жидів не прийшло до голови відмовлятися від військової служби.

Жидівських родин числили тоді в Бродах до чотирьох тисяч (4,000). В їх руках була торгівля, а тільки три чи чотири християнські фірми могли вдергати конкуренцію з жидівськими крамницями. Купці брідські вдергають торговельні зв'язки з Бердичевом, Києвом, Смоленськом, Москвою й Ригою. Матеріали спроваджують з Відня, Липська і Вроцлава і висилають їх в дальші міста. Мають торговельний зв'язок з Турцією, а коні, худобу, шкіри, віск і мед спроваджують з Волошини і Криму та продають німцям. В Бродах є залога з двох компаній піхоти. Місто не має нічого особливого, крім кількох костельних образів не знаних авторів. Синагога переладована несимпатичними прикрасами, відзначається тільки перебільшенням. З двох сторін окружали місто два вали, а з двох інших сторін боронили місто багна. Так званий замок був в середмістю. Була це стара, готицька будівля, вже опущена і без особливого значіння. Замок був обведений глибоким ровом і мав вигляд цитаделі. Давніше замок був резиденцією місцевих дідичів Потоцьких, але Фасрабенд застав там тільки пустку. На півднево західній стороні міста були будинки цісарської комори і бюра, збудовані державним коштом. До школ вчашали християни і жиди, але жиди мали ще багато приватних хайдерів. Для дівчат вдержували школу Сестри Милосердя при своєму чині, але школа ця мала всі права публічного інституту.

В своєму часі Броди мали драматичне товариство (очевидно німецьке), яке складалося з шістьох осіб і влаштовувало вистави в місті, а зимою в залі. Вистави були за дешевим вступом тільки в неділі. Коли якась штука публічно не подобалася, тоді бідний директор рятував ситуацію таким способом, що під кінець вистави уладжував улюблену (так як у Відні) «касперладу». Актори працювали зарібково, один мав каварню, а сам директор старався в магістраті про дозвіл на пиварню. Дуже значна була торгівля виробами ювілерськими, в чому жиди були дуже зручні, бо вміли фальшувати грошеві монети. (Відписав з книжки в музеї в Бродах Михайло Савула в 1966 році, з польської мови переклав П. Дубас).

Моніка Варненська*

РОМАНТИЧНА ПОДОРОЖ ПАНА ОНОРЕ

(Фрагменти з документальної повісті)

Великий французький письменник Оноре де Бальзак (1799-1850) був закоханий і перед своєю смертю одружився з української графинею Евеліною Ганською. Він двічі відвідував Україну в роках 1847-1850 і у Верхівні біля Бердичева написав кілька своїх творів. Нижче подані фрагменти стосуються його першої подорожі.

Подорожній, який одного вересневого ранку 1847 року опинився на Вроцлавському двірці, привернув до себе загальну увагу пасажирів. Немолодий, жвавий, товстий, він щойно побачив, як флегматичний носильник штовхає до віденського поїзду візок із горючою багажу.

З хижістю, якої від нього ніхто б не сподівався, пасажир наздогнав візок, затримав носильника й, стукаючи ціпком по валізі, який лежав зверху на купі багажу, закричав на весь голос:

— A moi! A moi! Mislowitz! Mislowitz! Krakau!

Край, де минуло дитинство й молодість коханої жінки, збуджує уяву нетерплячого подорожнього. Він багато наслухався про безкраї степі, про багатогодинні зимові мандрівки санками по засніженому бездоріжжю, про ту рафіновану культуру аристократичних палаців і сірість та злідні селянського життя, що вживалися поруч. Чув він і про явища, які схильний був засуджувати «як прояви співжиття цивілізації з варварством». Його захоплювала свідомість того, що, переступивши знову через поріг російської імперії, він потрапить на простори незміряної землі. Землі, кордони якої сягають аж Далекого Сходу й північного узбережжя, від якого рукою подати до Америки.

Україна, хоч вона й лежить порівняно недалеко від Заходу, належала тоді до найменш знаних районів цієї території. Отож вона видається Бальзакові єдиним краєм на світі, де він міг би пізнати щось зовсім нове, нові явища, нових людей. І там є дім, де сяє Північна Зоря.

* * *

На німецько-австрійському кордоні почалися справжні арабські пригоди з митницею. Потрібно було не тільки пройти огляд, а й пересісти в іншу карету. Бо влада не давала дозволу на

* Моніка Варненська, польська письменниця, прозаїк, нарисовець, есеїст, автор багатьох книжок.

переїзд одним екіпажем з одного краю до іншого. Якщо екіпаж, переїхавши кордон, заглиблювався хоча б на шість миль, це гучно іменували «міжнародним транзитом».

На митниці зразу ж розігравася бурхлива сцена. Парижанин переступив поріг контори, не скинувши капелюха. Він не знав, що цим викличе справжню бурю.

— Як ви смієте заходити в урядове приміщення в капелюсі? — верещав австрійський чиновник, збудженість якого суперечила флегматичному виглядові. — Звідки ви такий?

Прибулець знизав плечима, не розуміючи, чого від нього хоче представник цісарсько-королівської астрійської влади. Йому й на думку не спало, що приводом для такого вибуху міг бути... капелюх. Комізм усієї сцени підсилював костюм чиновника, який, захищаючи престиж влади, сам виступав у халаті, капцях і в нічному ковпаку. Нарешті, Бальзак, так нічого й не зрозумівши, безпорадно оглянувся на свого супутника. Той втрутівся:

— Я б вам радив вибирати слова! Прибулій пасажир вихованій набагато краще, ніж вам здається. Не кожний, хто сюди заходить, зобов'язаний знати ваші звичаї та вашу мову!

Чиновник замовк, а супутник тим часом пояснив Бальзакові предмет конфлікту. Письменник зняв капелюх і поклав його на столик.

* * *

На сьомий день після виїзду Бальзак прибуває до Бродів. То було єдине вільне від мита галицьке місто. Ця обставина сприяла розвиткові в ньому торгівлі. Через це негарне місто, яке лежало на болотистій рівнині, проходили чисельні й різноманітні товари: перкаль та оксамит, килими й шовки, російський чай, французькі вина, амстердамські лікери, астраханська ікра. У Бродах були поштова контора, російське консульство, а також торговельно-промислова палата. Поблизу проходив кордон. Містечко Радивилів, до якого було десять кілометрів і через яке мав їхати Бальзак, лежало вже на російському боці.

«Наші в'язниці мають веселіший вигляд, ніж покої в заїзді, іменованому „Російським готелем”, — записує письменник не без в'ідливости. — Я чекав п'ять годин, поки господарі та обслуга встануть. Для мене подорож починалася щойно в Бродах, а сто миль, які відділяють Бердичів від Бродів, видалися мені важчими, ніж сімсот миль із Парижа до Бродів».

Перешкоди, з якими письменник тепер зіткнувся, дали йому нагоду побачити незвичайну для француза екзотику. Були нею... місцеві жиди, що якраз відзначали якесь своє релігійне свято. «Коли жиди святкують свої обряди, торговельне життя припиняється (...). Жиди в Бродах навіть за мільйони не відмовилися б від своїх обрядів, отож не було ніякої змоги сторгуватися за мій проїзд з Бродів до Бердичева». Пан Оноре

змальовує їх характеристичні риси, вигляд, їхнє багатство, зростання й розвиток якого не могли його не захопити: «Величезні маєтки виникають і падають, невідомо де і як. П'ятнадцять років тому, наприклад, дім Натансонів у Бродах мав п'ятдесят мільйонів. Що сталося з цим маєтком? Загадка. Нині швейцарський дім Гаусерів зайняв місце Натансонів так само, як дім Гальперних, що завдячує свій початок родині, гостем якої я маю бути, є королем Бердичева».

* * *

«Нетерплячість серця» підганяє пана Оноре, змушує його поспішати. Після перешкод, з якими довелося зіткнутися в Бродах, письменник кипить нетерпінням. Господар «Російського готелю» в цьому місті висловив припущення, що чужинець зуміє дістатися до Верхівні протягом... тижня! Почувши ці слова, письменник згадує: «...я видушив із себе зойк, а точніше кажучи, — виття, через яке мене могли б замкнути як божевільного». Він мусить доїхати до Бердичева за двадцять чотири години!

І доля сприяє йому: в цьому самому готелі проживає російський консул. Він переглянув документи подорожнього й значно скоротив обтяжливу паспортову процедуру. Він дав письменникові рекомендаційний лист до пана де Гаккеля, начальника російської митниці в Радивилові.

* * *

Скоро після Бродів Бальзак побачив «велику голу площу завбільшки як Марсове поле в Парижі». З обох боків дерев'яного бар'єра видніються будівлі митниць — австрійської та російської, а також прикордонних застав. Письменник знову хвилюється: чи не виникнуть і тут якісь несподівані перешкоди?

У Бродах доброзичливий власник заїзду попередив прибулого, що не вільно залишати австрійську імперію без дозволу комісара австрійської поліції в Бродах. Той комісар також мешкав у «Російському готелі». Він говорив по-французьки й тут таки радо вдав письменникові маленький голубий папірець. Пан Оноре мав віддати той документ начальникові австрійської застави.

I. Парандовський

ПОЧАЇВ

На Лисому узгір'ї над Горинем стояв чорт Гораб, одягнений на подобу гаєвого, і глядів бистро довкруги, на всю околицю. Липень був насичений запахом збіжжя і нагрітих лісів. Ріка пливла крізь широкі левади і блискучими закрутами виминала муровані міста й села, що розложилися серед вишневих садів. Під теплим сонцем спокійно дозрівала родючість великої і чудової землі.

— Що сталося? — поспітав різко інший дідько, Фарел, спинившись зненацька.

— Ти звідкіль? — здивувався Гораб. — Сновидаєш уже денною порою?

— Абощо? Я виріс з років, коли перший ліпший когут мене положав. Остогидло також возити ночами чарівниць. Отже гріюся на сонці. А ти, бачу, якийсь несвій.

— Собача служба, — сказав Гораб. — Уже два дні веду турецькі ватаги.

— Куди?

— До Почаєва.

Фарел оглянувся поза себе і поміж горами, на тлі лісів, доглянув золотом покриті бані церкви.

— То там?

— Гораб потакнув головою.

— Люципер повелів. Уже крайня пора — каже — покінчти з тими монахами. Турки є під Заславом, отже приведи їх сюди.

— Добре.

— Гм, як кому. А мені жаль.

— Гей, Горабе, дивний з тебе дідько. Кажуть, ти прийняв би хрещення, коли б не страх перед свяченю водою.

— Дурниця. Мені, просто кажучи, жаль тієї землі. Ти, Фареле, чужинець, не з тих околиць. Не розумієш. Я живу тут уже віддавна. Найстарі дереva не тямлять, що я пам'ятаю. Тут була страшна пустеля, коли я прийшов і бачив перших людей. Я гасив їм вогонь у Городищах. Жито жали тоді бронзовими серпами. Почаїв також знаю від початку. Перші Василіяни мешкали на горі, в печерах. Під одним я підпалив солому в часі сну.

— Ха, ха ха! — Фарел з радості став дуба.

— Вечером, — продовживав Гораб, — сідаю собі іноді з тутешніми людьми і розказую про страшну бувальщину. Одягаюся як гаєвий, отже не знають, що я дідько. Бачиш ті кургани над рікою? Це все моя заслуга. А на ділі не моя, а Люципера. Велів, а я приводив татарів, турків. І так без кінця. Приходили, тратували, палили. Старі липи горіли. Лелечині гнізда на стріхаха здіймалися полуум'ям. Аж набридло. Собача служба.

— Не попадай у мелянхолію. Мені це до вподоби. Я залюбки провадив би турків, нищив замки, палив церкви замість вказувати бабам отруйне зілля, цідити відвар, готовити масть, закопувати горшки по роздоріжжях, тягнути за хвіст кертицю, підсувати зачаровані дзеркальця парубкам — це ж все дідька варте.

Гораб не слухав. Зійшов над берег, витягнув човен із очеретів, скочив у нього і відіпхнув на ріку.

— Куди ідеш? — питав Фарель.

— От так собі.

— А турки?

— Самі вже прийдуть.

І зникнув під вербами.

У суботу, 19 липня 1657 року, сполудня, всі шляхи до Почаєва зароїлися прочанами. Люди з біжчих і дальших околиць спішилися, щоб раннім ранком у неділю бути на Богослуженні. Шляхтичі їхали кінно вбо в повозах, міщани і мешканці сіл йшли пішком або їхали на возах, прикритих від сонця полотняними будами. Юрба була різношерстна. Кожний ніс біду до монастиря. Появилися якісь зловіщі знаки. Продовж четырьох тижнів безупину текли слізози з чудотворної ікони Почаївської Богоматері. А водночас вечорами люди бачили по селах «гадину». Мала вона зеленавий дзьоб, ноги і язик — чорні, хвіст вужа, немов гостра стріла, далі в усьому подібна до лилика, тільки велика як гуска. Це певний знак повітря — зарази, посухи або війни.

Як тільки перші прочани дійшли до монастирської гори, на шляху з'явилось декілька їздців. Вони кричали здалека. Довкола них зібралася юрба.

— Турки йдуть! — вони кричали. — Вже є під Заславом. Великий відділ прямує в нашу сторону.

Не йняли їм люди віри, але тривога посіялася. Замкнені ворота треба було відчиняти новим прочанам. Вони нічого не знали про турків. Неділя проминула серед гарячих молитов. Перед чудотворною іконою відслоненою і блистіючою дорогоцінними жемчугами правилися безупину Богослуження. Хворі подалися до скали, де видно було виразний слід стопи Божої Матери. Два монахи приймали жертви і роздавали воду, що ряснно випливала зі скали. Старші люди відвідували гріб блаженного о. Заліза, святе життя якого всі ще пам'ятали.

По відсвяткуванні неділі Службою Божою, прочани приготовлялися під монастирем до перекуски. Турки не приходили, отже люди собі з них жартували. Дехто нетерпеливий подався навіть до воріт. Але несподіваний крик спинив усіх на місці. До воріт тиснувала якась дуже неспокійна юрба. Вона принесла точну відомість: Турки йдуть просто на Почаїв. Справді незабаром шлях закурився великим туманом. Тут і там замиготів вогонь і чорні смужки диму розпростерлися над овидом-виднокругом.

Турки стали під монастирем аж у понеділок. Було їх кілька тисяч. Дуже швидко розклали обоз і поставили шатра. Коли підійшли під частокіл, оборонці з монастиря помітили, що ворог не має гармат. Але старі воїни виступили проти загальної радості.

— Не обдурюйте себе, гармати підвезуть як не сьогодні, то завтра. Звичайно залишаються позаду на один день.

Тим часом турки стріляли з луків. Оборонці відповідали їм рушницями і каміннями, а на тих, що намагалися підлізати в гору, виливали відра гарячої води. Турки підпалили корчму під монастирем і кидали головні на частокіл. Дубові палі тут і там перехоплювали вогонь, але його негайно погашено. Стріли турецькі вбили одного священика і диякона, що обходили мури з Божим Словом.

— Як прийдуть гармати, не втримаємось навіть продовж кількох годин, — казав сторож Крем'янецький. — Частокіл дерев'яний, монастир також у більшості з дерева. Все піде з димом.

— Отже що робити? Піддатися? — поспітив хтось з громади.

— Піддайся! Собачий сину! — гукнув на нього шляхтич. — Ти на тому скористаєш! Турки зроблять тебе башею. Але коли питаете, що робити, отже кажу: Поклонітесь о. Ігуменові до колін, нехай молиться до Пречистої!

Але о. Добромирський, Ігумен монастиря, уже про те сам подумав. Склікав усіх священиків і монахів, віделонив чудотворну ікону, поклався перед нею хрестом і велів молитися. Усю ніч співали акафист. Наступного дня, коли штурм був найгрізніший, Служби Божі правилися безупину.

Рантом під вечір у турецькому таборі настала тиша. Вороги немов на команду, заніміли і задеревіли. Наложені стріли не вилітали з тятив, друки, приготовані до наступу на частокіл, повисли в опущених руках. Немов якася мертвота повіяла по турках. Сторож Крем'янецький повелів стріляти кілька разів до них з єдиної гарматки, що була в монастирі.

Але з приходом ночі дух серед обложених підупав. З долини чути було крики і вигуки турків. Не було сумніву, що вкінці надійшли гармати і турки заходяться коло них і голосно радіють. Поганим знаком було й те, що ні одної ватри не запалено в таборі і що кого півночі все втихомирилося.

Справді все затихло, бож турки давно звинули шатра і відійшли. Один відділ за другим втікали в неладі. Гораб, побачивши відворот турків, прилетів звідкілясь. Крутівся кого втікачів, завивав як буря, засипував очі піском, ошукував блудними вогниками, водив на багна і мокляки; врешті вчинив такий гамір, наче б йшло велике військо. Впереді, взаду і по боках вигукував: «Бий, забий! Аллах», переляканіх людей розкидав, коні перевертав — творив нечуваний заколот.

Почайв пережив важку годину очікування і муки. Перед світанком небо вкрилося хмарами і почав падати дощ, що згодом

перейшов у страшну зливу. Мряка і сутінок не дозволяли доглянути, що діється в долині. Раптом коло воріт хтось застукав.

— Хто там? — поспітали з мурів.

— Івасько, боднар.

Зразу почулися голоси недовір'я: це мабуть якийсь підступ. Але коли не було сумніву, що це Івасько чекає при воротах, хоч пора не була до того, сміх рознісся по Почаєві. Івасько був знаний зі своєї рительності. Обіцяв привести монастиреві у четвер кілька бочілок, а що завжди дотримував слова, отже приїхав в означену годину не зважаючи на турків, облогу і гармати. Але як же ж його впустити, коли за ним може втиснутися вся ворожа голота? А може його підкупили?

Тим часом розвиднилося і добре було пізнати, що під воротами стоїть одна людина, а в цілій долині слід по турках загинув-пропав. Отже відчинено ворота, Івасько ввійшов, увесь перемоклий від дощу, разом з конем і малим візком, на якому були бочілки. Хто живий, побіг до нього. Ставили йому безліч питань, шарпали його за полі вбрання-одягу і трясли ним, як грушу. Він просто здурів. Але коли оготався пробурмотів:

— Я сам один, нічого не знаю. Люди все розкажуть.

І махнув рукою поза себе. Люди залишили його в спокої, бо біля брами загомоніли якісь голоси. Почали відмикати браму, а Івасько потягнув коня і щез між будинками монастиря. А від воріт йшла наче процесія. На переді старший чоловік із восковою свічею, а за ним чимало людей. Йшли помалу і співали пісні до Пречистої Діви. Ніхто їм не переривав, дарма, що це був самозванчий похід. Укінці хтось поспітив жінку з останнього ряду.

— Звідкіля йдете?

— З ліса.

— Втікаєте перед турками?

— Втікаємо.

— Як же ж ви прийшли сюда?

— Прийшли, турків нема.

— Де ж вони є?

Жінка поблідла зі здивування.

— Як то, нічого не знаєте?

— Про що?

— Чудо сталося над нами, а ви не знаєте! — і заломила руки.

Більше не допитувалися, бо якраз вийшов перед церкву о. Добромирський разом зі священиками і монахами і слухав, що розказував старий чоловік.

— Ми, прошу всечесного отця, вчера були в лісі — наш Богдан виліз на дерево і глядів, як проходить бій. Бачив усе, мов на долоні. Дерево було високе, недалечко від крайліса. Коли сонце вже заходило, небо було дуже червоне і показалося чудо. В ім'я Отця і Сина і св. Духа, — перехрестився кілька разів. — Справжнє чудо, Отче. Богородиця вийшла у червоному одязі і золотій короні

понад церкву а разом з нею ангели... Ангелів було може сто, може двісті, може десять тисяч. Ніхто не числив. Усі пишно одягнені, з блискучими мечами, аж очі боліли глядіти. Ми вийшли з лісу і поклякали. На що ж наші очі дивилися! Ми бачили живу Богородицю, аж ляк нас обняв. Хто ж з нас гріших буде її оглядати вдруге? Ми дивилися, дивилися...

— А турки? — перервав хтось з юрби.

— Вони також витріщили сліпаки. Та й так якось подеревіли, що ѿ рухатися не могли.

— Чуєте, чуєте? — озвалися голоси звідусіль.

— А потім невірні підносили луки і стріляли в небо.

— В небо, до Пречистої, собачі сини стріляли.

— В небо, Отче, але стріли верталися і вбивали тих, що стріляли. А потім турки втікали.

Чоловік обтер піт з чола, бож ніколи так довго не говорив до стільки людей. О. Ігумен піdnіс очі вгору і молився. Усі мовчали. Тоді перехрестився, і сказав:

— Ходім подякувати Матері Божій!

По церковній відправі, люди розсілися на мураві, їжою і питтям підкріплювали свої сили і раділи без міри. А старий і сліпий лірник сів на камені і співав про те, що сталося.

Ой зйшла зоря, вечеровая,
Над Почаєвом стала,
Вийшло військо, турецькеє військо,
Як та чорная хмарा...

На хвилину спинився, щоб скласти другу стрічку і щоб більше людей зйшлося.

Переклав Яр. Чумак

Володимир Одоєвський

СПОВНЯЄ МЕНЕ РАДІСТЮ...

(Виїмок з повісті)

Zacieranie sladow, Paryz, 1983.

Затирання слідів, Париж, 1983.

...Схвильований, майже в гніві він думав і говорив:

«Я не кажу, що на Червоній Площі третього Риму, в тінях Кремля і Мавзолею будуть колись пастися кози... Як паслися, згідно зі свідченням літописців з п'ятого чи шостого сторіччя, на форумі першого Риму... Дарма, що сто, що я кажу, п'ятдесят років перед його кінцем цвіло там буйне життя і звідтіля йшли накази на всі сторони світу, що, наче магічна сила, успокоювали всі бунти

в найбільш віддалених провінціях імперії. Я загалом не кажу, що історія повторюється. Але історія має так мало уяви-фантазії, як і люди у проводі держав і народів. Вони не вміють зробити жодних висновків з минулого, отже вона мусить хоч не хоч повторяті давно минулі зразки. Якраз тому я впевнений про неминулий і невідхильний кінець. Перший Рим мусів провалитись за свої безчисленні злочинства і злодіяння, те саме станеться з третім. За жертви Катиня і всіх інших помордованих тайком, за мільйони згноєних в ляграх, при будовах каналів, сиберійської залізниці і газопроводів, за померлих в копальнях руди залізної, золота, вугілля, на тундрах, над Білим морем, на Колимах, за масовий голод в Україні, за людоїдство з голоду, за розбиття родин, доноси сина на батька, брата на брата, за вбивства людських душ, найбільше зло в історії, та й за повільне конання народу Білорусів, на яке безрадно глядиш з розірваним серцем, бо ж отруєне воно чадом і випаром більшовизму. Ні, ти помиляєшся, не ненависть нас підтримує і кріпити і заставляє до дії. Це *шивидше*: впевненість. Ненависть є почуванням понурим. Впевненість зате є почуттям радості і збудження. Це ж вона лякає тих кількох чесних москалів. Всіляких Солженіціних, Амальриків, Буковських... Вони також є впевнені про кінець і якраз це їх жахає і лякає... Що панування цього найбільшого в історії зла скінчиться тотальним упадком, диким бунтом, внутрішнimiми погромами, новою пугачівчиною, серед якої в нівець провалиться їх Матушка Росія, залишаючи по собі руїну, як по інших імперіях.

Що їх лякає, болить і проганяє сон, сповняє мене радістю. Я радію усім, що справедливе, слушне, заслужене. Початок їх кінця зродився в тих темних лісах, де вони мордували невинних.

Ліс Бірнам йде, хоч покищо не чути відгомуна його маршу. Іде в майбутнє і невблаганно наближається під мури третього Риму і ці мури колись знищить. Отже не говоріть мені про ненависть. Ні, в мені, ні в нас нема ненависті. Є тільки радість певності кінця!

Переклав Яр. Чумак

Іван Добрачинський

ТІЛЬКИ В ОДНОМУ ЖИТТІ
(Уривок з повісті)

TYLKO W JEDNYM ZYCIU
Warszawa, 1970

Визначний польський письменник про Броди і українську справу:

«У часі моїх кінних мандрівок пощастило мені відкрити ще іншу, більш для мене болючу справу, ніж генералсатрап (Андерс).

Вона ще важчим маревом тяготіла не тільки над брідським гарнізоном, але над цілою тутешньою країною. Як уродженець і вихованок Варшави, українську проблему я знав тільки з газет. Пам'ятаю, що уряд сконфіскував ціле число *Prosto z mostu* за поставлення тієї проблеми на вістрю меча, але водночас признаюся, що тоді я не вмів зайняти становища до українців. Тут в Бродах я побачив проблему такою, як вона була в дійсності. Нарід український ненавидів нас, поляків. Іноді, недалеко від міста я зупинявся при групці дітей, що бавилися, відвідував хати, де частенько приймали мене молоком. Скрізь, у найкращому випадку, мене зустрічали неприязнimi і гнівними поглядами. Люди не відповідали на мої питання, відвертали голови і сходили з моєї дороги. Іноді за моїми плечима падали проклони, а кілька разів із-за куців пролетів камінь, спрямований в мій бік. (Годі в те повірити! Яр.Ч.).

Під час обідів і вечер у Касині, я нераз починав розмову на цю тему. Обличчя старшим ставалися зразу тверді. Говорили з ненавистю про місцеве населення. Наводили приклади його ворожої постави а водночас розказували про карні експедиції, виконувані полком на неслухняні і непокірні села. Ці оповідання сповняли мене острахом і пригнобленням. Я зрозумів, який трагічний конфлікт тут назріває.

Треба сказати собі правду: Ми не вміли наладити співжиття з українським народом. Ми є нацією, яка слушно (справді? Яр.Ч.) може похвалитися тим, що ніколи не скривила своїх сусідів. Але на жаль ми вірили по-дурному, що українці нема на світі. Гадаю, що сьогодні крізь північно-африканську (чи північно-американську?) призму краще видно наші помилки. Для нас Львів був тим, чим Альжір чи Оран для французів, Східня Малопольща тим, чим Альжір. Ми бачили наш історичний вклад у ті землі; і не розуміли, що цей вклад в очах місцевої людності втратив свою вартість і звівся в нівець проти завзятого українського бажання свободи і незалежності. В тих умовах вагу мали не наші вклади, що мали історичне значення, але наші блуди, а їх було безліч.

Тоді я ще не розумів того, але відчував, що в ніякому разі я не погодився б взяти участь у карній експедиції проти українського населення.

Моє вроджене почуття військового обов'язку бунтувалося проти такої можливості, і хоча українці разили мене своєю ворожістю, підсвідомо я відчував, що справедливість є по їх боці».

Переклав Яр. Чумак

З М И С Т

Молитва Тисячоліття	5
У щасливу дорогу	7
Перший З'їзд	9
ТРИШКИ ІСТОРІЙ	23
Проф. Я. Пастернак: Висоцька культура	25
О. д-р І. Нагаєвський:	
Причинки до історії города Бродів і околиць	36
Іван Созанський: З минулого міста Бродів	47
Д-р А. Турчин: Брідщина колись і тепер	78
Д-р А. Турчин: Мандрівка по громадах Брідщини	103
В. Сакалюк: Місто Броди:	
900 років бурхливого історичного життя	130
О. Капій: Леся Матейко — Січовий Стрілець	133
Юрій Чубатий: Споживчі Кооперативи в Брідщині	136
Т. Федусь: Українська поліція	140
Ст. Голяш: За волю України.	
Боротьба УПА на терені Брідщини	181
Юл. Чорній: Старі Броди	207
Інж. О. Мазурик: З минувшини с. Конюшкова	225
Інж. О. Мазурик: Молочарська Кооперація	241
Ілюстрації-світlinи	305
СПОГАДИ	305
о. І. Нагаєвський: Жмут спогадів про Брідщину	307
Л. Лугова: Згадка про дівчат-героїнь	317
Ів. Івахів: Спогад про о. М. Осадцу	322
Стефа Лихач: Спогад про Підкамінь	324
Д-р В. Ящун: Село Шнирів	327
Т. Дворяківський: Згадка про мое село Ясенів	332
Ю. Олексюк: Мое село Пониква	335
Історія села Кадлубиська	337
Осип Панчишин: Пеняки	339
о. Ф. Тарнавський: Віїмки зі спогадів	342
Юліана Оленич: Згадки про мое місто	360
Оля Павлюк: Весняний спогад	362
В. Кіндрат: Спогад про любого друга	366
о. Ст. Клепарчук: Спомини	369
о. М. Левенець: Згадка про місто Броди	381
В. Сірський: Брідськими шляхами	382
Є. Заяць-Барицька: Мої шкільні роки	394
Я. Чумак: Сантиментальний спогад про Броди	397

Д-р П. Дубас: Від Австрії до України	401
Анатоль Радванський: Мій спогад	403
Л. Лугова: Спогад про Броди	406
М. Завадівська: Не забути нашої молодості	409
М. Павула-Кузів: Музичне життя	419
о. Ст. Клепарчук: Видуманий епізод	420
Л. Лугова: Любий спогад	422
Т. Богдан: Мистці сцени	425
А. Блюй: Спортове товариство Богун	427
В. Сірський: Покоління Другої світ. війни	428
В. Сірський: Куди пройшли гурагани війни	434
Є. Радванська-Мусій: Дещо про Броди	442
Д-р В. Сірський: Чому ми йшли до Дивізії	445
Л. Лугова: Село Суховоля	447
ВИДАТНІ ЛЮДИ	455
М. Войтович: Вождь стотисячної армії	457
А. Турчин: Спомин про ген. Тарнавського	459
В. Ящун: Д-р Ю. Вассиян	464
В. Ящун: о. М. Осадца	473
М. Рудницький: о. Т. Бордуляк	478
Д-р П. Дубас: о. І. Нагаєвський, М. Гнатишин, І. Созанський, І. Труш, о. С. Клепарчук, С. Орищин	479
В. Ящун: Михайло Ящун	494
П. Дубас: Северин Левицький, Василь Щурат	498
В. Ящун: о. А. Зафійовський	500
П. Дубас: Лист о. Гр. Грушки, Предтеча о. М. Шашкевича	503
Я. Чумак: о. В. Павула	506
Ю. Чорній: о. Вислоцький	507
В. Ящун: Мій життєпис	512
М. Завадівська: Брідські геройні	518
О. П.: Ст. Захарчук-Генгало	519
А. Вовк: Володимир Чубатий	522
Л. Лугова: о. Т. Столляр	523
В. Корчинський: Левко Борщ	526
О. Мазурок: о. Й. Застирець	527
П. Дубас: Лев Туркевич, Гнат Панас	543
Юл. Павликівський, Яків Головацький, о. М. Левенець, Марія Камінська, І. Камінський	540
ПОЕЗІЯ, ЗАПИСКИ І НОТАТКИ	549
В. Щурат: Поезії	551
В. Ящун: Поезії	552

О. Павлюк: Поезії	555
Ст. Любомирський, В. Деву: Поезії	560
Яр. Чумак: Записки	565
Ю. Вассиян: Степовий Сфінкс	591
В. Ящун: Назва Броди, брідський чи бродівський	614
П. Дубас: Виїмки з архіву	621
В ОЧАХ ЧУЖИНЦІВ	650
П. Дубас: Австрійські цісарі в Бордах	652
П. Дубас: О. Бальзак в Бордах	653
Ів. Парандовський. Почаїв	659
В. Одоєвський: Сповнює мене радість	663
I. Добрачинський: Тільки в одному житті	664

